

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOS-DR-2014-0001

**CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN GÜNEYDOĞU
ANADOLU BÖLGESİ'NDE TOPLUMSAL TABANINI
KAYBETMESİNİN NEDENLERİ (1990-2011): DİYARBAKIR,
MARDİN VE GAZİANTEP ÖRNEĞİ**

HAZIRLAYAN

Devrim ERTÜRK

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Kayhan DELİBAŞ

AYDIN-2014

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOS-DR-2014-0001**

**CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN GÜNEYDOĞU
ANADOLU BÖLGESİ'NDE TOPLUMSAL TABANINI
KAYBETMESİNİN NEDENLERİ (1990-2011): DİYARBAKIR,
MARDİN VE GAZİANTEP ÖRNEĞİ**

HAZIRLAYAN

Devrim ERTÜRK

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Kayhan DELİBAŞ

AYDIN-2014

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE
AYDIN

Sosyoloji Ana Bilim Dalı Doktora Programı öğrencisi **Devrim ERTÜRK** tarafından hazırlanan “**Cumhuriyet Halk Partisi'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Toplumsal Tabanını Kaybetmesinin Nedenleri (1990-2011): Diyarbakır, Mardin ve Gaziantep Örneği**” başlıklı tez 31/01/2014..... tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından kabul edilmiştir.

ÜNVANI, ADI VE SOYADI :

KURUMU :

İMZASI:

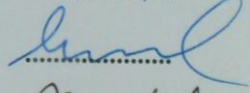
Prof. Dr. Kayhan DELİBAŞ

Adnan Menderes Üniversitesi

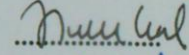
Prof. Dr. Meral S. ÖZTOPRAK

Yeditepe Üniversitesi

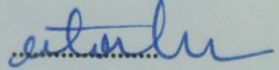
Prof. Dr. Nuran EROL IŞIK

İzmir Ekonomi Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU

Adnan Menderes Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Emin Baki ADAŞ

Adnan Menderes Üniversitesi

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu doktora tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun ..... sayılı kararıyla ..... tarihinde onaylanmıştır.

Doç. Dr. Fatma Neval GENÇ
Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı : Devrim ERTÜRK

İmza :

ADI-SOYADI: DEVRİM ERTÜRK

BAŞLIK: CUMHURİYET HALK PARTİSİ’NİN GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ’NDE TOPLUMSAL TABANINI KAYBETMESİNİN NEDENLERİ (1990-2011): DİYARBAKIR, MARDİN VE GAZİANTEP ÖRNEĞİ

ÖZET

Cumhuriyet Halk Partisi Türkiye’nin en uzun ömürlü siyasal partisi olarak varlığını sürdürmektedir. Beklenileceği gibi siyasal partilerin geçirdiği yapısal dönüşümlerden ve ülke siyasetinden CHP de etkilenmektedir. Bu bağlamda incelediğimiz CHP’nin 1990’lı yıllardan bu yana özellikle Kürt seçmenin yoğun olarak yaşadığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde, hem 1980 öncesinde hem de 1990’ların başlarına kadar önemli ölçüde destek bulmasına rağmen, günümüzde toplumsal desteğini kaybetmeye başladığı ve bunun halen sürmekte olduğu gözlemlenmiştir. Araştırmada CHP’nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde toplumsal ve siyasal desteğini kaybetmesinin sosyolojik sebepleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma Kürt seçmenin yoğun olarak yaşadığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden üç ilde, Gaziantep, Diyarbakır ve Mardin’de yapılan saha araştırmasına dayanmaktadır. Araştırma sorusu partide halen aktif görev alan ve geçmişte partide görev almış partililerin bakış açısından anlaşılmaya çalışılmıştır. Saha araştırmasında toplam elli altı kişi ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Araştırma neticesinde bu konunun nedenleri olarak şu temalar ön plana çıkmıştır: 1980 sonrası siyasette etkili olan kültürel konular karşısında CHP’nin politikaları daha ulusalcı bir yöne kaymıştır. İkinci olarak CHP’de yaklaşık yirmi yıl süren Deniz Baykal’ın "tek" liderliği döneminde parti içi demokrasiye ve muhalif seslere izin verilmemiş olmasının etkisidir. Üçüncüsü ise hem küresel hem de yerel düzeyde konjonktür ile ilgili olarak kültür ve kimlik taleplerinin ön plana çıkması karşısında CHP’nin geleneksel siyasal paradigmayı sürdürme ısrarıdır. Partinin tarihsel misyonu seçmen desteğinde önemli etkiye sahiptir. Ancak CHP’nin “ortanın solu” açılımı ile izlediği sosyal demokrat politikaların seçimde uyandırdığı ilgi bunun önüne geçmektedir. 1990’lardan bu tarafa CHP’nin soruna güvenlikçi, üniter-devlet söylem ve politikaları ile yaklaşması partinin Kürt seçmenin desteğini yitirmesinde büyük ölçüde etkili olmuştur.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Cumhuriyet Halk Partisi, Kürt Seçmen, Taban Kaybetme, Kürt Sorunu, Kimlik, Siyasal Parti, Etnik Siyaset, Güvensizlik.

NAME and SURNAME: DEVRİM ERTÜRK

TITLE: THE REASONS OF PEOPLE’S REPUBLICAN PARTY LOSING SOCIAL GROUND IN SOUTHEASTERN ANATOLIA REGION (1990-2011): THE CASE STUDY OF DIYARBAKIR, MARDIN AND GAZIANTEP

ABSTRACT

People’ Republican Party is the oldest political party in Turkey. As expected, PRP has been affected both the politics of the country and the structural transformation of the political parties. It is observed that PRP started to lose electoral support and continue to lose in Southeastern Anatolian Region in where mainly Kurdish voters live although PRP had been supported before 1980s and at the beginning 1990s in that region. In this research, the sociological reasons of losing social and political support of PRP in the Southeastern Anatolia Region have been searched. This field research was conducted in three provinces namely Diyarbakır, Gaziantep and Mardin. Research question aimed to understand the perspectives of both the still active members and ex-active members of the party. During the field research, fifty-six in-depth interviews were conducted. The research findings reveal these following findings: The politics of PRP has nationalistic tendency as a result of increasing impacts of cultural issues in the politics. Secondly, the impact of the ‘one-man’ leadership of Deniz Baykal lasted twenty years resulted the lack of both democracy and oppositional positions in the party itself. Thirdly, the insistence of the PRP’ preferences on traditional political paradigm is against the increasing request of cultural and identity issues at both local and global levels. The historical mission of PRP has strong influence on the voters’ support. Yet the influence on voters created by social democratic policies named the ‘middle of the left’ politics has passed beyond that. Following 1990s, the discourse and the politics of PRP shaped by emphasis of security and the nation state has caused the loss of Kurdish voters.

KEYWORDS: People’s Republic Party, Kurdish Voters, Loss of Ground, Kurdish Issue, Identity, Ethnic Politics, Political Party, Distrust.

ÖN SÖZ

CHP sahip olduğu tarihsel ve siyasi özellikleri ile Türkiye siyasetinin ana aktörleri arasında yer almaktadır. Kökleri milli mücadele döneminde yer alan bu siyasi kurum seçmen ile ilişkisinde ve izlediği politikalarla aynı zamanda siyaset biliminin de merkezinde yer almaktadır. Bu özelliği ile de CHP ülke siyasetinde üzerinde en çok tartışılan, eleştirilen ve yorum yapılan bir siyasi kurum olmaktadır. CHP'nin siyaset içindeki bu konumu ülke siyasetinin yönlendirilmesinde de etkilidir. Çok partili siyasal düzene geçiş (1946) ve 1950 seçimleriyle iktidarı DP'ye devretmiş olan CHP kurucu parti olmasına rağmen kendi kurduğu devletin iktidarını –1970'lerdeki kısa iktidar yılları hariç- elde edememesi CHP'ye yönelik eleştirilerin başında gelmektedir. Bu durum aynı zamanda CHP'nin izlediği politikalarla da ilişkili olarak belli seçmen desteği dışına çıkamamasına neden olmaktadır. Özellikle 1990 sonrasındaki süreçte CHP'nin seçim sonuçlarından elde etmiş olduğu oy oranı belli coğrafi bölgelerde yoğun seçmen desteğine sahip olduğunu göstermektedir. CHP'nin bu durumu Kürt seçmenin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde ters bir şekilde kendisini daha çok göstermektedir.

Siyasal partilerin izlemiş olduğu politikaların seçmen tercihleri üzerindeki etkisi de göz önüne alındığında CHP'nin belli coğrafi bölgelerde yoğun destek bulmasına karşın Güneydoğu Anadolu Bölgesi gibi bölgelerde bulamaması açıklayıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasal partiler ülke ve dünya siyasetindeki değişimlerden etkilenmektedir. Aynı zamanda ülkedeki sorunlarla bağlantılı olarak yeni politik duruş ve çözüm önerileri ortaya koymaktadır. 1960'lı yıllardan itibaren sol ve sosyal demokrat politikalar partinin söylemleri içinde merkezi konuma gelmiştir. 1980 sonrasında kültürel taleplerin siyaset içinde ön plana çıkmaya başlaması CHP'nin izlediği politikaları yeniden belirlemesine neden olmuştur. Son dönemde kültürel talepler “irtica” ve “bölünme” sorununu ülke siyasetinin ana temaları haline getirmiştir. Ancak bu dönemde CHP de kurucu parti reflekslerini ön plana çıkararak bir politik tavır belirlemiş, dolayısıyla araştırdığımız bölgede sosyal desteğini önemli ölçüde kaybetmeyle karşı karşıya kalmıştır.

Siyasetteki bu değişim CHP'nin dominant özelliği olan kurucu parti özelliğinin ön plana çıkmasına neden olmuştur. CHP'deki bu değişim aynı zamanda, partinin sosyal demokrat geçmişinin toplumsal hafızalardan büyük ölçüde silinmesine de yol açmıştır. Bu tespit aynı zamanda "yeni" CHP için de geçerlidir. CHP'de sosyal demokrat siyaseti ikinci plana iterek siyasal alanda devleti önceleyen politikalarla var olma seçimini yapmıştır.

Parti politikalarında görülen bu değişim "ulusalci" bir CHP'yi ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda seçmen taleplerine "devletin güvenliği" açısından yaklaşmak, devlet içinde bu tür sorunların muhatabı olan kurumlarla CHP'nin benzer söylemlere sahip olmasına neden olmuştur. Bu politikaların, kültürel talepleri olan seçmenin CHP'ye olan desteğinin azalmasında büyük ölçüde etkili olduğu söylenebilir. CHP üzerine yapılan tartışmalarda da partinin Kürt seçmenle olan ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Diğer birçok tartışılan tema ise partide Baykal dönemi diye nitelendirilen bir dönemde bahsedilen politikalar ön planda yer almıştır. Ancak CHP'deki lider değişimi parti politikalarında da bir değişim beklentisi ortaya çıkarmıştır. Araştırmanın yapıldığı dönemde ortaya çıkan bu değişim, öncelikle olarak CHP'nin Kürt seçmene ve sosyal demokrat politikalara ağırlık vereceği yönünde de bir beklenti yaratmıştır.

Saha araştırmasının referandum, genel seçim dönemleri ile paralel zamanda yapılmış olması çalışmanın önemini arttırmıştır. Araştırma çerçevesinde saha çalışmasının yapıldığı illerde bu süreçleri büyük ölçüde gözlemleyebilme şansına sahip oldum. Ayrıca partideki lider değişiminin partinin yerel örgütlerinde nasıl bir etki yaptığını da gözleme imkanı yakaladım. Kürt seçmen ile CHP ilişkisi genel olarak nasıl değerlendirildiği ile birlikte partinin yerel temsilcilerin bu süreçlere yönelik görüşlerini büyük ölçüde elde ettim. Bunlar araştırma açısından önemli noktaları oluşturmuştur.

Siyasal partiler, ülke siyaseti, CHP'nin izlediği siyaset ve Kürt sorunu gibi geniş alanlar üzerinde ele almaya çalışılan bu çalışmada eksik kalan bazı noktalar olmuştur. Fakat mümkün olduğu kadar bu alanlardaki teorik bilgilerle somut veriler

ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Yerel siyasi aktörlerin siyasete yönelik görüşlerinin ve mensubu oldukları partinin nasıl değerlendirildiğinin anlaşılmasına çalışılması sosyolojik bir analiz imkanı elde edilmesi açısından büyük ölçüde önem taşımaktadır. Tüm bunlarla birlikte bu konuda farklı perspektifler ortaya koyabilecek bilimsel araştırmalara ihtiyaç bulunduğunu belirtmek gerekir. Siyasetteki kültürel taleplerin ülke siyasetinin merkezinde yer alması ile birlikte siyasal partilerin izledikleri politikaların değişimi, seçmenin beklentileri gibi konuda yapılmış bir çalışma siyaset sosyolojisi literatürüne önemli bir bilgi ve veri kaynağı sağlayacaktır.

Bu çalışmam sırasında başından itibaren bana yol gösterici olan ve her konuda yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Kayhan DELİBAŞ'a, tez izleme komitesinde yer alan, çalışmama yakın ilgi gösteren ve desteklerini esirgemeyen değerli hocalarım Adnan Menderes Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Emin Baki ADAŞ ile Adnan Menderes Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU'na teşekkür ederim. Akademik yaşamıma katkılarından dolayı Adnan Menderes Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Gülsen DEMİR'e, çalışmam boyunca desteğini sürekli yanımda hissettiğim Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Z. Nurdan ATALAY-GÜNEŞ'e ve doktora sürecim boyunca dostluğunu benden esirgemeyen değerli arkadaşım Adnan Menderes Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Serdar ÜNAL'a teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca saha çalışması süresince benden yardımların esirgemeyen CHP'nin Diyarbakır, Mardin ve Gaziantep illerindeki temsilcilerine teşekkür ederim.

Son olarak benimle birlikte bu çalışmanın zorluklarına katlanmak zorunda kalan sevgili eşim İsmet'e, kızım Emine'ye ve varlığını, desteğini her zaman yanımda hissettiğim biricik geniş aileme teşekkür ederim.

Devrim ERTÜRK
Şubat 2014, Aydın

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	vi
EKLER LİSTESİ	xi
TABLolar LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi	11
1.2. Araştırma Yöntemleri	14
1.3. Örneklem Seçimi	17
1.4. Saha Araştırması	20
1.5. Derinlemesine Görüşme	21
1.6. Söylem Analizi	23
1.7. Araştırma Alanı	28
1.8. Görüşmecilerin Seçimi	33
1.9. Bilgi Toplama ve Analiz	34

İKİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMA İLLERİNİN SOSYO-EKONOMİK VE SİYASİ YAPISI

2.1. Giriş	36
2. 2. Gaziantep	37
2.2.1. Kentin Tarihi	37
2.2.2. Gaziantep'te Nüfus ve Demografik Özellikler	39
2.2.3. Gaziantep'te Eğitim İstatistikleri	43
2.2.4. Gaziantep'te Ekonomi	45
2.2.5. Gaziantep'te Siyasi Yapı	47
2.3. Diyarbakır	51
2.3.1. Kentin Tarihi	51
2.3.2. Diyarbakır'da Nüfus ve Demografik Özellikler	53
2.3.3. Diyarbakır'da Eğitim İstatistikleri	56

2.3.4. Diyarbakır'da Ekonomi	58
2.3.5. Diyarbakır'da Siyasi Yapı	59
2.4. Mardin	64
2.4.1. Kentin Tarihi.....	64
2.4.2. Mardin'de Nüfus ve Demografik Özellikler	67
2.4.3. Mardin'de Eğitim İstatistikleri	71
2.4.4. Mardin'de Ekonomi.....	73
2.4.5. Mardin'de Siyasi Yapı.....	75
2.5. Sonuç	79
 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE SİYASAL PARTİLER	
3.1. Giriş.....	83
3.2. Siyasi Parti Nedir?	84
3.3. Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışında Tarihsel Süreç	88
3.4. Seçimlerde ve Parlamentoda Doğan Partiler	90
3.5. Parlamento Dışında Doğan Partiler	91
3.6. Siyasal Partilerde Örgüt ve Yapı.....	93
3.7. Siyasal Partilerin Unsurları	94
3.7.1. Siyasal Partileri Oluşturan Beşeri Unsurlar	95
3.7.1.1. Aktif Üyeler (Militanlar)	96
3.7.1.2. Sıradan Üyeler	96
3.7.1.3. Ön Seçmenler (Delegeler).....	97
3.7.1.4. Destekleyiciler	97
3.7.1.5. Kendilerini Partiyle Özdeşleştirenler	97
3.7.1.6. Liderler.....	97
3.8. Siyasal Partilerde Üyeliği Önemli Kılan Nedenler.....	98
3.9. Siyasal Partilerin İşlevleri	102
3.10. Klasik Siyasal Parti Tipolojileri.....	104
3.10.1. Duverger'in Kadro ve Kitle Partileri	105
3.10.2. Neuman'ın Bireysel Temsil ve Sosyal Bütünleşme Partileri.....	107
3.10.3. Bottomore'un Reformcu ve Devrimci Partileri	108
3.10.4. Klasik Tipolojilere Eleştiriler.....	108
3.11. Yeni Tipoloji Denemeleri.....	110
3.11.1. Hepsini-Yakala Partileri (<i>Catch-All Parties</i>)	110
3.11.2. Seçimlere Dönük Profesyonel Partiler	111

3.12. Siyasal Partilerin Geleceği	112
3.12.1. Üyelikteki Düşüş.....	113
3.12.1. Parti Aidiyetindeki Düşüş.....	116
3.12.1. Parti Örgütlenmesindeki Düşüş.....	117
3.13. Sonuç	120

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: KÜRESELLEŞME, KİMLİK SİYASETİ VE ETKİLERİ

4.1. Giriş	123
4.2. Küreselleşmenin Kimlik Siyasetine Etkileri	124
4.3. Post-modernizmin Kimlik Siyasetine Etkileri	126
4.4. Kimlik Siyaseti	129
4.4.1. Kimlik Siyasetinin Türkiye'ye Yansımaları.....	135
4.5 Sonuç	139

BEŞİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE'NİN SİYASAL YAPISI VE SİYASAL YAPIDA YAŞANAN DÖNÜŞÜMLER (1920-2011)

5.1. Giriş	141
5.2. Çok Partili Seçimlere Geçiş ve Siyasal Sistemin Dönüşümü	143
5.3. 1971 Muhtırası ve Sonrası Siyasi Gelişmeler	152
5.4. 1980 Darbesi ve Türkiye Siyasal Yaşamının Yeniden Yapılandırılması	155
5.5. 1990'lı Yıllarda Siyasal Yapı ve Tüm Partilerin Denenme Dönemi	160
5.6. 28 Şubat Süreci	168
5.7. Ecevit'in Seçim Hükümeti ve Üçlü Koalisyon Dönemi	170
5.8. Ekonomik Krizler ve Koalisyon Partilerinin Çöküş Süreci	172
5.9. 3 Kasım 2002 Seçimleri ve "Tek Parti Hükümeti"	176
5.10. Kriz ve Fırsat: Siyasal Alanı Yeniden Yapılandırma "Hakim Tek Parti" Dönemi: 2002 ve Sonrası.	179
5.11. Merkez Sağ Partilerin Çöküşünü Hazırlayan Nedenler	181
5.12. Türkiye'deki Parti Sistemini Etkileyen Faktörler	184
5.13. Sonuç	191

ALTINCI BÖLÜM: KURULUŞUNDAN BUGÜNE CUMHURİYET HALK PARTİSİ

6.1. Giriş	194
6.2. CHP'nin Kuruluşu ve Tarihsel Kökleri	196
6.3. CHP'nin Dayandığı Toplumsal Taban	198
6.4. CHP'nin Amacı, Hedefleri ve İlkeleri	200

6.5. Tek Parti Dönemi CHP'si ve Demokrasiye Geçiş Denemeleri (1923-1946)	202
6.6. Çok Partili Siyasete Geçiş ve CHP'nin Politikaları	207
6.7. CHP'nin Muhalefet Yılları ve Ordunun Müdahalesi	212
6.7.1. "27 Mayıs"ın CHP'ye Etkileri	215
6.8. 1960 Sonrası Dönemde CHP'nin Koalisyon Hükümetleri	216
6.8.1. Ortanın Solu Arayışı	218
6.9. Ecevit CHP'si	220
6.9.1. Partide Yapılan Değişiklikler	221
6.9.2. 1971 Muhtırası ve CHP'nin Tavrı	222
6.9.3. CHP'nin Sola Açılışının Etkileri ve Sonuçları	224
6.9.4. Ecevit CHP'sinin Kitlesele Destek Bulabilmesinin Nedenleri	226
6.10. CHP'nin Yeniden Kurulması	229
6.11. Baykal CHP'si	231
6.11.1. CHP'nin Uyguladığı Politikalar	238
6.12. Kılıçdaroğlu Dönemi	243
6.12.1. Yeni Dönemde CHP'nin Değişen Politikaları	245
6.12.2. Herkesin Partisi Olmaya Çalışan CHP	248
6.12.3. 12 Haziran 2011 Seçim Sonuçlarının CHP Açısından Analizi	250
6.13. Sonuç	254

YEDİNCİ BÖLÜM: KÜRT SORUNU VE CHP POLİTİKALARI

7.1. Giriş	256
7.2. Cumhuriyet, Ulus-İnşa Süreci ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları	257
7.3. Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasının Kürt Seçmene Yansımaları	269
7.4. Sol Hareketler ve CHP'ye Kürt Seçmenin İlgisi	273
7.5. 1980 Sonrası SHP Deneyimi	279
7.5.1. 1989 Paris Kürt Konferansı	285
7.6. Baykal CHP'si Döneminde Kürt Sorununa Yaklaşım	287
7.7. Yeni Dönemde CHP'nin Kimlik Politikaları	293
7.7.1. Yeni Dönemde CHP'nin Kürt Sorununa Yaklaşımı	296
7.8. Sonuç	305

SEKİZİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMA BULGULARI VE YORUMU

8.1. Katılımcıların Sosyo-Ekonomik ve Politik Özellikleri	307
8.1.1. Giriş	307
8.1.2. Kimler?	308

8.1.3. Cinsiyet	310
8.1.4. Eğitim Düzeyi	311
8.1.5. Doğum Yeri	313
8.1.6. Katılımcıların Anadili	314
8.1.7. Partideki Aktiflik Süreleri	315
8.1.8. Partideki Aktiflik Durumları	317
8.1.9. CHP'den Ayrılanların Parti Tercihi	319
8.1.10. Sonuç.....	320
8.2. Katılımcıların Siyasete Yönelik Görüşleri	322
8.2.1. Giriş.....	322
8.2.2. İlkeli Siyaset Algısı.....	322
8.2.3. Siyasal Partilerde İdeolojinin Önemi	327
8.2.4. Siyasal Partilerde Örgüt, Üyelik ve CHP'nin Durumu.....	331
8.2.4.1. Örgütün Önemi	331
8.2.4.2. Üyeliğin Önemi.....	335
8.2.5. Siyasetin Ana Aktörleri: Siyasal Partiler	340
8.2.6. Siyasette Parti Değişirme Algısı	342
8.2.7. Muhalefette Olmanın Getirdiği: İktidar Eleştirisi	345
8.2.8. Sonuç.....	348
8.3. Katılımcılar CHP Hakkında Ne Düşünüyor?	351
8.3.1. Giriş.....	351
8.3.2. Neden CHP?	352
8.3.3. CHP'den Ayrılma Nedeni	359
8.3.4. Devlet-Parti İlişkisi ve Tek Parti Dönemi Algısı	364
8.3.5. Baykal Dönemine Yönelik Değerlendirmeler.....	373
8.3.6. Yüksek Beklentinin Hayal Kırıklığına Dönüşmesi.....	376
8.3.7. Yeni CHP'ye Yönelik Görüşleri.....	380
8.3.8. Sonuç.....	388
8.4. CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Toplumsal Taban Kaybetmesinin Nedenleri.....	391
8.4.1. Giriş.....	391
8.4.2. CHP'nin Toplumsal Taban Kaybetme Nedenleri (Sayısal Veriler)	391
8.4.3. Parti Örgütlerinin İşlevsizleşmesi	394
8.4.4. "Terk Edilmişlik" Algısı	396

8.4.5. CHP'nin Kürt Seçmenin Sorunlarından Uzaklaşması	400
8.4.6. Aday Belirleme Sürecinde Yerel Temsilcilerin Yok Sayılması ve Genel Merkez Belirleyiciliğinin Etkisi	403
8.4.7. Merkez Sağ Partilerin Çöküşü ve Seçmenin Alternatifsizliği.....	405
8.4.8. CHP'nin Ulusalçı Politikaları	411
8.4.9. Kürt Etnisitesine Dayalı Partinin Kurulması.....	414
8.4.10. Güven Problemi	418
8.4.11. CHP-Din İlişkisi: Din Karşıtlığı Algısı.....	421
8.4.12. Sonuç.....	425
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	429
KAYNAKÇA	447
EKLER	466
EKLER LİSTESİ	
EK 1. Mülakat Soru Formu	466
EK 2. Görüşmeciler Listesi.....	469
EK 3. Öz Geçmiş.....	471

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Yıllara Göre Gaziantep'te Kır-Kent Nüfusu	40
Tablo 2: Gaziantep İlinde Nüfus ve Göç Hızı.....	40
Tablo 3: Gaziantep'in En Çok Göç Aldığı 10 İl.....	41
Tablo 4: Gaziantep'in En Çok Göç Verdiği 10 İl.....	42
Tablo 5: Gaziantep'te Nüfusun Genel ve Cinsiyete Göre Eğitim Durumu	44
Tablo 6: Gaziantep Büyükşehir Belediye Başkanlığı Seçim Sonuçları 1989-2009.....	48
Tablo 7: 1983-2011 Yılları Arası Gaziantep İlinin Parlamento Seçim Sonuçları.....	48
Tablo 8: Diyarbakır İlinde Nüfus ve Göç Hızı.....	53
Tablo 9: Yıllara Göre Diyarbakır'da Kır-Kent Nüfusu	54
Tablo 10: Diyarbakır'ın En Çok Göç Aldığı 10 İl.....	55
Tablo 11: Diyarbakır'ın En Çok Göç Verdiği 10 İl.....	55
Tablo 12: Diyarbakır'da Nüfusun Genel ve Cinsiyete Göre Eğitim Durumu	56
Tablo 13: Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı Seçim Sonuçları 1989-2009.....	60
Tablo 14: 1983-2011 Yılları Arası Diyarbakır İlinin Parlamento Seçim Sonuçları.....	61
Tablo 15: Mardin'de Nüfus ve Göç Hızı	68
Tablo 16: Mardin'in En Çok Göç Aldığı 10 İl.....	69
Tablo 17: Mardin'in En Çok Göç Verdiği 10 İl.....	70
Tablo 18: Yıllara Göre Mardin'de Kır-Kent Nüfusu	70
Tablo 19: Mardin'de Nüfusun Genel ve Cinsiyete Göre Eğitim Durumu.....	72
Tablo 20: Saha İllerinin 2003 ve 2011 Yılları Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksine Göre Durumları.....	73
Tablo 21: Mardin İl Merkezi Belediye Başkanlığı Seçim Sonuçları 1989-2009.....	76
Tablo 22: 1983-2011 Yılları Arası Mardin İlinin Parlamento Seçim Sonuçları	77
Tablo 23: Ülkelerin Siyasi Parti Üye Sayıları.....	114
Tablo 24: 1980-2009 Yılları Arası Parti Üyeliğinin Ülkelere Göre Değişimi	115
Tablo 25: 1987 Yılı Genel Seçim Sonuçları	158
Tablo 26: 1991 Yılı Genel Seçim Sonuçları	163
Tablo 27: 1995 Yılı Genel Seçim Sonuçları	167
Tablo 28: 1999 Yılı Genel Seçim Sonuçları	170
Tablo 29: 2002 Yılı Genel Seçim Sonuçları	174
Tablo 30: CHP ve DP'nin 1950'li Yıllardaki Parlamento Seçimlerinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Almış Oldukları Oy Oranları.....	272
Tablo 31: 1961-1977 Yılları Arası Parlamento Seçimlerinde CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Almış Olduğu Oy Oranları	278

Tablo 32: 1973-2011 Yılları Arasında Yapılan Seçimlerde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde CHP/SHP'nin Almış Olduğu Oy Oranları	290
Tablo 33: Katılımcıların Yaş Grupları	308
Tablo 34: Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı.....	311
Tablo 35: Katılımcıların Eğitim Düzeyi	312
Tablo 36: Katılımcıların Doğum Yeri.....	314
Tablo 37: Katılımcıların Anadili.....	315
Tablo 38: Katılımcıların Partide Aktiflik Süreleri	316
Tablo 39: Katılımcıların Şu Anki Aktiflik Durumları	318
Tablo 40: Katılımcıların İçerisinde Partide Aktif Olmayanların Başka Partide Yer Alma Durumu	318
Tablo 41: Katılımcılar İçerisinde CHP'den Ayrılanların Parti Tercihi	319
Tablo 42: Partiden Ayrılmış Katılımcıların Etnik Kökeni.....	319
Tablo 43: CHP'nin Toplumsal Taban Kaybetmesinin Nedenleri.....	392

KISALTMALAR LİSTESİ

GP	: GENÇ PARTİ
CHP	: CUMHURİYET HALK PARTİSİ
TPCF	: TERAKKİ PERVER CUMHURİYET FIRKASI
SCF	: SERBES CUMHURİYET FIRKASI
DP	: DEMOKRAT PARTİ
MSP	: MİLLİ SELAMET PARTİSİ
AP	: ADALET PARTİSİ
ANAP	: ANAVATAN PARTİSİ
DYP	: DOĞRU YOL PARTİSİ
SHP	: SOSYAL DEMOKRAT HALKÇI PARTİ
RP	: REFAH PARTİSİ
DSP	: DEMOKRATİK SOL PARTİ
DTP	: DEMOKRATİK TÜRKİYE PARTİSİ
MHP	: MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ
AKP	: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ
CKMP	: CUMHURİYETÇİ KÖYLÜ MİLLET PARTİSİ
MP	: MİLLET PARTİSİ
TİP	: TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ
YTP	: YENİ TÜRKİYE PARTİSİ (1961-1973)
MNP	: MİLLİ NİZAM PARTİSİ
MC	: MİLLİYETÇİ CEPHE
CGP	: CUMHURİYETÇİ GÜVEN PARTİSİ
DİSK	: DEVRİMCİ İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU
MDP	: MİLLİYETÇİ DEMOKRASİ PARTİSİ
SP	: SAADET PARTİSİ
MÇP	: MİLLİYETÇİ ÇALIŞMA PARTİSİ
IDP	: ISLAHATÇI DEMOKRASİ PARTİSİ
HEP	: HALKIN EMEK PARTİSİ
IMF	: ULUSLAR ARASI PARA FONU
DB	: DÜNYA BANKASI
İSKİ	: İSTANBUL SU VE KANALİZASYON İDARESİ
HADEP	: HALKIN DEMOKRASİ PARTİSİ
YDH	: YENİ DEMOKRASİ HAREKETİ
YDP	: YENİDEN DOĞUŞ PARTİSİ
İP	: İŞÇİ PARTİSİ
YP	: YENİ PARTİ
PKK	: KÜRDİSTAN İŞÇİ PARTİSİ
DEHAP	: DEMOKRATİK HALK PARTİSİ
KİT	: KAMU İKTİSADİ TEŞEKKÜLLERİ
SDP	: SOSYALİST DEMOKRASİ PARTİSİ
FP	: FAZİLET PARTİSİ
CHF	: CUMHURİYET HALK FIRKASI

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın temel problemi CHP'nin 1990 sonrasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde neden toplumsal taban kaybettiğidir. Bu problem en genel anlamda üç temelde ifade edilebilir. Bunlardan ilki siyasal partilerin geçirmiş olduğu dönüşümlerdir. Ortaya çıkışından günümüze kadar farklı dönemlerde siyasal partiler seçmen desteğini sağlamada farklı örgütlenme ve ideolojik araçları kullanmışlardır. İkinci olarak Türkiye siyasetinde ortaya çıkan gelişmeler araştırma probleminde etkili olmuştur. Üçüncü olarak da araştırma probleminde etki eden unsur siyasette kültürel konuların etkili olması ile birlikte ulus-devlete yönelik eleştiriler CHP politikalarında belirleyici hale gelmiştir. Belirtilen bu üç temel unsur bugün CHP'nin izlediği siyasette dolayısıyla seçmen desteğini sağlamasından etkili olmaktadır.

Siyasal partiler modernleşme ve toplumsal yapının belirli gelişmişlik düzeyine ulaşmasına bağlı olarak ortaya çıkmış olan kurumlar olarak günümüzde demokrasinin temel kurumlarıdır. Demokrasinin temel kurumları olan siyasal partiler seçmeni temsil etme işlevine sahiptirler. Siyasal partilerin sahip olduğu temsil işlevi demokrasi açısından bu kurumları vazgeçilmez kılmaktadır. Bu temsil yetkisi seçmenler açısından da siyasal partileri önemli kılmaktadır. Siyasal partiler sahip oldukları program ve politikalarla seçmen desteğini sağlamaya çalışırlar. Siyasal partilerin iktidar demokratik yollardan ele geçirme amacının olması ve iktidarı kullanma işlevleri seçmenlerin siyasal partiye olan ilgisini arttırmaktadır. Siyasal partilere olan ilginin azaldığı yönündeki tartışmalar son dönemde siyaset literatüründe görünür olmakla birlikte siyasal partiler alternatif kurumların olmamasından dolayı önemlerini korumaktadırlar.

Siyasal partilere yönelik günümüz demokrasilerinde etkileri azaldığı yönündeki tartışmalar, siyaset alanında baskı gruplarının sayılarının artmasıdır. Baskı gruplarının amacı siyasal iktidarı etkilemektedir. Siyasal partiler ise doğrudan siyasal erki ele geçirme amacındadırlar. Siyasal partilerin örgütlenmeleri de bu amaca yöneliktir. Siyasal partiler ülkenin tümünde örgütlenerek seçmen desteğini elde etmeye çalışırlar. Siyasal partilerin yapılan seçimlerde seçmen desteğinin çoğunluğunu sağlamaları ile iktidar olma seçenekleri bulunmaktadır. Siyasal iktidarı elde eden bir parti temsil ettiği seçmen tabanının çıkarlarını hükümette olduğu sürece yerine getirmeye çalışır. Bundan

dolaydır ki demokratik siyasal sistemlerin var olduğu ÷lkelerde siyasal partiler demokrasinin temel kurumları olarak değerlendirilmektedir.

Siyasal partiler temsil ettikleri toplumsal kesimlerin taleplerine yönelik politika belirlemek durumundadırlar. Partilerin var eden sosyal gerçek sahip oldukları tabanlarıdır. Seçmen tabanının hassasiyetleri siyasal partilerin izleyecekleri politikalar üzerinde etkilidir. Partinin sahip olduğu seçmen kitlesinin özelliği zaman zaman partiyi bu yönde dönüştürebilmektedir. Siyasal partinin "ideal" olanlar üzerinden siyaset izlemesi durumunda ise partilerin seçmen kitlelerini dönüştürdükleri söylenebilir. Ancak son dönem ideolojilerin sonunun geldiğinin ilan edilmesi, sınıf siyasetinin etkisini yitirmesi, siyasal partilerin örgüt ve üyelik yapılarındaki işlevsizleşme gibi gelişmeler siyasal partilerin sahip oldukları seçmen kitlesini dönüştürebilme yetisini etkisiz bırakmıştır. Siyasal partilerin birbirine benzemeye başlamaları bu süreci izlemiştir. Nadir de olsa, ideolojinin ön planda tutulduğu, örgüt ve üyelik sisteminin işlevsel olduğu siyasal partiler ise seçmeni dönüştürme yetisini sürdürdükleri söylenebilir.

Siyaset alanındaki değişimler siyasal partileri de yeni döneme uygun siyaset izlemeye yöneltmiştir. Özellikle 1980 sonrasında siyasette iki temel değişiklik ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi sınıfın siyasette etkisiz kalması, ikincisi de kimliklerin siyaset alanında yer almaya başlamasıdır. Birbirini izleyen bu süreç siyasal partilerin de bu yönde değişim göstermelerine neden olmuştur. Seçmen tabanında etkili olan ve büyük bir birliktelik oluşturan sınıfsal yapının siyasette etkisiz kalmasını kimlik taleplerinin siyaset alanında etkili olması izlemiştir. Kimlik taleplerinin ortaya çıkması ve siyasette etkili olması aynı zamanda ulus-devletlerin egemenliklerinin de sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Sadece ulus-devlet içindeki kimlik talepleri değil, uluslararası ilişkilerde de NATO, BM, DB gibi kuruluşların etkili olmaya başlaması, ulus-devletin egemenliklerini paylaşmasını gerektirmiştir. Ülke ve dünya siyasetlerinde ortaya çıkan gelişmeler siyasal partilerin de yeni döneme uyum sağlamalarını gerektirmiştir. Siyasal partilerin seçmen desteğini sürekli hale getirebilmeleri yeni döneme uyum sağladıkları ölçüde mümkün olabilmıştır. Yeni siyasete daha kolay uyum sağlayabilen partiler ise yeni kurulan partiler olmaktadır. Tarihsel olarak uzun geçmişe sahip olan partilerin ise yeni siyasete uyum sağlamaları

güçleşmektedir. Siyaset alanı içinde de seçmen desteğini arttıran partiler yeni siyaset anlayışına uygun siyaset yapan partiler olmaktadır.

Türkiye'deki siyasetal parti deneyimine bakıldığında kökleri Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesi ile birlikte gerçekleşmeye başladığı söylenebilir. Ancak bu deneyimler kalıcı olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ile birlikte ulus-devlet özelliğine sahip Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve modernleşme çabaları hız kazanmıştır. Ulusal devletin kurulması ile birlikte kökleri kurtuluş mücadelesine kadar uzanan CHP kurulmuş ve modernleşme hareketleri bu parti üzerinden gerçekleştirilmiştir. Toplumun önüne yeni bir toplum düzeninin koyulduğu bu dönemde bu projenin aktörü CHP olmuştur. Toplumun modernleştirilmesi amacıyla birçok devrim yapılmıştır. Toplumsal alandaki modernleşmeyi siyasetal alanda da modernleşme takip etmiştir. Bu amaçla çok partili seçimlerin yapıldığı bir siyasetal sistem kurmak için TPCF (1924) ve SCF (1930) deneyimleri olmuş; ancak sonuçsuz kalmıştır. Çok partili seçimlerin yapıldığı siyasetal sistemin kurulması 1946 yılında DP'nin kurulması ile gerçekleştirilmiştir. Tüm bu modern kurumların ülkeye kazandırılmasında CHP öncü rolü oynamıştır. Devlet politikaları CHP üzerinden uygulanmıştır.

1950 yılında yapılan seçimlerle iktidar olmak için yeterli seçmen desteğini elde edememiş ve bunu sağlamış olan DP'ye iktidarı teslim etmiştir. Demokrasinin kurulması bu şekilde sağlanarak siyasetal alandaki modernleşme de gerçekleştirilmiştir. 1960 yılında iktidara ordu tarafından yapılan müdahale sonucu demokrasi kesintiye uğramış ve Türkiye siyasi tarihinde hükümetler üzerinde ordu etkili olmaya başlamıştır. Bu olayla birlikte CHP'nin ismi ordu ile birlikte anılır olmuş ve bundan kurtulması 1970'li yıllarda Ecevit ile birlikte sola açılması ile gerçekleşmiştir.

1970'li yıllarda CHP siyasetal sistemi sol ideoloji ile tanıştırma misyonunu yerine getirmiştir. Bu yıllar boyunca CHP'nin halka verdiği öncelik ön plana çıkmış ve yapılan seçimlerde birinci parti olmuştur. CHP'nin sosyal demokrat açılımları o dönemde halk tarafından büyük ilgi ile desteklenmiştir. Bugün dahi partinin halk desteği ile iktidar olabildiği tek dönem olarak Ecevit CHP'sinin gösterilmesi bunun önemini ifade etmektedir. 1971 yılında ordunun müdahalesi karşısında CHP'nin özellikle de Ecevit'in karşı tutumu partide değişimin temelini oluşturmuştur.

1970'li yıllarda iki seçimde de birinci parti olan CHP tek başına iktidar olabilmek için yeterli desteği elde edememiştir. 1973 seçimleri sonrasında MSP ile koalisyon kurmuş; 1977 seçimlerinde de transfer ettiği on bir bağımsız milletvekili ile hükümet olabirmiştir. 1970'li yıllardaki dünyayı sarsan krizler ve 1974'teki Kıbrıs müdahalesine karşı Türkiye'ye uygulanan ambargo CHP'nin bu dönemde iktidar deneyimlerinin olumsuz sonuçlanmasına neden olmuştur. Ülkede baş gösteren şiddet, ekonomik kriz ve temel ihtiyaç maddelerindeki kıtlık CHP iktidarlari ile birlikte anılmaya başlanmıştır.

Ülkenin içinde bulunduğu siyasi ortam içinde 1980 darbesi gerçekleştirilmiş ve ülkede siyaseten yapan partilerin hepsi kapatılmıştır. Siyasal alanı yeniden şekillendirmeye yönelik değerlendirilebilecek bu müdahale örgütlü toplum yapısının tamamen dağıtmayı hedeflemiştir. CHP'de bu süreçte kapatılmış ve 1992'de tekrar açılana kadar siyaset yapmamıştır.

Partinin kadroları büyük ölçüde HP'de ve SODEP'te siyaset yapmaya başlamışlardır. 1980 Cuntası siyaset yapabilecek partilere karar verme yetkisini kendi tekeline alarak üç partiye seçimlere girme izni vermiştir. Bu müdahale çok partinin parlamentoya girmesini engelleyerek az sayıda partinin girmesini sağlamayı ve siyasal "istikrarı" bu şekilde sağlamayı amaçlamıştır. Ülke tarihinde siyasete üçüncü kez müdahale eden ordu, bu müdahalesi ile siyasal alanı uzun yıllar etkilemiştir.

1980'li yıllar boyunca ülke siyasetinde ANAP tek parti olarak ülkeyi yönetmiştir. Sağlanan siyasal "istikrar" ile birlikte ekonomide neoliberal dönüşümler başlamıştır. 1990'lı yıllara doğru ise siyasette yaşanan dönüşüm sınıf gibi daha kapsamlı kolektif kimliklerin etkisiz kalmasına neden olmuştur. Siyasette sınıfının yerini ise kültürel kimlikler almaya başlamıştır. Kültürel kimliklerin ülke siyasetinde görünürlük kazanması ile birlikte mecliste de farklı temsiller ortaya çıkmış ve cuntanın öngördüğü "istikrar" bozulmaya başlamıştır. 1990'lı yıllarda dini kimlik ile birlikte Kürt kimliği etkili olmaya başlamıştır. Kimliklerin siyasette etkili hale gelmesi ülke siyasetinde devletçi reflekslerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. SHP'nin izlediği sosyal demokrasiyi önceleyen politikaların ülkede oluşan milliyetçi refleksle birlikte etkisiz kalmaya başlamıştır. 1992 yılında CHP'nin Deniz Baykal liderliğinde tekrar açılması ile partinin politikalarında ülkeyi "tehdit" eden siyasetlere karşı kuruluş felsefesini

politikalarında ön plana koyan bir söylem ortaya çıkmıştır. Solda birlik adına CHP ile SHP, CHP çatısı altında 1995 yılında birleşmiştir. Bu birleşmeden sonra genel başkanlığa Hikmet Çetin getirilmiş; ancak Baykal 1995 Eylül'ün de yapılan kurultayda genel başkan olmuştur.

Baykal'ın CHP'nin başında yer alması uzun yıllar sürmüştür. 2010 yılındaki kaset skandalına kadar CHP'de genel başkanlık yapmıştır. Genel başkanlığı süresinde partideki örgütsel yapıyı liderin egemenliğini pekiştirecek şekilde oluşturmuş ve kendi koltuğunu garantileyerek partide kendi politikasına ve şahsına muhalif isme yer vermemiştir. Bu dönemde de parti politikalarında kurucu felsefeye verilen yer partinin hiçbir döneminde olmadığı kadar geniş olmuştur. Ülke siyasetindeki değişen boyutlara tamamen devletçi refleksle karşılık verilmesi yine Baykal döneminde gerçekleşmiştir.

1990'lı yıllarda ülke siyasetinde kültürel kimliklerin ve taleplerin görünürlük kazanması ülkede de "laik" ve "ulusalçı" bir hassasiyetin oluşmasına neden olmuştur. Ülke siyasetinde gerçekleşen bu dönüşüm CHP'yi de oluşan tabanın beklentilerine göre dönüşüme uğratmıştır. Yaklaşık olarak % 20'lik bir seçmen kitlesi ülke siyasetinde görülen bu değişim karşısında laiklik ve kurucu felsefeye bağlılık göstermektedir. Seçimdeki bu değişimi CHP'yi de bu yönde değişime maruz bırakmıştır.

1980 sonrasının siyasal gelişmelerinin bir anlamda CHP'nin dayanmış olduğu toplumsal tabanını kaydırdığı söylenebilir. Bu dönemde CHP'nin altından kayan sadece toplumsal tabanı değil aynı zamanda kurumsal dayanağı da olmuştur. Çünkü modernleşmenin bir aktörü olarak ulus-devletin inşa edilmesinde CHP yer almıştır. 1980 sonrasında ortaya çıkan etnik ve dini talepler de CHP'nin öngördüğü devlet yapısına "tehdit" olarak algılanmaktadır. Ulus-devletin sorgulanmaya başlaması ve laiklik anlayışına yönelik talepler CHP'nin politikasının merkezine devleti koymasına neden olmuştur. CHP'nin kuruluş sürecinden itibaren varlık nedeni olarak devlet yer almış; CHP sahip olduğu bu kurumsal destekle siyaset sahnesinde var olmuştur. Ecevit CHP'sine kadar devam eden partinin bu özelliği, bu dönemde parti politikalarında halkın ön plana konulması ile etkisini azaltmıştır. Baykal döneminde ise parti devletçi reflekslerle siyaset yapma yolunu seçmiştir.

1980'li yıllarda başlayan ve 1990'lı yıllarda etkisini arttıran PKK terörü CHP'nin bölünme tehdidi ile ulusalcı bir söylem geliştirmesine neden olmuştur. SHP döneminde yaşanan Paris Kürt Konferansı'na SHP'li Kürt milletvekillerinin katılması ve partiden ihraç süreçleri ile eş zamanlı istifaları ile gerçekleşen süreç CHP'nin politikalarında önemli ölçüde etkili olmuştur. 1991 yılında SHP ile Kürtlerin kurduğu HEP'in seçim ittifakına gitmesi sonucu SHP'nin Kürtlerden oy alırken, ülkenin batısındaki seçmenin desteğini yitirmesi CHP'nin Kürt seçmene yönelik politikalarını etkilemiştir. CHP'nin sahip olduğu toplumsal taban da Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelerde azalmaya başlamıştır. CHP Kürt illerinden uzaklaştıkça söyleminin merkezine de kimlik taleplerini reddeden bir anlayışı yerleştirmiştir. CHP'nin devleti önceleyen politikalarına göre bu tür talepler devleti "tehdit" etmektedir. CHP'deki söylem değişimi bir dönem aynı partide siyaset yaptıkları Kürtlerle yollarının tamamen ayrılmasına neden olmuştur.

CHP'nin Baykal döneminde izlemiş olduğu politikalar partinin tek parti hükümetleri döneminde izlemiş olduğu politikalarla paralellik göstermiştir. Tek parti dönemi uygulamaları ile CHP Kürt illerinde devletin otoritesini tesis etmeye çalışmış ve buna bağlı olarak devletle Kürtlerin karşı karşıya kaldığı durumlar ortaya çıkmıştır. Çok partili siyasi sistemin kurulması ile birlikte yapılan seçimlerde CHP Kürt seçmenin desteğini önemli oranda yitirmiştir. 1960'lı yıllarda ise sol hareketler yükselmeye başlamıştır. Yükselen sol hareketler ve CHP'nin ortanın solu açılımı, partinin Kürt seçmenden destek bulmasını sağlamıştır. 1980 sonrasında da SHP'nin sosyal demokrat politikaları ve insan haklarına yaptığı vurgu ile Kürt seçmen önemli oranda SHP'ye destek vermiştir. 1989 yılında Paris'te toplanan Kürt konferansına katılan SHP'li Kürt milletvekillerinin ihraç istemi Kürt seçmenle SHP'nin yollarının ayrılmasına neden olmuştur. Kürt milletvekillerinin kurmuş olduğu HEP ile seçim ittifakı deneyimi yolların tamamen ayrılmasında büyük bir dönemeçi oluşturmuştur.

2010 yılında CHP'deki lider değişimi ile birlikte partide bir değişim beklentisi ortaya çıkmıştır. Kemal Kılıçdaroğlu'nun 22 Mayıs 2010 tarihinde gerçekleşen CHP 33. olağan kurultayında genel başkanlığa gelmesi ile birlikte partinin genel politikalarında olduğu gibi Kürt sorununa yönelik politikalarında bir değişim umudu doğmuştur. Ülke siyasetinin aktif en eski kurumu olan CHP'deki lider değişimlerinde görülen politika değişimleri yeni dönemle ilgili beklentinin oluşmasını açıklayabilir. CHP tarihinde lider

değişimleri parti politikalarında değişimi de beraberinde getirmiştir. Özellikle Ecevit CHP'si ile ortaya çıkan değişimin CHP tabanında Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığa gelmesin ile birlikte oluşan "umut"ta etkili olduğu söylenebilir.

CHP'nin 1990 sonrasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal desteğini kaybetmesinin nedenlerinin araştırıldığı bu çalışmada bir siyasal parti olarak CHP'nin siyasetin ve toplumsal yapının değişen koşulları içinde politikaları ele alınacaktır. 1980 sonrasında siyasette etkili olan kimlik politikaları karşısında Kürt kimliğine yönelik CHP politikaları çalışmanın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bununla birlikte CHP'nin ülkedeki diğer siyasi partilere nazaran uzun geçmişinde politikaları önem kazanmaktadır.

Çalışma şu bölümlerden oluşmaktadır:

Birinci bölümde araştırmaya ilişkin ve araştırmada kullandığımız kuram ve kavramlar, tanımlarına,yaygın olarak kullandığımız temalar ve açıklamalar yer almaktadır. Araştırmanın örnekleme, sınırlıları, bilgi toplama ve analiz yöntemi bu bölümün konuları arasında yer almaktadır. Araştırma kapsamında farklı araştırma yöntemleri hakkında da bilgi verilerek neden bu yöntem ve metodun kullandığı bu bölümün konusunu oluşturmaktadır. Ayrıca araştırma alanı olarak neden bu alanın seçildiği, örnekleme kimlerin oluşturduğu, katılımcıların hangi yöntemle seçildiği, bilgi toplama ve analiz süreçlerinin neler olduğu bu bölüm kapsamında yer almaktadır.

İkinci bölümde çalışmada seçilen saha kapsamındaki Gaziantep, Diyarbakır ve Mardin illerinin sosyo-ekonomik yapıları incelenmiştir. Araştırmanın sahasını oluşturan illerin tarihleri, nüfus ve demografik yapıları, eğitim istatistikleri, ekonomik düzeyleri ve siyasi yapılarına bu bölümde yer verilmiştir. Saha çalışmasının yapıldığı yerler Türkiye'de etnik olarak farklı özelliğe sahiptir. Bu çerçevede 1990 sonrasında kimlik siyasetinin bölgeye yansımalarının ne şekilde olduğunun anlaşılması amacıyla saha çalışmasının yapıldığı illerin sosyo-ekonomik özellikleri ile birlikte siyasi yapıları da bu bölüm çerçevesinde analiz edilmiştir.

Üçüncü bölüm kavramsal çerçeveden oluşmaktadır. Bu bölümde siyasal parti kavramı üzerinde durulmuştur. Siyasal partilerin işlevleri, unsurları, amaçları, siyasal

partilerde son dönemde görülen değişimler bu bölümün konuları arasında yer almaktadır. Siyasal partilerin ortaya çıkış süreçleri, gösterdikleri yapısal özellikleri seçmen desteğini sağlamalarında büyük ölçüde belirleyici olmaktadır. Bu bölüme araştırma kapsamında yer verilmesinin amacı siyasal partilerde ortaya çıkan son dönem tartışmaların araştırmanın ana sorusuna bir ölçüde ışık tutacağının düşünülmesidir. Buna bağlı olarak çalışmanın bu bölümünde siyasal partilerin ortaya çıkış süreçlerinden günümüze kadar olan tarihsel süreçleri ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde siyasette etkili olan kimlik konusu incelenmiştir. Kimliğin siyasette belirleyici hale gelmesine bağlı olarak siyasal partilerin politikalarını etkisi üzerinde durulmuştur. Kimlik temelli hareketlerin siyasetin merkezine yerleşmesi ile birlikte siyasal partiler bu çerçevede politikalar izlemeye yönelmiştir. Ulus-devletten bir takım kültürel talepler siyaset sahnesinde var olmaya başlayan bu siyaset tarzı, küreselleşme, post-modernizm ile daha da etkili hale gelmiştir. Araştırma kapsamında bu bölüme yer verilmesinin amacı CHP'nin kimlik taleplerinin yükselişte olduğu dönemde etnik unsurlarla seçmen ilişkisini anlayabilmektir. Bu amaçla çalışmanın bu bölümünde kimlik siyasetinin ne olduğu ve gelişimi, küreselleşme ve post-modernizmin bu siyasete etkisi ili birlikte kimlik siyasetinin Türkiye'ye yansımaları analiz edilmeye çalışılacaktır.

Beşinci bölümde Türkiye siyasal tarihi ele alınmıştır. Ülke siyasetindeki dönüşümler ve Türkiye siyasi tarihinde ön plana çıkan özellikler devletin kuruluş sürecinden günümüze kadar olan tarihsel süreçte incelenmiştir. Ülke siyasetindeki tarihsel dönemlerde ortaya çıkan kurumsal değişimler -çok partili siyasi hayata geçilmesi, askeri darbeler gibi-, siyasetin değişen boyutları, seçmen tercihinde etkili olan faktörlerin neler olduğunun analizleri çalışmanın bu bölümünde ele alınacaktır. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar olan siyasi tarihin analiz edildiği bu bölümde siyasal alanda belirleyici olmuş olan olayların üzerinden bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır.

Altıncı bölümde araştırmanın konusu olan CHP'nin tarihi ve dönemseller yaşanan siyaset değişimleri incelenmiştir. CHP kuruluşundan günümüze kadar bu bölümde değerlendirilmiştir. CHP tarihine bakıldığında partideki değişimlerin büyük ölçüde lider değişimlerine bağlı olduğu görülür. Buna bağlı olarak da bu bölümde CHP tartışması

yapılırken partideki liderlerin dönemleri ve etkileri önem kazanmaktadır. Araştırmanın bu bölümünün amacı CHP'yi uzun tarihsel süreci içerisinde ele alıp her dönemde farklı bir CHP siyaseti olduğunu ortaya koymaktır. Farklı dönemlerde izlenen farklı politikalarla birlikte CHP'nin kurucu özellikleri partinin tüm tarihsel sürecinde kimi zaman ön planda kimi zaman da ikincil planda etkili olmuştur. Genel olarak bu bölümde kuruluş dönemi CHP'si, tek parti dönemi CHP'si ve Milli Şef dönemi, Ecevit CHP'si, Baykal CHP'si ve "Yeni CHP" dönemleri üzerinde durulmaktadır.

Yedinci bölümde Kürt sorunu ve CHP politikaları incelenmiştir. Cumhuriyetin kuruluş sürecinden itibaren CHP ile Kürt seçmen arasındaki ilişki bu bölümde analiz edilmeye çalışılmıştır. Araştırma sorusu olan Güneydoğu Anadolu'da CHP'nin toplumsal desteğini kaybetmesinin nedenlerinin anlaşılması açısından belirtilen bölgede yoğun olarak yaşayan Kürt seçmenle CHP'nin ilişkisi bu bölümde değerlendirilmektedir. Kuruluş sürecinden itibaren ele alınan bu ilişki CHP'nin tarihsel dönemlerde Kürt seçmenden belli oranlarda destek gördüğünü ortaya koymaktadır. 1990'lı yıllara kadar Kürt seçmenden büyük ölçüde destek gören CHP'nin son döneminde Kürt sorununa yaklaşımı bu bölümün konuları arasındadır. Tıpkı CHP'nin farklı dönemlerde farklı politikalar izlediği gibi, Kürt seçmenden bulunduğu destek de bu dönemlere bağlı olarak değişmiştir. Ulus-inşa süreci ve tek parti döneminde Kürt sorununa yaklaşım ile başlayan ve günümüze kadar CHP'nin Kürt seçmenle ilişkisi bu bölümde analiz edilmektedir.

Sekizinci bölüm araştırma bulguları ve yorumundan oluşmaktadır. Bu bölüm başlığı altında araştırmada saha çalışmasında derinlemesine mülakatlar yapılan katılımcıların sosyo-ekonomik özellikleri incelenmektedir. Katılımcıların kimler oldukları, sosyo-ekonomik özellikleri, ana dilleri, partideki aktiflik süreleri, partiden ayrılanların şu anki parti tercihlerinin neler olduğu bu bölüm kapsamında açıklanmaktadır. Bu bölümde amaçlanan CHP'nin partili profili ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki partili seçmenin bir karşılaştırmasını yapabilmek ve CHP'nin mobilizasyon kanallarının neler olduğunu ortaya koyabilmektir. Sekizinci bölümün bir diğer konusu ise saha çalışmasından elde edilen veriler çerçevesinde katılımcıların siyasete yönelik görüşleri analiz edilmiştir. Katılımcıların siyasete bakışları, siyasal

partilere yönelik algıları, parti değiştirmeye yönelik tutumları, iktidar eleştirisi üzerine kurulmuş bir siyaset anlayışı araştırmanın bu kısmında yer alan başlıklardır.

Sekizinci bölümün üçüncü alt başlığı ise katılımcıların CHP'ye yönelik algılarının neler olduğudur. Bu kısımda katılımcıların CHP'yi seçme nedeni, partiden ayrılmış olanların neden ayrıldıkları, tarihsel süreç içinde CHP algılarının nasıl olduğu, partiden beklentilerinin neler olduğu, Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığa seçilmesi ile birlikte nasıl bir algı olduğu incelenen konular arasındadır. Bu kısımda analiz edilen katılımcıların CHP'yi seçme nedeni bölge seçmeni ile CHP'nin kurmuş olduğu mobilizasyon kanallarının da anlaşılmasını sağlayacaktır. Ayrıca bugün CHP ile ilgili sıklıkla referans gösterilen tek parti dönemi CHP'sinin katılımcıların zihninde nasıl yer aldığı bu bölüm içerisinde ele alınmaktadır.

Sekizinci bölümün son konusu ise araştırmanın ana sorusu olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerinden oluşmaktadır. Araştırmanın saha verilerinden elde edilen bilgiler bu bölümde analiz edilmiştir. Katılımcıların CHP'nin toplumsal taban kaybetmesine yönelik nedenlerin neler olduğu, en çok tekrar edilen nedenlere göre sıralanarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde ele alınan konular şu şekildedir: Parti örgütlerinin işlevsizleşmesi, seçmenin "terk edilmişlik" algısı, Kürt seçmenin sorunlarından uzaklaşılması, aday belirleme sürecinde genel merkezin belirleyici olması, merkez sağ partilerin çöküş süreci ile birlikte seçmenin alternatifsiz kalması, CHP'nin izlemiş olduğu ulusalcı politikaları, Kürt etnisitesine bağlı bir siyaset partinin kurulması, CHP'ye seçmenin güvenmemesi, din konularıdır.

Sonuç ve değerlendirme bölümü ile de çalışma sonlandırılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

1. 1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Araştırmanın temel sorusu halen CHP üyelerinin ve CHP eski üyelerinin perspektifinden CHP'nin 1990 sonrasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerinin neler olduğudur. 1960'lı yıllardan itibaren yapılan genel seçimlerde ve yerel seçimler kitlesel destek bulabilen CHP, 1990 sonrasında günümüze kadar Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki toplumsal tabanını kaybetmeye başlamıştır. Bir dönem Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde birinci parti olan CHP'nin günümüzde taban kaybederek etkisiz hale gelmesinin nedenleri araştırmanın odaklandığı temel noktayı oluşturmaktadır.

Bu araştırma içerisinde kullanılan "partili" kavramı hali hazırda aktif olarak CHP içinde yer alan bireyleri tanımlamaktadır. "Eski partililer" kavramı ise bir dönem CHP içinde görev almış; fakat şu an CHP ile bir bağı olmayan bireyler için kullanılmıştır.

Her araştırmada olduğu gibi araştırmanın temel sorusunu destekleyici nitelikte diğer bir takım sorulara yer verilmiş ve araştırma sürecinde bu sorulara da cevaplar aranmıştır. Dolayısıyla araştırmanın ana sorusu ile bağlantılı olarak yardımcı sorular da şu şekilde özetlenebilir:

1990 sonrasında Türkiye siyasetinde etnik ve dini unsurların siyasette belirleyici hale geldiği kabul görmektedir. Buna bağlı olarak Türkiye siyasetindeki değişimin CHP'nin politika üretme sürecini ne şekilde etkilediği önem kazanmaktadır.

Siyasal partiler açısından toplumsal destek bulmak ve böylece iktidara gelmek önemli bir konuyu oluşturmaktadır. Bir siyasal partinin toplumsal destek bulmasında partilerin toplumu mobilize edebileceği kanalların güçlü olması önemlidir. Bu çerçevede CHP'nin mobilizasyon kanallarının neler olduğu araştırmanın önemli sorularından birisidir.

Siyasal partilerin sahip oldukları örgütlenme ve üyelik sistemi siyasal partilerin toplumsal taban sağlamalarında etkilidir. Siyasal partilerin ülkenin her yerinde

örgütlenmiş olması ve parti ile aidiyet duygusuna sahip olan aktif üyelere oluşması partinin taban desteği kazanmasını sağlamaktadır. Bu anlamda CHP'nin sahip olduğu örgütsel yapının ve üyelik sisteminin partililer perspektifinden partinin toplumsal destek kazanmasında ne derece belirleyici olduğu ve CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerini açıklamada önemli görülmektedir.

CHP "devletin kurucu partisi" olması sebebiyle devletin kuruluş süreci ile yaşıt bir siyasal parti olarak siyaset sahnesinde yer almıştır. İmparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde devletin ulus inşa etme gibi modernleşme politikaları devlet tarafından CHP eliyle yürütülmüştür. Böylece 1923'ten itibaren yaklaşık otuz yıl süren tek parti yönetimi anlamına gelmiştir. Bununla bağlantılı olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin etnik yapısının farklılığı itibariyle CHP'nin tarihsel mirasının bugünkü parti algılamasındaki etkisini anlayabilmek adına tek parti dönemi politikaları ve CHP'nin tarihsel mirası ile ilgili partililerin perspektifinin anlaşılması araştırmanın temel sorusuna destekleyici nitelikte olması açısından önem kazanmaktadır.

İktidar olma umudu siyasal partiler açısından taban desteğinin daha güçlü şekilde sağlanmasının önemli sebebidir. Siyasetteki seçim oynaklığının ve kararsız seçmenin oranının yüksekliğine bağlı olarak siyaset sahnesindeki bir siyasal partinin gücü bu kararsız kitleleri kendisine çekebilmesiyle belirlenmektedir. Siyaset pratiğinde bu şekilde bir algının oluşmuş olması yıllardır muhalefette olmuş olan bir partinin tercih edilebilirliği üzerinde ne derece etkili olduğu, CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerini nasıl etkilemektedir?

Parti politikaları ve söylemleri seçmenler üzerinde etkili olmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaklaşık olarak otuz yıldır süren şiddet ortamı ülke siyasetinin gündeminde yer almaktadır. Bu sorunla ilgili olarak partinin özellikle son yirmi yılda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan sorunla ilgili olarak söylem ve politika üret(e)memiş olması CHP'nin o dönemde ve günümüzde mevcut olan örgütlerinin de siyaset yapmasını ne şekilde etkilediği anlaşılmaya çalışılan diğer bir soruyu oluşturmaktadır.

Bölge seçmeninin siyasal parti tercihlerinden nelerin etkili olduğunun belirlenmesi partinin bölgedeki temsilcileri açısından önemli bir değişkendir. Bu

çerçevede CHP'nin yerel temsilcilerinin perspektifinden Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki seçmenin siyasal parti tercihinde etkili olan faktörlerin anlaşılmasına çalışılması araştırmanın soruları arasındadır.

1990 sonrasında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de siyasette ağırlık kazanan kimlik olgusuna bağlı olarak siyasal partilerin söylemleri ve politikaları da bu şekilde yeniden üretilmiştir. 1980'li yılların sonun ve 1990'lı yılların başlarında CHP içinde temsil edilen Kürt seçmenin Paris Kürt Konferansı ve meclisteki yemin töreni gibi bir takım sebeplerden dolayı CHP'den kopması gerçekleşmiştir. Bunu izleyen gelişmeler içinde önemli bir noktayı CHP'nin Kürt vekilleri ihracı oluşturmaktadır. Bundan sonra da Kürt vekillerin başını çektiği bir hareketin partileşme sürecine girerek Kürt kimliği ekseninde siyaset yapan bir siyasal partinin doğurmuştur. Kürt kimliği ekseninde siyaset yapan bir partinin var olmasının CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal taban kaybetmesine etkilerinin anlaşılmasının araştırmanın temel sorusuna yardımcı olacağı düşünülmüştür.

Siyasal partilerin üyelerinin partilerin destek bulmasında önemli oldukları saptamasından hareketle, CHP üyelerinin ilk başta partiyi seçmelerinde nelerin etkili olduğunun anlaşılması CHP'nin şimdi toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerine bir açılım sağlayacağı düşüncesi ile araştırma sırasında cevabı aranan sorunlardan diğer birisini oluşturmuştur. Yine araştırmanın temel sorusunu açıklamada yardımcı olacağı düşünülen bir diğer soru da CHP'den ayrılan üyelerin ayrılma sebeplerinin neler olduğudur.

2000'li yıllarla birlikte Türkiye siyasetinde yıllardır iktidarı elinde tutmuş olan DP geleneğinden gelen ANAP ve DYP gibi merkez sağ partiler siyaset sahnesinde etkisiz hale gelmişlerdir. Siyasal alandaki ana akım partilerin etkisiz kalması, ülke seçimlerinde uygulanan baraj sistemi ile de mecliste temsil edilen parti sayısını azaltmıştır. Yine buna bağlı olarak da merkez sağ seçmenin önünde tercih edebileceği iktidar umudu taşıyan parti kalmamıştır. Siyasetteki bu değişim ülke siyasetini ve seçmen tercihlerinin önemli boyutta etkilemiştir. Araştırma kapsamında merkez sağ partilerin çöküşünün Türkiye siyasetini ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi siyasetini nasıl etkilediğinin cevabının aranmasının araştırmanın temel sorusuna destek olacağı düşünülmüştür.

Temel ve destekleyici sorular çerçevesinde CHP'lilerin ve CHP eski üyelerinin vermiş oldukları cevaplar partinin 1990 sonrasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerini ortaya çıkaracağı düşünülmüştür. Araştırma sorularına cevap aramak için Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde farklı özellikler gösteren üç il seçilmiştir. Bu iller Diyarbakır, Gaziantep ve Mardin'dir.

Araştırma süresinde CHP'nin politikaları ve söylemleri ile ilgili bir takım gözlemler yapılmıştır. Araştırmanın alan araştırması ise Mayıs 2012'de başlamış ve Eylül 2012'de sona ermiştir. Fiili alan araştırması dışında ise CHP ile ilgili gözlemler çalışmanın başlangıcı olan Ocak 2011'de başlamıştır.

Araştırmanın temel amacı 1990 sonrasında CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde partililer gözünden toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerini anlamaktır. Bunu yapmak üzere araştırma yöntemi olarak niteliksel görüşme yöntemi seçilmiştir. Niteliksel görüşmeler sosyal bilimlerde bir sorunun ortaya çıkarılmasında önemli bir etkiye sahiptir (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 39). Ayrıca niteliksel yöntem çalışılan konu ile de bağlantılı olarak sosyal olaylar arasındaki bağlantıların sağlıklı bir şekilde kurulabilmesini ve bunların anlaşılmasını daha mümkün kılmaktadır (Bryman, 1999: 38-43; Hammersley, 1999: 75; Gorden, 2003: 170). Niteliksel yöntemle gerçekleştirilen saha çalışması araştırmacıya, katılan bireyin jest ve mimiklerinden hareketle sorulara vermiş olduğu cevaplar karşısındaki samimiyetini anlama imkanı da sunmaktadır (Morgan, 1997: 8). Niteliksel yöntemin sunduğu bu avantajlar elde edilen verilerin sorunu geniş boyutları ile ortaya çıkarmakta etkili olmaktadır.

1. 2. Araştırma Yöntemleri

Sosyal bilimlerde iki tür araştırma yöntemi kullanılmaktadır. Bunlar niceliksel ve niteliksel yöntemlerdir. Belli noktalarda farklılaşan bu iki yaklaşım bilimsel açıklamalarda kullanılan temel yöntemlerdir. Günümüzde sosyal bilimlerde ağırlıklı olarak ise niteliksel yaklaşımlar kullanılmaktadır. Her iki yaklaşımın da belli konularda birbirine üstünlükleri olmakla birlikte birbirinden eksik yönleri de bulunmaktadır.

Niceliksel yaklaşımın kendi içinde zayıf ve güçlü yönleri bulunmaktadır. Benzer bir durum niteliksel yaklaşım için de geçerlidir. Ancak bu yaklaşımları bilimsel

araştırmalarda kullanılabilir kılan ise seçilen konuya uygun yaklaşımı hangisinin olduğu noktasıdır. Niceliksel yaklaşım ile çalışılabilecek araştırma konularının tercihleri kaçınılmaz olarak niceliksel veri toplama teknikleri olmaktadır. Niceliksel yaklaşımlar genel olarak daha betimsel çalışmalarda kullanılmakta ve istatistikî analizler ve tablolar ağırlık kazanmaktadır. Anlamaya dayalı çalışmalarda ise niteliksel yöntemler kullanılmaktadır. Niteliksel yöntemin içeriğinde ise sözlü verilerin yazıya dökülmesi yer almaktadır (Bryman, 1999: 35).

Niceliksel yaklaşımda nesnel, değişkenlere odaklanmış, güvenilirliğin kilit önemde olması ön plana çıkmaktadır. Niceliksel çalışmalarda çok sayıda olay ve özne söz konusudur. Niceliksel çalışmalarda araştırmacı tarafsızdır. İstatistiksel analizlerle araştırma sorusunu cevaplamaya çalışır. Niteliksel yaklaşımda ise araştırmacı çalıştığı konu ile ilişki içindedir. Ancak bu bir taraf olma durumu değildir. Çalıştığı konuyu anlama çabasıdan dolayı bir ilişki gerekli olmaktadır. Az sayıda olay ve özne üzerinden araştırma sorusu açıklanmaya çalışılır. Niteliksel çalışmalarda hakiki olma kilit önemde olurken, süreçler de önem kazanmaktadır. Süreçlerdeki olayların gidişatı niteliksel yaklaşımlarda önemli bir noktayı teşkil etmektedir (Neuman, 2009: 21). Çünkü bireyin ait olduğu sosyal dünya içinde sosyal olaylara vermiş olduğu anlam bütüncül bir yaklaşımla derinlemesine bir çaba sonunda kavranabilir. Bu anlamda nitel veriler araştırılanların iç dünyasına girebilme imkanı sunar (Kümbetoğlu, 2008: 43-45).

Nitel araştırmalarda örnek olaylar ve bağlamların dili kullanılır. Örnek olayların ve olayların toplumsal süreçlerinin kendi sosyal bağlamında kullanılması nitel araştırmalarda önemli bir yere sahiptir. Toplumsal olayların anlam yaratımı ve yorumu araştırmacı için temel veri kaynağı olmaktadır. Nitel araştırmalarda insanların kimliklerini nasıl inşa ettikleri ve olaylara nasıl baktıkları araştırma sorularının anlamlandırılmasında etkili olmaktadır. Buna bağlı olarak da nitel araştırmalarda niceliksel veriler sıklıkla kullanılmaz. Nicel verilerle kesinlik elde edilmesi gibi bir anlayış karşısında nitel araştırmalarda kesinlikten ziyade anlamlar belirleyici hale gelmektedir (Neuman, 2009, 232). Ayrıca niteliksel yöntemde elde edilen verilerin doğruluğu niceliksel yöntemden farklılık arz etmektedir. Sorunları anlamayı ön planda tutan niteliksel çalışmalarda, çalışılan kişilerden elde edilen verilerin o kişilere anlamlı

gelmesi verilerin doğruluğu üzerinde belirleyici olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 26).

Nitel veriler sosyal olayları anlama amacı taşıdıklarından dolayı olayların içinde gerçekleştiği koşulların anlaşılması araştırma sorununun anlamlandırılabilmesi için önemli bir etkiye sahiptir. Nitel araştırmalarda elde edilen veriler bağlamları içine yerleştirilerek anlaşılmaya çalışılır. Nitel araştırmalarda bağlam göz önünde bulundurulurken toplumsal olayın ortaya çıktığı koşullar da önem kazanmaya başlar. Nitel veriler elde edilirken verilerin gerçek olayları yansıtması anlamında belgeler, insanların söyledikleri, davranışlarının gözlemlenmesi ön planda tutulur. Bu aynı zamanda araştırmacıya bir önem atfetmektedir. Çünkü nitel araştırmalarda gözlem önemli bir etkiye sahiptir. Buna bağlı olarak araştırmacının sahip olduğu gözlemsel ve analitik kabiliyet nitel araştırmanın geçerlilik ve anlamlılık düzeyinde etkili olur (Layder, 2013: 87-88; Coulon, 2010: 29).

Nitel araştırmalarda önemli olan nicel araştırmalardan farklı olarak olayların merkeze alınmasıdır. Nicel araştırmalarda ise merkezde yer alan değişkenler olmaktadır. Olayların merkeze alınması ve bağlamları içinde değerlendirilmesi araştırma konusu içine giren olayların anlamlandırılmasını sağlamaktadır. Araştırma sorunu tüm boyutları ile ele alınmaya ve anlamlandırılmaya çalışılırken, araştırma kapsamında elde edilen veriler birer hikaye olarak önem kazanmaktadır. Böylece toplumsal olayların anlamlandırılması sürecinde ayrıntılar, yorumlar araştırma sorununa yeni boyutlar katarak araştırmayı zenginleştirmektedir. Nicel araştırmalarda ise değişkenlerin birbirleri arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması araştırmaların doğruluk değerini belirlemektedir. Değişkenler arasındaki ilişki başka araştırmalar da aynı sonuca ulaşmıyorsa, ortaya çıkan sonuç doğru kabul edilmez. Ayrıca nicel araştırmalarda kesinlik ve doğruluğa yapılan vurgu sosyolojinin doğa bilimlerini model alan erken dönem özelliğini yansıtmaktadır (Layder, 2013: 41; Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Nitel araştırmalarda sayısal veriler elde edilen verileri destek amacı ile kullanılır. Niteliksel verileri güçlendirme amacı ile sayısal veriler nitel yöntemler içinde yer alırlar. Bu özelliği ile nitel araştırmalarda ön plana çıkan incelenen olayların anlamlandırılma sürecidir. Nitel araştırmalarda araştırmacı sahadan elde etmiş olduğu verilere anlam verir. Elde etmiş olduğu verileri araştırma sorunu çerçevesinde anlamlı kılmaya çalışır.

Nitel araştırmalarda araştırma sorusuna dahil olan konuların dünyayı nasıl gördüğü, kendilerini ne şekilde konumladığı ve ortaya çıkan sosyal olayların onlar için ne anlamlara geldiği önemli hale gelmektedir.

Nitel araştırmalarda anlam ön plana çıkarken nitel araştırmacı da öncelikle araştırma kapsamında incelenen şeylerin insanlar için ne anlam ifade ettiğidir. Çünkü toplumsal olayları ortaya çıkaran insanların eylemlerine yön veren kişilerin kendi kişisel gerekçeleri ve amaçlarıdır. İnsanların eylemlerini gerekçelendirme şekilleri nitel araştırmalarda birinci yorumlama olarak ortaya çıkar. Araştırma sorunu çerçevesinde araştırma kapsamına dahil olan kişilerin eylemlerinin anlamlandırılması yine o kişilerden elde edilen veriler çerçevesinde gerçekleşebilir. Araştırmacı bu anlamayı gerçekleştirdikten sonra ikinci olarak yeniden inşa sürecinin içine girer. Bu düzeyde araştırmacı için önemli olan elde ettiği verileri kendi içinde tutarlı ve anlamlı bir şekilde yeniden değerlendirir. Daha sonraki süreçte ise yapılan yorumlamalar genellenerek belli bir kurama bağlanır. Bu da daha geniş bir yorumla düzeyine ve kuramsal tartışmaları elde edilen verilerle birlikte yorumlama sürecidir.

1. 3. Örnekleme Seçimi

Araştırma konularının kapsamı içinde ele alınan kesimlerin tümünü kapsayacak sonuçlara ulaşma araştırma evreninin tümüne ulaşmaktan ziyade o evreni temsil edecek örnekleme seçimi ile mümkündür. Örnekleme seçimi de daha çok nicel araştırmalar açısından sayısal anlamda evreni temsil edecek boyutta düşünülmektedir. Nicel araştırmalarda örneklemin temsil gücü önemlidir.

Nicel araştırmada örneklemin temsil ölçüsü, sayısal özellikle ön plana çıkarken nitel araştırmalarda araştırma konusunu aydınlayabilecek nitelikte örnek olaylara erişmek önemli olmaktadır. Bağlamı içinde ele alınacak olan örnek olaylar nitel araştırmacı için önem kazanmaktadır. Bundan dolayı da nitel araştırmacı örneklemin niceliksel boyutundan ziyade araştırma sorusunu aydınlayabilecek nitelikte örnek olaylar üzerinden hareket etmektedir. Nitel araştırmalarda örneklemin temsil gücünden ziyade ele alınan toplumsal birimlerin toplumsal yaşamı nasıl aydınlattığı önem kazanmaktadır. Örneklemin temsil gücünden ziyade örneklemin veya küçük örnek olayların birimler ya da etkinlikler toplamının araştırma konusunu ne ölçüde aydınlayabileceği ön plana

çıkmaktadır. Nitel araştırmada örneklem belirlenirken, araştırma örneklemeinin anlayışı netleştirebilecek ve derinleştirebilecek belirli örnekler, olaylar ya da eylemler toplamak birincil hedef olmaktadır (Punch, 2011: 183 – 184; Neuman, 2009: 320).

Nitel araştırmalarda örneklem seçiminde sayısal çokluk birincil planda değildir. Nitel araştırma kapsamında araştırmaya dahil edilecek olan örneklem belirlenirken seçilen kişilerin araştırma konusuna olan yakınlıkları belirleyici olmaktadır. Çalışmanın saha araştırması kısmında kapsama alınması planlanan görüşmecilerin konuya yakınlıkları ve ilgi düzeyleri belirleyici bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Örneklem seçimi de bunun üzerine kurulmaktadır. Araştırma çerçevesinde incelenen insanların araştırma sorunu ile olan ilgileri ve yakınlıkları araştırmanın verilerini daha güvenilir kılarken, sorunu anlaşılması için de daha yetkin bir düzey yakalanmaya çalışılır. Bu anlamda sayısal özelliklerden ziyade seçilen kişilerin nitelikleri araştırmada belirleyici olmaktadır. Ancak nitel araştırmalarda da örneklem seçim modeli önemlidir. Araştırma konusuna göre seçilecek olan örneklem modeli araştırmacı tarafından konuya en uygun olacak şekilde belirlenir. Farklı örneklem modelleri nitel araştırma kapsamında konuya uygun olarak seçilmektedir.

Olasılıklı olmayan ya da rastlantısal olmayan örneklem nitel araştırmacılar tarafından tercih edilen modeldir. Bu şekilde bir tercih nitel araştırmacıların örneklem büyüklüğünü önceden belirlemeleri gibi bir durumun sık rastlanmamasına neden olur. Nitel araştırmada örneklemin sayısal büyüklüğünün belirleyici olmaması araştırmacıların daha büyük grup veya nüfus hakkında kısıtlı bilgiye sahip oldukları anlamına gelir. Matematiksel kuramların önceden tasarlanıp benimsenen yaklaşım nicel araştırmalarda belirleyici bir özellik olarak ön plana çıkmaktadır. Nitel araştırmalarda ise vakalar araştırma süresi içerisinde yavaş yavaş seçilir. Bu vakaların seçilmesinde belirleyici olan vakaların araştırma açısından taşıdığı öneme bağlı olarak sahip olduğu içeriktir (Neuman, 2009: 320). Nitel araştırma kapsamında örneklem seçilirken konuya uygun süreçler içinde yer almış olanların örnekleme dahil edilmesi temel noktayı oluşturmaktadır. Niceliksel yaklaşımda örneklem seçimi daha ziyade sayısal olarak evreni temsil etme amacı ön planda yer alırken nitel araştırmada konu ile olan ilgi örneklem seçimine ön plandadır. Nitel araştırmalarda ise örneklemin sayısal büyüklüğü

önemli değildir. Ayrıca nitel araştırmaların örneklem seçiminde çok sayıda bireyin araştırmaya dahil edilmesi de mümkün olmayabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 87).

Nitel araştırmalarda araştırılan konunun anlamlandırılması açısından örneklem seçiminde de araştırma sorusunun anlamlandırılması, anlaşılması anlamında sorunu aydınlatıcı kılacak örneklem modelleri üzerinde çalışma yapılması daha etkilidir. Nitel araştırmada betimsel bir çalışma ortaya koymaktan ziyade toplumsal olayların anlaşılması ve anlamlandırılması önemli olduğu için örneklem seçiminde de bu amaç dikkate alınmaktadır. Örneklem seçilirken araştırma konusunun ve araştırmanın sorunsalının anlamlandırılmasına etkili olabilecek örneklem modeli seçilir. Bu anlamda nitel araştırmada örneklem seçiminde niceliksel çokluktan ziyade araştırma sorusunu açıklığa kavuşturacak örnek olayların ya da kişilerin sorunla ilişkileri anlamında nitelikleri önemlidir.

Niteliksel araştırmalarda örneklem seçiminin yöntemleri şunlardır: Gelişigüzel örneklem seçiminde araştırmaya uygun olan herhangi bir olay herhangi bir biçimde seçilir. Kotalı örneklem seçmede gelişigüzel yöntemler kullanarak nüfusun çeşitliliğini yansıtacak olan her biri önceden belirlenmiş olan pek çok kategoriden belirli sayıda örnek olay seçilir. Amaca yönelik örnekleme çeşitli yöntemler kullanarak belirli kıstaslara uyan olası tüm örnek olaylar seçilir. Kartopu modeli örneklem seçiminde bir ya da birkaç örnek olaydan gelen göndermeleri kullanarak örnek olaylar seçme ve sonra bu örnek olaylardan gelen göndermeleri kullanma, vb. bir yol izlenir. Aykırı örneklem türünde egemen kalıptan büyük ölçüde farklılık gösteren örnek olayları seçmek esastır. Ardışık örneklem, ek bilgi ya da yeni özellik kalmayana kadar örnek olay seçilerek genellikle de öteki örnekleme yöntemleriyle birlikte kullanılır. Kuramsal örneklem seçiminde ise belirli ortam/ konu hakkında kuramsal olarak önemli olan özelliklerin açığa çıkmasına yardımcı olacak örnek olaylar seçilir (Neuman, 2009: 321).

Nitel araştırmalarda kullanılan amaca yönelik örnekleme modelinde araştırmanın özel durumları belirleyici olmaktadır. Amaca yönelik örneklem modelinde araştırmacı açısından özel durumları içeren örneklemin seçimi esastır. Bu tür örneklem modelinde önemli olan örneklemin nüfusu temsil edip etmemesi değildir. Örnek olaylar üzerinden seçim yapılan bu modelde temel belirleyici olan örnek olaylar olmaktadır. Örneklemin

sayısal temsili niteliksel yaklaşımda genel olarak ikinci planda olduğu gibi bu örneklem modelinde de ikinci plandadır.

Nitel araştırmalarda örneklem seçiminde ve örnekleme dahil edilen kişi sayısında araştırma kapsamında derinlemesine görüşme yapılan kişi sayısını arttırarak araştırma kapsamında görüşülen kişilerin özelliklerinden çok da farklı özellikler taşımayan yeni kişilerle görüşmeler yapmak fayda sağlamaktan uzak olabilir. Örneğin araştırmanın çerçevesi açısından araştırma sorununa uygun olarak elli kişi ile yapılmış mülakatlara ilaveten bu mülakatlarda görüşülen kişilerin özelliklerinde çok da farklı olmayan bir on kişi ile de mülakat yapmak araştırmaya bir şey katmayabilir.

1. 4. Saha Araştırması

Araştırma, özellikle de sosyal ve kültürel alanlardaki araştırmalarda bir yöntem olarak saha araştırması uzak ülkelere seyahat eden gezginlerin yazmış oldukları seyahatnamelere kadar uzanan bir tarihsel geçmişe sahiptir. Avrupalı gezginlerin uzak bölgelere seyahatleri esnasında elde etmiş olduğu izlenimler diğer kültürler ve halklarla ilgili yazmış oldukları betimsel çalışmalarla sonuçlanmıştır. Elde edilen veriler bilimsel bir çalışmadan ziyade diğer kültürlerin ve halkların betimsel özelliği ile ilgilidir. Avrupalı seyyahların yazmış oldukları betimsel metinler ticaretin artması sonucu daha da yaygınlık kazanmıştır.

Akademik anlamdaki gerçek saha araştırması ise antropoloji biliminin ilk ortaya çıkış süreciyle başlamıştır. Seyyahların ve tüccarların betimsel çalışmalarının yerini 19. yüzyılda antropologların yapmış olduğu bilimsel çalışmalar almıştır. Antropologların ilk dönemlerde elde ettikleri veriler yine seyahatnamelere dayanmıştır. Antropologlar bu şekilde inceledikleri kültürle doğrudan temasa girmemişlerdir (Neuman, 2009: 543). Araştırmacıların doğrudan gözlem yapmaları ve inceledikleri kültürlerle doğrudan ilişki içine girmeleri Malinowski sonrasına rastlamaktadır. Saha araştırmalarının bu şekilde betimsel çalışmaları Chicago Okulu ile devam etmiştir. Bu dönemde araştırmalarda yerlilerin açıklamalarının ve gözlemlerinin araştırmacının gözlem ve çıkarımlarından ayrılması gerektiği ortaya çıkmaya başlamıştır.

Saha araştırması, araştırmacının, şimdiki zamanda ve çoğu kez araştırmacının kendi kültürü içindeki küçük ölçekli toplumsal ortamları doğrudan gözlemlediği ve

onlara katıldığı bir nitel araştırma tarzıdır. Saha araştırmasında duygusuz matematik ya da karmaşık istatistikler, soyut tündengelimli hipotezler yoktur. Bunun yerine, doğal bir ortamda, 'gerçek insanlarla' doğrudan, yüz yüze toplumsal etkileşim vardır. Saha araştırmasında, araştırmacının kendisi, incelenen insanlarla doğrudan konuşur ve onları gözlemler. Aylar ya da yıllar süren etkileşim boyunca, bu insanlar, onların hayat hikayeleri, hobileri ve ilgileri, alışkanlıkları, umutları, korkuları ve hayalleri hakkında bilgi edinir. Yeni insanlarla tanışmak, arkadaşlıklar geliştirmek ve yeni toplumsal dünyalar keşfetmek eğlenceli olabilir. Ayrıca, zaman alıcı, duygusal açıdan tüketici ve bazen fiziksel olarak tehlikeli de olabilir (Neuman, 2009: 541).

Saha araştırmasında elde edilen veriler bağlamları içinde önem kazanmaktadır. Buna bağlı olarak da saha araştırmacısının araştırma sırasında yapmış olduğu gözlemler önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte saha araştırmasının geçerliliği de sahadaki toplumsal olayların doğru temsillerine bağlıdır. Araştırmacının elde etmiş olduğu veriler ve analizler saha araştırmasının geçerliliğini sağlamaktadır. Nitel araştırmalarda yapılan saha araştırmaları bu anlamda yenilenebilirlikten uzaktır.

Saha çalışması esnasında araştırma sorusu kapsamında bilgi toplama tekniği de önem kazanmaktadır. Saha verilerinin elde edilme tekniği araştırmanın bir diğer aşamasını oluşturmaktadır. Araştırmacı saha çalışması esnasında sosyal olayları anlayabilmek, açıklayabilmek için bir takım veri toplama teknikleri kullanmaktadır. Derinlemesine görüşme nitel araştırmalarda kullanılan önemli bir veri toplama tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. 5. Derinlemesine Görüşme

Araştırmalarda çalışmanın konusu ile birlikte bu konunun nasıl ve hangi yöntemle ele alınacağı önemli bir etkiye sahiptir. Araştırılan konunun içeriği ile ilgili olarak araştırma süresince izlenecek yol ve uygun yöntemin seçilmesi çalışmanın sonucu açısından etkili olmaktadır. Buna bağlı olarak araştırma konusu ile yöntemi ve veri toplama tekniği arasında önemli bir ilişki vardır.

Bu çalışma CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1990 sonrası süreçte toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerine odaklanmaktadır. Araştırma 1980 öncesi ülkenin tüm bölgelerinde etkili bir taban desteğine sahip olan bir partinin 1990 sonrası belli bölgelerde yoğun bir şekilde taban bulurken Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerinin sosyolojik analizini yapmayı

hedeflemektedir. CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal taban kaybetmesinin sebepleri eski ve hali hazırda partili (CHP'li)'lerle yapılacak derinlemesine görüşmelerle kavranılmaya çalışılacaktır. Bir dönem parti içinde aktif görev almış ve hala almakta olanlarla yapılan derinlemesine görüşmelerden, genel olarak siyasi parti örgütlenmesi ve Türkiye siyasetinin özellikleri ile birlikte partinin kendi aktörleri tarafından ne şekilde bu tablo içinde görüldüğü ve partinin bu sorunla ne tür bir başa çıkma yöntemi geliştirdiğinin analizinin yapılması hedeflenmektedir.

Nitel araştırmalarda keşif odaklı olduğu için derinlemesine görüşmeler tercih edilmektedir. Böylelikle görüşmecilerin duyguları, düşünceleri, tutumları ve bakış açıları derinlemesine ortaya çıkarılmaya çalışılır. Bundan dolayı nitel araştırmalarda belirli kişilerin –ki bunlara önemli görüşmeci (key informant) de denir- görüşleri önemli ise derinlemesine görüşmeler tercih edilir. Derinlemesine görüşmelerde elde edilecek verilerin kalitesinde görüşülen kişilerin araştırma konusunun ne boyutta içinde olduğu önem kazanmaktadır.

Bu tür bir çalışmanın yalnızca anket tekniği kullanılarak yapılmasının yeterli bir anlama imkanı sunmayacağı düşünülmüştür. Bu anlamda CHP'nin bölgede toplumsal taban kaybetmesi ile ilgili olarak nedenlerin anlaşılabilmesinde pozitivist bir araştırma tekniği olan anketin (Köker, 1998) yerine derinlemesine mülakatlara dayalı araştırma tekniğinin kullanılmasının daha yerinde olacağı kabul edilmiştir. Çünkü nitel araştırmalarda araştırmacı temellendirilmiş kuram kullanır. Bu nitel araştırmayı daha esnek hale getirirken aynı zamanda verilerle kuramın etkileşimde bulunmasına izin verir. Bu anlamda nitel araştırmada araştırmacı beklenmedik sonuçlara açıktır. Buna bağlı olarak da araştırma süresince araştırmanın yönünü ve odağını değiştirmeye isteklidir. Araştırma sırasında elde edilecek verilere bağlı olarak da araştırmanın daha geniş boyutları ortaya çıkabilir (Neuman, 2009: 234).

Parti içindeki aktörlerin mensubu oldukları partiyi ne şekilde konumladıkları araştırmanın önemli bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda partinin kendi aktörlerinin bir takım değerlere ve yargılara sahip oldukları fikrinden hareketle sorunsalın anlamacı bir yöntemle ele alınabilmesi ancak partili aktörlerinin söylemleri üzerinden bir analizle mümkün olabilir. Yorumsamacı (hermeneutik) yöntem pozitivist yöntemlerin sosyal dünyayı anlamlandırmadaki başarısızlığı ile ortaya çıkmış ve son

dönemde toplumsal-tarihsel bilimlerin dayandığı temel metodoloji olarak ön plana çıkmaya başlamıştır (Özlem, 1999: 26).

Yorumsamacı yöntem ile birlikte sosyal olgu ve olayların nedenleri ile bu olay ve olguların arka planlarında yatan etkenler anlaşılmaya çalışılmıştır. Yorumsamacı yöntem tüm insanın ortaya koymuş olduğu eylemlere ve yapılara anlamın karıştırıldığını kabul ederek, sosyal eylem ve yapıların içine karışmış olan anlamı yeniden okumaya çalışmaktadır (Özlem, 1995). Anlamın yeniden okunması da bir ölçüde sosyal olayların anlamlandırılması ile birlikte düşünülebilir. Ayrıca yorumsamacılığın amacı da sosyal olayların altında yatan nedenlerin açıklanmasından ziyade anlamlandırılmasıdır. Saha çalışmasında yapılacak derinleme görüşmeler ve elde edilecek görüşme notlarının, kayıtlarının değerlendirilip çözümlenmesi sürecinde bize yardımcı olacağını düşündüğümüz diğer bir analiz aracı da söylem analizi olacaktır.

1. 6. Söylem Analizi

Söylem analizi konuşmada ve metinlerde oluşan anlam ile ilgilenen araştırma yöntemidir. Son dönemlerde nitel araştırmaların kullanıldığı çalışmalarda söylem analizi kullanılmaya başlanmıştır. Araştırma sorununa niceliksel yöntemle yaklaşmadığı durumlarda söylem analizi, kullanılan yaygın bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırma sorusunu anlamaya yönelik olan çalışmalarda söylem analizi araştırmaya daha geniş perspektifler sunmaktadır. Bu da sosyal bilimlerde söylem analizinin ağırlığının artmasına neden olmaktadır.

Söylem sosyolojik olarak herhangi bir konunun diğer olgularla arasındaki ilişkiyi belirleme biçimi ve bir olguyu temsil etme şeklidir. Söylem analizinde belirleyici olan söylemdir. Günlük cümleler ve metinlerin içinde söylendikleri bağlam bu açıdan önem kazanmaktadır. Söylem analizi çalışmalarında da oluşan söylemlerin ve metinlerin içinde buldukları bağlam incelenir. Post-modern dönemde yaygın olarak kullanılan söylem analizi metin veya konuşma biçiminin detaylı olarak analiz edilmesine dayanır. Bu analiz yöntemi araştırmacıya proje, söylem veya araştırma metodunun arkasındaki ontolojik ve epistemolojik çıkarımlara ulaşma imkanı sunar. Buna ilaveten söylem analizi ele alınan problemle ilgili kesin çözümler sunmaz. Söylem

analizinde önemli olan araştırma sorsuna yukarıdan bakarak daha kavrayıcı bir bakış açısı ile çözümlene yapmaktır (Baş ve Akturan, 2008: 25).

Pozitivist bilim paradigmalarının eleştirilmeye başlanması ile birlikte niceliksel yöntemler belli ölçüde etkisini yitirmiştir. Bunun yeri ise daha yorumsamacı yöntemlerle doldurulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla söylem analizinin felsefi alt yapısının yapısalcılık, post-yapısalcılık ve hermeneutik akımları tarafından oluşturulduğu söylenebilir (Çelik ve Ekşi, 2008: 23). Söylem analizini besleyen bu fikrî temeller çözümlenmelerin ifadeler üzerinden gerçekleşmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü söylem analizinde içerik ve ifadeler önem kazanmaktadır.

Söylem analizinin tanımına yönelik farklı yaklaşımlar yer almaktadır. Bir olayın ortaya çıkışında türlü nedenler etkilidir. Olayları anlayıp anlamlandırabilmek için bu olayları üreten önermeler, öyküler, imajlar ve temsiller önem kazanmaktadır (Bilgin, 2003: 360). Farklı bir tanımda ise söylemlerin bir kurumun değer ve inançlarını dile getiren sistemli olarak düzenlenmiş oldukları vurgulanmaktadır (Kress, 1990: 85). Dolayısıyla söylemleri üreten koşullar önem kazanmaktadır. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere söylemi ortaya çıkaran koşullar somut bir toplumsal yapının ürünü olan kurumsal ve duruma göre ortaya çıkan ilişkiler tarafından üretilmektedir.

Söylem analizinin temellerini oluşturan felsefi yaklaşımlar içindeki yapısalcılık ise dilin her zaman bir yapı olduğunu benimsemekte ve söylemin her zaman bir yapıdan yola çıkması gerektiğini vurgulamaktadır. Yapıdan yola çıkan bu yaklaşım gösteren ve gösterilen ilişkisinin dildeki bütün ilişkilerin temeli olduğunu ileri sürmektedir. Gösteren konuşma seslerine karşılık gelmektedir. Gösterilen ise kavramlara karşılık gelmektedir (Saussure, 1985: 27). Dil bu durumda bir araç değil amaç olmaktadır. Çünkü dil sadece gerçekliği üretir ve sözcüklerin anlamını nesnel değil dil belirler (Çelik ve Ekşi, 2008: 15). Söylem analizinde kişilere bağlı olan dil sisteminin bireylerin tecrübelerini nasıl şekillendirdiği ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda söylem analizinin farklı bakış açılarını kavramada önemli çıkarımlar sağladığı söylenebilir. Söylem analizi ayrıca söylemin formunu değil, söylemdeki objeleri, ifadeleri inceler. Tüm bunlara bağlı olarak bu sistematikte anlamı saptamak ve söylemin gerçek değerini açığa çıkartmak temel rol oynamaktadır (Baş ve Akturan, 2008: 28).

Post-yapısalcılıkta üretilen metinden ziyade metnin anlamı ön plana çıkar. Bu anlamı belirleyen ise metnin yazarı değil okuyucudur. Okuyucunun metne yüklediği anlam gerçekte o metnin nasıl anlaşıldığını ortaya koyan temel belirleyici hale gelmektedir. Bu durum aynı zamanda özneye yüklenen anlamı arttırırken diğer yandan da söylem analizinin daha görece bir hal almasına neden olmaktadır.

Söylem analizinde gerçek söylemin kendisidir. Gerçeğin aranacağı yer söylemdir. Buna bağlı olarak söylem analizinde satır araları önemli hale gelmektedir. Sözcüklerin metin ya da konuşma içinde yer alış biçimleri, cümlelerin yapısı, kullanımı ile gerçeğin ortaya çıkarılması sağlanmaya çalışılmaktadır (Baş ve Akturan, 2008: 28). Bu türden bir analiz odağı metnin kendisini önemli kılmaktadır. Araştırma sorularının anlaşılmasında metni doğuran koşullar, gerçekliğin anlamlandırılmasında etkili olmaktadır.

Bir süredir, gerek felsefi temeldeki gelişmeler gerekse de bilim paradigmalarının geçirdiği dönüşüm sosyal bilimler alanında yapılacak çözümlenmelerde anlama büyük bir yöneliş olmasına neden olmuştur. Dolayısıyla geleneksel pozitivist bilim paradigmasında egemen olan sosyal ve doğa olaylarını açıklama çabası yerini "anlama" çabasına bırakmıştır. Bu da gerçekliğin kendisinin açıklanmasından ziyade anlamlandırılmasına neden olmaktadır. Sosyal gerçeklikleri açıklama yönünde ele almak yerine onları anlamaya çalışmak sosyal bilimlerin merkezine yerleşmiştir.

Derinlemesine mülakatlar, parti belgeleri (seçim bildirisi, seçim programı, basında yer alan seçim söylemleri vb) ve katılımlı gözlem araştırmanın veri tabanını oluşturmaktadır. Verilerin analizi "söylem analizi" tekniği ile incelenmektedir. Veriler söylem analizi ile incelenirken mülakat yapılan partililerin söylemleri "tematik" analize tabi tutulmaktadır. "Bir söylem, bir olayın belirli bir versiyonunu, bir şekilde birlikte üreten önermeler, öyküler, imajlar, temsiller, metaforlar setiyle ilgilidir" (Bilgin, 2003: 360). Söylemler belli bir konuda verili bir alanda üretilmektedir. Ve bu anlamda da olayların dile getirme biçimini de düzene koyarlar, yapılandırır (Kress, 1990: 85). Bu ifadelerle göre de elde edilen söylemler belli bir toplumsal yapının ürünü olarak sosyal olayların ilişkilerini ortaya koyan bir özelliğe sahiptirler. Söylem üretildiği sosyal koşulların özelliklerini yansıtması açısından önemlidir. Söylemin üretildiği sosyal ortam yani bağlam olmadan ortaya çıkması düşünülemez. Bu anlamda söylemin analizi içinde

üretmiş olduğu sosyal koşulların yani bağlamın anlaşılmasını sağlar. Mills (1997:11)'e göre "söylemler boşlukta durmaz; bir bağlam içinde gelişir, diğer söylem ve bağlamlarla ilişkiye girer ve dışsallaşır. Söylemler, anlatımlar toplamının bir yerinden çıkarılması değil, bir sosyal bağlamda hareketi sağlayan, bağlamca belirlenen ve bağlamın varlığını devam ettiren ifadeler ve cümle gruplarıdır. Bağlamın söylem üzerindeki etkisine bağlı olarak söylemi oluşturan dilsel özellikler bağlamı ortaya çıkarabilecek özelliklere sahiptir.

Söylemin içinde üretildiği koşullar, söylemi belirlerken, söylemi dile getiren özneler de inançlar, değerler ve tutumlar da yine söylem aracılığı ile içselleştirilir. Bu anlamda söylem ile dil ve ideoloji arasında bir ilişkinin varlığı kabul edilmektedir. Derrida (1982: 31)'ya göre dil hizmet ettiği ideolojiyi ve onun iktidarını değişmez kılmaya çalışır. Dil sahip olduğu ideolojinin iktidarını kurmaya çalışırken bir baskı da oluşturmaya çalışır. Söylemi dile getiren özne, öznenin sahip olduğu ideoloji birbiri ile karşılıklı belirleyicilik ilişkisi içindedir. Ortaya konulan söylem, onu ortaya koyan öznenin eylemlerinin anlaşılabilmesi için önemlidir. Bu anlamda denilebilir ki dilden bağımsız bir öznenin varlığı söz konusu olamaz. Öznenin söylemi anlamadır, düşünmedir, anlamlandırmadır. Özne söylemi ile sadece iletişimsel bir araç ortaya koymaz aynı zamanda sosyal dünyayı algılama ve anlama şeklimizi de belirler.

Bu çerçevede sosyal olayların bağlamları nitel araştırmalarda temel öneme sahip olmaktadır. Toplumsal dünyanın anlaşılmasında, bağlam araştırma sorusunun geniş boyutlarıyla cevaplandırılmasında etkili olmaktadır. Toplumsal olayların tüm boyutları ile anlaşılıp anlamlandırılabilmesi açısından sosyal olayların bağlamları önem kazanmaktadır. Nitel araştırmacı da sosyal olayların bağlamını olaydan ayırmadan ele almaya çalışır. Bağlamdan ayrılan sosyal olaylar anlam ve önemi açısından bir çarpık durum ortaya koyabilir. Nitel araştırmacının toplumsal bağlama dikkat etmesi olayların anlamını ortaya çıkarabilmekle ilgilidir. Bu anlamda nitel araştırmacı bütün olayların içine parçalı olayları yerleştirerek olayın tüm boyutları ile anlaşılmasını sağlamaya çalışır.

Yapılan mülakatlarla partililerin, parti içinden bir gözle siyasetten beklentileri, siyasete yaklaşımları, parti örgütlenmesini ve üyelik yapısını değerlendirmeleri gibi söylemlerin ortaya çıkarılması için derinlemesine görüşmeler etkili olmuştur.

Görüşmeler esnasında eldeki sorularla görüşmecilerin sorulara verdikleri cevaplar çerçevesinde tutumlarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Özellikle partinin bölgede toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerini yine parti içinden nasıl değerlendirildiğini anlama açısından derinlemesine görüşmeler belirleyici olmuştur. Parti içinden bir bakışla sorunsalı ele alan bu çalışmada, şu anda partili olmayanların da seçilmesi partinin bugün toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerini ve bizzat kendilerinin partiden neden ayrıldıklarının sebeplerinin ortaya çıkarılması açısından önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Partililerin ve eski partililerin parti içinde yaptıkları çalışmalar, sahip oldukları deneyimler çerçevesinden partinin bugün neden taban kaybettiğinin açıklanması kendilerini konumlamaları itibariyle önemli bir konudur. Bununla birlikte partiden bugün beklentileri de sorulan sorularla ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Partinin alandaki illerde sahip olduğu potansiyel ve parti örgütlerinin çalışmalarının anlaşılabilmesi açısından parti içinden bir bakışın daha etkili olacağı düşünülmüştür.

Partili görüşmecilerin açık uçlu sorularla parti içinde yer alma gerekçeleri ve partinin konumuna bakışları daha geniş boyutları ile anlaşılmasını mümkün kılacağı düşünülmüştür. Görüşmecilere seçenek sunulması konunun anlaşılmasını kısıtlayacağı düşünülmüşür. Açık uçlu sorularla görüşmecilere daha özgür bir anlatı imkanı sunulmuştur. Açık uçlu sorularla görüşmecilerin partiye katılma sebepleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Partide almış oldukları görevleri almaya teşvik eden sebepleri anlama, göreve geliş süreçleri, partide aktif görev almalarında etkili olan faktörlerin belirlenmesi derinlemesine görüşmelerle daha mümkün olacağı düşünülmüştür. Ayrıca partiyi tercih etmelerinde ailesel bağların etkilerinin ne derece etkili olduğu da görüşmeler sırasında ortaya çıkan hikayelerden anlaşılması beklenmiştir. CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerinin partililer ve eski partililer arasında yaşadıkları deneyimler çerçevesinde nasıl değerlendirildiğinin anlaşılmasına çalışılmıştır.

Derinlemesine görüşmelerle partililerin partinin düşüş trendinden ne tarz bir tutum belirlediklerinin daha iyi anlaşılabilceği düşünülmüştür. Partinin seçim çalışmaları esnasından parti yöneticilerinin seçmenle ne tür soru ve sorunlarla karşılaştıkları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Parti içinde kalmaya devam edenlerin neden hala parti ile bağlarının sürdüğü yapılan görüşmelerle anlaşılmaya çalışılmıştır. Bölgede güç ve güçlünün yanında olma olgularının siyasal tercihlerde belirleyici olduğu

düşünülürse bölgede varlık gösteremeyen bir parti içinde yer almanın gerekçelerinin neler olduğunun elde edilmesi amaçlanmıştır.

1. 7. Araştırma Alanı

Araştırmanın alanı Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinden Gaziantep, Diyarbakır ve Mardin'deki CHP oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı partililerin ve bir dönem parti içinde yer almış olan aktivistlerin gözünden parti algısını ortaya koyabilmektir. Bu anlamda araştırma açısından eski ve halen CHP'li olan parti üyelerinin vermiş oldukları bilgiler önemli bir boyut olarak ortaya çıkmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde CHP'nin bu bölgede kitlesel destek bulmasına karşılık bugün içine girmiş olduğu toplumsal taban kaybetme sürecinin partililer tarafından nasıl anlandırıldığı, CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerinin analizi açısından önemlidir.

Neden Güneydoğu Anadolu Bölgesi? Siyasal partilerin temel amacı ülke seçmenin desteğini kazanarak demokratik yollardan iktidarı ele geçirmektir. Ancak araştırmanın konusu olan CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal taban kaybetmesi, bir dönem bölgede birinci parti olan bugün ise etkisiz durumda kalan siyaseti ve iktidarı amaçlaması önemli bir boyutu teşkil etmektedir. Bir siyasal partinin iktidar olabilmesi mümkün olduğunca yüksek oranda seçmen desteği kazanabilmesine bağlıdır. Ancak CHP'nin yaklaşık yirmi yıldır Güneydoğu Anadolu illerinde varlık gösteremediği gözlemlenmektedir. Bu durumda bir siyasal partinin temel amacı olan iktidarı demokratik yollardan ele geçirmesi nasıl gerçekleşebilir? Bu durum siyasal parti kurumunun amacına ters bir duruma karşılık gelmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde CHP'nin çalışılması ülke ve parti siyasetinin değişik boyutlarının anlaşılması açısından da önem taşımaktadır. Etnik ve dini kimliğin siyasette ağırlık kazanması ile birlikte bu temelde siyaset yapan partilerin ortaya çıkması daha genel politika ile seçmen karşısına çıkma amacıyla olan partileri yine bu çerçevede etkileyerek kimlik siyasetini o partilere de nüfuz ettirmektedir. Buna bağlı olarak bir siyasal partinin siyasetin değişen boyutlarına uyum sağlama veya sağlayamama sürecinin partinin yerel aktivistlerinin söylemlerinde ne şekilde karşılık bulunduğu sorusu siyaset sosyolojisi açısından önemlidir.

Bir dönem Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden kitlesel destek bulabilen CHP'nin Kürt kimliği çerçevesinde siyaset yapan bir partinin kurulması ile bölgede tabansız kalması yönündeki bir algı oluşmuş durumdadır. Ancak bir partinin belli bölgelerde kitlesel destek yitirmesinde tek bir olgunun açıklayıcı olması düşünülemez. Bu anlamda CHP'nin bölgede toplumsal taban kaybetme süreci, partinin genel olarak ülke bütünündeki politikalarından ve sorunlarından da önemli derecede etkilenmektedir. Bu perspektifi ortaya koyabilmek için Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri araştırmanın önemli noktalarından birisini oluşturmaktadır.

Saha araştırması için seçilen iller şu kriterlere göre belirlenmiştir: Araştırmanın saha çalışması kısmını Gaziantep, Diyarbakır ve Mardin illerindeki partililer ve eski partililer oluşturmaktadır. Özellikle Gaziantep'in seçilmesinde CHP'nin hem yerel hem de genel seçimlerde bir dönem özdeşleşmiş olması etkili olmuştur. Ancak son dönemde Gaziantep'te de partinin yerel ve genel seçimlerde toplumsal taban kaybetme sorunu ile karşı karşıya kaldığı gözlemlenmiştir. CHP'nin bölgede toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri olarak Kürt kimliğinin ne derece önemli olup olmadığının anlaşılabilmesi açısından Gaziantep örneği bir tür turnusol kağıdı işlevi görmektedir.

Diğer iki ile kıyasla Gaziantep, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bir sanayi merkezi olarak ülkede gelişmiş iller içinde yer almaktadır. CHP'nin Gaziantep'teki toplumsal taban kaybetme sürecini anlama çabası, genel olarak partinin ülke genelinde belli oranlara ve bölgelere sıkışmış oy desteğinin nedenlerinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Gaziantep son yirmi yılda bölgenin diğer illerinden büyük göç almıştır. Bu göçe bağlı olarak kentte Kürt nüfus büyük ölçüde artmıştır. Ancak Gaziantep'e yoğun Kürt göçüne rağmen siyasette Kürt kimliği araştırma alanı kapsamındaki diğer iki il kadar etkili değildir. BDP listelerinden aday olan bağımsızların aldıkları oy oranlarına bakıldığında bu oranlar 2007 seçimlerinde % 5,1 ve 2011 seçimlerinde ise % 5,4'tür. Bu da Kürt kimliğinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin diğer illerine oranla siyasette etkili olmadığını göstermektedir. Bu durum CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerinin daha iyi analizinin yapılabilmesi için önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Göçe ve ekonomik gelişmeye bağlı olarak ortaya

çıkan çerçeve aynı zamanda partinin ekonomi çevreleri ve göçle gelen kesim ile kurmuş olduğu bağların anlamlandırılması açısından önemlidir.

Genel olarak CHP'nin toplumsal taban kaybetmesi ve bölgede uzunca bir süredir varlık gösterememesinin sebeplerinin anlaşılabilmesi açısından Gaziantep'in seçilmesinin anlamlı olacağı düşünülmüştür. Çünkü CHP, Gaziantep'te üç dönem yerel seçimlerde iktidar olmuş, parlamento seçimlerinde diğer partiler içerisinde ilk sırada yer almış ve sonrasında oy desteğini kaybetme sürecine girmiştir. Bu da bir kimlik siyasetinden ziyade partinin genel politikaları ile birlikte düşünülmesi gereken bir olgu gibi görünmektedir.

Yukarıda belirtilen sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerinden dolayı il olarak Gaziantep'in alan araştırması içine dahil edilmesi kimlik ve kültür dışındaki diğer bazı değişkenlerin mukayese yapılabilmesi açısından önem taşımaktadır. Araştırmamız için CHP'nin Gaziantep'teki örgütlerinin bölgedeki diğer illerindeki örgütlerine göre daha işlevsel bir özelliğe sahip olması kentin önemini arttırmaktadır. Partinin kadrolarında diğer illere nazaran yönetici ve aktivist daha yoğundur. Gaziantep'te CHP yaklaşık 12.000 üyeye sahiptir. Bu anlamda gerek sayısal anlamda gerekse örgütlerin işlevselliği anlamında Gaziantep'teki CHP örgütleri araştırma alanı kapsamındaki diğer iki ilden daha önde yer almaktadır. Buna rağmen Gaziantep'te CHP'nin toplumsal taban kaybetmesi bu kenti araştırma açısından önemli kılmaktadır.

Alan araştırmasının ikinci ili ise Diyarbakır'dır. Diyarbakır Kürt kimliğinin etkin olduğu bir il olduğu için araştırma açısından önemlidir. Yine partinin geçmişte kitlesel destek bulabildiği Diyarbakır'da bugün CHP'nin etkisi yok denecek kadar azalmıştır. Geçmiş dönemlerde Diyarbakır'da yerel yönetimlerde iktidar olan partinin bugün geçmiş dönemlerdeki konumundan oldukça uzaklaştığı gözlenmiştir. Yine aynı şekilde partinin 1973 seçimlerinde % 30,4; 1977 seçimlerinde % 34,8 aldığı oy oranları ile birinci parti olması, ancak günümüzde 2007 ve 2011 seçimlerinde % 2'lerde oy alması ve milletvekili çıkarmaya yetecek seçmen desteğinden uzak olması araştırmanın konusu açısından Diyarbakır'ı önemli kılmaktadır.

Diyarbakır bugün Kürt sorununun merkezi konumundadır. Bölgedeki şiddet olaylarından en çok etkilenen illerin başında gelmektedir. Büyükşehir özelliği

göstermekle birlikte nüfusu son dönemlerde bölgedeki terör olaylarından dolayı büyük artış göstermiştir. Kürt sorununa çerçevesinde kurulan bir siyasal alanda/kentte CHP'nin taban bulamaması ile söyleminin dinamikleri arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi açısından Diyarbakır ili önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Diğer bir ifadeyle Kürt kimliğinin ve kimlik siyasetinin etkin olduğu Diyarbakır'da CHP'nin örgütleri ve bu örgütlerinin işlevselliğinin anlaşılabilmesi araştırmanın konusu açısından önem arz etmektedir. Diyarbakır'da parti örgütlerinin ne derece işlevsel olduğu ve partinin bir dönem sahip olduğu tabanının bugün siyasetin neresinde olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Diyarbakır'da partinin sahip olduğu üye sayısı yaklaşık olarak 5500 civarındadır. Üye sayısının ve örgütsel varlığının partiyi ne derece destek sağladığı önemlidir. Parti genel politikalarının "ulusalci"laştığı dönemlerde ve bununla birlikte radikalleşen kimliğin olduğu Diyarbakır'da yerel örgütleri ne derece etkilediğini göstermesi bu ili önemli kılmaktadır. Her ne kadar örgütsel ve üyelik temelleri olsa da bu yapının işlevselliği partinin genel politikalarından bağımsız değerlendirilemez.

Alan araştırmasının yapıldığı üçüncü il de Mardin'dir. Mardin çok kültürlü yapısı nedeniyle "hoşgörü" şehri olarak adlandırılmaktadır. Bununla birlikte Mardin ilinin çevresindeki ilçelerde Kürt nüfus önemli bir ağırlığa sahiptir. Son dönemlerde de Mardin merkezinde de Kürt nüfus niceliksel olarak artış göstermiştir.

Kürt nüfusun artışına bağlı olarak siyasetin ve siyasal yapının dinamikleri de bundan etkilenmektedir. Mardin'in bu özelliği araştırma açısından bu ili önemli kılmaktadır. Güç ve siyaset ilişkilerinin siyasal yapıya olan etkisine bağlı olarak siyasal yapı Mardin ilinde anlamlı olmaktadır. Bu anlamın temelinde de Mardin'deki farklı etnik kesimlerin iktidar partisinden yana tercihte bulunmaları söz konusudur. Kent merkezindeki Arap-Kürt nüfus dengesinin değişmeye başlamasına da bağlı olarak Mardin merkezdeki seçmen iktidar partisi yönünde tercihte bulunmaktadır (Öztürk ve Ertürk, 2013). Bölgedeki şiddet olayları ile birlikte Mardin merkezinde de Kürt nüfusunun artması araştırmanın konusu için önemlidir. Ayrıca Mardin'de yaşayan Arapların, siyasetteki etkisi ve özellikle de devletin kuruluş döneminde Arap aileleri ile kurmuş olduğu ilişki CHP'nin bu ilde geçmişteki ve bugünkü durumunu anlama açısından önemlidir. Bir dönem Arap ailelerin ve Kürt ailelerin de desteğini almış olan

bir partinin bölgenin diğer illerinde olduğu gibi bugün Mardin'de de destek bulamayışı araştırma açısından Mardin ilini önemli kılmaktadır.

Araştırma süresince saha araştırmasının yapılacağı illerde partinin il kongresi, mahalle gezileri gibi faaliyetleri de katılımcı gözlemle izlenmiştir. bulunmuştur. Mardin'deki il kongresine katıldığımda parti yöneticileri ve üyeleri ile tanışma imkanı buldum. Gaziantep ziyaretlerim süresince de partideki parti içi eğitim çalışmaları, mahallelerde ev ziyaretleri gibi faaliyetlerine katıldım. Partinin Mardin'deki seçim çalışmalarını, alan araştırmasıyla aynı döneme denk geldiği için izledim. Partinin Mardin mitingleri ve Kemal Kılıçdaroğlu'nun 22 Mayıs 2010 tarihinde parti liderliğine gelişinden itibaren ve referandum süreçlerinde Mardin ziyaretleri izlendi.

Mardin, Diyarbakır ve Gaziantep'te parti örgütünün çalışmalarını takip edebilmek, niteliksel araştırmamı zenginleştirdi. Özellikle Mardin il kongresinde yapılan seçim yarışı partinin dayandığı üyelik ve delegelik sistemini yerinde gözleme imkanı tanıdı. Diğer illerde bu gözlem ve katılım imkanını bulamasam da partide il yönetimlerinin seçilme ve atanma süreçlerini mevcut il yönetimlerinden ve geçmiş il yönetimlerinden öğrenme imkanı bulabildim. Partinin 2011 seçimleri süresince bölgeye yönelik politikalarını, bölgedeki soruna yönelik çözüm önerilerini tüm seçim süresinde ve daha sonraki süreçlerde medyadan ve partinin dokümanlarından takip etme imkanı bulabildim. Parti binalarında il yönetimlerinin ve üyelerinin parti binasını ziyaretlerini izleyebildim. Ayrıca partinin seçimlere yönelik olarak seçim bildirileri, afişleri gibi dokümanlarını parti il örgütlerinden elde etme imkanım oldu. Parti binalarındaki seçime yönelik hazırlıkları ve seçim çalışmalarını gözleme imkanı buldum. Özellikle son dönemde yeni açılımlar yapan partinin politikaları hakkında il ve ilçe yönetimlerinin sahip oldukları bilgi düzeyini ve seçmeni örgütleme çalışmalarını gözlemleyebildim.

Alan araştırmasında kullanılmış olan görüşme tekniği ve enformel görüşmelerle partinin yerel yöneticilerinin söylemlerini elde etmeye çalıştım. Enformel görüşmeler dışında 56 kişi ile derinlemesine görüşmeler yaptım. Görüşmelerin büyük çoğunluğu katılımcılardan izin alınarak ses kayıt cihazı ile kayıt edildi. Bununla birlikte kayıt edilmesini istemeyen görüşmecilerin mülakatları not alınarak kayda geçirildi.

1. 8. Görüşmecilerin Seçimi

Saha çalışmasında bu araştırma için önemli verilerin elde edileceği görüşmeci kitlesi geçmişte CHP içinde siyaset yapmış ve halen yapmakta olan parti aktivistlerinden seçilmiştir. Görüşmecilerin seçiminde olasılığa dayalı olmayan örneklem seçimi gerçekleştirilmiştir. Nitel çalışmalarda örneklem grubunun sayısal çokluğundan ziyade araştırma konusuna uygun kapsamda örneklem grubunun oluşturulması önem kazanmaktadır (Miles ve Huberman, 1994; Neuman, 2009). Yani belli bir liste veya yönlendirme üzerinden görüşmeciler belirlenmemiştir. Görüşmeciler seçilirken partinin bir dönem değişik mevkilerinde görev almış ve siyasette tecrübesi olan kişilerden olmalarına özen gösterilmiştir. Bu mevkiler üyelikten kurultay delegeliğine, il başkanlığına, ilçe başkanlığına, milletvekilliğine, bakanlığa, genel başkan yardımcılığına kadar farklılaşmaktadır.

Görüşmeciler seçilirken partiden ayrılmış olan eski partilileri de görüşme listesinde yer verilmiştir. Eski partililer içinde de başka partilerde siyaset yapmakta olanlar, bunların içinde özellikle BDP çizgisindeki partilerde siyaset yapmış olanlara ulaşılmaya çalışılmıştır. En zor ulaşılan kesim de bu olmuştur. Bir dönem CHP içinde siyaset yapmış ve bugün veya geçmişte BDP çizgisindeki partide siyaset yapanları bulmak araştırmanın zorlukları arasında yer almaktadır. Yine partiden ayrılmış ancak hiçbir parti ile bağı olmayan "küsünler" diye tabir edilen eski partililerle de görüşmeler yapılmıştır.

Görüşmeciler belirlenirken "ekip" noktasına dikkat edilmiştir. Çünkü araştırmanın tasarlanması ve yazımı süresince partideki değişen genel başkanla birlikte partinin yerel örgüt yönetimleri de değişmiştir. Siyasal partilerde genel merkezin ve genel başkanın yerel örgütlerde belirleyici olduğu bir gerçektir. Bu çerçevede düşünülecek olursa partide yaklaşık yirmi yıl süren Deniz Baykal iktidarından sonra lider değişimi parti yerel örgütlerinde de bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Buna bağlı olarak da partinin yerel temsilcileri ile görüşmeler planlanırken yeni ve eski yönetimlerden de kişiler görüşme listesine dahil edilmeye çalışılmıştır.

Görüşme talebinde bulunduğum partililer araştırmaya ilgi göstererek memnuniyetle yardımcı olmuşlardır. Zaman zaman kimlerle görüştüğümü öğrenmek

istemişler ve kimlerle görüşeceğim konusunda bana yardımcı olmuşlardır. Saha araştırması esnasında "ya yeterince arkadaşımızla görüşmüşsün zaten, benle görüşmesen de olur! Şeklinde bir tepki ile de karşılaştığım oldu. Telefonla ulaşip bir türlü mülakat yapma imkanı bulamadığım "katılımcı adayları" ile de karşılaştım. Zaman zaman görüşmecilere ulaşmakta, randevu almakta zorlandığım durumlar da oldu. Ancak saha araştırması süresince görüşmelerde partililerin yeterince yardımlarını bulabildiğimi söyleyebilirim.

Görüşme talebinde olduğum partililer arasında benim partiden gönderildiğimi soranlar da oldu. Bu çalışmanın neden yapıldığını soranlar da oldu. Görüşme talebi için aradığımda çalışmanın ne olduğunu ve kimliğimi açıklamış olmama rağmen, bu tür soruların gelmesinin büyük ölçüde partideki iktidar değişikliği ile ilgili olduğu gözlemlenmiştir. Yeri gelmişken bazı görüşmecilerin mülakatlar esnasında sorulara kaçamak cevaplar verdikleri de belirtilmelidir. Bu şekilde bir durum fark edildiğin de eğer ses kayıt cihazı açıksa kapatma teklifi yapılarak, görüşmecinin cevaplarını daha rahat ifade edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Saha araştırmasına başlamadan önce hazırlanan soru formu ile pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulamada yine araştırmanın hedef kitlesi olan kesimlere ulaşılarak görüşmeler yapılmıştır. Bu uygulama neticesinde soru formunda gerekli düzenlemeler yapılarak alan araştırmasına başlanmıştır.

Görüşme için ulaşılan partililerle parti binasında, iş yerlerinde, Ramazan ayına rastlaması sebebiyle camide, kafede, kahvehanede, görüşmecilerin evlerinde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın saha çalışması Mayıs 2012'de başlamış ve Eylül 2012'de tamamlanmıştır.

1. 9. Veri Toplama ve Analiz

Toplumsal olaylar dönemin koşulları ile birlikte değerlendirilmelidir. Toplumsal bir olayın nedeninin diğer olayın sonucu olduğu düşünülürse siyasal konuların da analizinde toplumsal olayların birlikte değerlendirilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Siyasal tercihlerin ve siyasal partilerin meşru taban bulabilmeleri de örgütlendikleri toplumların koşulları ile birlikte değerlendirilmelidir.

Araştırmada partinin mevcut ve eski mensupları ile yapılmış olan mülakatlar ve elde edilen söylemler belli konulara göre gruplandırılarak analiz edilmiştir. Analiz sürecinin aşamalarını görüşmeler sırasında elde edilen söylemlerin belli konulara göre gruplandırılması ve bunlar arasında anlamlı ilişkilerin ortaya çıkarılması oluşturmaktadır.

Araştırmanın analiz aşamaları şu şekilde sıralanabilir:

1. Yapılan mülakatların kayıtları metin haline getirildi.
2. Araştırmanın odaklandığı konu ve argümanlar çerçevesinde bir konu birliği oluşturuldu.
3. Mülakatlardan elde edilen veriler bu konu birliğine göre değerlendirildi.
4. Mülakat metinlerinde öne çıkan söylemler ve bunlardan farklılaşan eğilimler belirlendi.
5. Birbiri ile ilişkili olan metinler bir araya getirildi.
6. Belirlenen her analiz başlığının girişinde teorik çerçeve ile ilişkili betimsel bir sentez yapıldı ve bunları destekleyen metinler oluşturuldu.
7. Her bir analiz başlığı içerisinde teorik çerçevede tartışılan konulardan farklı olan metinler bu başlıklar altında tartışıldı ve farklı söylemlere her bir analiz başlığı altında yer verildi.
8. Araştırmanın temel argümanlarını destekleyen metinler bir arada tartışıldı ve yorumlandı.
9. Araştırmanın temel argümanlarından ayrılan metinler ve ayrılan boyutları analiz süresince tartışıldı.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA İLLERİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

2. 1. Giriş

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Türkiye'nin etnik olarak farklılık arz eden bir sosyal yapıya sahiptir. Sosyo-ekonomik özellikler açısından farklı bir yapıya sahip olan bölge ülke gündeminde 1980 sonrasında oldukça çok yer almaktadır. Bölgenin sahip olduğu farklı toplumsal sorunlar bu dönemde kamuoyunda daha çok tartışılmaya başlanmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kürt nüfus yoğun olarak yaşamaktadır. Ayrıca bölge ülkenin diğer bölgelerine oranla farklı gelişmişlik düzeyine sahiptir. Sosyo-ekonomik olarak farklı gelişmişlik düzeyine sahip olan bölgede etnik yapının da farklı olması siyaset açısından da bölgeyi ön plana çıkarmıştır.

1980 sonrasında siyasetin etnik ve dini göstergelere olan referansının artması ile birlikte bölgede politize olma yoğunlaşmıştır. Kürt sorununun siyasetin merkezine yerleşmesi siyaset açısından Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeyi önemli kılmaktadır. Kürt sorunu çerçevesinde siyasetin önem arz ettiği yeni dönemde siyasal partilerin de bölge illerindeki seçmen desteklerinde büyük değişimler ortaya çıkmıştır. Özellikle 2000 yılından sonra siyaset neredeyse tamamen iki parti ekseninde şekillenmeye başlamıştır.

Bölgenin yukarıda belirtilen özellikleri çerçevesinde saha çalışmasının yapıldığı illerin sosyo-ekonomik yapısı araştırmanın bu bölümünün konusunu oluşturmaktadır. Gaziantep, Diyarbakır ve Mardin olmak üzere bu üç ilin sosyo-ekonomik ve politik yapıları sırası ile bu bölümde ele alınacaktır. Kentlerin kısa tarihleri, nüfus ve demografik yapıları, eğitim istatistikleri, ekonomik yapıları ve siyasi yapıları bu bölümde ele alınan konular arasında yer almaktadır.

2. 2. Gaziantep

2. 2. 1. Kentin Tarihi

Gaziantep ili Türkiye'nin coğrafi bölgeleri içinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndedir. Kent Akdeniz Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin geçiş noktasında yer almaktadır. Kentin sahip olduğu bu coğrafi konumun, kentin bölge ve ülke illeri içinde elverişli konum elde etmesinde etkili olduğu söylenebilir. Kentin geçiş yolları üzerinde bulunması gelişmişliğini önemli ölçüde etkilemektedir. Kent sahip olduğu bu coğrafi konumu ve gelişmişlik düzeyi ile bölgenin en büyük; ülkenin de gelişmişlik endeksine göre beş bölüm içerisinde ikinci bölümde ilk sırada yer almaktadır (GTO, 2012: 5). Gaziantep nüfusu, ekonomik potansiyeli ve büyükşehir statüsü ile bir metropol görünümüne sahiptir.

"Gaziantep şehri adını tarihin derinliklerinden sıfatını milli mücadeledeki ünlü savunmasından almıştır" (Özlü, 2004: 21). Gaziantep Anadolu'nun ilk yerleşim alanlarından birisidir. Tarihi Kalkolitik, Paleolitik dönemlerine kadar uzanan kent daha sonra sırası ile Hitit, Mitani, Asur, Pers, Büyük İskender, Selevkoslar, Roma, Bizans uygarlıklarının hakimiyeti altına girmiştir (GTO, 2012: 6). Daha sonra da İslam uygarlığının hakimiyetine geçen kent Anadolu'ya başlayan Türk akınlarından sonra Türk-İslam devletlerinin hakimiyeti altında kalmıştır. Son olarak da Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik kurduğu sınırlar içinde yer almıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte de kent ülke sınırları içinde yer almıştır. Kentin sahip olduğu uzun tarihsel geçmiş bugün kentin konumunda önemli etkenlerden birisidir.

M.Ö. 700-546 yılları arasında Asur, Med ve Pers İmparatorluklarının yönetimine giren kent ve çevresi Büyük İskender'in Pers İmparatorluğunu yıkmasından sonra Romalıların egemenliğine girmiştir. M.S. 636 yılına kadar da Bizanslıların egemenliği altında kalan kent İslamiyet'in Arap yarımadası dışına yayılması için yapılan mücadelelerde Bizans egemenliğinden İslam devletinin egemenliği altına girmiştir (639) (GTO, 2012: 6). Bu tarihten sonra yöre halkı Müslümanlığı kabul ederek İslam devletinin bir parçası haline gelmiştir.

Anadolu'ya 1071 yılında yapılan Türk akınları ile birlikte kent Türk hâkimiyeti altına girmiştir. 1270 yılında Moğolların Anadolu'yu istilası ile yıkılan kent daha sonra sırası ile Dulkadiroğulları (1389) ve Memlûklular'ın (1471) egemenliği altına girmiştir. Bugünkü Kilis yakınlarında yapılan Mercidabık Savaşı ile kent ve çevresi Osmanlı İmparatorluğu yönetimine girmiştir. Bu dönemde Arap eyaletine bağlı bir sancak merkezi haline gelen Gaziantep, 1531 yılında Maraş eyaletine bağlandı. 1830 yılında ise Antep Halep eyaletine bağlandı. Kısa bir dönem Mısır Hidivliği tarafından işgal edilen Antep tekrar Halep eyaletine bağlı olarak Osmanlı yönetimine geçti. 1908 yılında yapılan idari düzenlemelerle sancak merkezi olan Antep 1918 tarihinde Halep'in İngilizler tarafından işgalinden sonra bağımsız sancak haline gelmiştir (Özlu, 2004: 21-22).

I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı egemenliğinde kalan kent, İngilizlerin ve daha sonra da Fransızların işgaline uğramıştır. Kentin savunması sırasında Kurtuluş Savaşı tarihinde kahramanlık hikayelerinin ortaya çıkmış ve işgale karşı göstermiş olduğu mücadele kentin ulusal mücadelede örnek bir yere gelmesini sağlamıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 yılında il statüsüne kavuşan Gaziantep 1989 yılında büyükşehir statüsüne kavuşmuştur. Şahinbey ve Şehit Kamil merkez ilçeleri oluşturulmuştur. Toplam 9 ilçeden (Araban, İslahiye, Karkamış, Nizip, Nurdağı, Oğuzeli, Şahinbey, Şehitkamil, Yavuzeli) oluşan kent tarihten getirdiği coğrafi yapısının elverişliliği ile ekonomik kalkınmışlığıyla bölgenin ilk sırada gelen ili haline gelmiştir.

Gaziantep Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sahip olduğu konumu ile bölgedeki diğer kentlere de bir model sunmaktadır. Ancak Gaziantep'in sahip olduğu coğrafi konum, tarihsel miras gibi özellikler nedeniyle bölge illerine oranla farklıdır. Kent 1950'lerden itibaren bölgedeki diğer illerin çekim merkezi olmuştur. Bununla birlikte 1990'larda itibaren kamusal yatırımların üstüne bir de özel yatırımcılar için de fırsat sunmaya başlamıştır. Bu süreç kentin bölgede cazibe merkezi olmasını sağlamıştır.

Gaziantep'in sahip olduğu ekonomik potansiyel ile bölgenin çekim merkezi olmuştur. Bölge illeri içinde en gelişmiş ekonomiye ve ticarete sahip olan kent bölgedeki diğer iller açısından bir marka ve model kent olma noktasına erişmiştir. Bu

özelliği ile kent bölge açısından önem kazanmaktadır (Koyuncu-Lorosdağı ve Keyman; 2010: 90). Kent sahip olduğu bu özellikleri ile gelişmişlik düzeyinden nüfusuna kadar birçok alanda ülke ortalamasının üstünde verilere sahip hale gelmiştir.

2. 2. 2. Gaziantep'te Nüfus ve Demografik Özellikler

Gaziantep ilinin nüfusu 2011 yılı ADNKS'ne göre 1.753.596'dır. İl ve ilçe merkezi nüfusu 1.556.149'dur. Kırsal nüfus ise 197.447'dir. Nüfusun yaklaşık % 87'si il ve ilçe merkezlerinde yaşamaktadır. % 13'ü de belde ve köylerde yaşamaktadır. Ülke ortalamasına bakıldığında ise ülke nüfusunun yaklaşık olarak % 77'si il ve ilçe merkezlerinde yaşamaktadır. % 23'ü de belde ve köylerde yaşamaktadır. Kentin kırsal ve kentsel nüfus oranları ile ülkedeki nüfusun kırsal kentsel nüfus oranları karşılaştırıldığında Gaziantep kent nüfusunun ülke ortalamasının üstünde olduğu görülmektedir. Kentin kırsal nüfusu ise ülke ortalamasının altındadır. Bu özelliği ile de bir kent statüsünde yer almaktadır.

Gaziantep'te nüfusun yaklaşık % 90'ı il ve ilçe merkezlerinde yaşamaktadır. Geri kalan % 10'luk kısım ise kırsal kesimde yaşamaktadır. Nüfusun kırsal ve kentsel olarak bu şekilde dağılımı da Gaziantep'in sanayi sektörünün etkisi ile açıklanabilir. Sanayinin ihtiyaç duyduğu sermaye ve iş gücü hacmi kent merkezinde nüfusun yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Gaziantep'teki kent nüfusunun köy nüfusunu geçmeye başlaması 1970'li yıllara rastlamaktadır (Erkan, 2005: 148). Gaziantep bu oranları ile bölgenin ve ülkenin ortalamasının üstünde bir yere sahiptir. Saha çalışmasının yapıldığı iller içinde de Gaziantep en çok oranda kentli nüfusa sahiptir.

Kentin kırsal ve kentsel nüfus sayılarına bakıldığında 1980 sonrasında kentsel nüfus lehine büyük artışlar gözlenmektedir. 2011 yılı itibariyle 1980 verilerine göre kentsel nüfus üç kat artmıştır. Bu da Gaziantep'in il içinde de kent merkezine doğru gerçekleşen göçü göstermektedir. Ülke genelindeki eğilimle paralel bir gelişme söz konusudur. Ancak kentin sahip olduğu olanaklarla birlikte kırsal kentsel nüfus dengesi kentsel nüfusun lehine ülke ortalamasının da üstünde değişmektedir.

Tablo 1: Yıllara Göre Gaziantep'te Kır-Kent Nüfusu

Gaziantep	İl/İlçe Merkezi	Erkek	Kadın	Belde/Köy	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
1980 Yılı	12.745	262.229	250.516	295.952	147.073	148.879	808.697	409.302	399.395
1990 Yılı	821.127	422.539	398.588	319.467	155.342	164.125	1.140.594	577.881	562.713
2011 ADNKS	1.556.149	784.979	771.170	197.447	98.107	99.340	1.753.596	883.086	870.510

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.¹

Gaziantep ili nüfus olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde nüfus artış hızının en yüksek olduğu il olma özelliğine sahiptir. Bölge illeri içinde sanayinin önemli ölçüde gelişme gösterdiği Gaziantep çevre illerden yoğun göç almıştır. 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında 213.499 olan Gaziantep nüfusu son adrese dayalı nüfus sayımında 1.753.596 olarak tespit edilmiştir. 1927 yılından itibaren Gaziantep'in nüfusu sürekli olarak artmıştır. Bu nüfus artış hızı da ülke ortalamasının üstünde gerçekleşmiştir (Erkan, 2005: 59). Gaziantep'teki nüfus artış hızı ülke ortalaması ile birlikte bölge illeri içinde de ortalamanın üstünde bir orana sahiptir. Kentin ekonomik anlamda gelişimi ile birlikte nüfus açısından da bir artış ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2: Gaziantep İlinde Nüfus ve Göç Hızı

YILLAR	TOPLAM NÜFUS	ALDIĞI GÖÇ	VERDİĞİ GÖÇ	GÖÇ HIZI
2007-2008	1560023			
2008-2009	1612223	37184	36229	0,59
2009-2010	1653670	36075	34125	1,18
2010-2011	1700763	40380	36327	2,39
2011	1753596	45991	38634	4,20

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.²

Kent sürekli olarak göç almaktadır. Ancak 2007'den itibaren nüfus verilerine bakıldığında kent önemli miktarda göç alırken aynı zamanda göç de vermektedir. Bununla birlikte kentin almış olduğu göç artı yöndedir. Özellikle son üç yılda kentin almış olduğu göç sayısı daha da artmaktadır.

Gaziantep'teki göç olgusu incelendiğinde sadece iş gücünün iş aramak için yapmış olduğu göçlerden farklı bir özellik ortaya koyduğu görülmektedir. Gaziantep'e yapılan göçler içerisinde bölge illerinden sermaye sahiplerinin yapmış olduğu göçler önemli bir yer tutmaktadır. Bölgenin diğer illerinden gelen yatırımcılar hem kendi bölgelerinden uzaklaşmadan hem de büyük şehrin avantajlarından yararlanmak açısından Gaziantep'i seçmişlerdir. Buna bağlı olarak da yine bölge illerinden iş bulma

¹<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=4>, Erişim tarihi, 25/12/2012.

²<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=4>, Erişim tarihi, 25/12/2012.

amacı ile gelen göçler de gerçekleşmiştir. Bu ikili göç durumu Gaziantep'in hızlı bir şekilde büyümesine neden olmuştur.

Gaziantep'in son dönemlerde almış olduğu göçe bağlı olarak Kürt nüfusu da artmıştır. Özellikle bölge illerinden gelen göçlerle bu ilde yaşayan Kürt sayısı artmıştır. Erkan (2005: 274)'in araştırmasına göre nüfusun etnik yapısının dağılımına bakıldığında ise Gaziantep'te anadili Kürtçe oranların oranı % 10,5; Arapça % 6; Türkçe % 81,5'tir. Anadil etnik yapı ile ilgili kesin bir bilgi vermemekle birlikte anadile bakılarak illerin etnik yapısı hakkında bilgi sahibi olunabilir. Buna bakılarak Gaziantep'in diğer saha araştırması illerine oranla Kürt nüfusu açısından oldukça düşük bir nüfusa sahip olduğu söylenebilir. Ancak Gaziantep'e göçle gelmiş olanların çoğunluğunun bölge illerinden geldiği gerçeği nüfus içinde önemli oranda Kürt göçmenin yer almasına neden olmaktadır. Kente göçle gelen Kürtlerin de özellikle kentin kenar mahallelerinde gecekondularda yaşadıkları düşünüldüğünde Kürt kesimler coğrafi olarak homojen bir yapı ortaya koyduğu söylenebilir. Bununla birlikte kentin sanayi merkezi olması nedeniyle kente gelen sermaye göçü içinde Kürtler de yer almaktadır. Kürt iş çevreleri açısından kentin önemli yatırım merkezi olarak kabul edildiği gözlenmiştir.

Tablo 3: Gaziantep'in En Çok Göç Aldığı 10 İl

YILLAR	2008	2009	2010	2011
	Şanlıurfa (6721)	Şanlıurfa (6269)	Şanlıurfa (6207)	Şanlıurfa (7057)
	İstanbul (3052)	Kahramanmaraş (3730)	Kahramanmaraş (3204)	İstanbul (3725)
	Adıyaman (2787)	İstanbul (3112)	İstanbul (3446)	Kahramanmaraş (3159)
	Kahramanmaraş (2437)	Kilis (2687)	Kilis (2443)	Kilis (2888)
	Kilis (2014)	Adıyaman (2034)	Adıyaman (2247)	Adıyaman (2831)
	Adana (1986)	Adana (1723)	Adana (2008)	Van (2641)
	Hatay (1728)	Hatay (1622)	Hatay (1961)	Adana (2332)
	Mersin (1632)	Mersin (1368)	Mersin (1660)	Hatay (2042)
	Osmaniye (1083)	Antalya (1044)	Ankara (1283)	Mersin (1942)
	Antalya (1066)	Osmaniye (1016)	Antalya (1204)	Ankara (1363)

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.³

Gaziantep'te günlük konuşulan dile bakıldığında Türkçe % 96 oranına sahiptir. Gerek günlük konuşma dilindeki Türkçe'nin oranı gerekse de ilde yaşayanların içinde anadil oranı açısından Gaziantep'te ağırlıklı olarak Türk nüfusun yaşadığı söylenebilir. Türkçe'nin günlük konuşma dilinde ilde yaşayan Türklerin oranından da fazla konuşulduğu görülmektedir (Erkan, 2005: 275).

³<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=4>, Erişim tarihi, 25/12/2012.

Gaziantep'in son dört yıl içinde almış olduğu göçün kaynağına bakıldığında da bunun büyük ölçüde çevre illerden olduğu görülmektedir. Yıllara göre Gaziantep'in en çok göç aldığı il Şanlıurfa olarak ortaya çıkmaktadır. Bu daha çok Gaziantep'in sanayileşmesi ile birlikte iş gücü anlamında öncelikli olarak çevre illerinden göçer almasının nedeni olarak görülebilir. İstanbul'dan da önemli sayıda göç almaktadır. İstanbul'un sahip olduğu nüfus düşünüldüğünde bu sayının oransal olarak daha düşük miktara tekabül edeceği söylenebilir.

ADNKS (2011)'ye göre Gaziantep'in nüfusunun % 30'u nüfusa kayıtlı olduğu il açısından farklı illere kayıtlı görünmektedir. Bu da yaklaşık olarak 500.000 kişinin Gaziantep dışından göçle bu ile geldiğini göstermektedir. Bu sayısal veriler Gaziantep'in almış olduğu göçün büyüklüğü hakkında önemli bir perspektif sunmaktadır. Gaziantep'in almış olduğu göçer ise daha çok bu ilin sanayileşmekte olmasına bağlı olarak gerçekleşmiştir. Özellikle bölgenin diğer illerinden yatırımcılar 1950'lerden itibaren Gaziantep'e gelerek yatırımlarını buraya yapmaya başlamışlardır. 1980 sonrası hızlanan bu süreçle birlikte Gaziantep hem iş gücü anlamında bir çekim merkezi olmuş hem de sermaye ve yatırımcı açısından bir çekim merkezi olmuştur.

Tablo 4: Gaziantep'in En Çok Göç Verdiği 10 İl

YILLAR	2008	2009	2010	2011
	Kahramanmaraş (4339)	İstanbul (4240)	İstanbul (4647)	İstanbul (5153)
	Şanlıurfa (4258)	Şanlıurfa (3410)	Şanlıurfa (4110)	Şanlıurfa (4156)
	İstanbul (3808)	Kahramanmaraş (1950)	Kahramanmaraş (2109)	Kahramanmaraş (2277)
	Kilis (2495)	Adana (1883)	Adana (1890)	Ankara (2128)
	Antalya (1829)	Mersin (1824)	Antalya (1840)	Mersin (1843)
	Hatay (1750)	Kilis (1711)	Mersin (1771)	Antalya (1818)
	Mersin (1524)	Antalya (1682)	Kilis (1739)	Hatay (1753)
	Adana (1453)	Hatay (1653)	Ankara (1647)	Adana (1697)
	Adıyaman (1372)	Ankara (1571)	Hatay (1636)	Kilis (1465)
	Osmaniye (1299)	Adıyaman (1420)	Adıyaman (1314)	Adıyaman (1264)

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.⁴

Gaziantep'in vermiş olduğu göçer bakıldığında da yine göç aldığı illerle benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. Göç aldığı illerle karşılıklı olarak bir nüfus hareketliliği olduğu söylenebilir. Genel olarak bu bölge illerinde göç hareketlerinin bir eğilimi olarak ortaya çıkmaktadır. Önemli ölçüde almış olduğu göçer yine aynı illere vermiş olduğu göçer sırasını değiştirmemektedir. Gaziantep'e yapılan göçer ve ilden gerçekleşen göçer

⁴<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=4>, Erişim tarihi, 25/12/2012.

diğer Güneydoğu il merkezlerinden farklı olarak 1990 sonrasında yaşanan şiddet olaylarından çok fazla etkilenmemektedir. Bu da önemli ölçüde kentin sanayileşme ve sanayi yatırımları açısından uygun yer olması ile açıklanabilir.

Genel olarak Güneydoğu illerinde gerçekleşen göçler daha çok çevrelerden il merkezlerine doğru gerçekleşmektedir. Bu eğilim özellikle 1990 sonrasında gerçekleşen zorunlu göçle daha da artmıştır. Bu da bölgedeki kentlerde kırsal kesimin nüfusunun azalmasını da beraberinde getirirken, kentlerin çeperlerinde zorunlu köy boşaltmalar sonucu oluşmuş yeni yerleşim yerlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kentin etrafında yoksul kesimlerin oluşturduğu büyük mahalleler ortaya çıkmıştır.

Yoğun göç alan diğer illerde olduğu gibi Gaziantep'te de yoksul kente entegre olmakta zorlanan yoksul kesimler bu ilin gelişmişliğinin bir diğer yüzü olarak ortaya çıkmaktadır. Kent çevresindeki yoksul mahalleler bir yandan kentin sanayisi için yedek iş gücü deposu olurken diğer yandan da seçim dönemlerinde siyasilerin oy deposu haline gelmektedir. Değişen sosyal yardımlar çerçevesinde yoksul kesimler bağımlı bir nüfus haline gelirken alınan sosyal yardımlar sayesinde hayata tutunmaya çalışan bir kesim de oluşturmaktadırlar.

2. 2. 3. Gaziantep'te Eğitim İstatistikleri

Kentte 742 okul bulunmaktadır. Kentteki derslik sayısı 10.496'dır. Öğrenci sayısı erkek 236.791, kız 217.287 olmak üzere 454.078'dir. Öğretmen sayısı ise 14.340'tır. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ise 31.6'dır.⁵ Ülke ortalaması 24'tür. Bu da ülke ortalamasından yüksek bir orana sahip olduğunu göstermektedir. Kentin ekonomik gelişmişliği ile kıyaslandığında bu oran kentin bu gelişmişliğini ardında kalmaktadır.

Kentte 2011 yılı ADNKS verilerine göre 6 yaş ve üzeri % 10 durumu bilinmeyen ve okuma yazma bilmeyenler yer almaktadır. Bu % 10'luk oran içinde ise yaklaşık olarak % 4'lerde durumu bilinmeyenler yer almaktadır. Bu verilerin cinsiyete göre oranları ise erkeklerin içinde % 6'sı durumu bilinmeyenler ve okuma yazma

⁵ Eğitim bilgilerini içeren sayılsa veriler Gaziantep İl Milli Eğitim Müdürlüğü web sitesinden alınmıştır (Erişim tarihi, 25/12/2012).

bilmeyenlerden oluşmaktadır. % 6'lık oran içinde de durumu bilinmeyenlerin oranı % 2'ye karşılık gelmektedir. Toplam kadın nüfusu içinde yaklaşık % 10 oranında okuma yazma bilmeyen ve durumu bilinmeyenler yer almaktadır. Yaklaşık olarak % 4 oranında da durumu bilinmeyenler yer almaktadır.

Tablo 5: Gaziantep'te Nüfusun Genel ve Cinsiyete Göre Eğitim Durumu

Bitirilen Eğitim Düzeyi	Toplam	İl Oranı/Ülke Oranı	Erkek	İl oranı/ülke oranı	Kadın	İl oranı/ülke oranı
Okuma yazma bilmeyen	93.283	% 6,25/% 4,7	15.051	% 16,13/% 17,5	78.232	% 83,9/% 82,5
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	411.577	% 27,5/% 20	195.661	% 47,5/% 46,8	215.916	% 52,5/% 53,2
İlkokul mezunu	290.218	% 19,4/% 22	125.862	% 43,3/% 43,7	164.356	% 56,7/% 56,3
İlköğretim mezunu	331.758	% 22,2/% 17	193.804	% 58,5/% 56	137.954	% 41,5/% 44
Ortaokul veya dengi okul mezunu	49.481	% 3,3/% 4,2	31.975	% 64,6/% 61	17.506	% 35,4/% 49
Lise veya dengi okul mezunu	184.141	% 12,3/% 17,7	111.178	% 60,4/% 57,7	72.963	% 39,6/% 42,3
Yüksekokul veya fakülte mezunu	73.154	% 4,9/% 8,2	45.610	% 62,3/% 58,1	27.544	% 37,7/% 41,9
Yüksek lisans mezunu	4.157	% 0,27/% 0,6	2.664	% 64,1/% 59,3	1.493	% 35,9/% 40,7
Doktora mezunu	1.488	% 0,1/% 0,2	968	% 65,1/% 61,9	520	% 34,9/% 47,8
Bilinmeyen	54.323	% 3,6/% 3	27.657	% 51/% 52,2	26.666	% 49/% 47,8
Toplam	1.493.580		750.430		743.150	

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.⁶

Gaziantep'teki 6 yaş üstündeki nüfusun okuma yazma bilmeyenlerin oranları ülke ortalaması ile büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Ülke geneli nüfusun 6 yaş üstündekilerin okuma yazma bilmeyenlerin oranları 2011 ADNKS'ne göre ise şu şekildedir: % 8 oranında okuma yazma bilmeyenler ile durumu bilinmeyenler bulunmaktadır. % 3 durumu bilinmeyenler ile % 5 okuma yazma bilmeyenler yer almaktadır. Cinsiyete göre bakıldığında ise erkeklerin % 5'inin durumu bilinmeyenler ile okuma yazma bilmeyenlerden oluştuğu görülmektedir. Erkek nüfusu içinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı ise % 2'tir. Durumu bilinmeyenlerin oranı ise % 3'tür. Kadınlarda ise durumu bilinmeyenlerle birlikte okuma yazma bilmeyenlerin oranı kadın nüfusu içinde % 10'dur. Kadınlarda okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 7 olurken; % 3 de durumu bilinmeyenlerden oluşmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi genelinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 12'dir. Bu oranlara göre kentin okuma yazma bilmeyen nüfus oranı bölge ortalamasının yaklaşık iki katı daha düşüktür.

⁶<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=2>, Erişim tarihi, 25/12/2012

Kentin bitirilen eğitim düzeylerinde cinsiyetler arasında önemli farklar bulunmaktadır. Yüksekokul veya fakülte mezunu olanlar içinde kadınların oranı % 37 iken aynı oran ülke genelinde % 41'dir. Genel olarak nüfusun yüksekokul veya fakülte mezunu olanların oranı ise yaklaşık olarak % 5'tir. Bu oran da yaklaşık olarak % 8,2 olan ülke ortalamasının oldukça altındadır.

Kentte 1973 yılında ODTÜ mühendislik fakültesine bağlı olarak ilk kurulmuş olan üniversite 1987 yılında Gaziantep Üniversitesi adıyla kuruluşunu tamamlamıştır. Kentte 1973 yılından beri fiilen bulunan üniversite, günümüzde 14 fakülte, 3 enstitü, 1 konservatuar, 3 yüksekokul ve 9 meslek yüksek okula sahiptir. Üniversite 23 bin öğrenciye eğitim hizmet vermektedir. Ayrıca kentte 2008 yılında vakıf üniversiteleri olarak kurulan Hasan Kalyoncu Üniversitesi ve 2009 yılında Zirve Üniversitesi eğitim hizmeti vermektedir.⁷

2. 2. 4. Gaziantep'te Ekonomi

Gaziantep tarihsel olarak ekonomik kalkınma anlamında önemli bir coğrafi konuma sahiptir. İlin sahip olduğu bu elverişli coğrafi konum Cumhuriyet dönemi ile birlikte de devam etmiştir. Özellikle dokuma ve gıda sanayisi Antep'te hızlı bir şekilde gelişmiştir. Ekonomik gelişme ile birlikte de önemli ölçüde diğer bölge illerinden sermayeyi kendi bünyesinde toplayabilmiştir. Bu gelişme süreci Antep'in kendi yerel sanayi odağı olmasından çıkararak küresel rekabetçi bir sanayi kentine dönüşmüştür (Lorosdağı-Koyuncu ve Keyman, 2010).

Gaziantep bölge illeri içerisinde sanayi göstergeleri ilk sırada yer almaktadır. Sanayi kuruluşlarının diğer illere oranı Gaziantep'te % 39,8'dir. Neredeyse bölgedeki sanayi kuruluşlarının yarısına sahiptir. Bu da kentin gelişmişlik düzeyini ve göç alma oranını etkilemektedir. Bölge illeri arasında da Gaziantep kentleşme oranı açısından birinci sırada yer almaktadır. Gaziantep'in kentleşme oranı Türkiye'de en yüksek kentleşen iller arasına girmektedir. (Erkan, 2005: 80). Gaziantep'in kentleşme oranının yüksek olması da 1950'den itibaren bu ilin sermaye ve yatırımcı açısından çekim merkezi olması ile açıklanabilir. Sermaye ve yatırımın kente gelmesi ile birlikte iş gücü

⁷[http://www.gaziantep.gov.tr/istatistik/egitim_istatistikleri\(ocak2013\).pdf](http://www.gaziantep.gov.tr/istatistik/egitim_istatistikleri(ocak2013).pdf) (erişim tarihi, 12/11/2013).

göçü de doğal olarak kente gelmiştir. Bu da nüfusun büyük bir oranının kent merkezinde toplanmasını sağlamıştır.

Gaziantep son dönemde sanayileşme açısından gelişmiş olan İstanbul, Kocaeli, Bursa, İzmir, Adana gibi iller dışında yeni gelişmekte olan ve "Anadolu Kaplanları" olarak nitelendirilen iller içinde yer almaktadır (Lorosdağı-Koyuncu ve Keyman, 2010). GAP projesi ile de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ortaya çıkan gelişmenin de çok üstünde gelişmeye sahip olan Gaziantep, tüm bölge illeri içinde önemli miktarda ihracat değerine sahiptir. Bu da neredeyse bölgenin tüm ihracatına karşılık gelmektedir. Bu anlamda Gaziantep'in bölgenin parlayan yıldızı olduğu söylenebilir (Yüksel, 2011: 375).

Gaziantep'in ekonomik gelişmesine paralel olarak gelişen kentleşme süreci yatırımcıların da büyük oranda farklı illerden göç edenlerden oluşmasını sağlamaktadır. Gaziantep'in sahip olduğu tarihsel geçmiş ve coğrafi konumu itibariyle diğer bölge illerinden yatırım arayışı içinde olan kesimlerin bu merkezde toplanmasını sağlamaktadır. Organize sanayi bölgesinde yer alan firmaların sahiplerinin yarısından çoğunu göçle gelen iş adamlarından oluşmaktadır (Yüksel, 2011: 372).

Gaziantep sanayi ve imalat sektöründe bölge illerinin geri kalanından ülke ekonomisi içinde daha fazla paya sahiptir (Erkan, 2005: 81). Bu durum Gaziantep'in bölgedeki sanayi merkezi olmasını sağlamaktadır. Gaziantep'in sahip olduğu üç organize sanayi bölgesi kentin ekonomisinde çok önemli bir yere sahiptir. Ayrıca kentteki sanayi kuruluşlarının sektörel açıdan farklılık arz etmesi kentin ülke sanayisindeki yerini daha da arttırmaktadır. Gaziantep'te tekstil sanayisinden, gıda sanayisine kadar neredeyse tüm sanayi sektörlerinde fabrikalar yer almaktadır. Bu durum da sanayinin ihtiyaç duyduğu iş gücünü -vasıflı-vasıfsız- istihdam etme olanağı sağlamaktadır. Sanayinin bu özelliğine bağlı olarak Gaziantep sadece son dönemlerde göç almaya ve gelişmeye başlayan bir il olma özelliği göstermez. İlin daha önceden de gelişmekte olduğu ve buna bağlı olarak göç aldığı bilinmektedir. Bu özelliği ile Gaziantep sadece bölgenin değil ülkenin ve genel olarak Ortadoğu'nun önemli ticaret hacmine sahip bir il olması özelliğine erişmiştir.

Gaziantep ekonomik alandaki gelişimi ile bölge illeri içinde ilk sırada yer almakla birlikte Türkiye'nin de ekonomik gelişmişlik açısından sayılı illeri arasında yer

almaktadır. Kent ekonomik yapısının bu özelliği ile bölgede bir çekim merkezi oluşturmaktadır. Kentin ekonomik gelişmişlik düzeyi hem finans açısından hem de iş gücü açısından Gaziantep'in yoğun göç almasının neden olmaktadır. Bu durum kaçınılmaz olarak kentin siyasal yapısı ve tercihlerine de yansımaktadır. Kısaca göz atacak olursak:

2. 2. 5. Gaziantep'te Siyasi Yapı

Gaziantep'in sanayileşmedeki gelişmişlik düzeyi siyasetini de etkilemiştir. Yerel ve parlamento seçim sonuçlarına bakıldığında Gaziantep seçim sonuçlarının ülkede iktidar olan siyasi eğilimle paralellik gösterdiği söylenebilir. Bu da özellikle son dönem iş çevrelerinin siyasetle birlikte hareket etmesi ile ilişkilendirilebilir. Neoliberal ekonomi politikalarının egemen olduğu 1980 sonrası dönemde hem siyaset hem de ekonomi çevreleri birbirlerine ters düşecek siyasal davranışlar ortaya koymaktan kaçınmaktadır. Bu genel eğilimi Gaziantep iş çevrelerinin siyasi tutumları ve kentin seçim sonuçları da doğrulamaktadır.

Yüksel (2011: 377) gibi kimi yazarlar bu durumu "Şehre yön veren aktörler ve yerel siyaset kurumlarının 'kolektif bir akıl' etrafında toplanarak ilin ekonomik gelişmişliğinin devamından yana tercih kullanmakta oldukları" şeklinde açıklamaktadırlar. Şehrin hızlı gelişme gösterdiği ve genel olarak ülke ekonomisi içinde neoliberal politikaların etkisini arttırdığı 1980'lerden sonra siyasetle ekonominin "kolektif akıl" etrafından birleşmesi daha belirgin bir şekilde kendisini göstermektedir.

1989 yılında Büyükşehir statüsünü kazanması Gaziantep'te ekonomik çıkarlarla yerel siyasetin birlikte hareket etmesinde önemli bir adım olmuştur. Özellikle Celal Doğan'ın büyükşehir belediye başkanlığı döneminde (1989-2004) bu daha da görünür bir hal almıştır. Organize sanayi bölgelerinin alt yapı yatırımlarına önem verilmesi şehrin ekonomik gelişmesini hızlandırmıştır. Bu süreç yerel yönetimde siyasi partinin değişmesine rağmen yine de devam etmektedir. Günümüzde de iş adamları Gaziantep siyasetindeki merkezi konumunu ve etkisini sürdürmektedir. Ekonominin siyasetle paralel bir duruş sergilemesi Gaziantep'in ekonomik anlamda gelişmesini sağlarken büyük şirketlerin siyasetle iç içe geçmiş tavırları ile ekonomi çevreleri siyasette etkili hale gelmişlerdir (Yüksel, 2011: 377).

Tablo 6: Gaziantep Büyükşehir Belediye Başkanlığı Seçim Sonuçları 1989-2009

Yıllar	ANAP	AKP	CHP	DSP	DYP	HADEP/ DTP	MHP	RP/FP/S P	SHP
1989	% 13,4		-	% 3,7	% 31,3	-	-	% 7,0	% 41,4
1994	% 14,5		% 3,9	% 6,5	% 10,3	-	% 7,5	% 27,4	% 27,6
1999	% 6,3		% 32,0	% 13,4	% 4,8	% 6,2	% 13,6	% 20,5	-
2004		% 57,4	% 33,4					% 3,5	
2009		% 53,3	% 30,2			% 5,7	% 5,0	% 3,3	

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.⁸

Seçim sonuçlarına göre CHP'nin % 45'lerden % 30'lara düşen bir oy oranı bulunmaktadır. BDP çizgisindeki partilerin daha önceleri homojen olarak CHP içinde temsil edildikleri düşünüldüğünde de yine de partinin oyları % 35'leri bulmaktadır. 2009 yerel seçim sonuçlarına bakıldığında DTP ile CHP'nin oy oranlarının toplamı CHP/SHP/DSP'nin % 45'lerdeki oy oranının altında kalmaktadır. Genel olarak partinin kitlesel bir toplumsal taban kaybetme sürecini Gaziantep yerel seçim sonuçları da doğrulamaktadır. CHP'nin toplumsal taban kaybetmesi BDP gibi sadece etnik temelde siyaset yapan bir partinin siyasal alan içine girmesine bağlanması eksik bir değerlendirme olacaktır. Bu noktadan hareketle Gaziantep'in genel seçimlerde de ağırlıklı olarak iktidar olma ihtimali bulunan partilere yönelmesinin kentin yerel seçim sonuçlarına da yansıdığı görülmektedir.

Tablo 7: 1983-2011 Yılları Arası Gaziantep İlinin Parlamento Seçim Sonuçları

Yıllar	Katılım Oranı	ANAP	AKP	CHP	DSP	DYP	GP	HADEP P/DTP	MDP	M(Ç) HP	RP/F P/SP	SHP
1983	% 90,1	% 41,7							% 23,9			(HP) % 34,4
1987	% 94,6	% 36,4			% 5,3	% 16,7				% 3,2	% 6,5	% 31,1
1991	% 80,6	% 19,2			% 7,2	% 27,5					% 17,7	% 28,0
1995	% 81,3	% 17,0		% 10,5	% 16,2	% 13,7		% 6,7		% 10,1	% 23,8	
1999	% 84,5	% 9,9		% 14,0	% 19,5	% 10,3		% 5,5		% 20,0	% 15,9	
2002	% 73,0	% 4,4	% 40,0	% 19,2		% 6,4	% 7,2	% 8		% 6,9	% 2,2	
2007	% 80,9		% 59,3	% 17,6			% 1,2	% 5,1 (BĞMZ)		% 11,4	% 1,4	
2011			% 61,7	% 19,3				% 5,4 (BĞMZ)		% 9,4	% 1,0	

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.⁹

⁸<http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/yerel.zul> (Erişim tarihi, 25/12/2012).

⁹<http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul> (Erişim tarihi, 25/12/2012).

Sosyo-ekonomik özellikleri açısından Güneydoğu illeri arasında Gaziantep önemli farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların Gaziantep seçmenin siyasal tercihlerine de yansıdığı görülmektedir. Gaziantep'in diğer Güneydoğu illerinden almış olduğu göç, önceki bölümde de bahsedildiği gibi, kentte Kürt nüfusunun artmasına neden olmuştur. Seçim sonuçlarına bakıldığında ise Diyarbakır ve Mardin'deki seçim sonuçlarından farklı olarak HEP çizgisindeki partilerin bu kentte çok büyük seçmen desteğine sahip olmadığı görülmektedir. SHP/CHP'nin almış olduğu oy oranlarında ise % 30'lardan % 20'lere doğru bir düşüş gözlenmektedir. CHP'nin belli oranda tabanını korumasına rağmen yaklaşık % 50 oranında toplumsal taban kaybetmesi söz konusudur. HEP'in Gaziantep'te Kürt seçmen sayısının artmasına rağmen büyük oranda kitlesel destek bulamaması ile birlikte CHP'nin yine de taban kaybettiği görülmektedir. Bu da CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri arasında Kürt etnisitesine vurgu yapan bir partinin siyaset alanında var olmasının önemini azaltmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri içinde Gaziantep siyasal özellikleri ile de diğer bölge illerinden farklılık göstermektedir. 1980 sonrasında itibaren genel olarak iktidar partilerinin birinci parti çıktığı görülmektedir. Gaziantep'in çalışmanın konusu açısından farklı bir yere sahip kılan 1987 seçimlerinde ve 1991 seçimlerinde SHP'nin ülke ortalamasının üstünde oy almasıdır. SHP 1987 seçimlerinde ülke genelinde % 24,7 oy almışken Gaziantep'te % 31,1 oy almıştır. Benzer tablo 1991 seçimlerinde de ortaya çıkmıştır. 1995 seçimlerinde de DSP ve CHP'nin almış olduğu oy ortalamaları ile Gaziantep'ten almış olduğu oy oranları farklılık göstermektedir. Bu oranlar Gaziantep'te daha yüksektir. 1999 seçimlerinde de devam eden bu süreç 2002 seçimlerinden itibaren tersine dönmeye başlamıştır. CHP Gaziantep'te 2011 seçimlerinde ülke ortalamasından yaklaşık % 7 oranında bir düşük oy oranına sahiptir. 1980 sonrasında % 7'lerde sol partilerin ülke ortalamasından daha yüksek oyu Gaziantep'te aldıkları düşünülürse bugün için yaklaşık % 15'lik bir taban kaybettiği söylenebilir.

Gaziantep seçim sonuçları ülke seçmenin geneli ile benzer sonuçlar vermektedir. 1983'ten itibaren iktidar umudu taşıyan partiler Gaziantep'te de birinci parti olmuştur. ANAP ile başlayan bu süreç DYP, RP, 1999 seçimlerinde de MHP ve DSP ile devam etmiştir. Nihayetinde de AKP ile bu eğilim büyük ölçüde kalıcı ve oldukça üstün hale gelmiştir. "Gaziantep seçim sonuçlarına bakıldığında bölgenin diğer

illerinden farklı olarak etnik ve dinsel siyasetin etkin olmasından çok, Türkiye genelinde olduğu gibi dönemsel konjonktürle birlikte seçim sonuçlarının değiştiği görülmektedir" (Erkan, 2005: 201).

Gaziantep'te Türkiye'nin benzeri bir siyasi tercih ortaya çıkmaktadır. Ancak son dönemlerde Gaziantep'in büyük bir sanayi şehri olması ile birlikte iş çevrelerinin mevcut siyasal yönetimle uyum içinde görünme isteği ve AKP'nin ülke genelinde sağlamış olduğu seçmen desteği ile birleşince AKP'nin % 60'larda oy oranına erişmesinde etken olmaktadır. Bu bir anlamda Gaziantepli seçmenin sağlamcı tutumunu ortaya koymaktadır. İstikrarın daha iyi sağlanabileceği tek parti iktidarları döneminde bu ilin siyasi tercihleri bunu daha net bir şekilde doğrulamaktadır (Uysal, 2011a: 448).

Uysal (2011a: 455-459)'a göre göçle gelen mahallelerin siyasal tercihleri iktidar partisinden yanadır. Göçle gelmiş olanlardan oluşan Umut, Mevlana, Selimiye ve Şirinevler gibi mahallelerde ağırlıklı olarak diğer illerden gelmiş olan Kürtler yaşamaktadır. 2007 milletvekili sonuçlarına bakıldığında da bu mahallelerde AKP'nin ezici bir şekilde çoğunlukta olmasına karşılık diğer partilerin ve bağımsızların varlık göstermediği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca göçle gelenlerin bir ölçüde dışlanması ve siyasi temsilden ve kolektif akıldan yer bulamaması siyaset açısından bu mahallelerin seçim dönemlerinde oy deposu olarak görülmelerine neden olmaktadır.

Gaziantep seçmeni 2000 yılından sonra ülke genelinde olduğu gibi iktidar partisinden yana siyasal tercihte bulunmuştur. İldeki iktidar partisinin oy oranlarına bakıldığında ülke genelinde almış olduğu oy oranlarına yakın oranlar ortaya çıkmıştır. Bu siyasi tablo içinde CHP'nin sahip olduğu seçmen desteği hala önemli oranda olmakla birlikte 1980'li ve 1990'lı yılların oranlarından düşüktür. BDP listelerinden aday olan bağımsızların almış olduğu oy oranları da genel olarak ülke seçim sonuçlarına benzerlik göstermektedir. Bu anlamda Gaziantep siyasetinin diğer bölge illerinde olduğu gibi Kürt kimliğinin siyasete yansımalarından etkilendiği söylenemez. İldeki Kürt seçmenin siyasal tercihleri açısından da ülkedeki genel tabloyla benzer siyasal tercihlerde bulunduğu söylenebilir. Araştırma kapsamında incelenen diğer illerin sosyo-ekonomik ve politik özellikleri karşılaştırma imkanı sağlaması açısından önem kazanmaktadır.

2. 3. Diyarbakır

2. 3. 1. Kentin Tarihi

Diyarbakır, verimli hilal olarak adlandırılan Mezopotamya'nın kuzeyinde yer almaktadır. Kentin sahip olduğu coğrafi konumu tarihinin eskilere uzanmasını sağlamıştır. Kente ilk yerleşim tarımın bu bölgede başat olmasına da bağlı olarak yaklaşık on bin yıllık bir geçmişe sahiptir. Farklı medeniyetlerin kurulduğu il ülkenin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bölgenin Gaziantep'ten sonra ikinci ili olarak gelmektedir. Kentin sahip olduğu tarihsel miras ve bölge içindeki konumu, bölgedeki diğer illere göre gelişmişlik düzeyi kentin önemini arttıran faktörler arasında sayılabilir.

M.Ö. 3 binden itibaren farklı uygarlıkların medeniyet kurmuş olduğu kent birçok uygarlığa da ev sahipliği yapmıştır. Sonraki dönemlerde Roma, Bizans gibi Hıristiyan uygarlıkların hakim olduğu kente daha sonra İslam devletleri hakim olmuştur. Çok farklı uygarlıkların kentte hakimiyet kurmuş olması, kentin tüm bu uygarlıkların mirasından eserlere sahip olarak zengin bir kültürel konuma gelmesinde etkili olmuştur. "Kent bugüne kadar 26 değişik uygarlığa beşiklik etmiştir" (Çiçek, 2011: 101). Kentin sahip olduğu tarihi geçmiş ve coğrafi konumu sayesinde önemli bir yere sahip olan kent birçok kültürün ve ideolojinin merkezi haline gelmiştir.

Kent sahip olduğu coğrafi konumu sayesinde birçok uygarlığın dikkatini çekmiştir. Roma döneminde ticaret merkezi olan Diyarbakır, yeni nüfuslara da ev sahipliği yaparak mekansal olarak genişlemesini arttırmıştır. Kente yeni gelen nüfusla birlikte kentte su ve kanalizasyon kanalları yapılarak kentin mimarisi Roma ve Bizans mimarisi ile oluşturulmuştur. Kent yaşamı bugün hala varlığını sürdüren surların içinde gelişmeye başlamıştır. Sur içinde oluşan kent nüfusu 500'lü yıllarda 80.000 civarına ulaşmıştır (Kurşuncu, 2006: 39-40). Daha sonra İslam uygarlıklarının kente hakim olması ile kentte kültürel çeşitliliği yansıtan mimari eserler ortaya çıkmıştır. Ayrıca kentin konumu nedeniyle birçok uygarlığın kentte yaşamasına bağlı olarak da bölge illeri içinde önemli bir yere sahip olurken aynı zamanda farklı kültürlerin de karşılaşma noktası olmuştur. Kentin güneye açılan konumu nedeniyle de Doğu Anadolu illerinin de güney bölgelere geçiş güzergâhında yer almıştır. Bu durum kentte ticaretin önemli bir yere gelmesini sağlarken kentin de gelişiminin de önemli bir etken olmuştur.

Kentin Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetine girmesinden sonra ticaret iyileşmeye ve kent de büyümeye başlamıştır. Osmanlı döneminden itibaren ticaretin gelişmesi ile birlikte kentte artan büyüme kentsel mekanın genişlemesini sağlamıştır. Osmanlı'nın modernleşme çabaları ile birlikte merkezi otoritenin tesis edilmeye çalışılması kentin yapısında da önemli değişikliklere neden olmuştur. Kent 1800'lü yıllardan itibaren hastane, kışla, cami, mülkiye dairesi gibi kamu hizmet binalarının yapılması ile birlikte sur dışına taşmaya başlamıştır (Çiçek, 2011: 102). Osmanlı'nın merkezileşme politikaları ile birlikte kentte yer alan gayri Müslim unsurlar göç etmeye başlamıştır. Kentin sosyal yapısındaki bu değişim günümüzde farklı kültürlerin bu kentten yok olmasının bir nedeni olarak görülebilir.

Kentin Cumhuriyet dönemi ile birlikte devletin otoritesinin tesisi yönünde uygulanan politikalarla birlikte kentte değişim ortaya çıkmıştır. Özellikle 1925 yılında çıkan Şeyh Sait isyanı ile birlikte bölgede önemli oranda göç gerçekleşmiştir. Bu göçle birlikte zorunlu iskana tabi tutulan kesimlerin bu kentten sürgün edilmesi kentteki toprak mülkiyetini de değiştirmiştir. Bu tablo bölgenin diğer illerinde olduğu gibi Diyarbakır'da da benzer bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur. İsyana karıştıkları nedeniyle birçok aile sürgüne tabi tutulurken devletin otoritesini tesis etme amacı kentte kendisini büyük ölçüde hissettirmiştir. Şeyh Sait isyanı çerçevesinde zorunlu göçle bölgede önemli nüfus hareketleri ortaya çıkmıştır. Doğu ve Güneydoğu illerinden ülkenin batısına iskan yasası ile sürgünler gerçekleştirilmiştir (Bozkurt, 2000: 12; Babuş, 2006: 161). Bunlara bağlı olarak bölge illeri içinde Diyarbakır'ın gerek isyan sırasında gerekse de isyan sonrasında devletin uyguladığı politikalardan önemli ölçüde etkilendiği söylenebilir.

1993 yılında büyükşehir statüsüne kavuşan Diyarbakır 1990'lı yıllardan itibaren bölge illeri içinde kentsel nüfusun hızlı bir şekilde artış gösterdiği bir il olmuştur. Bu nüfus artışında büyükşehir olmasıyla birlikte özellikle bölgedeki çatışma ortamı ve zorunlu göç büyük ölçüde etkili olmuştur. Zorunlu göçler esnasında il merkezleri göç edenler için ilk sırada tercih edilebilir yerler olmuştur (Keser, 2011: 118). Diyarbakır'ı bölge içinde cazip kılan ise kentin bölge illeri içinde ekonomik anlamda Gaziantep'ten sonra en elverişli il olma özelliği olduğu söylenebilir (Lorosdağı-Koyuncu ve Keyman, 2010).

2. 3. 2. Diyarbakır'da Nüfus ve Demografik Özellikler

1950'li yıllardan itibaren ülkenin genelinde olduğu gibi Diyarbakır'da da ortaya çıkan göç olgusu kentin hızlı bir şekilde büyümesine neden olmuştur. Surların dışına taşan kentin Yenişehir olarak adlandırılan kısmında büyük bir yerleşim yeri kurulmuştur. Sınıfsal anlamda da farklı bir yapı ortaya koyan bu yeni yerleşim birimi üst gelir gruplarını barındırmaktadır. Kentin çevresinde yer alan Bağlar gibi semtlerde ise yoğun göçe bağlı olarak kentleşme sorunları yoğun bir şekilde kendisini hissettirmektedir.

Diyarbakır'a gelen göçlerin dinamiği farklı olmakla birlikte bu göçler bir anlamda kentleşmeyi sağlamaktadır. Yoksulluk ve işsizlik sorunları ile birlikte kentte bir orta sınıflaşma da ortaya çıkmaktadır. Kentin Kürt sorunu açısından da kilit öneme sahip olması kenti bir anlamda pozitif ayrımcılık konusunda ön plana çıkarmaktadır. Kent Türkiye ve Ortadoğu için stratejik bir öneme de sahiptir. Kentin kendi bünyesinde barındırdığı sorunlarla birlikte stratejik önemi AB fonlarından ve projelerinden en çok pay almasını da sağlamıştır (Lorosdağı-Koyuncu ve Keyman, 2010: 135). Kentin bölgede Gaziantep'ten sonra ikinci sıradaki konumu güncelliğini korumaktadır. Kürt sorununun kentin merkezi gündeminde olmasına bağlı olarak kentin sosyo-ekonomik ve politik durumunda bir radikalleşme ortaya koymaktadır.

Tablo 8: Diyarbakır İlinde Nüfus ve Göç Hızı

YILLAR	TOPLAM NÜFUS	ALDIĞI GÖÇ	VERDİĞİ GÖÇ	GÖÇ HIZI
2007-2008	1460714			
2008-2009	1492828	31677	47777	-10,73
2009-2010	1505011	32384	43918	- 7,58
2010-2011	1528958	34810	44858	- 6,55
2011	1570943	36622	46834	- 6,48

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.¹⁰

Diyarbakır nüfusu sürekli artış eğilimindedir. Kent dışarıya yönlü göçlere rağmen sürekli artış gösteren bir nüfusa sahiptir. Özellikle son dönemlerde göç hızı da düşüş eğilimine girmiştir. Kentin göç hızı ekside olmakla birlikte 2009'dan itibaren bu oranlarda bir düşüş görülmektedir. Göç hızının ekside olmasına rağmen oranlarda düşüş eğilimi ortaya çıkmıştır.

¹⁰<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=4> , Erişim tarihi, 25/12/2012.

Tablo 9: Yıllara Göre Diyarbakır'da Kır-Kent Nüfusu

Diyarbakır	İl/İlçe Merkezi	Erkek	Kadın	Belde/Köy	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
1980 Yılı	374.264	197.468	176.796	403.886	206.135	197.751	778.150	403.603	374.547
1990 Yılı	600.640	314.180	286.460	494.356	245.266	249.090	1.094.996	559.446	535.550
2011 ADNKS	1.132.351	577.441	554.910	438.592	218.453	220.139	1.570.943	795.894	775.049

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.¹¹

Diyarbakır'ın nüfusunun yaklaşık % 72'si il ve ilçe merkezlerinde, % 28'i de kırsal alanda yaşamaktadır. Bu durum 1990 sonrasında zorunlu göçle birlikte boşaltılan köylerin il ve ilçe merkezlerine yapmış oldukları göçle ilişkilendirilebilir. Saha araştırmasının yapıldığı bir diğer il olan Gaziantep ile karşılaştırıldığında Diyarbakır'ın kentsel nüfus oranı daha düşüktür. Bununla birlikte bölgenin diğer illerine oranla kentsel nüfusun yüksek oranda olması da 1990 sonrasında köy boşaltmaların ve zorunlu göçün etkisi ile ilişkilidir. Bu bir anlamda Diyarbakır'ın siyasal eğilimlerindeki radikalleşmenin de sebeplerinden birisini oluşturmaktadır.

Diyarbakır'ın ikamet edilen il ve ilçe göre nüfusuna bakıldığında il nüfusuna kayıtlı olan ve Diyarbakır'da yaşayan nüfus 1.336.680'dir. Toplam nüfus içinde yaklaşık % 85'lik bir orana karşılık gelmektedir. Nüfusun % 15'lik kısmı ise Diyarbakır'a başka illerden gelenlerden oluşmaktadır. Bu oran Diyarbakır'da Gaziantep'e göre daha oldukça düşüktür. Bu da daha çok Diyarbakır'ın Gaziantep kadar göç almadığını ve il içinden kent merkezlerine göçler aldığını göstermektedir.

Diyarbakır'da kent nüfusunun bu derece artması 1990'lı yıllardan itibaren il ve ilçe merkezlerine gerçekleşen göçlerle birlikte olmuştur. Erkan'a göre Diyarbakır'da köy nüfusu 1985 yılına kadar kent nüfusundan fazla iken bu yıldan itibaren tersine bir durum ortaya çıkmaya başlamıştır (Erkan, 2005: 148). 1980 yılı nüfus sayım sonuçlarına bakıldığında Diyarbakır kırsal alan nüfusunun kentsel alandan daha fazla olduğu görülmektedir. Bu eğilim 1980'li yılların ortalarından itibaren tersine dönmeye başlamıştır. Diyarbakır diğer çevre illerden ve özellikle de zorunlu göçle birlikte kendi köylerinden il merkezine yapılan göçlerle birlikte önemli ölçüde kent nüfusunun arttığı bir il olmuştur. Zorunlu göçle gelen kesimler kent merkezinde etnik kimliklerini ön plana çıkararak bir tutum içinde olurken bu tablo kentin gündelik yaşamını ve vatandaşların kendilerini etnik kimlikleri ile var etme çabasını etkilemiştir (Erkan, 2005:

¹¹<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=4>, Erişim tarihi, 25/12/2012.

198). Bu anlamda Diyarbakır'daki anadil gruplarına bakıldığında Zazalarla birlikte Kürtlerin oranı toplam nüfus içinde % 92'lere ulaşmıştır. Diyarbakır'da anadilini Kürtçe olarak belirtenlerin oranı % 73,8 iken Zazaca olarak belirtenlerin oranı da % 18,7 olmaktadır. Bu oranların ikisinin birlikte toplamı bölgenin diğer illerinden yüksektir. Ayrıca günlük konuşma dili olarak da Kürtçe ve Zazaca birlikte ele alındığında % 62'leri bulmaktadır. Bu veriler de bölgenin diğer illerinden daha yüksektir (Erkan, 2005: 274-275).

Tablo 10: Diyarbakır'ın En Çok Göç Aldığı 10 İl

YILLAR	2008	2009	2010	2011
	İstanbul (6386)	İstanbul (6702)	İstanbul (6443)	İstanbul (6461)
	Mardin (2170)	Mardin (3122)	İzmir (2187)	Ankara (2303)
	Ankara (2081)	İzmir (1952)	Ankara (2175)	Mardin (2065)
	İzmir (1925)	Ankara (1463)	Mardin (1812)	İzmir (2031)
	Adana (1475)	Bingöl (1454)	Batman (1626)	Batman (1723)
	Batman (1247)	Batman (1410)	Adana (1455)	Adana (1687)
	Mersin (1282)	Adana (1382)	Mersin (1452)	Şanlıurfa (1486)
	Antalya (1015)	Mersin (1306)	Şanlıurfa (1341)	Mersin (1330)
	Şanlıurfa (925)	Şanlıurfa (1262)	Elazığ (1020)	Van (1051)
	Elazığ (922)	Bursa (1113)	Antalya (1018)	Elazığ (1010)

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.¹²

Tablo 11: Diyarbakır'ın En Çok Göç Verdiği 10 İl

YILLAR	2008	2009	2010	2011
	İstanbul (10483)	İstanbul (8675)	İstanbul (9426)	İstanbul (9421)
	İzmir (3728)	İzmir (3194)	Ankara (3244)	Ankara (3142)
	Ankara (2922)	Ankara (3003)	İzmir (2982)	İzmir (2968)
	Antalya (2440)	Batman (2503)	Batman (2518)	Batman (2340)
	Bursa (2338)	Adana (1849)	Mardin (2086)	Mersin (2285)
	Mardin (2185)	Mersin (1798)	Antalya (1915)	Antalya (1982)
	Batman (2111)	Şanlıurfa (1760)	Mersin (1870)	Mardin (1874)
	Adana (1903)	Antalya (1663)	Adana (1833)	Adana (1782)
	Mersin (1835)	Bursa (1419)	Bursa (1597)	Şanlıurfa (1633)
	Bingöl (1606)	Mardin (1290)	Şanlıurfa (1485)	Bursa (1628)

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.¹³

Diyarbakır kent nüfusunda çoğunlukta olarak Kürt nüfusun yer aldığı söylenebilir. Erkan (2005)'in araştırma verilerinde de kentin yaşadığı sosyal dönüşümler bir anlamda kimliğin kentte yaşayanlar için merkezi konuma gelmesi ile açıklanabilir. Kentin aldığı göçe bağlı olarak ortaya çıkan bu tablo özellikle Gaziantep ile karşılaştırıldığında radikal bir duruşun Diyarbakır nüfusu için önemli hale geldiği ifade

¹²<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=4>, Erişim tarihi, 25/12/2012.

¹³<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=4>, Erişim tarihi, 25/12/2012.

edilebilir. Kentteki göçe ve kimliğin merkezi hale gelmesine bağlı olarak ortaya çıkan bu tablo kentin siyasi tercihlerinde de etkisini göstermektedir.

2. 3. 3. Diyarbakır'da Eğitim İstatistikleri

2011 yılı ADNKS verilerine göre kentte 6 yaş ve üzeri nüfusun % 16'sı eğitim durumu bilinmeyen ve okuma yazma bilmeyenlerden oluşmaktadır. Bu kesim içinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı ise %12'dir. Bu verilerin cinsiyete göre dağılımına bakıldığında ise erkeklerin % 7'sinin; kadınların ise % 17'sinin okuma yazma bilmediği ortaya çıkmaktadır. Kadınlarda okuma yazma bilmeyenlerin oranı ise ülke ortalamasının yaklaşık iki katıdır. Bu veriler kentin eğitim açısından alt sıralarda yer aldığını göstermektedir. Ancak bölge ortalaması ile kıyaslandığında benzer oranlar söz konusudur. Aynı tablo ülke ortalamaları ile karşılaştırıldığında kentin ülke ortalamasının altında yer aldığı görülmektedir.

Tablo 12: Diyarbakır'da Nüfusun Genel ve Cinsiyete Göre Eğitim Durumu

Bitirilen Eğitim Düzeyi	Toplam	İl Oranı/Ülke Oranı	Erkek	İl oranı/ülke oranı	Kadın	İl oranı/ülke oranı
Okuma yazma bilmeyen	163.757	% 12,6/% 4,7	32.017	% 19,5/% 17,5	131.740	% 80,5/% 82,5
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	449.986	% 34,5/% 20	213.212	% 47,4/% 46,8	236.774	% 52,6/% 53,2
İlkokul mezunu	166.868	% 12,8/% 22	91.813	% 55/% 43,7	75.055	% 45/% 56,3
İlköğretim mezunu	231.170	% 17,7/% 17	133.382	% 57,7/% 56	97.788	% 42,3/% 44
Ortaokul veya dengi okul mezunu	31.005	% 2,4/% 4,2	21.979	% 70,9/% 61	9.026	% 29,1/% 39
Lise veya dengi okul mezunu	152.584	% 11,7/% 17,7	99.105	% 65/% 57,7	53.479	% 35/% 42,3
Yükseköğretim veya fakülte mezunu	45.120	% 3,5/% 8,2	29.906	% 66,3/% 58,1	15.214	% 33,7/% 41,9
Yüksek lisans mezunu	2.911	% 0,02/% 0,6	2.007	% 69/% 59,3	904	% 31/% 40,7
Doktora mezunu	1.212	% 0,09/% 0,2	912	% 75,2/% 61,9	300	% 24,8/% 38,1
Bilinmeyen	59.272	% 4,5/% 3	27.600	% 46,6/% 52,2	31.672	% 53,4/% 47,8
Toplam	1.303.885		651.933		651.952	

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.¹⁴

¹⁴<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=2>, Erişim tarihi, 25/12/2012.

Kentteki eğitim verilerinin genel olarak ülke ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Nüfusun bitirilen eğitim düzeyine bakıldığında bu oranların ülke ortalamasının ardından geldiği görülmektedir. Ülke ortalamasından farkın açılmaya başladığı düzey ise zorunlu eğitim sonrası düzeyde başlamaktadır. Ortaokul veya dengi okul mezunu düzeyinden itibaren ülke ortalaması ile neredeyse yarı yarıya fark ortaya çıkmaktadır.

Kentin eğitim verileri ile ilgili bir diğer önemli nokta da kentin genel olarak cinsiyetler arasında gösterdiği farklılıktır. Okuma yazma bilmeyenlerin içinde kadınların oranı oldukça yüksektir. Benzer durum ülke geneli için de söz konusudur. Zorunlu eğitim düzeylerinde kadın erkek arasındaki eğitim kurumları bitirme oranı kısmen benzer bir orana sahipken zorunlu eğitim dışında kalan düzeylerde bu oranlar kadınların aleyhine değişmektedir. Kentteki nüfusun yüksek okul veya fakülte bitirmişlerinin oranı ülke ortalamasının yaklaşık yarısı kadardır. Bu düzeyin cinsiyete göre oranına bakıldığında da kadınların bu oranlarda erkeklere oranla oldukça düşük oldukları görülmektedir.

Diyarbakır bölgenin diğer illerine oranla daha yüksek gelişmişlik düzeyi ortaya koysa da kentin yaşanabilirlik endeksinde son sıralarda yer aldığı görülmektedir. Rekabet endeksinde kentin yeri ise 67. sıradadır. Diyarbakır'ın bu endekslerde son sıralarda yer almasında büyük ölçüde etkili olan Kürt sorunudur. Kent öğretmen başına düşen öğrenci sayısı, ortalama bitirilen okul yılı, okuma yazma oranı ve ÖSS başarılarına göre 71. sırada yer almaktadır. Bu da kentin insani ve sosyal sermaye açısından oldukça geride kaldığını göstermektedir (Lorosdağı-Koyuncu ve Keyman, 2010: 138).

Diyarbakır eğitim göstergeleri açısından bölge illerine oranla daha elverişli değerlere sahiptir. Bununla birlikte kentin aldığı göçe bağlı olarak baş etmek zorunda kaldığı alt yapı eksiklikleri eğitimine de yansımış durumdadır. Kentteki sınıf mevcutları ülke ortalamasının oldukça üzerindedir. Ortalama sınıf mevcudu ülke ortalamasında 38 iken bu oran kentte 51 olmaktadır. Ortaöğretimdeki sınıf mevcudunun ülke ortalaması 32 iken kentin sahip olduğu bu oran 47'dir. Ancak kentin okul öncesi ve ilköğretimde okullaşma oranları ülke ortalamasına yakın bir orana sahiptir. Kentin yükseköğretimdeki başarı oranı ise % 5,5 ile ülke ortalamasına göre düşük bir düzeye

sahiptir (Lorosdağı-Koyuncu ve Keyman, 2010: 140). Kentte 1974 yılında kurulmuş olan Dicle Üniversitesi 13 fakülte, 5 yüksekokul, 8 meslek yüksekokulu, 4 enstitü ve 18 araştırma merkezine sahiptir. Üniversite bu potansiyeli ile 22 bin öğrenciye eğitim imkanı sunmaktadır. Ayrıca üniversitenin 1966 yılında Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan tıp fakültesi bugün sahip olduğu hizmet potansiyeli ile Diyarbakır'ın bölgedeki konumunu olumlu yönde etkilemektedir.

2. 3. 4. Diyarbakır'da Ekonomi

Diyarbakır'ın ekonomisi içerisinde sanayiden ziyade daha çok ticaret ve hizmetler sektörü ile tarıma dayalı sanayi sektörleri ön plana çıkmaktadır. Kentte ticaretin ön plana çıkması bir anlamda kentin coğrafi konumu ile ilişkili olarak görülebilir. Özellikle bölgedeki sınır ülkeleri ile yapılan ticaret bu kentin de ticaretinde önemli bir yere sahip olarak ekonomi sektörleri içinde ticaretin önemini arttırmaktadır.

Diyarbakır Türkiye'nin geleceği açısından kilit bir öneme sahiptir. Kentin bugünkü yapısı ile sorunların çözüm merkezi olarak addedilmesi önemini bir kez daha arttırmaktadır. 1980'lere kadar Diyarbakır ülkenin kalkınmış kentleri arasında ilk onda yer alırken günümüzde bu konumunu yitirmiş durumdadır. Son dönemde kent yaşanabilirlik endeksi ve rekabet endeksinde ülkenin diğer illeri içinde son sıralara gerilemiştir. Ayrıca Kürt sorunu ile ilgili olarak da kentin sorunun çözümünde kilit rol oynayacağı düşünülmektedir. Bir ölçüde kenti bugün önemli kılan da tarihsel özelliğinden ziyade günümüzde Kürt sorunu ve terörden etkilenme noktaları olmaktadır.

Kentte ihracat yapan firmaların % 55'e yakını Irak'a ihracat yapmaktadır. Ortadoğu ve Ön Asya ülkelerine ihracat yapan firmalar % 70 orana sahiptir. Ticaret ile kent yerel anlamda küreselle bütünleşirken bu ilişki yönü kentin ekonomik ve siyasi yapısını da değiştirmektedir (Lorosdağı-Koyuncu ve Keyman, 2010: 145). Sahip olduğu ticaret potansiyeli ile ihracatla ortaya çıkan rakamlar kentin büyüme sürecinin olumlu yönde etkilemektedir. Özellikle tarıma dayalı sanayinin önemli paya sahip olması kentin sanayisinin gelişimini etkilemektedir. Teşviklerle almış olduğu devlet desteği de gelişime katkı sağlamaktadır.

Ancak kentin ekonomik göstergeleri yıllar içinde sürekli olarak bir gerileme göstermektedir. 1930'lu yıllarda ülkedeki sanayi atılımında söz sahibiyken yıllara göre sürekli bir düşüş eğilimi göstermektedir. 1940'lı yıllardaki göstergelere göre bugünkü durumundan ülke illeri içinde çok daha yukarı sıralarda yer almaktadır. Son dönemde ise bölgedeki ticaret koşullarına bağlı olarak gelişme trendi göstermektedir. Ortadoğu ve Ön Asya ülkeleri ile olan ihracat hacmi ekonomisini önemli oranda katkı sağlarken ekonomik anlamdaki gelişme çizgisini de yükseltmektedir (Lorsodağı-Koyuncu ve Keyman, 2010: 138).

Diyarbakır'ın bu sıralamalarda alt sıralarda yer alması ve gelişme düzeyinin düşüşte olmasının temel nedeni kenti etkisi altına alan Kürt sorunudur. Kentin Kürt sorunundan etkilenmesi ve kentin merkezi sorunları içinde bu sorunun ilk sırada yer alması kentin göstermiş olduğu ekonomik performansta da birinci derecede etkilidir. Kürt sorununun çözümü kentin gelişmesinde önemli adımların atılmasında etkili olacak bir sorun olarak kentin gündeminde varlığını korumaktadır. Ancak kentin tarihsel ekonomik zenginliği, ekonomik etkinlik ve canlılık endeksini etkilemektedir. Bu endekste kent diğer endekslere göre daha üst sıralarda bir yere geliyor. Ekonomik etkinlik ve canlılık endeksinde 42. sırada yer alan kent bölge illeri içinde ekonomik anlamda atılım yapmaya en büyük aday görünümü sunmaktadır (Lorosdağı-Koyuncu ve Keyman, 2010: 138).

Kenti bölgede ayrıcalıklı kılan ve gelişmeye aday yapan diğer önemli özellik ise kentin çevre iller ile olan ekonomik ve sosyal etkileşimi ile birlikte Ortadoğu ve Ön Asya ülkeleri ile sahip olduğu ticaret potansiyelidir. Ayrıca kentin tarihsel mirası, ekonomik ve coğrafi özellikleri ile de sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin değil Doğu Anadolu Bölgesi'nin de bölgeye ilgisini arttırmaktadır.

3. 3. 5. Diyarbakır'da Siyasi Yapı

Siyaset ve seçmenlerin siyasi tercihleri yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümlerden etkilenmektedir. Bölgenin diğer illerine oranla bu etki Diyarbakır'da daha çok görülmektedir. Kentin yaşadığı sorunlara bağlı olarak ve bu sorunların merkezinde yer alması sebebiyle öteden beri var olan muhalif kimliği seçmen davranışlarında ortaya çıkmaktadır. Gaziantep'te yüksek orandaki sanayileşmeye bağlı

olan iktidar ile paralel ortaya çıkan siyasi tercihler Diyarbakır'da kimlik etrafında şekillenerek farklı bir siyasi tablo ortaya koymaktadır.

Tablo 13: Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı Seçim Sonuçları 1989-2009

Yıllar	ANAP	AKP	CHP	DSP	DYP	HADEP /DTP	MHP	RP/FP/S P	SHP
1989 Belediye	% 19,5			% 12,6	% 11,8			% 17	% 26,8
1994	% 21,8		% 2,1		% 15,9		% 4,4	% 36,9	% 14,6
1999	% 3,5		% 1,4	% 2,4	% 2,3	% 62,5	% 0,9	% 24,3	
2004	% 0,4	% 35,3	% 0,9	% 0,3	% 1,5		% 0,8	% 1	% 58,3(Y)
2009	% 0,1	% 31,8	% 0,6	% 0,2		% 65,1	% 0,3	% 0,6	

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.¹⁵

Diyarbakır merkez belediye başkanlığı seçim sonuçlarına bakıldığında seçmen tercihinin il merkezinde parlamento seçimlerindeki paralel sonuçlar verdiği görülmektedir. Örneğin, 1989 yerel seçimlerinde de 1987 parlamento seçimlerine benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. SHP % 26,8 oy oranı ile belediye başkanlığını almıştır. Bu dönemde SHP'nin ülke genelinde yerel seçimlerde kazandığı seçmen desteği düşünüldüğünde SHP'nin Diyarbakır'daki belediye başkanlığı seçimlerinde almış olduğu oy oranı ülke geneli ile de paralellik göstermektedir. Ancak bu durum HEP'in kuruluş süreci ile değişime uğramaya başlamıştır.

1994 yerel seçimleri ise RP'nin yerel yönetimlerde güç kazandığı seçimlerdir. Ayrıca SHP'nin 1989 yerel seçimlerinde almış olduğu desteği "boşa çıkarması" (Delibaş, 2011: 180) yeni bir umut olarak muhalif söylemleri olan RP'nin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1994 yerel seçimlerinde HEP'in SHP ile seçimlere girmesine rağmen RP Diyarbakır'da birinci parti olmuştur.

1999'dan itibaren ise Diyarbakır'da büyükşehir belediye başkanlığı seçimlerinde HEP ve onun çizgisindeki partiler birinci parti olmuştur. Bu partilerin almış oldukları oy oranları da % 60'lara yakındır. Radikal bir seçmen davranışı olarak da yorumlanabilecek olan bu durum Diyarbakır kent merkezinin özellikle 1990 sonrası almış olduğu yüksek yoğunluklu göç ile alakalı olarak görülebilir. 1990'lı yıllarda olağan üstü hal uygulaması ile bölgede birçok köy ve mezra terör nedeniyle boşaltılırken bu göçler büyük ölçüde il

¹⁵<http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/menuyerel.zul>, Erişim tarihi, 25/12/2012.

merkezlerine toplanmıştır. Diyarbakır kent merkezi de bu tür göçlerin merkezi haline gelmiştir. Bu da siyasete daha radikal seçmen davranışları ile yansımıştır. Özellikle Kürt kimliği üzerinden siyaset yapan bir partinin kurulması bu partinin bölgenin diğer illerinde olduğu gibi Diyarbakır'da da seçmen tercihinde ilk sırada yer almıştır. Buna bağlı olarak 1990 sonrasında ülke siyasetinde artmaya başlayan milliyetçi etki ülkenin diğer partilerin de devlet söylemiyle, soruna büyük ölçüde güvenlik merkezli bakan söylemleri benimsemelerine yol açmıştır. Bu süreç aynı zamanda diğer partilerin bölgede toplumsal taban kaybetmesine neden olurken HEP çizgisindeki siyasal hareketi de Kürt seçmenin tek temsilci olarak ön plana çıkarmıştır.

Tablo 14: 1983-2011 Yılları Arasında Diyarbakır İlinin Parlamento Seçim Sonuçları

Yıllar	Katılım Oranı	ANAP	AKP	CHP	DSP	DYP	HAD EP/D TP	MDP	M(Ç) HP	RP/F P/SP	SHP	Bağımsız
1983	% 82,7	% 32,7						% 25,3			(HP) %42,0	
1987	% 91,0	% 22,9			% 9,4	% 13,3				% 24,5	% 25,5	
1991	% 77,7	% 14,0			% 2,6	% 20,0				% 12,0	% 49,9	
1995	% 76,2	% 13,8		% 2,0	% 2,6	% 10,8	% 46,3		% 2,0	% 18,8		
1999	% 79,4	% 11,1		% 3,0	% 5,0	% 11,2	% 45,9		% 2,8	% 14,6		
2002	% 71,1	% 4,0	% 16,0	% 5,9	% 1,1	% 7,2	% 56,1		% 1,5	% 2,3		
2007	% 71,0		% 40,9	% 2,0		(DP) %5,2			% 2,5			% 47,0
2011	% 81,3		% 32,2	% 2,3								% 61,7

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.¹⁶

2004 ve 2009 yerel seçimlerinde genel seçimlerdekine benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. AKP ve BDP iki ana siyasal eğilim olarak yerel seçimlerde de seçmenin tercih edebileceği iki siyasal oluşum olarak kalmaktadır. BDP'nin oy oranları ise AKP'nin neredeyse iki katıdır. Bu da kimliğin siyasetteki gücünü göstermesi bakımından anlamlıdır. AKP'nin Diyarbakır seçmeninden bulmuş olduğu destek ise bir yandan seçmenin muhafazakar yapısına bağlanabilecekken diğer yandan da iktidar olmanın seçmene sunabileceği imkanlarla açıklanabilir. İktidarda olmanın sunduğu imkanlar diğer yerel ve genel seçim sonuçlarında da kendisini göstermektedir. 1983'ten itibaren en çok oy almış olan partiler ANAP ile başlayan DYP ile devam eden ve bu

¹⁶<http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>, Erişim tarihi, 25/12/2012.

partilerin iktidarları dönemine rastlayan seçimlerdir. Ayrıca önemli olan noktalardan birisi de özellikle radikal siyasetin egemen olduğu Diyarbakır'da DYP iktidarı döneminde yoğun olarak yaşanan köy boşaltmalara rağmen gerek genel seçimlerde gerek yerel seçimlerde DYP'nin almış olduğu azımsanamayacak oranlardaki oylarıdır. Bunlara bağlı olarak seçmenin hem iktidarın sunduğu imkanlardan yararlanabilmek için hem de süreç içinde yaşananları temsil edecek kimlik siyasetinin temsilcisine oy verdiği söylenebilir.

1983 seçimlerinde seçmenin karşısında üç alternatif siyasal parti olması bir yandan seçmenin tercihlerini kısıtlarken diğer yandan da seçmene yeni bir imkan da sunuyordu. Bu anlamda Diyarbakır seçmeni CHP'nin "bir ölçüde" yerine tercih edebileceği HP'yi görmüş ve bu partiyi Diyarbakır'da birinci parti yapmıştır. Bu aynı zamanda 1980 öncesinin CHP'nin almış olduğu seçmen desteğinin büyük ölçüde de devam ettiğini göstermektedir. Diğer yandan askeri rejimin seçmene "önerdiği" MDP'yi ise üçüncü parti yapmıştır. 1987 seçimlerinde ise SHP'nin bölge sorunlarına yaklaşımı ve sosyal demokrat söylemlerinin seçmende karşılık bulduğu söylenebilir. Bu dönemde iki sol parti olan DSP ve SHP'nin oy oranları % 35'leri bulmaktadır. Bir önceki seçimde HP'nin % 40'larda almış olduğu oy oranı ise % 5'lik bir düşüş yaşamıştır. 1987 seçimlerinde yaklaşık dört seçmenden birinin tercih ettiği RP'nin aldığı seçmen desteği önemli bir değişiklik olarak görülebilir.

1991 seçimlerine girilirken SHP ile HEP seçim ittifakı yapmışlardı. Bu seçimler bölgenin diğer illerinde olduğu gibi Diyarbakır'da da bir kırılma noktası olarak görülebilir. Seçimde Türkiye genelinde % 20'lerde oy alan SHP Diyarbakır'da % 49,9 oy alarak birinci parti olmuştur. Bir önceki seçimde HEP çizgisinde bir parti olmamasına rağmen SHP listelerinde HEP'in çekirdek kadrosu seçime girmiş ve bu oranda oy alamamıştır. Bu da Diyarbakır seçmeninin kendi kimliğinde bir partiye verdiği desteği göstermesi bakımından anlamlıdır. 1991 seçimlerinden sonra da SHP ve devamında CHP'nin Diyarbakır'da etkinliği yok denecek kadar az bir orana gerilerken HEP çizgisindeki siyasal partiler son seçime kadar sürekli birinci parti olmuştur.

1995 seçimlerinde Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan HEP'in yerine kurulan HADEP % 46,3 oy alarak Diyarbakır'da birinci parti olmuştur. 1995 seçimlerinde ortaya çıkan bir diğer önemli sonuç ise RP'nin ikinci parti olmasıdır. RP

ülke genelinde birinci parti olurken Diyarbakır'da ve bölgenin çoğu ilinde ikinci parti olmuştur. Bu süreç aslında bugün seçim sonuçlarında ortaya çıkan iki partili bir seçmen tercihinin de başlangıcını oluşturması bakımından anlamlıdır. Bu seçim tablosuna benzer tablo 1999 seçimlerinde de ortaya çıkmıştır. Ancak bu iki siyasal eğilim dışındakilerin varlıkları seçimden seçime giderek azalmıştır.

Son seçimlerde de % 2-3'lük oy oranları göz ardı edilirse iki parti dışında Diyarbakır'da varlık gösterebilecek bir siyasal parti kalmadığı söylenebilir. Bu aynı zamanda diğer siyasal partilerin Diyarbakır'da seçim çalışması ve örgütlenmelerini de olumsuz yönde etkilerken seçmen açısından da iki seçenek dışında tercih edilebilir bir parti olmaması sonucunu doğurmaktadır. Bu süreç de aynı zamanda Diyarbakır'daki seçmen davranışlarında etnik ve dini tercihlerin etkili olmaya başladığını göstermektedir.

Genel olarak Güneydoğu Anadolu illerinde özelde de Diyarbakır'da RP'nin 1987 seçimlerinden itibaren yükselişi genel olarak bölge halkının muhafazakar yapısı ile birlikte bir de RP'nin muhalif duruşu ile açıklanabilir. 1980 sonrasında kültür ve kimlik konularının siyasetin merkezine gelmeye başlaması ile birlikte bölgede etnik ve dini referansla oy alan partilere destek artmıştır. Bu siyasi tablo içinde RP'nin muhalif duruşu ve bölgenin muhafazakar yapısı RP'nin oylarının artmasını sağlamıştır.

1991 seçimlerinde ise SHP ile HEP'in yapmış olduğu seçim ittifakı sayesinde % 50'ye yaklaşan bir seçmen desteği bulmuştur. 1995 seçimlerinde ise HADEP'in kendi partisi ile seçimlere katılması SHP'deki seçmen desteğinin bu partide kendini göstermesine neden olmuştur. Bu seçimden sonra ise SHP ve onun devamında CHP'nin yeniden açılması ile seçmen desteğinin azalma süreci başlamıştır. İki partinin ittifak sürecinden sonra yaşanan gelişmelere bağlı olarak CHP'nin söylemlerinin daha devlet merkezli olması toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri arasında görülebilir.

2002 seçimlerinde sonra ise Diyarbakır seçmenin iki siyasal eğilimde toplanma sürecinin başladığı söylenebilir. Ülkenin diğer illerinde olduğu gibi benzer süreç de Diyarbakır'daki seçmen tercihlerinde görülmektedir. Seçmenin BDP ile AKP arasında iki tercihi bulunmaktadır. Bunun dışında üçüncü bir partinin olmaması seçmeni iki partiden birisini seçmeye zorunlu bırakmaktadır.

Diyarbakır'da seçmenin merkez partilerden uzaklaşarak iki kutba yönelmesi seçmen davranışlarını bir yandan kendilerine yakın olan partiyi seçme imkanı tanırken diğer yandan da seçmen davranışları üzerinde bir sınırlandırma getirmektedir. Ayrıca seçmen davranışlarında görülen merkez sağ ve sol partilerden uzaklaşma eğilimi seçmenin bir anlamda muhalif duruşu ile ilişkilendirilebilir. Seçmen davranışında ortaya çıkan bu radikal duruş etnik temelde olmakla birlikte aynı zamanda Diyarbakır'ın ekonomik durumu ile de ilgilidir. Diyarbakır'da çalışabilir nüfusun % 60'ının işsiz olduğu¹⁷, önemli bir kısmının yoksulluk sınırı altında olduğu yönünde ifadeler bulunmaktadır. Ülkenin diğeri yerleşim yerlerinde gecekonduarda yaşayanların göstermiş olduğu radikal duruşlar Diyarbakır'da etkili olmaktadır (Erkan, 2005: 199-200).

Kentin siyasal tercihlerinin bu derece ön plana çıkan radikal tutumlar ve siyasetin kimlikle örtüşen bir hal alması bu kentteki nüfusun zorunlu göçten en yoğun etkilenmesi ile ilişkilendirilebilir. Keser (2011: 96)'ya göre Diyarbakır'ın bütün ilçeleri zorunlu göçten ve köy boşaltmalardan etkilenmiştir. Ayrıca 1990'lı yıllarda yaşanan zorunlu göçün ve köylerin boşaltılmasının yarattığı sosyal, ekonomik ve psikolojik sonuçlarının ortadan kaldırılması hala gerçekleşmemiştir (Aker vd, 2005: 3). Diyarbakır'da zorunlu göçün yoğunluğu ve etkilerinin hala aşılammış olmasının daha önceden beri kent seçmeninin tercihlerinde etkili olan muhalif duruşu arttırdığı söylenebilir. Seçmenin son dönemlerde göstermiş olduğu siyasal tercihi, kimlik siyasetini bölge illerine oranla Diyarbakır'da oldukça ön plana çıkarmıştır.

2. 4. Mardin

2. 4. 1. Kentin Tarihi

Farklı kültürlerinin kentin tarihi kadar eski dönemlerden itibaren bir arada yaşayabildiği Mardin coğrafi olarak tarihi ticaret yollarının geçiş güzergahlarında yer almaktadır. Mardin sahip olduğu bu konumu itibariyle verimli hilal olarak adlandırılan tarımın doğduğu yerde kurulmuştur. Mardin'in bu özelliği toplumlar için bu kenti

¹⁷ Kenteki işsizlik oranı 2009 yılında % 20,9'dur. Kentteki işsizlik oranı ülke ortalamasını üstündedir (Birtane, 2012: 3). Dolayısıyla kentteki resmi rakamlarda belirtilen işsizlik oranı ile yukarıda bahsedilen işsizlik oranı farklılık göstermektedir. Bu noktada belirtilmesi gereken ise Diyarbakır'daki işsizlik oranının % 14 olan ülke ortalamasından oldukça yüksek olmasıdır.

önemli kılmıştır. Ayrıca kentin tarihi ticaret yolları üzerinde bulunması kente ayrı bir önem katmıştır.

Mardin sahip olduğu coğrafi ve ekonomik özellikleri ile tarih boyunca çok farklı kültürlerin hem karşılaşma noktası olmuş hem de bir arada yaşadıkları bir coğrafya olmuştur. Kent günümüzde de ülkedeki farklı kültürlerin bir arada yaşadığı bir mekan olma özelliğini sürdürmektedir. Arap, Kürt, Süryani, Türk ve Yezidi gibi farklı etnik grupların bir arada yaşadığı çok kültürlü bir şehir olarak Türkiye'nin önemli bir ili olma özelliğini göstermektedir.

Kentin bu elverişli özelliklerini tamamlayan bir başka özelliği de kentin kurulmuş olduğu yerin yüksek bir noktada bulunmasıdır. Kentin yüksek bir yerde kurulması tarihi ticaret yollarının kontrolünü sağlaması açısından da siyasi mücadelelerde kenti önemli kılmıştır. İlk çağların Doğu ve Batı uygarlıklarının çatışmasına sahne olan kentin ele geçirilmesi de çok zor olmuştur (Sarı, 2010: 39). Bu bir anlamda kenti ele geçirme mücadelesinin de çok olmasına neden olmuştur.

Kent, Arap-İslam fetihlerine kadar askeri bir mevki olarak kalmıştır. Bu tarihten sonra ise gelişmeye başlayan kent Anadolu'ya ilk fetihle gelen Türkmen beyliklerinden Artuklu Beyliği'nin kurulması ile birlikte yukarı Mezopotamya'nın en gelişmiş kentlerinden birisi olmuştur (Sarı, 2010: 39). Beylikler döneminde gelişmiş kentlerden birisi olarak varlığını sürdüren kent Osmanlı İmparatorluğu döneminde de bu özelliğini sürdürmüştür. Yönetimsel açıdan bugünkü kent sınırlarından daha geniş bir alan hakim olan Mardin kenti modernleşme sürecinin hızlanmaya başlaması ile birlikte bu özelliğini yitirmeye başlamıştır.

Bütün dünyayı etkilemeye başlayan modernleşme süreci Osmanlı İmparatorluğu'nu da 19. yüzyıldan itibaren etkilemeye başlamıştır. Modernleşme dinamikleri ile oluşmaya başlayan yeni kültürel ve siyasi anlayış kentin sahip olduğu konumdan gerilemeye başlamasına neden olmuştur. Modernleşme dinamiklerinin kent yapısı üzerinde en etkili olanı ise merkezileşme çabaları olarak görülebilir. Devletin merkezileşme çabaları karşısında merkezden yönetici atanması farklı bir idari ve yönetsel yapılanma görülen kentte dirençle karşılaşmıştır. Bu direnci kırabilmek amacı ile de merkezi yönetim yerel güçleri yönetimde yer vermek, gerektiğinde yerel güçleri

birbiri ile mücadele etmeye sevk etmek, merkezi otoritenin yanında yer alabilecek yerel aşiretleri seçmek gibi yöntemler kullanılmıştır (Özcoşar, 2009: 39). Aşiret ve eşraf arasındaki merkezileşme politikalarına yönelik bu farklı duruşlar merkezi otoritenin eşraf ve aşiretlerinde kendisine müttefikler seçme arayışına girmesine neden olmuştur.

Mardin'in yer aldığı coğrafyaya bağlı olarak çok farklı medeniyetler kente yerleşmiştir. Bu durum toplumsal ve siyasi olarak çeşitliliği sağlarken aynı zamanda kentin kültürel bir derinliğe de sahip olmasında belirleyici olmuştur. Bölge bir dönem hakim olan Hıristiyan kültürün etkisi ile manastır hayatına ev sahipliği yapmıştır. Bu aynı zamanda kentin Doğu Hıristiyanlığı açısından önemli bir merkez haline gelmesini sağlamıştır. Mardin büyük etnik grupların birbiri ile etkileşim içinde olduğu bir yerleşim yeri olmuştur. Artuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu devletleri döneminde de Mardin önemli bir kültürel ve siyasi merkez haline gelmiştir. Daha sonra Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Kürt aşiretleri Mardin'de etkili olmuştur. Bunlarla birlikte bugün Mardin'in çok kültürlü yapısında etkili olan geçmiş dönemlerde bir arada yaşamış olan Süryani, Yezidi, Hıristiyan, Müslüman halklar yüzyıllarca Mardin'de bir arada yaşamış olmalarıdır (Sarı, 2010: 39-40).

Mardin kentinin sahip olduğu tarihsel geçmişin uzunluğuna bağlı olarak kentte farklı etnik gruplardan insanlar yaşamını sürdürmektedir. 19. yüzyıldan itibaren gayri Müslim olan unsurlar zaman içinde kentten göç etmişlerdir. Büyük çoğunluğu yurt dışına göç ederken, bir kısmı da İstanbul gibi büyük şehirlere göç etmişlerdir. 19. yüzyıldan itibaren değişmeye başlayan nüfusun etnik yapısı günümüzde de bu değişimini devam ettirmektedir. Özellikle kent merkezine yapılan Kürt göçleri ile Mardin kent merkezinde Kürtlerin nüfus içindeki sayısı artmaktadır. 1950'li yıllardan itibaren kent merkezine gelen Kürt nüfus 1980 sonrasında daha da artış göstermiştir. Kent merkezinde ve Savur, Midyat gibi ilçelerde çoğunlukta olan Arap nüfus da benzer şekilde azalmaya başlamıştır.

Mardin ilinde tek parti döneminde uygulanan Türkleştirme politikaları çerçevesinde halka yönelik Türkçe konuşma kampanyaları başlatılmış ve Türkçe konuşmayanlara para cezaları verilmiştir. Mardin merkezde ağırlıklı olarak konuşulan Arapça bu politika ile Türkçeye dönüşmeye başlamıştır. Ayrıca Türkleştirme politikaları

çerçevesinde kentte Türkçe bilmeyenlerin oranı her geçen gün azalmıştır (Mardin Halkevi Broşürü).

Mardin uzun tarihi itibarıyla özetlenmeye çalışıldığı şekilde görüleceği gibi farklı kültürlerin bir arada yaşadığı bir kent olma özelliğine sahiptir. Kentin coğrafi konumunun elverişliliği bir anlamda kentin cazibesini arttırırken farklı kültürlerin bu kentte egemen olma isteğini de beraberinde getirmiştir. Kentin özellikle güney kesimleri ile sahip olduğu ticaret potansiyeli, Doğu Anadolu ile Irak, Suriye arasında geçiş noktasında bulunması kentin ekonomisini olumlu yönde etkilemiştir. Buna bağlı olarak kentte bir ticaret sektörü hakim olmuştur. Kentin tarihsel olarak da ekonomisini tarım, ticaret ve hayvancılık oluşturmuştur. Buna bağlı olarak kent merkezinde hakim olan ticaret içinde tüm etnik gruplar yer alabilmiştir. Bugün dahi kentte tüm etnik grupların kentin ticareti içinde yer alabildiği gözlenebilir. Bu anlamda Mardin'de farklı grupların oluşturduğu bir kentlilik anlayışı olduğu söylenebilir. Bu kentlilik anlayışı kent içinde yaşayanların da Kürtçe'de şehirlilik anlamına gelen "bajari" diye isimlendirdikleri bir kesimin oluşmasına neden olmuştur. Bu kavram bir anlamda farklı kesimlerin bir arada yaşabildiği bir kentlilik kültürüne karşılık gelmektedir. Bunun içinde de tüm etnik gruplar bir arada yer alabilir. Sınıfsal bir özellik de gösteren bu kentli yapı Mardin'in siyasetinde de etkili olmaktadır.

Kentte bu yapı içindeki kesim bir anlamda etkisini yitirmeye başlamıştır. Özellikle 1950'lerden itibaren gerçekleşen büyük şehirlere göç karşısında kentte yaşayan büyük aileler kentten göçerek kentle bir anlamda bağlarını koparmışlardır. Bu göç olgusu Mardin'in sınıfsal, etnik ve dinsel yapısında da önemli değişikliklere yol açmıştır. Özellikle gayri Müslim kesimin göçleri kentteki bu unsurların azalmasına yol açmıştır. Buna bağlı olarak da büyük Arap ailelerin kentten batı illerine göçmeleri kent merkezinde Kürt nüfusun artmasına neden olmuştur.

2. 4. 2. Mardin'de Nüfus ve Demografik Özellikler

Mardin ili sahip olduğu coğrafi konumu nedeniyle elverişli bir özelliğe sahip olsa da nüfus ve göç oranlarına bakıldığında bunu destekler sayısal veriler vermemektedir. 1990 yılında yeniden yapılan idari düzenlemeye kadar Mardin ili on bir ilçeye sahiptir. Bunlardan Gercüş ilçesi Batman'a; Cizre, Silopi ve İdil ilçeleri Şırnak'a

bağlanmıştır. Bu idari yapılanmadan sonra dokuz ilçe Mardin ilin idari yapısı içinde kalmıştır. Bu dokuz ilçenin (Dargeçit, Derik, Kızıltepe, Mazıdağı, Midyat, Nusaybin, Ömerli, Savur ve Yeşilli) ve Mardin kent merkezinin nüfusuna bakıldığında toplam 2011 ADNKS'ye göre nüfus 764.033'tür. Yüzölçümü 8.806 km² olan ilin nüfus oranı km başına 86.7 kişidir. Bu oran 95,3 olan ülke ortalamasının altındadır.

Tablo 15: Mardin'de Nüfus ve Göç Hızı

YILLAR	TOPLAM NÜFUS	ALDIĞI GÖÇ	VERDİĞİ GÖÇ	GÖÇ HIZI
2007-2008	744577			
2008-2009	750697	27606	41432	-18,25
2009-2010	737852	18296	40308	- 29,39
2010-2011	744606	25478	30495	- 6,72
2011	764033	25447	31302	- 7,63

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.¹⁸

2011 ADNKS'ye göre Mardin nüfusunun 384.735'i erkeklerden 379.298 de kadınlardan oluşmaktadır. Nüfusun % 59'u da 24 yaş altı gruptan oluşmaktadır. Nüfusun yaşa göre dağılımında ise ülke ortalaması % 60'lardadır. Kentin oranı da ülke ortalamasının biraz altında seyretmektedir. Kentin göç hızı ise eksilerdedir. Ancak Diyarbakır ile benzer özellik olarak son üç yılda kentnin göç hızında düşme eğilimi gözlenmektedir.

Mardin ilinin 1927 yılında yapılan nüfus sayımına 183.317 olan Mardin nüfusu 2011 yılında dört kat civarında artarak 764.033 olmuştur. Aynı yıllara göre ise ülke nüfusu yaklaşık 5,5 kat artış göstermiştir. Bu oranlara göre Mardin ili ülke nüfus artış oranının altında bir nüfus artışına sahiptir. Kentin göç vermesine bağlı olarak nüfus artış hızı da ülke ortalamasının altında kalmaktadır.

Mardin göç hızının eksilerde olduğu bir Güneydoğu Anadolu Bölgesi ili olma özelliğine sahiptir. Göç ve nüfus artışı itibariyle Mardin ülke ortalamasından daha düşük bir orana sahiptir. Mardin kent merkezinde yoğunlaşan göç Mardin'in bölgedeki zorunlu göçü alması ile ilişkilendirilebilir.

Genel olarak Mardin'in göç verme süreci ülkedeki modernleşme ve ulus inşa etme politikaları ile birlikte 1900'lü yılların başından itibaren kentteki gayri Müslim unsurların göçü ile başlamıştır. Kentte yaşayan Ermeniler, Süryaniler olmak üzere

¹⁸<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=4>, Erişim tarihi, 26/12/2012.

dışarıya göç gerçekleşmiştir. Cumhuriyet döneminde gerçekleşen göç ise şehirdeki büyük ailelerin büyük şehirlere göçü ile başlayan sürece karşılık gelmektedir. 1950'lerde başlayan büyük şehirlere göç günümüze kadar devam eden bir süreç olmuştur. 1990 sonrasında Mardin'deki göç olgusu ise kentin ve çevre kentlerin köylerinden gerçekleşen göçler olmaktadır. Tüm bu göç dinamikleri kentin yapısını büyük oranda değiştirmiştir. Farklı etnik unsurların gerçekleştirdikleri göçler kentin etnik yapısının da değişmesini beraberinde getirmiştir. Mardin'de günümüzde farklı kültürler yaşamakla birlikte özellikle son dönem göçleri ile birlikte kent merkezindeki Kürt nüfusun yoğunluğu artmıştır.

Mardin'de ikamet eden nüfusun kayıtlı olduğu illere göre bakıldığında yaklaşık olarak % 10'unun farklı illerden geldiği görülmektedir. Yaklaşık olarak nüfusun % 90'ı yine Mardin nüfusuna kayıtlıdır. Bu da Mardin ilinin aldığı göç oranının son derece düşük olduğunu göstermektedir. Son dönemlerden Mardin çok etnikli yapısı ile, tarihsel geçmişi ile dizilerde bu ile yer verilmesi ile ülke gündeminde ilgi görmeye başlamıştır. Ayrıca bölgede tarıma dayalı sanayinin gelişmeye başlaması ile yeni yeni kentleşme eğilimleri ve nüfusun kent merkezine taşınmaya başlaması görülmektedir.

Tablo 16: Mardin'in En Çok Göç Aldığı 10 İl

YILLAR	2008	2009	2010	2011
	İstanbul (6920)	İstanbul (4772)	İstanbul (5810)	İstanbul (5411)
	Adana (4750)	Adana (1819)	İzmir (2184)	İzmir (2454)
	Diyarbakır (2185)	İzmir (1605)	Diyarbakır (2086)	Diyarbakır (1874)
	İzmir (1760)	Diyarbakır (1290)	Adana (1837)	Adana (1705)
	Şanlıurfa (1233)	Şanlıurfa (1008)	Şanlıurfa (1280)	Şanlıurfa (1381)
	Batman (1133)	Mersin (903)	Mersin (1245)	Ankara (1142)
	Mersin (1017)	Şırnak (799)	Ankara (1109)	Şırnak (1124)
	Ankara (1012)	Ankara (696)	Şırnak (962)	Mersin (1094)
	Şırnak (839)	Antalya (435)	Batman (857)	Batman (939)
	Antalya (540)	Batman (421)	Antalya (628)	Antalya (478)

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.¹⁹

Kentin en çok göç aldığı iller içerisinde İstanbul ilk sırada yer almaktadır. Bu daha çok kentten İstanbul'a ve İstanbul'dan kente olan bir nüfus hareketliliği ile ilgilidir. Kentin en çok göç verdiği iller içinde de İstanbul'un ilk sırada olması bunu doğrular niteliktedir. Kentin göç alıp verdiği illerin sırası büyük ölçüde değişmemektedir. Kent bir yandan İstanbul'a göç verirken yine aynı şekilde oradan göç almaktadır. Kentin göç

¹⁹<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=4>, Erişim tarihi, 26/12/2012.

alıp verdiği iller arasında farklılık görülmemektedir. Sıraları değişmekle birlikte kent yine göç aldığı ve verdiği iller aynı kalmaktadır.

Tablo 17: Mardin'in En Çok Verdiği 10 İl

YILLAR	2008	2009	2010	2011
	İstanbul (12125)	İstanbul (11200)	İstanbul (8101)	İstanbul (7900)
	İzmir (6121)	Adana (5017)	Adana (3186)	İzmir (2837)
	Adana (2568)	İzmir (4238)	İzmir (2730)	Adana (2723)
	Mersin (2225)	Diyarbakır (3122)	Diyarbakır (1812)	Diyarbakır (2065)
	Diyarbakır (2170)	Mersin (1853)	Mersin (1533)	Mersin (1568)
	Ankara (1475)	Ankara (1460)	Ankara (1357)	Şanlıurfa (1366)
	Şanlıurfa (1169)	Batman (1449)	Şanlıurfa (1021)	Ankara (1351)
	Antalya (1091)	Şanlıurfa (1050)	Şırnak (1009)	Batman (885)
	Şırnak (991)	Antalya (884)	Antalya (832)	Şırnak (692)
	Gaziantep (940)	Şırnak (737)	Gaziantep (776)	Bursa (683)

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.²⁰

Kentin göç verdiği illerde yine saha araştırmasının yapıldığı diğer illerdekine paralel sonuçlar ortaya koymaktadır. Kent bir anlamda coğrafi olarak yakın yerlerden göç alırken yine aynı illere göç vermektedir. Ayrıca kentin büyük şehirlere verdiği göç de Gaziantep ve Diyarbakır'a benzerlik göstermektedir. Büyük şehirlere yapılan göçlerle birlikte kent yine büyük şehirlere önemli sayıda göç almaktadır. Göç olgusu bölgedeki diğer illerle paralel bir özellik göstermektedir.

Tablo 18: Yıllara Göre Mardin'de Kırsal-Kent Nüfusu

Mardin	İl/ilçe Merkezi	Erkek	Kadın	Belde/Köy	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
1980 Yılı	192.004	103.045	88.959	372.963	185.340	187.623	564.967	288.385	276.582
1990 Yılı	249.032	129.819	119.213	308.695	152.640	156.055	557.727	282.459	275.268
2011 ADNKS	446.226	226.738	219.488	317.807	157.997	159.810	764.033	384.735	379.298

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.²¹

Mardin'de nüfusun yaklaşık % 40'ı kırsal yerleşim birimlerinde yaşamaktadır. İlin toplam nüfusunun % 60'ı da il ve ilçe merkezlerinde yaşamaktadır. Bu dengelerin Mardin ilinde değişmeye başlaması 2000 yılından itibaren (Erkan, 2005: 148). Bu yıla kadar Mardin'de kırsal alanda yaşayan nüfus kentsel alanda yaşayan nüfustan daha fazladır. 1980 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre kırsal alanda yaşayan nüfus kentsel alanda yaşayan nüfusun neredeyse iki katıyken 2011 yılı ADNKS'ne göre bu dengeler kentsel nüfus lehine değişmiştir. Bu verilere göre kentte yaşayan nüfus toplum nüfus

²⁰<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=4>, Erişim tarihi, 26/12/2012.

²¹<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=4>, Erişim tarihi, 26/12/2012.

içinde % 58,5 iken kırdaki yaşayan nüfus % 41,5'tir. Köy nüfusunda çok fazla düşüşün görülmemesi de yine Mardin'in terörden çok fazla etkilenmemiş olmasına bağlanabilir.

2. 4. 3. Mardin'de Eğitim İstatistikleri

Kentteki okul sayısı 1.163'tür. Derslik sayısı 5.673 ve öğrenci sayısı da 213.004'tür. Toplam 9.290 olan öğretmen sayısı ile öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 22,9'dur. Derslik başına düşen öğrenci sayısı ilköğretimde 39; ortaöğretimde ise 40'tır.²²

Mardin ilinde 2011 yılı ADNKS verilerine göre ilin toplam nüfusu içinde okuma yazma bilmeyenler ve durumu bilinmeyenlerin oranı %14'tür. Bunlar içerisinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 11'dir. Geri kalan % 3'lük oran da durumu bilinmeyenlerden oluşmaktadır. Erkeklerde ise okuma yazma bilmeyenlerle birlikte durumu belli olmayanların oranı % 7'dir. Durumu bilinmeyenlerin oranı ise % 3'tür. Erkekler içinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 4'tür. Kadınlardaki okuma yazma bilmeyenlerin oranı ise erkeklerden daha yüksektir. Kadınlarda % 22 oranında durumu bilinmeyenlerle birlikte % 18 oranında okuma yazma bilmeyenler yer almaktadır.

Kent bölgedeki oranlarla benzer oranlara sahiptir. Mardin'deki 6 yaş üstündeki nüfusun okuma yazma bilmeyenlerin oranları ülke ortalamasının üstündedir. Ülke geneli nüfusun 6 yaş üstündekilerin okuma yazma bilmeyenlerin oranları 2011 ADNKS'ne göre ise şu şekildedir: % 8 oranında okuma yazma bilmeyenler ile durumu bilinmeyenler bulunmaktadır. % 3 durumu bilinmeyenler ile % 5 okuma yazma bilmeyenler yer almaktadır. Mardin'de ise bu oranlar sırası ile % 14, % 3 ve % 11'dir. Kentteki okuma yazma bilmeyenlerin oranı ülke ortalamasının iki katıdır. Cinsiyete göre bakıldığında ise erkeklerin % 5'inin durumu bilinmeyenler ile okuma yazma bilmeyenlerden oluştuğu görülmektedir. Erkek nüfusu içinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı ise % 2'tir. Durumu bilinmeyenlerin oranı ise % 3'tür. Kentteki erkeklerin okuma yazma bilmeyenlerin oranı yine ülke ortalamasının iki katıdır. Kadınlarda ise durumu bilinmeyenlerle birlikte okuma yazma bilmeyenlerin oranı kadın nüfusu içinde % 10'dur. Kadınlarda okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 7 olurken; % 3

²²<http://mardin.meb.gov.tr/>, Erişim tarihi, 26/12/2012.

de durumu bilinmeyenlerden oluşmaktadır. Kentteki okuma yazma bilmeyen kadın nüfusunun oranının ülke ortalamasının neredeyse üç katı olması kentin eğitim durumunda toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dikkat çekmektedir.

Tablo 19:Mardin'de Nüfusun Genel ve Cinsiyete Göre Eğitim Durumu

Bitirilen Eğitim Düzeyi	Toplam	İl Oranı/Ülke Oranı	Erkek	İl oranı/ülke oranı	Kadın	İl oranı/ülke oranı
Okuma yazma bilmeyen	79.773	% 12,7/% 4,7	16.419	% 20,6/% 17,5	63.354	% 79,4/% 82,5
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	216.539	% 34,3/% 20,0	101.256	% 46,8/% 46,8	115.283	% 53,2/% 53,2
İlkokul mezunu	90.554	% 14,4/% 22,0	48.729	% 53,8/% 43,7	41.825	% 46,2/% 56,3
İlköğretim mezunu	114.661	% 18,2/% 17	63.546	% 56,9/% 56,0	51.115	% 43,1/% 44,0
Ortaokul veya dengi okul mezunu	14.295	% 2,3/% 4,2	9.933	% 69,5/% 61,0	4.362	% 30,5/% 49,0
Lise veya dengi okul mezunu	68.202	% 10,8/% 17,7	46.693	% 68,5/% 57,7	21.509	% 31,5/% 42,3
Yüksekokul veya fakülte mezunu	16.847	% 2,6/% 8,2	12.064	% 71,6/% 58,1	4.783	% 28,4/% 41,9
Yüksek lisans mezunu	960	% 0,15/% 0,6	707	% 73,6/% 59,3	253	% 26,4/% 40,7
Doktora mezunu	194	% 0,03/% 0,2	138	% 71,1/% 61,9	56	% 28,9/% 38,1
Bilinmeyen	28.569	% 4,5/% 3	13.464	% 47,1/% 52,2	15.105	% 52,9/% 47,8
Toplam	630.594		312.949		317.645	

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.²³

Kentin eğitim göstergeleri de bölgenin diğer illerinde olduğu gibi ülke ortalamasının altında kalmaktadır. Özellikle eğitim düzeylerinin cinsiyete göre dağılımına bakıldığında kadınların eğitim düzeyleri ile erkeklerin eğitim düzeyleri arasında oldukça büyük farklar ortaya çıkmaktadır. Zorunlu eğitim dönemlerinde kadın erkek arasındaki fark çok olmamakla birlikte ülkenin ve bölgenin diğer illerine oranla zorunlu eğitim düzeyi sonrasında cinsiyetlere göre farklılık belirginleşmektedir. Kısmen zorunlu eğitim düzeylerinde dengeli olan cinsiyetleri arasındaki dağılım, zorunlu eğitimden sonraki düzeyde kadınların aleyhine bir tablo ortaya koymaktadır. Bu genel olarak ülkenin bir eğilimi olmakla birlikte, bölge illerinin ortak bir özelliği olarak Mardin'de de ortaya çıkmaktadır.

²³<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=2>, Erişim tarihi, 26/12/2012.

Bitirilen düzeye göre ortaya çıkan bu farklılaşma en fazla olarak da okuma yazma bilmeyenlerin dağılımında görülmektedir. Kadınların içinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı erkeklerin yaklaşık olarak dört katı olmaktadır. Ayrıca lise ve yüksekokul veya fakülte bitirenlerin oranlarına bakıldığında da kadınların oranları ülke oranlarının neredeyse yarısı kadar olmaktadır.

2. 4. 4. Mardin'de Ekonomi

Mardin ili bölge illeri içerisinde ekonomik göstergeler açısından alt sıralarda yer almaktadır. Kentin son dönemlerde sahip olduğu organize sanayi bölgesi ve komşu ülkelerle gerçekleştirmiş olduğu ticaret sayesinde kentin ekonomisinde önemli ölçüde bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Kent ekonomisi içerisinde tarım ve tarıma dayalı sanayi de komşu ülkelerle yapılan ticarete bağlı olarak önemli bir yer tutmaktadır.

Tablo 20: Saha İllerinin 2003 ve 2011 Yılları Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksine Göre Durumları

İller	2003 Yılı	2011 Yılı
Gaziantep	30	20
Diyarbakır	63	67
Mardin	72	74

Kaynak: Tablo DPT raporlarından faydalanılarak oluşturulmuştur.²⁴

Tarım, sanayi ve hizmetler sektörü kentin ekonomisi içinde temel faaliyet alanları olarak sayılabilir. Mardin 2003 yılı sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksine göre ülke sıralamasında 72. sırada yer almaktadır (Erkan, 2005: 72). 2011 yılı sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksine göre ise iki sıra gerileyerek 74. sıraya düşmüştür.²⁵

²⁴http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/view/14197/BASIN_A%C3%87IKLAMASI-sege_2011-v6.pdf, Erişim tarihi, 15/11/2013; Dinçer vd, 2003: 55

²⁵http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/view/14197/BASIN_A%C3%87IKLAMASI-sege_2011-v6.pdf, Erişim tarihi, 15/11/2013.

Genel olarak ekonomik göstergelerle de alt sıralarda yer almaktadır. Mardin diğer saha araştırması illeri içinde sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksine göre düşüş göstermiştir. Diyarbakır da benzer şekilde düşüş göstermektedir. Ancak Gaziantep'e bakıldığında 2003 ve 2011 göstergeleri açısından yükselişte olduğu görülmektedir. Gaziantep'i Diyarbakır ve Mardin'den farklı kılan bu göstergeler açısından daha üst sıralarda yer alması ile birlikte sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksinin yükselişte olmasıdır.

Kent sahip olduğu çok kültürlü yapısı ve tarihsel mirası ile turizm açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Son dönemlerde popüler medyada adından çok söz edilen kent yerli ve yabancı turistler açısından bir çekim merkezi haline gelmektedir. Kentin sahip olduğu bu turizm potansiyeli kent ekonomisi içinde önemli bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte kentin temel ekonomik faaliyet alanı olarak tarım ve tarıma dayalı sanayi ağırlığını korumaktadır (Atalay-Güneş, 2012: 110).

Kentin tarihsel olarak ticaret yolları merkezinde bulunması günümüzde kentteki ticareti önemli kılmaktadır. Mezopotamya bölgesinde yer alması kentin tarihsel olarak geçmişten itibaren önemli tarımsal üretim merkezi ve bu ürünlerin pazarlandığı bir yer olmasını sağlamıştır. Özellikle Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte bölgesel sınırların yeniden belirlenmesi sürecinde Mardin ile ulusal sınırlar anlamında ayrılan bölgelerin bir kısmı Suriye bir kısmı da Irak topraklarında kalmıştır. Kentin ticaret potansiyeli de yine benzer şekilde bu ülkelerle devam etmektedir. Özellikle sınırdan gündelik yaşamı devam ettirecek şekilde yapılan ticaret kentin ticaretinde önemli bir ağırlığa sahiptir. Ayrıca Nusaybin'deki sınır kapısı ile gündelik olarak ticaret önemli ölçüde devam etmektedir. Kentin daha çok bölgedeki ticareti ile gelişen ekonomisi bölgedeki diğer ülkelerle ticareti açısından da önemlidir. Kentin son dönemlerde özellikle Irak ve Suriye ile yapmış olduğu ticaret kent ekonomisi içinde önemli bir yere sahiptir (Atalay-Güneş, 2012).

Kentin istihdam göstergeleri de tarım ağırlıklı olarak ortaya çıkmaktadır. Kentin toplam istihdam içindeki tarımda çalışanların oranı % 69,92'dir. Sanayi iş kolunda çalışanların toplam istihdama oranı ise % 2,37'dir (Dinçer vd, 2006: 201). Kentin daha çok bölgedeki ticareti ile gelişen ekonomisi bölgedeki diğer ülkelerle ticareti açısından da önemlidir. Kentin son dönemlerde özellikle Irak ve Suriye ile yapmış olduğu ticaret kent ekonomisi içinde önemli bir yere sahiptir.

Kentin ekonomisi, ticaret açısından önemli konumu ve Irak ve Suriye gibi iki ülkeye sınırı olması bölgedeki siyasi olaylarla ilişkili değişim göstermektedir. Özellikle Irak üzerinde gerçekleşen siyasi dönüşümler 1980'lerin sonunda itibaren genelde bölgeyi özelde de Mardin'in ekonomik yapısı üzerinde belirleyici olmuştur. Son dönemde ise Suriye'de yaşanan olaylar ve sınır kapısının kapanması ile kentin ticaretini önemli ölçüde etkilediği gözlenmiştir.

2. 4. 5. Mardin'de Siyasi Yapı

Mardin seçmeni genel eğilim olarak merkez ile bütünleşme eğilimi gösteren bir siyasal tercihe sahiptir. Yerel seçim sonuçlarında ve parlamento seçim sonuçlarında kentteki seçmenin genel eğilimleri Gaziantep'teki seçmenin eğilimleri ile paralellik göstermektedir. Seçimlere katılım oranlarına da bakıldığında ülke ortalaması ile benzer oranlar ortaya çıkmaktadır. Genel olarak ülke geneli ile bütünleşme eğiliminde olan Mardin seçmeni özellikle 2000'li yıllardan itibaren farklı siyasal tercihlerde bulunmaya başlamıştır. Özellikle kent merkezinde artan Kürt nüfusla birlikte yerel seçimlerde de kendisini gösteren bu değişim parlamento seçimlerinde de yeni bir siyasi tablo ortaya koymaya başlamıştır.

Radikal dönüşümlerin gerçekleştirilmeye çalışıldığı tek parti yönetimi boyunca büyük aileler devlet ile ittifak halinde olmuşlardır. Devletin radikal dönüşümleri gerçekleştirebilmek ve kendi otoritesi tesis etmek adına müttefik olarak seçtiği ailelerin kentin yaşamında bu dönemde önemli ölçüde söz sahibi olduğu söylenebilir. Toplumun geniş kesimlerinin siyasete katılması ise DP'nin kurulması ile gerçekleşmiştir. Tek parti döneminde kendine siyasal alan içinde yer bulamayan önemli aileler DP döneminde siyasal yaşam içinde yer alarak toplumdaki ekonomik ve kültürel konumlarını bu şekilde desteklemişlerdir (Aydın vd, 2000).

Tablo 21: Mardin İl Merkezi Belediye Başkanlığı Seçim Sonuçları

Yıllar	ANAP	AKP	CHP	DSP	DYP	HADE P/DTP	MHP	RP/FP/ SP	SHP
1989	% 16,8			% 9,4	% 16,0			% 19,0	% 37,9
1994	% 22,5		% 0,2		% 28,0		% 1,0	% 22,3	% 19,6
1999	% 17,4		% 13,8	% 15,2	% 12,8	% 3,4	% 15,2	% 18,4	
2004	% 3,0	% 40,2	% 20,7	% 1,9	% 9,4		% 10,1	% 4,8	% 4,7
2009	% 0,5	% 45,0	% 3,0	% 0,8	% 10,0 (DP)	% 36,0	% 0,6	% 2,3	

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.²⁶

Mardin merkezdeki yerel seçim sonuçlarına bakıldığında 1989 yılından itibaren farklı siyasal partilerin iktidarda olma konumlarına göre de seçimlerde öne çıktıkları görülmektedir. Mardin merkezde Arap nüfusun etkili olması ile de açıklanabilecek olan bu durum genel olarak iktidar partisinden yana bir siyasal davranışın ortaya çıkmasına müsaittir. 1989 seçimlerinde Kürt oylarının da yine büyük ölçüde SHP içinde olduğu ve SHP'nin o dönemde elde etmiş olduğu rüzgar düşünülürse seçmenin tercihlerinin SHP'ye yönelmesi de anlaşılabilir. 1994 yılı seçimlerine bakıldığında ise RP'nin Mardin'de genel olarak ülke düzeyinde elde ettiği başarı ile paralel bir seçim sonucu aldığı söylenebilir. Ancak DYP'nin adayının hem Kürt hem de Arap ailelerle olan bağı ve DYP'nin ülke genelinde almış olduğu oyla paralel olarak belediye başkanlığını DYP'nin adayı kazanmıştır. DSP'nin genel seçimlerde de yakalamış olduğu seçim atmosferi ile 1999 yerel seçimlerinde Mardin'de almış olduğu oy oranı dikkat çekmektedir.

Mardin yerel seçim sonuçlarında da iktidar ile aynı paralelde bir seçmen davranışı ortaya koymaktadır. Ancak son seçimlerde BDP'nin bölgede yerel güç olmaya başlaması ile birlikte ülke seçmen tercihinden farklı olarak yükselişte olduğu görülmektedir. Bu hem parlamento seçimlerinde hem de merkez yerel seçimlerinde kendini göstermektedir. BDP'nin yükseliş süreci Mardin'deki seçmen davranışlarını da büyük ölçüde etkileme eğilimindedir. Diyarbakır'daki seçmen davranışına benzer bir tablonun önümüzdeki seçimlerde ortaya çıkacağı söylenebilir. Özellikle 2009 yerel seçimleri ve 2011 parlamento seçimleri bunu destekleyecek sonuçlar ortaya koymuştur. Bu da daha çok Mardin kent merkezine çevre ilçe ve köylerden gelen göçlerle ilişkilendirilebilir. Özellikle Mardin merkezde yer alan Arap nüfusun etkisi gün geçtikçe azalmaktadır. Mardin ve özellikle ilçeler içinde Midyat'ın Arap ağırlıklı nüfusu, son

²⁶<http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/yerel.zul>, Erişim tarihi, 26/12/2012.

dönemde değişim göstererek, Kürtlerin ağırlıkta olduğu bir nüfus hareketi şeklinde değişim göstermiştir.

Tablo 22: 1983-2011 Yılları Arasında Mardin İlinin Parlamento Seçim Sonuçları

Yıllar	Katılım Oranı	ANAP	AKP	CHP	DSP	DYP	HA DEP /DT P	MDP	M(Ç)HP	RP/FP/SP	SHP	Bağımsız
1983	% 87,7	% 39,8						% 33,6			(HP) %23,7	
1987	% 93,5	% 27,8			% 5,3	% 21,3				% 17,0	% 27,7	
1991	% 81,8	% 18,5			% 1,3	% 17,1				% 8,7	% 53,9	
1995	% 80,3	% 22,3		% 4,5	% 1,7	% 19,7	% 22,0		% 5,4	% 20,0		
1999	% 84,2	% 16,4		% 2,9	% 9,0	% 19,2	% 25,3		% 1,9	% 11,8		% 9,9
2002	% 74,3	% 8,8	% 15,4	% 11,6	% 0,5	% 8,2	% 39,6		% 2,8	% 1,6		% 8,4
2007	% 78,2		% 44,1	% 6,9		(DP) % 5,6	% 38,8		% 1,3	% 1,2		
2011	% 82,4		% 32,2	% 3,7			% 60,9					

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.²⁷

1980 sonrası yapılan milletvekili seçimlerinden ilkinde bakıldığında askeri konseyin seçmene tavsiye ettiği MDP'nin önemli oranda oy aldığı görülmektedir. Bu da Mardin'in etnik yapısından kaynaklanmaktadır. Mardin'de ekonomik ve toplumsal alanda Arap kesimin güçlü olması, bürokrasi içinde de egemen durumda Arapların olması, seçmen tercihlerinin resmi ideolojiden yana önemli oranda seçmen desteğinin oluşmasını sağlamıştır.

1987 seçimlerinde ise askeri vesayetlin etkileri seçimler ve siyasi partiler üzerinde azalmıştır. AP'nin devamı olarak sayılabilecek DYP, MSP'nin devamı sayılabilecek RP ve MDP ve HP'nin kendileri feshetmeleri ile SHP seçimlere katılmıştır. 1983 seçimlerinde ülke geneli ile paralel ortaya çıkan siyasi tablo 1987 seçimlerinde de tekrar etmiştir. Merkez sağda iki parti sağ seçmenin oylarını toplarken merkez solda da SHP sol seçmenin oylarını toplayabilmiştir. MSP'nin devamı olan RP de bu seçimlerde önemli ölçüde oy alarak siyasal alanda önemli bir güce erişmiştir.

1991 seçimlerinde siyasi tablonun ileriki yıllardaki değişimini gösterebilecek önemli bir gelişme ortaya çıkmıştır. 1989 Paris Kürt Konferansı süreci ile SHP'den

²⁷<http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>, Erişim tarihi, 26/12/2012.

ayrılan Kürt vekiller partileşme sürecine girmişler. Kurdukları siyasi parti ile SHP 1991 seçimlerinde seçim ittifakına girerek seçimlere SHP listesi altında girmişlerdir. Bu durum da SHP'nin genel olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde oylarını etkilediği gibi özelde de Mardin'de SHP'nin oylarının % 50'lerin üzerine çıkmasını sağlamıştır. SHP'nin kendi tabanı ile birlikte etnik unsurun siyaset yansıması ile birlikte oluşan bu yeni taban 1991 seçimlerinde SHP oylarını oluşturmuştur. 1991 seçimlerinde Türkiye genelinde DYP birinci parti, ANAP ikinci parti, SHP üçüncü parti, RP dördüncü parti ve DSP beşinci parti olmuştur. Ancak bu tablo Mardin'de farklı ortaya çıkmaktadır. Mardin'de oyların yarısından çoğunu alırken beş milletvekilliğinin de tamamını SHP almıştır. Bu seçim partilerin özellikle de merkez sağ partilerin seçmenle kurmuş oldukları bağların değişmeye başlamasının ilk işareti olarak görülebilir. Kürt kimliği ile siyaset yapan bir partinin siyasal alanda varlığı ve 1991 seçiminden sonra yaşanan süreçle birlikte tüm Güneydoğu'da olduğu gibi Mardin'de de partilerin seçmenle kurmuş oldukları bağları yeniden yapılandırmıştır.

Kürt kimliği konusunda hassasiyeti olan bir partinin siyasal alanda varlık göstermeye başlaması ülke gündeminde önemli değişikliklerin de başlangıcını oluşturmuştur. Bu sorun Kongar'ın ifadeleri ile sorunu algılayanların ideolojik tercihlerine göre farklı isimlendirmeler olsa da siyasette etkili olmaya başlamıştır. Kongar'a göre kimilerine göre sorun bir terör sorunudur ve adı da bellidir "PKK sorunu". Kimilerine göre bu sorun emperyalizmin bir oyunudur. Yeni dönemde emperyalizmin ülkenin bütünlüğüne yönelik yeni saldırı şeklidir. Kimilerine göre sorun Kürt sorunudur. Ekonomik temelli gören kesime göre ise bölgesel gelişmedeki dengesizlik sorunudur. Bu görüşü benimseyenler de sorunun adını Güneydoğu sorunu olarak koymaktadır (Kongar, 1998: 296).

1991 seçimleri ile daha görünür olan ve siyasetin merkezine yerleşen Kürt sorunu siyasal partilerin de bölgedeki seçmenle kurdukları bağları değiştirmiştir. Siyasetin artık ekonomik göstergelerden ziyade yeni bir belirleyicisi ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu da bölge seçmeni açısından etnik unsur olmuştur. Kürt nüfusun ülkenin diğer illerine de özellikle 1990 sonrası köy boşaltmalarla birlikte zorunlu göçle yerleşmeye başlaması, etnik konunun sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde değil ülkenin tüm illerinde görünür kılmıştır.

Bu durum etkisini 1995 seçiminin sonuçlarında göstermiştir. SHP'nin devamı olan CHP bu seçimlerde % 4,5 oy almıştır. HADEP ile ayrı bir parti ile seçime giren bir partinin varlığı CHP'nin oylarını önemli ölçüde etkilemiştir. Ancak % 50'lerin üzerinde olan bu oy oranı CHP ile HADEP'in % 22 olan oy oranı toplandığında aynı sonucu vermemektedir. Bu süreç bir anlamda CHP'nin etnik unsurun siyasette etkili olmasından ayrı kendi ideolojik ve örgütsel konumlanışına bağlı olarak oy kaybediş süreci olarak yorumlanabilir.

Etnik temelli bir siyasetin Mardin seçmeninin tercihlerinde etkili olması ile birlikte 1987 seçimlerinde seçime katılan RP'nin merkez sağın oy kaybına paralel olarak yükselişi göze çarpmaktadır. RP'nin oylarının yükselişi 1999 seçimlerinde 28 Şubat sürecinden sonra düşüş gösterse de 2002 seçimleri sonrasında Mardin'deki seçmenin siyasal tercihlerinde muhafazakar temelde siyaset yapan AKP ile etnik siyaset yapan HEP çizgisinin devamında olan partiler etkin olmaya başlamıştır. 2002 seçimlerinde Mardin seçmeni daha parçalı bir siyasal tercihte bulunurken seçmenin tercihleri etkin olan siyasal parti sayısını 2011 seçimlerinde ikiye indirmiştir. Siyasal kutuplaşmanın ve güç odağı haline gelmenin siyasetteki etkisi burada kendini göstermektedir. Bir yanda iktidar olan ve devleti temsil eden AKP ile diğer yanda yerel iktidarları elinde bulunduran BDP seçmenin yüzde doksanların üzerinde tercih ettiği iki parti olmaktadır. Bu siyasi tablo da arada küçük miktarlarda oy alan partilerin politik çalışmalarını da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu iki tercih dışında Mardin seçmeni açısından tercih edilebilecek bir üçüncü parti görünmemektedir.

2. 5. Sonuç

Genel olarak saha araştırmasının yapıldığı illerin bazı sosyo-ekonomik ve politik göstergelerinin betimlenmeye çalışıldığı bu bölümde kentlerin bu özelliklerinin büyük ölçüde seçmen davranışları üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ülke içinde bir çok özellikleri açısından ülkenin diğer bölgelerinden daha alt sıralarda yer almaktadır. Bu genel tablo özelde de kentlerin yapılarını önemli ölçüde etkilemektedir.

Bölge illeri içinde Gaziantep'in sahip olduğu ekonomik performans kentin diğer sosyo-ekonomik özelliklerini de önemli ölçüde etkilemektedir. Özellikle sanayileşme

oranının yüksekliği ve iş adamlarının kentteki etkisi siyaseti de önemli ölçüde etkilemektedir. Gaziantep kenti yerel ve küresel anlamda piyasalarla bütünleşirken ülkenin genel politik eğilimleri yönünde siyasi tercih ortaya koymaktadır. Bu bir anlamda ekonominin siyasetle olan ilişkisi ile açıklanabilir. Kentin bölgenin ve ülkenin parlayan yıldızı olması kente büyük oranda bölge illerinden göç almasını sağlamaktadır. Etnik unsuru itibariyle büyük çoğunluğu Kürt olan bölge Gaziantep'e yönelen göçleri ile de kentte yaşayan Kürt nüfusunu arttırmıştır. Ancak kente yönelen bu Kürt nüfus kentin politik tercihlerinde bölgenin diğer illerinde görülen etnik kimliğe yönelen bir seçmen davranışından ziyade iktidar olan/olabilecekten yana siyasi tercih ortaya koymaktadır.

Yoğun Kürt göçü alan Gaziantep, bölgenin diğer illerinden farklı bir göç alma özelliği de göstermektedir. Bu aynı zamanda siyasi davranışları da etkilemektedir. Şöyle ki kente gelen göçler bir anlamda zorunluluktan ziyade iş imkanlarından faydalanma amacı taşımaktadır. Yani kentin sahip olduğu potansiyel bölgedeki insanlar açısından bir çekim alanı oluşturmaktadır. Bu da kentteki seçmenin mevcut siyasal partileri seçmesini önemli ölçüde etkilemektedir. Ayrıca kente yapılan göçler tarihsel olarak uzun dönemli göçler oldukları için kent belli ölçüde bu göçü emebilmiştir. Kentin sahip olduğu istihdam ve kentleşme potansiyeli bunu sağlayabilen unsurlar arasındadır. Kente yapılan göçlerin uzun bir tarihsel süreç içerisinde olmasına bağlı olarak da kentin sadece iş gücü açısından değil bölgedeki sermaye açısından da çekim merkezi olması kentin aldığı göç konusunda önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Bölgedeki yatırımcıların uzun yıllardan beri Gaziantep'i seçerek yatırımlarını bu kente yapmış olmaları bir anlamda bu kentin bölgedeki yatırımcıları önemli oranda bünyesinde toplayabildiği gerçeğini doğurmuştur.

Kentin bu özgünlüğü bir anlamda siyasetine de yansiyarak genel anlamda çoğunluktan yana bir siyasi tablonun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bir anlamda kentin ülkedeki siyasi atmosferden çok farklı bir siyasi yapı ortaya koymadığı söylenebilir. Bir dönem kent seçmenin siyasi davranışlarında görülen SHP/CHP çizgisindeki siyasal tercihler, 2000'li yıllardan sonra iktidar partisine (AKP) yönelmiştir.

Saha araştırmasının yapıldığı bir diğer kent olan Diyarbakır'da ülkenin yoğun göç alan kentlerinden birisidir. Ancak kentin almış olduğu göç Gaziantep'ten büyük ölçüde farklılık göstermektedir. Özellikle 1980'lerin ikinci yarısından itibaren kentin

bölgedeki şiddet olaylarından en çok etkilendiği söylenebilir. Zorunlu göç ile kent merkezinin artan nüfusu kentin şehirleşmesini de önemli ölçüde olumsuz yönde etkilemiştir. Kentte yoğunlaşan göçler 1990'lı yılların başında yoğunlaşan çatışmalar sebebiyle ve köy boşaltmalardan dolayı en üst noktaya çıkmıştır.

Diyarbakır'da kent merkezine yapılan göçlerle birlikte kentteki seçmenin siyasi davranışları radikalleşme eğilimi gösterirken, seçmenin siyasi tercihinde kimlik merkezi bir konuma gelmiştir. Zorunlu göçler bir anlamda kentin ekonomik potansiyelini etkilerken seçmen de siyasi tercihlerinde 1990'lı yıllardan itibaren farklı bir eğilime sahip olmaya başlamıştır. Kimliğin merkezi konuma geldiği seçimde radikal duruş ve kimliğe yönelik oy verme davranışının belirleyici olduğu gözlenmiştir.

Yoğun göçlerin sonucu Diyarbakır'a gelen kesimler, kentte yoksul ve işsiz büyük bir kitlenin yaşadığı yeni mahallelerin/semtlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yaşanan bu dönüşüm seçmen tercihlerindeki önemli kırılmaların ortaya çıkmasında da etkili olmuştur. Referanslarını etnik ve dini kimlik üzerinde gösteren partilerin siyasal alanda yer alması seçmenin bu iki büyük eğilim çevresinde siyasi tercihlerini toplamaktadır. Seçmenin tercih edebildiği siyasal partilerin varlığının seçimlere katılım oranlarının ülkedeki ile paralellik göstermesini de sağladığı söylenebilir.

Saha araştırması kapsamında yer alan üçüncü il olan Mardin'in sahip olduğu çok kültürlü yapısı, kentin seçmen tercihlerinde de büyük ölçüde etkili olmuştur. Mardin'de yaşayan Arap kesimi siyasette ağırlığı olan bir etnik unsur olmuştur. Genellikle bu kesimin siyasal tercihleri de merkez sağ partilerden yana gerçekleşmiştir. Siyasal partilerin aday belirleme süreçlerinde Arap ailelerin etkili olduğu gözlenmiştir. Ayrıca Arap ailelerin Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlere göç etmeleri ve devlet bürokrasisi içinde yer almaları Mardin siyasetinde Arapların ağırlığını arttıran nedenler olarak sıralanabilir (Öztürk ve Ertürk, 2013). Siyasetteki bu dengeyi değiştiren ise yaşanan göç olmuştur. Genel olarak ülke seçmenin tercihi ile benzer siyasi tercihlerde bulunan Mardin seçmeni özellikle göçlerle birlikte bu seçmen tercihinden farklı bir tercih ortaya koymaya başlamıştır. Özellikle kent merkezinde Arap nüfusun göçlerle birlikte azalmaya başlaması ile birlikte Kürt nüfus artmaya başlamıştır. Mardin zorunlu göçlerden Diyarbakır kadar etkilenmemekle birlikte önemli ölçüde Kürt göçü almıştır. Kentin çevresinde 1990'lı yıllarda zorunlu göçle gelmiş olan Kürt nüfusun oluşturduğu

mahalleler kurulmuştur. Bu durum kentin siyasi tercihlerinde önemli ölçüde etkili olmaktadır.

Kentin genel anlamda iktidar olabilecek partiye yönelik tercihleri büyük ölçüde devam etmekle birlikte kimlik referanslı siyasi tercihlerin seçmen desteği artmıştır. Bölge illerinin genelinde görülen iktidar olabilecek olana yönelme eğilimi ülkede görüldüğü gibi Mardin seçmeninde de görülmektedir. Mardin seçmenin de siyasi tercihlerinde iki alternatif bulunmaktadır. Bunlardan birisi geçmiş seçimlerde olduğu gibi iktidar olan ya da olabilecek olan partiye yönelme ve BDP çizgisinde Kürt kimliği konusunda hassasiyeti olan partiyi tercih etmedir. Bu bir anlamda seçmeni iki partiden birini seçmeye zorlarken aynı zamanda üçüncü bir partinin seçmene yönelmesini de engellemektedir. Özellikle 2002 seçimlerinden sonra ortaya çıkan bu siyasi tablo bölgenin neredeyse tamamında etkili olmaktadır.

Üç ilin seçimlere katılım oranlarına bakıldığında ülke genelinin katılım oranlarından çok farklı olmadığı görülmektedir. Bu siyasi sistemle bütünleşmenin de bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak 1980 sonrasında etnik ve dini kimliğin etkisi ile siyasetin değişen boyutları ve bu konulara referansı olan siyasi partilerin varlığı seçmenin siyasi katılımının ülke ortalaması ile aynı düzeyde olmasını büyük ölçüde sağlamaktadır. Ergil (1980: 109)'e göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yabancılaşma seçimde gözlenmektedir. Yabancılaşan bireyin muhalif duruş sergileyen partinin etkisinde kalmaları beklenebilir. Bu çevrede muhalif duruş sergileyen partilerin ortaya çıkmış olması bölge illerinde seçmenin siyasi katılmalarının ülke gündemine paralel oranlarda olması sonucu ortaya çıkarmaktadır.

1991 seçimlerinden sonra genel olarak bölgede ve saha araştırmasının yapıldığı illerde seçmen davranışında büyük ölçüde bir kırılma yaşanmıştır. Bu dönemden sonra bölge illerinde etnik bir siyaset egemen hale gelirken diğer yandan da dinsel niteliklere vurgu yapan partiler ikinci bir seçenek olarak seçmen tarafından tercih edilen partiler olmuşlardır. Bu da bölgedeki siyasette etnik ve dini simgelerin etkili olduğunu ve siyasi yapının bu yönde tekrar şekillendiğini ortaya koymaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE: SİYASAL PARTİLER

3. 1. Giriş

Siyasal partiler modernleşmenin birer kurumu olarak ortaya çıkmışlardır. 1800'lü yılların başından itibaren siyasal partilerin temelleri sayılabilecek kurumlar görünürlük kazanmaya başlamıştır. Siyasal partilerin temelleri olarak görülebilecek olan parlamento içindeki grupları parlamento dışındaki örgütlenmeler izlemiştir. Parlamento dışındaki grupların siyaset ve temsil mücadelesi genel ve eşit oy ilkesinin kabul edilmesinde önemli derecede etken olmuştur. Genel ve eşit oy ilkesinin kabulü de siyasetin tabana yayılmasını sağlamasına bağlı olarak siyasal partiler açısından demokrasi ve kitleselleşme ilişkilerini ortaya çıkarmıştır.

Siyasal partilerin sahip olduğu yapısal özellikler, siyasal partilerin kitleleri temsil yetkisi, seçmenlerinin çıkarlarını temsil yetkisi siyasal partilere seçmen gözünde itibar edilmesinde önemli derecede etkili olmuştur. Siyasal partilerin seçmen çıkarlarını temsil etmede sahip olduğu yetki siyasal partileri demokrasilerin vazgeçilmez kurumları kılmaktadır. Siyasal partilerin demokrasilerin vazgeçilmez kurumları olmaları siyasal partilerin sahip oldukları özellikleri, işlevleri sayesinde. Bununla birlikte son dönem tartışmalarında siyasal partilere olan ilginin azaldığı yönündeki tartışmalar mevcuttur. Bu tartışmalarla birlikte siyasal partilere alternatif bir temsil kurumu ortaya çıkmadığı için siyasal partiler modern siyasal sistemler içinde varlıklarını korumaktadırlar.

Çalışmanın bu bölümünde siyasal partilerle ilgili tartışmaları ele alınacaktır. Siyasal partilerin ortaya çıkışından günümüze kadar sahip oldukları özellikler ve dönüşümler bu bölümde analiz edilecektir. Siyasal partilerin günümüzdeki yapısal değişimlerinin özellikle kitlelerin siyasal partilerden uzaklaşmaları ilişkisi bu bölümde değerlendirilecek olan siyasal partilerle ilgili olarak bir diğer noktayı oluşturmaktadır. Siyasi partilerin sahip oldukları tarihsel özellikleri, yapısal unsurları, işlevleri ve son dönem siyasal partilerden uzaklaşma tartışmaları bu bölümü oluşturacak konulardır.

3. 2. Siyasal Parti Nedir?

Demokrasilerde temsil yetkisine sahip temel ve büyük kurumlarından birisi olan siyasi partilerin birincil amacı iktidarı demokratik yollardan ele geçirmektir. Siyasal partiler bu amacı gerçekleştirmek için halkın desteğini sağlamaya çalışırlar. Siyasal partilerin halkın desteğini sağlayabilmeleri halkın çıkarlarını gerçekleştirmelerine yönelik sunmuş oldukları politikalarla belirlenir. Meclis içindeki gruplaşmaların siyasal partilerin kökenini oluşturduğu düşünüldüğünde zaman içinde siyasal partilerin genel ve eşit oy ilkesinin kabul görmesi ile kitleselleştiği söylenebilir. Bu kitleselleşme ise siyasal partilerin seçmenin çıkarlarını temsil etmeleri ile seçmen desteği kazanmaları özelliğini ortaya çıkarmıştır.

İktidarı ele geçirme amacı ile siyasal partilerde bu erki kullanma amacıyla olan adaylar toplanırlar. Siyasal partiler seçim çalışmaları ile de kendi ideolojilerini sahip oldukları örgütler vasıtasıyla yayma amacı içinde olurken (Marshall, 1999: 664) aynı zamanda iktidara sahip olarak kendi ideolojileri doğrultusunda bütünü dönüştürme amacıyla olurlar (Mack, 2010: 19). Siyasal partilerin sahip oldukları amaçsal ve kurumsal bütünlük, amaçlarını gerçekleştirmede dolayısıyla başarılı olmalarında önemli bir etkidir.

Demokrasilerde siyasal partiler olmadan demokratik bir siyasal sistemin varlığından söz etmek mümkün değildir. Halkın temsili noktasında önemli bir işleve sahip olan bu kurumlar çağdaş demokratik sistemlerin de vazgeçilmez bir ögesi haline gelmişlerdir. Bir anlamda siyasal modernleşmenin dünyanın tüm ülkelerini etkilediği düşünülürse siyasal partisiz devlet sistemlerinin kalmadığı "bir anlamda" söylenebilir. Ware (1996: 1)'e göre iki tür devlette demokratik özelliğe sahip siyasal partiler yoktur. Bunlar birincisi Arap yarımadası etrafındaki ailesel bölge egemenliğine dayalı, küçük devletlerin egemen olduğu devletlerdir. İkincisi de siyasal partilerin yasaklanmış olduğu askeri veya asker destekli otoriter rejimlerin bulunduğu ülkelerdir.

Tüm Avrupa çapında egemen olan devlet yönetimi siyasal partilere dayanır. Bu anlamda siyasal partilerin siyasetin ana aktörleri oldukları söylenebilir (Pennings ve Lane, 1998: 1). 1989 sonrası dünyada siyasi değişikliğe bağlı olarak siyasal partilerle ilgili de değişimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan en önemlisi siyasal partilerin

artık eskisi gibi öneminin kalmadığı ve farklı politik aktörler üzerinden siyasetin yapılmaya başlandığı yolundadır. Yeni sosyal hareketler siyasetin yeni aktörleri olarak siyasal partilerin yerini alacağı beklentisini doğurmuştur. Bu anlamda siyasal partilerden sosyal hareketlere dönüş olduğu yönünde farklı fikirler ortaya çıkmaya başlamıştır (Pennings ve Lane, 1998: 7). Tüm bu gelişmelere rağmen Avrupa merkezli olarak ortaya çıkmış, farklı şekillerde tüm dünyada etkili olmuş siyasal partiler günümüzde de tüm yaşanan gelişmelere rağmen, hala siyasal erki demokratik yollardan elde etme yönünde çalışan tek aktör olarak görülebilir.

Siyasal partiler, devlet üzerinde etkileyici güce sahip olma, hükümet işlerinde önemli bir yere sahip olma ve tek tek çıkarların değil daha fazla çıkarın bir derecede bir araya getirilerek temsilini sağlama yolunda ilerleyen kurumlar olmaları nedeniyle önemlerini korumaktadırlar. Bu bağlamda siyasal partiler: **a.** İnsanların devleti yönetme yetkisi için bir araya geldikleri; **b.** Seçimlerde rakipleri ile yarışma içinde olan; **c.** Benzer inanç, değer ve eğilimde olanların bir araya gelerek oluşturdukları gruplaşmalar; **d.** Tek bir çıkarın değil bundan daha fazla çıkarların bir araya getirilerek temsil edildiği kurumlar; **e.** kendi sonlarını meşrulaştırma amacıyla olan kurumlardır (Ware, 1996: 2-3-4-5).

Siyasal partiler üzerine yapılan tanımlamalarda siyasal partilerin temel özelliği olarak siyasal iktidarı bir program çerçevesinde örgütlü bir yapı ile halkın desteğini de kazanarak elde etmeye çalışmak ön plana çıkmaktadır (Duverger, 1993; Giddens, 1997: 344; Kışlalı, 2010: 261; Sarıbay, 2001: 6; Delibaş ve Yiğit, 2005: 206; Türköne, 2010: 254; Çam, 2005: 416; Kapani, 1998: 160; Günal, 2006: 15). Ortak vurgu yapılan nokta siyasal partilerin, siyasal erki demokratik yollardan ele geçirmek amacıyla olduklarıdır. Bu nokta siyasal partileri diğer siyasal faaliyette bulunan kurumlardan, örgütlerden ayırmaktadır. Çünkü tüm siyasal örgütler içerisinde doğrudan siyasal erki ele geçirme amacıyla olan başka gruplar ya da örgütlenmelerin varlığı söz konusu değildir. Siyasal partiler, iktidar yarışına katılırken, kendilerini anlatmak, siyasi faaliyetlerini yürütmek amacıyla ülke çapında yayılmış örgütlere ihtiyaç duyarlar. Siyasal partileri iktidara taşıyacak, nihai amaçlarının gerçekleşmesini sağlayacak olan ortaya çıkardıkları bu örgütlenme ile mümkün olabilir.

Siyasal partilerin çıkarlarını temsil ettikleri toplumsal bir kesimin varlığı söz konusudur. Siyasal partilerin varlık nedeni de çıkarlarını temsil ettikleri toplumsal kesimlerdir. Ortaya çıkışları itibariyle de siyasal partilerin toplumsal kesimler içerisinde belli bir tabana dayanarak ortaya çıktıkları dile getirilebilir. Siyasal partileri sınıfsal temelli ve sınıf realitesi ile ilişkili gören Tanilli (2000: 215)'ye göre, "Sınıflar arasındaki kavga, iktidar kavgası olduğundan, sınıflar bu kavgayı siyasal partiler aracılığıyla yaparlar. Siyasal partiler, toplumdaki sınıf çatışmasını siyasal yaşamda dile getiren araçlardır." Sanayi toplumlarının bir özelliği olarak ön plana çıkan sınıfsal yapı siyasal partilerin dayandıkları önemli bir sosyal gerçekliktir. Sınıfsal çıkarların siyasi partiler üzerindeki etkililiği siyasal partileri temsil ettikleri kesimlerin amaç ve beklentilerini karşılama yönünde politikalar üretmeye yöneltmektedir.

Siyasal partilerin çıkarlarını temsil ettiği kesimlerin amaç ve beklentileri siyasal partilerin işleyişlerinde de belirleyici olmaktadır. Siyasal partilerin işleyişlerini sağlayabilmeleri için ülke düzeyinde örgütlenmeleri gerekmektedir. Siyasal partilerin ihtiyaç duyduğu örgütlenme de partiye katılan ya da katılma amacıyla olan seçmenlere bağlıdır. Seçmenlerin siyasal partiden beklentileri ile partiye katılımları parti ile tabanı arasındaki bağlılıkta belirleyici olmaktadır. Partinin politikaları ve hedefleri ile parti tabanının beklentileri arasındaki örtüşme düzeyi partiye bağlılığı belirleyen önemli bir etkidir. Buna bağlı olarak siyasal partinin ortaya koymuş olduğu söylem ve politikalar parti üyelerinin beklentileri ile paralellik gösterdiği müddetçe anlam kazanır.

Siyasal partiler sahip oldukları temel özellikleri dolayısıyla ayırt edici yönleri sahiptirler. Tanımlarda da belirtildiği üzere, bu özellikler siyasal partilerin diğer siyasal gruplardan ayırt edilmesinde bir kıstas olarak değerlendirilebilir. Siyasal partileri benzer siyasal kurumlardan ayırt edici şu temel özelliklere sahiptirler: 1) Siyasal partilerin sahip olduğu sürekli ve istikrarlı bir örgüt; 2) Ülke genelinde iyice yerleşmiş ve kalıcı bir yerel örgütsel ağ; 3) Siyasal partilerin iktidarı yalnızca etkileme değil, esas olarak iktidarı ele geçirme amacını gütmeleri; 4) Seçimlerle ve başka bir yoldan halk desteğini edinme kaygısı (Türküne, 2010: 254; Kotil, 1983). Siyasal partiler, farklı boyutlarda olmakla birlikte sahip oldukları üyeler üzerinde birleştirici bir ideolojik kimlik ve benzer siyasal tercihlere sahip üyelerden oluşmaktadır.

Ortaya çıkışları itibariyle görel olarak "yeni" sayılabilecek olan siyasal partiler, Batı siyasi modernleşmesinin bir ürünüdür. Tarihsel süreç içerisinde iktidarı ele geçirmeyi amaçlayan, elindeki iktidarı korumaya çalışan siyasal birlikler her dönemde var olmuştur. Ancak günümüz siyasal partileri geçmiş dönemlerden tamamen farklı bir siyasal birliktelik ortaya koymuşlardır. 19. yüzyılın başlarında günümüz siyasal partilerine benzeyen ilk örnekler ortaya çıkmaya başlamıştır. Dönemin gereklerine uygun olarak siyasi örgütlenme özeliği gösteren bu örgütler üretim ilişkileri tarafından belirlenirken aynı zamanda yönetimi ele geçirmek için mücadele eden örgütler olmuştur (Aydoğan, 2006: 155). Bu anlamda siyasal partilerin modernleşmenin siyasal boyutlara yansımalarının bir sonucu olarak bugünkü anlamda ortaya çıktıkları söylenebilir. Batı toplumlarının yaşamış olduğu sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmeler siyasal partilerin ortaya çıkış sürecini başlatan gelişmeler olmuştur.

Siyasal partiler yurttaşa ve ülkeye yönelik politikalarında bir yönetim vaadinde bulunurlar. Siyasal partilerin vaatlerinde seçmenlerin beklentilerine yönelik idealler yer alır. Siyasal partilerin seçmenlere sunmuş oldukları vaatleri taban oluşturmalarında etkili bir unsur olmuştur. Siyasal partilerin seçmene sundukları vaatler bir siyasal partiden diğerine farklılık gösterebilir. Ancak tüm siyasal partilerde ortak olan seçmenin karşısına ideal bir proje ile çıkıyor olmalarıdır. Ulusal bilincin güçlendirilmesinden, sınıflara yaklaşıma, dine yaklaşıma kadar farklı konularda farklı düzeylerde değerlere sahiptirler (Gündüz ve Gündüz, 2005: 111-112). Ayrıca siyasal partilerin üyelerini beklenti ve amaçları; seçmenlerde uyandırdıkları ilgi sayesinde, siyasal katılımın sağlanmasında önemli işleve sahip olan kurumlar olarak görülebilir. Siyasal katılımı sağlama ve kitlelerde siyasal ilgi uyandırması anlamında siyasal partiler popülaritesini arttırmıştır. Siyasal katılım sayesinde halk desteğini sağlama ve iktidarı ele geçirme yolunda siyasal partiler "tek"tir denilebilir. Bunların dışında siyasal erki demokratik yollardan ele geçirecek, siyasal iktidarı etkileyebilecek, baskı unsuru oluşturabilecek başka bir kurumun varlığı söz konusu değildir. Kalaycıoğlu (1984: 333)'na göre siyasal partiler bu bağlamı çerçevesinde düzenli bir biçimde kamu desteği sağlayarak siyasal liderlik statüsü kazanabilecek olan adayları tescil eden, onların seçime katılmasını ve seçilmesini sağlayacak biçimde faaliyet gösteren bir örgüttür.

Siyasal partiler toplumsal ve siyasal düzen içerisinde farklı bir duruş ve politika ortaya koyarlarken bu tavır ve duruşlarında dayandıkları toplumsal kesimler etkili olmaktadır. Yani siyasal partiler örgütlü siyasal kurumlar olarak ele alınırken aynı zamanda belli bir toplumsal kesimin de temsilini yerine getirmektedir. Burada siyasal partilerin dayandıkları toplumsal kesimlerle iktidar arasındaki ilişkiyi kuracak ve siyasal partileri iktidara taşıyacak olan yapı siyasal partilerin sahip oldukları örgütler ve örgütler içerisinde çalışan üyelerdir. Bu sayededir ki, modern dönem siyasal yaşamında birey-devlet-siyaset ilişkisini siyasal partiler olmadan düşünmek neredeyse mümkün değildir. Temsili demokrasinin egemen olduğu günümüz demokrasilerinde siyasal partilerin toplumsal kesimlerin menfaatlerinin hükümete yansımaları, yasama ve yürütmenin toplumsal kesimlerin istekleri doğrultusunda gerçekleşmesinde siyasal partiler en önemli işlev ve etkiye sahip olan kurum özelliğini devam ettirmektedirler.

3. 3. Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışında Tarihsel Süreç

Siyasal partilerin ortaya çıkış süreci ABD ve İngiltere'de başlamış ve gelişimini bu ülkelerde göstererek diğer ülkelere de yayılmıştır. Siyasal partiler farklı bir toplumsal ve ekonomik sistemin öngördüğü siyasal sistem içerisinde ortaya çıkmış ve gelişimini sürdürmüştür.²⁸ Siyasal iktidarı ele geçirme amacıyla olan siyasal partiler ortaya çıkışları itibarıyla yaklaşık yüz elli yıllık bir geçmişe sahiptirler. Bu tarihsel süreç de modernleşmenin siyasal kurumlara yansımaları ile paralellik göstermektedir.

Oy hakkının elde edilmeye başlanması ile birlikte siyasal iktidarın kuruluşunda seçmen tercihleri belirleyici olmaya başlarken bu durum aynı zamanda dar bir yönetici eliten egemenliğini sona erdirirken siyasal partilerin ortaya çıkışına da kaynaklık etmiştir (Kapani, 1998: 161-162). Siyasal partiler, oy hakkının elde edilmesi ile birlikte seçimleri kazanma ve iktidar gücünü ele geçirme amacıyla ortaya çıkmışlardır (Delibaş ve Yiğit, 2005: 203). İlk defa Batı sanayi toplumlarında görülen siyasal partilerin ortaya

---

²⁸ İngiltere'de yönetim işleyişini belirleyen kurumların ve buna bağlı olarak partilerin geçirdiği siyasal evrim, Avrupa'nın birçok ülkesine örnek olmuş ve dünya siyasetine yön veren bir etki yapmıştır. Eriştiği ekonomik düzey ile İngiltere, üretim tekniklerinin ve Batı Aydınlanması'nın gelişiminde olduğu gibi, siyasal sistemin geliştirilmesinde de öncü rol oynadı ve benzer yapıdaki Batı Avrupa ülkelerine ve Amerika Birleşik Devletleri'ne örnek oldu. İngiltere'nin özelliği, 19. yüzyılda gelişip yayılmaya başlayan partilere temel olacak siyasal oluşumların, daha önce orada ortaya çıkmış olmasıydı (Duverger, 1993: 15; Aydoğan, 2006: 157; Delibaş; Yiğit, 2005: 203).

çıkış nedeni olarak siyasal planda demokrasi mücadelesi olduğu söylenebilir. Sanayi Devrimi ise siyasal partilerin ortaya çıkış nedeninde iktisadi, kültürel ve toplumsal yönü oluşturmaktadır. Siyasal partiler tüm bu gelişmelerin sonucu olarak kurumsallaşmış sosyal gerçekliklerdir. "Oy hakkının genişletilmesi, siyasal katılımın genişlemesi mücadelesi, siyasal örgütlenme, iktidar mücadelesinin örgütler arası mücadele biçimine dönüşmesine yol açmış ve böylece modern siyasal partiler doğmuştur" (Çam, 2005: 418). Siyasal partilerin ortaya koydukları nitelikler ve uygulamalar, modern dönemin bu örgütlenmelerini diğer siyasal kurumlardan farklı kılmaktadır.

Yönetim erkindeki siyasal meclisler yetki ve bağımsızlıklarının genişlemesi ile paralel olarak belli ortak niteliklerine göre gruplaşma ihtiyacı duymuşlardır. Bu gelişmelerle birlikte oy hakkının da genişleyip yaygınlaşması adayları tanıyacak örgütlenmelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Seçim süreci içerisinde adayların tanıtılması ve seçmenlerin oylarının adaylara yöneltilmesi gereği seçmenlerin örgütlenmesini bir anlamda zorunlu kılmıştır (Duverger, 1993: 16). Siyasal partilerin seçmen desteğini kazanabilmek için ortaya koydukları örgütlenme ve bu örgütlenmenin zaman içinde daha da güçlenerek kendisini belli etmesi, siyasal partilerin günümüz çizgisine yaklaşmasında birinci derecede etkili olmuştur.

Parlamento gruplarının ortaya çıkması bir yandan siyasal örgütlenmeleri zorunlu kılarken diğer yandan da genel oy hakkının genişlemesi ile birlikte siyasal partilerin örgütlenmelerini etkilemiştir. 1714 yılında İngiltere'de Siyasal Hazine Sekreterliği'nin kurulması üyelerin oylarının izlenmesini gerektirmiştir. Bununla birlikte oy hakkının genişlemesine bağlı olarak yöresel seçim komitelerinin ortaya çıkmıştır. Bu genişleme yeni seçmen kitlelerinin parti kadrolarına dahil edilmesini zorunlu kılmıştır. Genel oy hakkının kabulü siyasal partilerin gelişmesinde etkili olmuştur. İngiltere'de 1832 yılında kabul edilen seçmen kaydı sistemi hakkındaki kanun da seçim komitelerinin doğuşunu kolaylaştırmıştır. ABD'de de benzer şekilde seçim komiteleri adayların önceden belirlenip seçmenlerin önüne çıkması üzerinde çalışmalara başlamıştır. Seçim komitelerinin çalışmaları ile birlikte genel oy hakkının genişlemesi siyasal partilerin temellerini oluşturmuştur (Duverger, 1993: 19-22).

Siyasal partilerin tarihsel olarak ortaya çıkış süreçleri belli bir amaç için bir takım gruplaşmaların ortaya çıkması ile gerçekleşmiştir (Kışlalı, 2010: 262). Zaman

içerisinde de siyasal partilerin bugünkü anlamda gelişim süreçlerini besleyen genel ve eşit oy gibi demokratik ilkelerin yaygınlaşması gelişimini etkilemiştir. İngiltere ve ABD merkezli olarak ortaya çıkan siyasal partiler farklı ortaya çıkış ve gelişim özelliği göstererek de dünyanın diğer ülkelerine yayılmıştır. Siyasal partilerin ortaya çıkış süreçlerinde iki farklı sınıflama görülmektedir. Bu sınıflama ile siyasal partiler parlamento içinde ve parlamento dışında doğanlar olarak iki gruba ayrılmaktadır.

3. 4. Seçimlerde ve Parlamentoda Doğan Partiler

Siyasal partilerin doğuş süreci içerisinde parlamento içinden doğan partilerin ilk siyasal parti türü olduğu söylenebilir. Parlamento içinden doğan partiler, yukarıda değinilen tarihsel süreç içerisinde siyasal parti yapısının ortaya çıkmasına neden olurken bir diğer farklı siyasal parti tipi olarak parlamento dışından doğan partiler peşinden gelmiştir. Siyasal partilerin doğuşunda ve gelişmesinde farklı ülkelerde farklı yollar etkili olmuştur. Parlamento içinde ortaya çıkan gruplaşmalar ve parlamentoda etkinliğini artırma mücadelesinin siyasal partilerin doğuşunda öncü olduğu söylenebilir. Oy hakkının genişlemesi ile birlikte parlamento içindeki gruplaşmalar seçmen desteğini sağlama açısından örgütlenme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

İlk önce parlamento grupları ortaya çıkmıştır. Bunun ardından da seçim komiteleri belirlemiştir. Parlamento gruplarının ortaya çıkışı ise mesleki yakınlık, coğrafi bölge gibi ortak paydalar üzerinden şekillenebilmiştir. Yerel düzeyde bir araya gelen bu gruplar öncelikli olarak yerel sorunlarını dile getirdiler. Daha sonra tartışmalar yerel sorunlardan, ulusal sorunlara yönelerek diğer coğrafi bir araya gelişlerle de ortak düşüncelere ve söylemlere sahip olmaya başladılar. Süreç içerisinde bu yerel gruplar bir program etrafında toplanan, bir ideolojiye sahip gruplar haline geldiler (Duverger, 1993: 17). Benzer süreç Osmanlı Mebusan Meclisi'nde de görülmüştür. Meclis üyeleri öncelikle yerel sorunları dile getirmişler; meclis içinde de geldikleri coğrafi bölgelere göre gruplar oluşturmuşlardır (Türköne, 2010: 256-257).

Parlamento içinden doğan siyasal partiler, siyasal gelişme açısından siyasal partilerin ilk biçimlerini oluşturmaktadır. Parlamento içinde oluşan gruplaşmanın oy hakkının genişlemesine bağlı olarak örgütlenmesi ve örgütlere işlerlik kazandırması

siyasal partilerin gelişiminde önemli bir aşamayı oluşturmuştur. Ayrıca bölgesel ve mesleki çıkarlar etrafında bir araya gelebilen gruplaşmalar siyasal partilerin temsil ettikleri toplumsal kesimlerin çıkarlarını savunma özelliğinin olmasında da önemli ölçüde etkili olmuştur. Çünkü parlamento içinde üyeleri bir araya getirebilen üyelerin çıkarları olmuştur. Bunlar üzerinden yapılan örgütlenmeler ve oyları adaylara yöneltme süreçleri de siyasal partilerin ortaya çıkışında ilk basamaklar olarak ortaya çıkmıştır. Siyasal partilerin ortaya çıkışında parlamento içinde doğan gruplaşmalar etkili olmuştur. Ancak siyasal partilerin ortaya çıkmasında bu durum tek neden değildir. Bununla birlikte parlamento dışında olan gruplaşmalar da siyasal partilerin ortaya çıkışında etkili olmuştur.

3. 5. Parlamento Dışından Doğan Partiler

Parlamento içinden doğan partilerden farklı olarak, bu partiler parlamento dışındaki muhalefetin örgütlenmesi ile ortaya çıkmış olan siyasal parti türleridir. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak, yine oy hakkının genişlemesi ile birlikte, temsil edilemeyen toplumsal kesimlerin kendilerini temsil etmek için ortaya koydukları örgütlenme şekli, parlamento dışından doğan partileri ortaya çıkarmıştır.

Parlamento dışında oluşan partilerle ilgili olan olarak en bilinen örnek diğer toplumsal sınıflara göre "yeni" oluşmaya başlamış olan işçi sınıfının mücadelesi verilebilir. İşçi sınıfının örgütlendiği sendikalarla siyasal partilerin organik ilişkileri sonucunda bu yapıda partiler ortaya çıkmıştır. "Sosyalist partilerin çoğu, doğrudan sendikalar tarafından yaratılmış, hatta uzunca bir süre, sendikaların seçim ve parlamento işlerini yürüten 'siyasi kolu' olma niteliğini sürdürmüştür. İngiliz İşçi Partisi, bu durumun en tipik örneğidir" (Türköne, 2010: 258). İngiliz işçi sınıfının siyasal mücadelesi ve sendikalaşma süreci parlamento dışından doğan partilerin temellerini oluşturmuştur denilebilir.²⁹ Bununla birlikte sendikal mücadelenin kitlelerin siyasete yönlendirilmesinde birebir etkili olmasından dolayı; sendikal mücadelenin ve

²⁹Sendikalar bu tür kurulan partilerin içinde en etkili olan kurumlardır. Birçok sol parti işçi hareketinin gelişmesine de bağlı olarak sendikalar tarafından kurulmuştur. Bir süre sonra sendikalar kendi kurdukları siyasi parti ile parlamentoda temsil edilme şansına erişmişlerdir. 1899'da İngiltere'de Sendikalar Kongresi'nde parlamentoda temsil edilme ve seçim örgütü kurma kararı alınarak İngiliz İşçi Partisi bunun tipik bir örneği olarak kurulmuştur (Duverger, 1993: 23-24).

parlamento dışından doğan partilerin demokrasiye olan katkısının oldukça önemli olduğu söylenebilir.

Tarım kooperatiflerinin ve meslek kuruluşlarının da parlamento dışından doğan partilere örnek olduğu söylenebilir. "Çiftçi partileri, işçi partileri kadar gelişmiş olmamakla birlikte, bazı ülkelerde, özellikle İskandinav demokrasilerinde, Orta Avrupa'da, İsviçre'de, Avustralya'da, Kanada'da, hatta Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük bir faaliyet göstermişlerdir" (Duverger, 1993: 24). Fikir kulüplerinin veya aydın gruplarının, Mason teşkilatlarının partilerin kuruluşunda etkili oldukları söylenebilir. Parlamento dışında doğmuş olan parti şekline kiliseler ve mezheplerin de etkisi vardır. Eski Muharip Gazi Dernekleri faşist partilerin doğmasında parlamento dışında doğmuş olan partilere birer örnek olarak verilebilir. Parlamento dışında doğan partilere son örnek türü olarak bağımsızlık savaşı veren ülkelerdeki örgütlenmelerdir. Bağımsızlık savaşını örgütleyen ve yürüten hareketler, savaşın kazanılmasından sonra bir siyasi partiye dönüşmektedir. Cezayir'deki Ulusal Kurtuluş Cephesi ve Türkiye'de CHP bunun örneklerini oluşturmaktadır (Türköne, 2010: 258-259). Türkiye'de ARMHC ulusal bağımsızlık savaşının örgütlenmesinde ve savaşın yürütülmesinde etkin rol oynamıştır. Savaşın sonra ermesinden sonra ise partileşme sürecine girerek nihayetinde CHP'ye dönüşmüştür.

"Dışta kurulan partilerle, seçim ve parlamento çevresi içinde kurulan partiler arasındaki ayırım kesin değildir; bu ayırım, birbirlerinden açıkça ayrılmış parti tipleri değil, daha çok genel eğilimleri ortaya koymakta, dolayısıyla bazen uygulanması güç olmaktadır" (Duverger, 1993: 23). Demokrasi açısından parlamento dışında kurulan partilerle parlamento içinde kurulan partiler arasında farklar bulunmaktadır. Bu farkların en önemlisi de siyasal hareketin tabandan tavana ya da tavandan tabana doğru olmasına yöneliktir. Parlamento içinde kurulan partilerde oy desteğini kazanabilmek adına tavanın tabanı yönlendirmesi söz konusudur. Parlamento dışında kurulan partilerde ise tabanın bir araya gelerek bir siyasal örgütlenme ortaya koyması söz konusudur. Partilerin ortaya çıkış sürecindeki bu özellik daha sonraki süreçte siyasal partilerin demokratik yapılarını önemli ölçüde etkilemektedir.

Parlamento dışında kurulan partiler, siyaset üretme ve izleme şekli olarak kitlelerin desteğini sağlamaya öncelik verirler. Kitlelerin desteğini sağlamada halkı

örgütleyebilmeleri partilerin taban bulmalarında önemli ölçüde etkili olmaktadır. Bu aynı zamanda kitlelerin siyasete yönlendirilmesinde de büyük ölçüde etkilidir. Siyasal partilerin ortaya çıkış şekillerine göre parlamento içinde ya da dışında kurulmuş olmaları siyasal partilerin seçmene ulaşma ve örgütlenme özellikleri üzerinde de belirleyici olmaktadır. Bir anlamda siyasal partilerin tabandan mı yoksa tavandan mı örgütlendikleri partilerin parlamento içinde veya dışında kurulmuş olmaları ile şekillenmektedir.

Parlamento içinde kurulmuş olan partiler daha çok kadro partilerine karşılık gelirken parlamento dışında kurulmuş olan partiler kitle partisi özelliğini göstermektedir. Parlamento dışında kurulup örgütlenmesini seçmenler içerisinde yapan partiler, çalışmanın ilerleyen kısmında ayrı başlık altında tartışılacağı gibi, kitle partisi özelliği göstermektedir. Siyasal partilerin ortaya çıktıkları parlamento içi ve dışı özellikleri ile birlikte siyasal partilerin özelliklerinde etkili olan bir diğer etken de siyasal partilerin örgüt ve yapılarıdır. Bu özellikleri seçmen desteğinin kazanılmasında belirleyici bir etken olarak ön plana çıkmaktadır. Çalışmanın sonraki kısmında da siyasal partilerin seçmen desteğini kazanmasında önemli olan örgüt ve yapısal özellikleri tartışılacaktır.

3. 6. Siyasal Partilerde Örgüt ve Yapı

Siyasal partilerin, siyasal erki elde etmede dayanak noktalarını sahip oldukları örgütleri oluşturmaktadır. Bir siyasal partinin örgütü tüm ülke çapında yaygın olması beklenir. Sahip oldukları örgütleri aracılığıyla kendilerine destek ararlar. Örgütler aday belirleme sürecinden, partilerin seçimlere hazırlanmalarına, seçmen desteğinin sağlanmasına kadar siyasal partilerin dayandıkları yapılarıdır. Siyasal partilerin örgütlenmeleri ne derece yaygınlaşmışsa, güçleri de aynı derecede artmıştır.

Siyasal partilerin etkinliği ve başarısı örgütün çalışmasına bağlıdır. Siyasal partinin başarısı genel merkezin oluşturduğu genel politikalarla ve parti programı ile birlikte örgütün bu genel doğruları yaşamın her alanında pratiğe aktarması ve örgütün genel durumlara karşı özel tavır ve özel eylemlerle ortaya koymasına bağlıdır (Cem, 2011b: 101). Örgütün varlığı ve işlevselliği bu anlamda önem kazanmaktadır. Siyasal

partilerin sahip olduğu örgütler yerel düzeyde partinin seçmene ulaşabileceği temel kanallardan birisi olmaktadır.

"Siyasal parti; ülke çapında örgütü olan, toplumda siyasal dayanak arayan, bu amaçla çalışmalar yapan bir örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır" (Çam, 2005: 416). Siyasal anlamda örgüte sahip olmayan veya örgütlenmesi zayıf olan bir parti, parti adını taşısa dahi siyasal parti olarak kitlelerin desteğini kazanamayabilir. Çünkü örgütler siyasal partilerin dayandığı ve siyasal partiyi oluşturan asli unsurlardan birisidir. İktidar konusundaki taleplerini, toplumsal alandaki desteklerinin temellerini siyasal partilerin örgütleri oluşturmaktadır. Siyasal partiler sahip oldukları örgütler sayesinde kitleleri siyasete yönlendirip taraftar toplayabilirler.

Siyasal partilerin yapılarına göre farklılık göstermesi, partilerin ideolojik eğilimlerinden, ideolojinin parti işleyişinde ne derece önemli bir yere sahip olduğuna; partilerin temel unsurlarına, partilerdeki üyelik anlayışına kadar geniş bir yelpazede partilerin sahip olduğu özellikler ele alındığında bu tür sınıflamalar yapılabilir. Bu tür sınıflamalar eksikleri içinde barındırmakla birlikte, yapılacak çalışmalarda, incelenen partinin hangi yapısal çerçeveye uygun düştüğünü değerlendirebilmek açısından önemlidir. Ayrıca bu tür bir sınıflama, tarihsel gelişim süreci içerisinde parti yapılarındaki gelişimi görebilmek açısından da önemli bir noktayı açığa çıkarmaktadır.

3. 7. Siyasal Partilerin Unsurları

Siyasal partileri oluşturan unsurlar partilerin temellerini oluşturmaktadır. Partiyi oluşturan unsurların işlevselliği siyasal partinin faaliyetlerini yürütmesinde birinci dereceden etkilidir. Siyasal partiyi oluşturan unsurlar içinde bir kısmı beşeri faktörler oluşurken bir kısmı da siyasal partilerin yapısal unsurlarından oluşmaktadır. Partiyi oluşturan bu unsurların işlevsel bir şekilde bir araya gelmesi siyasal partilerin kitlesel destek kazanmalarında önemli ölçüde etkilidir. Siyasal partilerin unsurları arasında yer alan beşeri olanlar bireylerin ideolojik, kişisel özellikleri tarafından şekillenmektedir.

Siyasal partilere olan ilgi bireyin siyasal toplumsallaşması ile yakından ilgilidir. Bazı insanlar siyasal partilere ilgi duyarlarken bazı insanlar da siyasal partiler içinde farklı statülerde farklı görevlerde aktif olurlar. Bu farkı ortaya çıkaran da bireyin

siyasete olan ilgisidir. Siyasal partilerde farklı statülerde görevler alma siyasal partilerin dayandığı örgütsel temellerin içini doldururlar. Bireylerin siyasete olan ilgilerinde ailelerinin önemli bir etkisi vardır. Aile ortamı bireylerin siyasete ilgilerinin ilk uyandığı yerdir (Uysal ve Topak, 2010: 59-67). Aile bireylerinin siyasal tercihi ailenin siyasal tercihinin yeni kuşaklara aktarılmasında etkili olmaktadır. Ayrıca aile üyelerinden birisinin partide aktif görev alması ailenin diğer üyelerinin de siyasal partilere aktif olarak katılımını beraberinde getirmektedir. Türkiye örneğinde düşünülürse ön seçimlerde adaylık belirlenmesinde aile üyelerinden birisinin partide aktif görev alması, il başkanı gibi, kendi yerini sağlamlaştırması açısından en azından ailesinden bazı bireyleri partiye üye yapması sonucunu doğurmaktadır. Buna ilaveten siyasal partiler içinde CHP'lilerin ailelerinin de CHP'li olduğu diğer partilere göre daha yüksek oranlara sahiptir (Kalaycıoğlu, 2010).

Siyasal partilerin örgütleri içinde oturdukları sosyo-politik tabanlar aktif üyeler, sıradan üyeler, ön seçmenler (delegeler), destekleyiciler, kendini partiyle özdeşleştirenler ve liderler olmak üzere altı alt başlıkta ele alınabilir. Bu başlıklar içinde ve siyasal partiler açısından önem taşıyan en temel unsur olarak üyelik ön plana çıkmaktadır. Çalışmanın gelecek kısmında siyasal partiyi oluşturan bu sayı olan beşeri unsurlar değerlendirilecektir.

3. 7. 1. Siyasal Partileri Oluşturan Beşeri Unsurlar

Siyasal partileri oluşturan en önemli unsurlardan birisi olarak üyeler karşımıza çıkmaktadır. Siyasal partilerin seçmenleri etkileyerek desteklerini kazanma ve iktidarı seçmen desteği ile ele geçirme amaçları düşünüldüğünde üyelerin önemi büyük ölçüde anlaşılır. Bir siyasal partinin seçmenlerin içinde kitleselleşebilmesi o partinin sahip olduğu ideoloji ve örgütlerinde yer alan partiye inanmış üyeleri ile mümkündür.

Parti üyeliği siyasal partilerin tarih sahnesine çıkışına ve tarihsel süreçte gelişimine bağlı olarak ortaya çıkmış ve gelişim göstermiş bir olgudur. Günümüz siyasal partilerini üye kavramı olmadan düşünmek mümkün değildir. Üyelik kavramını bu denli önemli bir konuma getiren ise, siyasal partiler açısından üyeliğin yerine getirmiş olduğu işlevlerdir. "Günlük dilde parti üyesi kavramı, hiç değilse Avrupa'da

parti mensubu kavramının karşılığıdır. Bu ise, partinin doktrinlerinden yana olduğunu bildiren ve zaman zaman onu destekleyen, fakat parti örgüt ve topluluğunun dışında kalan taraftardan farklıdır. Üyelik kadro partilerinden kütle partilerine girilen bir evrimin sonucudur" (Duverger, 1993: 105-106). Siyasal partiler açısından seçmen desteğini kazanmada önemli olan üyelik kendi içinde farklı sınıflamalara ayrılarak incelenebilir. Üyelik kavramının sınıflandırılmasında belirleyici olan ise partide görev alan üyelerin parti ile kurmuş oldukları aidiyet ilişkisi ve parti için çalışma koşullarına göre belirlenmektedir. Bu sınıflamaya göre siyasal parti üyeleri altı sınıflamaya ayrılabilir:

3. 7. 1. 1. Aktif üyeler (Militalanlar): Siyasal partilerden aktif üyelik özellikle parlamento dışından doğan partilerin örgütlenme stratejilerinde önem kazanmıştır. Aktif üyeler sayesinde partilerin mesajları seçmenlere ulaştırılır. Aktif üyelik siyasal partilerin kitle partisi özelliği göstermeye başladığı yirminci yüzyılın başında önem kazanmaya başlamıştır. Aktif üyeler kitle partilerinin neferleri olarak çalışmaktadır. Aktif üyeliği önemli kılan da bu özelliği olmaktadır. Aktif üyelere "halkın nabzını iyi tuttukları için de bunu partinin üst kadrolarına iletirler böylelikle liderlikte oy kitlesinin nabzını tutma şansına sahip olabilir ve stratejilerini, seçim konularını ona göre geliştirirler" (Delibaş ve Yiğit, 2005: 208). Militalan kavramı kitle partilerinin ortaya çıkışı ve gelişimi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Militalanlar, parti politikalarının belirlenmesinde, seçmenlerle parti arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde, seçmen kazanılmasında, partiler içersinde ayrı bir komite tarzında bir yapılanma ortaya koyarak çalışmalar yaparlar.³⁰

3. 7. 1. 2. Sıradan üyeler: Sıradan üyeler aktif üyeler kadar parti içinde etkin olmamakla birlikte parti için önemli hizmetleri yerine getirmektedir. Seçimlerde mensubu oldukları partiye oy verirken bununla birlikte içinde buldukları sosyal

³⁰ Militalanlar, siyasal partiler açısından çok önemli bir işleve sahiptirler. Partilerin gücünü, toplumsal alanda yarattığı etkiyi bire bir aktif olarak çalışan militalanlar belirlemektedir. Bir partideki militalan sayısının üyelere oranını bilirse, partinin ne kadar güçlü olduğu hakkında da bilgi sahibi olunabilir. Ancak siyasal partiler kendi güçlerinin ortaya çıkmasını tam olarak istemedikleri için militalan sayısını ortaya çıkarmak istemezler. Ya da olduğundan daha güçlü göstermek için militalan sayısını fazla gösterebilirler. Duverger'e göre taraftarların tespitinde yaşanan güçlük militalanların tespitinde de yaşanmaktadır. Sayımların mevcut olmaması ve sayılmak istenen kategorinin belirsizliği yüzünden sayım imkanı yoktur. Ayrıca, partiler bu konuda ketumdurlar. Bütün üyelerini militalan gibi göstererek olduklarından daha güçlü görünmek isterler (Duverger, 1993: 161).

çevredeki seçmenleri kendi partilerine oy vermeye ikna edebilirler (Delibaş ve Yiğit, 2005: 208; Sarıbay, 2001: 22).

3. 7. 1. 3. Ön seçmenler (Delegeler): Delegeler ön seçmenler olarak siyasal partilerde önemli hizmetleri yerine getiren siyasal partilerin beşeri unsurudur. Seçim sistemine göre çok önemli roller üstlenebilirler. Özellikle ön seçimlerin belirleyici olduğu sistemlerde aday belirleme süreçlerinde etkileri bulunmaktadır. Delegeler aktif üyelere olduğu gibi benzer profile ve görev duygusuna sahiptirler. Siyasal partilerin beşeri unsurları içerisinde aktif üyelere daha önce parti sistemi içinde yer almışlardır (Delibaş ve Yiğit: 2005: 208-209). Kitle partisine geçiş süreci ile birlikte de aktif üyelerin partiler için önemi artmıştır. Ancak bahsedildiği üzere seçim sistemlerine bağlı olarak delegelerin etkinliği bulunmaktadır.

3. 7. 1. 4. Destekleyiciler: Siyasal partiyi oluşturan bir diğer beşeri unsur da destekleyicilerdir. Destekleyiciler siyasal partiye üye değildirler. Ancak parti ile bağları bulunmaktadır. Parti ile olan bağları da seçimden seçime partiye oy vermekle birlikte seçim dönemleri dışında da parti aktivitelerine katılırlar. Bununla birlikte partinin oy kazanma aktivitesinde de yer alarak partiye hizmet ederler (Delibaş ve Yiğit, 2005: 209).

3. 7. 1. 5. Kendilerini partiye özdeşleştirenler: Partiye yüksek bağlılık duygusu ile bağlanmış olan unsurdur. Siyasal gelişmenin ilk dönemlerinden itibaren siyasal partilere bu türden bağlı olan unsurlar olmuştur. Bu anlamda parti ile özdeşleştirenlerin oldukça eski bir unsur olduğu söylenebilir. Bu grupta yer alanların kişiliklerini, kimliklerini ait oldukları parti belirlemektedir. Siyasal partiler açısından önemli destekleri söz konusudur (Delibaş ve Yiğit, 2005: 209).

3. 7. 1. 6. Liderler: Siyasal partiyi oluşturan beşeri unsurlar içinde liderler siyasal partilerin seçmen desteğini sağlamasında son derece önemlidir. Seçimlerde başarılı olabilmek liderin etkisine bağlıdır. Parti liderliğinin seçmen desteğinin kazanılmasında etkili olmasına bağlı olarak da parti içinde liderlik yarışı da önemli bir konumdur (Delibaş ve Yiğit, 2005: 208). Siyasal partilerin iktidarı demokratik yollardan elde etme amacına bağlı olarak ülke yönetmek parti liderinin gelecekteki hedefi olduğu için de parti içinde liderlik mücadelelerinin önemli olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte liderlik partinin tümünü etkilemektedir. Parti içindeki mücadelelerin de temel kaynağında liderliği ele geçirme isteği vardır. Duverger'e göre liderlik ikili bir özellik göstermektedir: "görünüşte demokratik gerçekte oligarşiktir" (Duverger, 1993: 188).

Liderliğin çok önemli olması siyasal partilerde liderlik yarışını da etkilemektedir. Siyasal partilerde lider olma hedefinin olması ve bunun parti yapısına etkisi üyelik sisteminde ve parti içi işleyişte etkili olmaktadır. Özellikle partiye üye kazandırma liderlik yarışı ile paralel gittiği durumlarda parti liderini onaylayacak üyeler toplu olarak partiye üye yapılmaktadır. Toplu üye kayıtları liderlik yarışında parti içinde çok üye yapmış olan isme güç katarken parti ile ilgisi olmayan kişiler üye olmakta ve partiye uğramamaktadır. Günü geldiğinde kendisini üye kaydettiren kişi nereye derse parti içi seçimde oraya oyunu vermektedir (Cem, 2011b: 95; Bektaş, 1993).

Siyasal partilerin örgütlenmesi ve ideolojisinin seçmenler arasında taraftar bulabilmesi için parti yapısının taban üzerine kurulu olması büyük önem taşımaktadır. Parti yapısının taban üzerine kurulu olduğu siyasal partilerinde parti içi iletişim de tabandan tavana doğru gerçekleşeceğinden dolayı tabanın genişlemesi daha mümkün hale gelecektir. Siyasal partilerin tabanını oluşturan en önemli unsur da parti üyeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Parti üyeleri ile ilgili yapılan sınıflamadan üyelerin parti ile bağlarının derecesine göre bir tablo ortaya çıkmaktadır. Parti için aktif olan üye sayısının çok olması parti içindeki iletişim kanalının aşağıdan yukarıya olduğunun bir göstergesi iken aynı zamanda o partide demokratik bir işleyişin var olduğunu da göstermesi açısından önemlidir. Siyasal partilerde son dönemlerde parti üyeleri içinde bir kategori olan liderlerin üyelerin aleyhine partilerde egemen hale geldiklerine de tanık olunmaktadır. Lider egemen parti örgütlenmesinde ise partinin kitlesellikten uzaklaşması gündeme gelmektedir. Ayrıca lider partideki tüm sürece egemen olurken bu durum kitlelerin de siyasal partilerden uzaklaşmasına neden olmaktadır.

3. 8. Siyasal Partilerde Üyeliği Önemli Kılan Nedenler

Siyasal partileri açısından üyelik sistemi ve üyeye sahip olma önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Siyasal partilerin, seçmene ulaşabilmelerinde, seçmenle ilişki

kurabilmelerinde, politikalarını belirlemelerinde, mali kaynak sağlamada, partinin işlerinin yürütülmesinde üyelerin payı büyüktür. Partilerin sahip olduğu üye sayısından ziyade siyasal partilerde üyelerin sayısından ziyade üyelerin parti ile kurmuş oldukları aidiyet ilişkisi belirleyici olmaktadır. Yani bir siyasal parti içerisinde mevcut üye sayısı ile birlikte, daha da önemlisi sahip olunan üyelerin aktiflik derecesi ve aktif üyenin sayısının çokluğu belirleyici hale gelmektedir.

Üyeler siyasal partilerin seçmenlere ulaşmasında, seçmenle bağ kurmasında, diğer seçmenleri partisine oy vermek için ikna etmesinde etkili olurken, temsili demokrasinin de aktif bir öznesi olmaktadır. Bu aynı zamanda siyasal partinin meşruiyetinin de arttırıcı bir unsuru olurken siyasal katılımı da sağlayarak siyasal sisteme entegrasyonu sağlamaktadır (Delibaş, 2008: 138; Norris, 2002: 103; Scarrow, 1996: 1; Tosun ve Erdoğan Tosun, 2010: 12; Maor, 1997: 98). Üyelik partiye yapısal anlamda katkı yapmakla birlikte aynı zamanda partinin seçmene ulaşmasındaki iş gücünü de önemli ölçüde oluşturmaktadır. Partiler üyeleri sayesinde seçmenle bağ kurmaktadır.

Partilerin üyelik sistemi ve üyelik şartları her ülkede, aynı ülke içinde farklı partilerde, partilerin yapılarına, ideolojilerine bağlı olarak farklı şekillerdedir. ABD'de bir siyasal partiye üye olmak ya da bir siyasal partinin üyesi sayılabilmek belli kıstaslara sahiptir. Ancak bu kıstaslar başka ülkelerde daha farklı olarak ortaya çıkabilir. ABD'deki üyelik anlayışına bakıldığında parti üyeliği için üç kıstas ortaya çıkmaktadır. "Kişinin partiyle özdeşlik kurması; partiye belirli miktarda aidat ödemek suretiyle resmi üye olması ve partinin siyasi faaliyetlerine aktif biçiminde katılmasıdır" (Tosun ve Erdoğan Tosun, 2010: 5). Bu üç unsurun bir arada bulunması, üyeliğin resmi bir statüye kavuşması ile birleşince kişinin parti üyesi olarak siyasal sisteme katılımı gerçekleşmemektedir.

Üyelerin partilere katkısı özellikle seçim dönemlerinde daha belirgin bir şekilde gün yüzüne çıkmaktadır. Seçim dönemlerinden partilerin ihtiyaç duyduğu iş desteğini gönüllü olarak üyeler sağlamaktadırlar. Parti içinde aktif olmuş olan üye, partinin ideolojisini, politikalarını, hedeflerini daha iyi bir şekilde diğer seçmenlere anlatarak, onları kendi partisine çekebilir. Parti üyeliğinin bir diğer önemli katkısı da siyasetin

gelecekteki şekillenmesine yaptığı katkıdır. Üyelik sistemi sayesinde partinin ihtiyaç duyduğu gelecekteki yönetici kadro yetişir. Geleceğin yönetici kadrosunun parti örgütü içindeki basamaklardan geçilerek gerçekleştirilmesi partilere üye olmak açısından da teşvik edici bir özelliğe sahiptir.

Siyasal partilerde üyelik aslında bir katılımı ifade etmektedir. Yer verilen farklı görüşlerden ve yukarıda üyelik ile ilgili değinilen noktalardan ayrıca siyasal partilerin unsurlarından da anlaşılacağı üzere katılımın derecelerine göre siyasal partinin içindeki üyeler farklı isimlerle ifade edilmektedir. Üyeler arasında da farklı adlarla üyelik statüleri³¹ ayrımı ortaya çıkmaktadır. Bu ortaya çıkan ayrım siyasal parti üyelerinin, siyasal parti içerisinde sahip oldukları ve yerine getirdikleri işlevlerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Parti üyeliğinin sadece kağıt üzerinde kalması ve parti üyelerinin her yıl veya iki yılda bir yöneticilerini seçmeleri, dört yılda bir adaylarını seçmeleri ile sınırlı kalan bir üyelik anlayışı siyasal partilerin en büyük yapısal sorununu oluşturmaktadır. Siyasal parti üyeliğinin sadece bu şekilde algılandığı bir siyasal parti yapısı üyeliğin önemini de azaltmaktadır. Çoğu partide üye niteliği az sayıda insana ve ancak bu insanlar partide kendilerini kanıtladıktan, belirli hizmeti partiye sağladıktan sonra verilmektedir. Üye, sürekli olarak parti çalışmalarına katılmak, parti ile ilgilenmek, partinin kendisinden istediği görevleri yapmak zorundadır (Cem, 2011b: 93, 94, 95). Ancak üyenin kendini kanıtlamasının yolunun açık olduğu sistemde bu tarz bir üyelik anlayışı mümkün olabilir. Üyeye sadece kağıt üstünde ve sayısal önem atfeden bir anlayışın egemen olduğu parti anlayışında üyeliğin çok da önemi yoktur.

Siyasal partilerin seçimlerde yarışan birer kurum olma özelliği ve devlet yönetimi işini gerçekleştirebilecek bir siyasi yönetici sınıf ortaya çıkarmaktadır. Bu profesyonel ekip, ülke yönetiminde siyasal partiler tarafından devşirilen bir kast olarak görülebilir. Ancak siyasetteki profesyonelleşmeye ve ekonominin siyaset üzerindeki

---

³¹Üyelerin parti içindeki konumları, etkinlik düzeyleri ve rolleri siyasal sistemlere, parti tiplerine göre farklılaşabilse de, parti üyeliği statüsünün oluşabilmesi için, partiye kaydolmak, partinin mali yapısına belli aralıklarla ve belirli ölçüde katkı koymak yeterlidir. Kayıt ve mali desteğin ötesinde, parti adına etkin işlevler üstlenilmesi, parti için çalışılması durumunda, üyelik statüsü devam etmekle birlikte, burada artık söz konusu olan; sıradan bir üyelik değil, onun ötesinde parti militanlığıdır (Tosun ve Erdoğan Tosun, 2010: 9).

önceliğine bağlı olarak da siyaset kurumuna ve onu icra eden siyasi partilere karşı inandırıcılık problemi ortaya çıkmaktadır. Artık kitlelerin gözünde siyaset ve siyasetçi "yalan" söyleyen konumundadır. Bu anlamda partilerin ve siyasetin kitlelerin gözündeki "ideal" olan anlayışından ziyade, amacından uzaklaştığı yönünde bir algının ortaya çıkmış olduğu ifade edilebilir (Benton, 1995: 257). Siyasetin pahalı bir iş haline gelmesi de siyasal parti üyelerinin aktifliklerini engellemektedir. Düzenlenen seçim kampanyaları, kullanılan araç gereçlerin siyasi partilere maliyeti fazla olmaktadır. Bundan dolayı da siyasal partiler aday belirlerken, ya da bireyler siyasete girerlerken bu durumu göz önünde bulundurarak girmektedirler.

Siyasal partiler seçim döneminde üyelerinin aktif olarak yapmış oldukları işleri seçim kampanyaları ile yapmaya yönelmektedirler. Medyanın gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan bu durum partilerin üye temelli örgütlenme ihtiyacını da ikinci plana itmektedir. Bu aynı zamanda partilerin aday belirleme süreçlerini de etkilemektedir. Partilerin yönetici kadro devşirme işlevleri de bu yolla ortadan kalkmış olmaktadır. Çünkü her türlü teknolojinin, kitle iletişim araçlarının en üst seviyede kullanıldığı seçim kampanyalarında, siyasiler, kitlelere çok daha kolay bir şekilde ve daha hızlı bir şekilde ulaşmaktadırlar. Örneğin 2000 yılında ABD'de gerçekleşen seçimlerde partiler seçim kampanyalarına rekor bütçeler ayırarak seçim yarışına girmişlerdir. Rekor düzeyde bir bütçe ile Cumhuriyetçilerin adayı George W. Bush sadece Haziran ayında 85 Milyon dolar bağış ve yardım toplamış, kampanyası için ise 75 milyon dolar harcamıştır. Demokratların adayı Al Gore ise aynı dönemde 40 milyon dolara yakın harcama yapmıştır. Bush'un sadece bu dönemde harcadığı para, Bill Clinton ve Bob Dole'un bir önceki seçimde kampanyalarında harcadığı toplam 40 milyon doların oldukça üzerindedir. Seçimde sadece adaylar değil, partilerde rekor düzeyde bağış ve yardım toplamışlardır. Cumhuriyetçiler'in Ulusal Parti Komitesi 1999 yılının Nisan ayına kadar "Hard Money" olarak adlandırılan düzenli bağışlarda 179 milyon dolar, "Soft Money" olarak adlandırılan hafif ya da kısmen düzenli bağışlardan 86 milyon dolar toplamıştır. Demokratlarda ise bu miktarlar 104 milyon dolara, 77 milyon dolardır (Brunner, 2000'den akt., Aktaş, 2004: 56). Seçim kampanyaları için toplanan ve seçim dönemlerinde harcanan bu paralar, yaşanan çağda seçimlerin ne kadar maliyetli olduğunu ortaya koyan bir örnek oluşturmaktadır.

Maliyetli seçim kampanyaları ile her türlü teknolojinin, her türlü aracın kullanıldığı, seçim propagandalarının ve yönlendirmenin bu şekilde gerçekleşmesi parti üyeliğinin aktif olmamasının bir nedeni olarak görülebilir. Üyelerle ve aktivistlerle gerçekleştirilen süreç, seçim kampanyaları ile gerçekleştirilen süreçten hem de maliyetli hem de daha fazla zaman alıcı olduğu için üyelik ve aktivizmde düşüş gerçekleşmektedir. Ancak siyasi partilerin yapılarında bu yönde bir değişim söz konusu olmakla birlikte üyeler ve aktif üyeler siyasal partiler açısından seçim kampanyalarını yürütebilecek en etkili kanallar olarak işlevlerini korumaktadırlar (Delibaş, 2008: 140). Çünkü siyasal partilerdeki aktivistler partiye inandıkları ve parti ile kendilerini özdeşleştirdikleri oranda aktif olarak partileri için çalışmaktadırlar.

Ancak üyelikle ilgili siyasal partilerde değişen bir anlayışın varlığı siyasal partilerin seçmenle bağ kurabilecekleri bu kanalları ihmal etmeleri sonucunu doğurmuştur. Çünkü siyasal partilerin ellerinde üyelerin yapabileceklerinden çok daha fazlasını hem daha kısa sürede hem de daha az maliyetle ve daha etkili bir şekilde gerçekleştirebilecekleri araçlara sahip oldukları yönündeki bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu konu ile ilgili olarak Türkiye'den örnek verilecek olursa, GP'nin seçim kampanyası örnek verilebilir. Parti kurulmasından kısa bir süre sonra seçimlere girmiş ve sahip olduğu olanaklar çerçevesinde seçimlerde %7 gibi bir oy alarak bu gerçeği göstermiştir. Kısa sürede GP'nin almış olduğu bu oy oranında parti liderinin sahip olduğu medyanın ve düzenlenen seçim kampanyalarının büyük etkisi olmuştur. 10 Temmuz 2002'de kurulan GP, 3 Kasım 2002 seçimlerinde bu oy oranını alarak şaşırtıcı bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Tabi ki tek neden olarak liderinin sahip olduğu medya kuruluşlarının etkisi ve seçim kampanyaları olduğu ileri sürülemez. Ancak partinin bu kadar kısa sürede bu kadar büyük başarı yakalamasında en büyük etken olarak alınabilir. GP ile ortaya çıkan bu tablo üyesiz ve aktivistsiz bir siyasi partinin seçimlerde göstermiş olduğu başarı örneği olarak incelenebilir.

3. 9. Siyasal Partilerin İşlevleri

Siyasal partilerin siyasal iktidarı ele geçirme amaçlarından dolayı temsil yetkisini elinde bulunduran en etkili siyasal kurumlardır. Siyasal partilerin sahip oldukları işlevler siyasal partilerin bu konumda olmalarını desteklemektedir. Siyasal

partilere olan rağbet büyük ölçüde yerine getirmiş oldukları işlevlerin başka siyasal kurumlar tarafından getiremiyor oluşuna bağlıdır.

Siyasal partiler mevcut siyasal ve toplumsal koşullar içerisinde yerine getirmiş oldukları belli başlı işlevler dört başlık altında toplanabilir:

1. Siyasal partiler toplumdaki dağınık görüş, düşünce ve eğilimlere açıklık kazandırmaktadırlar. Katılımcı demokrasinin demografik nedenlerden dolayı imkansız olmasına bağlı olarak, temsili demokrasi zorunlu hale gelmiştir. Siyasal partiler, toplumda dağınık görüş ve kanaatleri bir araya getirmeye çalışmaktadır. Siyasal partiler yerine getirdikleri bu işlevle yönetilebilirliği kolaylaştırmakta ve seçmen açısından da tercihte bulunmayı kolaylaştırmaktadır (Kalaycıoğlu, 1984: 350; Ware, 1996: 4; Kışlalı, 2010: 287; Günal, 2006: 16). Siyasi partiler bu birleştirici işlevi sayesinde toplumda azınlıkta kalan menfaatlerin genel bir uzlaşısı ile kendilerini ifade etme fırsatı sunarlar.

2. Siyasal partilerin, yönetici kesimi yetiştirme özelliği demokratik siyasal sistemlerde, partilerin yerine getirdiği bir diğer önemli işlevdir. Siyasal partiler, sahip oldukları örgütler, üyeler ve yapılanmaları itibariyle kendi bünyelerinde siyasal erki yönetecek kişilerin yetişmesini ve devşirilmesini sağlamaktadırlar. Sahip oldukları bu işlevleri sayesinde seçimlerle ortaya çıkan hükümet değişikliklerinde sistemin düzenli bir şekilde sorunsuzca devam etmesini sağlarlar (Türköne, 2010: 255; Kapani, 1998: 166; Kalaycıoğlu, 1984: 351; Çam, 2005: 425-426). Siyasal partiler okul yönüyle geleceğin siyasal kadrolarının yetiştirilmesine, gelecek siyasal kadrolara bilgi ve deneyimlerin aktarılmasında, yeni siyasal liderler yetiştirilmesinde işlevsel özelliğe sahiptirler.³²

3. Siyasal partiler, belli görüşteki, belli inançtaki insanları bir araya getirirken diğer yandan da halk ile devlet arasında aracı görevi görürler. Bu aracılık işlevi siyasal iktidarın meşruiyetinin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Halkın talepleri siyasal partiler aracılığıyla iktidara taşınabilirse ve hükümet kararları halkın isteklerine göre

³² Kitle partilerinin, mali desteği sağlayabilmek için üye sayısını arttırmaya yönelmesine bağlı olarak, yüz binlerce hatta milyonlarca kimse parti bünyesinde toplanmaktaydı. Bu sistem halk yığınlarına, yoksun oldukları politik bir eğitimi verme imkanını da sağlıyordu. Aynı zamanda adayların daha demokratik bir tarzda tespitini sağlamaktaydı (Duverger, 1978: 116).

alınırsa sistemin meşruiyeti artar.³³ Siyasal partiler sayesinde, kitleler isteklerini devlet yönetimine siyasal partiler aracılığıyla taşıma imkanı bulurlarken; aynı zamanda yöneticiler de siyasal partiler aracılığıyla kitleleri etkileme şansını yakalayabilirler.

4. Siyasal partilerin bir diğeri işlevi de seçmen desteğinin çoğunluğunun alanların iktidarı kullanmaları, çoğunluğu elde edemeyenler ise muhalefet görevini yerine getirmeleridir. İktidar karşısında muhalefet partisinin toplumun vicdanı olma ve iktidar potansiyeli olma özelliğini bünyesinde taşımaktadır (Günel, 2006: 18). İktidarın denetlenmesi yine başka siyasi parti tarafından sağlanmış olmaktadır. "Gelişmekte olan ülkelerde siyasal partiler, kitlelere demokratik kuralları ve siyasal sürecin işleyişini öğretmek gibi demokrasinin kurumsallaşması açısından da son derece önemli bir işlevi yerine getirirler" (Akgün, 2007: 39).³⁴ Demokrasinin kurulma aşamasında olan ülkelerde siyasal partiler demokrasinin kurumsallaşmasında önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Çoğulcu seçimler sayesinde yarışmacı bir siyasal sistemin kurulması siyasal partilerin varlığı sayesinde mümkün olabilir.

Siyasal partiler bireylerle kurdukları bağ sayesinde kitlelerin siyasal sistemle bütünleşmesini sağlarken aynı zamanda kitlelerin seçimlere katılmasını da sağlamaktadır. Seçime katılmayabilecek olan bir seçmenin kendisine yakın gördüğü siyasi parti sayesinde seçime katılması beklenen bir durumdur. Ayrıca seçime katılımı seçmeni ikna ederek sandığa götürme işlevi siyasal partilerin sahip oldukları örgüt ve üyelik yapısı sayesinde gerçekleşmektedir.

3. 10. Klasik Siyasal Parti Tipolojileri

Siyasi partiler demokratik bir sistemin en temel kurumu olarak bugüne kadar üzerinde çok tartışılmış, üzerinde yorumlar yapılmış ve ortaya çıkışlarından itibaren tarihsel süreç içerisinde farklı gruplara ayrılmış kurumlardır. Belli ölçütler kullanılarak

³³ Bireylerin siyasal sisteme katılmaları, siyasi bilinç ve kanaatlerinin oluşmasında siyasal partiler bir aracı kurum olarak devreye girmektedir. Siyasal sistemin nasıl işlediğini öğrenmek, iktidar oyununun kuralları hakkında fikir sahibi olmak ve siyasete katılmanın ve müdahil olmanın yolları hakkında bilgi sahibi olmak gibi siyasal sosyalleşme işlevi ile siyasi partiler, mevcut siyasi kültürün benimsenmesi ve sürdürülmesinin yanında yeni değer ve inançların yaratılmasını da sağlarlar (Türköne, 2010: 255-256).

³⁴ Duverger bu konu ile ilgili vesayetçi tek parti sıfatını kullanmaktadır. Türkiye'deki CHP örneğini vererek, CHP'nin demokrasiye geçilmesinde, demokratik işleyişlerin yerleşmesinde etkili olduğunu belirtmektedir (Duverger, 1993).

siyasal partilerle ilgili sınıflamalar yapılmaktadır. Siyasal partilerin ortaya çıkışlarında tarihsel olarak göstermiş oldukları parlamento içinden veya dışından doğmuş olmaları partilerle ilgili olarak parlamento içinden veya dışından doğmuş olanlar diye bir sınıflamaya yol açmıştır. Parti tipolojilerinde ise partilerin yapısal özellikleri bu sınıflamayı belirlemektedir.

Siyasal partilerin sınıflaması yapılırken belli başlı özellikler göz önünde bulundurulmaktadır. Kapani (1998: 175)'ye göre bu özellikler şu şekilde sıralanabilir: Parti içinde iktidar dağılımı ve merkezleşme derecesi, liderin rolü, parti disiplininin sıkı veya gevşek oluşu, kararların alınmasına katılma olanakları, ideolojinin parti politikasındaki rolü, partinin parlamento grubu ile diğer partiler arasındaki ilişki, parti tutarlılığı, üyeler arasındaki ilişkilerdir. Siyasal partilerin yapılarında parti içinde liderin rolü ve liderin seçim şekli, parti örgütü içinde merkezleşme derecesi de belirleyici olan diğer faktörler arasında sayılabilir.

Geçmişten günümüze siyasal parti üzerine çalışan siyaset bilimciler de partilerle ilgili farklı kategoriler oluşturmuşlardır. Bu kategoriler de yukarıda bahsedilen özellikler çerçevesinde oluşturulmuştur. Araştırmanın bu kısmında Duverger'in kadro ve kitle partileri; Neuman'ın bireysel temsil ve sosyal bütünleşme partileri, Bottomore'ın reformcu ve devrimci partiler tipolojileri ele alınacaktır.

3. 10. 1. Duverger'in Kadro ve Kitle Partileri

Duverger, siyasal partileri ortaya çıkışları itibariyle iki farklı kategoriye ayırmıştır. Duverger siyasal partileri köken itibariyle parlamento dışında doğmuş ve parlamento içinde doğmuş partiler olarak ikiye ayırmıştır. Duverger'in ortaya koyduğu bu ayrım siyasal partilerin ortaya çıktığı Batı Avrupa ve Amerika gibi parlamento geleneğinin eski olduğu ülkelerdeki gelişmeye bağlıdır denilebilir. Bu kategorilendirmede temel olan ölçüt parlamentodur.

Kadro partisi ile kitle partisi arasındaki temel ayrım, partilerin büyüklükleri değil yapılarındaki farklılıklardır (Duverger, 1993: 106). Kadro partileri siyasi partilerin ilk örneklerinden sayılabilir (Mack, 2010: 34). Bu anlamda parlamento içinde doğmuş partilerle özellikleri açısından benzerlik göstermektedirler. Bu tür partilerde, temel

belirleyici birim komitelerdir ve komitelerde herkese görev verilmez. Üyeler, görev alan kişiler, adaylar seçkin bir tabakadan³⁵ olması gerekir. Partinin finans ihtiyaçları ve seçim sürecinde ortaya çıkan mali ihtiyaçlar bu seçkin kişilerin maddi gücü tarafından karşılanır. Kadro partisinde seçme esastır ve işleyiş bu seçme üzerinden gerçekleşir. Kadro partilerinde asli unsur parlamento içindeki meclis gruplarıdır. Meclis grupları komiteler aracılığıyla bu örgütlemeyi gerçekleştirmişlerdir. Meclis gruplarının belirleyici olmasından dolayı da parti disiplini ve merkezi otorite zayıftır.

Kitle partileri ise isminden de anlaşılacağı üzere seçimlerin daha çok tabana yayılmasına bağlı olarak, seçmenlerin oy hakkının genişlemesi ile de orantılı olarak, kadro partilerinden daha sonra siyaset sahnesine çıkmışlardır. Siyasetin ve oy kullanmanın toplumun geniş kesimine yayılmasına bağlı olarak, kitleler üzerinden örgütlenen yeni bir parti tipini ortaya çıkarmıştır. Kitle partileri de Duverger'in sınıflamasındaki parlamento dışında doğan partilerin özellikleri ile örtüşme göstermektedir.³⁶ Kadro partilerinde seçme ile nitelik ön plana çıkarken, kitle partilerinde bunu yerini nicelik almaktadır. Çünkü kitle partilerinde önemli olan üyeler aracılığıyla finans, örgütlenme, işleyiş gibi sorunların çözülmesidir. Buna bağlı olarak da üye sayısının önemi artmaktadır. Sahip olunan üye sayısı hem alınacak oyda hem de partinin finans ihtiyacının karşılanmasında belirleyicidir. Kitle partilerinde seçim giderlerinin karşılanması, kadro partilerinde seçilmiş zengin kişilerin sağladığı destek değil, üyelerin vermiş olduğu aidatlardır. Partiyi ayakta tutan ve seçim giderlerin karşılanması büyük ölçekte bu aidatlara bağlıdır. Bir kitle partisinin gücü sahip olduğu üye sayısı ile belirlenebilir. Parti aidatlar sayesinde siyasal eğitim çalışmalarını ve günlük faaliyetleri için gerekli olan fonları toplar; seçim giderlerini de aynı yoldan karşılayabilir. Mali ve siyasi yönler birleşmektedir. Seçim kampanyalarının büyük çapta giderlere neden olması karşısında kitle partileri bu ihtiyaçlarını kapitalist yollarla finanse etmek yerine demokratik bir finansmanla karşılamaktadır (Duverger, 1993: 107).

³⁵ Kadro partilerinde nicelik değil nitelik önemlidir. Kadro partileri parti için gerekli olan finansmanı, örgütlenmeyi maddi anlamda iyi durumda olan seçilmiş kişiler aracılığıyla sağlar. Seçkinler her şeyden önce, adı, prestiji veya ilişkileri sayesinde, adaya destek olabilecek ve oy sağlayabilecek nüfuzlu kişiler; ikincisi, seçmenlere yön verme ve kampanyayı örgütlendirme sanatını bilen teknisyenler; nihayet, savaşın barutunu sağlayan mali destekçiler vardır. Burada nitelik en önde gelir: Büyük prestij, teknik ustalık, geniş servet gibi. (Duverger, 1993: 107).

³⁶ Bk. Duverger, 1993.

Kitle partilerinin gelişimi ile birlikte kadro partileri ile aralarında ortaya çıkan rekabet sonucu kadro partileri de kitle partilerine benzemeye başlamışlardır. Buna bağlı olarak kadro partileri seçkin bir azınlığın partisi olmaktan çıkmaya çalıştılar. Kadro partileri üye sayılarını arttırmaya çalışmışlardır. Partinin ideolojisi, ekonomik gücü gibi etkenler bu şekilde bir örgütlenmeye ihtiyaç duymadığı için bu değişim geniş boyutlu gerçekleşmemiştir.

3. 10. 2. Neuman'ın Bireysel Temsil ve Sosyal Bütünleşme Partileri

Neuman'ın tipolojisi Duverger'in tipolojisi ile benzer özellikler göstermektedir. Duverger'in kadro partileri Neuman'ın tipolojisinde bireysel temsil partileri ile benzerdir. Kitle partileri ise sosyal bütünleşme partileri ile benzer özellikler sergilemektedir.

Bireysel temsil partileri sınırlı katılma işleyişine sahiptir ve gevşek bir parti örgütlenmesi ile faaliyetlerini sadece seçim zamanlarında sürdürmektedirler. Disiplin ve ideoloji yönünden zayıf olan bireysel temsil partilerinde üyeler de aktif değildir. Sosyal bütünleşme partileri ise daha çok Duverger'in kitle partileri ile benzerlik gösterirler. Siyasal katılmanın tabana yayılması ile ortaya çıkmışlardır. İdeolojik ve örgütsel yönü daha ağır basan parti tipidir ve mümkün olduğunda çok oy desteğini sağlamaya yönelik faaliyet gösterirler. Üyeler üzerinde de ideolojinin ve örgütsel yapının etkisi fazladır. Üyeleri bir araya getiren daha çok bu ideolojik birlikteliktir. Sosyal sınıf tabanına dayanan bu partiler toplumu birleştirme amacı taşımaktadırlar (Kapani, 1998: 172-173; Türköne, 2010: 261).

Neuman'ın partilerle ilgili bu sınıflaması Duverger'in sınıflaması ile benzer özelliklerle göstermekle birlikte temel farklılıklara da sahiptir. Neuman'ın sınıflamasında siyasal partilerin işlevleri belirleyici olmaktadır. Siyasal partilerin yerine getirmiş oldukları işlevler üzerinden Neuman bireysel temsil ve sosyal bütünleşme partileri olarak sınıflamayı ortaya koymuştur.

3. 10. 3. Bottomore' un Reformcu ve Devrimci Partileri

Bottomore'un siyasal partilerle ilgili sınıflamasında partilerin kendilerine biçtikleri değişim amacı belirleyici olmaktadır. Reformcu ve devrimci parti ayrımı bu çerçevede ortaya konulmuş bir tipolojidir. Partilerin değişime yönelik duruşları ile Bottomore bu ayrımı ortaya koymaktadır.

Toplumun yaşamış olduğu değişimlerin topluma yerleştirilmesi, reformcu partilerin bir özelliği olarak belirmektedir. Reformcu partiler, toplumda karşı çıkılmayacak düzeyde olan değişimlerin toplumca benimsenmesinde kendilerine aktif rol biçen partiler olmaktadır. Devrimci partiler ise toplumun düzenini değiştirerek yeni bir düzen kurma tasavvuru ile hareket ederler. Topluma değişimleri kabul ettirmekten ziyade devrimci partiler toplumun önüne yepyeni bir dünya koyma amacındadırlar (Bottomore, 1987: 28).

Reformcu ve devrimci partiler toplumun değişimi ya da değiştirilmesi noktasında hareketle ortaya konulmuş bir tipolojidir. Bu sınıflandırma da yine önceki sınıflandırmalarla bir ölçüde benzerlik göstermektedir. Kitle ve kadro partileri ya da bütünleşme ve bireysel temsil partilerinde olduğu gibi bir eski-yeni ayrımından söz edilebilir. Bu anlamda kadro partileri ile bireysel temsil partilerinin daha reformcu bir değişim anlayışına yakın durdukları söylenebilir. Buna karşılık kitle partilerinin ve sosyal bütünleşme partilerinin daha radikal değişimler öngören bir parti özelliğine yakın durdukları söylenebilir.

3. 10. 4. Klasik Tipolojilere Eleştiriler

Yukarıda değinilen parti tipolojileri, daha çok siyasal partilerin ilk ortaya çıkmış olduğu ülkelerde ve ilk ortaya çıkış süreçleri temel alınarak ortaya konulmuş tipolojilerdir. Bu tipolojiler dünyanın geri kalan ülkelerindeki siyasal partileri açıklamakta yetersiz kalabilir. Ayrıca siyasal partilerin sosyo-ekonomik ve teknolojik gelişmelerle birlikte yaşadıkları değişimler sonucu bir takım farklı özellikler siyasal parti yapılarında ortaya çıkmaktadır. Özellikle kitle iletişim araçlarındaki gelişme ve

"ideolojinin etkisiz kalması tezleri"³⁷ çerçevesinde siyasal partileri derinden etkileyen iki olgu olarak ortaya çıkmıştır. Bu açıdan da ortaya konulan bu tipolojilere eleştiriler gelmiştir. Gelen eleştiriler de daha çok gelişmekte olan ve Batı ülkelerinden sonra demokratik yönetimlere geçmiş olan ülkelerin siyasal partilerini açıklama çerçevesinde ortaya çıkmaktadır.³⁸

Klasik tipolojilerde parti tipleri birbirinden ayrılırken partilerin kuruluşlarının parlamento içinde ya da dışında olmasına göre bir değerlendirme yapılmıştır. Bunun dışında siyasal partilerin ortaya çıktığı çevrenin sosyo-ekonomik koşulları, siyasal ve kültürel yapıları siyasal parti tiplerinde belirleyici olmaktadır. Buna bağlı olarak da farklı parti tipleri ortaya çıkmaktadır. Toplumun karmaşıklaşması yolundaki gelişmişlik düzeyi parti sınıflamasında etkili olduğu gibi farklılaşması da geçerli olabilir. Siyasal partilerin ortaya çıkışında siyasal mücadele ne zaman örgütlemeyi zorunlu hale getirmiştir? Ortaya çıkan bu örgütlerin tutum ve davranışları ne gibi özellikler göstermişler ve nasıl değişmiştir? Siyasal gelişme ile parti örgütlenmesini koşut bir şekilde düşünmek siyasal partiler konusunda yeni sınıflamalar yapmayı gerekli kılmaktadır.

Siyasal partilerin gelişim seyrine bağlı olarak da farklı tiplerde siyasal parti yapıları belirmiştir. Gerek siyasal boyutta gerekse ekonomik ve toplumsal boyutlarda ortaya çıkan değişimler siyasal partileri de bu yeni duruma uyum sağlamayı,

---

³⁷ İdeolojilerin sonunun ilan edilmesi neoliral politikaların alternatifsizliğini desteklemek için ortaya atılmıştır. Siyasetin çöküşünün ekonomik ve sosyal nedenlere bağlanması politik düşüncelerin oluşumunu engelleyebilir. Siyasetin çöküşünün nedenlerinin somutlaştırılması sadece basit bir ifade olmaktan ziyade gelecekte alternatif politikaların oluşumu ihtimaline engel olabilir. Sağ ve solun politik önerilerinin ekonomik ve yapısal nedenlerden dolayı geçersiz hale geldiğini ifade etmek tam olarak alternatifsizliği doğurabilir. Ve gelecekle ilgili iki kanadın da politika üretmesinin önünde en büyük engel olabilir (Furedi, 2005: 54). Alternatif yoksa ne yapmalı? Yapacak bir şey kalmamıştır. Yapılacak olan, üretilecek olan politika mevcut sistemin işleyişine uyum sağlamaktır. Tam olarak neoliberal ekonominin beklediği bir sonuç olarak okunabilir bu durum. "Siyaset sona gelmiştir; çünkü gerçeklik siyasete başka alternatifin olmadığını dikte etmektedir" (Furedi, 2005: 54).

³⁸ Bugün, siyasal parti gerçeğini dünya düzeyinde genel bir olay olarak saptadığımızı göre, partilerin kuruluş nedenleri çok değişik ve karmaşık olabilmektedir. Üçüncü dünya ülkelerinde yaygın bir biçimde karşımıza çıkan Ulus-Devlet kurucusu partiler bu sınıflama ile nasıl açıklanabilir? Siyasal sistemlerin coğrafi kültürel özellikleri, parti kuruluşlarında geniş ölçüde etki yapmaktadır. Tarihsel çerçeve kendi determinizmine göre bu coğrafi-kültürel yapı içinde olanakları sağlamakta, ortaya çıkan yönetici tipleri Devlet-ulus kurucusu partilerin biçimlenmesinde birinci planda rol oynamaktadır. Daha sonraki gelişmeler, parti içinde bölünmelerin baş göstermesine, çatışmaların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Yukarıdaki sınıflamanın olanak vermediği önemli bir parti tipi de, partilerin doğurduğu partilerdir. Birçok ülkede, özellikle az gelişmiş ülkelerde en genel olay, partilerin bölünmesinden dolayı ortaya çıkan partilerin sayıca çoğalması gerçeği olmaktadır (Çam, 2005: 420).

örgütlenmelerini, üyelik anlayışlarını, ideolojilerini bu yönde değiştirme yönünde bir farklılık ortaya çıkarmıştır. Parti yapıları seçimlere dönük, tüm seçmenlere hitap eden, amaçları seçmenlerin oylarının çoğunluğunu sağlama yönünde bir görünüme sahip olmaya başlamıştır.

3. 11. Yeni Tipoloji Denemeleri

Klasik siyasal parti tipolojilerine yöneltilen eleştirilerle birlikte siyasal parti literatüründe farklı sınıflamalar ortaya çıkmıştır. Siyasal partilerin teknolojik değişimlere ayak uydurma çabalarının bir sonucu olarak da buna uygun parti tipleri ortaya çıkmıştır. Yeni tipolojilerde ortaya çıkan siyasal partilerle seçmenin temasının azalması yönündedir. Bununla birlikte siyasal partilerin seçimlere yönelik seçmen desteği sağlamaya hedeflenirken bir önceki dönemde sahip oldukları bir takım özellikleri de ikinci plana atmaları yeni dönemin bir özelliği olarak göze çarpan değişimler arasında sayılabilir.

Yeni dönem tipolojileri siyasal partilerin kitlelerle olan bağının kopuşunu da betimlemesi açısından önemli sayılabilir. Yeni dönem siyasi parti tipolojileri arasında Hepsini Yakala Partileri (*Catch-All Parties*), Seçimlere Dönük Profesyonel Partiler ve Modern Kadro Partileri sayılabilir.

3. 11. 1. Hepsini Yakala Partileri (*Catch-All Parties*)

Hepsini yakala parti tipi yeni dönemde Otto Kircheimer tarafından ortaya atılmıştır. Batı demokrasilerinde siyasal partilerin tüm kesimleri temsil etme iddiası ile siyaset yapmaları sonucu ortaya çıkmış olan bir sınıflamadır. Hepsini yakala partilerinde 1980 öncesinin belli toplumsal kesimlerini veya sınıflarını temsil etme gibi bir durum söz konusu değildir. Belli kesimlerin temsil edilmesi yerine tüm ulusun tüm kesimlerinin temsil edilmesi amacı gelmiştir. Hepsini yakala partilerinde partilerin finans ihtiyaçları üyelere değil devlet yardımlarından ve özel birçok kaynaktan sağlanmaktadır. Bu özelliği ile de hepsini yakala partileri, liderin egemen olduğu örgütsel yapının zayıf olduğu ideolojik karakterin ikinci planda yer aldığı bir özellik sergilemektedir.

Hepsini yakala partileri belirli toplumsal kesimlerin veya sınıfların sözcüsü olmak yerine tüm ulusun sözcüsü olma iddiasında, üyelere çok liderin egemen olduğu, parti mali desteğinin kamusal ve özel kesimden sağlandığı, ideolojik bir yöne önem vermeyen bir örgütsel yapı ortaya çıkarmışlardır. Bu tür partilerde lider belirleyici olmakta, kitleler üstünde de liderin etkisi sayesinde seçmen desteği kazanılmaktadır. Bu süreçte etkili olan Avrupa'da ortaya çıkan sosyal devlet anlayışı ile sınıfsal sorunların bir ölçüde çözüme kavuşturulmasıdır. İşçi sınıfının ve orta sınıflarının çıkarlarının sosyal devlet anlayışı ile karşılanması hepsini yakala parti tipinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu tür partileri güçlendiren de kitle partilerinin ideolojik anlamda net olmamaları ve birbirlerine benzemeleridir (Mack, 2010: 35). Bu parti tipolojisinin ortaya çıkmasında Alman Hıristiyan Demokratik Birlik etkili olmuştur. Bununla birlikte ABD'deki siyasal partilerin bu kavramsallaştırmaya daha çok uyduğu söylenebilir. Cumhuriyetçi ve Demokrat Partiler seçim süreçlerini bu parti tipine uygun yürütmektedirler. Ayrıca son dönemde Alman Sosyal Demokratları ve İngiliz İşçi Partisi de bu tür bir yapı ortaya koymuşlardır (Türküne, 2010: 261)

Hepsini yakala partilerinin esas hedefledikleri seçmen desteğini kazanma olduğu için ideolojik yön ikincil planda kalmıştır. İdeolojik yönün ikincil planda tutulması ve hedefin tüm seçmenlerin oyunu kazanmaya yönelik olarak belirlenmesi kitle partilerindeki üyelik anlayışının ve yapısının değişmesine neden olmuştur. Bu şekilde bir yapılanma ile hepsini yakala partileri üyeliğin ortaya çıkardığı boşluğu iyi yetiştirilmiş kadrolarla ve medya desteği ile doldurmaya çalışmışlardır (Mack, 2010: 35). İdeolojik bağların zayıflaması hepsini yakala partilerinin ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Üyelerle ve seçmenle parti arasında aidiyetlik bağının zayıflaması, partilerin seçim kampanyaları ile sadece seçimlere yoğunlaşmaları, seçim sonrasında parti çalışmalarının zayıflamasına bağlı olarak, toplumun tüm kesimine hitap etmeye çalışan partiler ortaya çıkarmıştır.

3. 11. 2. Seçimlere Dönük-Profesyonel Partiler

Seçimlere dönük ve profesyonel parti tipleri Panebianco tarafından 1988 yılında ortaya atılmıştır (Türküne, 2010: 262). Bu parti tipolojisinde Panebianco'nun temel çıkış noktası hepsini yakala partileri tipinde gördüğü eksiklikler oluşturmaktadır.

Panebianco siyasal partileri seçimlere dönük profesyonel parti ile kitlesel bürokratik parti şeklinde ikiye ayırmaktadır.

İdeal tip olarak ortaya koyduğu Seçimlere dönük profesyonel parti ile kitlesel bürokratik parti kavramları ile bu yeni tipi açıklamaktadır. Kitlesel bürokratik partiler Duverger'in kitle partilerine ve Neumann'ın toplumsal bütünleşme partilerine karşılık gelmektedir. İdeolojik anlamda güçlü, teşkilatlanması ileri düzeyde, mali desteğini ise üyelerden aldığı aidatlardan sağlayan parti tipidir. Seçimlere dönük profesyonel partiler ise, kadro ve temsil partilerine tekabül etmektedir. İdeolojinin hakim olmadığı, profesyonellerin parti içinde hakim ve etkin olduğu, finansmanını belirli çıkar grupları ve devlet yardımları vasıtasıyla sağlayan, örgütlenmenin çok önemli olmadığı parti tipidir. (Türküne, 2010: 262).

Panebianco'nun sınıflamasında da siyasal partilerin geçirmiş olduğu dönüşüm etkili olmaktadır. 1980 sonrasında ideolojinin etkisini yitirdiği iddialarının artması, teknolojik gelişmelerle birlikte kitlelerin yönlendirilmesinin kolaylaşması siyasal partileri de bu yönde değişime uğratmıştır. Siyasal partilerin geçirmiş olduğu bu değişim de yeni sınıflamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Siyasal partilerle ilgili yapılan parti sınıflamalarında klasik parti tipolojileri partilerin ilk ortaya çıkış dönemlerindeki farklı özellikleri üzerinden bir sınıflama ortaya konulmuştur. Duverger'in kadro ve kitle partileri bu sınıflamanın temelini oluşturmaktadır. Daha sonraki son dönem siyasi partilerle ilgili olarak ortaya çıkan tartışmalar yeni tipolojilerin gerekli olduğunu göstermiştir. 1980 sonrası yaşanan sosyo-ekonomik ve teknolojik değişimler siyaseti kitlelerden uzaklaştırmaya başlamıştır. Siyasetin kitlelerden uzaklaşması ile birlikte siyasal partilerin de kitlelerden uzaklaştığı yönünde iddialar ortaya atılmaya başlanmıştır. Yeni tipoloji denemelerinde partilerin belirtilen özellikleri siyasal partilerin kitlelerden uzaklaştığı yönündeki değişimi de doğrulamaktadır.

3. 12. Siyasal Partilerin Geleceği

Siyasal partilerle ilgili olarak gelecekte siyasetin ana aktörleri olamayacakları, siyasal anlamda kitlelerin partilerden uzaklaştığı yönde değerlendirmeler yapılmaktadır.

Yapılan bu değerlendirmelerde, yukarıda da değinilen yeni parti tiplerinde de görüldüğü gibi, siyasal partilerle üyeleri arasındaki bağın zayıfladığı ya da kopma noktasına geldiği üzerinden bir düşünüş ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Siyasal partilerin geleceği ile ilgili yapılan tartışmalarda da siyasal parti üyeliğindeki düşünüş, parti aidiyetindeki düşünüş, parti örgütlenmesindeki düşünüş, ideolojisizleşme, siyasal partilerin yapılarındaki değişim noktalarında toplanmaktadır. Buna bağlı olarak da siyasal partilerin geleceği ile ilgili olumsuz öngörülerde bulunmaktadır. Siyasal partilerle ilgili olumsuz öngörülerden birisi siyasal partilerin üye sayısındaki düşüştür. Diğer olumsuz bir değerlendirme ise parti aidiyetindeki ve parti örgütlenmesindeki düşüştür. Öncelikle siyasal partileri oluşturan temel unsur olan üyelik konusunun tartışılması konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

3. 12. 1. Üyelikteki Düşüş

Siyasal partilerle ilgili yapılan tartışmalarda partilerin üyelik sayısında olumsuz yönde bir gelişme ortaya çıktığı yönünde görüşler ağırlık kazanmaktadır. Siyasetin kitlesellikten uzaklaşmasına bağlı olarak siyasal partilere yönelik bir uzaklaşma söz konusudur. Bu uzaklaşma da seçmenlerin siyasal partilere olan ilgisini dolayısıyla üyelik bağlantısını etkilemektedir. Ortaya çıkan bu tablo siyasal partilerin sahip oldukları üye sayısından bir düşüşe neden olmaktadır. Siyasal partilerde ortaya çıkan üyelik sayısındaki düşüşün nedenleri farklılık göstermektedir. Öncelikli olarak siyasal parti üyeliğinin işlevlerini yerine getirecek unsurların bulunması siyasal partilerin üyelere olan ihtiyacını azalttığı söylenebilir.

Bunda etkili olanın da siyasal partilerin üyelik işlevini yerine getirecek teknolojik gelişmelerin etkili olduğu savunulmaktadır. Siyasal partiler üyelik ve örgüt yapıları ile hantal birer kurum haline geldiği, üyelik ve örgütsel yapı olmadan da siyasal partilerin seçmenleri kendilerine çekebileceği yönündeki görüşler üyelik bağının etkisinin azalmasında temel etken olarak görülmektedir.

Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak partilerin üye sayılarının düştüğü bunun da temelinde partilerin artık eskiden olduğu gibi üyelere çok ihtiyaçları kalmadığı yer almaktadır. 1990'lı yıllarda gelişmiş bazı ülkelerde siyasi partilerde, partilere olan

ilginin düşüşü ile ilgili spekülasyonlar ortaya çıkmaktadır (Webb, 2002: 2). Ortaya atılan bu spekülasyonların nedeni olarak birçok Batı ülkesinde partilerle seçmenler arasında bağların zayıflamış durumda olduğu gösterilmektedir. Kitleler partilerden gittikçe uzaklaşmaktadır. Refah seviyesinin artışına bağlı olarak seçmenlerin partiye üye olma ihtiyaçları da azalmaktadır (Türköne, 2010: 285). Batı ülkelerinde ilk olarak ortaya çıkan bu tablo siyasi partilerin örgütsel yapısını olumsuz olarak etkilemekten ziyade siyasal partilerin bu yeni durum karşısında yeni bir yapılanma şeklini ortaya koymalarını bir anlamda zorunlu kılmaktadır.

Tablo 23: Ülkelerin Siyasi Parti Üye Sayıları

Ülkeler	Yıl	Toplam Parti Üye Sayısı	Seçmenler İçinde Toplam Parti Üyelerinin Oranı %
Avusturya	2008	1.054.600	17,27
Kıbrıs Rum Kesimi	2009	81.433	16,25
Türkiye*	2008	3.890.300	9,0
Finlandiya	2006	347.000	8,08
Yunanistan	2008	560.000	6,59
Slovenya	2008	108.001	6,28
Bulgaristan	2008	399.121	5,60
İtalya	2007	2.622.044	5,57
Belçika	2008	426.053	5,52
Norveç	2008	172.359	5,04
Estonya	2008	43.732	4,87
İsviçre	2008	233.800	4,76
İspanya	2008	1.530.803	4,36
Danimarka	2008	166.300	4,13
İsveç	2008	266.991	3,87
Portekiz	2008	341.721	3,82
Romanya	2007	675.474	3,66
Litvanya	2008	73.133	2,71
Hollanda	2009	304.469	2,48
Almanya	2007	1.423.284	2,30
İrlanda	2008	63.000	2,03
Slovakya	2007	86.296	2,02
Çek Cumhuriyeti	2008	165.425	1,99
Fransa	2009	813.559	1,85
Macaristan	2008	123.932	1,54
Büyük Britanya	2008	534.664	1,21
Polonya	2009	304.665	0,99
Letonya	2004	10.985	0,74
Ortalama			4,65

Kaynak: Beizen vd., 2011: 28; *Tosun ve Erdoğan Tosun, 2010: 45.

Siyasal partilerin toplam üye sayılarına bakıldığında toplam seçmeler içinde siyasal partilere üye olanlarına oranlarının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bununla birlikte üye sayısındaki düşüş son dönem siyasal partilerin ve seçmenin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablo 23 ve tablo 24'teki verilere bakıldığında bu

yönde bir eğilim olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 1980'den günümüze ülkelerdeki siyasal partiye üye olan seçmen sayılarına bakıldığında ağırlıklı olarak eksi yönde bir değişim özelliği ortaya çıkmaktadır. Üye sayıları seçmen sayıları ile aynı oranda artış göstermediği gibi, üye sayısındaki azalma ile birlikte bu oranlar eksi değişim sayıları ile ifade edilmektedir. Türkiye'de de benzer bir durum söz konusudur. Türkiye'de siyasal partilere üye olanların sayısı artışta olmakla birlikte bunun seçmen sayısı ile paralel bir artış göstermemesinden dolayı toplam seçmenler içinde siyasal partilere üye olanların oranı eksi ile ifade edilmektedir. Siyasal partilerin üyelik sayısında ortaya çıkan bu gelişmeler partilerin yapıları üzerinde de etkili olmaktadır.

Tablo 24: 1980-2009 yılları arası parti üyeliğinin ülkelere göre değişimi

Ülkeler	Zaman Aralığı	Seçmenler İçinde Parti Üyelerinin Oransal Değişimi	Üye Sayısındaki Değişim	Üyelerin Sayısındaki Değişimin Oranı
Çek Cumhuriyeti	1993-2008	-5,08	-379.575	-69,65
Büyük Britanya	1980-2008	-2,91	-1.158.492	-68,42
Norveç	1980-2008	-10,31	-288.554	-62,60
Fransa	1978-2009	-3,20	-923.788	-53,17
İsveç	1980-2008	-4,54	-241.130	-47,46
İrlanda	1980-2008	-2,97	-50.856	-44,67
İsviçre	1977-2007	-5,90	-178.000	-43,22
Finlandiya	1980-2006	-7,66	-260.261	-42,86
Danimarka	1980-2008	-3,17	-109.467	-39,70
İtalya	1980-2007	-4,09	-1.450.623	-35,61
Slovakya	1994-2007	-1,27	-41.204	-32,32
Belçika	1980-2008	-3,45	-191.133	-30,97
Hollanda	1980-2009	-1,81	-126.459	-29,35
Avusturya	1980-2008	-11,21	-422.661	-28,61
Almanya	1980-2007	-2,22	-531.856	-27,20
Macaristan	1990-2008	-0,57	-41.368	-25,03
Portekiz	1980-2008	-1,05	+4.306	+1,28
Yunanistan	1980-2008	+3,40	+335.000	+148,89
İspanya	1980-2008	+3,16	+1.208.258	+374,60
Türkiye*	1985-2008	-4,76	+3.032.456	+353,49

Kaynak: Beizen vd., 2011: 28; *Tosun ve Erdoğan Tosun, 2010: 48.

Tüm kurumsal gelişmelerde olduğu gibi siyasal partilerin de tek tipleşme yolunda değişiklik gösterdiği de gözden kaçmamalıdır. Siyasal partilerin yapısal özelliklerinde de teknoloji yoğunluklu seçim kampanyaları üzerinden kitleleri etkileme tarzı ortaya çıkmaya başlamıştır. Siyasal partilerin gerilemesi ile ilgili olarak yapılan tartışmalarda üye temelli, örgütlü, yerel olarak kökleri olan partilerin sona yaklaştıklarından bahsedilmektedir. Daha yumuşak bir yaklaşımda ise partilerin üyelerinin artık eskisi kadar etkili olmadığını, parti kararlarında etkili olmaktan

uzaklaştıklarını ve buna bağlı olarak da partilere kayıt olup üye konumuna gelmenin çok da cazip tarafı kalmadığı vurgulanmaktadır (Tosun ve Erdoğan Tosun; 2010: 23).

Siyasal partilerle ve parti sistemleri ile ilgili analizler, siyasal bilimcilerin farklı yaklaşımlarının yaygınlık kazanmasından dolayı günümüzde daha kompleks bir hal almıştır. Bu durum parti politikalarının kendi değişikliği ile daha karmaşık ve daha ilgi çekici bir konu olmuştur. Bu gelişmeyi anlamak partilerin yükselişini ve parti sistemindeki gelişmeyi anlamak açısından gereklidir. Bu da iki temelde gerçekleşmiştir. Birincisi İngiliz muhafazakarları örneğinde olduğu gibi parlamento içinde var olmaktır. İkincisi de İngiliz İşçi Partisi örneğinde olduğu gibi parlamento içinde kendi çıkarlarını dile getirecekleri bir imkandan yoksun olan toplumsal grupların ve sınıfların mobilizasyonudur (Ware, 1996: 12). Siyasal partilerin ortaya çıkışlarında görülen bu iki farklı eğilim partilerin üyelik yapılarını da etkilemiştir. İkinci yoldan ortaya çıkan partilerin üyeliğe attıkları önem daha fazla olmuştur.

Ancak parti üyeliği ile ilgili olarak son dönem tartışmalarında ortaya çıkan parti üyeliğinde düşüş olduğu yönündedir. Bunun da nedeni olarak teknoloji yoğun seçim kampanyaları ile sadece seçim dönemlerinde yapılan faaliyetlerin kitleleri partiye çekmekte daha etkili olarak görülmesi olduğu söylenebilir. Ancak bu ifade "belli ölçüde" geçerliliği olmakla birlikte bugün hala siyaset sahnesinde varlık gösteren partilere bakıldığında örgütsel yapılarının ve üyelik sistemlerinin aktif olduğu partilerin seçmen desteğini daha kolay sağladıkları görülmektedir. Aktif üyelik sistemi ve örgütsel yapısı ile faaliyet gösteren siyasi partiler seçmenleri ile yüz yüze ilişkiler kurabilmektedir. Bu süreç aynı zamanda partiye olan aidiyeti ve bağlılığı da arttırmaktadır. Aksi takdirde seçimden seçime sandığa yönlendirilen ve her seçimde farklı siyasal partilere kolayca kanalize olabilen bir seçmen kitlesi ortaya çıkmaktadır.

3. 12. 2. Parti Aidiyetindeki Düşüş

Siyasi partilerle partinin seçmen tabanı arasındaki bağı sağlayan parti aidiyetidir. Parti aidiyeti seçmen ile parti arasındaki bağı kuran ve güçlü kılan bir özelliktir. Parti üyelerinin partinin ideolojisine, parti politikalarına bağlılığı, partide aktif görevler üstlenmesine bağlı olan durumlar seçmen ile parti arasındaki aidiyet bağını belirleyen

unsurlar olarak durmaktadır. Siyasal partilere üyelere olan ihtiyacının azalmasına bağlı olarak da son dönem siyasi partilerle ilgili olarak partiye olan aidiyet bağının da benzer bir değişim gösterdiği yönünde bir eğilim bulunmaktadır.

Siyaset, mobilizasyon ve organizasyon olgularının bütünlüğü üzerine işlemektedir. Mobilizasyon kitleleri hareketlendirmek, kitlelere bir amaç ve heyecan verebilmek, kitleleri bir amaç doğrultusunda siyasal mücadeleye yöneltmek; organizasyon da siyasal amaca ulaşmanın yol ve yöntemlerini en akılcı biçimde planlamak, koordine etmek, insanların kapasitesinden azami yararlanırken, onların katkılarına ve yaratıcılığına tüm yolları açmak ve tüm imkanları sunmaktır (Cem, 2011b: 77, 78).

Siyasi mobilizasyonda alternatif kanalların partilerin yerini alacağı tartışmaları başlamıştı. Partilerin değeri, faaliyetleri ve parti politikalarının çekiciliğine olan itibarın yitirilmesi gibi konulardan dolayı kamuoyunda partilerle ilgili kuşku ortaya çıkmıştır. Avrupa'da komünist rejimlerin çöküşü, partinin uzun dönemde devleti kontrol etme imkanın yeniden gözden geçirilmesini ateşlemiştir (Ware, 1996: 12-13).

Partilerle ilgili ortaya çıkan bu kuşku seçmenlerin partiye olan bağlılıklarını azaltmıştır. Bununla birlikte partinin seçim süreçlerinde aktif olarak çalışan üyeleri aynı zamanda partiye yeni üyelere kazandırma işlevini yerine getiriyordu. Alternatif mobilize kanallarının kullanılmaya başlaması partilere olan bağlılığı da azaltmıştır.

3. 12. 3. Parti Örgütlenmesindeki Düşüş

Partilerin üye sayısındaki düşüş, seçimlere hedeflenen parti çalışmaları partilerin üyelik anlayışlarını etkilemekle birlikte örgütlenmelerini de etkilemiştir. Genel olarak partilerle ilgili yaşanan değişim partilerin üyelik yapısında örgütlenmesine kadar tüm unsurlarını etkilemektedir. Parti örgütlerinde görülen düşüşün temel nedeni de bir anlamda yine partilerin örgütsel ve üyelik yapılarının bir hantallık olarak görülmeye başlaması ile ilişkilendirilebilir. Seçimlerde kitlelerle kurulan iletişimde teknolojinin ön plana çıkması partilerin örgütlerini de olumsuz yönde etkilemiştir.

Partilerdeki faal olarak çalışan üye sayılarının düşüşüne (Tosun ve Erdoğan Tosun: 2010: 25) ve parti aidiyetindeki düşüşe bağlı olarak siyasal partilerin örgütlenmelerinde de zayıflık sorunu ortaya çıkmaktadır. Üyeler ile birlikte anlam kazanan siyasal partiler üyelerin etkisiz kalması ile birlikte örgütlenmelerinde de bir olumsuzluk yaşamaktadır. Buna bağlı olarak seçmenlerin sandığa gitmelerinde eksilmeler görülmektedir. Seçmeni sandığa çeken şeyin partiye olan bağlılığı olduğu düşünülürse bu bağın azalmaya başladığı durumlarda seçmenlerin sandığa gitme oranlarının da düşmesi sürecin doğal bir sonucu olarak görülebilir.

Siyasal partilerin ilk ortaya çıktıkları dönemlere bakıldığında, seçimlere katılma oranlarının ve seçmenlerin siyasal partilere ilgilerinin genel nüfusa oranının az olduğu görülmektedir. Oy hakkının geniş tabanlara yayıldığı dönemlerden sonra bu tablo çok fazla değişmeden devam etmiştir. Ancak süreç içerisinde kitlelerin siyasal partilere olan ilgisinin artmasına ve kitlelere dayalı siyasal partilerin yaygınlaşmasına bağlı olarak siyasal partilere yönelim daha da artmıştır. Buna bağlı olarak da seçimlere yönelik ilgi ve katılım kitesellikle paralel olarak artma göstermiştir. Bu bağlantıyı sağlayan ise siyasal partilerin yerine getirdikleri işlevler olmuştur. Wattenberg (2002: 11)'e göre "siyasal partilerin bu işlevlerini yerine getirmekte başarısız oldukları dönemlerde seçimlere katılım oranında düşüşler görülmüştür." İleri sanayi toplumlarında seçim katılım oranı efsanesi siyasal partilerin durumlarından birini gösterir ve genel olarak da siyasal parti sistemi ile ilgili kritik bir rol oynar.

Siyasi partilerin düşüşü ilgili ortaya çıkan tartışmalarda son dönemlerdeki seçim katılım oranlarındaki düşüşler ön plana çıkmaktadır. İngiltere'de 2005 seçimlerine katılım oranlarının % 61,2; 2001 seçimlerinde % 59,4 (Clark vd., 2009: 231) olması siyasal katılmanın azaldığının göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Sadece İngiltere'deki seçim katılım oranlarından değil, Avrupa'nın diğer ülkelerindeki katılım oranlarının da düşüklüğü son dönem seçimlerinin önemli bir özelliği olarak görülmektedir. Partilerin ideolojik olarak birbirine yaklaşması ilgisizliğin bir nedeni olurken aynı zamanda seçimlere katılmayı da düşürmektedir.

Siyasal partilerin örgüt yapılanması ve üyelik sistemindeki bu değişimler siyasetin değişen boyutları ile birlikte düşünülmelidir. Toplumsal alandaki sınıfsal yapının değişmesine bağlı olarak (Benton, 1995: 268) modern siyasetin toplumsal

katmanları bölen çizgisi de değişim göstermiştir. Bugün çoğu demokrasilerde sağ-sol ayrımı toplumsal alandaki değişime bağlı olarak da farklılık göstermiştir. Sağ-soldaki farklılaşma siyaseti de değiştirmiştir. İdeolojik anlamdaki farklılaşma klasik sağ-sol farklılaşmasını yeniden formüle etmiştir. Yeni sol genellikle eğitilmiş, profesyonel ve orta sınıfları kapsarken, eski solun sahip olduğu işçi sınıfı, kent göçmenleri gibi kesimleri de yeni sağ kucaklamıştır. Bu süreç bir önceki dönemin sınıf siyasetine ters bir durum ortaya çıkarmıştır (Mack, 2010: 23). Bu süreçte partilerin yeni yapıya uygun siyasetleri de bu değişime bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak da partilerin örgütlenme modelleri ve üyelik yapıları değişmiştir.

Partilerin gerileme süreci ile ilgili olarak ortaya çıkan tartışmalarda sosyal yapının değişimi de ön plana çıkmaktadır. Özellikle mavi yakalı kesimin sayısının azalması ve buna bağlı olarak sosyalist temelli partilerin desteğinin azalması ortaya çıkan gelişmelerden üzerinde en çok tartışılanıdır denilebilir. Üretim sistemindeki değişimler sınıfsal yapının değişimini de beraberinde getirmiş buna bağlı olarak da siyasi partilerle toplumsal sınıfların bağları zayıflamıştır (Mair vd., 2004: 2; Leadbeater, 1995; 127). Sınıfsal gruplarla bağların zayıflaması, partilere olan doğrudan desteğin de azalmasına yol açmıştır. Özellikle sınıfsal temelli ve ideolojik temelli partileri daha çok etkileyen bu durum, siyasi partilerin dayandıkları grupları kaybetmesi nedeniyle düşüşe geçirmiştir. Yaşanan bu değişime bağlı olarak desteğini yitiren partiler yeni durumlar karşısında yeni taktik ve strateji geliştirmek durumu ile karşı karşıya kalmışlardır.

Tüm bu tartışmalar siyasal partilerle ilgili bir "kriz" tartışmasını da beraberinde getirmiştir. Oysaki siyasal partiler halen seçimler sayesinde seçmene en fazla ulaşabilen örgüt yapıları (Uysal ve Topak, 2010: 11; Benton, 1995: 273-274) olma özelliklerini korumaktadırlar. Siyasal partilerdeki "kriz" tartışmaları siyasal partilerin yapısal dönüşümlerinden kaynaklanmaktadır. Özellikle 1960'lı yılların tabanın belirleyici olduğu parti örgütlenmeleri, günümüzde büyük oranda geçerliliğini yitirmiş durumdadır. Bu tartışmalar, üyelik sayısındaki düşüşten ziyade daha total bir dönüşümü ifade etmektedir. Bu da daha çok partilerde merkezi yönetimlerin egemen olması, lider belirleyiciliği gibi konulardan kaynaklanmaktadır.

Siyasal partiler sahip oldukları örgütler ve üyelik sistemi sayesinde tüm illerde, ilçelerde ve beldelerde örgütlenmiş durumdadırlar. Bu durum da siyasal partileri tüm

eleştirilere rağmen hala siyasetin en etkili kurumları yapmaktadır. Siyasal partilere alternatif sivil toplum kuruluşları niceliksel olarak artmış olsa da bu tür kuruluşların ülkenin her yerinde siyasal partiler derecesinde örgütlenmesi ve üyelik sistemine sahip olması mümkün değildir. Siyasette mobilizasyonu sağlayan en etkili kurumlar mevcut siyasal örgütlenmeler içinde siyasal partilerdir (Uysal ve Topak, 2010: 12).

Seçim süreçlerine bakıldığında siyasal partilerin sadece seçimlere odaklı kitlelerle bir ilişki içinde oldukları söylenebilir. Seçmen-siyasal parti ilişkisinin sadece seçim dönemlerine indirgenmesi siyasal partileri canlı tutan örgütlenmelerinin ihmal edilmesine, üyeliğin ikincil plana itilmesine neden olmaktadır. Siyasal partilere olan ilginin düştüğü yönündeki iddialar da bu gerekçelere sahiptir. 1980 öncesinin siyasal parti yapılanmaları ile sonraki yapılanmaları arasında bir değişim söz konusudur. Bu farklı yapıda da siyasal partiler yeni dönemdeki teknolojik aygıtlara uyum sağlayarak eski tip örgütlenme modelini büyük ölçüde terk etmeye başlamıştır. Önceki dönemin ideolojik, üyelik ve örgütlenme anlayışını terk eden partiler de sadece seçim dönemlerine yönelik kampanyalar ile seçmen desteğini sağlamaya çalışmaktadır. Dikkat çekilmesi gereken bir nokta önceki dönem siyasal parti yapılanmasını, üyelik sistemini, parti ile aidiyet bağı yüksek üye profiline ve örgütlenmesine sahip siyaset yapan partiler siyasal alan içinde daha istikrarlı ve kalıcı siyaset yapabilmektedir.

3. 13. Sonuç

Parlamento içindeki gruplaşmalar olarak ortaya çıkan siyasal partiler tarihsel süreç içerisinde değişim göstererek siyasal anlamda temsil yetkisini elinde tutan en etkili kurumlar olmuşlardır. Siyasal partileri toplumsal alan içinde bu denli güçlü kılan ise partilerin sahip oldukları işlevler olmuştur. Genel ve eşit oy ilkesinin kitlelere yayılması ile birlikte siyasal partilere verilen önem daha da artmıştır. Bu aynı zamanda siyasal partilerin kitlelerin siyaset yapmalarının yolunu da açık tutmaları ile ilgilidir. Siyasal parti içinde aktif görevler alarak farklı statüler elde eden seçmenler siyaseti yapacaklar kurumlar olarak siyasi partileri görmüşlerdir.

Siyasal partiler kuruluşları itibariyle ve ülkeden ülkeye farklı özellikler gösterebilmektedir. Siyasal partilerin kuruluşlarına göre göstermiş olduğu farklılıklar bir

takım yapısal farklılıkların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu farklı yapılar siyasal partilerin farklı özellikler ideoloji, örgütlenme, üyelik anlayışları gibi konularda farklı parti tipleri ortaya çıkarmıştır. Siyasal partilerin farklı yapısal özellikleri ile birlikte bir takım ortak işlevsel özellikleri bulunmaktadır. Bu ortak işlevsel özellikleri ile siyasal partiler kitleleri kendilerine çekebilmektedir.

Siyasal partilerin temsil işlevi sayesinde kitleler ortak çıkarlarını siyasal partiler etrafında birleşerek karşılamaya çalışmışlardır. Ayrıca siyasal partilerin demokratik yollardan iktidarı ele geçirme amaçlarının bulunması çıkarların gerçekleştirilmesinde siyasal partilere aktif bir özellik yüklemiştir. İktidarı meşru yollardan bir siyasal partinin kullanabilmesi siyasal partilere seçmenin rağbetini arttırmıştır. Ayrıca siyasal partilerin ileriki dönemlerin yönetici kadrolarını yetiştirme işlevlerinin olması ve siyasal partilerin her kademesinde seçmenlerin görev alabilmesi işlevlerinin siyasal partilere seçmenlerin olan ilgisini daha da arttırdığı söylenebilir.

Siyasal partiler işlevlerini yerine getirirken aktif olan bir takım unsurlardan oluşmaktadır. Özellikle siyasal partilerin bir ülkenin her yerinden destek bulabilmesi için tüm yerlerde örgütlenmesi gerekmektedir. Siyasal partilerin kurmuş olduğu örgütsel ağlar seçmenlere ulaşmanın birer araçları olmaktadır. Bu örgütler içinde yer alan üyeler de siyasal partilerin yerel temsilcileri olarak siyasal partiye destek sağlamaktadır. Ayrıca siyasal partilerin sahip olduğu yerel örgütlenmeleri ile o örgütlenmelerinin yönetici kadrolarında yer alanlar siyaset içinde yönetim tecrübesi kazanarak ileriki dönemlerin iktidar kadrolarının hazırlanmasına hizmet etmektedir.

Siyasal partilerle ilgili olarak siyasetin kiteselleşmesi ve siyasal katılımın yüksek düzeyde gerçekleşmesi son dönemde tartışılan konular arasında yer almıştır. Siyasal partilerle ilgili olarak olumsuz değerlendirmelerin yapılmasına neden olan siyasal partilerin eski işlevlerini yitirdiği yönündedir. Siyasal partilerin geçirmiş olduğu dönüşüme bağlı olarak yeni döneme uyum sağlama çabaları kitlelerin siyasal partilerden uzaklaştığı yönünde değerlendirmelerin yapılmasına neden olmuştur.

Siyasal partilerin yeni dönemdeki değişim çizgilerinde yeni parti tipolojileri tartışmalarında yer verildiği üzere siyasal partilerin daha çok seçimlere odaklanması siyasal partilerden kitlelerin kopuşunun bir nedeni olarak görülmektedir. Seçimlere

odaklı siyasal partilerin teknolojik gelişmelerin de etkisi ile kitleleri teknoloji yoğun kampanyalarla etkileyebilmesi siyasal partilerin örgütsel yapılanmalarını ikincil plana itmelerine neden olmuştur. İdeolojik bağın "etkisini yitirdiği" bir siyasal ortamda seçim dönemlerinde kitleleri peşinden sürükleyebilen partiler seçimlerin de belirleyicileri olmuşlardır. Son dönemdeki siyasal partilerdeki bu değişimi parti içindeki iletişimin tabana değil liderde toplanması sürecini de beraberinde getirmiştir. İşlevsiz hale gelen örgütlenmeler ve üyelik olguları siyasal partilerde etkisiz bir konuma düşmüştür. Siyasal partilerle ilgili olarak gerileme tezlerinin temelinde de yer alan bu tablo siyasal partilerin siyasetin en etkili kurumları olmasını değiştirmemektedir. Çünkü siyasal erki ele geçirme amacıyla olan yegane kurum hala siyasal partilerdir. Siyasal partilere alternatif bu işlevi yerine getirebilecek temsil kurumları ortaya çıkmış değildir.

Son olarak siyasal partilerle ilgili gerileme tezleri, kitlelerin siyasal partilerden uzaklaştığı yönündeki iddialara rağmen, siyasal alan içerisinde seçmen desteğini kazanan partilere bakıldığında, bu partilerin örgütlenme ve partisi ile aidiyet duygusu güçlü üyelik kanallarını işlevsel kılan partiler oldukları görülmektedir. Siyasal partiler bir takım değişimler geçirmekle birlikte bir siyasal partiyi oluşturan asli unsurlar içerisinde yer alan ideoloji, örgütlenme ve üyelik unsurlarının işlevsel kılınması partinin seçmen desteğini elde edebilmesinde birincil konumda yerini korumaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

KÜRESELLEŞME, KİMLİK SİYASETİ VE ETKİLERİ

4. 1. Giriş

Kültürel değerler siyasetin merkezine 1980 sonrasında yerleşmeye başlamıştır. Siyasetin kolektif birliktelik olarak sınıfı merkeze alan işleyişinin yerini kültürel değerler almıştır. 1980 öncesinin kolektif yapısı olan sınıf 1980 sonrasında siyaset sahnesinde etkisini yitirmeye başlamıştır. Yeni dönemde ise kolektif bir müttefik olarak kültürel gruplar siyasette etkili olmaya başlamıştır. Kültürel değerlerin siyasetin merkezi konumunda yer alması siyaset üretme pratikleri ile de doğrudan ilişkili görülebilir. Neoliberal politikaların etkisini gösterdiği küresel dünya düzeninde bir önceki dönemin ekonomik refahı amaçlayan ideal düzen vaatleri de sona ermiştir. Refah devletinin krizi ile birlikte toplumsal alanda da ekonominin neredeyse tamamen belirleyici hale gelmesi sınıfsal siyasetin yerine kimliklerin siyaset alanından talepleri ile görünürlük kazanması sürecinin doğurmuştur. Refah devletinin krizi ve küreselleşmenin etkisi ile birlikte dünya piyasalarında neoliberal ilkelerin başat hale gelmesi temel kırılma noktasını oluşturmuştur.

Ekonomi alanında neoliberalizmin etkisi ile birlikte ortaya çıkan değişimler toplumsal alanı egemenliği altına alırken siyaset karşısında ekonominin öneminin arttığı bir döneme gerilmiştir. Ekonomi alanındaki neoliberalizmin "zaferi" olarak sunulan bu gelişme ile birlikte siyasette de kimlik belirleyici bir öge haline gelmiştir. Kimliğin siyasetin merkezine yerleşmeye başlaması sınıf kavramının siyasette etkisiz kalması ile paralellik göstermiştir. Kimliğin siyasette yükselişe geçmesi 1968 olayları olurken aynı zamanda 1968 olayları siyasetin karşısında sınıfsal gücünde zirvesi olarak değerlendirilebilir. Dünyanın neredeyse tamamında etkili olan 1968 Gençlik Hareketleri bir anlamda siyasetin karşısında homojen ve güçlü bir kitlenin varlığını da göstermiştir.

Daha homojen ve büyük bir toplum tahayyülü üzerine kurulan projelerin iflas ettiği anlamına da gelen yeni dönemde, modernliğin insanlığa vaatleri ile siyaset sahnesine çıkan CHP'nin kimlik talepleri karşısındaki ikilemelerinin tartışılması açısından bu bölümün araştırma açısından önemli olduğu düşünülmüştür. Ulus-devlet ideolojisi üzerine varlığını konumlandıran CHP, yeni dönem siyasetinde etnik talepler

karşısında ulusalcı reflekslerle karşılık vermek durumunda kalmıştır. Bu da araştırmanın ana sorusunun cevaplanmasında önemli bir noktayı oluşturmaktadır.

Kültür, kültürel grup ve kimlik konusunun siyasetin merkezinde yer alış sürecinin tartışıldığı bu bölümde küreselleşme ve post-modern ideolojinin kimlik siyasetinde etkilerinin neler olduğu incelenmiştir. Kimlik siyasetine neden olan sosyo-ekonomik ve politik koşullar kimlik siyaseti başlığı altında incelenmiştir. Son olarak da kimlik siyasetinin Türkiye'deki yansımaları üzerindeki tartışmalara yer verilmiştir. Kimlik siyasetinin yükselişi araştırma açısından önem taşımaktadır.

4. 2. Küreselleşmenin Kimlik Siyasetine Etkisi

Küreselleşme kavramı olarak ekonominin, siyasetin merkezine yerleşmiştir. Siyaset ve ekonomi alanında dünyanın birbirine olan bağlılığını ifade etmek için kullanılan küreselleşme kavramı 1980 sonrasında tüm alanları etkileyen bir kavram haline gelmiştir. Küreselleşme, küreselleşmenin etkileri gibi konuların sık sık duyulduğu bir dönem yaşanmaktadır. Küreselleşme kavramının sıklıkla kullanılmasına bağlı olarak da sosyal bilimlerde küreselleşme kavramı bir sosyo-ekonomik ve siyasi çözümlenmelerde merkezi konuma gelmiştir.

Küreselleşme kavramı gündelik yaşama kadar her alanı işgal ederken sosyal bilimlerde de anahtar kavramlardan birisi haline gelmiştir (Giddens, 2004: 55). Kavramın anahtar bir kavram haline gelmesi ile birlikte kullanımının da 1980'lerden sonra hızla artması Robertson (1999)'a göre kavramın kullanımının takip etmek imkansızlaşmıştır. Kavramın bu denli çok yaygınlaşması çatışma, parçalanma gibi bir çok unsuru içinde barındırması ile birlikte (Giddens, 2002:12-13) kapitalizmin dünyaya yayılış süreci ile ilişkilendirilmesine (Wallerstein, 2002: 16) de bağlanabilir. Küreselleşme kapitalizmin dünyaya yayılması dolayısıyla da dünyadaki toplumların birbirine benzeme süreci ile de birlikte düşünülebilir. Kapitalist sistem tüm dünyayı etkilerken aynı zamanda dünya toplumlarını da ekonomik temelde birbirine benzetmektedir.

Ekonomik sistemlerin birbirine eklemlenmesi, dolayısıyla kapitalizmin başat hale gelmesi küreselleşmenin en önemli özelliklerinden birini oluşturur. Giddens (2004:

69)'a göre uzak yerleri birbirine bağlayan bir süreç olarak ifade edilen küreselleşme bu bağlantıyı kapitalist sistem üzerinden gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla da dünya ülkelerinin birbirine bağlanmaları ekonomik temelde olmaktadır. Bauman (1999: 69)'a göre ise bu süreç dünya ülkelerini birbirine bağlarken aynı zamanda başına buyruk bir sürece de karşılık gelmektedir. Başına buyrukluğa ise ekonomi alanında gerçekleşmemektedir. Bauman'ın küreselleşmenin başına buyrukluğa getirisi daha çok sosyo-ekonomik etkileri anlamında kabul edilebilir. Çünkü kapitalist ekonominin dünya ülkelerini etkileme süreci ile birlikte ulus-devletleri aşan bir takım egemen denetleyici kurumlar ortaya çıkmıştır. Bu süreç aynı zamanda ulus-devletin egemenliğinin de zedelenmesine neden olmuştur. Küreselleşme süreci ile birlikte ulus-devlet sahip olduğu bir takım egemenlik yetkilerini ulus-üstü kurumlarla paylaşmak durumunda kalmıştır. Ulus-devletin özellikle ekonomik açıdan işlevsizleştirilmesi sürecinde iki boyut ön plana çıkmıştır. Birincisi, ekonomi alanındaki yetkilerin IMF, OECD, GATT gibi ulus-aşırı ölçekte yapılmış kurumlara devredilmesi, ikinci ise ulus-devletlerin hakimiyetlerinin kendi sınırları içinde yerelleşmeyle aşındırılmasıdır (Kazgan, 2009: 34).

Küreselleşme süreci ulus-devletin egemenliklerini törpülerken aynı zamanda ulus olgusunu parçalama yönünde de bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Modern siyasi dönemin bir ögesi olan ulus-devlet küreselleşme süreci ile birlikte sahip olduğu zemini kaybetmeye başlamıştır. Her şeyden önce ulus-devletin egemenliğini ulus-üstü kurumlarla paylaşmak durumunda kalması ulus-devletin meşruiyetini de sorgulanır hale getirmiştir. Ulus-devletin siyasi, toplumsal ve ekonomik zemininin krizde olduğu yönündeki tartışmalar (Hall, 1998: 47), ulus-devletin egemenlik kurduğu toplumsal birliği de parçalamaktadır.

Küreselleşme süreci ile birlikte ulus-devletin dayandığı siyasi, sosyal ve ekonomik taban kaymaktadır. Buna bağlı olarak ulus-devletin elementleri olan ulusal toplum, ulusal egemenlik, ulusal çıkar, ulusal kimlik, ulusal ekonomi gibi kavramlar karşılıksız kalmaktadır. Ulusların dış ilişkilerinde ulusal çıkarlar, piyasanın da belirleyiciliği ile "pazarlık"lar üzerine alışveriş anlayışı ile yürümeye başlamıştır. Bauman (1999: 79)'a göre buna neden olan ise küresel güçlerin hareket özgürlüğünün sağlanması ve bunun her geçen gün artmasıdır. Ulus-devletin belirtilen şartlara göre yeniden yapılandırılması ise bunu sağlayabilecek olan bir neden olarak görülmektedir.

Küreselleşme sürecinde ulus-devlet yeniden yapılandırılarak çağın yeni bir devlet türü gibi sunulmaktadır. Uluslararası ölçekte küresel sisteme entegre olmuş bir devlet anlayışı yerelde de hakimiyetlerini paylaşmış bir özelliğe bürünmüştür. Uluslararası alanda ulus-devletin egemenlik hakları ulus üstü kuruluşlar tarafından paylaşılırken sadece yerel yetkilerle sınırlandırılmış bir devlet şekli ortaya çıkmıştır. Küreselleşme sürecinde bazı ulus-devletler bu yapıya göre bir dönüşüm geçirirken, Batı merkezli ülkeler ise dünya siyasetinde hakim konumlarını arttırarak devam etmektedir.

Ulus-devletin geçirmiş olduğu bu dönüşümlerle birlikte yetkileri büyük ölçüde kısıtlanmış yeni bir post-modern devlet türü ortaya çıkmaya başlamıştır. Küreselleşme tarafından temsil edilen yeni düzende ulus-devletler, sadece yerel yetkilerle donatılmış yapılar olarak düşünölmeye, uluslararasılaşamayan sermaye ile birlikte vasıfsız işçilerin devleti haline gelen bir yapı muamelesi görmeye başlamıştır (Kazgan, 2009: 38).

Ulus-devletin toplumsal zemininin aşındırılması ise kültürel özelliklerin siyaset sahnesinde yer alması ile gerçekleşmektedir. Daha çok etnik kimlik temelinde ortaya çıkan bu gelişme devletin dayandığı ulus anlayışının meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bir takım kültürel taleplerin ulus-devlete yöneltilmesi, devletin farklı unsurları birleştirici etkisinin de (Habermas, 2002) zedelenmesine neden olmaktadır. Bu aynı zamanda ulus-devletin kendi içinde de egemenliğinin sarsılmasına neden olmaktadır.

Öte yandan küreselleşme süreci ile birlikte kimliklerin siyasetin merkezine yerleşmeye başlamasında post-modernizmin de etkisi bulunmaktadır. Modernlik projesinin 1970'li yıllarda eleştirilmeye başlanması, modernliğin getirisi olan sosyo-politik ve sosyo-ekonomik tüm öğelerin meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu sorgulama aynı zamanda bu öğelerin destek yitirmesine de neden olmuştur.

4. 3. Post-modernizmin Kimlik Siyasetine Etkisi

Post-modernizm modernliğin Batı'da yaşanan derin "krizi" sonucu ortaya çıkmış ve küreselleşme gibi hayatın tüm alanlarında etkili olmaya başlamıştır. Aydınlanma felsefesi üzerine kurulu modernitenin eleştirilen yönleri ile birlikte modernliğin insanlığa sunduğu tüm düzenlerinin "kriz"de olması yeni bir dönem olarak post-modern

dönemin ön plana çıkmasını kolaylaştırmıştır. Post-modern ideolojinin etkilerinin artmaya başlaması ile birlikte siyasal alanda da demokrasi, kültürel haklar gibi olguların temelinde ulus-devletin dayandığı vatandaşlık ve egemenlik anlayışı sorgulanmaya başlamıştır. Küreselleşme süreci ile birlikte dünyanın geniş kesimlerinin birbirleri ile kolay ve hızlı iletişime geçmelerine bağlı olarak da post-modernizmin etkileri büyük ölçüde etkili olmuştur.

Modernizm insanlığa evrensellik ve homojenlik üzerinde kurulu bir yaşam vaat etmiştir. Yeni dönemde bunun yerine, farklılık ve çoğulculuk temelinde bir anlayış ikame edilmeye çalışılmaktadır. Post-modernizmin vurguladığı çoğulluk, modernizmin objektiflik özelliğinin yerine de sübjektiviteyle ikame etmektedir. Meta anlatıların etkisiz kalması post-modern dönemde bu konuların merkezde yer almasında etkili olmuştur (Heller ve Feher, 1993: 11). Modernizmin evrensellik iddiasının "etkisiz" kaldığı yönündeki tartışmalarla birlikte, daha homojen kavramların yerini aile, etniklik, din gibi kimlik sağlayıcı mekanizmalar ön plana çıkmaya başlamıştır (Yılmaz, 1996: 145). Ulusal kimliğin sorgulandığı bir dönemde alt kimlik olarak etnik kimliklerin veya dini kimliklerin öne çıkması hem ulusal kimliğin parçalanmasına hem de ulus-devlet anlayışının inandırıcılığını yitirmesine neden olmuştur. Ulus-devletin toplumsal alanında ortaya çıkan bu değişim ulusal kimlikteki aidiyet duygusunun da ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Aidiyetlik bağının kopması toplumsal ve siyasal alanda etnik ve dini özelliklerin ön plana çıkmasına yol açmaktadır.

Post-modern dönemde ulus-devletin vatandaşları ile olan bağlar yeniden tanımlanırken modern dönemin anlayışında yer alan milliyetçilik, liberalizm, sosyalizm gibi evrensel ve bütünsel yaklaşımların dünyayı bu yönde değiştirme üzerine kurulu ideolojileri dışlanmıştır. Bunun yerine siyasette etkili olan etnik, dinsel ve diğer kimliksel talepler olmuştur (Eagleton, 2005: 24). Bu durum aynı zamanda siyasette daha kolektif temele dayanan siyasal hareketlerin de toplumsal desteklerini etkisiz bırakmıştır. Toplum kültürel taleplerle daha parçalı hale geldiği için siyasetten talepler de bu yönde gerçekleşmiştir. Ayrıca bu durum "evrensel" ve "bütünsel" yaklaşımların yerini kimlik hareketlerinin almasına neden olmuştur.

Post-modern dönemde ortaya çıkan ve bütünsel bir yaklaşımı reddeden anlayışın yerine daha parçalı toplumsal yapılar yüceltmeye başlanmıştır. Bu gelişme aynı

zamanda modern dönemde kurulmuş olan siyasal ittifakların yeniden belirlenmesine neden olmuştur. Siyasal ittifakların yeniden belirlenme süreci özellikle siyasal partiler üzerinde etkili olmuştur. Siyasal partilerin sınıfsal tabanları ile bağlarının etkisiz kalması bu dönemin siyasetteki en büyük yansıması olarak değerlendirilmektedir (Sarıbay, 1995: 115). Siyasetin değişen özellikleri siyasal partileri ittifak arayışı için yeni arayışlara yöneltirken siyasal partilerin de bu arayışlarda kültürel özellikleri ön plana tutan bir anlayış içine girdikleri gözlenmektedir. Siyasal partiler bir önceki dönemin ittifak özelliği olan sınıfsal yapıların siyasette etkisiz kalması ile birlikte toplumsal taban oluşturmada aradıkları yeni bağlar toplumun talepleri olan kültürel yönlerle ilişkili hale gelmiştir.

Post-modernite ile birlikte farklılıklar çerçevesinde yurttaşa yapılan vurgu ve ileri demokrasi arayışları toplumsal alanda belli yönlerde pozitif etkilere sahip görünmektedir. Ulus-devletin egemenlik kurduğu vatandaş kitlesi üzerinde bu farklılıkların bir arada nasıl yaşayabileceği, farklılıkların aynı coğrafi alanda bir arada nasıl varlıklarını sürdürebilecekleri yönünde evrensel bir projenin henüz ortaya çıkmamış olması post-modernizmin eleştirilen yönleri arasında yer almaktadır (Kale, 2002: 37-38).

Modernitenin siyasal projesi olan ulus-devletin evrenselci projelerinin eleştirilmesi ile ortaya çıkan siyasal alandaki bu gelişme siyaset alanında kültürel taleplerin artmasına neden olmuştur. Genel çerçevesi itibariyle modernitenin dayandığı epistemolojinin eleştirilmesi yeni dönemde yeni vaatlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ulus-devletin homojen ve hakimiyet temelli siyaset anlayışı karşısında post-modern dönemde bir takım kültürel öğeler çerçevesinde siyaset yeni boyutlar almıştır. Siyasetin aldığı yeni boyutlar da küreselleşmenin etkileri ile birlikte dünyanın çok büyük kesimlerinde etkili olurken siyasal ittifakları da yeniden belirlemektedir. Özellikle siyasal partilerin dayandıkları ideolojik temellerin bundan oldukça büyük ölçüde etkilenmesi ile birlikte siyasal partiler yeni dönem siyasetine uygun olarak yeni ittifak arayışlarına girmişlerdir. Siyasal partilerin bu arayışlarında temel amaç kendilerine yeniden toplumsal taban oluşturma gayesidir. Siyasette kültürel referanslara yapılan vurgu ön plana çıkarken siyasal partilerin yapısal dönüşümleri de ortaya çıkmıştır. Modern dönemin örgütlü ve kolektif toplumsal birlikteliklerle güçlü ideolojik

bağları olan siyasal partilerin yerini büyük ölçüde daha seçimlere dönük ve medya destekli siyasal parti tipleri almıştır. Ayrıca yeni dönemde siyasal partilerin ittifak arayışı içinde oldukları toplumsal kesimler kültürel taleplere sahip toplumsal birliktelikler olmuştur. Siyasal partilerin yeni yapılanma içinde oldukları yeni dönemde, önemli bir özellikleri olan örgütlenme ve üyelik anlayışlarını devam ettirerek buna uyum sağlayan partilerin daha geniş toplumsal destek buldukları da gözlenmektedir.

4. 4. Kimlik Siyaseti

Küreselleşme süreci ve post-modernizmin etkisi ile birlikte ulus-devletin egemenlik kurduğu vatandaşların kimlik temelli taleplerde bulunmaları paralel gelişme göstermiştir. Küreselleşme süreci ile birlikte yerelliklerin de ön plana çıkmaya başlaması kimliğin siyasette etkili olmasını beraberinde getirmiştir. Ayrıca kimlik taleplerinin evrenselci ideolojilerin etkisiz kalmaya başlaması ile birlikte siyasette yeni bir toplumsal ittifakın temelini oluşturmaları da kimliğin önemini arttıran bir gelişme olduğu söylenebilir.

Toplumsal ve siyasal alanda küreselleşmenin etkisi ile birlikte farklılıklar büyük ölçüde ön plana çıkarılmaktadır. Bayart (1999: 23)'in deyişiyle "farklılıkların yeniden icat edilmesi" söz konusudur. İnsanlığın tarihsel süreç içerisinde sürekli farklılıkları var olmuştur. Bu durum yeni ortaya çıkan bir durum değildir. Ancak yeni dönemi farklılıklar açısından önemli kılan özellik küreselleşmenin etkisi ile iletişimin hızlanması ve yoğunluk kazanması olmuştur. Bu süreçte, modernlik projelerinin insanlığı belli ortak değerlerde bir araya getirme farklılıkları ikinci plana atma amacının yerini farklılıkların ön plana çıkarılması arayışı büyük ölçüde belirleyici olmaktadır. Küreselleşme sürecinde dünya küçülürken teknolojinin sunduğu olanaklar çerçevesinde karşılaşma alanlarında farklılıklar ortaya çıkarak yaygınlık göstermiştir.

Kimliğin yaygınlaşma sürecinin yerelliklerin küresel düzen içinde ön plana çıkmaya başlaması izlemiştir. Evrensel iddiaları olan projelerin sorgulanması ve etkisiz kalması ile birlikte kimlik ittifakları için siyasette yeni bir zemin oluşturmuştur. Özellikle sol ideolojinin tartışılan gelişmeler çerçevesinde zemininin kayması bunu kolaylaştıran bir gelişme olmuştur. Solun ideolojik ve toplumsal olarak etkisiz kalması

sol siyasetin de kimliği merkeze almasına neden olmuştur. Evrenselci projelerin etkisiz kalması sonucunda kimlik talepli hareketlerin savunduğu eşitlik, kültürel haklar gibi konular sol siyasetin gündeminde yer almaya başlamıştır. Seçmenlerin siyasal partilerden olan taleplerinin ekonomik boyuttan kültürel boyuta dönüşmesi sınıfsal birlikteliğin de parçalanması üzerinde etkili olmuştur. Bu süreç aynı zamanda gelecek isteyen kesimlerin işçi sınıfı ile siyasette ortak hareket etmesinin de sona ermesinde etkili olmuştur. Yeni dönemki kimlik referanslı hareketler de herkes için değil belli bir grubun üyeleri için taleplerde bulunur hale gelmiştir (Hobsbawm, 1996: 43).

Kimlik siyasetinin var olmayı ön plana alan yaklaşımı (Kaya: 2007: 145) ile birlikte hak talebinde bulunan kesimler daha küçük gruplara bölünmekte ve eskinin siyasal hareketlerine göre güçsüz kalmaktadır. Bir dönemin evrensellik iddiası ile kendisi gibi aynı konumda olan tüm insanlık için ortaya atılan talepler söz konusu iken yeni dönemde belli kimlikler için taleplere dönüşmüş durumdadır. Bu da yeni dönemdeki kimlik talepli hareketlerin güçsüzlüğüne neden olmaktadır. Belirtilen çerçevedeki yaklaşımlar aynı zamanda kimlik taleplerinin sınırlılığını göstermesi açısından anlamlıdır. Kimlik politikalarının siyaset içindeki imkanını sınırlandıran bir diğer önemli faktör de kimliğin tarihsel ve toplumsal süreçte iktidar ilişkileri içinde kurgulanmasıdır (Berktaş, 2006: 118-119).

1980 sonrasında neoliberal ekonominin etkisi ile birlikte siyasal iktidarların sınıfların ekonomik taleplerini karşılayabilme gücü büyük ölçüde azalmıştır. Ekonomik olarak vatandaşların taleplerini karşılamakta güçlük çeken siyasal iktidarın meşruiyeti de büyük ölçüde bir kriz durumu yaşamaya başlamıştır. Siyasette kimlik politikalarının etkili olması ile birlikte kimlik temelli hareketlerin kültürel taleplerinin karşılanması daha mümkün hale gelmiştir. İktidarların kimlik siyasetlerinde yeniden şekillendirme süreci büyük ölçüde de iktidarların meşruluğunu sağlamaya yönelik hale gelmiştir.

Yeni dönem siyasetini şekillendiren kimlik olgusu, siyasal partilerin de politikalarında kültürel taleplere göre siyaset yapmaları sonucunu doğurmuştur. Kimlik temelli hareket yeni dönem siyasetinde etkili olduğu gibi siyasal partilerin seçmen desteğini sağlayabilmek adına bu tür taleplere yer vermeye başladıkları gözlenmektedir. Siyasetteki bu yeni durum iktidarın meşruiyetini sağlamasına yardımcı olmaktadır.

İktidarın meşruiyetini sağlamakla birlikte kitlelerin sosyo-politik alan içersinde kimliklerini ön plana çıkarmaları sürecini de ortaya çıkarmaktadır.

Modernizm ve sol siyaset evrensellik vurgusu ile homojen bir toplum oluşturma tahayyülü sahipken, post-modern dönemde yeni bir toplum tahayyülünden ziyade farklılıkları ön planda tutan bir siyaset anlayışı yer almaktadır. Bu durum aynı zamanda evrensellik iddiasında olan siyasetin de zeminini etkisiz hale getirmektedir. Siyasetteki bu değişimde 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile soğuk savaş döneminin sona ermesi de etkili olmuştur. Bu gelişme sol siyaset için önemli bir kırılma noktasını oluşturmaktadır. SSCB'nin dağılması aynı zamanda sosyalizmin de başarısızlığının ilanı olarak algılanmıştır. Sol siyaset kitlesel destek bulabilme adına yeni bir arayış içine girmek durumunda kalmıştır. Solun yenilgisinin ilan edilmesi aynı zamanda dünya siyasetinde yeni sağı ön plana çıkarmıştır. Yeni sağın siyasette kullandığı temel referanslar da ekonomi alanında neoliberalizm olurken toplumsal alanda da kültürel özellikler olmuştur.

Dünya siyasetinde ortaya çıkan bu değişimler sol siyasetin de zemin yitirmesine bağlı olarak yeni arayışlara yönelmesine neden olmuştur. Sol siyasetin özgürlük, eşitlik temelli siyaset anlayışı çerçevesinde kültürel talepler bu yönde değerlendirilmiştir. Sınıfın etkisiz kalmasına bağlı olarak da sol siyasetin yeni ittifak halinde olduğu kesimler kimlik talepleri olan gruplardan oluşmuştur. 1968 hareketleri kültürel özellikleri sol siyasetle özgürlük, eşitlik ve demokrasi konularında buluşurken 1970'li yıllardan itibaren sınıfa yapılan vurgu eski önemini yitirmeye başlamıştır. 1980'li yıllarda ise ekonominin siyaset üzerindeki artan belirleyiciliğine bağlı olarak toplumsal taleplerin kültürel özellik göstermesi büyük ölçüde istenilir bir durum olmuştur. Ekonominin siyaset üzerindeki belirleyiciliğinin artması ile birlikte ulus-devletin de siyasal bir birlik olarak egemenlik alanlarının daralması tüketim kültürü çerçevesinde bireyciliğin ön plana çıkarılmasına neden olmuştur. Bireyciliğin ön plana çıkması da kolektif birlikteliklerin etkisiz kalmasında belirleyici bir hale gelmiştir.

Yeni siyasetin etkili olduğu son dönem siyasetinde "yeni zamanlar" toplumsal hareketlerin sınıfsız-uluslar arası bir kültürle çerçeveslendiği bir toplum yapısını ifade etmektedir (Urry, 1995: 104). Ülkeler arasında uluslararasılık boyutunun ön planda yer alması ulus-devletin parçalı ve merkezsiz bir hal almasına neden olmaktadır. Ulus

devletin kontrolü altındaki yerel siyasetin de özellikleri ulus-üstü konumlara gelmektedir. Yeni dönem siyasetinde kamusal ve özel alanların arasındaki sınırın belirsizleşmesi, kültür ve kimliğin belirleyiciliğinin artmasına neden olmaktadır. Bu sürecin daha da hızlı işlemesine neden olan ise siyasal hayatın yapılanmasında bilgi işlem teknolojileri ile birlikte medyanın etkisidir (Axford, 2001: 25).

Demokrasiye yapılan vurgu ile birlikte gelişen bu süreçte sınıfsal birlikteliğin parçalanmaya başladığı yönünde teorik zemin de oluşturulmaktadır. İşçi sınıfı içinde mavi-beyaz yakılı ayrımı ile başlayan bu "parçalanma" süreci hizmet sektörünün ağırlığının artması ile desteklenmektedir. Bunun da temelini işçiler arasındaki kafa ve kol işçileri arasındaki ayrıma dayanmaktadır. Bu ayrım üretim ve sömürü ilişkisinden doğan bir ayrım olarak kabul edilmemektedir (Wood, 2006). Bu tür tartışmalar siyasette kimliklere yapılan vurgunun artmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda ortaya çıkan bu gelişme bireylerin özgürlüğünün, toplumun demokratikleşmesinin sağlanacağı yönünde bir beklenti doğurmaktadır. Kimliğin siyasette etkili olması makro ölçekte demokrasinin geliştirilmesinin de ön koşulu olarak algılanmaya başlamıştır. Bu savlar içinde oldukça önemli sorunları barındırmaktadır (Erbaş-Coşkun, 2007: 6).

Touraine (2005: 141)'e göre bu sorunların temelinde eşitlik boyutu yer almaktadır. Çünkü bu tür hareketler çokluğu ve eşitliği öngören, toplumsal ve kültürel çeşitliliği savunan hareketler olabilir. Ancak eşitliği savunmak noktasında yetersiz kalmaktadırlar. Eşitlik çoğunlukla evrensel özelliğe sahiptir. Eşitlik yasası kendi içinde taşıdığı evrensellik amacı ile farklılıkları yadsıma özelliğine sahiptir. Yeni siyasetin içinde yer alan toplumsal hareketlerin bu şekilde evrensel talepleri bulunmaması ve farklılıklara yapılan vurgu eşitliğin savunulması noktasında etkisiz olarak değerlendirilmelerine neden olmaktadır.

Evrensellik, eşitlik-yerellik, farklılık tartışmaları eksenin de refah devletinin gerileme süreci de anlaşılabilir. Buna bağlı olarak refah devleti uygulamalarının bir evrensellik iddiası olduğu kabul edilebilir. Herkese yeterli bir ücret arayışı, ekonomik eşitsizlikleri gidermek, yoksulluğu, yoksunluğu ve dışlanmışlığı ortadan kaldırmak gibi uygulamalar bu iddiayı desteklemektedir. Bunun aynı zamanda insanların sisteme dahil edilip marjinalleşmesini de önleyeceği düşünülmüştür (Kymlicka, 2004: 401). Bu dönemde devletin iktidarının meşruluğu, toplumun bütün kesimleri için istihdam, sosyal

sigorta, yeterli ücret gibi sosyal politikalar uygulamasına ya da kısaca herkese askeri bir yaşam düzeyi sağlamasına bağlı hale gelmiştir (Harvey, 1999:162). Devlet ekonomideki kıt kaynaklar nedeniyle bunu sağlayamadığı ölçüde de taleplerin kültürel boyut almasında etken olmuştur. Bu durum aynı zamanda refah devletine yönelik meydan okumaları da beraberinde getirmiştir (Berger, 2001: 889). Buradan hareketle küreselleşme, post-modernizm, refah devleti projelerinin etkisiz kalmasının insanlığa vaat edilen "evrensel" içerikli siyasetlerin etkisiz kalmasında belirleyici olduğu söylenebilir.

1980'li yıllarda sosyal bilimler alanında sosyo-ekonomik ve politik sistemle ilgili tartışmalar "son"lar ve "kriz"ler üzerine yoğunlaşmaktadır. İdeolojinin sonunun gelmediği, işçi sınıfının sonu, sosyal demokrasinin krizi, refah devletinin krizi gibi konular siyasetin yeniden belirlenmesinde etkili olmaktadır (Keyman, 2000: 42). Ortaya çıkan kriz durumlarının aşılması ve bir önceki dönemin egemen anlayışı olan evrensellik temelinde insanların sisteme bağlanabilmesi ve marjinalleşme durumundan kurtulabilmeleri için yeni bir siyaset tarzı ortaya atılmıştır. Bu siyaset tarzı da daha yerel özellikleri kapsayan kültürel konular üzerinden işleyen bir siyaset olmuştur. Yeni dönemde sistemin meşruiyeti kimliği merkeze alan çözümler ile sağlanmaya çalışılmıştır.

Kimlik siyaseti siyaset bilimi alanında yeni kullanılmaya başlayan bir kavramdır. Küreselleşmenin etkisi kültürel alanda kimlikler üzerinde daha çok olmuştur. Kimlikler yeni dönemde siyasi bir araç haline gelmiştir. Ulus-devletlerin kurulmasıyla birlikte kimlikler ikinci plana atılırken, kimlik eksenli talepler post-modern dönemde etkili olmaya başlamıştır. Küreselleşme sürecinin yarattığı belirsizlik ortamında gözlenebilen en önemli olgulardan biri, farklılıkların tanınmasına dayalı kimlik siyasetinin siyasi bir söylem olarak belirleyici bir konuma taşınmış olmasıdır. Kimlik siyaseti şu üç özelliği göstermektedir: Bunlardan birincisi, sınıf siyasetinin yeteriz kalması nedeniyle kimlikler kendi tarihsel bağlamını kurmaktadır. İkinci olarak belirsizliğin egemen hale geldiği sosyo-politik alanda hem demokratik hem de toplulukçu siyasal projelere kimlik siyaseti eklemlenmektedir. Son ve en önemlisi olarak da çok kültürlü bir siyaset anlayışı sergileyerek hakim siyaset anlayışını dönüştürmektedir (Keyman, 1998: 40).

Kimliğin siyasette merkezi konuma gelmesine bir arada yaşamaya tehdit oluşturduğu ve ulus devlete olan yurttaşlık bağlarını zayıflatacağı için karşı çıkılmaktadır (Falk, 2001: 56; Hall ve Jacques, 1995: 184). Kapsayıcı bir siyasal birlik özelliğine sahip olan ulus-devlet içinde kimlik taleplerin siyaset alanında var olması yeni çatışmaların kaynağını oluşturacaktır. Siyasetin kimlikler üzerinden yürütülmesi toplumsal grupları şiddete ve fanatizme yöneltmektedir. Ulus-devletin "ötekileştirme" yönü yeni dönemde toplumsal grupların içine kapanmasına bağlı olarak bunu kurumsallaştıracaktır. Dini, etnik, ulusçu, cinsiyetçi kimlikler her türlü fundemantalizmin kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Bu tarz değerlendirmeye neden olan ise siyasete dönüşen kimliklerin sahip olunan kimlikleri keskinleştirip kutuplaşmalara neden olacağıdır. Yerellik iddiası ile başlangıçta ortaya çıkan kimlikler gittikçe düşmanlık içeren bir özelliğe sahip olabilmektedir (Giddens, 2002: 245).

Özellikle 1980'lerden sonra ulus-devletin egemenlik haklarında ortaya çıkan paylaşımlar, onun farklılıkları bir arada tutma yeteneğini kaybetmesini kolaylaştırıcı bir etki yarattığı söylenebilir (Kazgan, 2009: 244). Ulus-devletin en önemli işlevsel zaafi refah devleti uygulamaları olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü refah devleti, refahın eşit dağılımı, sosyal güvenliğin sağlanması gibi konular üzerine yoğunlaşırken siyasal iktidarlardan talepler de bu yönde olmuştur. Buna bağlı olarak dünya siyaseti 1980'li yıllara kadar refah devletini oluşturulması üzerinden belirlenmiştir. Refah devleti insanların çoğunun aile, iş, tüketim ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlamıştır. Bu amacın gerçekleştirilmesi ise siyasi çatışmaya neden olan ekonomik alanlardaki eşitsizliklerin giderilmesine ve toplumsal çatışmaları da minimum düzeye indirilmesini sağlayacaktır (Offe, 1999: 58). Refah devletinin amacı modernliğin evrensellik iddiaları ile de büyük ölçüde örtüşmektedir. Çünkü refah devletinin amacı tüm vatandaşlarına eşit sosyo-ekonomik ve siyasi haklar sunmaktır. Ancak 1980 sonrasında modernlik projesinin de eleştirilmeye başlanması ve petrol krizlerinin etkisi ile devletler refahı dağıtıcı özelliklerini ikinci plana atarak krizden çıkmanın çaresini refah devletinden vazgeçerek bulma çabasında olmuşlardır.

Yaşanan gelişmelerin "kriz" boyutlarında olması etnik, dinsel ve kültürel her farklılığın siyasal alanda önemli ölçüde görünürlük kazanmasına neden olmuştur. Siyasetteki karşılaşma alanları da buna bağlı olarak kültürel noktalarda gerçekleşmiştir

(Smith, 2002: 203). Kimliklerin çatışma yaşadıkları ilk kurumsal boyut da ulus-devlet olmuştur. Ulus-devletlerin sahip oldukları kültürel açıdan heterojen yapı söz konusudur (Bayart, 1999: 103). Ulus-devletler kuruluş aşamalarında bir ulus tahayyülü etrafında bu heterojenliği homojenliğe dönüştürme yolu izlemişlerdir. Ulus-devletin etnik olarak tüm unsurları ikinci plana atarak, yeni bir ulus anlayışı inşa etmesine bağlı olarak yeni dönemin kimlik talepli hareketleri de ulus-devletin egemenlik anlayışını sorgulama yoluna gitmişlerdir. Bir dönemin herkese sosyo-ekonomik ve siyasi haklar talepleri yerini ulus-devletten kendi kimlikleri ile ilgili kültürel taleplere bırakmıştır. Bu durum Eagleton (2005: 51) tarafından, kültürün artık yaşanmasından zevk alınan bir olgu olmaktan çıkıp bambaşka bir mecraya sürüklenerek, uğruna ölünen bir değer haline geldiği şeklinde ifade edilmektedir.

Küreselleşme ve post-modernizmin kuşatıcı etkileri ile birlikte kimlik siyaset alanına belirleyici hale gelmiştir. Siyasetin bu boyutu birçok etnik unsuru bünyesinde barındıran ve bunları bir ulus çatısı altında homojenleştirme amacıyla olan ulus-devletlerin meşruiyetini sorgulanır kılmıştır. Kimlik talepli hareketler ulus-devlet içinde tanınma talebi ile yeni bir mücadele alanı oluştururken, devletlerin siyasetlerinde de kendi meşruiyetlerini sağlayabilme adına bu talepler ön planda yer alan konular arasında yer almıştır. Özellikle 1980 sonrasında artan bu süreç dünya ülkeleri arasında yaygınlaşmıştır. Ulusal birlikteliği zayıflatacağı endişesi ile zaman zaman karşı çıkışları da barındıran kimlik siyaseti, demokratikleşme, özgürlük kışkırtıcıları altında dünya kamuoyunda kabul ve destek görmektedir. Yerellik vurgusunu ön plana çıkaran kimlik siyaseti aynı zamanda bunu evresellik içeriğine sahip olan demokrasi ve özgürlük çerçevesinde dile getirmektedir. Bu gelişme de bu siyasetin yaygınlaşmasında birincil derecede etkili olmaktadır.

4. 4. 1. Kimlik Siyasetinin Türkiye'ye Yansımaları

Küreselleşme, ulus-devletin "krizi", refah devletinin "krizi" gibi gelişmeler dünyada olduğu gibi 1980 sonrasında Türkiye'de etkili olmaya başlamıştır. Neoliberal dönüşümün bu dönemde başlaması ile birlikte Türkiye'nin dünyaya açılma süreci başlamıştır. Bu süreçte dünya siyasetinde etkili olan kavramlar Türkiye siyasetinde de yansıma bulmuştur. Özellikle 1990'lı yıllarda siyasette iki öğenin belirleyiciliği

artmıştır. Bunlar da etnik ve dini temelde ortaya çıkan kimlikler olmuştur. Kürt kimliği ve İslami kimliğin siyasal alanda etkili olmaya başlaması seküler ve ulus-devlet temelindeki kurucu felsefenin de sorgulanmasını beraberinde getirmiştir.

Ekonomi alanındaki neoliberal dönüşümlerin yolunu açan ise 1980 askeri darbesi olmuştur. Darbenin öngördüğü siyasal yapı darbe sonrasında getirilen bir takım kısıtlamalarla uygulanmaya konulmuştur. Özellikle tüm siyasal partilerin yasaklanması ve toplumdaki kurumlara getirilen siyasi yasaklar örgütlü toplumun dağıtılmasını hedeflemiştir. Darbenin öngördüğü toplumu apolitikleştirme büyük ölçüde başarılı olmuştur. Bu dönemde siyasal aktivizm nüfusun az bir kısmına serbestlik tanımıştır. 1982 anayasası ve siyasal parti yasası ile kamu sektörü çalışanlarının, memurların, sendika üyelerinin, öğrencilerin, öğretmenlerin, askerlerin ve diğerlerinin siyasal katılımı sınırlandırılmıştır (Delibaş, 2011: 177).

Bunlara ek olarak ulusal kalkınmacılık modeli ile ekonomik gelişme planları yine bu dönemde terk edilmeye başlanmıştır. Devletin ekonomi içindeki etkisi serbest piyasa koşulları içinde özel sektör lehine daralma göstermiştir. Oysa 1960 ve 1970'li yıllarda ulusal kalkınmacılığa dayalı politikalar ile refah düzeyinde bir artış sağlanmıştır (Zürcher, 2010: 392). Türkiye'de sonuç alan bu politikalar aynı zamanda örgütlü bir toplum yapısı ile de birbirini destekleyen gelişmeler olmuştur. Dünya ölçeğinde neoliberal ekonomi politikalarının bu dönemde popüler hale gelmesi, Türkiye'de de bu yapının işleyişine uygun bir siyasal sistemi zorunlu kılmıştır. 1980 darbesinin sağlamaya çalıştığı da neoliberal ekonominin işleyişine uygun bir siyasal yapı ortaya çıkarmak olarak belirlenmiştir (Boratav, 2005: 83).

Türkiye siyasetinde görülen bu değişim aynı zamanda neoliberal ekonomi politikalarının uygulanmasını kolaylaştırıcı olmuştur. Dönemsel olarak kapitalist ekonominin girdiği krizlerde siyasal krizlerin de ortaya çıkmaması öngörüsü yeni dönem siyasetinin bir özelliği olarak ön plana çıkmaktadır. Çünkü 1977'te tüm petrol krizinin çıkmasına bağlı olarak ekonominin çıkmaza girmesi, toplumdaki sağ kanat grupların provokasyonu ile siyasal krize dönüşmüştür. Siyasi krizle etkileri artan ekonomik kriz ülkeyi çıkmaza sokmuştur (Delibaş, 2011: 176). Yeni dönemde ise bu türden ekonomik krizlerin siyasal krizlere dönüşmemesi amacı ile toplumun politize olma yollarının kısıtlanması çare olarak görülmüştür. Ülkedeki siyasal hareketlerin

tasfiyesine neden olan bu gelişmeler aynı zamanda ülke kalkınmasının ekseninin ulus-ötesi stratejiye çevrilmesine neden olmuştur. Ulusal stratejilerin terk edilmesi aynı zamanda ekonominin siyasetten ve devletten ayrılmasına neden olmuştur (Göle, 2002: 46).

Ekonominin devletten ve siyasetten ayrı bir işleyişe sahip olması ulus-devletin ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamdaki hakimiyetinin aşınmasına neden olmuştur. Dünya siyasetinde olduğu gibi Türkiye siyasetinde de bu dönemde evrensel projeler yerini daha küçük kapsamlı projelere bırakmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak da siyasetin konuları daha mikro boyutlar olmuştur (Mert, 2000: 7). Bu özelliğe sahip olan yeni dönem siyasetinde İslami eğilimlere, dinsel ve etnik kimlik siyasete yeni fırsatlar açılmıştır (Yavuz, 2005: 591). Bu gelişmeler ulus-devlet yapısının ve ulusa ilişkin her kavramın tartışmaya açılmasına neden olmuştur (Kahraman, 1995: 175). Siyasetin oturduğu geleneksel bağlamın giderek aşınması ve gözden düşmeye başlamasıyla siyasetin tanımı da farklı bir içerik almıştır. Yeni dönemin siyasetinin kabul gören özellikleri Angıllı (2004: 46)'ya göre ideolojiyi göz ardı eden, neoliberal politikaları tavizsiz uygulayabilen ve imaj yaratma konularına öncelik veren özellikler olarak değişmiştir.

İmaj ve şirketleşme üzerine kurulan yeni dönem siyasal partiler ulusal aidiyetin önüne geçmeye başlayan din ve etnisite bağlamındaki yapıları politikalarının merkezlerine almışlardır. Ulus-devletin yetkilerinin aşınmaya başlaması ile birlikte ilerleyen bu süreç kendilerini "öteki" olarak kabul eden kesimlerin daha farklı bütünsel toplumsal birlikteliklerin içinde kendilerini ifade etmelerine neden olmuştur (Kahraman, 1995: 176). Türkiye siyasetinde bu değişimin egemen olmaya başlaması 1980'li yıllara rastlamaktadır. Ekonomi alanında egemen olan neoliberal politikalar toplumsal ve siyasal alanda kendisini kültürel konularla taban bulmuştur. Bireyselleşmenin etkisi ile birlikte yalnızlaşan birey kendisini dinsel ve etnik ortamlar içinde yer bulma arayışında olmuştur. Modernliğin evrensel projelerinin etkisinin ortadan kalkması ideolojik bir bağ ile bir araya gelebilen etnik unsurların birbirlerinden ayrışma sürecini ortaya çıkarmıştır. İdeolojik birlikteliğin zayıflaması, yeni dönem siyasetinde Kürt siyasetinin Türk solundan ayrılış sürecinin ortaya çıkarmıştır. Özelde solda yaşanan bu kopuş genel olarak ülke siyasetinde de bir kopma ortaya çıkarmıştır (Şahin, 2006: 135).

Yeni dönemde Türkiye siyasetinde de kimlik belirleyici bir konuma gelmiştir. Merkez partiler 1990'lı yıllar boyunca iktidar deneyimlerde ekonomik krizler, yüksek enflasyon, yolsuzluklar gibi konularda başarısız oldukça etkisiz kalmışlardır. Susurluk kazası ile ortaya çıkan mafya-siyaset-ticaret ilişkileri, ülkenin güneydoğusunda yaşanan şiddet olaylarına ve Kürt sorununa demokratik çözüm bulunamayışı, 5 Nisan 1994'teki ve Şubat 2001'deki ekonomik krizler merkez partilere olan seçmen desteğinin ortadan kalkmasına neden olmuştur (Delibaş, 2011: 181-183).

Türkiye'deki merkez partileri seçmenin ekonomik sorunlarına çözüm bulamamalarına bağlı olarak siyasetten silinmişlerdir. Ancak merkez partilerin etkisiz kalmasına neden olan gelişmeler bir önceki siyasetin temelleri olan daha bütüncül ve ekonomik temelli olan sorunlardır. Bugün siyaset sahnesine bakıldığında yine bu sorunlara yönelik çözüm önerileri olan siyasal partilerin olmadığı görülmektedir. Bu aynı zamanda siyasetin kültürel konular üzerinden işlemesine neden olurken bir yandan da devletin imkanlarını kullanan iktidarların elindeki ekonominin kayması ile de ilişkili bir süreci ifade etmektedir.

Devlet ekonomi alanı içinde bizzat müteşebbis rolü ile yer aldığı dönemlerde siyasal erki kullanma yetkisine sahip olan iktidarların işsizlere istihdam imkanı gibi seçenekleri bulunmaktaydı. Ancak neoliberal ekonominin başat konuma gelmesi ile birlikte devletin ekonomi alanından tasfiyesi ve ekonomik kararlarda etkisiz kalması, hükümetlerin bu konudaki ellerini zayıflatan bir gelişme olmuştur. Bununla birlikte yürütme erkinin bu tablo karşısında siyasetini belirleyen seçmen kitlelerine kültürel vaatler bulunmak tek yol olarak kalmaktadır.

1980 sonrasında modernliğin dayanmış olduğu epistemolojik temeller sarsıldıkça, siyaset de bu konulardan uzaklaşmaya başlamıştır. Modernliğin insanlığa vaat ettiği evrensel değerlerin karşılanmaması siyasal alanda da bunlardan vazgeçen ancak kendi kültürel taleplerinin karşılanmasını bekleyen bir seçmen profilinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Seçmen kitlesindeki bu değişim de siyasal partilerin izledikleri politik önceliklerin farklılaşmasına yol açmıştır. Seçmenin ortaya koyduğu bu özellik karşısında ve merkez partilerin krizlerine bağlı olarak siyaset alanı Türkiye'de etnik ve dini kimliklere vurgu yapan partiler tarafından ikame edilmiştir.

4. 5. Sonuç

Siyasetin değişen içeriği ile birlikte modern dönemin güçlü siyasal aktörü olan ulus-devlet yetkilerini bir takım yerel ve global aktörlerle paylaşmak durumunda kalmıştır. Küreselleşmenin etkisi ile ortaya çıktığı söylenebilecek olan bu gelişme ile birlikte kolektif birlikteliklerin yerini daha parçalı kültürel birliktelikler almaya başlamıştır. Ulus-devletin egemenliğinin sorgulanmaya başlaması aynı zamanda farklılıkları da görünür kılmaya başlamıştır. Bir dönem ulus-devlet ideolojisi altında vatandaşlık bağı ile bir araya gelen farklılıklar yeni dönemde ulus-devletten bir takım haklar talep etmeye başlamıştır.

Post-modern dönem olarak adlandırılan içinde yaşadığımız dönemde modernlik projelerinin eleştirilmesi evrensel projelerin etkisizliğini ortaya çıkarmıştır. Bunun karşısında bir yandan küreselleşmenin etkisi ile birlikte ulus-üstü arayışlar söz konusu olurken aynı zamanda da yerellikler ön plana çıkarılmaya başlanmıştır. Bu süreç siyasetin merkezi konularının gündemden güne daha mikro konulara yönelmesine neden olmuştur. Siyasetin ittifakı olan toplumsal sınıfların yerini ise yeni dönemde kültürel talepleri olan gruplar almıştır. Bu süreç aynı zamanda siyasal partilerin izledikleri politikaların da değişmesine neden olmuştur.

Neoliberal ekonominin dünya ekonomik sistemlerinde etkili hale gelmesiyle birlikte siyaset de bu çerçevede yeniden üretilmiştir. Ekonomik sistemin işleyişine engel olabilecek hiçbir siyasal ve toplumsal kurumun ortaya çıkmasına ihtimal dahi vermeyen bir anlayışla yeniden belirlenen siyaset alanı içinde siyasal partilerin seçmen desteği elde edebilme şansı yeni paradigma ile uyumlu bir siyaset izlemeleri ile mümkün hale gelmiştir. Ekonomik sorunların çözülmesinde etkisiz kalan siyaset yeni dönemde kaçınılmaz olarak kültürel sorunlara çözüm bulma arayışında olmuştur.

Türkiye siyasetinde de etkili olan kültürel faktörler 1980 sonrasında siyasetinin önemli merkezi konuları haline gelmiştir. Dünyadaki değişimi doğuran benzer nedenlere dayanan bu değişim ülke siyasal partilerinin temelinde böyle bir özelliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Neoliberal ekonomik politikaları ile devletin refah dağıtıcı özelliği etkisiz kalırken bu kez siyasal partiler kültürel taleplere sorun arayışı içine girmişlerdir. Devletin ekonomi alanından uzaklaşması devleti yönetmeye aday

olan siyasal partilerin ekonomik sorunlara çözüm vaatlerinin de zeminini aşındırmıştır. Seçmene vaat edecekleri ekonomik çözümlerden yoksun kalan siyasal partiler kitlesel destek bulma adına kültürel konuları siyasetlerinin merkezine almak durumunda kalmışlardır.

Siyasette gerçekleşen bu dönüşüm siyasal partileri de kimlik merkezli söylem geliştirmeye yöneltmiştir. Siyasal partilerin ittifak halinde olduğu sınıfsal yapının çözülmesi, yeni arayışlara yöneltmiştir. Ayrıca refah devletinin etkisini yitirmesi ile birlikte seçmene ekonomik refahın adil dağıtılacağı vaadi de geçersizleşmiştir. Bu siyasi tablo içerisinde de siyasal partilerin vaatleri arasında kültürel haklar yer almaya başlamıştır. Siyaset gündeminin de etnik ve dini özelliklere dönüşmesi, ekonominin siyasetten ayrışması sürecini ortaya çıkarmıştır. Siyaset ekonomi ayrışması da neoliberal ekonominin talep ettiği bir düzen olarak yeni dünya siyasetinin bir özelliği olarak küreselleşmenin de etkisi ile tüm ülkeleri etkilemiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE'NİN SİYASAL YAPISI ve SİYASAL YAPIDA YAŞANAN DÖNÜŞÜMLER (1920-2011)

5. 1. Giriş

Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren devlet merkezli modernleşme çabaları görünürlük kazanmıştır. Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın başarı ile sonuçlanmasından sonra da kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde modernleşme çabaları devam etmiştir. Devletin modernleşme projesini yürütme organı olarak da ulusal mücadelenin örgütlenmesinde kökleri bulunan CHF kurulmuştur. Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte çok partili bir siyasal yapının ortaya konulması girişimleri olmuş; ancak sonuç alınamamıştır. TPCF (1924) ve SCF (1930) deneyimleri olumsuzlukla sonuçlanmış ve 1946'ya kadar Türkiye tek parti iktidarı ile yönetilmiştir. 1946'da DP'nin kurulması ile çok partili rejime geçildiği kabul edilmektedir. 21 Temmuz 1946 seçimi de çok partili rejimin ilk seçimi olarak görülmektedir.

1950 Seçimlerinde ise CHP'nin 27 yıl süren tek parti iktidarı sona ermiş, halkın tercihi ile Türkiye'de siyasal iktidar değişmiştir. 1960 yılına kadar DP ülkeyi yönetmiş ve 1960 yılına gelindiğinde askerler iktidara müdahale ederek yönetimi ele almıştır. Kurulan ara rejim sonrasında yeniden seçimler yapılmış (15 Ekim 1961) sivil yönetime geçilmiş, yapılan seçimler sonucunda tek partinin yeterli çoğunluğu sağlayamamasına bağlı olarak Türkiye koalisyon hükümetleri ile tanışmıştır. 1971 yılına gelindiğinde ülkede "artan siyasal şiddet ve kutuplaşma" gerekçe gösterilerek siyasi iktidara silahlı kuvvetlerin verdiği bir muhtıra ile müdahale gerçekleşmiştir. 1971 müdahalesinden sonra solun yükselişe geçmesine ve CHP'de lider değişimi ile birlikte partinin yükselen sol kitlelerle ittifak kurabilmesine bağlı olarak 1973 ve 1977 seçimlerinden CHP birinci parti olmuştur. Bu dönemde yapılan seçimlerde CHP, toplumsal yapıda Batı tarzı sınıfsal yapının oluşması ve değişim, dönüşüm yolunda taleplerin artmasına bağlı olarak yeni kitleler ile ittifak kurabilmiştir. Bunun karşısında ise AP geleneksel kesimin oylarını ve statükoyu savunur bir söylem benimsemiştir (Altunışık ve Tür, 2005: 38).

1980 Darbesinden sonra siyasal partiler yasaklanmış, liderlerine siyasi yasak getirilmiştir. Tamamen siyasal alanın yeniden şekillenmesini sağlayan bu strateji, yeni

dönemde siyasal alanın daha "istikrarlı" olmasını sağlamayı amaçlamıştır. 1983'te yapılan seçimlerle de ANAP iktidara gelmiş ve tek parti yönetiminde 1990'lı yıllara kadar ekonominin istediği siyasal istikrar sağlanmıştır. 1990'lı yıllarda Türkiye tekrar koalisyon hükümetleri ile yönetilmeye başlanmıştır. Demirel liderliğindeki DYP ile Erdal İnönü liderliğindeki SHP koalisyonu 1990'lı yılların ilk koalisyonu olmuştur. Daha sonra RP ile DYP koalisyonu ve yaşanan 28 Şubat süreci ile ordunun tekrar müdahalesi gerçekleşmiştir (Çavdar, 2004: 342). Yaşanan müdahaleye bağlı olarak RP ülkede yaşanan "irtica" tehdidinin faili olarak görülerek kapatılmış ve partinin liderine siyasi yasak getirilmiştir. İktidara yapılan müdahale siyasal alanın yeniden yapılandırılmasını da beraberinde getirmiş; ANAP, DSP ve DTP'nin ortaklığında CHP'nin dışarıdan desteklediği ANASOL-D hükümeti kurulmuştur. 2002 seçimlerine kadar farklı partilerle koalisyon hükümetleri dönemi devam etmiştir.

2001 krizinin ortaya çıkması ile ANAP, DSP ve MHP'nin kurmuş olduğu koalisyon hükümeti büyük bir darbe almış ve 2002 seçimlerinde AKP'nin seçimden tek başına iktidar olma çoğunluğunu elde etmesi ile de tek parti iktidarı siyasal alanın yeni şeklini ortaya koymuştur. 2001 krizi koalisyon ortaklarına ağır bir darbe indirirken, siyasal alanın yeniden şekillenmesini de beraberinde getirmiştir. 1990'lı yıllara damgasını vuran merkez sağ partilerin çekişmesi bu süreçten sonra sona ermiştir. Merkez sağın çökmesine neden olan bu gelişme siyasal alanda ve özellikle mecliste temsil edilme şansını yeniden belirlemiştir. İki parti ile birlikte 9 bağımsız adayın meclise girebildiği 2002 seçimleri siyasal istikrarın sağlanması anlamında ekonominin öngördükleri paralellik göstermiştir. AKP 1987 seçimlerinden sonra ilk kez "tek başına" iktidara gelebilen parti olmuştur. 2007 seçimlerinde ve 2011 seçimlerinde de benzer sonuçlar ortaya çıkmış ve yaklaşık on yıldır tek partinin iktidar olabildiği bir hükümet yapısı ortaya çıkmıştır.

Siyasal yapının bu denli değişiklik göstermesi Türkiye siyasetinde de bir takım yapısal özellikler ortaya çıkarmıştır. Bu özelliklerin başında da seçmen oynaklığı gelmektedir. Siyasal partilerin ordu ve anayasal kurumların müdahaleleri ile kapatılmış olması Türkiye siyasal partilerinin kısa ömürlü olmasına neden olmuştur. Partilerin kısa ömürlü olmasına bağlı olan seçim oynaklığı da seçmenlerin tercihlerinin sürekli değişmesine neden olurken siyasal partilere aidiyeti de olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu bölümde genel hatları ile yukarıda değinilen, Türkiye'de yaşanan siyasal dönüşümlerin ve siyasal yapının tartışmasının yapılması amaçlanmıştır. Tarihsel süreç içerisindeki gelişmelerin ve özellikle 1980 sonrası yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin tartışılmasının CHP'deki gelişmelerin de daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu amaçla ülke siyasetinde tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan önemli gelişmelere çalışmanın bu kısmında yer verilmeye çalışılmıştır. Şimdi 1946'da çok partili hayata geçişle birlikte başlayan süreçten itibaren bu tarihsel dönemler daha yakından incelenmeye çalışılacaktır.

5. 2. Çok Partili Seçimlere Geçiş ve Siyasal Sistemin Dönüşümü

Türkiye'de toplumsal yapının değişmeye başlaması ve farklılıkların yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlaması ile birlikte, toplumsal ve siyasal alanda farklılaşan çıkarlar çok partili hayata geçişi hızlandırmıştır. Cumhuriyet'ten sonra değişen dünya koşullarına bağlı olarak Türkiye'de de bir hareketlenme ortaya çıkmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan siyasal ve ekonomik gelişmeler bu değişimin temel dinamikleri olarak görülebilir. Savaşın sonucu olarak demokrasinin "kazandığı görülmüş" ve dünya ülkelerinin de demokratikleşmesi yönünde siyasal modernleşme yeni bir biçim almıştır. Bununla birlikte savaş sırasında Türkiye'nin ürettiği tarım ürünlerine dünya ölçeğinde artan talep fiyat artışını da beraberinde getirmiştir. Buna bağlı olarak köylünün ürettiği ürünler para ettikçe aradaki eşraf kökenli tüccar da Türkiye'de yeni bir orta sınıf oluşturmaya başlamıştır. Yeni kentli ve kentli orta sınıf ile güçlenen eşraf kökenli tüccar sınıfı siyasal alanda da güç sahibi olma talebi ile gelişimini sürdürmüştür.

Ekonomik yapıda ortaya çıkan bu değişim, toplumsal alanda ve daha sonra da siyasal alanda kendisini hissettirmiştir. 1950'lere kadar iktidarı elinde tutan ve sınıfsal çıkara dayanmadan tüm toplumun çıkarlarını temsil ettiğini savunan bir anlayış ile siyasal erki elinde tutan yönetici elite karşı iktidar talebi olan yeni bir güç merkezi oluşturan bir kesim ortaya çıkmış ve gelişmeye başlamıştır. Savaş sonrası dönemde eşraf kökenli tüccar köylünün malını pazarla buluşturabilmiş bunu başarabildiği ölçüde de yeni bir toplumsal sınıfı şekillendirebilecek gücü elde etmeye başlamıştır. Tüccarın köylünün malını pazarla buluşturabilmesi ve köylü ile bir takım borç alıp verme

ilişkileri içersinde olması, köylü üzerindeki etkisini arttırmıştır (Güneş-Ayata, 1994: 54). DP iktidarına yönelik asker bürokrasisinin desteği de ilginç bir noktayı oluşturmaktadır. Ülkenin savaş yılları boyunca çekmiş olduğu sıkıntı karşısında askerin içinde de bir takım rahatsızlıklar uyanmaya başlamıştır. Çok partili siyasal sistemin kurulması ile birlikte de siyasal modernleşmeye bağlı olarak ordunun da modernleşeceği beklentileri askerlerin içinden DP'ye yönelimi arttırmıştır. DP listelerinden aday olan üst düzey asker ve rütbeli askerlerin sayısı CHP listelerinden aday olan askerlere göre çok daha fazla olması askeri kanadın da DP'den beklentisini göstermektedir (Güneş-Ayata, 1994: 57-58).

Ülke içinde bahsedilen sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmelerle birlikte uluslararası alanda da ortaya çıkan gelişmeler Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçişi hızlandırmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan ülkelerin demokratik rejimlere sahip olan siyasal yapıları savaş sonrasında da demokrasinin kazandığı yönünde bir algının oluşmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin "tarafsız" konumu savaş sonrasında devam etmemiştir. Türkiye savaştan sonra Batı bloğu içinde yer alma çabası içinde olmuştur. Tüm bu iç ve dış gelişmeler de Türkiye'de çok partili hayatın kurulmasında etkili olan faktörler arasında değerlendirilebilir.

Tek parti iktidarının 1925 TPCF ve 1930 SCF deneyimleriyle birlikte çok partili bir siyasete duyduğu istek bilinmekteydi. Ancak bu iki denemeden başarısızlık çıkılınca 1945'e kadar tekrar bu konu gündeme gelmemiştir. Tek parti içindeki muhalif unsurların yavaş yavaş etkili olmaya başlamaları ve seslerini duyurmaları muhalefet partisinin dolayısıyla çok partili siyasal yaşama geçişin ilk adımları olarak görülebilir. "Demokrasi"ye geçişe olan istekle birlikte yapılan devrimlerden geri dönülmemesi, tek parti yönetiminin sorgulanmaması gibi kaygılarda yer aldığı için, ikinci bir partinin kurulması yine devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Devletin politikaları ile çatışmayacak ikinci bir partinin kurulması yine devletin partisi olan CHP içinde "ruhsatlı" bir parti şeklinde gerçekleşmiştir (Bozarlan, 2008: 77; Kara-İncioğlu, 2007: 257; Zürcher, 2010: 311).

DP kuruluşu itibariyle her ne kadar CHP içinden ve "ruhsatlı" bir şekilde kurulmuşsa da kitlelerden oy desteğini kazanabilmesi için oldukça yoğun bir çalışma

yapmak zorunda kalmıştır. Nitekim Adnan Menderes de bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "Karşımda çok büyük bir kahraman, adeta efsanevi rakip var: İsmet Paşa!... Ama ben? Adımı birçok seçmenin yeni duyduğu bir çiftçiyim. Onun millete borcu yok, alacağı var. Bu nedenden kimseden oy istemesine de gerek yok... Ama ben istemeye mecburum" (Aras, 1997: 16). DP'nin bu arayışı ve siyasal parti olarak kendine taban arayışı partiyi ayrı bir toplumsal kesime yöneltmiştir. CHP'nin asker-bürokrat ve aydınlardan oluşan elit tabanı ve temsil ettiği kesim karşısında DP'nin yöneleceği taban bunun dışında kalan kesimler olmuştur. Bu şekilde de DP'nin taban oluşturabilmesi daha kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. CHP bürokratik merkezi temsil ederken DP de demokrat çevreyi temsil etmiştir (Sayarı, 2002; Mardin, 1986). Çevrenin iktidar talebi aslında daha önceki TPCF ve SCF deneyimlerinde görülmüştür. Özellikle 1929 buhranı ile birlikte olumsuz ekonomik koşullar çevrenin iktidardan hoşnutsuzluğunu arttırmıştır. SCF'nin Ege'nin kıyı kesimlerinde güçlü bir şekilde örgütlenebilmesi ve taban bulabilmesi bununla birlikte düşünülebilir (Ermence, 2006: 165; Turan, 1995: 311). Çevreyi temsil etme konusu, çevre olarak addedilen unsurların yaşanan toplumsal ve ekonomik değişimlerle birlikte merkezi talep etmesinin görünen yüzü olarak okunabilir.

DP'nin kurulması ülke siyasetinde günümüze kadar sürecek bir "1946 ruhu"nun ortaya çıkmasına neden olmuştur. DP ile başlayan bu süreç, CHP eliyle yürütülen modernleşme projesinin kimi dışsallıklarına karşı kültürel ve iktisadi alanda geniş toplumsal kesimlerin kitlesel seferberliği olarak değerlendirilebilir (Tosun, 2008: 3; Öğün, 2000: 25). DP milletvekilleri seçim bölgeleri ile daha köklü ilişkilere sahip ticaret ve hukuk formasyonuna sahip, bürokratik kökenli olmayan kişilerden oluşması ile dikkat çekiyordu. Bu yönüyle DP iktidarının dayandığı toplumsal tabanın önceki dönemden farklı bir kesim olduğu söylenebilir (Zürcher, 2010: 321). DP iktidarının farklı kesimlere dayanan tabanı ile birlikte, iktidarı boyunca ekonomik ve toplumsal hareketlilik kendini göstermiştir. Tarıma dayalı sanayinin gelişmeye başlaması buna bağlı olarak tarımda makineleşmenin ortaya çıkardığı kentlere yönelik göçle kentlerin etraflarında gecekondulu mahalleleri oluşmaya başlamıştır. Kitlesel göçle birlikte fabrikalarda çalışan iş gücü de kent çevresindeki gecekonduları oluşturmuştur.

Türkiye siyasetinde ikinci bir partinin iktidara alternatif olarak ortaya çıkması demokrasinin gelişmesi anlamında önemli bir adım olarak görülebilir. DP'nin iktidar olabilmek için yürüttüğü seçim çalışmaları demokratik bir siyasetin kurumsallaşması açısından önemli bir yere sahiptir. DP'nin seçim çalışmalarında on binlerce insanın meydanlara çıkması demokrasinin yerleşmesi açısından ve kitlelerin siyasete ilgi duyması yönünden olumlu gelişmeler olarak görülebilir. Türkiye siyasal yaşamında bu önemli bir yeniliktir. Ayrıca DP tarafından sürekli olarak yüzyıllardır kendi yazgısından söz sahibi olamamış bir milletin, DP'nin kurulması ile birlikte kendi yöneticileri seçmek ve kendi istediklerini iktidar yapmak için siyasete yönelmesi gerektiği propagandası yapılmıştır. Halkın siyasal mücadeleye katılma süreci olarak görülen bu yaklaşım halkın siyasal anlamda bilinçlenmesini de başlatmıştır (Eroğul, 2006: 117).

DP'nin kurulması sürecinden itibaren taşradaki önde gelen ailelerin bazı üyeleri hem CHP'ye hem de DP'ye üye olmaları Türkiye'de iktidardan beklentileri ortaya koyması açısından anlamlıdır. Farklı bir partinin iktidar alternatifi olarak ortaya çıkması seçmen kesiminde iktidarın nimetlerinden uzak kalmama sonucunu doğurmuştur. Ve bunun önüne geçebilmek için de her iki parti ile bağ oluşturulmaya çalışılmıştır (Komşuoğlu, 2009: 37). Bu süreç neredeyse ülkenin tüm siyasi tarihi boyunca belirleyici olmuş ve iktidarın yanında olmak veya iktidar olabilecek bir partiyi desteklemek seçmen davranışının bir özelliği olarak ortaya çıkmıştır.³⁹

DP'nin çevreyi iktidara taşıyan hükümeti dönemi 1950'lerin sonlarına doğru ekonomiyi yönetemez duruma gelmiştir. DP'nin iktisadi liberalizm politikasının iflas etmesi ile birlikte DP Türkiye'sinde ilk kez milli gelir düşmüştür. Müdahaleci iktisat politikası da bu kötü durumdan çıkmaya yetmemiştir. DP iktidarının ilk yıllarında alınan kredilerin geri dönüşünün başlaması ile birlikte ödeme dengelerinde oluşan olumsuz tablo ve ithal edilen sanayi mallarında yedek parça sıkıntıları halkta hoşnutsuzluk yaratmaya başlamıştır. Sıkıntılar alabildiğine artmış, bütçe açığını kapatmak için devletin ürettiği mallara yapılan ard arda zamlar da bu açığı kapatmaya yetmemiştir. Artan enflasyon ve borçlanma sıkıntısı ekonomik sistemin tıkanmasına

³⁹ Bugün siyasetin kalbi olan TBMM hala büyük bekleme odalarında gerçek Türkiye'nin kültürünün seyredilebildiği ve koridorlarında ceplerinde küçük kağıtlar ile delegelerin dolaştığı bir kurum olmaya devam etmektedir; uzak yörelerin yerel yöneticileri merkez ile çevre arasında ağ örmeyi sürdürmekte, aşiret liderleri hala elde edeceklerinin karşılığında oy pazarlığı yapabilmektedir (Komşuoğlu, 2009: 31).

neden olmuştur. 1958'de TL'ye yapılan üç kattan fazla devalüasyon, ithalatın kısılması gibi IMF reçeteleri uygulanmaya başlamıştır (Eroğul, 2006: 130). Dolara yapılan % 265 oranında devalüasyon ile dolar 2,80 TL'den 9 TL'ye fırlamıştır (Yerasimos, 1992: 225). Dış borçlar 1956'da 1 milyar, 1957'de de 1,5 milyar dolara yükselmiştir. 1958 yılına gelindiğinde toplam borç GSMH'nin % 10'unu aşarken ödenmemiş borçlar ise toplam ihracata yakın bir duruma gelmiştir (Schick ve Tonak, 2006a: 365). 1950 yılında 15 milyon dolar olan dış ticaret açığı 1960 yılına gelindiğinde 147 milyon dolar olmuştur (Hershlag, 1968'den akt. Yerasimos, 1992: 283). Bu ekonomik tabloya da bağlı olarak toplumda artan hoşnutsuzluk karşısında hükümetin muhalefete yönelik baskıcı politikaları da bu dönemin önemli siyasal gelişmeleri arasında yer almıştır.

Yaşanan bu olumsuz gelişme ile birlikte CHP'nin muhalefeti iktidar partisini daha da çıkmaza sokmuştur. Yaşanan süreç sonunda ülkenin siyasi ortamı gerilirken, iktidarın muhalefete yönelik engelleyici politikalar belirlemesi siyasal şiddetin de boyutlarını arttıran bir gelişme olmuştur. Artan siyasal şiddetle birlikte kutuplaşma, sağ-sol eğilimli olmaktan ziyade DP ile HP arasında gerçekleşmiştir.⁴⁰ Bununla birlikte 1960'ta Ankara ve İstanbul'da öğrenci gösterileri ve büyük sokak hareketleri başlamış ve 27 Mayıs'ta ordunun yönetime el koymasına kadar devam eden bir toplumsal muhalefet ortaya çıkmıştır. 27 Mayıs 1960 tarihinde de Türkiye siyasi tarihinde ilk olacak ve daha sonrakileri de meşrulaştıracak olan askeri müdahale gerçekleşerek on yıl süren DP iktidarına son vermiştir.

Siyasal alanı yeniden "şekillendirme" amacı ile yapılan askeri müdahale ile siyasal anlamda değişen çok fazla bir şey olmadığı seçim sonuçları ile görülmüştür. 1961 seçimlerinde DP'nin devamı olan AP ve YTP yine aynı oyları almıştır. AP % 34,8, YTP de % 13,7 oy alarak seçmen yine DP'nin devamı olan partileri iktidarda görmek istediğini belirtmiştir. CHP 173, AP 158, YTP 65, CKMP 54 milletvekili ile mecliste temsil edilmiştir. Seçimlerden sonra yönetimin sivil bir hükümete bırakılacaktı. Ancak askerinin iktidara müdahalesi 1965'e kadar devam etmiştir. Çünkü askerler tekrar DP'nin

⁴⁰ Bu anlamda Türkiye'deki siyasal kutuplaşmanın ideolojik anlamda olmaktan ziyade iki parti ve iki lider arasında gerçekleşmesi siyasi kültürde günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Partilerin siyasal yelpazede sağ ve ya sol olarak konumlanmalarına bağlı olarak da düşünülebilecek bu gelişme, kitlelerin izledikleri yolun liderlerle birlikte düşünülmesi ortaya çıkmıştır. O dönemde seçmenlerin halkçı-demokrat, ya da Menderesçi-İnönücü şeklinde kendilerini konumlandırımları siyasetin ve dolayısıyla demokrasinin gelişme sürecine damgasını vurmuştur.

devamı niteliğindeki partilerin iktidar olmasına razı olmamıştır. Bu rıza ilişkisine bağlı olarak da zoraki koalisyon hükümetleri ile ülke yönetilmeye çalışılmıştır (Eroğul, 2006: 140). Bu şekilde kurulan bir koalisyonun ne derece iktidar olabileceği de önemli bir ayrıntıyı oluşturuyordu. Ancak askerler bu ayrıntıyı göz ardı ederek siyasal uzlaşımın sağlandığı görüntüsünü verebilmek için bu iki partinin koalisyonun desteklemişlerdir.⁴¹

CHP-AP koalisyon hükümetinin başarı sağlayamaması üzerine İnönü Mayıs 1962'de istifa etmiş; ancak yaklaşık bir ay sonunda yine komutanların katıldığı pazarlıklar sonucunda CHP, YTP, CKMP ve bağımsızlar bir araya gelerek İnönü başkanlığında 2. koalisyon hükümetini kurmuşlardır. Bu ikinci koalisyon hükümeti de başarılı olmamakla birlikte sivil yönetimin güçlenmesi anlamında etkili olmuştur. 1965 yılında Suat Hayri Ürgüplü tarafından kurulan yeni hükümet iktidarın sivilleşmesi anlamında önemli bir gelişme olarak görülebilir. Bu süreçte etkin rol oynayan ise İsmet İnönü olmuştur. Siyasal sistemin tam anlamıyla normale dönebilmesi ise 1965 genel seçimleri ile mümkün olmuştur.

1965 seçimleri ise tek partinin güçlü bir şekilde iktidara gelmesini önlemek amacı ile milli bakiye sistemi ile yapılmıştır. Milli bakiye sistemi ile küçük partilerin (TİP, CMKP, MP gibi) ülke çapında aldıkları dağıntık oyları dahi değerlendiren nispi temsil sisteminin bu uç noktada yer alan temsil sistemi şeklinin benimsenmesi tamamen tek partinin ezici bir şekilde iktidara gelmesini önlemek için uygulanmıştır. İnönü 1950 seçimlerinde DP'nin güçlenmesini engellemek için çoğunluk sistemine dayalı seçim uyguladıysa, şimdi de AP'nin güçlenmesini bir ölçüde azaltabilmek için milli bakiye sistemini devreye sokmuştur. Bu da ülkedeki demokrasinin düzeyi açısından anlam ifade eden bir noktadır. Tek partinin ezici çoğunluğunun önlenmesi demokrasinin gelişme aşamasında olduğu bir ülkede, bu gelişime hizmet edebilirse de bu değişiklikleri fırsat olarak görmek ve ona göre düzenlemeler yapmak bu isteğin meşruluğunun sorgulanmasına neden olabilmektedir.

---

⁴¹ Seçim sonuçlarına bağlı olarak orduda da kaynamalar devam etmiştir. Tekrar DP'nin devamı niteliğinde partilerin iktidar olma ihtimalinin olmasının dahi ordu mensuplarını rahatsız etmesine bağlı olarak Talat Aydemir ve 14'ler olarak anılan gruplar gibi askerin içinde kaynayan bir kesim ortaya çıkmış ve seçimden sonra tekrar müdahaleye kalkışmışlardır. Silahlı kuvvetler ise sivil yönetimden yana olduklarını ancak AP ile CHP'nin koalisyonundan yana olduklarını da beyan etmişlerdir (Ahmad, 2007: 221; Eroğul, 2006: 140).

1965 seçimlerinde AP %52,9 oy ve 240 milletvekili, CHP % 28,7 oy ve 134 milletvekili elde etmişlerdir. Diğer partiler de yüzde onun altında kalmışlar; ancak milli bakiye sistemi olduğu için meclise girebilmişlerdir. MP, YTP, TİP, CKMP mecliste temsil edilmişlerdir. CHP'nin öngördüğü gerçekleşmemiştir. Milli bakiye sistemi ile AP'nin yükselişi engellenmek istenmiş; yine de AP tek başına iktidar olabilecek milletvekili sayısını elde etmiştir. Çok partili düzen bu seçimlerle daha da genişlemiş mecliste ikiden fazla parti temsil edilebilmiştir (Eroğul, 2006: 145).

1965 seçimleri ile başlayan ve 1971 muhtırasına kadar devam eden süreçte bu altı yılın özelliği "hem sağda hem solda, aşağıdan yukarıya doğru siyasal güçlerin o zamana dek görülme-yen ölçüde gelişmeleridir" (Eroğul, 2006: 146). Farklı fikirlerin siyasal temsil imkanı elde etmeleri bu dönemle birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. Sağ ve sol ideolojiler mecliste, sokakta kendisini gösterebilmiştir. Askeri müdahaleden sonra gerçekleşen bu ortamın temelinde farklı nedenler yer almaktadır. Bunlardan ilki 1950'lerden itibaren ekonomik gelişmeler ve buna bağlı olarak kentlere yaşanan göç, kitlelerin demokrasiye geçişle birlikte politizasyon süreçlerinin gelişmesidir (Ahmad, 2007: 348). 1965'ten sonra farklı ideolojilerin de gelişmesine bağlı olarak yeni oluşmaya başlayan taban birbirini destekleyen süreçleri oluşturmuşlardır. İkinci önemli gelişme ise 1961 anayasasının sağlamış olduğu siyasal ve toplumsal anlamda imkanlardır.⁴² Bir diğer önemli gelişme de AP lideri Demirel'in sivil toplumun gelişmesi yönünde harcadığı çabadır. Askeri yönetimin etkisinden kurtulabilmenin sivil toplumun gelişmesi ile bağlantılı olduğunu görmüştür (Eroğul, 2006: 146). Ülkedeki politizasyonun artması aynı zamanda 1961 anayasasının sağladığı olanaklar ile birlikte sosyo-ekonomik ve siyasal katılım imkanlarını artması da yer almaktadır.

1961 Anayasası'nın da etkisi ile ortaya çıkmaya başlayan farklı siyasi akımlar, toplumsal yaşamda o güne kadar görülme-yen farklılık yaratmışlardır. Bu akımların içinde kitlesel desteğini önemli ölçüde arttırabilen ise sol hareketler olmuştur. 1961'e kadar marjinal düzeyde kalan sol, bu tarihten sonra meşrulaşmaya ve meşrulaştığı ölçüde de güçlenmeye başlamıştır. CHP'nin ortanın solu politikasını benimsemesi ile de

⁴² 1961 Anayasası, temel hakları güvenceye bağlamak, yasama ve yürütme alanlarında belli bir siyasal akımın tekelleşmesini önlemek, yargıyı eksiksiz bir bağımsızlığa ve yaygın bir denetim yetkisine kavuşturmak ve nihayet siyasal partileri anayasa güvencesine almak suretiyle, devleti dizginlemek ve sivil toplumun serpilmesine olanak açmak yolunda, o güne dek Türkiye'de uzaktan bile benzeri görülme-yen, üstelik çağdaş dünyada bile az bulunan bir demokratik hukuk çerçevesi yaratmıştır (Eroğul, 2006: 147).

üç eksen etrafında temsil edilmeye başlayan sol, ülkenin toplumsal ve siyasal alanında güçlenmeye ve bu gücünü göstermeye başlamıştır (Ahmad, 2007; Karpat, 2007). Türkiye'yi tam bağımsızlığına kavuşturmayı amaçlayan, Atatürkçü aydınlar ve öğrencilerle taban bulan birinci grup sol akım, siyasal partiler dışında bir takım güçleri harekete geçirip, Türkiye'de ilerici bir diktatörlük kurmak istemiştir (Eroğul, 2006: 148). TİP tarafından temsil edilmeye başlanan diğer sol eğilim ise Türkiye solunun en güçlü akımını oluşturmuştur. Halkı olabildiğince siyasal mücadeleye katma amacını taşımıştır. Türkiye'de tam bağımsızlıkçı, demokratik bir sosyalizm kurma hedefi ile hareket etmiştir. Ancak partinin halk desteğini siyasal mücadele içine katma amacı somut olarak sandığa yansımadağı için 1968'ten itibaren birinci gruptaki sol hareket yeniden üstünlük kazanmıştır (Eroğul, 2006: 149).

Bahsedilen iki farklı sol hareket dışında kalan kesim ise CHP içinde yer almıştır. CHP'nin güçlenen sol tabana sahip olabilmek ve kendi geleneksel tabanının erimesine çare olarak sola yönelmesi, aynı zamanda sol kesimlere de bu parti içinde temsil imkanı vermiştir. CHP'nin parti ideolojisini ortanın solu olarak belirlemesi ve daha sonra partinin liderliğine Ecevit'in gelmesi ile birlikte benimsenen politikalar, sol kesimi büyük ölçüde CHP içine alabilmiştir. 1961 sonrasında Türkiye'de solun gelişimi aslında bahsedilen iki eğilimde olmuştur. Ancak CHP'nin sola yönelmesi bir üçüncü seçenek olarak da görülebilir.

Solun güçlenmeye başladığı yeni dönemde sağ da farklı eksenlerde kendi içinden farklı temsilcileri ortaya çıkarmıştır. Sağın gelişen en güçlü akımı Türkeş'in CKMP'nin başına geçmesi ile ortaya çıkmıştır. Türkeş'in 1965'te bu partinin başına geçmesi ile birlikte sağı temsil eden yeni bir parti de liderinin amaçlarına göre dönüşmeye başlamış oluyordu. Sağdaki diğer önemli ve büyük temsil imkanına sahip olan YTP'yi DP mirasına sahip çıkma mücadelesinde alt edebilen AP olmuştur. 1965 seçimlerinde AP'nin seçimlerden güçlü çıkması ve ordu hiyerarşisini tarafsızlaştırma hareketinin sonuç vermesi, bu partinin yerini sağlamlaştırmıştır (Eroğul, 2006: 150).⁴³ Ayrıca sağ hareketlerde görülen bu gelişme AP'yi daha milliyetçi, daha muhafazakar bir

⁴³ Demirel'in 1964'te partinin başına geçmesinden itibaren izlediği politikalar, AP'yi meşru sağın en güçlü temsilcisi haline getirmiştir. 1965 seçimlerinde en yüksek sayıda emekli subay AP listelerinden meclise girmiştir. Cumhurbaşkanı seçiminde ordunun adayı olan Cevdet Sunay'ın seçilmesinde AP'nin etkisi olmuştur. Demirel liderliğindeki AP bir yandan DP'nin mirasına sahip çıkarken diğer yandan da ordu hiyerarşisine şirin gözükme için elinden geleni yapmıştır (Eroğul, 2006:150).

politik kullanmaya çekmiştir. Erbakan'ın kurduğu MNP (1970), Türkeş'in 1965 yılında genel başkanı olduğu CMKP ve 1970 yılında da AP içindeki Demirel'e cephe alanların DP'yi tekrar kurlmaları sağ seçmenin merkez sağ AP'den bu partilere yönelmesi sağ seçmenin rahatsızlığını göstermiştir. Sağ kesim içinde Batı kapitalizminin sıkıntılarını karşı tepkili bir kesimin bulunması sağ seçmeni farklı partilere yöneltirken AP liderini de bunun yolunu kesmeye itmiştir. Aynı zamanda sağ seçmen ve partiler içinde de geleneksel bir anlayışa sahip olan kesimlerin temsil edilmesi de gündeme gelmiştir. Sağ partilerde ortaya çıkan bu gelişme ülkedeki kutuplaşmanın artmasında etkili olmuştur. Siyasi kutuplaşma da 12 Mart 1971 yılındaki askerin müdahalesine kadar artarak devam etmiştir.

AP ve CHP'ye yönelik tepkilerle ortaya çıkan siyasal partiler ülke siyasetinin aşırı çok parti dönemi özelliği göstermesine neden olmuştur. Soldaki TİP'in varlığı ile birlikte CHP sol açılımı ile bunun önünü kesmeye çalışmış; ancak TİP ülke siyasetinde etkili olmuştur. Sağdaki durum ise soldakinden daha farklı bir gelişme ortaya koymuştur. Özellikle MNP ve CMKP'nin siyaset sahnesinde yerlerini almaları ile birlikte önemli ölçüde de taban bulabilmişlerdir. AP'nin milliyetçi ve muhafazakar söylemleri bu iki partinin tabanının genişlemesini önleyememiştir. Ayrıca bu iki partinin muhtıra sonrası dönemde, MC hükümetleri içinde iktidara ortak olmaları tabanlarını genişletmelerinde önemli derecede etkili olmuştur.

12 Mart Muhtırasının belli başlı nedenleri genel olarak şu şekilde kabul görmektedir. Toplumdaki siyasallaşmanın ve örgütlü yapının artması ile birlikte kapitalist işleyişinin ülkede gelişmesinin paralel gitmesi toplumdaki kutuplaşmayı arttıran nedenlerden birisi olarak değerlendirilebilir. Türkiye'nin yaşadığı kapitalistleşme süreci ile birlikte ülkede güç kazanan sol hareketler ve örgütlü toplum anlayışı 1971 yılına gelindiğinde oldukça artmıştır. Ülkedeki kapitalist gelişmenin 1970'li yıllarda sıkıntıya girmesi ile birlikte sistemin krizinin dar gelirli toplumsal kesimlerin ücretlerinin kısılması ile açılması öngörülmüştür (Ahmad, 2007: 349; Özdemir, tarihsiz: 263). Ancak toplumun örgütlü yapısı da bunu müsaade etmemiştir. Siyasal ve toplumsal anlamda artan kutuplaşma ekonomik sistemin çıkmazlarından dolayı daha da artmıştır.

Ekonominin içine düştüğü durumdan kurtulması için bir takım ekonomik reformlara ihtiyaç duyulmuştur. Ancak bu reformların yapılabilmesi için mevcut siyasi yapı uygun değildir. Şöyle ki Demirel'in başında bulunduğu AP ile Ecevit'in başında bulunduğu CHP ile geleneksel kesimleri temsil eden sağ partiler olan MGP, DP gibi kesimler arasında var olan kutuplaşma, demokratik koşullar içinde bu reformların evrimci bir şekilde gerçekleşmesini önlemiştir (Ahmad, 2007: 351; Keyder, 2006: 67).

Muhafif sol kesimin niteliği de bu yapıyı destekler bir çizgi izlemiştir. 1970 yılına gelindiğinde genel olarak öğrenci hareketleri devrim için silahlı mücadele yönünde örgütlenmeye başlamıştır. Devrim için sosyalist ideoloji temelinde örgütlenen ve silahlı eylemlere girişen sol muhalefetin Marksist-Leninist grupların denetimine geçmesi karşısında uygulanan devlet terörü ülkede siyasal şiddetin artmasına neden olmuştur (Özdemir, tarihsiz: 260). Bu durum aynı zamanda parlamentoda yer alan siyasal partiler arasında mevcut olan kutuplaşmanın daha da artmasına neden olmuştur.

5. 3. 1971 Muhtırası ve Sonrası Siyasi Gelişmeler

1971 muhtırası ile ordu hükümete "tavsiyelerde" bulunmuş ve 1960 darbesindeki gibi gerekçeler öne sürülerek, ordunun müdahale hakkı olduğu hatırlatılmıştır. Muhtıra sonrasında ise iktidarda olan AP istifa etmiş bunun yerine Nihat Erim'in başkanlığında bir geçici ara rejim hükümeti kurulmuştur. Ara rejim hükümeti üyeleri büyük ölçüde askerler tarafından siviller içinden seçilmiştir.

Ara rejim hükümeti ile yönetim sivillere bırakılmışsa da, sivil hükümetin üyeleri yine ordu tarafından belirlenmiş ve ordunun müdahaleleri devam etmiştir. Özellikle toplumsal alanda yaşanan baskı ve şiddet olayları ile toplumsal muhalefeti bastırmayı düşünmüştür. Neredeyse tamamen sola yönelik uygulanan baskı politikalarında öğrenciler, işçiler, üniversite hocaları, politikacılar gözaltına alınmış; Deniz Gezmiş ve arkadaşları bu dönemde idam edilmiştir. Uygulanan baskı politikaları ile de sağlanan "güven ortamında", gerçek ücretler düşerken ekonomi gelişmeye başlamıştır (Schick ve Tonak, 2006b: 387). Ekonomideki olumlu tablo hükümet için istikrara dönüşmemiştir. Amaç seçimlere kadar ülkeyi yönetmek olduğu için zaman zaman askerlerin

"tavsiyeleri" ile de muhtıra hükümeti devam etmiştir. Ara rejim hükümeti 1973'teki seçimlere kadar götürmüştür.

1973 yılına gelindiğinde ise yapılan seçimlerde bir süredir "ortanın solu" arayışı ile ideolojik arayış içinde olan CHP seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. Tek başına hükümet kurmaya yetecek kadar milletvekili çıkaramayan CHP, MSP ile koalisyon hükümeti kurmuştur. Bu koalisyon ile siyasi yelpazenin iki ayrı ucundaki parti hükümet için bir araya gelmiştir. "Batı'nın iktisadi ve kültürel hakimiyetine ve büyük sermayeye karşı tavırları gibi bazı öğeleri paylaşmakla birlikte, daha ziyade partilerin pragmatik –hatta oportünist- kaygılarına dayanan böyle bir işbirliğinin başarısız olması kaçınılmazdı" (Schick ve Tonak, 2006b: 389). Koalisyon ortaklarının birbirlerinden bağımsız hareket etmeleri, Kıbrıs'a yapılan müdahale sonrası yaşanan gelişmeler koalisyonun sonunu hazırlayan gelişmelerden bir kaçı olarak görülebilir. Kıbrıs'a yapılan askeri hareketin siyasi getiriye dönüştürülmek istenmesi Ecevit'in hükümetten istifası ile somutlaşmıştır. Ecevit'in koalisyon hükümetinden kurtuluş yolu olarak gördüğü istifa ve erken seçim beklentisi Demirel liderliğinde dört sağ partinin⁴⁴ bir araya gelerek Milliyetçi Cephe hükümetlerinin de yolunu açmıştır.

MC hükümeti döneminde devlet bürokrasisi de siyasi kavgaların içine çekilmiştir. Siyasi terör ise bu dönemde iyice artarak, siyasi cinayet kurbanlarının sayısı 1977 yılına gelindiğinde 319'a yükselmişti (Schick ve Tonak, 2006b: 391). Bu gerilim ve çatışma 1970'li yılların sonlarına doğru iyice artmıştır. Özellikle 1977 yılının 1 Mayıs kutlamalarında Taksim'deki mitinge yapılan saldırıda otuz iki kişi yaşamını yitirmiş ve bu olay bir dönüm noktası olmuştur. Toplumsal alandaki bu karmaşıklık içinde gidilen seçimlerde CHP % 41,4 oy alarak seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. Ancak bu oy oranı CHP'nin tek başına hükümet kurmasına yetmemekle birlikte CHP'nin seçimlerde ve toplumsal alanda artan yükselişi sağ partileri hükümet kurma yolunda bir araya gelmeye itiyordu. Bu ortamda artan sağ-sol çatışmasından dolayı Ecevit sağ partilerle koalisyon oluşturup hükümet kurma fikrine sıcak bakmıyordu. Yine de Ecevit azınlık hükümeti kurma denemelerinde bulunmuştur. Ancak bunlar sonuç vermeyince ülkede yeniden MC hükümetleri dönemi başlamıştır. MC hükümetleri bir anlamda sağ partileri iktidar çevresinde bir araya toplayabilirken

⁴⁴ Demirel liderliğinde AP, MSP, MHP ve CGP cephe hükümetini kurmuşlardır.

koalisyonun büyük ortağı olan AP'nin yanında MSP ve MHP'ye de güçlenme şansı vermiştir. İkinci MC hükümetinde MHP beş bakanlık elde etmiştir. AP içindeki on bir milletvekilinin ülkedeki bir takım sorunlardan dolayı istifa etmesi ile MC hükümeti düşmüştür.

AP'den istifa eden on bir milletvekilinin katılımı ile CHP 5 Ocak 1978 tarihinde tekrar hükümet olma şansını yakalamıştır. Ancak ülkede artan siyasal şiddet ve toplumsal çatışma ortamı CHP hükümetini meşgul eden en önemli sorun olmuştur. CHP'nin tekrar iktidar olması ile iç savaş ortamına dönüşen siyasal şiddet karşısında Ecevit sivil yollardan mücadele etme yolunu seçerek sıkıyönetim ilan etmemekte ısrar etmiştir. 1979 senato seçimlerinde CHP'nin başarısızlığı üzerine Ecevit istifa etmiştir. Bu durum "Demirel'in deyimiyle AP için bir güvenoyu sayılmasa da CHP için bir güvensizlik oyu niteliğinde" (Schick ve Tonak, 2006b: 393) değerlendirilmiştir. Bu gelişmeden sonra Demirel 1973'te sona eren ara rejimden sonra 3. kez başbakan olmuştur. 24 Ocak kararları olarak tarihe geçen ekonomik istikrar kararları alınarak bu kararların uygulayıcısı olarak da 1980 sonrasında Başbakanı olacak olan Turgut Özal getirilmiştir. 24 Ocak kararları içerdiği neoliberal dönüşümlerle reel ücretleri düşüşü öngörüyor ve iç ihracata yönelmek için iç piyasadaki talep enflasyonist politikalarla kısılmasını öngörmüştür. Ancak ülkedeki siyasi ortam ise bunu kaldıracak durumda değildir. Ülkedeki şiddet ise her geçen gün de artmaya devam etmiştir. Artan ekonomik sıkıntının bir takım taleplere sokağa yansımalarının önü siyasal şiddet ile alınmaya çalışılmıştır.

1974'te ortaya çıkan petrol krizi ile Türkiye daha önce dünya krizlerinden hiç etkilenmediği kadar etkilenmiştir. Bununla birlikte siyasi kriz de bu ekonomik krizi derinleştirmiştir. Ekonomik krizin siyasi krizle derinleşmesi sonucunda ülkede siyasi kutuplaşma ve şiddet de artmıştır. Çıkmaza giren ülke siyaseti ve ekonomisi yine bir askeri müdahalenin yolunu açmıştır (Delibaş, 2011: 176).

Dünyada büyük ölçüde etkili olan petrol krizi ile birlikte siyasi krizin daha da derinleşmesine bağlı olarak Demirel hükümetine karşı sokakta olduğu gibi mecliste de muhalefet artmıştır. Demirel hükümeti karşısında bir dönemin koalisyon ortakları olan MSP ve CHP birlikte hareket ederek mecliste ciddi bir muhalefet ortaya koymayı başarmışlardır. Meclisteki muhalefet karşısında hükümetin Dış İşleri Bakanı istifa

etmek zorunda kalmıştır. Ülkede ciddi boyutlara ulaşan siyasi gerginlik ve kutuplaşmaya yeni Cumhurbaşkanı'nın seçim krizi de eklenince siyasi gerginlik had safhaya ulaşmıştır. 1980 yazı içinde artan siyasi cinayetlerle farklı ideolojik kesimler içinde yer almış ünlü simalar öldürülmüştür. MHP'den eski bakanlardan Gün Sazak, DİSK Genel Başkanı Kemal Türker, ara rejimin Başbakanı Nihat Erim, birçok öğretim görevlisi, gazeteci, öldürülenler isimler arasında yer almaktadır. Siyasal şiddetin bu derece artması toplumun her kesimine nüfuz etmiştir. Tüm bunlara bağlı olarak da siyasi ve ekonomik tablo ise içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. 12 Eylül 1980'de Türkiye siyasal hayatında derin izler bırakacak olan askeri darbe yapılmıştır.

5. 4. 1980 Darbesi ve Türkiye Siyasal Yaşamının Yeniden Yapılandırılması

1980 darbesi artan kutuplaşma ve siyasal –dolayısıyla da ekonomik- istikrarı sağlama gerekçesi ile yapılmıştır. Darbe ilk hedef olarak ülkedeki kaybolan huzuru yeniden kurma gerekçesini göstermektedir. Darbenin hemen ardından oldukça kısa sürede bu büyük ölçüde sağlanmıştır. Ekonominin istediği kararlar da bu ara rejim döneminde alınmaya başlanacaktır. Darbenin uzun dönemli amacının ise ülkenin siyasal yapısını kökten değiştirmek olduğu söylenebilir. Bu amaç zaten alınan kararlar ve yasal değişikliklerle de ortaya çıkmıştır.

"Güçlü bir 'sosyal refah devleti' geleneği bulunmayan Türkiye'de tüm bu dönem boyunca apolitikleşme ve örgütsüzleştirmeler ile emekçilerin direnme ve dayanışma potansiyelleri asgariye indirgenerek sermaye birikimi için uygun koşullar yaratılmıştır" (R. Kaya, 2009: 239). Tam da askeri darbe ile yapılmak istenen bu olmuştur. Ülkede bozulan düzeni ve ülkenin demokratik işleyişine ve huzuruna bozmaya yönelik girişimleri bertaraf etme amacı ile (Heper, 1985: 131) yapılan askeri darbe, ülkenin politik yapısını da kökten değiştirmeyi hedeflemiştir. Siyasilerin ekonominin istediği dönüşümleri gerçekleştirmekte başarısız olmaları ve bu dönüşümleri halk desteği ile meşrulaştıramadıkları dönemlerde sistem krize girmiştir. Bu krizden çıkış ise siyasal partilerin üzerinde bürokrasinin ve özellikle de askeri bürokrasinin egemenliği ile gerçekleşirken, demokrasi üzerinde bir vesayet sistemi ortaya çıkmıştır.

12 Eylül darbesini gerçekleştiren ve 1983 yılına kadar ülkeyi yöneten kadro seçimlerin yapılması ve yeni siyasal aktörlerin kendileri tarafından belirlenmesi sürecini

başlatmıştır (Çavdar, 2004: 270; Zürcher, 2010: 406). Yeni dönemde siyasal alanın birebir askerler tarafından öngörülen partiler tarafından kullanılması amacını taşımıştır. İki partili bir siyasal yapı öngören darbe kadrosu, başka partilerin de kurulmaya başlanması karşısında vetolarla bunu engellemeye çalışmıştır. Partinin kurulmasını engelleyemediği durumlarda ise partinin kurucular kurulundaki, yönetimindeki isimleri veto ederek yeni partilerin kurulmasını ve yapılacak olan seçimlere katılması engellemiştir (Evren, 1991: 294). 1983'te yapılan seçimlerde ise ordunun kurup bizzat desteklediği MDP % 23,3 oy oranı ile üçüncü parti olmuştur. Seçimin galibi ise Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi olmuştur (Schick ve Tonak, 2006b: 396). Meclise kurulmasına izin verilen⁴⁵ üç parti girebilmiştir. Seçim sonuçlarına açıklandığında ANAP tek başına iktidar olmuştur.

Darbeci generaller ve onların sivil destekçileri sıkça şu propagandayı yapıyorlardı: "12 Eylül darbesi ile yapılmak istenen ülkede 'bozulan huzuru' yeniden tesis etmektir." Bu çerçevede 12 Eylül öncesinin siyasal ve toplumsal yapısı aşırı politize olarak değerlendirilmiş ve yeni dönemde toplumsal ve siyasal alandaki bu politize olma durumunun önü kapatılmaya çalışılmıştır. Özellikle toplumdaki siyasal ayrışmaların ve kutuplaşmaların çaresi olarak Türk-İslam sentezine dayalı bir ideolojinin yayılmasına çalışılmıştır (Şaylan; 1992; Erdoğan Tosun, 2001; Çetin, 2004; Kalaycıoğlu; 2007). Bu ideolojinin toplumu bir arada tutacağı ve siyasal şiddeti önleyeceği düşünülmüştür.

Toplumu Türk-İslam sentezi ile bir arada tutma amacı ile sağlanan "huzur ortamında" neoliberal iktisat politikaları sorunsuzca uygulamaya konulmuştur. Özellikle Demirel hükümeti tarafından alınan 24 Ocak kararlarının 1980 darbesinden sonra uygulanması ANAP iktidarı döneminde mümkün olabilmiştir. 24 Ocak kararlarını Demirel hükümeti almasına rağmen, (Altunışık ve Tür, 2005: 41) bu kararları uygulayabilecek siyasal gücü elinde bulunduramadığı için bu kararları askeri yönetim ve devamında ANAP iktidarı uygulamıştır. 1977'den sonra sermaye, ithal ikamesi ve iç pazar bazında tanımlanmış olan sermaye kendini yeniden üretmez duruma düşüncü (Schick ve Tonak, 2006b: 396); bunun önlemi olarak 24 Ocak kararlarının alınması

⁴⁵ Askeri yönetimin uygun gördüğü partilerin seçimlere ve aktif siyasete katılmasına izin verilmesiyle birlikte 1950'den 1980'e kadarki dönemde genişleyen siyaset alanı yeniden daralmış ve daha kontrollü hale getirilmiştir.. Anayasa ile "siyasi partilerin kendi politikalarını yürütmek ve güçlendirmek amacıyla dernekler, sendikalar, vakıflar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarıyla maddi ve manevi güç birliği yapmaları yasaklanmıştır" (Parla, 2005: 116).

görülmüştür. Ekonomik alanda neoliberal yeniden yapılandırmayı öngören 24 Ocak kararlarının uygulayıcısı da darbe döneminde kurulan Ulusu hükümetinde iktisat alanında tüm politikaları uygulamakta yetkili olan Turgut Özal olmuştur. Özal aynı zamanda bu kararların da mimarıdır. Askeri ara hükümet döneminde de bu kararların mimarı olan Özal'a geniş yetkiler verilerek bu kararların uygulamaya konulması sağlanmaya çalışılmıştır. Ekonominin önünün açılması adına alınması gereken radikal kararların ise sivil iktidar tarafından alınması oy kaygısı nedeniyle mümkün olmadığından askeri rejimlerle alınmasının ekonomi açısından daha ufuk açıcı olduğu düşünülmüştür (Sayarı, 1992: 28). Askeri yönetimle Özal döneminin bire bir örtüşen kararlar alması 12 Eylül'ün en ilginç yönü olarak kabul edilebilir (Tachau, 1988: 116).

Kişiyeye özel refah dağıtıcı ekonomi politikalarıyla (gecekonducuya tapu, turizmciye kredi, yatırımcıya, ihracatçıya teşvik primleri gibi) Özalcı siyasetin neredeyse her eve bir ANAP'lı müteşebbis armağan eden sihri, özellikle kentlerde bu partiye yıllarca toplumsal destek olarak geri döndü (Tosun, 2008: 8). Ekonomi alanında siyasi müdahale ile ortaya çıkan bu tablo ile 1980'li ANAP'ın seçmenlerle kurduğu bağı büyük ölçüde güçlendirmiştir. Yeni bir "vizyon" ile seçmen karşısına çıkan partiye kitleler bir umut olarak destek verirken siyasetin ekonomik dönüşümleri gerçekleştirme yolunda almış olduğu kararlar siyasetin de önceki dönemlerde olmadığı kadar kirlenmesine neden olmuştur.

Merkez sağın "dört eğilimini"⁴⁶, bir arada tutan ve ekonomiyi teknolojiyi önceleyen politikalarla ANAP tarafından bir süre temsil edilmesinin ardından DYP'nin 1987 referandumundan sonra eski liderine kavuşmasıyla merkez sağın yeni aktörü olarak DYP belirlemiştir. 1987 yılında yapılan referandumdan sonra yasaklı liderlerin siyasete dönmesine onay çıkmış,⁴⁷ bunun partisine zararı olacağını düşünen Özal seçim

⁴⁶ Özal yönetimindeki ANAP döneminde, "dört eğilimin birleştirilmesi", "başka alternatif yok", "ortadirek", "köşeyi dönüyoruz" gibi sloganlarla oluşan retorik, çağdaş kapitalizmin klişesi "mülkiyetin tabana yayılması" gibi vaatlerle birleştirilerek, neoliberalizmin "liberalleşme", "deregülasyon", "özelleştirme", "esnekleştirme", "örgütsüzleştirme" gibi temel politikaları, hükümet erki kullanarak uygulanmıştır (R. Kaya, 2009: 238). Bir yandan dört eğilim vurgusu ile; bir yandan kendisinden önceki hiçbir partinin devamı olmadığını vurgulayarak (Turan, 1988; 79), İslami kimliği Pazar ekonomisi ile sentezleyerek (Göle, 1996: 30) her şeyin her şeyle olduğu bir dönemin "güçlü" temellerini atmıştır.

⁴⁷ Referandumda yasaklı liderlerin tekrar siyasete dönmelerine onay çıktıktan sonra emanetçi liderler yerlerini partilerin asıl sahiplerine bırakmışlardır. Beklendiği üzere DYP'nin liderliğinden istifa eden Cindoruk'un yerine Demirel geçmiş, DSP'de Rahşan Ecevit'in yerine de Bülent Ecevit geçmiştir. Erbakan RP'nin, Türkeş de MÇP'nin başına geçmiştir. "Eski liderlerin" hızlı bir şekilde yeniden

kanununda değişiklik yaparak erken seçime gitmiştir. Seçim sonuçlarına göre yine ANAP birinci parti olmuş ve seçim kanunundaki değişiklik sayesinde mecliste 292 sandalye kazanmıştır. ANAP 1983 seçimlerinde yüzde 45,1 oy alıp 211 milletvekilliği kazanırken; bu seçimde, değiştirdiği seçim kanunu sayesinde daha az oy alıp mecliste daha fazla oranda temsil edilme imkanı yakalamıştır. Ancak ANAP'ı iktidarda güçlü tutmak adına yapılan tüm düzenlemeler ANAP'ın bu dönemden sonra siyaset sahnesinde sürekli olarak gerilemesini de beraberinde getirmiştir. Eski liderlerin siyaset sahnesine dönmesinden sonra ANAP'ın rekabet şartları zorlaşmıştır (Ergüder ve Hofferbert, 1988: 102).

Tablo 25: 1987 Yılı Genel Seçim Sonuçları

1987 Yılı Genel Seçim Sonuçları				
Partiler	Oy Sayısı	Oy Oranları	Kazandıkları Milletvekili Sayısı	Mecliste Temsil Oranı
ANAP	8.704.335	% 36,3	292	% 64,8
SHP	5.931.000	% 24,8	99	% 22,0
DYP	4.587.062	% 19,1	59	% 13,1
DSP	2.044.576	% 8,5	-	-
RP	1.717.425	% 7,2	-	-
MÇP	701.538	% 2,9	-	-
IDP	196.272	% 0,8	-	-
Bağımsız	89.421	% 0,4	-	-

Kaynak: www.tuik.gov.tr (Erişim tarihi: 15/11/2011).

1987 seçimleri büyük partilerin avantajlı bir konuma geldiği bir seçim olmuştur. Ancak en avantajlı konumunda olan ise en güçlü parti olan iktidar partisi olmuştur. Seçim kanunundaki var olan bazı yasalar, özellikle kontenjan adayı uygulaması ile güçlü olan partinin gücü daha da artmıştır. Bu seçim sonuçlarına göre meclise üç parti girerek meclisin çok parçalı olmasının önüne geçilebilmiştir. Ancak bu kez yıllardır Türkiye siyasetinin içinde olan liderler aktif siyasete başlamışlardır. Muhalefetin artan etkisi ile birlikte hükümetteki aksaklıklar da gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Özal'ın vaat ettiği ekonomik gelişmeler sağlanamamış, enflasyon düşürülememiş, bunun karşılığında da muhalefetin eli güçlenmeye başlamıştır. Partinin liberal söylemleri de

---

örgütlenme içine girmelerini, Özal'ın iktidarda olan kendi partisini güçlendirecek seçim kanunu yapması izlemiştir. ANAP'ın lehine diğer partilerin aleyhine bir dizi seçim yasağı getirilmiştir (Timur, 2000: 69).

kendisini somutlaştırmamıştır. Sendikalar yasası, YÖK yasası, Seçim Yasası, Siyasal Partiler Yasası gibi yasalarla ilgili yeni düzenlemelerin yapılmaması (Ahmad, 1995: 232) hükümete olan güveni sarsan diğer etkenler olmuştur.

ANAP iktidarı döneminde artan hoşnutsuzluğun ilk somut tepkisi 1989 yılında yapılan yerel seçimler olmuştur (Çavdar, 2004: 281). Zaten Özal döneminin en parlak noktasının sona eriş tarihi bu yıllar olarak görülmektedir. Özal dönemi politikaları ile sermayenin karlılığı ve dönemin altın yılları 1988 yılına gelindiğinde bir tikanlıkla karşılaşmıştır (Boratav, 2003: 152). 1989 yılında yapılan yerel seçimlerde SHP ve DYP, ANAP'ın önüne geçmiştir. % 28,69 oy oranı ile SHP birinci parti olurken, DYP % 25,13 oy alarak ikinci parti olmuştur. ANAP ise 21,8 oy oranı ile üçüncü parti olmuştur. SHP 1989 seçimleri öncesinde sosyal adalet, eşitlik gibi söylere yer vererek özellikle gecekondular kesiminden önemli oranda destek bulmuştu (Schüler, 2002). Partisinin seçimden üçüncü çıkmasına rağmen, seçimlerde yeterli oyu alamadığı takdirde bırakacağını söyleyen Özal, seçim sonuçlarından sonra siyaseti bırakmaya yönelik bir eylemde bulunmamıştır. Bu da Türkiye siyasetinde seçim sonuçları üzerinden istenilen sonuç elde edilmezse siyaseti bırakacağı vaadinin ilk örneği olarak sayılabilir. Daha sonraki seçimlerde buna benzer söylemler merkez sağ ve merkez sol partilerin liderleri tarafından dile getirilmiştir. Ancak ilk örnekte olduğu gibi diğer örneklerde de siyaseti bırakma gerçekleşmemiştir.

Özal'ın siyasetten çekilmesi ise Evren'den boşalan Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesi ile mümkün olabilmıştır. 1989 yılında Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ve 1989 yerel seçim sonuçları da göz önüne alındığında 1990'lı yılların siyasal alanının yeni bir şekil alacağı ortaya çıkmaktadır. 1989 yerel seçimlerinde her üç partinin de % 30 oy oranının üzerine çıkamamaları ve birbirlerinden çok farklı oranlarda oy alamamaları hükümetlerde koalisyonların olacağına işaret olarak okunabilir.

Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ile ilgili bir diğer önemli nokta da, devlet yönetiminin sivilleşmesi yönündedir. Devletin kuruluşundan itibaren devletin zirvesi asker kimlikli kişiler tarafından elde edilmiştir. Ayrıca 1960'tan sonra, darbeyi yapan komitenin en üst rütbelisi Cumhurbaşkanlığına getirilmiştir. Fahri Korutürk'ün seçilmesi meclis içinde görece bir uzlaşma ile gerçekleştirilmiş olsa da Korutürk'ün de emekli bir asker olduğu unutulmamalıdır. Darbecilerin devletin zirvesine gelmesinin en bariz

örneği de Evren'in Anayasa oylaması ile birlikte kendi devlet başkanlığını da oylatması ve cumhurbaşkanlığına gelmesidir. Özal'ın cumhurbaşkanlığı bu anlamda demokrasi, sivilleşme, vesayetin etkilerin azalması, gibi konularda önemli bir gelişme olarak görülmelidir.

1980 sonrasında görece "istikrarlı" siyasi yapı sağlanmışır. Ancak bu "istikrar" tablosu Özal'ın kurabildiği tek parti hükümetinin ardından siyasal alanda eski liderlerin siyasete başlamaları ile partilerinin güçlenmesi ile bozulmuştur. Koalisyon hükümetleri ile yeni bir dönem başlamıştır. Bu gelişmeye bağlı olarak da 1980'li yıllarda tek partinin iktidar olmasına karşılık Türkiye 1990'lı yıllarda siyasal yelpazenin neredeyse tamamının sırası ile koalisyon hükümetleri deneyimini yaşamıştır. Bu süreç bir yandan parlamentoda farklı siyasal eğilimleri temsil imkanı verirken diğer yandan da parlamentoda yer alan partilerin kültürel politikalar izlemesi sürecini de ortaya çıkarmıştır. 1980'lerde başlayan siyasetteki kültürel öğelerin vurgusu 1990'lı yıllarda daha da artmıştır.

5. 5. 1990'lı Yıllarda Siyasal Yapı ve Tüm Partilerin Denenme Dönemi

1980'de askeri darbenin sağladığı koşullarla kurulan görece siyasal istikrar dönemi 1990'lı yıllarda yerine koalisyon hükümetlerine ve parçalanmış bir siyasal alana bırakmıştır. Siyasi parçalanmışlık, koalisyon hükümetleri, merkez partilerinin etkisiz kalması, etnik ve dini kimlik temelindeki siyasetin geniş tabanda temsil imkanı bulması yeni dönemle birlikte gelen dönüşümler olarak sıralanabilir.

Bu gelişmeler çerçevesinde parti sistemi sürekli değişim göstermiştir. ANAP'ın mecliste ve hükümette sahip olduğu siyasal egemenlik azalmaya başladıkça merkez sağın yeni aktörü olarak DYP ortaya çıkmıştır. ANAP her ne kadar toplumdaki tüm kesimleri birleştirdiği iddiasında olsa da, ANAP'ın merkez sağ bir parti olduğu şüphe götürmez bir olgudur (Özbudun, 2006: 131). DYP'nin güçlenmeye başlaması ve ANAP'ın uyguladığı iktisat politikalarının tıkanması merkez sağda iki güçlü aktörü ortaya çıkarmıştır. Ancak bu iki aktörden ANAP, DYP karşısında sürekli güç kaybediyordu. Bu iki merkez partinin sürekli merkez sağ liderliği için birbirleri ile girdikleri amansız mücadele 1990'ların ikinci yarısında iyice su yüzüne çıkmıştır.

Özellikle bu dönemde dini ve etnik siyasetin güç kazanması ile iyice taban kaybeden bu iki merkez sağ parti, güçlerini arttırabilmek için birbirlerini siyaset sahnesinden silme yarışına girmişlerdir.

1991 seçimlerinden sonra merkez sağ ve merkez solun iki partisi DYP (Demirel) ve SHP (Erdal İnönü) koalisyon hükümetini kurdular. Merkez sağın iki partisinin değil de farklı konumlardaki partilerin bir araya gelmesi koalisyonların uzun süreli ve istikrarlı olmasını engellemiştir. Yine aynı şekilde RP ile DYP'nin kurduğu koalisyon ve ortakların oportünist politikaları sayesinde ve RP'nin izlediği politikalar nedeniyle uzun süreli olmamıştır. Siyasal alanda ortaya çıkan istikrarsızlık ve partilerin bir araya gelip koalisyon hükümeti kuramamaları azınlık hükümeti deneyiminin de yolunu açmıştı. 1999 seçimlerinden sonra ise üç parti bir araya gelerek koalisyon kurmayı başarabildiler. Ancak koalisyon içinde iki kutbun bir arada olması başlangıçta olduğu gibi hükümet süresince de sorunlara yol açmıştır.

Merkez partilerin oy kaybetmesi parlamentoda çok partili bir yapı ortaya çıkarırken, bununla birlikte siyasi yelpazenin dışında bulunan uç partilerin de temsil gücünü arttırmıştır. RP ve MHP'nin iktidar deneyimleri uç partilerin merkez sağın zayıflaması ile birlikte koalisyonlarda mevki sahibi olabildiklerini destekleyen gelişmeler olarak görülebilir. RP 1994 yerel seçimlerde belediyelerde kazandığı seçim başarısı ve parti örgütünün dinamik yapısı sayesinde 1995 seçimlerinde birinci parti olabilmişti. RP'nin seçim başarısında partinin kendi dinamiklerinin büyük etkisi vardı. Son derece iyi örgütlenmiş, dini söylemi ve adil düzen söylemi sayesinde kentlerdeki yoksul kesimlerle güçlü bağlar kurabildiler (Kongar, 1998: 274). RP'nin iktidara gelmesinde umut arayışı içinde olan seçmenin durumu ile RP'nin geçmişten gelen bir taban oluşumu ve denenmemişliği etkili olmuştur (Mahçupyan, 2000: 266). RP'ye üst üste açılan davalar ve partinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması sonrasında neredeyse yine aynı ekip tarafından FP kurulmuştu. O partinin de kapatılması sonrasında ise SP ve AKP olarak aynı akımın içinden iki parti ortaya çıkmıştır. RP'nin yükselişi karşısında devlet eliti ve askeri ve sivil bürokrasi yasaklamalarla partinin yükselişini önleme çabasına girmiştir ve başarısız olmuşlardır. Çünkü parti yasal müdahalelerle ilk kez kendi içinde iki farklı siyasal akım doğurmuş ve bunlardan biri 2002 seçimlerinde iktidara gelmiştir.

1990'lı yılların siyasi parti yapısı parçalanmış olmakla birlikte aşırı derecede kutuplaşmış bir özelliğe de sahip olmuştur. Bu dönemdeki kutuplaşmanın doğası 1970'li yılların sağ sol tandanslı siyasi kutuplaşmasından farklı bir özellik sergiliyordu. Bu dönemde laik-İslamcı arasındaki karşıtlığın yükselmesi ve bunun üzerine oturan bir çatışma ortaya çıkmıştı. RP'nin 1995 seçimlerini takip eden güçlenişi cumhuriyetin seküler siyasi ve sosyal düzenini elinde tutmak isteyenler ile İslam'ın Türkiye siyasetindeki ve toplumundaki etkili olmasını isteyenler arasındaki mücadele kutuplaşmayı arttıran faktörler olarak ifade edilebilir. Partiler arasındaki koalisyon seçeneklerinde bir araya gelişler parti sistemindeki bölünme ve kutuplaşmanın farkını ortaya koyuyordu. 1970'li yıllarda kurulan MC hükümetleri sağ partileri bir araya getirirken, 1990'lı yıllarda partilerin bir araya gelişleri daha farklı temeller üzerinde gerçekleşmiştir. 1970'li yılların asla yan yana gelmesi düşünülmeyecek olan iki partisi Ecevit DSP'si ve MHP 1999'da Ecevit'in liderliğinde hükümet kurabilmişti (Sayarı, 2002, 21).

Özal'ın seçim yasasında yaptığı değişiklikten sonra küçük partilerin meclise girmesi zorlaşmıştır. Uygulanan seçim yasasına yönelik çözüm formülü ilk olarak 1991 seçimlerinde kendini gösterdi. Mevcut seçim yasası iktidardaki partiyi seçimlerde güçlü olmasına bağlı olarak daha da güçlendiren bir sistemdir. 1991 seçimlerinde de küçük partiler seçim için bir araya gelerek bu seçim yasasının etkisini aşmaya çalışmıştır. 1991 seçimlerinde ilk seçim ittifakı SHP ile HEP arasında gerçekleşti. HEP'li milletvekilleri SHP'den ayrılıp parti kurmuşlardı. Ancak seçimlere katılmak için gerekli koşulları yerine getiremediği için HEP'li adaylar SHP listelerinden seçime girmişlerdir (Tanör, tarihsiz: 90). Bir diğer ittifak ise barajı aşma olanağı olmayan üç partinin bir araya gelerek kurdukları ittifaktır. Bu seçim ittifakında IDP, MÇP ve RP yer almıştır. Diğer iki parti RP listelerinden kendi adaylarını göstermiştir.

1980'li yıllar boyunca Özal'ın tek partinin egemenliğini korumak için izlediği yasal ve politik strateji bu yıllarda sonuç vermişti. 1980'li yıllarda mecliste temsil edilen parti sayısı az olurken, güçlü olan parti de seçim yasasının da etkisi ile birlikte tek başına iktidar olma şansı yakalamıştı. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise parlamentoda yer alma mücadelesinde olan partilerin seçim yasasını küçük partiler aleyhine olan etkisini

kırmak amacıyla yaptıkları ittifaklar, 1990'lı yılların siyasal yapısında belirleyici bir etkide bulunmuştur. 1991 seçimlerinden sonra meclise beş parti girebilmiştir.

Tablo 26: 1991 Yılı Genel Seçim Sonuçları

1991 Yılı Genel Seçim Sonuçları				
Partiler	Oy Sayısı	Oy Oranları	Kazandıkları Milletvekili Sayısı	Mecliste Temsil Oranı
DYP	6.600.726	% 27,0	178	% 39,5
ANAP	5.862.623	% 24,0	115	% 25,5
SHP	5.066.571	% 20,8	88	% 19,5
RP	4.121.355	% 16,9	62	% 13,7
DSP	2.624.301	% 10,8	7	% 1,5
SP	108.369	% 0,4	-	-
Bağımsız	32.721	% 0,1	-	-

Kaynak: www.tuik.gov.tr (Erişim tarihi: 16/11/2011).

1991 yılı parlamento seçim sonuçlarına göre hiçbir parti hükümet kurmak için yeterli sayıyı elde edememiştir. Beş partinin meclise girebilmesi ve ilk üç sırada yer alan partilerin birbirlerine yakın oranlarda oy almaları tek parti hükümeti olasılığını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca seçim ittifakları ile meclise giren partiler daha sonraki süreçte kendi partilerine geçmişlerdir. Bu anlamda seçim ittifakları siyasal anlamda birlikte hareket etmekten ziyade sadece seçim yasasının kendi partilerinin aleyhine olan etkilerini azaltmak için işlevsel bir niteliğe bürünmüştür. Seçimlerden sonra da parlamentoda kendi partilerinde temsil edilmeleri parlamentonun parçalı olması sonucunu doğurmuştur.

Bu gelişmeler aslında Türkiye'de siyasal alanda kurulmak istenen istikrarın sonuçsuz kalması anlamına geliyordu. Siyasal alanda görülen parçalanmışlık ve parlamentoda da bu şekilde parçalı bir yapı ortaya çıkması siyasal istikrarsızlığın bir nedeni olarak görülecektir. Özal dönemindeki gibi neoliberal hegemonyanın siyasal alanda da hegemonya kuramaması 1990'lı yıllara damgasını vurmuştu. "İstikrarsız" olan yeni dönemde emekçi sınıfın ekonomik ve demokratikleşme çerçevesindeki talepleri, yüksek ücretlerle karşılık bulmuştur. Demokratikleşme yönündeki talepler ise kısıtlı da olsa bir karşılık elde edebilmiştir. Ancak 1994'teki ekonomik kriz ise ekonomik kazanımların büyük ölçüde erimesine neden oldu (Ataay ve Kalfa, 2009: 308, 309).

1980 sonrası süreçte kültürel konuların siyasetin içinde ön plana çıkması ile birlikte bu konulara genel siyasetleri içinde yer verebilen partiler yeni talepleri kendi içlerinde yer verebilmişlerdir. Türkiye'de İslami ve Kürt kimliğinin görünürlük kazanmasına bağlı olarak da siyaseti içinde bu söylemlere sahip olabilen partiler bu kesimlerin desteklerini kazanabilmişlerdir. Bu iki konudaki iki örnek SHP'nin izlediği politikalara bağlı olarak Kürtlerin desteğini kazanabilmesi oluştururken, ikinci örnek de ANAP'ın söylemleri ile Kürtlerin ve İslami kesimin desteğini kazanması verilebilir. Benzer durumlar Batı demokrasilerinde de yaşanmıştır. 1980 sonrasında siyasal ve toplumsal alanda belirmeye başlayan bir takım hareketleri parti olarak kendi bünyelerinde yer verebilenler bu hareketin toplumsal tabanının desteğini kazanabilmiştir. Toplumdan gelen bu tür taleplerin mevcut partiler içinde temsil edilmediği durumlar da ise bu temelde yeni partilerin kurulması kaçınılmaz olmuştur (Mack, 2010: 22).

1990'lı yıllarda siyasi parçalanma ve siyasal istikrarsızlık özelliğinin temelinde neoliberalizmin hegemonyasının zayıflaması ve neoliberal politikalardan duyulan rahatsızlık yer almaktadır. Oy kaymalarının bu derece yüksek düzeye çıkması, hükümetteki tüm partilerin IMF-Dünya Bankası referanslı politikaları takip etmeleri, seçmen temelinde yeni arayışların ve parçalanmışlığın temelinde yer almaktadır. Bu bir anlamda Jameson'un "geç kapitalizmin" piyasayı kendi mantığı çerçevesinde yeniden dönüştürmesinin bir tezahürü olarak görülebilir (Jameson, 2011). İktidarda farklı olamayan partiler, kendi tabanları ile bağlarını sağlamlaştıracak ekonomik ve sosyal politikalar geliştirmekten uzak olmaları partiler arasında fark olmadığını ortaya çıkarmıştır. Nitekim 1990'lı yıllarda RP'den DSP'ye, DYP'den ANAP'a ve CHP'ye kadar tüm partiler kurulan koalisyonlarda yer almışlardı. Bu siyasi deneyim göstermiştir ki tüm bu partilerin neoliberal politikalara uyum sağlamak ve bu neoliberal ekonominin gereklerini yerine getirmekte birbirlerinden farkları kalmamıştır.

1991 seçimlerinde seçim sisteminin büyük partiye sağladığı yarar sayesinde DYP seçimde % 27 oy oranı ile birinci parti olurken mecliste de % 39,55 oranında temsil gücünü elde etmişti. Seçim sisteminden kaynaklı büyük partiyi mecliste daha da güçlendiren bir tablo yeniden ortaya çıkmıştı. Seçimden en zararlı çıkan parti ise DSP olmuştu. Aldığı % 10,8'lik oy oranına rağmen mecliste % 1,55 gibi çok düşük bir

düzeyde temsil edilme oranına sahip olmuştu. Arada yer alan SHP, ANAP ve RP'de ise bu derece büyük farklar yoktu. Zira bu üç parti de birbirlerine yakın oranlarda oylar almışlardı. 1991 seçimlerinin bu şekilde sonuçlanması hükümetin koalisyonla kurulmasını gerekli kılmıştır. DYP-SHP koalisyon hükümetinin demokratikleşme konusundaki vaatleri kamuoyunun ilgisini çekmiştir. 12 Eylül rejiminin yasalarının yeniden gözden geçirileceği, insan hakları, sendikal haklar, olağanüstü hal, üniversite özerkliği gibi konularda yapılacak düzenlemeler kamuoyunun beklentileri ile örtüşen vaatlerdir (Tanör, tarihsiz: 93). Ancak hükümetin vaatlerini bunlara uygun eylemler takip etmemiştir. Bununla birlikte Cumhurbaşkanlığı ile özellikle Demirel'in aralarındaki çekişme koalisyon hükümetinin bir özelliği olmuştur. Hükümetle cumhurbaşkanı arasındaki çekişmeler ülke yönetiminde önemli bir sorun teşkil ederken, koalisyon hükümetinin zor dönemi ise Özal'ın 1993'te beklenmedik ölümü ile başlamıştır.

Özal'ın ölümü ile Demirel cumhurbaşkanlığına geçince büyük ölçüde hem koalisyon hükümeti hem de Demirel'in partisi bir istikrar sorunu ile karşılaşmıştır. Ardından koalisyon ortağı olan SHP'nin liderinin istifa etmesi, koalisyonun sıkıntılarını tümüyle gün yüzüne çıkarmıştır. İnönü'nün istifası yıllardır parti içinde bir etkinlik oluşturmuş olan Baykal için büyük fırsat olmuştur. Her ne kadar İnönü'nün yerine Murat Karayalçın seçilse de daha sonraki süreçte Baykal'ın liderliği ele geçirme ve lider olma için ortaya koyduğu eylemler devam etmiştir. Çiller partisinde liderliğini sürdürmüş olsa da hükümetin diğer ortağı için aynı durum geçerli değildi. SHP'de Erdal İnönü'den sonra devam eden lider değişim süreci partinin CHP ile birleştiği tarih olan 1995 yılına kadar devam etmiştir. 18 Şubat'ta birleşen iki parti CHP çatısı altında Hikmet Çetin'in genel başkanlığında birleşmiştir. Ancak Baykal'ın bu sürece müdahale etmesi uzun sürmemiştir. 10 Eylül'de Baykal genel başkan seçilmiştir. Koalisyonu tıkayan da bu gelişmelerdir. Baykal hükümetin devamı konusunda belli şartları öne sürünce 20 Eylül 1995'te Baykal ile anlaşamayan Çiller istifa etmiştir (Akşin, tarihsiz(c): 168). Ancak başka alternatif ihtimali daha uzak olduğu için "Baykal" ile koalisyona razı olmuştur. Baykal'ın hükümette yer almasının koşullarından birisi erken seçimdi ve seçim 24 Aralık 1995'te yapılmıştır.

Seçim sonuçlarını ele almadan önce 1991'den 1995'e kadar süren koalisyon hükümetinin bir değerlendirmesini yapmak gerekirse; DYP-SHP koalisyonu döneminde iki büyük olay meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi Sivas katliamıdır. Diğeri ise Uğur Mumcu'nun katledilmesidir. Her iki olayda da sol kesim hedef alınmıştır. Sivas katliamı ile ilgili sorumlular yakalanamadığı gibi olayı meşrulaştırılacak söylemler hükümetin büyük ortağında dahi yer almıştır (Akşin, tarihsiz(c): 166). Uğur Mumcu cinayeti ile ilgili failler yakalanamamıştır. Her iki olayda da büyük darbeyi hükümetin küçük ortağı SHP almıştır. SHP'nin aldığı bir diğer darbe de hala dillerde olan İSKİ skandalı olmuştur. İSKİ skandalının failleri cezalandırılmasına rağmen, onca cezasız dolandırıcının rağbet gördüğü bir ortamda SHP ile İSKİ skandalı neredeyse özdeş hale getirilmiştir. Bunlarla birlikte hükümetin dar gelirliye yönelik "çaresiz" bir tutum içinde olması hükümetin toplumsal desteğini de azaltmıştır. Erdal İnönü'nün genel başkanlığı Murat Karayalçın'a devretmesi süreci ile de derinleşen bu tablo partinin Çiller'in yörüngesine girdiği, emeğin yüce bir değer olduğunu bir kenara itiş, altı okla simgelenen yaklaşımları unuttuğu yönünde algıların oluşmasına ve parti içinde çalkantının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Çavdar, 2004: 330).

DYP-SHP koalisyon hükümeti döneminde ülkede yükselen enflasyon, işsizlik, Kürt sorununa demokratik çözüm gibi siyasetin kronik sorunlarını çözmekte etkisiz kaldı. Ekonomik kriz ve Güneydoğu'daki artan şiddet ile karşı karşıya kalan hükümet Nisan 1994'e gelindiğinde çaresiz bir duruma düşmüştür.⁴⁸ Türk lirasının değer kaybetmesi, çalışanların işsiz kalması ve paranın alım gücünün yarı yarıya düşmesi, çiftçinin büyük kayıplara maruz kalması siyasi istikrarı da etkilemişti (Delibaş, 2011: 181).

Bu ekonomik yıkımın içinde yer alan ise koalisyonun "sosyal demokrat" partisi olmuştur. SHP'nin 5 Nisan kararları gibi kararlara imza atması, dar gelirliden yana bir politik tavır koyamaması kendi seçmeninde büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu

⁴⁸ Kredi derecelendirme kurumu olan Moddy's'in Türkiye'nin notunu düşürdüğünü açıklaması ile ülkede ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. İstikrarı sağlama adına alınan 5 Nisan kararları ile dövizin aşırı yükselmesi karşısında hazine bonolarını % 400'leri bulan faizle piyasaya sürme, KİT ürünlerine zam yapılması, tarımda hububat, şeker pancarı ve tütün dışındaki ürünlerde sübvansiyonun kaldırılması, emeklilik prim esasının kadınlar için 7200, erkekler için 9000 güne çıkarılması, olağanüstü vergiler konulması, sıcak para ihtiyacını karşılayabilmek için mevduatlara getirilen devlet garantisinin genişletilmesi, TL'nin devalüe edilmesi gibi önlemler alınmıştır (Akşin, tarihsiz(c): 167; Çavdar, 2000: 309-310; Zürcher, 2010: 449).

dönemde seçmenin hoşnutsuzluğu alternatif olarak RP'yi görmüş ve sonraki seçimde ona iktidar yolunu açmıştır. 1983'ten itibaren merkez sağda yer alan ANAP'ın iktidarı seçimde bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Seçmen çareyi sosyal demokrat bir partiye ve merkez sağın diğer önemli temsilcisine yönelmekte bulmuştur. Ancak onlardan da sonuç alamayınca bu kez seçmenin işareti RP'den yana olmuştur. Merkez sağ ve sol partilerin toplumun ekonomik sorunlarını çözmekte umut olmaktan uzaklaşmasının seçmeni arayışa ittiği iddia edilebilir.

Tablo 27: 1995 Yılı Genel Seçim Sonuçları

1995 Yılı Genel Seçim Sonuçları				
Partiler	Oy Sayısı	Oy Oranları	Kazandıkları Milletvekili Sayısı	Mecliste Temsil Oranı
RP	6.012.450	% 21,4	158	% 28,7
ANAP	5.527.288	% 19,6	132	% 24,5
DYP	5.396.009	% 19,2	135	%24,5
DSP	4.118.025	% 14,6	76	% 13,8
CHP	3.010.076	% 10,7	49	% 8,9
MHP	2.301.343	% 8,2	-	-
HADEP	1.171.623	% 4,2	-	-
YDH	133.889	% 0,5	-	-
BAĞIMSIZ	133.895	% 0,5	-	-
MP	127.630	% 0,5	-	-
YDP	95.484	% 0,3	-	-
İP	61.428	% 0,2	-	-
YENİ PARTİ	36.833	% 0,1	-	-

Kaynak: www.tuik.gov.tr (Erişim tarihi: 16/11/2011).

1995 seçimlerinden sonra tek partinin yeterli çoğunluğu sağlayamamasına bağlı olarak yeni bir koalisyon hükümetinin kurulması gerekmiştir. RP'nin seçim zaferi bu hükümeti kurma yetkisinin bu partiye verilmesini gerektirmiştir. Erbakan önceleri kendine hükümet kurmak için bir ortak bulamamıştır (Akşin, tarihsiz(c): 169). Bunun üzerine Yılmaz başkanlığında ANAYOL hükümeti kurulmuştur. Hükümet protokolüne göre Yılmaz ve Çiller'in dönüşümlü olarak hükümetin başına geçmesi öngörülmüştür. Ancak Çiller ile Yılmaz arasındaki gerginlik Erbakan'ın Çiller ile ortak hükümet kurmasının yolunu açarak, 1990'lı yılların siyasi tablosunu zenginleştirecek bir gelişme olmuştur. Çiller ile Yılmaz arasındaki gerginlik birbirlerine her türlü yolsuzlukla suçlayacak düzeyde ve ANAYOL koalisyonunun da sonunu hazırlayacak kadar etkili

olmuştur (Çavdar, 2004: 332, 333). Kısa süren ANAP-DYP koalisyonu 6 Haziran 1996'da sona ermiştir. Bunun üzerine RP ile DYP'nin koalisyonu gündeme gelmiştir. Hükümeti kurma görevi tekrar Erbakan'a verilmiştir. Bu sırada da ANAP'ın Çiller ile ilgili örtülü ödenek konusunda meclise sunduğu önerge DYP'nin RP ile koalisyon yapmasını kolaylaştıran bir gelişme olmuştur. 30 Haziran 1997'ye kadar sürecek olan koalisyon hükümeti Erbakan'ın başkanlığında kurulmuştur.

Bu hükümet döneminde, hükümetin küçük ortağının başını ağrıtabilecek bir gelişme oldu. 3 Kasım 1996'da Susurluk kazası diye bilinen bir kaza meydana geldi. Kazada siyasetçi, mafya, polis arasındaki devletin "derin" ilişkileri ortaya çıkmıştır.⁴⁹ Bunun üzerine İçişleri Bakanı Mehmet Ağar istifa etmek zorunda kaldı. Derin ilişkiler içinde bulunanların Tansu Çiller zamanında da daha geniş çapta kullandıkları anlaşılıyordu (Çavdar, 2004: 334-335; Akşin, tarihsiz(c): 173). Çiller ile bu ilişkilerin birlikte anılması bu olaya tepki gösterenlerin başında ANAP'ın yer almasını sağlamıştır. Bu da Çiller ile Yılmaz arasındaki çekişmeyi daha da arttırırken, Yılmaz'ın elini güçlendirmiştir. Aynı zamanda bu iki liderin mücadelesi, Demirel'in Özal ile olan mücadelesinde olduğu gibi, gündün güne küçülen merkez sağ seçmenlerin oylarının çoğunluğunu elde etmeye yönelik olduğu söylenebilir.

5. 6. 28 Şubat Süreci

28 Şubat 1997'de RP-DYP koalisyonuna askerler tarafından müdahale edilmiştir. Ordu yönetime "yumuşak"⁵⁰ bir şekilde müdahale ederken, hükümetin çekilmesini amaçlamıştır. Bunu doğrudan yapmak yerine hükümetin üzerinde baskı oluşturacak nitelikte MGK sunduğu "tavsiye" ile yapmaya çalışmıştır. Hükümete verilen tavsiyeler arasında sekiz yıllık zorunlu eğitim yer almıştır. Zorunlu eğitimi uzatmayı amaçlayan bu teklifin imam-hatip okullarını kapatılacağı anlamına geldiği söylenebilir. Bu

⁴⁹ Balıkesir'in Susurluk ilçesinde meydana gelen ve bu isimle siyasi tarih içinde yerini alan kazada yer alan isimler bu kazanın önemi daha da arttırmıştır. Kazada otomobil sürücüsü Hüseyin Kocadağ bir polis okulunun müdürüydü. Araçta yer alan diğer isim ise Abdullah Çatlı'dır. Abdullah Çatlı, TİP'li yedi öğrencinin ve Milliyet yazarı Abdî İpekçi'nin öldürülmesinden, Papa'yı yaralayan Mehmet Ali Ağca'yı hapisten kaçırmaktan ve uyuşturucu kaçakçılığında Türk polisi ve İnterpol tarafından aranan isimdi. Araçta bulunan üçüncü isim ise Şanlıurfa'daki Bucak aşiretinin lideri ve DYP'den milletvekili Emin Sedat Bucak'tı. Araçtaki dördüncü kişi ise Gonca Us adında bir modeldi. Kocadağ, Us ve Çatlı kazada öldüler. Bucak ise kazadan yaralı kurtuldu (Çavdar, 2004: 334; Akşin, tarihsiz(c), 172).

⁵⁰ 28 Şubat müdahalesi 1960, 1971 ve 1980 müdahalelerine göre daha yumuşak olmuştur. Bu özelliğinden dolayı 28 Şubat müdahalesi için "post-modern darbe" nitelendirilmesi de yapılmıştır (Çavdar, 2004: 338; Akşin, tarihsiz(c), 173).

müdahale ile birlikte askerin hükümete yönelik izlemeleri devam etmiştir. Sonuçta hükümetteki bir partiye Yargıtay tarafından kapatma davası açılmış; Erbakan'ın istifası ile sonuçlanan bu koalisyonun devamı niteliğinde Çiller liderliğinde yine RP ve BBP katılımı ile yeni bir koalisyon kurulması düşünülmüştür. Ancak kamuoyunun gerginliği gerekçe gösterilerek hükümet kurma görevi mecliste sandalye sayısı bakımından üçüncü sırada olan ANAP'ın liderine verilmiştir.

DYP-RP koalisyonu on bir ay sürmüştür. On bir ay sonunda askeri kesim "post modern darbe" ile RP ile hükümetin daha fazla yürümemesi gerektiği yönündeki tavrını ortaya koymuştur. RP ile DYP'nin hükümetinde koalisyonun büyük ortağı RP'ydі. 1970'li yıllarda MC hükümetleri düşünülürse, MSP ve MHP'nin koalisyonda sayısal destek sağlamak için başvuru alan parti konumundan hükümetin anahtarı konumuna geldikleri görülmektedir. 1995'teki RP-DYP hükümeti artık merkez sağ partilerin hükümetlerde ana parti olarak güçlü konumlarını kaybettikleri bir tarihtir. 1995'ten günümüze düşünüldüğünde yaklaşık on yedi yıldır merkez sağ artık bu konumunu yitirmiş durumdadır. İlerisi için de şu an bir alternatif olma ihtimalinden de uzaktır. Oysa ki Sayarı (2002: 21)'ya göre 1950'den 1991'e kadar yapılan on bir parlamento seçiminin 8sekizini merkez sağ çizgisi birinci olarak tamamlamıştır. 1995 seçimleri ise ANAP ve DYP'nin seçimlerdeki gücünün azalmasından dolayı sonuna geldiğini göstermiştir.

RP ise 1980'den sonra bir kadro partisinden kitle partisine doğru dönüşümü başarabilmiştir. Orta-alt sınıftan ya da işçi sınıfından gelen insanlar parti örgütünde kitlesel olarak çalışmaya başladılar. Parti aktivistlerinin temel faaliyet alanı sandıkta oy kullanacak seçmendi. Her gönüllü aktivist belli bir yerden sorumlu tutulmuş ve parti örgütleri içinde hiyerarşik yapılanma sağlanarak, aktivistlerin görevleri net bir şekilde tanımlanabilmiştir (Çakır, 1994: 76). RP'nin bu dönüşümü başarabilmesi parti lideri olarak Erbakan'ın etkili olduğu parti içi eğitimle ve üyelerle kurulan ideolojik bağ ve inanmışlık ile mümkün olabilmiştir.

5. 7. Ecevit'in Seçim Hükümeti ve Üçlü Koalisyon Dönemi

28 Şubat'ın hükümete müdahalesinden sonra Yılmaz liderliğinde ANASOL-D ve CHP'nin dışarıdan şartlı desteklediği yeni bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. CHP'nin şartları arasında şu üç konu yer almıştır: Sekiz yıllık ilköğretim kararının uygulamaya sokulması, erken seçim yapılması ve yolsuzluk yaptığı ileri sürülen kimi milletvekillerinin dokunulmazlıklarını kaldırılmasıdır (Çavdar, 2004: 338-342; Akşin, tarihsiz(c): 175). CHP'nin şartlarına bağlı olarak ayakta durabilen bu koalisyon 25 Kasım'da ANAP'ın istifası ile sonlanmıştır. Hükümette yer alan bakanlardan ANAP'lı Eyüp Aşık'ın mafya lideri olan Alaattin Çakıcı ile görüşme kasetinin basına sızması bu hükümetin sonunu hazırlayan gelişme olmuştur. Zaten hükümete şartlı destek veren Baykal, bu olay üzerine hükümete desteğini çekmiş; Eyüp Aşık aleyhinde soruşturma açılması için RP ve DYP tarafından verilen önergeyi desteklemiştir (Çavdar, 2004: 343-344). ANASOL-D hükümetinin düşmesinden sonra hükümet kurma çabaları nihayetinde Ecevit'in başkanlığında ülkeyi seçime götürecek bir azınlık hükümeti kurulması ile sonlanmıştır.

Tablo 28: 1999 Yılı Genel Seçim Sonuçları

1999 Yılı Genel Seçim Sonuçları				
Partiler	Oy Sayısı	Oy Oranları	Kazandıkları Milletvekili Sayısı	Mecliste Temsil Oranı
DSP	6.919.670	% 22,2	136	% 24,7
MHP	5.606.583	% 18,0	129	% 23,4
FP	4.805.381	% 15,4	111	% 20,1
ANAP	4.122.929	% 13,2	86	% 15,4
DYP	3.745.417	% 12,0	85	% 15,4
CHP	2.716.094	% 8,7	-	-
HADEP	1.482.196	% 4,7	-	-
BAĞIMSIZ	270.265	% 0,9	3	-

Kaynak: www.tuik.gov.tr (Erişim tarihi: 17/11/2011).

DSP azınlık hükümeti dönemindeki en önemli ve partiyi sonraki seçimde birinci parti yapacak olan PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Türkiye'ye verilmesi olmuştur. DSP'nin seçim hükümeti döneminde "başarı haznesine yazılan en önemli olay bu olmuştur" (Çavdar, 2004: 345). DSP'nin yakaladığı bu rüzgar Ecevit'i seçmen açısından yeniden "umut" yapmıştır. 1999 seçimlerine kadar Ecevit'in başbakanlığında DSP

ülkeyi yönetmiştir. 18 Nisan 1999'da yapılan seçimlerde DSP birinci parti olmuş; ancak DSP'nin yakaladığı rüzgar başka bir partiye de yaramıştır. "1999 seçimlerinin asıl galibi milliyetçiler olmuştu" (Ataay ve Kalfa, 2009: 310). Milliyetçi sağın temsilcisi MHP, seçimlerde DSP'den az bir farkla ikinci parti olmuştur. 1999 seçimlerine toplam 20 parti ve bağımsız adaylar katılmış ve seçim barajını geçip parlamento içinde temsil hakkı elde eden beş parti olmuştur. Toplam kayıtlı seçmene oranla meclise yansıyan oy oranı % 67'dir.

1999 seçim sonuçlarına göre yine koalisyon zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu kez üç partinin bir araya gelmesi muhtemel koalisyon senaryosu olmuştur. Raşan Ecevit'in MHP ile çekincelerine rağmen DSP, MHP ve ANAP bir araya gelerek ülkeyi 2002'ye kadar götürecektir hükümeti kurmuştur. RP ile DYP koalisyonu hükümeti deneyiminden sonra ortaya çıkan seçim sonuçları üç partiyi bir araya getirmiştir. Üçlü koalisyon 28 Şubat sürecindeki MGK kararlarını sıkı bir şekilde uygulama gayreti içinde oldular (Çaha, 2008: 231).

Üçlü koalisyon döneminde kopan Tantan fırtınası ve Tantan'ın yolsuzluklara karşı yürüttüğü mücadele⁵¹ ile yolsuzlukların üzerine gidilirken; kamuoyunda temiz siyasetin önünün açabileceği yolunda da bir beklenti oluşmuştur. Ancak Tantan'ın içişleri bakanı olarak estirdiği fırtına uzun sürmemiş; yolsuzluk soruşturmalarının bazılarının⁵² hükümetin bakanına kadar uzanması, bu fırtınanın dinmesi gerektiği yolunda bir arayışa neden olmuştur. En azından ANAP içinde böyle bir anlayış hakim hale gelmiştir ki; Tantan pasif göreve çekilmiştir (Bozarıslan, 2008: 136). Bunun üzerine Tantan da hem bakanlıktan hem de partisinden istifa ederek tepkisini ortaya koymuştur.

17 Ağustos 1999 tarihinde meydana gelen deprem koalisyon hükümetinin en büyük sorunlarından birisini oluşturmuştur. İzmit, Adapazarı, Gölcük ve Yalova gibi merkezi illeri yıkan deprem hem devleti hem de hükümeti acz içinde bırakmıştır

⁵¹ Emniyet Müdürü olarak geçmişte isim yapmış olan Sadettin Tantan ANAP'ın İçişleri Bakanı olarak 2000 yılında yolsuzluklara karşı geniş çaplı mücadele başlatmıştır. Balina, Kasırga, Bufalo, Matador, Beyaz Enerji gibi isimler taşıyan operasyonlar birçok yolsuzluğu gün yüzüne çıkarmıştır. Sorumluları da adalete teslim etmiştir (Akşin, tarihsiz(c), 177). "Buffalo'nun 20 Bürokrati" (Hürriyet, 27 Ocak 2001), "Beyaz Gerilim" (Zaman Gazetesi, 4 Mayıs 2001), "50 Trilyonluk Balina Operasyonu" (Hürriyet, 6 Ağustos 2000) gibi isimlerle medyada genişçe yer alan operasyonlar bürokratlara ve koalisyon partilerinin mensuplarına kadar uzanmıştır

⁵² Enerji bakanlığındaki yolsuzluklara yönelik yapılan soruşturma ile Enerji Bakanı Cumhuriyetçi Ersümer istifa etmiştir (Akşin, tarihsiz(c): 178).

(Bozarslan, 2008: 136). Sanayi ve yerleşimin yoğunlaştığı bu illerde, depremin yıkım ve etkisi çok fazla olmuştur. Hükümet bir takım geçici özel vergilerle depremin etkisini azaltmaya çalışmıştır. Depremde çok büyük kayıpların olması toplumun her alanına sirayet etmiş olan yolsuzluk, kolay para kazanma gibi olguların ne derece etkili ve yıkıcı olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Koalisyon hükümetleri döneminde ortaya çıkan olumsuz gelişmeler, özellikle Susurluk kazası ile ortaya çıkan mafya-siyaset bağlantıları ve derin devlet tartışmaları seçmenlerde tüm siyasi partilerin bu olumsuz tablo içinde yer aldığı algısını doğurmuştur. Siyasilere ve özellikle de merkez partilere olan güvenin sarsılması seçimde siyasetteki bu olumsuz tablodan en az hangisinin etkilendiği sorusunu zihinlere getirmiştir (Delibaş, 2011: 186).

1990'lı yılların farklı siyasal tercihlerinin parlamentoda temsil edilmesi bir anlamda siyasi partilerden ziyade siyasi liderler arasındaki çatışmayı da arttırmıştır. Her parti siyasal tabanının küçülmesi karşısında kendisi ile rakip olan partinin liderini "moda haline gelmiş olan yolsuzluk" suçlamaları ile ilişkilendirerek kendi siyasal gücünü bu şekilde sağlama çabasında olmuştur. Özellikle merkez partilerin kültürel kodlu partiler karşısında toplumsal taban kaybetmesi karşısında merkezde büyük parti olarak kalmak yarışı siyaset alanının bir özelliği olarak bu dönemde ortaya çıkmıştır.

5. 8.Ekonomik Krizler ve Koalisyon Partilerinin Çöküş Süreci

Üçlü koalisyon hükümeti dönemindeki olumsuz gelişmelere ekonomi alanındaki krizler de eklenince seçimde büyük hoşnutsuzluk ortaya çıkmıştır. Özellikle finans sektöründe yaşanan banka boşaltma olayları, finans sektörüne devlet denetimini zorunluluğunu göstermiş ve boşaltılan bankalara hükümet müdahale etmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, bu dönemde iki büyük ekonomik krizin çıkması, hükümetin sonunu hazırlayacak krizler olarak siyasi tarihte yerini almıştır. Hükümetinin ekonomik kriz karşısındaki aciziyeti seçmen gözünde büyük hayal kırıklığına neden olmuştur. Ekonomik krizi yönetemeyen koalisyon partileri çareyi dışarıdan bakan ithal etmekte bulmuşlardır.

İlk kriz 2001 yılında Cumhurbaşkanı Sezer ile Ecevit arasındaki tartışmanın kamuoyuna yansıma ile yaşanmıştır. 1999 Aralık ayından beri ekonomi IMF'nin uygulanmasını istediği sabit döviz kuruna göre yönetilmeye çalışılırken; bunalımdan sonra bu uygulamanın yanlış olduğu söylenmiştir. Ancak bu süreçte ekonomide çok büyük iniş çıkışlar yaşanmış, borsada büyük düşüşler yaşanmış, TL çok büyük değer kaybetmiş, değişken kura tekrar dönülmüş, finans sektörü krizden çok kötü etkilenmiş ve birçok banka çalışanı işsiz kalmıştır. Bu dönemde birçok iş yeri kapanırken, yaklaşık 1,5 milyon insan işsiz kalmış, yoksullaşma artmıştır (Turan, 2004: 267; Akşin, tarihsiz(c): 180; Çavdar, 2004: 349; Bozarlan, 2008: 137). Ekonominin içine düştüğü durumdan kurtulması için gerekli reformları yapmak üzere Kemal Derviş 3 Mart'ta ekonomiden sorumlu devlet bakanı olarak kabinde yerini almıştır.

Derviş ile birlikte küresel ekonominin dayattığı kararlar alınıp, uygulanmaya başlanmıştır (Çavdar, 2004: 349). Ekonomik tedbirlerin uygulanmaya başlanması ve bu kararlar içinde çiftçiye yönelik desteğin azaltılması çiftçi kesiminde büyük hoşnutsuzluk yaratmıştır. 5 Nisan kararlarında olduğu gibi, yine küresel ekonominin istediği kararlar "sol" bir partinin iktidarı döneminde alınması büyük ölçüde anlamlıdır. Yaşanan ekonomik çöküntü 3 Kasım'da yapılacak seçimlerde sonucunu gösterecektir. Ülke ekonomisindeki bu gelişmelerle birlikte ABD'nin Irak'a yapacağı operasyonla ilgili özellikle Başbakan Ecevit'in tavrı hükümetin seçimi kaybetmesinde etkili olmuştur. Ecevit, 2002'nin başlarında ABD'ye yaptığı ziyaretinde Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olduğunu yönündeki görüşleri ABD'nin Türkiye'deki Ecevit hükümeti ile bu operasyonun yapılamayacağı düşüncesine yol açmıştır (Çavdar, 2004: 351).

Üçlü koalisyon döneminde ortaya çıkan bu olumsuz tabloya Ecevit'in rahatsızlığı ve bununla ilgili söylentiler eklenince siyasi ortamdaki belirsizlik oldukça gün yüzüne çıkmıştır. Hükümetin sonunu hazırlayan da bu gelişme olmuştur. Ecevit'in ortaya çıkan rahatsızlığı ile Mayıs 2002'deki resmi etkinlikler iptal edilmiştir (Akşin, tarihsiz(c): 181; Çavdar, 2004: 351-352). Ecevit'in tüm bu süreç boyunca görevini bırakmaması, DSP'den Hüsamettin Özkan ile birlikte kopuşu başlatmıştır. Çavdar (2004: 353)'ün büyük komplo olarak adlandırdığı bu süreçte İsmail Cem, Kemal Derviş gibi isimlerin de içinde olduğu istifa furyası ile 63 milletvekili partiden ayrılırken; başta Bahçeli olmak üzere bu belirsiz ortamın erken seçimle aşılabilceğinin yönünde taleplerin de

ortaya ımasına neden olmuştur. Hükümetin erken seçime gitmesi yönünde hükümet içinden ve dışından talepler artmaya başlamıştır. Koalisyon partileri 3 Kasım 2002'de kendilerini bekleyen tablodan habersiz bir şekilde seçime gitme kararı almıştır. Siyasi geleceği sadece Ecevit görebilmiştir. Ecevit'e göre erken seçim kararı almak ve erken seçime gitmek koalisyon partileri için intihar olurdu. Nitekim öyle de olmuştur.⁵³

Tablo 29: 2002 Yılı Genel Seçim Sonuçları

2002 Yılı Genel Seçim Sonuçları			
Partiler	Oy Sayısı	Oy Oranları	Kazandıkları Milletvekili Sayısı
AKP	10.888.229	% 34,3	363
CHP	6.113.352	% 19,4	178
DYP	3.008.942	% 9,5	-
MHP	2.635.787	% 8,4	-
GP	2.285.598	% 7,2	-
DEHAP	1.960.660	% 6,2	-
ANAP	1.618.465	% 5,1	-
SP	875.489	% 2,5	-
DSP	384.009	% 1,2	-
BAĞIMSIZ	314.251	% 1,0	-

Kaynak: www.tuik.gov.tr (Erişim tarihi: 17/11/2011).

Seçim sonuçlarına göre dönemin hükümeti paylaşan koalisyon ortakları parlamentoya girememişlerdir. Bundan her üç parti de etkilenmekle birlikte, en kötü şekilde etkilenen DSP olmuştur. Üç yıl önceki seçimde yedi milyona yakın oy alan parti, bu seçimde yaklaşık 300.000 oyu ancak alabilmiştir. DSP seçim sonuçları ile de siyaset bilimi açısından önemli bir örnek olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu seçim sonuçları Türkiye'de liderlerin siyasal alanda ne derece etkili olduklarını göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Partinin lideri seçim süreçlerinde seçmenin gözünde "umut" olabiliyorsa parti başarılı olabilmektedir. Partilerin örgütlerinin işlevsiz kalması, parti üyeleri ve seçmenlerle partilerin ideolojik bağlarının kopması veya bu durum şu şekilde de ifade edilebilir: partilerin ideolojiyi ön plana çıkarmayan, ideolojik bağlar kuramayan politikaları ve duruşları sayesinde ki bir parti tavandan tabana üç

⁵³ “Kriz, emekçi sınıflarda büyük bir hoşnutsuzluk doğururken, sermaye içi çelişkileri de yoğunlaştırdı. Sermaye, içinde, kamu kaynaklarının kimlere aktarılacağı ve kimlerin kurtarılacağı konusunda çetin bir mücadele yaşıyordu. 2002 yılında yapılan erken seçime işte böyle bir kargaşa ortamında giriliyordu ve seçime değişim özelemlerinin damgasını vuracağı biliniyordu” (Atay ve Kalfa, 2009: 311).

yıl gibi kısa bir sürede inebilmektedir. Bunun tersine ideolojik bağı kurabilmiş, sağlam örgütsel yapısı ile üyelerini aktif konumda tutabilen partiler yeni dönem siyasetinde görece daha istikrarlı bir çizgi ortaya koymaktadır.

Seçim sonuçları ile ortaya çıkan "deprem" in temel nedeni olarak iktisadi bunalım ve onun sonucu olan yoksulluk görülebilir (Çavdar, 2004:347). Akşin (tarihsiz(c), 183)'e göre birçok insan ülkenin geldiği ekonomik durumdan geçmişteki büyük partilerin IMF siyasetlerini sorumlu tutarken aynı zamanda mevcut siyasal yapı içerisinde hiçbir büyük parti programlarında IMF merkezli siyasetlere alternatif bir öneri sunmamışlardır. Buna göre ülkede yaşanan ekonomik krizlerin büyük ölçüde sorumlusu IMF politikaları olarak görülmüştür. IMF politikalarına alternatif politikalar ortaya koyamayan ve söylemlerinde bunu dile getiremeyen partiler seçmen gözünde "umut" olamamıştır.

Seçimde Genç Parti'nin kısa sürede % 7'lik gibi azımsanamayacak bir oy almasında, biraz da Genç Parti'nin söylemi etkili olmuştur. Bu anlamda Genç Parti az da olsa seçmen gözünde bir umut olabilmıştır. Uzan'ın seçim kampanyasında sahip olduğu söylem umutsuz kitleleri partiyi desteklemeye yöneltmiştir. Genç Parti kısa bir süre önce kurulmasına rağmen, Uzan ailesinin sahip olduğu medya aracılığı ile söylemini kitlelere ulaştırabilmesi ve Uzan'ın seçim kampanyalarında etkin bir şekilde IMF karşıtı bir tavır alması % 7'lik oyun kaynağı olarak görülebilir (Akşin, tarihsiz(c): 183).

1990'lı yıllar birçok partinin tarih sahnesinden silinmesinin başlangıcını oluşturmuştur. Bu süreç içinde merkez partileri büyük bir kayıp yaşamışlardır. Özellikle pragmatist bir hedefle kitlelere ve siyasal erki hedefleme belli bir süre iktidar olduktan sonra da siyaset sahnesinden silinme özellikle merkez sağ partilerin 1990'lı yılların son dönemlerinde kaderi olmuştur. Merkez sağın iki büyük temsilcisi olan DYP ve ANAP⁵⁴ bugün siyaset sahnesinde yoklar. Yine merkez soldaki iki temsilciden birisi olan DSP siyaset sahnesinde değil artık. Bunun yerine her ne kadar ideolojilerin sonu⁵⁵ ilan

⁵⁴ Partilerin birbirine benzemeleri, ya da aynı politikaya, programa sahip olmaları partilerin etkisizleşmesine yol açmaktadır. Merkez sağ partilerine bakıldığında ise seçmenle kutsal davalar üzerinden kurulan ittifak sırf çıkar dağıtıp iktidarda tutunabilmek gibi içi boş bir algıya sahip oldukları görülmektedir. Bu şekildeki bir algılama da merkez sağ partileri tüketen temel etkenlerden birisi olarak siyaset alanında yerini almıştır.

⁵⁵ İdeolojilerin sonunun ilanı Türkiye'de 1980 sonrasında rastlamaktadır. 1980 öncesinin "aşırı politize" olmuş olan toplumunun yerine askeri darbe ile bir araya gelebilmiş, tüm eğilimleri içinde barındırabilen

edilmişse de, ideolojik bağları güçlü tutarak topluma yönelik politika üretmek ve bu ideolojinin partisini kurumsallaştırmak siyasal alanda tutunmanın temeli olarak kendisini göstermiştir.

5. 9. 3 Kasım 2002 Seçimleri ve "Tek Parti Hükümeti"

3 Kasım 2002 seçimleri sonrasında merkez sağın neredeyse tamamen etkisiz kalması, merkez sağda yer alan partilerin 1980 sonrasında sadece günü kurtarmaya ve seçim kazanmaya yönelik politikaları ile birlikte değerlendirilebilir. 3 Kasım 2002 seçimlerinden sonraki iki seçimde de merkez sağın etkisizliği ortaya çıkmıştır. Merkez sağ partilerin erimesi ile paralel olarak da siyasal alanın "yeni" aktörü olan AKP seçimlerde merkez sağın siyasetçi ve seçmenleri ile RP'nin siyasetçi ve seçmenlerini kendi bünyesinde toplayabilmiştir. Bu sürecin kurumsal olarak etkisiz kalan merkez sağ partilerin tabanlarının AKP'de toplanması ile sonuçlandığı söylenebilir.

"Millet iradesinin yeniden tecelli edeceği güne kadar, merkez sağın parti sisteminde oluşan boşluğu doldurabilmesi, 1980 sonrası edinmiş olduğu günü kurtarmaya dayalı her an değişmeye hazır kimlik(sizlik)lerinden arınmasına bağlı" (Tosun, 2008:6). Merkez sağ partilerin 3 Kasım 2002 seçimlerinden itibaren seçmenden destek bulamayışları, merkez sağ partilerin 1990'lı yıllardan itibaren birbirleri ile çekişmelerinden dolayı görülebilir. Merkez sağ siyasal alanın iki ana aktörü olarak DYP ve ANAP ile bu iki partinin lideri birbirleri ile çekişmelerinden dolayı seçmene somut bir politika sunamamıştır. Her iki partinin de partiyi yenilemekte başarısız olmaları, sandıkta da başarısız sonuçların çıkmasını kaçınılmaz kılmıştır. Merkez sağ partilerin bu dönemde meşruiyetlerini devlete yönelik "tehditlerden" dolayı devlette aramaları da seçmen desteğinin kaybedilmesinde önemli bir etken olarak görülebilir.

1999 seçimleri sonunda kurulan üçlü koalisyon hükümetleri döneminde Kasım 2000 ve Şubat 2001'de iki kere ortaya çıkan ekonomik kriz, sandıkta seçmen tarafından üç partiye kesilen ceza olarak somutlaşmıştır. Yavuz (2011: 102)'ye göre seçim sonuçları seçmenlerin mevcut partilere vermiş oldukları ceza, bu parti sistemini ortadan

---

bir siyasal partinin iktidara gelmesi 1980 sonrasında ideolojisiz bir düşüncesinin sonucudur. İdeolojilerden kaynaklı dikotomiler artık geçmişin günahları olarak görülmeye başlanmış ve hala bu tür ideolojik anlayışta olanlar "dinazor" olarak görülmüştür (Öğün, 2000: 195).

kaldırma kararının sonuçlarıdır. ANAP, DSP ve MHP'nin bu koalisyon hükümeti döneminde almış olduğu siyasi yara, siyasal alandaki yapılanma üzerinde de büyük ölçüde belirleyici olmuştur. Merkez sağın yaşadığı krizle birlikte bu üçlü koalisyonun hükümeti döneminde ortaya çıkan ekonomik krizler, yine üç partinin siyasal krizine dönüşmüştür. Siyasal alanda çıkan bu gelişme ile birlikte yeni kurulan AKP, seçmenler açısından umut olmuştur (Akşin, tarihsiz(c): 183; Kahraman, 2007: 127).

AKP'yi seçmen açısından umut haline getiren üç temel gelişmeden söz edilebilir. Bunlar: **a.** Merkez sağ partilerin seçmen gözünde itibarını ve tabanını kaybetmesi, merkez sağa yönelen AKP tarafından, merkez sağın oylarının adres değiştirmesine neden olmuştur. **b.** Merkez sağın 1980'lerden sonra ihmal ettiği kentlerin çevresindeki gecekondu kesimindeki seçmenin desteğini sağlayabilen AKP, yeni gelişmelere yönelik politikaları ile de toplumun tüm kesimlerinden oy almayı başarabilmiştir. **c.** Merkez sağ partilerin çöküşü ve merkez sağ partilerde siyaset yapan politikacıların arayış içinde olması gelenekçilerden kopan ve yeni partileşme çalışmasında olan AKP'yi güçlü kılan bir unsur olmuştur. O döneme kadar Türkiye siyasetinin içinde yer alan merkez sağ ve sol partiler değişim vaat etmekten uzaktırlar. Hemen hemen 1970'li yılların siyasetçileri bahsedilen merkezdeki partilerin liderleri konumundadırlar. Liderlik bir tür sultanlığa dönüştüğünden liderliği bırakmak değişimi yakalamak gibi bir arayışları da söz konusu olmamıştır. Buna bağlı olarak da halkın gözünde büyük bir itibar kaybına uğramış partiler ve politikacıların seçmene umut vaat etmekten uzak olması halkı yeni beklentiler içine itmiştir (Yavuz, 2011: 102). Mevcut sorunların özellikle de 2001 krizinin doruğa çıkardığı ekonomik sorunların seçmeni patlama noktasına getirdiği bir dönemde yeni bir partinin destek görmesi beklenen bir şeydi. Bir başka deyişle seçmenin son birkaç seçimdir siyasetin kemikleşmiş partilerindeki değişikliği ve umudu görememesi yeni kurulacak olan partinin işini kolaylaştıran etmenlerin başında gelmektedir.

"Son iki yüzyılda tarih yapmak üzere kitleleri birleştiren iki büyük kolektif kimliğin –birincisi ulusla, ikincisi sınıfla ilgilidir- günümüz fazla gelişmiş dünyasında parçalanmakta olduğu pekala doğru olabilir" (Hebdige, 1995: 91). 1980 sonrasında yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümlerle birlikte tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de egemen ekonomi siyasetinin önünde engel oluşturabilecek kolektif kimlikler

parçalanma sürecine girmiştir. Bir dönem ekonomi siyaseti karşısında belirleyici olan sınıfsal birliktelik 1980 sonrasında artık etkisiz kalmaya başlamıştır. Bununla birlikte 1990 sonrasında ise kolektif kimliklerin bir diğer bileşeni olarak görülebilecek olan ulus-devlet de önemli değişimlerle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Ekonomi siyasetinde uluslararası belirleyiciler ulus devletlerin de tıpkı sınıfsal birlikte olduğu gibi engel olmaktan çıkarılması amacı ile yeniden ulus-devleti üretim sürecine girmişlerdir.

Ulus-devlet egemen konumunu bir takım ulus-üstü kuruluşlarla paylaşmak durumunda kalmıştır. Özellikle ulus-devletin ekonomi alanındaki kendi sınırları içindeki egemenliği 1980 sonrasında tüm dünyada etkili olan neoliberalizmin baskısı altında kalmıştır. Küreselleşmenin etkileri ile de ulusların birbirlerine olan bağlantıları ulus-devletlerin egemenlik anlayışlarının değişmesine neden olmuştur. Dünya Bankası, IMF, Gümrük Birliği gibi birçok kurum ulus-devletlerin üstünde dünya ekonomisini yönlendiren neredeyse tek söz sahibi kuruluşlar haline gelmiştir. Bununla birlikte ulus-devlet kültürel öğelerin politikanın merkezine yerleşmesi ile hükmettiği "ulus" varlığını yeniden gözden geçirmek durumunda kalmıştır. Siyasetteki kültürel talepler "ulus" gibi daha kolektif bir varlığın parçalı hale gelmesine neden olmuştur. Demokrasi talepleri ile paralel gelişen bu tür var olma talepleri ulus-devletin dayandığı toplumsal tabanı da yeniden belirlemek durumunda bırakmıştır.

Siyasette etkili olan kolektif kavramların değişmesi ile birlikte ülke siyasetinin özgün koşulları da yeni dönemin belirleyicisi olmuştur. 1990'lı yıllar boyunca sürekli erken seçimlere gidilmesi, her seçim sonucunda parlamentoda parçalı bir yapının ortaya çıkması on yıl gibi bir sürede beş liderin başkanlığında farklı koalisyon hükümetlerinin kurulması "neoliberalizmin olmazsa olmaz ilan ettiği 'siyasal istikrarın'" (R. Kaya, 2009: 249) bu dönemde yakalanamamasını doğurmuştur. Ayrıca bu deneyim siyasal anlamda güçlü bir merkezin ortaya çıkmasının önünde engel oluşturduğu kadar yaşanan ekonomik krizlerle birlikte kamuoyu güçlü bir siyasal merkez yaratılması gerektiği şeklinde de yönlendirilmiştir. Ancak bu şekilde güçlü bir merkezi oluşturabilecek bir siyasal unsurun olmayışı yeni bir alternatif üzerinde uzlaşmayı neredeyse zorunlu kılmıştır.

5. 10. Kriz ve Fırsat: Siyasal Alanı Yeniden Yapılandırma "Hakim Tek Parti" Dönemi: 2002 ve Sonrası

3 Kasım 2002 seçimleri Türkiye siyasal yaşamı içersinde çok önemli bir dönüm noktası olarak görülebilir. Seçimlere katılım düzeyi önceki seçimlere göre düşüktür (% 79). Seçimlerden birinci parti çıkan AKP seçmenlerin % 34,3'ünün oyunu alarak parlamentoda % 66 temsil oranı elde etmiştir. CHP ve bağımsızlar dışında ise meclise girebilen başka temsilci olmamıştır. Seçim sonuçlarının bu özelliklerinden dolayı çok tartışılmıştır. Temsil krizinin ortaya çıktığı, milli iradenin meclise yansımadağı gibi konular tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Ancak mevcut siyasal ve ekonomik tablo içinde çıkış yoluna ciddi olarak talip olan tek formasyon AKP olmuştur (R. Kaya, 2009: 251). Bu politikasının sonucu olarak da nerdeyse tek temsilci olarak bu parti ortaya çıkmıştır.

"Ekonomi (IMF-DB patentli) bir mecraya oturmuş olduğundan ehil ellerdeydi. Yani kaygı duyulacak bir durum yoktu. Sorun 'siyaseti' ekonominin yönetimine 'karıştırmayacak' ama siyaset yoluyla geniş kitleleri 'ekonomi politikalarının' peşinden sürükleyebilecek bir formül bulunmasına kalmıştı" (R. Kaya, 2009: 252). Ekonominin istenilen mecraya sokulması ise büyük oranda üçlü koalisyon döneminde (DSP-MHP ve ANAP) gerçekleşmiştir. Üçlü koalisyonun siyasal anlamda bu politikayı meşrulaştıracak siyasi desteğı ise kalmamıştır. Bu formüle de yukarıda değinildiğı üzere, talip olan AKP sahip olmuştur. Parti sahip olduğu çekirdek militan kadrosu ile parti örgütlenmesinde güçlü bir yapı ortaya koyabilmiştir. Bununla birlikte "çöken" merkez sağın tecrübeli siyasetçilerini de kendi bünyesinde toplamayı başarabilmiştir. Eski hükümetlerde üst düzeyde konumlarda bulunmuş tecrübeli siyasetçiler AKP listelerinden kendilerine yer bulabildiler. Partinin toplumun geniş kesimleri ile kurabildiğı ittifak sonucunda cemaat, aşiret temsilcilerinin desteğini kazanması gerçekleşti. Zira bu kesimlerin temsilcileri partinin aday listelerinde yer almıştır (R. Kaya, 2009: 254). Parti neredeyse seçmenin üçte birinin oyunu alabilmiştir. Bu anlamda diğer tüm partilerin çökmüş olması, 1980 askeri darbesinin siyasal aktörleri yasaklayarak siyasal alanı yerle bir etmesi ile bu manzara benzerlik göstermektedir. Darbe ile yapılan bu kez seçim sonuçları ile ortaya çıkmıştır. Bu seçim sonuçlarına göre siyasal alanda da güçlü bir temsilci ülkeyi yönetmeye aday olmuştur.

AKP'nin kitlelerle kurduğu bağ özellikle yoksul kesimlerle kurduğu bağ daha çok kültürel değerler üzerinden gerçekleşmiştir. Bu anlamda ekonomik şartlardan kaynaklı sistemin dışında kalmış kitlelerle, benimsenen neoliberal ekonomi politikaları nedeniyle, AKP'nin bir bağ kurması zor gözükse de bahsedilen değerler üzerinden bu kitlelerin oyu AKP'ye yönelmiştir. Tosun (2008: 17)'a göre AKP'nin yükselişinin temelinde ekonomik krize duyulan tepki yer alsa da bununla birlikte tepkinin muhafazakar, kültürel değerlerle birlikte bir araya getirilmesi söz konusu. Bu anlamda AKP'nin sosyolojik temelini milliyetçi, mukaddesatçı, ekonomizmle de bir araya gelebilen bir kesimle ötekiler koalisyonu oluşturmaktadır. Bu anlamda vesayetçi demokrasinin sınırlarının tartışıldığı ve zorlandığı, kendi özgün kimlikleri ile toplumsal ve siyasal alanda var olma amacı içinde olan kesimlerin desteği AKP'ye yöneliyor.

AKP'ye yönelen seçmenin bu özellikleri ile birlikte Kahraman (2007: 141)'e göre seçmenlerin 1983'ten beri "hangi iktidar benim ekonomik çıkarımı meşru veya gayri meşru" olarak karşılayabilir arayışıdır. Seçmen siyasal tercihte bulunurken sadece bununla ilgilendiği için bir seçimden diğerine farklı partileri tercih edebilmektedir. AKP'nin kurmuş olduğu ittifak partinin 3 Kasım 2002 seçimlerinden itibaren her seçimde oylarını arttırarak çıkmasını sağlamaktadır.

AKP'nin geniş seçmen desteğini sağlamasında etkili olan bir diğer faktör de partinin kendi performansı ile birlikte yarıştığı diğer siyasi partilerin durumlarıdır. AKP ile siyasal alan içinde yarışma halinde olan siyasi partilerin içinde buldukları dağınık durum ve inandırıcı programlar sunamamaları AKP'nin her seçimden güçlenerek çıkmasında etkili olmaktadır. 1980 sonrasındaki seçimlere bakıldığında iktidar partilerinin ikinci dönemlerinde de seçim kazanmalarına bakıldığında kendi performanslarından ziyade rakiplerinin dağınık durumlarından kaynaklandığı görülmektedir (R. Kaya, 2009: 256).

AKP'nin siyaset sahnesine çıktığı dönemde iktidar olabilmek için mevcut olan olumlu şartlar partinin toplumun geniş kesimlerinden destek bulabilmesinde önemli ölçüde belirleyici olmuştur. AKP neoliberal politikaları benimseyerek seçmen tabanında hem neoliberal politikalarının mağdurlarını hem de bundan faydalanan iş çevrelerinin desteğini kendi bünyesinde toplayabilmiştir. Ayrıca AKP'nin içinden çıktığı milli görüş hareketinin belediyeçilik hizmetlerinde göstermiş olduğu performans da AKP'nin

seçmen gözünde olumlu bir imaja sahip olmasında etkili olmuştur. 1994 yerel seçimlerinde RP'nin ülke çapında birçok il, ilçe ve belediye başkanlıklarını kazanması bu partinin hizmet performansını sergileyebilmesi açısından önemli bir deneyim olarak ülke siyasetinde yerini almıştır (Yavuz, 2011: 84). AKP'nin seçmen gözünde umut olabilmesi ile ilgili son neden de, araştırmanın bir sonraki kısmını oluşturacak olan merkez sağ partilerin çökmesi kısmında ayrıntılı olarak tartışılacağı üzere, merkez partilerin adil büyüme, enflasyon, ekonomik krizler, yolsuzlukla mücadele konularında sahip oldukları kötü sicilleri olarak sunulabilir (Öniş, 2006: 134).

Ayrıca AKP, DP'nin kurulmasından itibaren kurulan klientalist ağları çok daha verimli bir şekilde kullanmayı başaramıştır. AKP klientalist ağları kullanmakla birlikte kaynak dağıtımında bunun da dışında bir yol izlemektedir. Kitlelerin taleplerinin karşılanması "oy verir mi?" kaygısından uzakta gerçekleşmektedir. Yani AKP kaynak dağıtımını gerçekleştirirken yardıma ihtiyacı olanları göz önünde bulundurmakta ve bu şekilde yardımları yapmaktadır. Belediyeler tarafından uygulanan ve son dönemde çoğalan yardımlar AKP'nin siyasal desteğini arttırmaktadır (Komşuoğlu, 2009: 147). Partinin sahip olduğu geniş taban desteği ve parlamentoda sahip olduğu çoğunluk ve elinde tuttuğu belediyelerin çokluğu sayesinde kaynakları toplumun farklı kesimlerine dağıtımını kolaylaştırmaktadır. Doğrudan oy amaçlı olmadan uygulanan programlı kaynak dağıtımları partinin desteğini arttırmaktadır. Partinin yardımların dağıtırken doğrudan oy amaçlı bir program izlememesi ise partinin güçlü konumundan kaynaklanmaktadır. Bu anlamda iktidarda olmanın kitlelerle bağ kurmada hala etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca her ne kadar özelleştirme politikaları ile tüm KİT'ler satılmış olsa da, hala çalışan kayıtlı nüfusun üçte biri kamu tarafından istihdam edilmektedir. Bu anlamda devlet-iktidar-hükümet konumları seçimlerde etkisini sürdürmektedir.

5. 11. Merkez Sağ Partilerin Çöküşünü Hazırlayan Nedenler

1990'lı yılların başlarından itibaren kurulmuş olan tüm hükümetlerin içinde merkez sağ partiler yer almıştır. Bu hükümetlerin halkta hoşnutsuz bir durum ortaya çıkarmalarına bağlı olarak da seçmen merkez sağ partilerden uzaklaşmıştır. 1970'li yıllarda merkez sağın temsilcisi olan AP güdümündeki dini ve etnik hassasiyetleri olan

partiler de 1980 sonrasında askeri darbenin de öngörüsü doğrultusunda önemli oranda kitlesel destek bulabilmiştir.

Merkez sağın yaşadığı iktidar deneyimleri ile "devlet(liler)in tercihlerini toplumsal taleplerin önüne koyan merkez sağın devletçi, popülist, patronaj temelli siyaset tarzının yerine, toplumu duyarlılıklarıyla temsil eden yeni bir anlayışın inşa edilmesi kaçınılmaz" (Tosun, 2008: 17-18). Merkez sağ partiler bunu başaramadığı için yavaş yavaş silinip gitmiştir. Bugün AKP'nin merkez sağda yer almasını ve politikaları ile seçmen desteğinin sağlamasının temelinde de bunların yattığını söylemek mümkündür. Ayrıca AKP'nin merkez sağ partilerden farklı olarak da muhafazakarlığa yaptığı vurgu belirleyici olmaktadır. "Merkez sağın ve siyasetçilerinin toplumla kurduğu ilişkinin popülizmle yoğrulu, sosyal gerçekliklerle örtüşme yerine, yapay, dolgu malzemeli bir bağ oluşu, araçsal, anti-siyasal rant paylaşımına dayanan siyaset tarzına mesafeli duran AKP'yi yoktan var eden dinamikler (Tosun, 2008: 20) arasında yer almaktadır.

Merkez sağ partilerin 1980'lerde kısmen Özal'ın kurduğu bağ dışında, gecekondü kesimi ile bağ kurmakta yetersiz kalmaları, buna ilaveten CHP'nin sosyal demokrat politikaları terk etmesi nedeniyle gecekondü kesimleri ile bağ kuramaması sonucunda bu kesim siyasal anlamda kendine yer bulamamıştır. Ayrıca sosyal demokrat partilerin yeni siyasetin kavramları ile yeniden politika üretmekteki sıkıntıları seçmen gözünde onları alternatif olmaktan çıkarmıştır (Göle, 2007: 525). Siyasal anlamda kendisini temsil edecek ya da edebileceğine inandığı bir siyasal parti umudunu yitiren kesim AKP'ye yönelmiştir. Son dönem siyasetinde etnik ve dini temelli öğelerin yükselmesi de bu kesimin AKP'ye yönelmesinde etkili olduğu söylenebilir.

AKP iktidarı ile ekonomi alanında neoliberal dönüşümler yaşanırken, bununla birlikte modernleşme projesinin belirleyici aktörleri olan askeri sivil bürokrasinin de etkisi azalmaya başlamıştır. 1980'lerde başlayan ekonomi alanında neoliberal politikalarla birlikte bu gelişmeler toplumsal kesimde de yeni bir dönüşümü ortaya çıkarmıştır. Kemalist modernleşme projesinin "dışladığı" çevre (Mardin, 1986) yeni dönemde merkeze yerleşmeye başlamıştır. Yeni dönemde devlet toplum ilişkisi yeniden belirlenmiş ve şekillenmeye başlamıştır. Zira AKP'nin kurulduğundan itibaren iddiası

kendisini sırtında taşıyan "ötekiler" in hassasiyetlerini merkeze taşımak ve merkezin yapısını değiştirmek olmuştur (Tosun, 2008: 23).

AKP kendi geleneksel tabanı ile birlikte toplumun geniş kesimlerinin de desteklediği bir parti olmayı başarabilmiştir. AB'ye tam üyelik ve bunun gerektirdiği politikaları izlemek gibi vaatlerle hem toplumun tüm kesimlerinden destek görmüş hem de büyük sermayenin desteğini kazanabilmiştir. Neoliberalizm ile barışık bir söyleme rağmen toplumun bu politikaların sonuçlarından kötü etkilenmiş yoksul kesimden de destek alabilmiştir. Bunda belirleyici olan ise seçmenin AKP öncesinde neredeyse tüm partileri denemesi ve başarısızlığını görmesi olmuştur. Özellikle 2000-2001 krizlerinden büyük oranda yoksullaşarak çıkan emekçi sağ ve sol kesimler mevcut siyasal partilerden umutlarını kestikleri sırada⁵⁶ onlar için yeni bir umut AKP olmuştur (Ataay ve Kalfa, 2009: 316).

Seçmenlerin 2002 seçimine gelindiğinde o güne kadar kendilerini temsil eden partilerden bu derece yüksek oranda kopması siyasal alanın yeniden şekillenmesinden etkili olan faktörler arasındadır. Böylesi bir siyasal ortamda AKP'nin sahip olduğu dinamik parti örgütlenmesi partinin kitlelerle bağ kurabilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca dini örgütlerle de desteklenen parti örgütlenmesi toplumda önemli ölçüde taban elde edebilmiştir. Bununla birlikte 1990'lı yıllardan itibaren yerel yönetimlerde iş başına gelen, partinin geleneksel kalıbı olan RP döneminde toplumla patronaj ilişkileri kurmayı da başarmıştır. Buna ek olarak İslami referanslı şirketlerin sayısının artması ve güçlenmesi, tarikat ve cemaat bağları ile toplumsal alanda etkili bir şekilde iletişim kanalları oluşturabilmesi, öğrenci yurtları, dersaneler, özel okullar vb. gibi tüm alanlarla bunların desteklenmesi AKP'nin toplumda örgütlenmesini destekleyen gelişmeler olarak görülebilir (Ataay ve Kalfa, 2009:317). AKP'nin siyasal partilerin tabanları ile bağları bu derece koptuğu bir ortamda çok güçlü parti örgütü ve dinamik üyeleri partinin başarısının altındaki en büyük neden olarak görülmelidir.

⁵⁶ 2002 seçimleri öncesinde yapılan kamuoyu araştırmalarında seçmenlerin % 70'i önceki seçimlerde oy verdikleri partiye yeniden oy vermeyi düşünmediklerini ortaya koyuyorlardı (Atay ve Kalfa, 2009: 317). Ayrıca merkez partilerin çöküşü, AKP'nin diğer partilerden umudunu kesen emekçi kitleler için umut olması 2002 seçimlerinin deprem etkisi yapmasında belirleyici olan etkenler olarak görülebilir (Kaya, 2003).

AKP'nin ötekileri merkeze taşıma politikasında zaman zaman devlet kurumlarıyla yaşadığı sıkıntılar aşıkardır. Ancak bunların da aşılması yine AKP iktidarı döneminde olmuştur. AKP'nin yeni dönemdeki politikaları merkezdeki eski aktörler tarafından kesintiye maruz bırakılsa da, partinin sahip olduğu seçmen desteği ile bu kesintiler aşılmıştır. Üç dönem iktidar olup, her seçimde oylarını arttırabilen tek parti olmuştur. Bu anlamda parti ve partinin politikalarının meşruiyeti de daha az sorgulanır hale gelmektedir. Meşruiyeti sağlama noktasında da benimsenen ekonomik politikaların siyasal alandaki yansımaları kültürel değerler üzerinden gerçekleşmiştir. Ki AKP'nin kitlelerle kültürel değerlerden kurduğu bağ ekonomi politikalarının meşruluğunun sorgulanmasının önüne geçmiştir.

5. 12. Türkiye'deki Parti Sistemini Etkileyen Faktörler

Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte modernleşme projesinin siyasal alanı olarak görülen çok partili seçimlerin yapıldığı bir siyasal düzen kurmak hedeflerden birisi olmuştur. Kurucu felsefenin amaçladığı bu siyasal düzenin gerçekleştirilebilmesi ise 1924 ve 1930 deneyimlerinden sonra 1946'da hayata geçmiştir. Bundan sonraki dönemlerde ise siyasal sistem kendi özgün koşulları ve dünya konjonktüründeki değişmelerden etkilenecek değişimini sürdürmüştür.

1946'dan itibaren Türkiye'de birden çok partinin katıldığı seçimler yapılmaya başlanmıştır. Bu süreçten itibaren parti sistemi değişiklik göstermiştir. 1950-1960 yılları arasında tek partinin iktidar olduğu iki partili bir sistem egemen olmuştur. 1960-1980 arasında ise ılımlı çok parti sistemi, 1983'ten 1991'e hakim tek parti sistemi, 1991'den 2002 seçimlerine kadar da hakim partinin olmadığı aşırı çok partili sistem deneyimleri yaşanmıştır (Sayarı, 2002, 22). 2002'den günümüze ise yine hakim tek parti sistemi siyasette belirleyici hale gelmiştir.

Türkiye'de yaklaşık altmış yıldır yarışmacı ve çok partili seçimlerin yapıldığı siyasal sistemde görülen değişikliklerin farklı nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle kitlelerin seçim davranışındaki değişiklikler, özellikle parti aidiyetinin yok oluşu değişikliğin nedeninin önemli bir kaynağını oluşturmaktadır. Türkiye'deki seçmen oynaklığı tek çizgisel bir trend izlememiştir. 1965, 1973 ve 1995 seçimlerinde olduğu gibi bazı seçimlerde büyük yükselişler görülürken, 1969, 1977, 1991 ve 1999

seçimlerinde düşmüştür. Buna rağmen Türkiye'deki oynaklık değerleri Batı Avrupa'da – ki orada 1945'ten 1989'a % 8,7 (Mair, 1997: 80) olmuştur- gözlemlenen değerlerden daha yüksektir. Seçim sonuçları ile ilgili temel veriler göstermektedir ki Batı Avrupa demokrasileri ile kıyaslandığında, Türkiye'deki oy kullanmadaki süreklilik ve parti aidiyeti daha düşüktür (Sayarı, 2002, 22).

Seçmen oynaklığının bu derece yüksek olmasının nedeni ile ilgili olarak şunlar sıralanabilir: Yüksek oynaklığın nedeni aynı ideolojik yerde bulunan sol veya sağ partilerin birbirine olan tercih değişikliğidir. Toplam bilgi ile yapılan açıklama da göstermektedir ki, büyük ölçüde oynaklık değerlerinde parti türlerinde solda ve sağda fark vardır ve sağda yer alan partilerde bu oynaklık daha yüksektir. Örneğin 1973 ve 1977 seçimlerindeki toplam oynaklık değeri % 22,5'tir. Merkez sağ ve aşırı sağdaki oynaklık % 15,5 olurken aynı oran merkez sol ve aşırı solda % 7'dir. 1995 ve 1999 seçimlerindeki oynaklık değeri % 20,4'tür. Yine sağ ve sol partilerin oynaklık değerlerinde fark vardır. Sağdaki oynaklık bu dönemde % 13,4 iken soldaki oynaklık değeri % 7'dir. Şu büyük ölçüde ileri sürülebilir: Hepsi olmadığı halde, Türkiye'deki seçim oynaklığı iki ana ideoloji arasında olmadığı ve Türkiye'deki durumun nedeni merkezdeki ve aşırı partilere olan tercihten kaynaklanmaktadır (Sayarı, 2002: 23). Merkez sağ ve merkez solun toplam seçmen tarafından almış olduğu destek oranında değişme olmamakla birlikte partilerin sürekli isim değiştirmeleri ile birbirinin devamı niteliğinde olan partilerin seçimlere katılması bu oynaklık değerinin yüksek olmasına neden olmaktadır.

Seçmen oynaklığı ve parti aidiyetindeki düşüşle ilgili olarak bir diğer neden ülkenin doğusu ve güneydoğusu ile ilgilidir. Bu bölgelerdeki siyaset, parti patronajı veya ideolojisinden ziyade patron client ilişkileri üzerinden kurulmaktadır ve yüksek düzeyde kişiselleşmiştir. Siyasi olarak etkili (aşiret reisi, yerel lider ve dini şeyhler) çoğunlukla parti ile bağları kurmakta ve parlamentoda farklı partilerde yer almaktadırlar. Üstelik birçok bağımsız vekil, doğu ve güneydoğu illerinden bir parti ile bağı olmadan da seçilebilmektedir. Bu da bahsedilen bölgelerdeki parti kimliğinin ve aidiyetinin zayıflığını onaylamaktadır. Bu çizgi Kürt yanlısı partilerin anılan bölgelerdeki illerde geçen yerel ve ulusal seçimlere katılmasına bağlı olarak değişim göstermiştir (Sayarı, 2002: 23-24).

Bu gözlemler, Türkiye'deki seçmenin yönlendiği belirli partilere yönelmenin parti ile seçmen arasındaki duygusal bağları gevşettiği gerçeğini azaltmaz. Tekrar eden müdahaleler ve parti sisteminin normal evrimi, partilerle seçmenler arasındaki bağları güçlendirmede katkıda bulunmamıştır (Sayarı, 2002: 24). Bu süreçte siyasal partilerin birbirine benzeşme süreçleri de etkili olmaktadır. Bununla birlikte demokratik seçimlerin medyatik bir oyuna dönüşmesi (Baudrillard, 1991: 19) seçmenlerin ilgisini de sadece sandık düzeyinde canlı tutmaktadır. Siyasal partiler ülkenin sorunlarının gerektirdiği söylem ve politikaları üretememektedir. Siyasal partiler ilkelere, söylemlere dayanan farklılaşma ortaya koyamamaktadır. Seçmen karşısına farklı söylem ve politikalarla çıkamayan siyasal partiler çözüm üretme açısından da eksiklik ortaya koymaktadırlar (Cem, 2011b: 76,77). Siyasal partilerin toplumsal tabanlarından farklı olarak politikalar geliştirmeleri ve belli zaman aralıklarında kurulup iktidar olup daha sonra eriyip gitmeleri bir ölçüde siyasal partilerin temsil ettikleri toplumsal tabana yönelik söylemler geliştirmemeleri ile birlikte düşünülmelidir.

Parti organizasyonlarının zayıflaması ve parti aidiyetindeki düşüş arasındaki bağ da Türkiye'deki siyasal partilerin bir özelliği olarak değerlendirilebilir. Ancak Türkiye parti sisteminde son dönemde bunun dışında olanlar vardır. Örneğin İslamcı partilerin görece olarak daha güçlü olan parti yapıları ve kadroları, kadın ve erkek aktivistlerin misyonlarını yerine getiren faaliyetleri vardır. Ve bunlar etkili şekilde işletilmektedir. Bu şekilde tabanları ile bağlarını daha da sağlamlaştırabilmektedirler (Sayarı, 2002, 24). Bu tür partilerin tabanları ile örgütsel anlamda kurdukları bağ da partilerin görece istikrarlı bir seçim sonucu yakalamalarını sağlamaktadır. Örgütsel ve üyelikte işlevsellik partinin seçmen tabanını kendisine güçlü bir şekilde bağlamaktadır. Hem parti aidiyetini arttıran hem de partinin seçmeni ile ideolojik bağlılığını oluşturan bu işlevsellik, bunu uygulayabilen partilere siyasal alan içinde önemli ölçüde istikrar sağlamaktadır.

MHP de buna dahil edilebilir. MHP'nin ülkü ocakları sayesinde gençlik kesimi ile kurmuş olduğu bağlar partinin örgütsel yapısının ve taban ile bağının sağlamlaşmasını olanaklı kılmıştır. Tüm bunlarla birlikte merkezdeki partilerin bu şekilde güçlü bir aktivite gösterdikleri söylenemez. Merkez partilerin organizasyon yapıları düşüşte olmuştur. Bu, askeri darbe sonucu özellikle 1981'de yapılan yasaklamaların etkisinden de kaynaklanmıştır. Parti politikalarındaki şiddeti önleme ve

kargaşa merkez sağ ve sol partilerin örgütleri üzerinde güçlü etki yaratmıştır. 1982 anayasasının parti yapılarına ve üyelerine yönelik getirdiği kısıtlamalar parti örgütlenmelerini zayıflatmıştır. Yeni anayasa partilerin siyasi partilerin toplum içinde güçlü bağlar kurmalarını sağlayan, gençlik ve kadın kolları ile bağlarını engellemiş ve öğrencilerin, akademisyenlerin ve sivil memurları parti üyesi olmalarını yasaklamıştır. Bu önlemler işçi sendikaları gibi organizasyonların, çıkar gruplarının siyasal partilerle ortaklaşa çalışmalarının yasaklanması ile ikiye katlanmıştır. (Sayarı, 2002: 24-25; Turan, 1988). Çok partili seçimlere geçilmesi ile birlikte Türkiye siyasetinde ocak örgütlenmesi partilerin seçmen tabanı ile buluşmalarında etkili bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Ocak örgütlenmeleri sayesinde siyasi partiler, tabanlarının istekleri hakkında bilgi sahibi olabilmiş; seçmen tabanının da siyasal katılımını bu şekilde bir ölçüde sağlayabilmiştir. Bir dönem siyasette ve katılımında etkili olan asker-sivil bürokrasi ile yerel önderlerin ve aşiret reislerinin belirleyici olduğu siyaset mekanizmasının içine özellikle 1980 sonrasında da sermaye sınıfı eklenerek günümüze orantılı olarak gücünü arttırmıştır (Çavdar, 2004: 366).

Genel anlamda son yirmi yılda ortaya çıkan bireyselleşme olgusu kaçınılmaz olarak siyasete de yansımaktadır. Buna bağlı olarak Türkiye partilerinde bireyselleşmenin derecesinin yükselmesi ve parti liderlerinin neredeyse sınırsız güç ve otoritelerine sahip olmaları parti organizasyonlarını zayıflatan temel nedenlerden birisi olarak görülebilir. Türkiye siyasi partileri geleneksel olarak geçmişten itibaren İnönü'den Menderes'e güçlü liderlere sahip olmuşlardır. Buna rağmen parti içinde otorite ve etki anlamında daha önceki zamanlardaki parti liderlerinden kişisel liderlik anlamında kendi partileri üzerinde Özal, Ecevit, Erbakan, Çiller ve Mesut Yılmaz daha üstündüler. Siyasi partiler pratikte sahip oldukları amaçlarına rağmen, ünlü politikacıların kişisel bir alanına dönüşmesinden dolayı özerk kurumlar olmaktan vazgeçmişlerdir. Parti liderlerini güçlendiren aday belirleme sürecini kontrol edebilmeleri, siyasi patronajın kaynaklarına ulaşabilmeleri parti liderliğine bu gücü sağlamaktadır. Parti örgütlerinin etkinliğinin düşmesi partilerin seçmenlerle güçlü bağlar kurmalarını engellemektedir (Sayarı, 2002, 25). Parti içinde tabandan tavana doğru iletişimi de engelleyen bu süreç lider merkezli parti politikalarının doğmasında ve güçlenmesinde etkili olmuştur.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye parti sistemi devlet elitlerinin etkisini yansıtır (Sayarı, 2002: 25). Siyasete yapılan müdahalelerle ve yasaklamalarla birlikte kitleleri temsil eden siyasal aktörler de değişmiştir. Ancak bu değişim partilerin birbirinin devamı olarak ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. 1960 Darbesi ile yasaklanan DP'nin yerine kurulan AP, DP'nin sahip olduğu örgütlenme ve kadroları en etkili bir şekilde yeniden belirlenen siyasal alanda devam ettirmiştir. 1980 sonrasında ise darbe ile kapatılan AP'nin yerine kurulan DYP AP tüm ülke genelinde sahip olduğu örgütlenme ve delegeler üzerinde siyaset sahnesinde yerini yeniden almıştır. Demirel siyasi yasağının kalkmasından sonra AP dönemindeki örgütler ve delege listeleri üzerinden üç ay gibi bir sürede tüm ülke genelinde yeniden örgütlenerek eski partilerini bir takım vaatlerle ve onların taleplerini dinleyerek kısa sürede bir araya getirebilmiştir (Güneş-Ayata, 1994: 58). Aynı durum kapatılan CHP'den sonra kurulan SODEP ve HP deneyimlerinde de görülebilir. Ancak SODEP ve HP deneyimleri DYP deneyimindeki kadar açık bir örnek teşkil etmez. Çünkü merkez sağın yıllardır "çevre" olarak addedilen unsurlar üzerinde kurmuş olduğu bağ ve örgütlenme modeli, 1950 sonrasında merkez sağ partilerin iktidarı ellerinde tuttukları da birlikte düşünüldüğünde, farkı ortaya koymaktadır. Türkiye siyasetinin yapısal özelliklerinde partilere yapılan müdahaleler ve partilerin birbirlerinin devamı şeklinde kısa sürede yeniden örgütlenip yeniden siyaset sahnesinde yer almaları seçmenlerin parti tercihleri ve aidiyetleri ile de birlikte düşünülebilir. Parti tercihlerinin ailesel bağlarla birlikte belirlendiği bir siyasal ortamda, ailelerin siyasal tercihleri de geçmişten gelen özelliklere göre şekillenmektedir. Parti aidiyeti ve ailesel aidiyet belli bir dönemden sonra birlikte algılanmaya başlayınca bireylerin siyasal parti tercihleri ve aidiyetleri de onların temel kimlikleri olarak ortaya çıkmaktadır. Parti kimliğinin aileye aidiyetle özdeşleştiği bir ortamda parti de birincil kimlik aidiyetini oluşturmaktadır (Güneş-Ayata, 1994: 53). Parti tercihlerindeki bu devamlılığa rağmen seçmenin tercihlerindeki değişiklik ise partilerin uzun ömürlü olmaması ile birlikte düşünülmesi gereken bir olgudur. Askeri darbelerle birlikte partilerin kapatılması, yerine başka partilerin kurulması, kurulan siyasi partilerin ömürlerinin on yıl gibi kısa bir süre olması bu süreci açıklamaktadır. 1990 sonrasında siyasal alanda egemen olan partilerin bugün siyaset sahnesinden neredeyse silinme noktasına gelmesi ise 1980 darbesinin öngördüğü bir siyasal tablo olarak görülebilir. Bu durum aynı zamanda seçmende bir parti aidiyeti, bir ideolojik

bağımlılık, kendini bir siyasi parti ile özdeşleştirmenin de önünde en büyük engel olmaktadır. Bu durum sadece seçimden seçime bir takım kamuoyu yoklamaları ile yönlendirilebilen, siyaseti ve siyasal katılımı sadece seçim günleri sandığa gidip oy kullanmaya indirgeyen bir anlayışla paralel, apolitik bir toplumun ortaya çıkarılmasıdır.

Yasal ve anayasal düzenlemeler de parti sisteminin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. 1960'a kadar ideolojik olarak Türkiye parti sistemi sınırlı olmuştur. Çünkü yasal düzenlemeler ideolojik çeşitliliğe izin vermemiştir. 1961'de yeni hazırlanan anayasa ile devlet elitleri ideolojik anlamda farklı partilerin kurulmasına toleranslı davranmışlardır. 1960'larda ve 1970'lerde bu tolerans etkisini göstermiştir. 1990'larda tekrar yasaklamalar görülmeye başlanmıştır. Diğer dönemlerdeki yasaklamalarda aynı partiler farklı adlarla siyasi yelpazede yerlerini tekrar almışlardır. (Sayarı, 2002, 26).

1980 darbesi ile demokratik olmayan bir siyasal yapı ortaya çıkmıştır. Siyasal şiddetin sorumlusu olarak toplumun aşırı politize olması görülmüş ve kitlelerin siyasetle ilgilenmelerinin yolları büyük ölçüde tıkanmıştır. Siyasal ve toplumsal düzenin toplumun aşırı politize olmasının engellenmesi ile sağlanılabileceğinin düşünülmesi 12 Eylül darbesi ile demokratik olmayan bir takım kanunların anayasada yer almasını beraberinde getirmiştir. Siyasal partilerin toplumsal alan içindeki organik bağ kurabilecekleri odakların siyaset yapmaları yasaklanmıştır. Ayrıca önceki dönemin tüm siyasi liderleri ve üst düzey kadrolarına siyaset yasağı getirilerek partiler kapatılmıştır (Delibaş, 2011: 177). Bu gelişmelerle birlikte partilerin kapatılması ve liderlerin yasaklanması partilerin devamlılığını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca siyasi partilerin toplumsal alan içinde organik ilişkiler içinde bulunabilecekleri kesimlerle bağlarının koparılması da siyasal partilerin demokratik yapıdan gün gün uzaklaşmalarını beraberinde getirmiştir. Askeri müdahalelerle siyasal alana yapılan müdahaleler bazı siyasi partileri siyaset sahnesinden silerken bazı siyasi partilerin (ANAP gibi) gelişmesi açısından da elverişli koşulları yaratmıştır.

Türkiye'de siyasal partilerin birbirine benzemesi, farklı ideolojik söylemlerini ortaya koyamamaları, farklı ilke ve programlarla seçmenin karşısına çıkamamaları siyasal alan içinde benzer partilerin olmasına neden olurken, aynı tabana hitap eden birden fazla partinin bulunmasını da beraberinde getirmiştir. Bu da partiler arasında kısır siyasi kavgaların ve çekişmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Siyasal partiler

arasındaki bu şekilde bir ilişkinin oluşması çözüm üretme yeri olan siyasetin çözümsüzlük ve kavga alanı olarak şekillenmesinde önemli etkiye sahip olmuştur. Siyasetteki bu çözümsüzlük ve uzlaşının olmaması Cem (2011b: 77)'e göre siyasal partilerin örgütlenme ve çalışma modelleri ile alakalıdır. Partilerin üyelerinin il ve ilçelerde politika üretiminden dışlandığı, alınan kararlara dahil edilmediği bir siyaset anlayışı ülke siyasetin bir özelliği olarak ortaya çıkmıştır. İlke ve programların ve çözüm önerilerinin tartışılmasının önünün tıkalı olması partiler etrafında gelişen siyasetin "isimler" çevresinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. İsimler etrafında dönen bu siyaset anlayışı ülke siyasetinde etkili olurken; siyaset çözüm üretmekten uzaklaşmış, parti merkezindeki belli isimlerin siyaset ve çözüm önerileri çözümsüzlük olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de parti sisteminde örgütlerin işlevsizleşmesi ile paralel olarak lider belirleyici siyasetin egemen olmasıyla partilerin geleneksel olarak seçmeni ikna etmek için örgütlenmeleri de sekteye uğramaya başlamıştır. Partilerin geleneksel olarak seçmeni ikna için yaptıkları çalışmalar son dönemlerde de gittikçe ihmal edilmeye başlanmıştır. Medya duyuruları, profesyonel halkla ilişkiler uzmanlarının aktif olarak çalıştıkları seçim kampanyaları ile partiler bu yönü tamamlamaya çalışmaları yeni eğilimler olarak ortaya çıkmıştır. 1993'ten itibaren özel medyanın da yayın yapmaya başlaması ile birlikte çoğalan özel tv ve radyo ağları siyasal partilerin seçmene ulaşmadaki stratejilerini de belirlemeye başlamıştır. Parti liderleri çevresinde yoğunlaşan tv programları bir yandan parti liderlerinin otoritelerini güçlendirirken (Bektaş, 1993) parti içinde de liderin merkezde yer alma eğilimini güçlendirmiştir (Özbudun, 2003: 80; Parla, 2005: 131). Türkiye'de siyasi parti tarihinde belirleyici olan lider egemenliği bu süreçle birlikte daha da etkili hale gelmiştir. Ecevit, Demirel, Erbakan ve Türkeş gibi isimler uzun yıllar partilerinin liderliğini yapmışlardır. Tek kişinin lider ve belirleyici olduğu diğer siyasal partiler de bu süreci izlemeye devam etmektedir.

Türkiye parti sistemindeki gelişmeler, partilerin destekçi bulmakta zorluk çekmeleri, politik parçalanma, seçim oynaklığı, partilerden uzaklaşma gibi olgular Avrupa parti sistemdekilerle paralellik göstermektedir (Ayata ve Güneş-Ayata, 2002: 137). Seçmenlerin iktidardaki partilerden duydukları memnuniyetsizlik genel olarak

bahsedilen olgulara yol açmakla birlikte, seçmenin sürekli arayış içinde olmasını beraberinde getirmiştir. Seçimlerde ortaya çıkan değişiklik protesto oylarının artması (Tachau, 1988: 93) şeklinde yorumlanırken bu memnuniyetsizlik ve arayış seçim oynaklığını ve parçalanmışlığını arttırmıştır. Avrupa'da seçmen davranışında oy verme davranışında etkili olan sınıf temelli yaklaşımlar zamanla aşınmaya uğrarken benzer gelişme Türkiye'de de yaşanmıştır. Dini ve etnik özelliklerin ön plan çıkması ile birlikte bunlara dayalı partilerin de siyasal alanda var olması dini ve etnik temelli seçmen davranışını ortaya çıkarmıştır. Ülke düzeyinde seçmen davranışlarında dini ve bölgesel (etnik) etkenlerin belirleyici olmaya başlaması, siyasal sistemden hoşnutsuzluk ve yoksunluk duygularının kimliklerle birlikte paylaşılmasını ortaya çıkarmıştır. Buna bağlı olarak da etnik ve dini seçimler Türkiye parti sisteminin bölünmelerinde etkili olmuştur (Ayata ve Güneş-Ayata, 2002: 138).

Siyaset, ülkede seçmen karşısına bir takım vaatlerle çıkarken bunların nasıl yapılacağını anlatamadığı ölçüde kültürel özellikler üzerine yönelerek seçmen desteğini sağlamanın yollarını aramıştır. Günümüz siyasetinde seçmenin siyasal partilere olan güven yitimine de bağlı olarak, siyasal partilerden seçim kampanyalarında vaat ettiklerini nasıl yapacaklarını açıklamaları da beklenmektedir. Örneğin 2011 parlamento seçimlerinde de CHP'nin seçmen karşısına kırk bir proje ile çıkması (CHP, 2011) seçmen gözünde güven sorunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle aile sigortası ile seçimde bir ölçüde ilgi uyandıran yeni dönem seçim projesi sandıkta etkili olamamıştır. Bu da daha çok bu projelerin nasıl hayata geçirileceğinin ifade edilememesi ile ilgilidir. Cem (2011b: 77)' e göre "nasıl"ın cevabı farklı ilkelerle, farklı programlarla, tüm parti birimlerinin katılımıyla sentezlenmiş bir süreçle mümkün olabilir. Siyasette ve siyasal parti örgütlenmesinde bu şekilde bir yapı olmadığı için siyasal partiler seçmen karşısına bir takım vaatlerle çıkarken bunların nasıl gerçekleşeceğini seçmene anlatamamaktadır. Bu süreçte seçmenle bu bağları kurabilen partiler de diğerlerine oranla daha büyük kitlesel destek bulabilmektedir.

5. 13. Sonuç

1946'dan itibaren Türkiye'de çok partili rejimi kurma çalışmaları modernleşmenin siyasal ayağını da tamamlamaya yönelik olmuştur. Türkiye'deki

siyasal modernleşme de çok partili bir rejim kurma ile birlikte düşünülmüştür. Çok partili seçimlerin yapıldığı 1946'dan itibaren siyasal sistem ekonomiyi yönetmede "çaresiz kaldığında" askeri müdahaleler devreye girerek siyasete ve ekonomiye yön vermeye çalışmıştır. Askerin siyasetteki etkisi askeri darbe süreçleri ile kurumsallaşarak ordunun ülke yönetiminde siyasilerle birlikte söz sahibi olma süreci de başlamıştır. İlki 1960 yılında gerçekleşen askeri müdahale her on yılda bir siyasete müdahale ederek siyasal alanı yeniden yapılandırmada etkili olmuştur. 1960'tan 27 Nisan 2007 tarihindeki e-muhtıraya kadar ordunun ülke siyasetinde aktif olarak yer almıştır. Askerin müdahalesi ve ardından yapılan seçimlerle iktidarın sivillere bırakılması ülke siyasetinin bir özelliği olarak ortaya çıkmıştır.

Gerek askeri müdahaleler gerekse de on yıl gibi süren iktidar partilerinin daha sonra siyaset sahnesinden silinmesi bir yandan siyasal partilerin kurumsallaşmasını engellerken diğer yandan da seçmen oynaklığının yüksek düzeyde olmasında neden olmuştur. Siyasal partilerin kurumsallaşamamaları seçmenle kurdukları bağı ve parti aidiyetini olumsuz yönde etkilemiştir. Siyasal alanda var olan partilerin ordunun müdahalesi, yasal müdahaleler ile siyasetten men edilmeleri bunda büyük ölçüde etkili olmuştur. Siyasal partilerin yasaklanarak kapatılmaları seçimde yeni parti arayışlarına yol açmıştır. Buna paralel olarak da yasaklanan partilerin yasak kapsamı dışında olan kadroları yeni partileşme çalışmaları ile yeniden siyaset sahnesinde var olmuşlardır.

Dönemin egemen söylemini benimseyebilen yeni partiler de bu şekilde iktidar olma şansı yakalayabilmişlerdir. Ülke siyasetine bakıldığında 1950'den itibaren çağın egemen söylemini yakalayabilen partiler kısa süreli iktidarları sonrasında siyaset sahnesinde silinip gitmektedirler. Parlamenter demokrasilerde 100-150 yıllık partiler olmasına rağmen Türkiye'de partiler, CHP istisna olmak üzere, siyaset sahnesinde kısa süreli yer almışlardır. DP on dört yıl, AP on dokuz yıl, MSP sekiz yıl, TİP on yıl, SDP beş yıl yaşayabilmiştir. Bu kısa tarihsel süreç içerisinde partiler de kendi kurumsal yapılarını geliştirmekten uzak olmuşlardır. Seçmen de tercihlerini ortaya koyarken günün koşullarına göre uygun çıkarları dile getiren partileri tercih etme eğiliminde olmuştur. Siyasal partilerde bu anlamda partilerin geçmişte yaptıkları faaliyetler çok önemli olmamıştır. Merkez sağ partiler neredeyse sürekli olarak ülke siyasetinde iktidarı

kullanan partiler oldukları halde her on yılda bir farklı isimlerle seçmen karşısına çıkarken dönemsel iktidarı da elde ederek ülkeyi yönetmişlerdir.

Özellikle 1990 sonrası dönemde neredeyse parlamentodaki partilerin tamamı iktidarda, koalisyon ile de olsa, yer almıştır. Parlamento içindeki partilerin yaklaşık 10 yıllık süreçte (1990-2002) bir şekilde iktidarda yer almış olmaları partilerin varlıklarını sürdürmelerinde bir engel oluşturduğu iddia edilebilir. DYP-SHP (daha sonra CHP adı ile devam eden) koalisyonu, RP-DYP koalisyonu, ANASOL-D koalisyonu, DSP azınlık hükümeti ve son olarak DSP-MHP ve ANAP koalisyonları on yıllık dönem içinde ülkeyi yöneten hükümetleri oluşturmuştur. Merkez sağ ve merkez sol siyasi partilerin bu iktidar deneyimleri 2002 seçimlerinde belirtilen partilerin etkisiz kalmasına neden olmuştur. Neredeyse tüm merkez partilerinin tükendiği bir dönemde siyasal alanda "yeni" bir aktör olarak çıkan AKP, ANAP dönemine benzer bir şekilde birçok sağ eğilimi kendi içinde bir araya getirebilmiştir. Seçmen açısından tüm partilerin denenmişliği (iktidar deneyimi) de seçmeni bir anlamda "yeni" olan siyasal aktöre yöneltmiştir. Ayrıca AKP'nin RP geleneğinden gelen tabana sahip olması, bu geleneğin 1994 yerel seçimlerden itibaren belediyeçilik deneyimi ve hizmete yapılan vurgu seçmenin AKP'ye yönelmesinde büyük ölçüde etkili olmuştur. Ülke siyasetinde de dönemsel olarak seçmen karşısına çıkan ve kadroları büyük ölçüde bir önceki dönemin kadrolarından oluşmakla birlikte merkez sağ partiler bir önceki dönemde iktidarda olmalarının da etkisi ile ülke siyasetinde etkili olan aktörler olmuşlardır. İktidar olma siyasal partilere sundukları bir takım imkanlarla iktidar yolunu açık tutmuştur. Sosyo-ekonomik gelişmelerle birlikte sınıfsal gelişim ekonomik anlamda bir takım kazanımlar elde edebilmişlerdir. Bir dönem kamu kurumlarında işe girmenin yolunu açan bu anahtar günümüze kadar gelerek ekonomik paylaşımında yeni kazanımlar arayışı içinde iktidarla paralel giden bir ekonomi çevresi de oluşturmuştur. Sermayenin bu arayışı iktidarda kendilerine sürekli paralel bir siyasal iktidar arayışının yolunu açan bir etken olmuştur.

ALTINCI BÖLÜM:

KURULUŞUNDAN BUGÜNE CUMHURİYET HALK PARTİSİ

6. 1. Giriş

Cumhuriyet Halk Partisi devletin kurtuluş-kuruluş süreci ile paralel olarak ortaya çıkmış ve geçmişten günümüze Türkiye siyasetinde önemli bir yere sahip olmuştur. Partinin sahip olduğu uzun tarihsel süre içinde, parti farklı dönemlerde farklı politikalar izleyerek siyaset sahnesinde yerini korumaya çalışmıştır. 12 Eylül askeri darbesi ile siyaseten yasaklanan CHP, 1992'de tekrar açılarak siyasal alanda yerini almıştır.

Uzun bir siyasal tarihe sahip olan ve Türkiye'nin siyasette aktif en eski kurumu olan CHP'nin tarihi, temsil ettiği toplumsal taban kendine özgü özellikler taşımaktadır. CHP kuruluşu itibariyle toplumun tüm kesimlerini örgütleyip ülkenin kurtuluşunun sağlanması misyonunu yüklenmiştir. Partinin sahip olduğu tarihsel geçmiş ve askeri darbelere bakışı neredeyse partinin tüm tarihi boyunca parti politikalarında etkili olmuştur.

Çok partili siyasi yapının kurulması ile birlikte parti iktidardan düşmüş ve 1970'li yıllara kadar tekrar iktidar olacak oy desteğini elde edememiştir. 1960'lı yıllardan itibaren dünyadaki sol rüzgarın da ülkeyi etkilemesine bağlı olarak CHP'de de "ortanın solu" arayışı ile yeni dönemdeki politika değişikliği ortaya çıkmıştır. İsmet İnönü'nün yerine Bülent Ecevit'in parti lideri olması ile birlikte parti kitlesel destek bulabilmiştir. Koalisyon hükümetleri ile 1970'li yıllarda hükümet kurabilmiştir. 12 Eylül ile birlikte siyasete yapılan müdahale sonrasında CHP kapatılmıştır. CHP'nin devamı niteliğinde HP kurulmuş ve 1983 seçimlerine katılmıştır. SODEP'in de kurulması ile birlikte siyasette sol alanda iki farklı siyasal parti yer almıştır. SODEP ile HP'nin birleşmesi ile SHP büyük ölçüde CHP tabanını ve kadrolarını siyasette büyük ölçüde temsil etmiştir. SHP döneminde daha sola yönelik ve sosyal demokrat söylemler partinin bu dönemde kitlesel destek bulmasında büyük ölçüde etkili olmuştur.

1992'de CHP'nin yeniden açılması ile birlikte parti siyasetin değişen koşulları ile birlikte farklı bir politika ve söylem benimseyerek dar bir seçmen kesiminin desteği ile siyaset sahnesinde varlığını sürdürmeye başlamıştır. CHP'nin bu dönemdeki siyasal

söylemi daha çok cumhuriyet, laiklik temellerinde ve savunmacı bir siyaset tarzı olurken partinin de sahip olduğu destek buna paralel olarak değişim göstermiştir. Yaklaşık yirmi yılı bulan Deniz Baykal liderliğinde yönetilen parti "Anadolu Sol"u, "türban açılımı" gibi politika değişiklikleri ile seçmen desteğini artırma amacıyla olmuştur. Partinin kaset skandalı ile birlikte lideri değişmiş ve parti 2011 seçimlerine yeni lideri ile girmiştir. Önceki dönemlere göre lider değişikliği belli oranda partinin oy oranına yansımıştır. Partinin artan oy oranına karşılık politika ve söylemlerinde çok büyük değişiklik olmaması partinin yeni liderine karşı da parti içinde muhalefet oluşmasına neden olmuştur.

Partinin lider değişikliği ile birlikte söylem ve politikalarında değişikliğin en çok göze çarpan yanı sosyal politikaları önceleyen ve partinin yaklaşık yirmi yıldır çok az oranda oy desteği bulabildiği Kürt vatandaşlara yönelik söylemleri olmuştur. Yeni liderin söylemlerindeki değişiklik büyük ölçüde lider düzeyinde kaldığı için Kürt seçmenin partiye bakışında da çok büyük bir değişiklik ortaya çıkmamıştır. Sadece partinin cumhuriyetçilik-laiklik gibi söylemlerinin geri planda kalması ve bunun yerine sosyal adalet konularına yapılan vurgu "bir ölçüde" seçmen desteğini arttırabilmiştir.

CHP'nin sahip olduğu uzun tarihsel süreç ve kurucu parti olma özellikleri farklı dönemlerde farklı politikalar izlemesine de neden olmuştur. Kuruluş süreci boyunca yeni bir ulus-devlet inşa etme söylemi ile buna yönelik politikalar benimseyen CHP, çok partili hayata geçilmesi ile birlikte yine kurucu parti refleksleri ile politika izlemiştir. 1960'lardan itibaren ise dünyada ve ülkede etkili olan sol politikalarla sosyal demokrat bir siyaset izlemiştir. 1970'li yıllarda bu gelişmelerinde etkisi ile 1973 ve 1977 seçimlerinde seçmen desteğini sağlayarak ülkede birinci parti olmuş, koalisyon hükümetleri ile iktidar olabilmıştır. 1980 darbesi ile kapatılan CHP, 1992 yılında tekrar açıldığında ülke siyasetinin merkezine yerleşen dini ve etnik siyaset karşısında kurucu refleksleri ile siyaset üretmeye yönelmiştir. "İrtica" ve "bölünme" tehditleri CHP'nin devleti önceleyen politikalar üretmesine neden olmuştur. Ülkede yükselen milliyetçilik CHP politikalarında bu dönemde belirleyici olmuştur. "Ulusalıcı" söylemler ile devletin kurucu felsefesinde yer alan "laiklik" ve "cumhuriyet" temaları partinin bu dönemdeki politikalarında etkili olmuştur. 1992'de yeniden kurulmasından itibaren Deniz Baykal'ın uzunca süre 2010 yılına kadar parti genel başkanlığında bulunması partide derin izler

bırakmıştır. Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığa gelmesi ile birlikte CHP'nin izlediği bu politikaların kırılıp sosyal demokrat söylemlerin ön plana çıkarılması yönündeki arzular parti içinden zaman zaman muhalif seslerin çıkmasına neden olmuştur. CHP'nin genel olarak özetlenen tarihsel dönemlerindeki bu gelişmeler siyaset bilimi açısından birden çok CHP'nin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ayrıntıları ile bu bölümde tartışılacak olan uzun CHP tarihi, partinin kuruluş süreci ve tarihsel koşullarla ilişkisi, tek parti dönemi uygulamaları, Ecevit dönemi, Deniz Baykal dönemi ve son olarak da Kemal Kılıçdaroğlu dönemleri başlıkları altında ele alınacaktır. CHP'yi araştırma sırasında bu şekilde ele alma nedeni de parti politikalarında liderlerin belirleyici olmasıdır. Buna bağlı olarak CHP tarihi partinin liderleri üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

6. 2. CHP'nin Kuruluşu ve Tarihsel Kökenleri

Cumhuriyet Halk Partisi,⁵⁷ Kurtuluş Savaşını örgütleyen ve yöneten ARMHC'nin bir devamı olarak Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulmuştur. Halk Fırkası adıyla 9 Eylül 1923 tarihinde kurulan parti, 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası ve 1935 yılında da Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır. Parti'nin kurucusu ve ilk genel başkanı Atatürk olmuştur. 1938 yılında Atatürk'ün liderliğinde olan parti, Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü'nün liderliğinde siyasal yaşamına devam etmiştir.

CHP'nin tarihi kuruluşu esasıyla Cumhuriyet tarihi kadar eskidir. Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesinden itibaren partinin etkileri görülmekte ve parti modern bir ulus-devlet inşa edilmesinde de belirleyici aktör olarak tarih sahnesinde yer almaktadır. CHP'nin kendi kuruluşunu devletin kuruluşu ile birlikte dile getirmesi, partinin aynı zamanda ulusal kurtuluş hareketini kendi tekeline almasını da beraberinde getirmiştir (Zürcher, 2010: 260). Bu iddia ile yurdun tüm kesimlerinin birlikte örgütlenerek ortaya koydukları Kurtuluş Savaşı ve ülkenin bağımsızlığını kazanma süreci CHP tarafından hazırlanmış gibi bir algı ortaya çıkarmıştır. Daha sonra tek parti dönemi politikaları da

⁵⁷ CHP ilk kurulduğunda Halk Fırkası ismini taşıyordu. Cumhuriyet kurulduktan sonra, 10 Kasım 1924 tarihinde partinin adı Cumhuriyet Halk Fırkasına dönüştürülmüştür. 1931 yılında ise Fırka, Parti olarak değiştirilmiştir (Kili, 1976: 21).

benzer şekilde CHP'ye mal edilerek, partinin bugünkü halk nezdindeki algısının oluşmasını da beraberinde getirmiştir.

CHP'nin temelleri ulusal kurtuluş savaşının örgütlenmesi sırasında atılmıştır. Anadolu'da örgütlenmeye başlayan direnişçiler, CHP'nin temellerini oluşturan Müdafai Hukuk Gruplarını oluşturmuşlardır. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya mücadeleyi örgütlemek için geçmesi ile birlikte, bu hareketin içine asker-sivil bürokrat bir grup da dahil olmuş ve bu ortaya çıkan mücadele örgütleri, yerel eşraftan da destek görmüşlerdir. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile birlikte, Meclis'in içinde gruplaşmalar ortaya çıkmaya başlamış ve bu gruplaşmalardan en büyüğünü Müdafai Hukuk grubu oluşturmuştur. Mustafa Kemal Meclis'teki gruplaşmaları birleştirme çabasında bulunmuş ancak bu çabası sonuç vermeyince, Müdafai Hukuk Grubu'nun kurulmasına karar vermiştir. "CHP'nin kuruluşunda en büyük adımlardan biri olan Müdafai Hukuk Grubu" (Bila, 2008: 27) bağımsızlığı sağlamak ve devlet örgütünü yeniden kurmak görevlerini üstlenmiştir. Mustafa Kemal bu cemiyetin ilk seçimlerde bir partiye dönüşeceğini (Tunaya, 1986: 580) ve cemiyetin örgütlerine gönderdiği yazıda, cemiyetin Halk Fırkası adı altında partileşeceğini duyurmuştur.

Mustafa Kemal'in Anadolu'da direnişi örgütlemek için Samsun'a çıkışı ve halkı örgütlemeye çalışması amacıyla Amasya Tamimi ve Erzurum Kongreleri, Kurtuluş Savaşı'nın hedefini ortaya koymuştur. Amasya Tamimi ve Erzurum Kongreleri örgütlenmede ilk adımlar olarak görülebilir. Daha sonraki süreçte Sivas Kongresi'nin toplanması⁵⁸ ve tüm ülkeyi ilgilendiren kararlar alınması ve CHP'nin Sivas Kongresi sırasında kurulan ARMHC'yi partinin ilk şekli olarak görmesi anlamlıdır (Uyar, 1999: 65).

Ulusal direnişin örgütlenmesi ve ülkenin kurtuluşunun sağlanması CHP'nin kuruluş süreci ile birlikte paralel giden bir süreç olmuştur. Bununla birlikte CHP Türkiye açısından büyük ölçüde bir siyaset okulu olmuştur. Siyasal partilerin bir özelliği olarak yönetici kadronun devşirilmesi ve yetiştirilmesi CHP tarafından ülke siyasetinde yerine getirilmiştir. Bizzat partinin kurucusu olan Atatürk de partinin ülke

---

⁵⁸Sivas Kongresi'nde Anadolu'da ve Rumeli'de bağımsızlık için faaliyet gösteren direniş örgütleri tek çatı altında toplanmış, bağımsızlık mücadelesi veren tüm örgütler ARMHC adı altında birleştirilmiştir (Tanör, 1998:234).

için bir siyaset okulu olacağını dile getirmiştir. Çok partili seçimlerin yapılmasında, yarışmacı bir siyasal sistemin kurulmasında CHP aktif görevler üstlenmiştir. Parti kuruluşundan bugüne kadar siyasi geçmişinin uzun olmasına da bağlı olarak ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel dönüşümlerin gerçekleştirilmesinde etkili olmuştur. Bir anlamda ulusal kurtuluş mücadelesinin örgütlenmesinde partinin temeli olan ARMHC'nin oynamış olduğu rol aynı zamanda partinin emperyalizme karşı mücadele vermiş olma özelliğini de ön plana çıkarmıştır. Parti, modernleşme devrimlerinin, Cumhuriyet'in, demokrasinin, sosyal demokrasinin Türkiye'de uygulanmasında aktör olarak rol oynamıştır. Tüm bu özellikler partiyi hem Türkiye siyasi yaşamı içinde hem de dünyada ayrı bir yere sahip kılmıştır (Bila, 2008: 8).

CHP'nin 8 Nisan 1923 tarihli beyannamesinde temel ilkeler halkın kendi kendini idare etmesi ve halkın kayıtsız şartsız egemenliği olarak vurgulanmıştır. Bütün devlet teşkilatlanmasında, kültürde ve ekonomide ulusal egemenlik ilkesi doğrultusunda hareket edileceği açıklanmıştır. Toplumun eğitimden ziraata kadar tüm alanlarında reformlar yapılması planlanmıştır. Toplumun tüm kesimleri ile ilgili düzenlemeler yapılacağına dair bilgilerin yer aldığı ve bu düzenlemelerin ne şekilde olduğunu içeren bir belge niteliği taşıyan bu beyanname CHP'nin dayandığı tarihsel ve toplumsal kaynağı ifade etmesi açısından önemli bir belgedir (Kili, 1976: 43).

Partinin ülkenin kurtuluşunun sağlanması amacıyla kendisine belirlediği hedefler milli mücadelenin sonuçlanmasından sonra ülkede yapılacak köklü devrimlere yönelmiştir. Ülkenin modernleşme yönünde yapacağı devrimlerin parti tarafından yürütülmesi de o dönemde ortaya çıkmıştır. Bu gelişme tüm tek parti iktidarı döneminde devlet politikalarının parti üzerinden yürütüleceğinin işaretleri olarak yorumlanabilir.

6. 3. CHP'nin Dayandığı Toplumsal Taban

Türkiye toplumunun yaşamış olduğu siyasi deneyim ile birlikte, toplumun tüm kesimlerini bir araya getirebilme ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Özellikle ulusal kurtuluş savaşının örgütlenmesinde ve bağımsızlığın kazanılmasında asker, bürokrat, aydın, yerel eşraf, tüccar ve büyük toprak sahipleri ittifakı ulusal bağımsızlığın kazanılmasında ve yeni devletin kurulma sürecinde ortak hareket etmiştir. ARMHC çizgisinden itibaren

bu toplumsal ittifak tek parti dönemi boyunca da CHP'nin dayandığı toplumsal kesim⁵⁹ olmuştur, yani parti toplumun tüm kesimlerini bir araya getiren bir örgütlenme amacıyla olmuştur.

CHP ulusal kurtuluş savaşının yarattığı bir kuruluştur ve bu yönden geniş tabanlı bir temele dayanmaktadır (Kili, 1976: 17). Ulus-devlet kurma sürecinde bağımsızlık mücadelesi ile birlikte bunu gerçekleştiren ülkelerde, partilerin geniş tabanlı olması kaçınılmazdır. Hem yeni kurulacak devletin, içerde dirençle karşılaşma olasılığının yüksekliği, hem de dış ve iç düşmanla mücadele yürütme gerekliliği, kurucu partilerin geniş tabanlı olmasını gerektirmiştir. Aynı zamanda toplumsal menfaatler öncelikli olarak belirlenmiş ve bunu bozacak nitelikte yapıların ortaya çıkmasına karşı durulmuştur (Parla, 1989: 24). Buna bağlı olarak da sınıfsal bir temsil reddedilmiştir (Tunçay, 2010). Sınıfsal temsilin kabul görmemesine rağmen partinin aktörleri asker-sivil bürokrasi olmuştur. Asker-sivil bürokrasi etkisini arttırabilmek ya da toplum üstündeki gücünü daha da arttırabilmek için ticaret burjuvazisi ile ittifak yapma gereği duymuştur (Güneş-Ayata, 1992: 66). Partinin ticaret burjuvazisi ile yapmış olduğu ittifak aynı zamanda ulusal bir burjuvazi yaratma amacı ile de ilişkili olarak görülebilir.

Sınıfsal temsili reddeden CHP, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da toprak ağalarından ciddi şekilde destek görmüştür. Toprak ağalığı ve yerel eşraf gibi unsurlarla partinin ittifakı devam ettiği müddetçe bu destek de devam etmiştir. Karşılıklı bir ilişki olarak görülebilecek bu durum CHP'nin siyasal elitinin toplumsal alanda bir takım devrimlerin yerleşmesini sağlayabilmek için ihtiyaç duyduğu aktörleri de ifade etmektedir. Yönetici elit toplumsal alanda ihtiyaç duyduğu "çevre" içinde olarak görülebilecek kesimleri kendi bünyesine dahil ederek bu kesimleri sisteme entegre etmeye çalışmıştır. Bu bölgesel olarak Kürt aşiret liderleri, geniş tabanları bulunan dini liderler, geniş topraklara sahip olan ağalar olabilmıştır (Güneş-Ayata, 1994: 50-51). Siyasi partinin en önemli özelliklerinden olan temsil ettiği bir grubun bulunması ve temsil ettiği kesimin çıkarlarını iktidara taşınması özelliği CHP'nin toprak ağalarından ve yerel eşraftan aldığı desteği ifade etmekte kullanılabilir. Bu ittifak, Türkiye için bakıldığında, çıkarların temsil edildiği müddetçe ve CHP'nin temsil ettiği grubun

⁵⁹ Ulusal mücadelenin örgütlenmesinde bir araya gelen bu ittifak öğeleri, tek parti yönetimi sırasında da varlığını ve birliğini sürdürmüştür. (Köker, 1993).

çıkarlarını zedelediği müddetçe tüm kesimlerin desteğini alabilmiştir. Ne zaman ki partinin oturmuş olduğu toplumsal tabana yönelik değişiklikler yapılması gündeme geldiğinde parti içinde farklı tepkiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle 1945 yılında hükümetin toprak reformuna yönelik olarak hedeflerini açıklaması bu ittifakın parçalanmaya başlamış ve partinin kendine yeniden bir toplumsal taban arama ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Parti ARMHC örgütlenmesinden itibaren toplumun tüm kesimlerini temsil etme amacında olmuştur. Öncelikli hedef olarak belirlenen milli mücadelenin başarı ile sonuçlandırılması bu örgütün amacı etrafında toplumun tüm kesimlerini birleştirebilme çabasının bir sonucu olarak görülebilir. Fırka adı ile birlikte de toplumun tüm kesimlerinin bir devlet oluşturmada bir araya getirilme amacı devam etmiştir. Fırka sınıfsal temsillerin bir anlamda milli birliği engelleyeceğinden kaygı duyarken diğer yandan da yerli bir burjuva oluşturabilmek için ticaret burjuvazisine geleneksel devlet elitinin yanında yer vermeye çalışmıştır.

6. 4. CHP'nin Amacı, Hedefleri ve İlkeleri

Cumhuriyet Halk Partisi ile ilgili yapılan çalışmalarda öncelikle değinilen en temel özellik Parti'nin tarihi bir göreve sahip olduğudur. Parti'nin üstlendiği tarihsel görevde kuruluşundan itibaren ulusal bağımsızlığı kazanma, yeni bir devlet kurma, modern kurumları yeni devlete ve topluma uygulama gibi bir misyonun ağırlığı söz konusudur. CHP'nin sahip olduğu bu özelliği günümüze kadar farklı özelliklerle siyaset sahnesinde yer almasına neden olmuştur. Türkiye'deki siyasal partiler içerisinde en uzun ömürlü olan CHP'nin, bu sürede kurucu kökleri izlediği siyasette belirleyici olmuştur.

Anlaşılabacağı üzere CHP 1920'lerdeki kuruluş sürecinden günümüze kadar farklı tarihsel süreçler içerisinde farklı aşamalardan geçmiştir. Bu aşamalardan geçerken partinin programı ve tüzüğü defalarca değişmiş, hatta devletin kuruculuğundan muhalefete düşmüş ve muhalefetten kurtulma arayışları içerisinde olmuştur. Bu gelişmeler de partinin yapısını, tüzüğünü ve görüşlerini değiştirmiştir. Tüm bu değişimlere rağmen, Milli Mücadeleden bu yana partinin ilkeleri içinde zamana direnen ve değişmeden süregelen ilkelerin varlığı söz konusudur. Bunlar için CHP'nin olmazsa olmaz ilkeleri denilebilir. Bir anlamda bu ilkeler CHP'nin politika üretme tarzını ortaya

koyan, CHP'nin temel niteliklerini sağlayan "CHP'yi diğer partilerden ayıran" ilkeler olarak da görülebilir. Bu ilkeler, sadece Milli Mücadele ve Atatürk Devrim ve ilkeleriyle kesin bağlantılar kuran ilkeler değildir (Kili, 1976: 27). Yani bu farklılık tarihsel süreç içerisinde, ilke, program, tüzük gibi unsurların da ötesinde bir CHP imgesi yaratmıştır.

Halk tarafından uygulanan bir ulusal egemenlik CHP'nin amacı olmuştur. Ulusal egemenliğin halk tarafından belirlendiği ve kullanıldığı bir devlet modeli ortaya koymak için bir takım devrimlerin yapılması öngörülmüştür (Karpata, 2007: 54). Misak-ı Milli sınırları içinde egemen bir modern devlet kurma yolunda yapılan devrimler parti üzerinden yapılırken, bu devrimlerin de tüm vatandaşlar tarafından benimsenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Devrimlerin toplumun tüm kesimlerine ulaşmasının aracı da yine parti tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

CHP'nin parti olarak ortaya koyduğu ilk tüzüğünde halkçılık ve milliyetçilik modernleşmenin gerekleri olarak ele alınmıştır. Buna bağlı olarak ilk tüzükte CHP'nin kuruluş amacı, modern devletin tüm kurumları ile Türkiye'de yerleşmesini sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu amacı gerçekleştirirken de partinin ön planda tuttuğu ilkeler milliyetçilik ve halkçılık olmuştur. CHP halkı bir araya getirebilecek unsurlar olarak halkçılık ve milliyetçilik söylemlerine geniş yer verirken, devletin modernleşme yolunda tüm kurumları ile birlikte dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Parti bir anlamda geleneksel toplumdaki modern topluma geçişte kendisine bir rehberlik rolü biçmiştir (Güneş-Ayata, 1992; Karpata, 2007; Bila, 2008). Mardin (1983: 14)'e göre partinin amaçladığı bu hedefler Jön Türk'lerden almış olduğu miras ile ilgilidir. Bu mirasla bağlantılı olarak halkı çağdaş değerlere sahip kılma amacı partinin yönetici kadrosunda egemen olmuştur.

CHP, ülkenin sadece modernleştirilmesinde belirleyici olmakla kalmamış aynı zamanda ülkenin diğer sorunları (toprak reformu, milli bir burjuvazi oluşturulması, çok partili siyasal düzenin kurulması gibi) ile ilgili de sorun teşhisi ve çözüm politikaları üretmiştir. Özellikle yapılan kurultaylarda ülkenin sorunları tartışılmış, bunlara uygun çözüm önerileri ortaya atılmıştır. Bu süreçler de "devlet partisi" olarak CHP'nin bir siyasi partinin yapması gerektiği gibi yeni durumlara uyum sağlamasını beraberinde getirmiştir.

6. 5. Tek Parti Dönemi CHP'si ve Demokrasiye Geçiş Denemeleri (1923-1946)

Cumhuriyet'in ilanından birkaç yıl sonra siyasal alanda modernleşme hedefleri çerçevesinde çok partinin seçime katıldığı bir siyasal sistem kurulmaya çalışılmıştır. Özellikle Mustafa Kemal'in teşvikleri ile CHF'nin yanında ikinci bir muhalif partinin kurulması öngörülmüştür. İki partinin kurulmasıyla denenen bu amaç nihai olarak tek partinin ülkedeki yönetiminin devam etmesi yönünde sonlanmıştır. İlki 1924 yılında TPCF ile ortaya çıkan bu deneme partinin Şeyh Sait isyanının ile ilişkili görülmesinden dolayı sonlanmıştır. Daha sonra 1930 yılında ise SCF ile yeni bir deneme girişimi olmuştur.

İlk deneme yukarıda da bahsedildiği gibi TPCF ile gerçekleşmiştir. Kurucuları arasında milli mücadelenin önemli isimleri yer almıştır. Kazım Karabekir, Rauf Orbay gibi önemli isimler partinin kurucuları arasında olmuşlardır. Parti kuruluşu itibariyle taban veya kurucuları açısından CHP ile çok farklı bir kaynağa dayanmıyordu. Milli mücadeleden itibaren ortaya çıkmış kişisel çatışmaların da bu partinin kurulmasında etkili olduğu söylenebilir.⁶⁰ Bununla birlikte parti ortaya çıkışı itibariyle CHP'nin savunduğu meclis hükümeti sistemi esasına dayanan kuvvetler birliği anlayışına karşı çıkıyor, kuvvetler ayrılığı ilkesini kabul ediyordu. Ayrıca CHP'nin laiklik uygulamalarına karşı çıkarak, din ve vicdan konusundan daha esnek bir fikir benimsiyordu. Yeni parti, din konusundaki tutumundan dolayı CHP tarafından gericilikle suçlanmış ve partinin bazı isimlerinin Şeyh Sait isyanı ile alakası görülerek 1925 yılında kapatılmıştır (Kili, 1976: 77; Duverger, 1993: 361; Tunçay, 2010: 154). Bu olaydan sonra ülkede bir takım devrimler gerçekleştirilmiştir. Bir dizi radikal dönüşümü içeren bu süreçte muhalefetin etkisiz bırakılması önemlidir (Çavdar, 2004: 364). Ortaya çıkan sosyo-politik bu tablo karşısında ülkede yoksulluk ekonomik buhranın da etkisi ile had safhaya ulaşmıştı. Yoksulluğun artması ile birlikte artan muhalefet yeniden bir parti çatısı altında örgütlenmiştir.

İkinci deneme ise SCF ile 1930 yılında gerçekleşmiştir. Bu kez diğer parti deneyiminde olduğu gibi milli mücadele döneminden gelen muhaliflikler yoktu. Tam tersine SCF'nin kurucuları arasında Atatürk'ün yakın arkadaşları yer almıştır (Duverger,

---

⁶⁰ Bk. Kili, 1976: 77

1993: 361). Ancak yeni parti de CHP ile fikir ayrılıkları taşıyordu. CHP'nin devletçi ekonomi anlayışı yerine yeni partide liberal ilkeler ön plandaydı ve CHP'nin gelişme anlayışı olan devrimci ve radikal tutum yeni partide daha ılımlı ve evrimci bir anlayışla yer değiştirmiştir. Yine bu partinin dini faaliyetler konusunda da "CHP'ye göre" daha ılımlı bir tutum izlenmesi gerektiğini vurgulaması önemli bir özellik olmuştur. Üç ay gibi kısa bir sürede parti halk tarafından yoğun ilgi görmüştür. Devrimlerin karşısında yer alan toplumsal kesimin yeni parti içinde yer alması ve muhalefetin kontrol edilemeyeceği korkusu ile SCF deneyimi de başarısızlıkla sonuçlanmış, parti 18 Aralık 1930 tarihinden kendisini feshetmiştir. SCF Menemen isyanı ile ilişkilendirilmiş, partinin Batı Anadolu'da yaşayan azınlıklar tarafından desteklenmesi partinin içinde yabancı egemenliğinin olduğu gibi suçlamaları (Ermence, 2009) beraberinde getirmiştir. Partinin kurucusu ve genel başkanı olan Fethi Okyar'a göre CHP, İzmir toplantısını sabote etmiştir (Okyar, 1980: 489; Mazıcı, 2011: 97).

TCF deneyiminin olumsuz sonuçlanması ve daha sonra da SCF deneyiminin aynı kaderi paylaşması Atatürk'ü etkileyen en önemli konu olmuştur. Muhalif partilerin siyaset sahnesine çıktığı dönemlere rastlayan iki isyanın da bu muhalif partilerle ilişkili görülmesi ve CHP tarafından bu iki partinin gericilikle suçlanması muhalefetin yaşama şansının olmadığını göstermekle birlikte muhalefete destek daha çok Cumhuriyet'in devrimlerinden rahatsız olan kesimlerden gelmiştir (Tunaya, 1995: 626). Bu iki deneyimden sonra Cumhuriyet devrimleri ile ilgili bir gerçek algılanmaya başlamıştır. Bu gerçek Kili (1976: 79)'ye göre devrimlerin halka inmediğidir. Bu nedenle, Atatürk incelemelerde bulunmak ve duruma daha iyi bir teşhis koyabilmek için bir yurt gezisine çıkmıştır. Yurt gezisi sırasında Atatürk, CHP'ye yeni kişileri almanın gerekliliğini ve bu yeni kişilerin partiye sağlayacağı hareketliliğin gereğini vurgulamıştır. Bu deneyimler CHP'nin rekabetçi siyasal sisteme uyum sağlamasını gerektirmiştir. CHP kurultaylarda, özellikle de üçüncü kurultay (1931)'da partinin politikalarını gözden geçirmiş ve ülke sorunlarına yönelik yeni politikalar belirlemiştir.

Çok partili rejim girişimlerinin başarısızlığından sonra CHP gerek örgüt, gerekse program yönünden daha yapıcı çalışmalar içine girmiştir. CHP iktidarı bu dönemle birlikte ülkenin sosyo-ekonomik sorunlarına eğilmiş ve kurultaylarda bu sorunları tartışmıştır (Kili, 1976: 79). Devletin, devrimlerin gerçek temsilcisi CHP olduğu

yolunda bir inanış ortaya çıkmaya başlamış, bu durum da CHP'nin devletle daha çok özdeşleşmesine neden olmuştur. Türkiye'nin tüm alanlarda modernleşmesini amaçlayan CHP, 1930 ile birlikte devlet ile yakınlaşmaya ve devlet ile özdeşleşmeye başlamıştır.⁶¹ Bu gelişmede ülkede ekonomik olarak yaşanan sıkıntılar da büyük ölçüde etkili olmuştur. Özellikle 1929 buhranının etkileri ile birlikte devletin ekonomi içinde birebir yer alması bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştı. 1923 İzmir İktisat Kongresi'ndeki liberal kararlardan bir dönüşü ifade eden bu gelişme partinin devletle olan ilişkisini de daha sıkı hale getirmiştir.

Devletçilikle eli güçlenen hükümet kültürel reformları yapma konusunda da güç kazanmıştır. Dil devrimi, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi, anayasaya laiklik ilkesinin girmesi, soyadı kanununun kabulü gibi uygulamalar bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Devletin sahip olduğu siyasi güce ekonomik güç de eklenince bu devrimleri yapmak bir ölçüde hızlanmıştır. CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in sözcülüğünü yaptığı devletçi politikalar ile parti otoritesi daha da artmıştır. Parti devlet bütünleşmesi yine bu dönemde gerçekleşmiştir. Valiler bu dönemde aynı zamanda partinin il başkanları konumuna geldiler. Parti ile devletin iç içe geçmesi ile birlikte ülkede yönetimi de otoriter bir hal almıştır (Karpas, 2007: 72; Güneş-Ayata, 1992: 70). Dünyayı etkileyen ekonomik kriz tüm ülkeleri etkilerden krizden çıkış yolları olarak da devletin ekonomiye bizzat müdahalesi görülmüştür.

Devletçilik politikalarının uygulamaya konulması ile birlikte ülkedeki ekonomik sıkıntının azaltılmasına yönelik bir takım çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Devlet hem planlama yoluyla hem de bizzat girişimci olarak ekonomik alan içinde yer alması gerektiği düşünülmüştür. Bu çerçevede 1932 yılında Sovyet ekonomistlerin yardımıyla hazırlanan ilk beş yıllık plan uygulamaya konulmuştur.⁶² Bu plana göre öncelikli olarak

⁶¹ CHP'nin demokrasiye geçiş denemelerinden sonra ülke yönetiminde tamamen hakim hale gelmesi, CHP'nin otoriter tek parti döneminin de başlangıcı olmuştur. Devlet ile o derece özdeşleşen parti, devletin yaptığı tüm modernleştirme projelerinden birebir etkilenmiş ve her modernleştirme projesinin de aktörü olarak algılanmıştır. Bir siyasal parti olarak CHP'nin devlet-parti bütünleşmesi CHP'nin o dönemde gerçekleştirdiği ve günümüzde de hala olumsuz etkilerini üzerinden atamadığı bir olay olmuştur.

⁶² 17 Şubat- 4 Mart 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde benimsenen özel sektörün gelişimi için uygun şartların yaratılması amacı yerini devletin bizzat müteşebbis rolü ile ekonomi içinde yer almasına bırakmıştır. 1929 Ekonomik Buhranı'ndan sonra Türkiye'de de kalkınmanın bizzat devletin ekonomi alanı içine müteşebbis rolü ile girmesi amaçlanmıştır. Ekonomik buhran ile tıkanan yatırımların önünün devlet eliyle açılacağı öngörülmüştür. Ekonomi alanında devlet kaynakları ile yatırım yapma 1. Beş Yıllık

ülkenin ihtiyaç duyduğu ithal ürünlere duyduğu ihtiyaç azaltılması amaçlanmıştır. Devlet tekstil ve madencilik alanlarında bankalar kurarak bu sektörlere dolaylı yoldan destek olmaya başlanmıştır. Bununla birlikte yerli hammaddeye dayalı olarak sanayi kuruluşları bizzat devletin girişimleri ile kurulmuştur (Güneş-Ayata, 1992: 70-71).

CHP, Atatürk'ün ölümü ve İsmet İnönü'nün "Milli Şef" ilan edilmesi (Yetkin, 1983: 159) ile birlikte farklı bir dönemin içine girmiştir. Partinin olağanüstü kurultayında (26 Aralık 1938) İnönü'ye şeflik ünvanı verilmesi ve genel başkanlığının, istifa, ölüm ve hastalık durumlarında son bulacağına tüzük değişiklikleri ile kararlaştırılması, CHP'nin ilkeleri ile uyuşan bir durum değildi. O dönemde dünyadaki otoriter hatta totaliter rejimlerin ülkenin etrafını sarmış olması ve bu yönetimlerle ülkelerin büyük ekonomik atılımlar yapabilmeleri (Hitler Almanyası gibi) birer örnek olarak sunulmuş ve bu örnekler ülke yönetiminde bir derecede etkili olmuştur. Dünya konjonktüründeki bu gelişmeler birer gerekçe olarak sunulsa da tek parti iktidarı dönemi CHP açısından günümüze kadar süren olumsuz bir imaj ortaya çıkarmıştır.

Ekonomi alanında devletçi politikalarla gerçekleştirilmeye çalışılan kalkınma eğitim alanında da köy enstitüleri ile kendisini göstermiştir. Bu dönemde eğitim alanında yapılan atılım ulusçu ve halkçı bir eğitim politikası ile köy enstitülerinin kurulması olmuştur. 1931 ve 1935 tarihli CHP programlarında eğitimle ilgili köy okullarının kurulmasına değinilmiş ve köylünün eğitilmesi yolunda bu tür kurumların gerekliliğinin ve katkısının üzerinde durulmuştur. İlki 1936'da kurulan köy enstitüleri sayıları artarak, köylüye eğitim imkanının getirilmesini sağlamıştır. Ayrıca toplumun % 76,5'inin köylü olmasına bağlı olarak da modernleşme hareketinin, köylünün eğitilmesi ile birlikte toplumun tüm kesimlere yayılması gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Köy enstitülerinin kurulması topluma aşağıdan yukarıya bir hareketlilik sağlanması anlamında olumlu bir katkı sağlamıştır (Kaya, 2006: 122; Katoğlu, tarihsiz: 428; Kirby, 2000).

Kalkınma planı ile uygulamaya konulmuştur. 1934-1938 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine geçiş için 44 milyon liralık bir yatırım düzeyi belirlenmiş, uygulamada ise bu yatırımlar 100 milyon liraya ulaşmıştır. Bu gelişmelerden sonra da devletçilik bir ilke olarak CHP ilkeleri arasına ve anayasaya girmiştir (Gevgilli, 1989: 47-48; Akşin, tarihsiz(a), 111; Bila, 2008: 58; Yerasimos, 2006: 105).

CHP'nin tek parti yönetimi boyunca ülkede bir siyasi muhalefetin kurumsal bir çatı altından toplanmasına müsaade edilmemiştir. Bu yöndeki çabalar sonuçsuz kalmıştır. CHP 1946'ya kadar tek parti yönetimi ile devletin partisi olarak ülkeyi yönetmiştir. Duverger'e göre ülkeyi yöneten tek parti sisteminde totaliter yanlar yer almamıştır. Duverger o dönemdeki tek parti totaliter rejimleri ile yapmış olduğu karşılaştırmada CHP'nin o koşullarda düşünüldüğünde zamandaşlarına göre demokratik özellikler taşıdığını ifade etmektedir. Partinin kitlelere yönelik siyasal eğitim verme çalışmalarında düzenlemiş olduğu açık toplantılar, halk meclisleri ve kongreler partiyi diğer totaliter partilerden farklı kılıyordu. Ayrıca tüm süreçlerde "aday tek olsa da" seçimlerin yapılması ve seçimlere verilen önem partinin özgünlüklerinden birisi olarak vurgulanmaktadır (Duverger, 1993: 361).

CHP, 1923'ten 1946'ya kadar önemli bir muhalefet olmadan ülkeyi yönetmiştir (Güneş-Ayata, 1992: 68). Partinin 1936 yılında yapılan kongresi ile parti-devlet özdeşliği daha da sağlamlaştırılmıştır. Bu amaçla partinin temsilcileri ilin, ilçenin idari amirleri olmuştur. Bir ildeki vali aynı zamanda CHP'nin il başkanlığı görevini yürütmüştür (Zürcher, 2010: 263). Devletin kurumları ile partinin yöneticilerinin paralel bir şekilde belirlenmesi tek parti yönetimini güçlendirirken, partinin de devletin politikaları ile birebir ilişkilendirilmesine de neden olmuştur.

Partinin devletçi politikalarının ağırlık kazanması II. Dünya Savaşı yıllarında daha fazla etkisini hissettirmiştir. Özellikle savaş ekonomisinin getirdiği ekonomik sıkıntılara bağlı olarak devletin bir yandan savaş hazırlığı içinde olması ülkede otoriter bir yönetim uygulamasını sıkılaştırmıştır. Milli korunma kanunu ve varlık vergisi uygulamaları ile devletin almış olduğu ekonomik önlemler halkta derin bir hoşnutsuzluk yaratmıştır (Karpat, 2007: 77). Ülkenin yönetici kadrosu ülkeyi savaş dışında tutmayı başarırken aynı başarısını ekonomi alanında göstermekte yetersiz kalmıştır. Savaş döneminde uygulanan mali politikalar nedeniyle halkta partiye karşı bir tavır ortaya çıkmıştır. Özellikle varlık vergisinin ve milli korunma kanunun uygulanmasında jandarma destekli yürütülen uygulamalar halkın gözünde partiyi devletin baskıcı yüzünün temsili haline getirmiştir.

6. 6. Çok Partili Siyasete Geçiş ve CHP'nin Politikaları

Türk siyasal sistemi İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni bir döneme geçmiştir. Bu döneme kadar tek partinin egemenliği altında işlemiş olan siyasal sistem, yeni dönemle birlikte demokrasiye geçileceğinin işaretlerini vermeye başlamıştır. Daha önceki dönemlerde kısa zaman için de olsa çok partili denemeler olmuş; fakat olumsuz sonuçlar alındığı için bu konu uzun bir süre tekrar gündeme gelmemiştir. İkinci Dünya savaşı sırasında yaşanan ekonomik sıkıntılar ve bunlara çözüm bulma konusunda tek parti iktidarının etkisiz kalması siyasal muhalefet için de ciddi taban oluşturmuştur. Ürün kıtlığının, fiyat artışının, karaborsanın türlü müdahalelere rağmen (Koçak, 2009; İnönü, 2007b) önünün alınmaması iktidara karşı hoşnutsuzluğu arttırmıştır.

Savaş yıllarında üretimdeki düşüş, iş gücünün silah altına alınmak zorunda kalınması vb nedenlerle ülkenin neredeyse tek üretim alanı olan tarım büyük ölçüde sekteye uğramıştır. Bu dönemdeki ekonomik gelişmelere yakından bakmak dönemin siyasi koşullarını anlayabilmek açısından önemlidir. Örneğin Türkiye'nin ürettiği ürünlerin stratejik öneminden dolayı ürünler pazarda iyi fiyata satılmıştır. Üretim her ne kadar düşmüş olsa da pamuk, tütün, buğday gibi ürünlerin fiyatları dünyadaki talepten dolayı yükselişe geçmiştir (Borotav, tarihsiz: 338-339; Margulies ve Yıldızoğlu, 2006: 295-296). Fiyat artışları bir yandan üretilen ürünlerin değerlendirilmesi açısından olumlu bir gelişme ortaya koyarken aynı zamanda içerideki tüketici açısından hayat pahalılığı anlamına gelmiştir. Tüccar sınıfının ve taşradaki bunların yerel aktörlerinin sağladığı kazançlarla birlikte ortaya çıkan karaborsa halkta hoşnutsuzluk yaratmıştır (Bila, 2008: 87).

Hükümete karşı halkta oluşan bu hoşnutsuzluk İsmet İnönü'nün 1945 yılında çok partili seçime giderken çeşitli kentlerde yaptığı konuşmalarda da ön plana çıkmaya başlamıştır. İsmet İnönü gittiği kentlerde vatandaşlara savaş yıllarının muhasebesini yapıyor ve hükümetin savaş yıllarından ekonomiyi gerektiği gibi düzenleyemediğini kabul ediyordu (İnönü, 2007b: 130). Bu ifadeler bu dönemdeki olanları bir anlamda meşrulaştırma amacı taşısa da o dönemdeki dünya konjonktürü düşünüldüğünde diğer ülkelerin de durumları Türkiye'dekinden çok farklı olmadığını ifade etmesi açısından anlamlı görülebilir. Tabii tüm bu meşrulaştırma ve uygulanan politikalara haklı

gerekçeler bulma çabası zaman içinde bu dönem tek parti iktidarının hatası olarak zihinlere yerleşmesini engelleyememiştir (İnönü, 2007b: 130).

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren tek parti dönemi ile ülkede yapılması düşünülen devrimler büyük oranda gerçekleştirilmiş, ulus-inşa etme sürecinde önemli adımlar atılmış, devlet eli ve desteği ile yerli burjuva oluşturma süreçlerinde de önemli aşamaya gelmişti. Ülkenin içinde bulunduğu durum ve İkinci Dünya Savaşı nedeniyle önemli ölçüde devletin elinde kaynak oluşturulmuştur. Bu dönemde öncelikli olarak Varlık vergisi ile olağanüstü durumlar için vergi toplamak amaçlanmış, ancak kanun gayri Müslim olanlara yönelik uygulanarak, sermayenin büyük oranda yerlileştirilmesi sağlanmıştır (Bali, 2000).

Savaş döneminde CHP'nin uygulamış olduğu savaş ekonomisinin sıkıntıları milli korunma kanunu ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu kanunla hükümet ekonomi alanında her türlü teşebbüste bulunmaya yetkili sayılıyordu (Goloğlu, 1974: 63). Özellikle savaş dönemlerinde türeyen karaborsa ve vurguncu kesiminin zenginleşmesi devletin bir anlamda göz yumması olarak algılanarak olumsuz bir algı ortaya çıkarmıştır. Ayrıca savaş ekonomisi boyunca köylüye ve kentteki ücretliye getirilen vergilerle CHP'nin toplumsal kitlelerle kopukluğunda etkili olmuştur. Köylünün dar gelir koşulları içinde devletin koyduğu vergilerle başa çıkmak zorunda kalması ile birlikte vergilendirmede görevli olan memurlara tanınan geniş haklar ve bunların köylü üzerindeki etkisi ile CHP-devlet bürokrasisi halkı eziyordu (Kahraman, 2010: 199, 200). Bu uygulamalarla birlikte tüm devlet politikaları çok partili siyasi yaşamın 1946'da kurulması ile birlikte tümüyle CHP'ye yüklenmiştir.

1945 yılının ikinci yarısına gelindiğinde tek parti döneminin değişmesi gerektiği yolunda istekler gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. İstekler gün geçtikçe CHP hükümeti üzerinde baskı oluşturmaya başlamıştır. "Devletin uygulamış olduğu politikalar" halk ile devlet arasındaki ilişkiyi olumsuz etkilemeye başlayınca, dış konjonktür etkili olmakla birlikte, içerdeki bu hoşnutsuzluğu da bir ölçüde azaltmak ve devlet ile vatandaş arasındaki ideolojik bağın kopuşunun⁶³ (Zürcher, 2010: 304) önüne geçebilmek için

⁶³ Ülkede hakim olan hoşnutsuzluğun ve bu hoşnutsuzluğun devlete olduğu kadar partiye de olduğunun İsmet İnönü farkındaydı. Hoşnutsuzluğun partiye de yönelmesinde devlet ile partinin sıkı özdeşleşmiş

demokrasiye geçiş kaçınılmaz olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonunda, aralarında farklılıklar olmakla birlikte, faşist tek parti, tek kişi yönetimlerinin çökmesi, Türkiye'de de tek parti yönetimin sonlandırılması taleplerini arttırmıştır (Koçak, tarihsiz: 174; Ahmad, 2007: 24).

Partinin kuruluş sürecinden itibaren de, parti içinde yer almış kesimler, başka bir alternatif olmamasından dolayı CHP içinde bulunmuşlardır. Çok partili rejime geçiş hareketlenmelerinin başlaması ile birlikte, CHP içinde bulunmalarına rağmen farklı görüşlerde olan kesimlerin de hareketlenmesi başlamıştır. Cumhuriyet dönemi politikaları ile desteklenen yerli burjuvazi 1945 yılına gelindiğinde eskisine nazaran daha güçlü konumda bulunuyordu. Ayrıca CHP'nin devletçi politikaları nedeniyle de bu kesimin hoşnutsuzluğu artmıştır. Buna ek olarak CHP'nin toprak reformu tasarıları da büyük toprak sahiplerinin muhalefeti ile karşılaşmıştır. Bu süreç Türkiye'de siyasal muhalefetin doğuşunda hayati bir rol oynamıştır (Zürcher, 2010: 306). O güne kadar CHP içinde yer almış olan kesim, bu dönemle birlikte parti ile yollarını ayırmıştır.

Mecliste 1945 yılında görüşülen toprak reformu yasasında hükümetin amacı hiç toprağı olmayan veya çok az olan köylüye kullanılmayan devlet arazilerini, dini vakıf arazilerini, tarıma elverişli hale getirilmiş arazileri, mülkiyeti belli olmayan arazileri ve 500 dönümden fazla arazileri istimlak ederek dağıtmaktı. Siyasal anlamdaki sert muhalefet de mecliste bu yasa tartışılırken ortaya çıkıyordu. Yasanın eleştirilmesinde de sözcülüğü kendisi de büyük bir toprak sahibi olan Adnan Menderes yapıyordu. Muhalefetin gerekçeleri ise yasanın mülkiyet güvenliğini felce uğratacağı, yatırımlara sekte vuracağı ve verimsiz tarıma yol açacağı yönündeydi. Meclisteki muhalefet bu gerekçelerle toprak reformuna itiraz ederken, hükümet otoriter bir tutum ile yasayı meclisten geçirmiştir. Bu süreçte demokrasiye geçişimizde dönüm noktası olan "ünlü" dördümlü takririn verilmesi ile sonuçlanmıştır (Zürcher, 2010: 310). Hükümetin toprak reformu tartışmalarında büyük toprak sahiplerinin oluşturduğu siyasal muhalefet Türkiye'de savaş sonrasında örgütlü siyasal muhalefeti başlatmış oluyordu. İnönü içinse toprak reformu ülke için hayati önem taşıyordu ve her ne pahasına olursa olsun bu kanun uygulanmaya konulmalıydı (İnönü, 2007b: 156).

---

yapısı etkiliydi. İnönü bir miktar siyasal liberalleşme ile emniyet supabı olarak siyasal muhalefetin oluşmasına müsaade etme kararı aldı (Zürcher, 2010: 306).

CHP'nin toprak reformu süreci ile uygulamaya çalıştığı politikalar Kahraman (2010: 203)'a göre bir anlamda Kurtuluş Savaşı sonrası ve II. Dünya Savaşı sırasında ekonomik koşullar içinde ezilmiş olan köylüyle ittifak sağlama çabası olarak yorumlanırken diğer yandan da CHP içindeki büyük toprak sahiplerinin de tepkisini çekmiştir. Bu ikircikli durum karşısında partinin toprak reformu politikalarından büyük ölçüde esneklik göstermesi parti içinde bu kanunu savunan askeri-sivil bürokrasi ile aydın kesimin de tepkisini çekmiştir. Bu durum CHP'nin neredeyse hiçbir toplumsal kesim tarafından desteklenmediği şeklinde bir siyasi anlayışın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

CHP'nin yaşadığı gelgitler bu dönemden itibaren tüm parti tarihinde belirleyici olmuştur. Bir yandan öngördüğü şekilde devrimleri gerçekleştirme arayışı ve politikası içindeyken özellikle çok partili seçimlerin yapılmaya başlanması ile birlikte, parti bu devrimlerinden vazgeçme eğiliminde olmuştur. O derece toprak reformu yanlısı bir parti, bu yasayı çıkartmış ama daha sonra bundan büyük ölçüde taviz vermiştir. Bu şekilde izlenen politika ile hem geniş toprak sahiplerinin desteğini yitirmiş hem de topraksız köylünün gözündeki güvenilirliğini yitirmiştir. Bu anlamda da onlara umut olamamıştır. Benzer bir uygulamayı da ezanın tekrar Arapça okunmasında görmek mümkündür (Mazıcı, 2011). Tek parti döneminde ezanı Türkçe olarak okunmasını kabul eden bir parti, DP'nin ezanın tekrar Arapça okunması yolundaki yasasını desteklemiş ve yasa meclisten oy birliği ile geçmiştir. Bu da kitlelerin gözünde hem muhafazakar kesim için hem de bu yönde yenilik isteyen kesim için parti olumsuz bir algıya sahip olmuştur.

CHP'nin toplumun geniş kesimlerini temsil etme iddiasına rağmen, siyasi süreç içerisinde CHP'nin içine dahil etmediği, siyasal hayatta aktif rol almasını engellediği kesimler de ortaya çıkmıştır. Siyasal alanda temsil edilme tek parti egemenliğinden dolayı da sadece CHP'de mümkün olduğundan, temsil edilme imkanı bulamayan bu kesimler de tek parti döneminin sona ermesini istemiştir. Tüm bu iç gelişmelerle birlikte, bunlara bir de aşağıda tartışacağımız dış gelişmeler eklenince çok partili rejime geçiş kaçınılmaz olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nda totaliter rejimlerin yenilmesi bunun karşısında Batı bloğunun bu gelişmelerden güçlenerek çıkması Tanzimat'tan beri yönünü Batı'ya

dönmüş olan yönetici eliti de demokratik bir siyasal rejim kurma yönünde harekete geçirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin çok partili siyasal hayata geçiş için istekli olduğu önceki denemelerde de görülmüştür. Savaşın sona ermesi ile birlikte savaşın galibi olan ülkelerin demokratik nitelikte olmaları Türkiye'yi de muhalefet partisinin kurulması ve çok partili bir siyasal hayatın tesisi yönünde etkilemiştir (Ahmad, 2007: 26; Eroğul, 2006: 114; Koçak, tarihsiz: 179). Tarihsel olarak Batı'ya yönelmiş olan Türkiye Batı bloğu içinde yer alma amacı ile Batı'daki siyasal sistemi benimseme yönünde bir eğilim ortaya koymuştur.

Dış dünyadaki gelişmelerle birlikte İsmet İnönü ülkenin cumhurbaşkanı ve iktidar partisinin genel başkanı olarak 19 Mayıs 1945 yılında yaptığı konuşmasında, siyasal hayatımızda demokratik ilkelerin daha geniş olarak uygulanmaya başlayacağını ifade etmiştir (Eroğul, 2006: 113; Ahmad, 2007: 24-25). CHP, parti içinde demokratik siyasal yaşama geçişle ilgili değişiklikleri yaparak, bu geçişe uyum sağlamanın alt yapısını hazırlanmıştır. Parti tüzüğünde demokrasiye aykırı görülen esaslar kaldırılmıştır.⁶⁴ Ayrıca Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren kurucu kadronun çok partili bir siyasal düzenin kurulması yönündeki isteği de geçiş hızlandıran nedenler arasında sayılabilir.

Bu siyasal tablo içinde CHP içindeki toprak reformu gerginliğinin de etkisi ile dördümlü takriri veren dört milletvekilinin partiden ihraçları sürecini takip eden süreçte 7 Ocak 1946'da DP resmen kurulmuştur (Bayar, 1986: 47). Demokrat Parti adıyla kurulan yeni partinin daha fazla örgütlenmesine ve güçlenmesine zaman bırakmadan aynı yıl genel seçime gidilmiştir. 1946 genel seçimleri çok partili bir sistemle, açık oy gizli sayım esasına göre gerçekleştirilmiştir. Seçim sonuçları CHP'nin iktidarının devamından yana olmuştur. 1946 seçimleri Türkiye'nin çok partili rejimle tek dereceli seçim sistemi çevresi içinde ilk genel seçimleri olmuştur. Bu seçim sonunda CHP 396; DP 62 ve Bağımsızlar 7 milletvekilliği kazanmışlardır (Kili, 1976: 97).

Bu seçim dönemindeki kampanyalarda CHP, partinin Atatürk'ün partisi olduğunu, cumhuriyeti kuran parti olduğunu, devrimleri gerçekleştirdiğini, kadınlara

---

⁶⁴ Örneğin II. Olağanüstü Kurultayda (10 Mayıs 1946) değişmez genel başkanlık kurumunun ortadan kaldırılması kararı alınmıştır. Bu şekilde genel başkanın değiştirilebilirliği sağlanmış oluyordu (Kili, 1976: 96).

haklar verdiğini, ülkeyi bağımsızlığa kavuşturan parti olduğuna vurgu yapmıştır. DP ise, tek parti döneminde yaşanan olumsuzluklar üzerinden seçim kampanyası söylemini belirlemiştir. Halkın daha güncel sorunlarına değinmiş, dini inançlar konusundan devletin müdahalesinden şikayet etmiş, devletçilik ilkesinin uygulanmasındaki aksaklıklarından bahsetmiştir. Bu da Türkiye siyasetinde Osmanlı'nın son döneminden itibaren siyasal yapıda etkili olan devletçi seçkinler ile gelenekçi liberallerin ülke siyasetinde somutlaşmış şeklini ortaya koymaktadır (Kongar, 1998). Ülkedeki iki farklı kesimin siyasetteki mücadelesi 24 Mayıs 1950'de ikinci grubun üstünlüğü ile sonuçlanmış; yirmi yedi yıldır CHP iktidarı altındaki tek parti yönetimi sona ermiştir.

CHP'nin devleti her şeyin üstünde konumlandırın anlayışı ve tek parti yönetimi ile ülkede çok partili siyasi yaşam kurulmuştur. İkinci bir siyasal partinin kurulma süreci yukarıda tartışılan gerek iç nedenler gerekse de dış konjonktürün etkisi ile gerçekleşmiştir. Değişen şartlara bağlı olarak CHP, muhalif partinin ortaya çıkışıyla birlikte politika ve programında değişiklikler yapmıştır. CHP özellikle 1947'den itibaren yapmış olduğu uygulamalar ile radikal ve devrimci değişikliklerden daha ılımlı ve evrimci bir değişiklik anlayışını benimseyerek ülkede demokrasinin temellerini atmaya çalışmıştır. 1950 yılında yapılan seçimlerde de halkın tercihi ile yirmi yedi yıl ülkeyi yöneten tek parti dönemi sona ermiş; halkın tercihi olan DP hükümeti kurarak 1960 darbesine kadar on yıl ülkeyi yönetmiştir.

6. 7. CHP'nin Muhalefet Yılları ve Ordunun Müdahalesi

Türkiye'de 24 Mayıs 1950'de yapılan seçim sonuçları yirmi yedi yıllık tek parti iktidarını sona erdirmiştir. Bundan sonraki zamanda CHP muhalefet partisi olarak siyasete devam etmiştir. 27 Mayıs 1950 tarihinde İnönü, muhalefet partisi lideri olarak ilk konuşmasını partililere yapmıştır. Bu toplantıda İnönü'nün vurguladığı demokrasi kavramı olmuştur. İnönü bu konuşmasında partililerinden uzak yerlerdeki parti örgütlerine ve partiyi destekleyen kesimlere ulaşmalarını ve CHP'nin seçimleri kaybetmesinin demokratik sistemde olağan bir durum olarak kabullenilmesi gerektiği yönünde telkinlerde bulunmalarını istemiştir.

Partinin örgütleri üzerinden halka ulaşması gerektiği yönünde telkinler partinin halk ile buluşması anlamında önemli gelişmeler olarak görülebilir. Halkın seçmen olarak desteğinin sağlanması seçim sonuçları ile anlaşılmıştır. Bu desteği kazanabilmek ise partinin bir takım dönüşümleri gerçekleştirebilmesine bağlı görülmüştür. Seçimler CHP'de seçmen olarak halkın farkına varılmasını sağlamıştır (Bila, 2008: 123). Partinin muhalefete düşmesi bir yandan seçmen desteğini sağlama yollarının aranmasına yol açmıştır. Sekizinci kurultayda (29 Haziran 1950) değişiklik talepleri lider değişikliğine kadar yönelmiştir. Ancak İsmet İnönü gibi tarihi bir kişilik olmadan partinin yoluna devam edebilmesi ve kitlesel destek bulabilmesi sıkıntılı bir durum olarak değerlendirilmiştir.

CHP'nin muhalefet dönemlerindeki arayışları büyük ölçüde tekrar iktidar olmayı hedefleyen nitelikte olmuştur. 1950 yılından itibaren partinin kongreleri düzenli olarak yapılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte parti kongrelerinde yerel örgütlere ağırlık verilerek DP'nin çevreci anlayışı karşısında partinin eli güçlü tutulmaya çalışılmıştır. Yerel parti teşkilatlarının parti içinde ön plana çıkmaya başlaması partinin yerel örgütlerinin gittikçe daha fazla sorumluluk ve hak sahibi olduğu bir parti yapısının beraberinde getirmekteydi (Güneş-Ayata, 1992: 79).

Partinin tekrar iktidar olabilme arayışları ile birlikte meclisteki muhalefeti de iktidar partisini önemli ölçüde etkilemiştir. Partinin kendi yapısal arayışları ile birlikte iktidarla olan ilişkilerinde partinin iktidar partisi karşısında yapılan uygulamalara karşılık her geçen gün artan muhalefeti meclisteki siyasi ortamı germiştir. DP iktidarı döneminde işlerin iyi gitmesine rağmen Bayar-Menderes ikilisinin bir gün iktidardan gideceklerine dair korkuları vardı (Akşin, tarihsiz(b), 215). İktidar partisindeki bu korku hali CHP'ye yönelik olarak uygulamış olduğu politikalar bu iki partinin söylemlerinin sertleşmesine yol açmıştır (Bozarslan, 2008: 82-83).

İktidar partisinin uygulamalarından olan Halkevleri ve Halkodaları'nı devletleştirme, CHP'nin mal varlıklarına el koyma gibi gelişmeler CHP'nin sert muhalefetine neden olmuştur. Halkevleri ve Halkodaları CHP'nin bir yan kuruluşu olmaktan ziyade kamu hizmeti veren birer kuruluş olarak değerlendirilmektedir (Akşin, tarihsiz(b): 216). Bunların devlete devredilerek işlevsiz hale getirilmesi halkın zararına bir gelişme olarak algılanmıştır. Hükümetin muhalefete karşı yapmış olduğu

uygulamalar karşısında muhalefet olarak CHP de sert bir politika izlemiştir. Ancak iktidar partisinin uygulamaları sadece CHP muhalefetine karşı da değildi. MP de Atatürk ve devrimlerin aleyhinde gerekçesi ile 8 Temmuz 1953'te kapatılmıştır. Basına yönelik uygulanan baskı politikaları da siyasal parti muhalefeti dışında muhalif olan tüm unsurların bastırılma amacının kanıtları olarak yorumlanabilir (Akşin, tarihsiz(b): 216; Bila, 2008: 131; Eroğul, 2006: 127-128).

CHP'nin iktidarın uygulamaları karşısında izlemiş olduğu sert politikaları 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren somut projelerle desteklenmeye başlamıştır. 1957 erken genel seçimlerde CHP seçmenin karşısına yeni bir söylemle çıkmıştır. Partinin seçim programı o güne kadar dile getirilmemiş olan yeni sayılabilecek bir takım öneriler içeriyordu. Sendikalı işçilere grev hakkı, üniversitelere özerklik, bürokrasiye yeni ayrıcalıklar, anti-demokratik yasaların ve Milli Korunma Kanunu'nun kaldırılması gibi politikalarla seçmen karşısına çıkıyordu. Seçim sonuçları ise bunun bir ölçüde de olsa karşılık bulduğunu göstermiştir. CHP'nin oy oranı 27 Ekim 1957'de yapılan seçimlerde % 40 olmuştur. Partinin seçmen desteğinin artmış olması iktidar partisini daha da sert uygulamalar izlemeye sevk etmiştir. CHP'nin 12 Ocak 1959'da toplanan on dördüncü olağan kurultayında ikili meclis, nisbi temsil sistemi, sosyal adalet ve güvence, hukukun üstünlüğü, planlı ekonomi gibi konularda iyileştirmeler ön gören politikaları hükümetin baskıcı politikalarından hoşnutsuz olan orta sınıfların ve aydınların desteğini görmüştür (Güneş-Ayata, 1992: 80-81).

CHP'nin on yıl süren muhalefet yıllarında partinin DP'nin seçim sisteminin de desteği ile elde etmiş olduğu parlamento üstünlüğü karşısında izlediği politikalar bir yandan hükümet eleştirileri üzerine kurulurken diğer yandan da halkın desteğini sağlamaya yönelik olmuştur. Seçmen karşısına 1955'ten itibaren yeni projelerle çıkan CHP kitlesel desteğini arttırma çizgisini yakalamıştır. 1957 seçimlerinde partinin elde etmiş olduğu oy oranları partinin oy oranlarının yükseldiğini göstermektedir. Bununla birlikte partinin anayasada değişiklik öngörülerini de aydın ve orta sınıfların desteğini kazanması 1960 yılındaki ordu müdahalesi ile sandıkta kendisini gösterememiştir.

6. 7. 1. "27 Mayıs"ın CHP'ye Etkileri

Türkiye siyasetinde bir dönüm noktası olarak görülebilecek 1960 yılındaki ordu müdahalesi siyasetin içinde ordunun yer edinmesinde büyük ölçüde etkili olmuştur. DP hükümetinin on yıl süren iktidarı seçimlerle değil ordunun siyasete müdahalesi ile son bulmuştur. Bu dönemden sonra 1961 anayasasının uygulamaya konulması ve anayasada getirilen bir takım değişikliklerin müdahaleden önce CHP'nin programlarında yer almış olması ordunun müdahalesi ile CHP'nin ilişkilendirilmesini de ülkenin siyasi tarihi ve CHP'nin siyasi tarihi içine sokmuştur.

27 Mayıs 1960 İhtilali, CHP'nin muhalefette kaldığı on yıl içerisinde en güçlü olduğu dönemde yapılmıştır. CHP, İhtilal'den önceki son seçimlerde, yani 1957 seçimlerinde 173 milletvekilliği ile mecliste güçlü bir muhalefet imkanı yakalamıştır. İnönü, partinin ihtilal ile ilişkilendirilmesi çekincesinden dolayı, partisi ile ihtilal arasına da bir çizgi çekmiştir. İnönü "CHP, 27 Mayıs hareketinin ne başındadır ne de içindedir" diyerek CHP ile İhtilal arasında o günlerde ve sonraki günlerde kurulacak olan ilişkinin yolunu kesmiş ve kendi parti örgütünün de bu yönde dikkatli olmasını amaçlamıştır. Ancak İsmet İnönü, 16 Nisan 1960 tarihli meclis konuşmasında "şartlar tamam olduğu zaman, milletler için ihtilal meşru bir haktır" demiştir (Kili, 1976: 138; Toker, 1991: 221). Bu konuşma ve yukarıda İhtilal sonrası parti örgüt ve üyelerin tavırları, İhtilal ile partinin ilişkili görülmesine neden olmuştur. İnönü ve yönetim bundan kurtulmaya çalışmıştır. Ancak Parti'nin bundan kurtulması mümkün olmamıştır, zira İnönü'nün yayınladığı genelgeye ve verdiği demeçlere rağmen; Kurucu Meclis'in oluşturulmasında ve Anayasa'nın hazırlanmasında, İhtilal idaresinin işlemlerinde CHP ile İhtilali yapanlar neredeyse bütünleşmişlerdir. Bu da "CHP+Ordu= İktidar" görüntüsünü muhalefetin dilinde yaygın hale getirmiştir (Kili, 1976: 138). Bu imaj günümüze kadar da devam etmiştir.⁶⁵

1950 seçimleri ve 1960 darbesi CHP tarihi açısından önemli bir noktayı oluşturmuştur. 1950 ile halkın oyu ile seçimleri kaybeden CHP, daha sonraki seçimlerden günümüze kadar tek başına iktidar şansı yakalayamamıştır. 1960 darbesi de

⁶⁵ Kılıçdaroğlu 27 Mayıs müdahalesinin 50. yılında bu konu ile ilgili olarak kendisine sorulan soruyu şu şekilde cevaplamaktadır: "Darbeler hep CHP iktidara yakın olduğu dönemlerde yapılmıştır ama fatura hep CHP'ye çıkarılmıştır. 27 Mayıs'ı yapanlar bugün utanıyorlar. Askeri darbe kesinlikle savunulamaz" (Yetkin, 2010a).

partinin siyasette orduyu her zaman önemsemesine neden olmuştu. Halk desteği ile iktidara gelemeyen CHP "halktan oy alamamasının nedenlerini hep anlamamakta güçlük çekti. Klasik CHP algısına göre halk 'halk gerici'ydi, kendileri ise 'ilerici'. Halk hep yalanlara kaniyordu ve kendi çıkarlarını sağlıklı şekilde değerlendiremiyordu. CHP'nin karşısındaki blok 'dini siyasete alet ediyor' ve halkı bu yolla 'kandırıyor'" (Çalışlar, 2010). "Klasik CHP algısı" ile ifade edilen bu durum partinin söylemlerinde hala ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Bu durumu özetlersek, partinin karşısında kendisini anlayamayan bir seçmen, halk kitlesi var; bunun karşısında da sürekli bundan dertlenen, halka kendilerini anlatmak için çok da çaba sarf etmeyen bir parti anlayışı var şeklinde bir algı ortaya çıkmaktadır.

Partinin zaman zaman askeri darbelerle ilişkili görülmesi, halktan kopuk olduğu yönünde eleştirilerin gelmesi, partinin kurucu parti mirası gibi bugüne kadar getirdiği bir özelliği olarak da zihinlerde yer etmiş durumdadır. Ayrıca ihtilalle tüm siyasal partilerin ocak ve bucak örgütlerinin kaldırılması siyasal partilerin kurumsallaşmasını önemli ölçüde etkilemiştir. Yapılan yasaklamalara uyan CHP de ocak ve bucak örgütlenmelerini ister istemez il ve ilçelere nakletmiştir. Ancak ocak ve bucak örgütlenmelerinin kaldırılması siyasi partilerin birer yapı taşı olan kurumlar oldukları için örgütlenme açısından olumsuz olarak değerlendirilmiş ve bunun doğru olmadığı İnönü tarafından dile getirilmiştir (Bila, 2008: 161).

CHP'nin ihtilalden önce programına almış olduğu ilkelerin askeri müdahale sonrasında hazırlanan Anayasanın içinde yer alması partinin bir yandan darbe ile ilişkilendirilmesi tartışmalarına yol açarken, bir yandan da 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu geniş hak ve özgürlükler çerçevesinde siyasal örgütlenmelerin de önünü açmıştır. Bu dönemden sonra sendikalar, işçi sınıfı, aydınlar ve öğrencilerin siyasal alanda bir birlik oluşturabilmeleri gerçeği de ortaya çıkmıştır. CHP'nin de 1960'lı yılların ortalarından itibaren sola açılma politikalar yine bu anayasanın getirmiş olduğu haklar ve özgürlükler çerçevesinde değerlendirilebilir.

6. 8. 1960 Sonrası Dönemde CHP'nin Koalisyon Hükümetleri

27 Mayıs İhtilali'nden sonra siyasal sistem bir kısım yasaklamalarla yeniden şekillenmiştir. Askeri yönetimden sonra sivil yönetimin iktidara gelmesi ile Türkiye

siyasal yaşamında ilk kez koalisyon hükümetleri ile tanışmıştır. Türkiye'de demokrasiye geçişte önemli rol oynayan CHP, demokrasi açısından önemli bir gelişme sayılabilecek koalisyon hükümetlerinin de kurulmasında önemli bir görevi üstlenmiştir.

CHP, 1960 İhtilali'nden sonra kurulan sivil hükümetlerde iktidar ortağı olmuştur. Ayrıca CHP'nin İhtilal'den önce hazırladığı anayasa değişiklikleri, ekonomi politikaları askerler tarafından uygulamaya konulmuştur. CHP on dördüncü kurultayında (1959) daha sonraki askeri rejimin hazırlatacağı anayasada da yer alacak olan düzenlemelerin bir kısmını ihtilalden bir yıl önce hazırlamıştı. Bu düzenlemeler arasında çift meclis, anayasa mahkemesi, planlama teşkilatı gibi öneriler daha sonra 1961 anayasasında yer almıştır (Çavdar, 2004: 73).

Koalisyon hükümetleri boyunca ise CHP'nin çok da başarılı iktidar sergilediği söylenemez. Halkın CHP iktidarının hoşnutsuzluğu, 1965 seçimlerinde CHP'nin oylarındaki kayıpla kendini göstermiştir. Bu seçimde CHP'nin oy kaybetmesi farklı nedenleri olduğu öne sürülebilir. Öncelikle İhtilalin yarattığı olumsuz durum ve Milli Birlik Komitesi yönetiminin kötü uygulamaları CHP'ye yüklenmiştir. Parti tüm örgütlerine ve kamuoyuna ihtilal ile alakası olmadığını duyurmuş olsa da, ihtilali tahrik eden, orduyu hükümeti görevden alması için destekleyen bir konumda algılanmıştır. Ordu ile CHP'nin ilişkisinin kurulması seçimlerde oy kaybında önemli bir etken olmuştur. CHP'nin 1965 seçimlerinde oy kaybetmesi ile ilgili olarak öne sürülebilecek bir diğer neden de iktidar ortağı olarak CHP'nin, örgütlerden gelen taleplere cevap verememiş olmasıdır. Bu durum da partinin seçimlerde destek duyduğu örgütlerin hayal kırıklığı yaşamasına ve seçimlerde parti örgütlerinin aktif görevler almamalarına neden olmuştur. Bu da seçim kampanyalarının sönük geçmesi ile sonuçlanmıştır (Kili, 1976: 221).

CHP ülkedeki değişen toplumsal ve ekonomik koşullara bağlı olarak tabanda oluşmaya başlayan sol taleplerle birlikte ortanın solu söylemi ile toplumsal destek arayışında olmuştur. Ortanın solu CHP'nin sancılı değişim sürecinin temelinde yer almıştır. Parti içinde yeni belirlenen bu politikaya karşı duruşlar ortaya çıkmıştır. Partideki hizipleşmelerin ve bölünmelerin temelinde yer alan "sol" arayış bir anlamda partinin belirlediği politikada gerekli adımları atmasını engellemiştir.

6. 8. 1. Ortanın Solu Arayışı

CHP, muhalefete düştükten sonra ve özellikle de İhtilal'den sonra iktidar olabilmek için belli konularda öneriler hazırlayarak iktidara gelme amacı ile farklı programlar ortaya koymuştur. Bu açılımlar özellikle CHP'nin iktidar ortağı olduğu dönemde yani 1965 yılına kadar yerine getirilmesinde sorunlarla karşılaşmış çelişik öneriler içermiştir. CHP'nin yine eleştirildiği bir nokta da muhalefette ve iktidarda sürdürülen farklı CHP çizgisi olmuştur. Bu noktada en fazla eleştiri gelen konu da partinin programının uygulanmaması ve seçmene somut bir şeyler verilmemesi yönündedir.

Yeni politikalar CHP'nin bu anlamda ortaya koyduğu ilk ve köklü değişiklik "ortanın solu" kavramı ve politikalarıdır. Ortanın solu kavramı ile partinin ideolojik yönelimi daha sonraki dönemlerde de sosyal demokrasi, demokratik sol gibi kavramlarla aynı anlamda kullanılmıştır (Ergül, 2000: 27). CHP'nin, 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu işçi-işveren düzenlemeleri, işçi sayısının artmaya başlaması ve sendikal hareketlerin çoğalması gibi gelişmelere bağlı olarak 1960'tan sonra seçmen kitlesi açısından olumlu bir dönem yakaladığı söylenebilir. 1960'lardan itibaren göç ve sanayileşmeye bağlı olarak işçi sayısı artmıştı. CHP tarafından da "ortanın solu" kavramı bu gelişmelerin sonucunda ortaya atılmıştır. Parti bir yandan oluşmaya başlayan sol tabanın seçmen desteğini almaya çalışıyordu. Ama diğer yandan da sol söylemi kullanmasının, "solun dönemsel tehdit" olarak görülmesinden dolayı taban desteğini azaltacağı korkusu ile hareket ediyordu. Ki CHP'nin bu çekincesi de boşa çıkmamış ve AP'lilerce 1965 seçim kampanyası boyunca "ortanın solu Moskova'nın yolu" sözleri ile seçmen kitlelerine olumsuz mesajlar yayılıyordu. Ortanın solu politikası bu anlamda CHP'nin kendisini hep AP'ye göre hem de daha solda yer alan TİP'e göre konumlanışını ifade etme arayışının bir sonucu olarak görülebilir (Tachau, 1991).

AP'nin, CHP'nin yeni pozisyonu karşısındaki bu şekilde bir tehdit olarak algılanan sol ile birlikte anılması için göstermiş olduğu çaba karşısında CHP de yeni pozisyonunun kitleleri anlatmakla seçim kampanyalarını geçiriyordu. AP, CHP'nin yeni pozisyonunun Moskova'daki yönetimle aynı olduğunun propagandasını yaparken CHP de "ortanın solu" nun Moskova'nın yolu olmadığını anlatma yönünde çaba harcıyordu

(Kili, 1976: 213). "Ortanın solu" kavramı muhalefetten gelen eleştirilerin tersine bir çok düşünür tarafından Türkiye'ye özgü bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Kavramın içeriğinin doldurulmasında Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yapısının ve sorunlarının belirleyici olduğu söylenebilir. "CHP'de Ortanın Solu, 1960'lı yıllarda; ekonomik kalkınmanın sosyal adalet içinde gerçekleşmesini, kitlelerin gelişimine son verecek gelir dağılımı politikalarının izlenmesini ve toprak reformunu savunan bir hareketti" (Esmer, 2006: 34; Altunışık ve Tür, 2005: 35).

Ortanın solu arayışına siyasal rakiplerden tepki geldiği gibi parti içinden de bu politik arayışa karşı çıkışlar olmuştur. CHP içindeki bu ideolojik tanımlamanın seçimlerde oya dönüşmesini bekleyen parti içindeki kesim seçimlerde bunun karşılık bulmadığı ileri sürerek CHP'nin bu ideolojik tanımlamasına karşı çıkmıştır. Ortanın solu politikasına parti içinden seçmen desteği artışına neden olmadığı gerekçesi ile karşı çıkılması, bununla birlikte muhalefet partisinin "sol"u tehdit olarak görüp seçmene bu yönde propaganda yapması, CHP'yi bu arayışta sıkıntıya sokmuştur. CHP'nin yeni politikalarına yönelik eleştiri getiren bir diğer kesimde ülkedeki sol hareketler olmuştur. CHP'nin ortaya atmış olduğu "ortanın solu" kavramına karşılık sol kesimden, partinin politikasının kendi ideolojik zeminlerine de meşruluk kazandıracığı beklentisi ile ilk başta destek gelmiştir. Sonuçta ülkede sol bir hareketin meşrulaştırılması devletin kurucu unsuru olarak görülen CHP tarafından getirilmesi, toplumda sol politikaların kabul görmesi, sol tabanla ve örgütlerle bir siyasal partinin birlikte hareket etmesi geleneğinin yerleştirilmesi daha sancısız olabilirdi. CHP'nin ortanın soluna geçme söylemleri ülkede yükselen sol kitleyi kendine çekebilme amacı taşımaktadır (İnönü, 2007c; 15).

Sol muhalefetin CHP'nin yeni politikasına olan desteği uzun sürmemiştir. Meşrulaştırıcı bir etki yapacağı gayesi ile destek olunan sola açılım, daha sonra bu durumun kendilerine zararı olacağı düşüncesinden dolayı, sol kesimden de CHP'nin açılımına muhalefetin yükselmesine neden olmuştur. "Ortanın solu" hareketi bir halk dalkavukluğu olarak nitelendirilmiş; bu hareketle birlikte CHP'de, DP'lileşme başladığı, bir DP'lileşme özlemi yaratıldığı, partinin "Kemalist ilkelerden uzaklaştırıldığı" yönünde eleştiriler gelmeye başlamıştır. Sol muhalefet CHP'nin seçim bildirgelerini yeterli görmemiş; bununla birlikte Ecevit'in Genel Başkan olması ile birlikte

eleştirilerini arttırmıştır. Özellikle Ecevit'in Genel Başkanlığı'nda girilen 1973 seçimlerinde kullanılan sol söylemin, aslında bir süredir yükselmekte olan sol kesimin oylarını almaya yönelik bir aldatmacadan öte bir şey olmadığı dile getirilen eleştiriler arasında olmuştur (Tütüncü-Esmer, 2006: 109-110). CHP'nin solu kullandığı, yükselen sol hareketlerin oyları ile birinci parti olduğuna yönelik eleştirilere rağmen, CHP yeni lideri ve ortanın solu tartışmaları ile bu dönemde ülkede değişim isteyen kesimlere yeni düzen söylemleri ve politikaları ile umut olabilmıştır. Ayrıca CHP'deki bu arayışlar 1950 ve 1960'lardaki partinin asker-bürokrat tabanında değişim yaratabilmiştir (Altunışık ve Tür, 2005: 39).

"Ortanın solu" kavramı 1960'lı yıllarda CHP tarafından ortaya atılmış, sosyal demokrat ya da demokratik sol gibi kavramlarla partinin ideolojik yanına damgasını vurmuş ve 1980'li yıllara kadar devam etmiştir. CHP içindeki ortanın solu hareketinin güçlenmesi ise Ecevit'in 1966 yılında genel sekreterliğe gelmesi ile hızlanmıştır. Ecevit'in başını çektiği ve parti lideri İsmet İnönü'nün de desteklediği bu politika ülke siyasetinde sosyal demokrasinin öncülüğünü yapmıştır. CHP'nin bu yönüyle de Türk siyasetine sosyal demokrat siyaset anlayışının temellerini attığı ve yerleştiği söylenebilir. Bununla birlikte CHP'nin kendini "ortanın solu" kavramı ile solda tanımlarken diğer partilerde kendini siyasi yelpazede bir yerlere konumlandırmışlardır. Bu anlamda da CHP'nin ortaya koyduğu arayış çabaları ile Türk siyasetinde sağ-sol ideolojik mevzilenmelerin olduğu yeni bir dönemin de açılışını yaptığı söylenebilir.

6. 9. Ecevit CHP'si

Ecevit CHP içinde Genel Sekreter seçilmesi ile birlikte parlayan bir yıldız olmuştu. Sol tabanın yükselmesine bağlı olarak partinin ortaya atılmış olduğu "ortanın solu" kavramı, partide çatışmalar yaratmakla birlikte yeni bir canlılık da getirmişti. Parti içindeki yeni politikaya karşı muhalefetle birlikte, bu politikayı destekleyenlerin de etkisi az değildi. Özellikle Bülent Ecevit'in başını çektiği grup örgütlerle de sıkı ilişki içinde olarak parti içinde örgütlerden ciddi bir destek bulmuştu.

Ecevit'in önce genel sekreterliğe ardından da genel başkanlığa gelmesi ve 1970'li yıllarda yapılan seçimlerde partiyi iktidar yapamasa da en çok oyu alan parti konumuna

getirmesi parti içinde ve toplumsal yapıda meydana gelen değişikliklerin bir sonucu olarak görülebilir. Ecevit'in CHP içindeki mücadelesi, öncelikle İnönü hükümetleri döneminde yapmış olduğu bakanlığı, daha sonra örgüt içi mücadeleyi kazanması, CHP'nin başına gelerek "halkın desteği" ile CHP'yi iktidara taşıması tesadüf olmamıştır. Aşağıda tartışılacağı üzere, ülkenin toplumsal yapısı, sanayileşme, kentleşme, kır-kent nüfus değişimi, sınıflaşma süreci farklılık göstermeye başlamıştır. CHP'deki dönüşüm ülkede yaşanan bu dönüşümlerle paralel gelişmiştir. Yeni oluşmaya başlayan toplumsal yapı kendisini temsil edecek bir siyasal parti olarak CHP'yi bulmuştur. Bu çerçevede de CHP'nin, özellikle tek parti döneminde, devletçi-bürokrat yapısı dönüşüme uğramıştır.

6. 9. 1. Partide Yapılan Değişiklikler

CHP'deki ilk değişikliği "ortanın solu" sloganı oluşturmuştur. Kurultaylarda geçen eski-yeni mücadeleleri her kongreden sonra yenilikçilerin zaferi ile sonuçlandıkça, parti geleneksel kabuğunu kırmaya başlamıştır. Ortanın solu çoğu CHP'li tarafından partinin sola alternatif hale gelmesi olarak değerlendirilmiştir. Ecevit ise ortanın solunu sadece bu açıdan değil, aynı zamanda, partiyi altmışların ve yetmişlerin meydan okumalarına, var olan sosyo-ekonomik yapı çerçevesinde yanıt verebilecek bir örgüte dönüştürerek, partinin niteliğini değiştirebilecek bir politika olarak görmüştür (Ahmad, 2007: 320).

Ecevit partinin geçmişten itibaren dayanmış olduğu toplumsal kesimlerden bağımsızlaşabildiği ölçüde partiyi kitleleştirebilmiştir. Partinin kuruluş döneminde dayanmış olduğu tüm halkı kapsama söylemi içinde yer alan toplumun ileri gelen eşraf, asker-sivil bürokrat, tüccar gibi kesimler sürekli ön planda yer almıştır. Partinin bu özelliği karşısında DP'nin kurulması ile birlikte üst düzey yönetimden ziyade, partinin kitlese tabanı bu toplumsal kesimlerin dışında yer alanlar olmuştur. Bu tablo CHP'nin tüm tarihi sürecine damgasını vurmuştur. Partinin tarihsel mirasına da bağlı olarak geçmişten itibaren dayanmış olduğu bu üst kesim günümüzde de hala partinin kurtulamadığı bir paradoks olarak yer almaktadır (Tunçay, 2010: 339). Ecevit CHP içinde kendine yer etme sürecinde partinin bu yapısını kırmaya çalışmakla destek görmeye başlamıştır. Partideki bu yeni yapılanma ile partinin kitlelere yönelik politikalar

izlemesini de sağlamıştır. Ancak partideki bu hareketlenme ve politika değiştirme isteği parti içinde de bir iktidar mücadelesi ortaya çıkarmıştır.

Ecevit bu politikaları çerçevesinde parti içindeki mücadeleyi kazanarak parti içindeki kurultay mücadelelerinin de önüne geçebilmiştir. Bu mücadele ilk olarak genel sekreterlikte gerçekleşmiştir. O dönemde İnönü'nün desteği Ecevit'in yanındaydı. Ancak partide yaşanan değişime bağlı olarak yenilikçilerle/eskiler arasındaki muhalefet iyice su yüzüne çıkarak genel başkanlık mücadelesine kadara çıkmıştır. Ecevit'in örgütler ile ilişkileri çok iyiydi; çünkü Ecevit örgütlerin siyasal temsil ve partinin teşkilatlanmasından en önemli unsur olduğunun farkındaydı ve onun örgütlere yaklaşımı bu gerçek üzerinden şekilleniyordu. Parti içinde artan çekişme ortamı ile birlikte farklı illerde yapılan kongrelerde Ecevit'in desteklediği listeler kazanmaya başlayınca genel merkezde bir kurultay toplanması yönünde talep ortaya çıkmıştı. Genel Başkanlık seçiminin de yapılacağı bu kurultayda İnönü'ye rağmen Ecevit'in aday olması beklenen en muhtemel gelişmeydi. Ecevit'in örgütler üzerinde etkisi ve örgütlerle olan diyalogu 30 Haziran 1972'de toplanan 21. olağan kurultayda genel başkanlıkta da İnönü'ye rağmen seçilmesini sağlamıştır. Partideki lider değişimi bir anlamda partinin toplumsal tabanındaki değişikliğin olacağını da işaret etmiştir. İnönü, partinin kuruluş yıllarında dayandığı asker-sivil bürokrasi tabanının en somutlaşmış halini ifade ediyordu. Asker-sivil bürokrasi dışından halka daha dönük bir kişinin genel başkan seçilmesi, partide yaşanan değişikliğin en somut ifadesini oluşturuyordu, tıpkı İsmet Paşa'da somutlaşan asker-sivil bürokrasi egemenliği gibi, Ecevit de halk egemenliği ile somutlaşması şeklinde bir değerlendirme de yapılabilir.

6. 9. 2. 1971 Muhtırası ve CHP'nin Tavrı

12 Mart 1971'deki askeri muhtıra ile birlikte yeni kurulacak hükümete CHP'nin temsilci vermesi tartışmaları başlamıştır. Bu tartışmalarda Ecevit hükümete temsilci verilmesine karşı çıkmış; sadece buna değil aynı zamanda 12 Mart askeri muhtırasına da tepki göstermiştir. İnönü ise ilk başlarda karşı çıktığı muhtıraya, Nihat Erim'in CHP'den istifa etmesi ve yeni kurulacak hükümetin başında olacağı belli olunca, desteklemeye başlamıştır. İnönü'nün desteği doğrudan muhtıraya olmamakla birlikte, sonuçta muhtıranın kurduracağı hükümete olmuştur.

CHP içinde muhtıraya yönelik farklı duruşlar muhtıranın 1961 Anayasası ile sağlanan özgürlük ortamını kısıtlayacağı yönündeki görüşten kaynaklanmıştır (Kahraman, 2010: 219). 12 Mart muhtırası ile birlikte örgütlenen sola yönelik uygulanan politikalar CHP içindeki yenilikçi kanadın karşı çıkma gerekçeleri olarak değerlendirilebilir. Muhtıranın sol açılıma bir darbe vuracağı beklentisi ile muhtıraya karşı çıkmıştır. İsmet İnönü'nün ara rejimi desteklemesinin nedeni ise sivil yönetimin kesintiye uğramasının önüne geçme isteği olarak görülebilir. Muhtıraya karşı parti içindeki bu iki farklı duruş CHP içinde yenilikçi kanadın egemen hale gelmesinin de yolunu açan gelişme olmuştur.

Partide askeri muhtıraya karşı aşırı politize olmayı engelleyecek bir teşebbüs olarak olumlu bir bakış da ortaya çıkmış, partinin kadroları içinde devlete düşman görülen hareketler –sosyalizm, Kürt milliyetçiliği, İslamcılık- karşısında devletin varlığı ve birliğini önceleyen söylemler ağırlık kazanmaya başlamıştır. Devletin varlığı ve birliği ile demokrasi arasındaki tercihte Feyzioğlu ve ekibi devletten tarafa tercihte bulunmuştur (Taşkın, 2007). İnönü de benzer şekilde bir düşünce içersindeydi. İnönü'nün tutumu devletin kurucuları arasında olması sebebiyle devleti önceleyen bir tutum olmuştur. Koşullar ve dengeler bunu gerektirdiği için böyle davranma düşüncesi İnönü'de hakim olmuştur. Ayrıca İnönü hiçbir zaman halkı önceleyen bir tutum içinde olmamıştır. Onun için devlet her zaman önce gelmiştir (Hatipoğlu, 2012: 284).

Partideki yenilikçi kanat muhtıraya yukarıda belirtilen nedenlerle karşı çıkarken aynı zamanda ordu ile CHP arasında ilişki olduğu yönündeki algının da önüne geçmeyi amaçlamıştır. 1971 Muhtırasına ise AP'nin destek vermesi (Kahraman, 2010: 220) CHP'nin muhtıraya karşı duruşunda elini güçlendiren bir diğer önemli olmuştur. CHP'nin muhtıra karşısındaki bu tutumunun partinin 1973 ve 1977 seçimlerinde birinci parti olmasında önemli ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca parti içi mücadelede de Ecevit'in muhtıraya karşı duruşu kitlelerin gözünde ve parti içinde saygınlığını arttırmıştır (Hatipoğlu, 2012: 284).

Nitekim Ecevit'in karşı çıktığı konular ilerleyen süreçte politika gündemine gelmiştir. İnönü'nün Erim hükümetine destek vermesi CHP ile ordu arasındaki işbirliği propagandasını gündeme getirirken, Ecevit ise bu şekilde bir inanın parti açısından bir

seçim felaketi olacağını ileri sürmüştür. Partideki bu gerilimden yenilikçilerin üstün olarak çıkması partinin 1970'li yıllarda kitlesel destek bulabilmesinden etkili olmuştur.

6. 9. 3. CHP'nin Sola Açılımının Etkileri ve Sonuçları

Çok partili siyasal yaşama geçişle birlikte ülke seçmeni rekabetçi siyasal sistem konusunda büyük ölçüde deneyim kazanmıştır. Bu aşamadan sonra ise ülke ve dünya konjonktürünün de etkisi ile birlikte siyasi yarışlar sağ-sol ekseninde etrafında gelişmeye başlamıştır. Günün koşullarına uygun olarak yeni arayışları sosyal demokrat ilkelerle destekleyebilen CHP sol kesimin büyük ölçüde desteğini almaya başlamıştır. CHP'nin sol kitlelerin desteğini alabilmesi CHP'deki sola açılımla birlikte ülkede sol tabanın büyümesi ile de birlikte değerlendirilebilir. Dünyadaki sol hareketlerin etkisi ile birlikte ülkede de güçlenen sol taban parti olarak Ecevit'in CHP'sine yönelmiştir.

1946'dan itibaren ülkedeki seçmen belli ölçüde deneyim kazanmıştır. Seçmenler seçimlerinde en temel ve dünyevi taleplerini karşılayabileceklerini düşündükleri politikacılara oy vermeye başlamıştır.⁶⁶ Bu açıdan "ortanın solu" açılımı ile birlikte Ecevit'in karizması seçimlerde CHP'nin şansını arttıran gelişmeler olarak sıralanabilir. 1975 yılında kapitalist gelişme ve sosyal demokrasi açısından seçmene en çok güven verebilen programa sahip olan tek parti CHP olmuştur (Ahmad, 2007: 438). 1977 seçimleri için yürütülen kampanyada siyasi kutuplaşma hızla artmış ve partiler birbirlerini suçlamaya başlamışlardır. Özellikle siyasal şiddet olaylarının artması karşısından sol ve sağ liderler birbirlerini suçlamalarını daha da arttırmışlardır. Sağda başında Demirel ile solda Ecevit arasında geçen propaganda tartışmaları, yaşanan şiddet olaylarının sorumlularının da birbirleri olduğu yönünde gerçekleşirken, kimse bunun önlenmesi yolunda çaba harcamamıştır.

Siyasetin radikalleşmesi sürecinde siyasal partilerin tabanları kendilerini ait hissettikleri partiye daha sıkı bağlanmışlardır. Bugün bile hala CHP'nin içinde yer alan insanların o yıllarda parti içinde ve sol fraksiyonlarda yer alanlardan oluşması bunu

⁶⁶ Ne dini söylemlerin ne de Komünist tehlike vurgusu seçimlerde oy kazandırmamıştı. Zira dini söylemi kullanan Selamet Partisi 1977 seçimlerinde bir önceki seçimlere göre oy kaybetmişti. Bununla birlikte AP'den aday olan emekli General Faik Türün de İstanbul sıkıyönetim komutanı iken kendisini Komünizmin baş düşmanı olarak ilan etmişti. Ancak seçimlerde hezimete uğramaktan kurtulamamıştı. Seçmen siyasal tercihlerinde bulunurken bunları göz önünde bulundurmuyordu (Ahmad, 2007: 438).

doğrulamaktadır. CHP'nin o dönemde toplumsal alanda seçmen ile kurmuş olduğu mobilizasyon kanalları bugün dahi partinin aktivistleri içinde önemli bir ağırlığa sahiptir (Uysal ve Topak, 2010: 78).

Ecevit liderliğindeki CHP sol tabanın desteğini alabilmişti. CHP'nin bu dönemde klasik CHP anlayışından sıyrılması partinin oylarını % 30'lardan % 40'ların üzerine çıkarabilmiştir. Bu dönemde Türk solu müthiş bir mobilizasyon başarısı göstermiştir. Sol sözcüğünün henüz kitlesel kullanımının olmadığı bir ortamda, sol kitleri hareketlendiren, kitleleri sürükleyen bir harekete dönüşebilmiştir. Ancak mobilizasyon alanındaki başarı bu mobilize olmuş kitleleri organize etmede gerek iktidarda gerekse muhalefette ve toplumsal alanda organize etmekte aynı başarıyı gösterememiştir (Cem, 2011b: 78). Ülkede oluşan sol tabanın da etkisi ile ve solun iyi mobilize olması sayesinde CHP'ye olan destek 1977 seçimlerine gelindiğinde artarak devam etmiştir. Sokaktaki sol muhalefet CHP arkasında toplanmıştır. Artan siyasal şiddet olaylarından dolayı da Ecevit faşizm ve eşkiyalık söylemleri ile AP'ye yönelik söylem ortaya koyarken; AP de hazır sol örgütlerin desteği CHP arkasına geçmişken komünizm sıfatını ön plana çıkarmıştır. Demirel "sol tehlikesi"ni CHP ile birlikte anarak CHP'nin sol tabanla ittifakını kesmeye çalışarak, seçim kampanyası boyunca da bu stratejiyi kullanmıştır. CHP'nin DİSK gibi sendikalarla organik bağlar kurması ve sol kesimin desteğini alması CHP'yi güçlendirmiştir.

Ecevit'in halka yönelmesi ve sol tabandan büyük destek görmesi yapılacak olan seçimlerde CHP'nin iktidara geleceği yolundaki umutlarının artmasına neden olmuştur. Ecevit'in iktidara geleceğine olan inancı, iktidarı elinde tutmaktan ziyade halka yönelmesini beraberinde getirmiştir. Milliyetçi Cephe karşısında "demokrat bir cephe" oluşturulması gerektiği inancı Ecevit tarafından diğer sol partilerle ve sol örgütlerle paylaşılmaya başlanmıştır. Bu yönde ilk adım ve CHP'nin ilk seçim mitingi de sayılabilecek nitelikte bir miting 18 Nisan 1976 günü Ankara'da yapılmıştır (Ahmad, 2007: 441). Bu miting CHP tarafından örgütlenmiş, ancak mitinge TİP, SP, TBB, TEP, TSİP de destek vererek "sol partilerin en azından sokakta birlikte hareket ettiklerini" göstermişlerdir. CHP'nin diğer sol partilerin desteğini sağlaması, sendikalarla, özellikle de DİSK ile eylemlerde birlikte hareket etmeye başlaması CHP'nin gücünü arttırmasının nedenleri arasında yer almıştır.

6. 9. 4. Ecevit CHP'sinin Kitlesele Destek Bulabilmesinin Nedenleri

Ecevit CHP'nin lideri olduğundan itibaren partide iktidar olma heyecanı yaşanmış ve iktidar için bir umut ortaya çıkmıştır. Ecevit'in bir lider olarak bu denli partide ve partinin tabanında etkili olması her şeyden önce halkın tüm kesimlerinin sorunlarını dile getirmesinden ve partiyi halka açarak, partinin örgütlerini çalıştırmamasından kaynaklanmıştır. Ecevit genel sekreterliği döneminde örgütlerle çok iyi ilişkiler kurmuştu ve parti içinde örgütün desteğini alabilmiş ve güçlü konumda bulunabilmiştir. Ecevit, Kasım Gülek'ten sonra partinin örgütleri ile ilişkileri sıkı olan ve partinin tabanına ulaşabilen bir genel sekreter imajına sahip olmuştur. Öyle ki, parti içinde çekişmeler sürerken, yapılan farklı illerin kongrelerinde yönetimin desteklediği listeler değil Ecevit'in desteklediği listeler kazanıp iş başına gelebiliyordu. Bu da Ecevit'in örgütlerde ne derece etkili ve güçlü olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Ecevit döneminde CHP'nin seçimlerden birinci parti olarak çıkabilmesi, partinin daha 1957'deki *İlk Hedefler Beyannamesi* ile savunmuş olduğu ilkelerin, daha sonra da anayasaya girmesi partinin toplumsal alanda örgütlenmesinde etkili olmuştur. 1960'lı yıllarda partinin kısa da olsa koalisyon hükümetleri ile iktidar olması, planlı ekonomi, toplu sözleşme ve grev hakkı gibi konularda uygulamış olduğu politikalar sayesinde gerçekleşmiştir. İsmet İnönü döneminde partinin ortanın solu sloganı ile ideolojik bir tanımlama yapması, Ecevit ile de bu sol söylemin daha da ön plana çıkartılması etkili olmuştur. Ayrıca partinin entelektüel kesimlerler de kurmuş olduğu ilişki ve Yön, Özgür İnsan, Forum gibi yayınlarla da seçmen tabanı ile bağ kurabilmesi etkili olmuştur (Güneş-Ayata, 2002: 103).

DP ve AP hükümetleri deneyimleri CHP'nin yeni kimliği açısından etkili olmuştur. Yeni CHP'nin anlayışına göre bu partiler sadece halkın cahilliğinden ve halkın heyecanlarından dolayı taban bulmuyordu. Bu partilerin başarılarının altında, halkın sorunlarını gündeme getirmeleri ve halkın çıkarlarını temsil etmelerinden dolayı halk desteği bulabilmiştir. Çoğu CHP'linin iddia etmekten hoşlandığı, halkın cahilliği gibi etkenler bu partilerin başarısında etkili değildir (Ahmad, 2007: 389). Ecevit, halkın CHP'yi neden seçmediği konusunda daha önceki liderden ve yönetimden daha iyi bir tahlil yapabilmiştir.

CHP bu değişimle girdiği 1973 seçimlerinde birinci parti olmuştur. Birinci parti olmasına rağmen tek başına hükümet kurabilecek oyu elde edememiştir. CHP'nin bir koalisyon hükümeti kurması beklentileri yükselmeye başlamıştır. Sonunda MSP ile bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Halkın CHP'den ve yeni hükümetten beklentileri fazlaydı. Seçim sonuçlarından koalisyon çıkması, işsizlik ve enflasyon sorunlarına çözüm bekleyen halkı hayal kırıklığına uğratmıştır (Ahmad, 2007: 399). Koalisyon iktidarı döneminde ortaya çıkan petrol krizine bağlı olarak ortaya çıkan ekonomi politikalarında karşılaşılan zorluklar 1974'te Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi ile daha da güçlenmiştir (Altunışık ve Tür, 2005: 40).

1973 seçimleri Ahmad (2007: 402)'a göre genelde CHP'nin ve lideri Bülent Ecevit'in kişisel bir zaferi olarak selamlanmıştır. Partiyi muhafazakar tabanından koparıp onu "tekrar halka" yönelterek canlandırabilmesi Ecevit'in artı puanıdır (Ahmad, 2007: 402). Ecevit'in başarısı partinin toplumsal kesimlerle olan ittifakını değiştirebilmesinde yatmaktadır. Partinin ittifakta olduğu geleneksel asker-sivil bürokrasi, büyük toprak sahipleri yerini ülkede yeni oluşmaya başlayan ve siyasette gücünü arttıran kentli işçi sınıfı, sanayi ve ticaret burjuvazisinin millici kanadı ile ittifaka bırakmıştır. CHP'de Batılı anlamda sosyal demokrat bir tabana oturmaya başlamıştır.

Ayrıca Ecevit'in demokratik sol söyleminde laikliğin yeri klasik CHP'nin laiklik anlayışından farklı bir şekilde algıya kavuşmaya başlamıştır. Laikliğin inançlara saygılı olma yönü Ecevit'in şahsında sürekli dile getirilirken; partinin laiklik konusundaki tutumu da parti liderinin söylemine bağlı olarak da değişim göstermiştir. CHP içindeki zümrelerde halkın dindarlığı laiklik vurgusu ile dışlanırken, CHP'nin geniş halk kitleleri ile de ittifak kurmasını engellemiştir. Partideki bu dışlayıcı laiklik algısı halkı dini istismar edenlerin kucağına itmiştir (Hatipoğlu, 2012: 298).

1970'li yıllar CHP'deki politika değişikliğinin lider değişikliği ile devam etmesi ülke siyasetinde CHP'nin ve liderinin altın yılları olarak değerlendirilebilir. Halkçı Ecevit sloganları ve kitlelerin büyük ilgi gösterdiği "Karaoğlan" sıfatları ile Ecevit çok az politikacının başarabileceği seçmenlerle kurduğu ilişkiler ile seçmenleri sadece oy verecek kesimler olarak görmediğini inandırmayı başarmıştır. 12 Mart 1971 askeri müdahalesine karşı gelip ayakta kalmayı başarabilmiş bir politikacı çizgisi ortaya koyan

Ecevit, ülkenin tarihi kişiliği olan İnönü ile girdiği kurultay mücadelesinden başarılı çıkmıştır. Talihi Ecevit'ten yana olurken aynı zamanda bir politikacı gibi davranmayı da reddederek seçmenle doğrudan ilişkiler kurmayı da başarabilmiştir (Ahmad, 2007: 403).

Ayrıca Ecevit'in söylemlerinde sıkça halk vurgusu yapması seçim kampanyalarına da yansımıştır. Ecevit'in seçim kampanyalarında parti amblemleri ve kendi posterleri ile toplayabildiği para bunu destekler niteliktedir. Halktan topladığı paralarla seçim kampanyalarını yürüten Ecevit, bu tarzı ile Türk siyasetinde yeni bir kampanya süreci başlatmış oluyordu. Bu durum da Ecevit'in halka yaptığı vurguyu daha da güçlendirmiştir. Ecevit'e göre CHP sadece halka borçlu olarak iktidara gelecek ve iktidara geldiğinde de sadece halkın çıkarlarını savunacaktı. Seçim kampanyalarında izlediği finans kaynağı sağlama yöntemi, Ecevit'in halkın gözünde güvenilirliğini artıran ve halkın desteğini sağlayan bir farkı olarak ortaya çıkmıştır.

Ecevit kendi şahsında birleştirdiği seçim başarısı, partiyi sol tabanla da birleştirebilmesi ile partinin çehresini değiştirebilmiştir. "CHP'nin iktidar olduğunda insanın insan tarafından sömürülmesine son vereceğini ilan etmesidir" (Hatipoğlu, 2012: 290). Ecevit'in konuşmaları içinde yer alan ve "Ecevitçiler" tarafından dağa taş yazılan "ne yoksulluk ne baskı ne ezen ne ezilen insanca hakça bir düzen" (Ahmad, 2007: 403) slogan haline gelerek büyük kitlelerin zihninde yer etmiştir. Ancak Ecevit'in konuşmaları içinde yer alan ve sloganlaşan bir cümlesi de ülkedeki sola karşı oluşan ön yargının partiye yansıyan çekincelerini de ortaya koyuyordu. "Komünizmi özgürlükle önleyeceğiz" (Ahmad, 2007: 403) cümlesi ile ülkede sola ve komünizmle ilişkili olarak CHP'nin görülmesine karşı bir savunma niteliği şeklindedir.

Ayrıca Ecevit ABD'nin haşhaş ekimin konusundaki yasağına karşı çıkarak halkın gözünde liderliğini pekiştirmiştir. Birçok kesim Ecevit'in bu tutumunu desteklemiştir. Kıbrıs Barış Harekatı kararı Ecevit'in imajını halkın gözünde farklı bir konuma gelmesi getirmiştir. Tüm bu gelişmeler ile birlikte Ecevit, koalisyondaki sıkıntıları da göz önünde bulundurarak, yeni bir seçim kararı alarak, Kıbrıs konusundaki başarısını siyasi ranta dönüştürme hesabı yapmış; (Altunışık ve Tür, 2005: 40) fakat Ecevit'in bu hesabı tutmamıştır. Kıbrıs Barış Harekatı'ndan sonra Türkiye'ye konulan ambargo ile ülke içinde birçok temel gıda maddesinde ve petrol ürünlerinde sıkıntılar baş göstermeye başlamış ve bunlar CHP'nin oy kaybetmesine neden olmuştur. Bu

süreçten sonra da ülke 1980 Darbesine kadar sürecek sağ iktidar yönetiminde ideolojik kutuplaşma ve çatışma dönemine girmiştir. Ecevit'in de CHP'deki başarısı bu süre içinde bitmiştir. 12 Eylül'den sonra da zaten Ecevit CHP ile bağlarını koparmış, tekrar CHP içinde yer almamıştır.

6. 10. CHP'nin Yeniden Kurulması

CHP 12 Eylül askeri darbesi ile kapanan 1980 öncesinin partilerinden birisiydi. 1992 yılına gelindiğinde ise CHP'nin yeniden kurulacağı yönünde beklentiler artmıştır. Zira DYP-SHP hükümetinin 12 Eylül'de yasaklanan siyasi partilerin yasaklarının kaldırılması yönünde yasa çıkaracağı yolunda çalışmalar bu beklentiyi arttıran temel neden olarak görülebilir.

Haziran 1992'de yasanın çıkmasıyla birlikte CHP'nin yeniden kuruluş çalışmaları başlamıştır. Yasa ile birlikte 12 Eylül'ün kapattığı AP, MSP, ve MHP de aynı adlarla kurulabileceklerdi. CHP'de kuruluş çalışmaları ve eski CHP'lilerin bir araya gelmeye başlamaları daha yasanın çıkmasından önce gerçekleşmeye başlamıştır. Partinin kapatılmadan önceki genel yönetim kurulu 21 kişiydi (Bila, 2008: 329). Eski isimleri bir araya getirme çabası 16 kişinin bir araya getirilmesi ile partinin yeniden kurulması yönünde önemli bir adımı teşkil ediyordu. Partinin adının ve yeniden kurulmasının serbest bırakılmasına rağmen, parti açısından en önemli konulardan birisi, seçim kampanyalarında ve partinin seçmen desteği bulmasında liderin etkisi göz önünde tutulursa, genel başkan sorunuydu. CHP'nin 1970'li yıllarda partinin halk desteği ile en fazla seçmen desteğini sağlamış olan genel başkanı partiden ayrılmıştı. Ecevit "kendi partisini" kurmuştu. DSP'nin genel başkanı olarak siyaset yapmaktaydı. Ancak Deniz Baykal zaten SHP içindeyken genel başkanlık mücadelelerine girişmiş, 1990, 1991 ve 1992'de yapılan kurultaylarda her defasında Erdal İnönü'nün karşısında başarısız da olsa parti içinde kendi ekibini kurabilmiştir.

Baykal'ın etkisi parti yönetiminde daha kuruluş hazırlıkları sırasında kendisini göstermiştir. Aslında CHP'yi yeniden kuranların amacı solda bir üçüncü parti oluşturmak değildir. Amaç solda diğer iki partiyi de CHP çatısı altında toplayarak, seçmenin karşısına da solda tek parti ile çıkmaktır. Ancak Ecevit'in tutumu zaten

belliydi. CHP çatısı altına tekrar gelmesi mümkün görünmüyordu. Ancak CHP'nin kurucu ekibinin SHP ve DSP ile görüşmeleri bu süreç içerisinde devam etmiştir. İki partiyi birleşme için ikna etme turları devam etmiş; Erdal İnönü ve Ecevit, CHP'nin yeniden kuruluş sürecinde sık sık ziyaret edilmiş ve amaçlar anlatılmıştır. Her iki liderden doğrudan "hayır" cevabı gelmemekle birlikte, görüşmeler sonuçsuz kalmıştır.

Partinin solda tek parti olması yönünde çalışmalar sürerken diğer yandan da partinin yeniden kurulması için kurultay hazırlıkları yapılıyor ve delegelere ulaşılmaya çalışılıyordu. Delegelere ulaşılması işi hazırlıkların en zor kısmını oluşturuyordu. Çünkü kayıtlı delegelerin kimler olduğu net bir şekilde bilinemiyordu. 12 Eylül darbesi sırasında, CHP'nin genel merkezindeki tüm belgelere el konulmuş ve tüm belgeler yakılmak üzere kağıt fabrikasına gönderilmişti (Bila, 2008: 330). Askerlerin bu tutumu partileri tekrar siyaset yapmama üzere kapatmış olduklarını ortaya koymaktadır. Ancak yine de bu olumsuz tabloya rağmen delegelerin büyük çoğunluğuna farklı yöntemlerle ulaşılmış ve bölge toplantıları yapılmaya başlanmıştır.

Partinin solda üçüncü bir parti olarak ortaya çıkmasına gelebilecek olası tepkilere karşı partinin solda birleştirici bir parti olacağı yönünde söylemler ön plana çıkıyordu. Diğer partilerle süren görüşmelerden olumlu sonuç alınmayacağı yönünde beklentinin artması ile birlikte⁶⁷ partiyi yeniden kuracak kurulun içinde yeni bir görüş tartışılmaya başlandı. Bu görüş de Altan Öymen'e göre Baykal'dan geliyordu (Bila, 2008: 330). Partinin kurullarının birleşme tekliflerine diğer sol partilerden olumlu cevaplar gelmeyince, bu kez CHP'nin güçlü kılınarak diğer sol partileri kendi bünyesinde toplayabileceği yolunda fikirler tartışılmaya başlanmıştır.

Birleşme teklifleri ve partinin eski delegelerinin tekrar bir araya getirilmesi çabaları ile birlikte 9 Eylül 1992'de CHP yeniden açılarak siyasete başlamıştır. CHP'nin başında da birleşme çabaları sırasında olumsuz cevaplar ile yeni bir fikir ortaya atan Baykal yer almıştır. Deniz Baykal SHP içerisindeki liderlik mücadelesinde çok aktif bir

---

⁶⁷ Ecevit solda birlik isteklerine görüşmelerden bir müddet sonra red cevabı vermişti. Ecevit'in CHP'yi yeniden açmaya çalışanlara gönderdiği mesajda hala 12 Eylül dönemindeki hayal kırıklıklarını dile getiriyordu. "Kapatma kararına karşı, askeri müdahale döneminde verdiğim mücadele yüzünden uğradığım mahkumiyetler, 30 yıl hizmetinde çalıştığım CHP'ye bağlılığım ve Atatürk'ün emanetine verdiğim yüksek değerın kanıtlarıdır". Ecevit eski arkadaşlarına solun adresi olarak DSP'yi gösteriyordu. Ecevit'in hesapları solun DSP'de toplanacağı ve gelişeceği yönündeydi ve eski arkadaşlarına bu birleşme teklifi karşısında "herkes kendi yoluna" diyordu (Bila, 2008: 331).

kurultay ve seçim ekibi oluşturabilmiştir. Ayrıca CHP'nin yeniden kurulması tabanda bir sempati bir umut yaratmıştır. Soldaki tablo ise üç parçalı olmuştur: Yeni kurulan CHP, Erdal İnönü liderliğindeki SHP ve Ecevit'in partisi DSP. CHP'nin solu bir araya getirerek partiyi yeniden kurma çabası solda üç partinin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır.

6. 11. Baykal CHP'si

CHP'nin yeniden kurulması ve liderliğe Baykal'ın gelmesi ile birlikte partiye katılımların artacağı yönünde bir beklenti başlamıştır. Koalisyon hükümeti içinde iktidar olan SHP içindeki kargaşalar devam ettikçe ve ülkeden meydana gelen olaylar, SHP'de sarsıntılara yol açmıştır. Parti bir yandan bu sarsıntılarla uğraşırken diğer yandan da CHP'ye geçişlerle güç kaybetmiştir. Partiden beklenen umutların karşılık bulmaması ve yaşanan bir takım olaylar SHP'lileri umutsuzluğa ve arayışa itmiştir.

SHP'nin hükümet ortağı olduğu dönemde Uğur Mumcu'nun öldürülmesi ülkede büyük bir şok yaratmıştır. Erdal İnönü katillerin yakalanacağı yönünde namus sözü vermiş; ancak katiller yakalanamamıştır. İkinci bir infial de Pir Sultan Şenlikleri için Sivas'ta bulunan birçok yazar, sanatçı, aydın topluluğunun bulunduğu Madımak Oteli ateşe verilmiştir. Otuz üç aydın-sanatçının yanarak bu olayda can vermesi, olaya zamanında müdahale edilmediği için hükümetin suçlanmasına neden olmuştur. Bu durum da Alevi kitleyi SHP'den uzaklaştıran büyük etkenlerden birisi olmuştur (Bila, 2008: 334; Güneş-Ayata, 2002: 107). Son olarak da İSKİ skandalı olarak tarihe geçen SHP'nin yönetiminde olan İstanbul Belediyesi'ndeki yolsuzluk SHP'deki sarsıntıları arttıran üçüncü bir gelişme olarak değerlendirilebilir. İSKİ genel müdürü yargılandıktan sonra mahkum olmuştur. Ancak bu olay uzun süre SHP'nin başını ağrıtmıştır. Erdal İnönü İSKİ ile ilgili bir taksici ile yaşadığı konuşmayı anılarında şu şekilde yer vermektedir:

1995 yılının Ekim ayı içinde, milletvekilliğimin son günlerinde, sabah meclise gitmek için bir taksiye bindim. Şoför hemen konuşmaya başladı. Önce 'Nasıl gidiyor CHP?' diye sordu. İyi gidiyor, toparlanıyoruz, genel başkan, arkadaşlar büyük gayretle çalışıyorlar! dedim. Pek inanmış görünmedi. 'Ne yapacağız seçimde bilemiyorum. İSKİ olayı bütün güvenimizi sarstı!' dedi. Oyunuzu gene CHP'ye verin, merak etmeyin, İSKİ olayını da abartmayın. Olay o zaman yazıldığı,

gösterildiği kadar vahim değildi. Zaten mahkemeye verildi. Artık bitti. Maneviyatınızı bozmayın dedim. o zaman çok ilgin., çarpıcı bir söz söyledi:

Öyle ama biz sosyal demokratların en küçük bir yolsuzluk yapmayacaklarına inanıyorduk. Şimdi bu inancımız sarsıldı. Onun için ne yapacağımızı bilmiyoruz.

Taksicinin bu içtenlikli itirafı beni düşündürdü ve önemli bir gerçeği görmeme de yol açtı. Sosyal demokratları hiçbir zaman insanlık zaafı göstermeyecek, hiç hata yapmayacak, adeta insanüstü varlıklar gibi bellemişti... Sadece inancının sarsılmasından duyduğu üzüntüyü, o güne kadar bağlandığı partiye kızarak, darılarak gidermeye çalışıyordu (İnönü, 2007b: 225).

Belirtilen olaylar 1989 yerel seçimlerinde SHP'yi yerel yönetimlerde iktidar, 1991 genel seçimlerinde iktidar ortağı yapan sol seçmen sarsıntı geçiriyordu (Bila, 2008: 334; Delibaş, 2011: 180). Sol seçmen açısından bu durum hayal kırıklığı ve umutsuzluk nedeni olmuştur. Umutsuz duygu içindeki seçmen içinse yeni umut kaynağı eski adresleri olan CHP görülmeye başlanmıştır. Zaten Baykal ve yönetiminin de birleşme çabalarının sonuçsuz kalması ile birlikte amaçları bu olmuştu. Sol seçmenin ve kadroların CHP'ye geçmesi Baykal ve solda birlik açısından olumlu bir gelişme olarak ifade edilebilir.

SHP zaten CHP'nin devamı niteliğindediydi (Bila, 2008: 339). Bundan dolayı da CHP çatısı altında birleşmesi büyük ölçüde kabul görmüştür. Genel başkan olarak da Hikmet Çetin partinin başına getirilmiştir. Bunun bir anlamda emanetçi genel başkan biçimi olduğu söylenebilir. Parti genel başkanlığı için beklenen bir kurultaydı. CHP yeniden kurulmasından itibaren partide liderlik kavgaları ve kurultaylar egemen olmaya başlamıştır. Parti kurultaylarında listelerin savaşı partide kırınglıklara ve küskünlüklere neden olurken bu olayların seçmene yansması da partinin oy kaybetmesine yönünde olmuştur. 9 Eylül 1995 tarihinde yapılan kurultaydan bir gün sonra yayınlanan PIAR-Galup'un bir araştırmasında CHP seçmeni partinin oy kaybetmesinin nedeni olarak yüzde 44,7 oranında partide egemen olan çatışma ve genel başkanın tavrı olarak görülmüştür (Bila, 2008: 343).

1995 seçimleri yaklaşırken CHP içinde kaynamalar devam ediyordu. Koalisyon ortağı olarak partinin DYP ile aralarında sorunlar vardı ve yeniden bir hükümet kurulması yoluna gidildi. Baykal'ın hükümeti bozma gerekçesi partinin "klasikleşmiş

irtica tehdidi" üzerinden yapılmıştı.⁶⁸ Bu görüşmeden sonra da CHP (SHP)-DYP hükümeti bozuldu. Daha sonra azınlık hükümeti denemeleri başarılı olmayınca yeniden CHP-DYP seçim hükümeti kuruldu. Bu hükümet CHP'den büyük ayrılışların da başlangıcını oluşturuyordu. Çünkü bakanlar kurulunda Hikmet Çetin, İsmail Cem, Onur Kumbaracıbaşı gibi isimler yer almamıştır (Bila, 2008: 344).

Bu tablo karşısında Baykal'ın ileri sürdüğü "güçlü olan solda diğer partileri kendisine çeker" tezi en azından bu dönem için, CHP'deki çalkantılardan dolayı da, DSP için geçerli oluyordu. 1999 seçimleri öncesine gelindiğinde de Baykal'ın hükümete yönelik tavırları ve erken seçim istekleri nedeniyle partide çalkantılar devam etmesine neden olmuştur. Aydın Güven Gürkan, Ercan Karakaş gibi isimlerin başını çektiği yeni bir grup ortaya çıkıyor ve genel seçimlerin erken yapılmasının ülke açısından zararlı olacağı nedeniyle Baykal'ın politikasına karşı çıkıyorlardı. Parti içindeki bu tablo karşısında partinin seçim sonuçları da bir "hezimet" olarak ortaya çıkmıştır. CHP'deki bu olumsuz tablo karşısında merkez solun diğer temsilcisi olan DSP'nin yakalamış olduğu seçim rüzgarı CHP içindeki karışıklığı daha da arttıran bir faktör olarak belirmiştir. Ecevit bir dönem çalışma arkadaşları olan isimlere ve CHP içindeki diğer muhalif isimlere kucak açmıştır.

DSP azınlık hükümeti ile gidilen 18 Nisan 1999 seçimleri DSP'nin seçim öncesinde PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Türkiye verilmesi ile genel olarak yakaladığı seçim rüzgarının etkisini daha da arttırmıştır. 18 Nisan seçimlerine gelindiğinde de seçim CHP açısından sürpriz olmadığı söylenebilir. Soldaki ikinci bir siyasal aktör olan DSP'nin yakaladığı seçim rüzgarı karşısında CHP % 8,7 oy alarak; kurucusu olduğu parlamentonun dışında kalmıştır.

Baykal solda birliğin CHP çatısı altında olacağı tezinde yanılmıştı. 1999 seçim sonuçlarına göre parlamentoda solun tek temsilcisi DSP olmuştur. CHP'nin lideri olarak

---

⁶⁸ Baykal koalisyonun diğer ortağı olan DYP lideri Çiller'den bazı taleplerde bulunmuştu. Baykal zaten 1991 seçimlerinden sonra DYP ile hükümet kurulmasına karşı çıkmıştı. Önce genel başkanları sağa teslim olmakla suçlamıştı. Şimdi ise sıra kendisindeydi. Ya koşullarını Çiller'e kabul ettirecek ya da hükümeti bozacak. Öncelikle İstanbul Emniyet Müdür Necdet Menzir'in görevden alınmasını istiyordu. Çiller de buna karşı çıkıyordu. Çiller-Baykal görüşmesinde, Baykal Çiller'e bir rapor vermişti. Ve bu rapor ciddi iddiaları içeriyordu. Rapora göre: 77 valinin 77'si köktendinci, tarikatçıydı, yüzde 23'ü Atatürk'e ve Cumhuriyet'e karşıydı. 77 il emniyet müdürünün yüzde 48'i köktendinci veya ülkücüydü. Yüzde 36'sının mafya bağlantısı vardı. 800 kaymakamın yarısı köktendinciydi. Sadece Kastamonu'da 14 kaymakam İmam Hatip'liydi (Bila, 2008: 343).

Baykal, partiyi tarihinde ilk kez parlamento dışında bırakan lider olmuştur. Her başarısızlıkta olduğu gibi bu başarısızlıktan sonra da partide kurultay tartışmalar gündeme gelmiştir. Partinin baraj altında kalmasının sorumlusu olarak genel başkan değişimi öngörülmüştür. Yapılan Kurultayda da Baykal'ın yerine "emaneten" Altan Öymen seçilmiştir.

Baykal'ın 2000 yılındaki kurultaydan sonra genel başkanlığı tekrar eline almasıyla "Anadolu solu" açılımını ortaya atması CHP'yi "içinde bulunduğu durumdan kurtarmak" için gösterdiği bir ideolojik arayış olarak görülebilir. CHP, Anadolu Solu ile kendine yeni bir taban aradığını gösteriyordu. Baykal'ın bu çıkışı genel başkanlıktan ayrı geçirdiği on dört aydan sonra tekrar genel başkanlığa gelmesini meşrulaştırmanın da bir ifadesi olarak görülebilir. Çünkü Baykal İstanbul il başkanlığında düzenlediği basın toplantısında kendisinin genel başkanlıktan ayrı kaldığı on dört ay boyunca "çile çekip" kendisini geliştirdiğini söylüyordu ve her işin ehline verilmesi gerektiğini söylüyordu. İşin ehli olarak da adres belliydi.⁶⁹

Baykal Anadolu solu çıkışını da Şeyh Edebalı ile 13. yüzyılda yaşanan aydınlanmanın sosyal demokrasiye örnek olduğunu söylüyordu (Çalmuk, 2002: 53). Anadolu'da yaşanan aydınlanmanın ve Mevlana, Yunus Emre gibi değerlerin sosyal demokratlar tarafından sahiplenilmesi gerektiğini söylüyordu. Baykal'ın düşüncesine göre Anadolu'da yaşayan bu kişiler insanı ön plana çıkarmışlardır. Edebalı'nın Osman Gazi'ye verdiği öğütler de genel başkanlık odasının duvarında yerini almıştır.

Baykal'ın ortaya koyduğu bu açılımlar partiyi "sağa kaydırıldığı" gerekçesi ile karşı çıkışlara maruz kalmıştır. Bireye yapılan vurgudan dolayı parti sağa kayıyordu. Özellikle Ercan Karakaş'tan gelen bu tepki, partinin emek esaslı bir nitelikten insan esaslı yapıya kaydığı yönündeki bir temelle dile getiriliyordu. Karakaş'a göre Baykal ideolojilerin sonu geldi tuzacağına düşmüştü (Çalmuk, 2002: 56). Baykal'ın bu çıkışının ardından gelen eleştiriler kesilmeden, Baykal'dan yeni bir çıkış daha gelmiştir ve o çıkış da yeni eleştirilerin gelmesine neden olmuştur. Baykal'ın "laik demokratik

⁶⁹ Türkiye'de tüm siyasi partilerde lider egemenliği olmakla birlikte sol partilerde bunu görmek daha fazladır. Ve genel başkanın o göreve en uygun kişinin kendisinin olduğu yönünde kendi kendine bu tarz bir inancı vardır. İsmet İnönü'den Ecevit'e Deniz Baykal'a kadar bunu görmek mümkündür. Ecevit'in Deniz Baykal'ın ve İsmet İnönü'nün parti liderliklerini nasıl bıraktıkları hatırlanırsa bu ifadenin geçerliliği ortaya çıkar.

cumhuriyet"ilkelerine bağı olan siyasetçiler ister sağcı olsun ister solcu olsun CHP'ye çağırması, laik cumhuriyetin tehlikede olduğunu ileri sürmesi eleştirilerin artmasına neden olmuştur. CHP'deki bu yeni siyaset ülke siyasetinin gündeminde geniş yer tutan etnik milliyetçilik ile siyasal İslam ile ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda CHP'nin de kimlik arayışı olarak yorumlanabilecek bu siyaset tarzı partinin "ulusalacı" olarak nitelendirilmesine de neden olmuştur. Baykal eleştirilere cevap verirken CHP'nin bir kimlik sorunu olmadığını vurguluyordu. Oysa bu arayışların Baykal'ın yüzde 20'lik alana sıkışmış partiyi kurtarmak için çareler aradığının göstergesi olarak yorumlanabilir.

Baykal dönemi ile özdeşleşen ve partinin yeni politika arayışlarını gölgede bırakan en önemli unsur partinin "ulusalacı" diye nitelendirilen politikaları olmuştur. Araştırma süresince de kullanılan bu kavram CHP'nin 1990'lı yıllardan itibaren benimsediği söylem ile ilişkilidir. Araştırmada "ulusalcılık" kavramı, CHP'nin laiklik ve cumhuriyet vurgusu ile birlikte devletin kurucu felsefesini ön plana çıkaran anlayışı ile birlikte düşünülmüştür. 1990'lı yıllarda ülke siyasetinin merkezinde yer alan "irtica" ve "bölünme" tehditleri kurucu parti olarak CHP'nin devletin kuruluş felsefesine yönelmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Ulus-devleti önceleyen, laiklik ve cumhuriyete vurgu yapan söylemler ise CHP'ye "ulusalacı" nitelendirilmesinin yapılmasına neden olmuştur. Bu çalışmada yer verilen "ulusalcılık" kavramı Baykal döneminde belirtilen politikaların bir karşılığı olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla kurucu hassasiyetler itibarıyla ve "irtica" ve "bölünme" tehditleri çerçevesinde bu kavramın içeriği ulus-devlete ve kurucu ilkelerden özellikle cumhuriyet ve laikliğe vurgu ile doldurulmaktadır (Tosun, 2012; Çaha, 2003: 312).

Ulusalcılık CHP politikalarını bir ölçüde durağan kılarken diğer yandan da parti içinden değişim yönünde adımlar da atılmaya çalışılmıştır. Baykal yaptığı açılımlarla partinin siyasi yelpazede sağda ve solda yer alan tüm kesimlerden oy almayı hedefliyordu. Baykal'ın Anadolu açılımı, "insan"ı siyasetin merkezine koyması ideolojik değişimin de bir ifadesidir. Baykal'ın değişen bu tutumu karşısında gelen eleştirilere verdiği cevabı da bu değişimi gösteriyordu. Yeni sol kavramını kullanan Baykal şimdi Anadolu solundan bahsediyordu. Bu değişimi de kendisi şu şekilde ifade etmektedir:

Benim düşüncemde hiçbir değişiklik olmadı... Sınıf tahlilini klasik Karl Marx'tan daha farklı olarak yeni sol yapar. Yeni sol, insan kavramına önem verir. İnsanı

odak haline getirir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Sosyalist Enternasyonal'in temel anlayışı da insan olmuştur. Yeni sosyaldemokrasinin kutsal kavramı, sınıf, devlet, cemaat, toplum, ideoloji değildir, insandır... Yeni sosyal demokrasi anlayışı bu... 13. Yüzyıl'da Anadolu'da insan kavramı öne çıkmıştır ve bence bu ileriliktir. Şeyh Bedrettin, Mevlana, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre ve Şeyh Edebali insanı öne çıkarmışlardır. Şimdi biz bunları niye sağcılara bırakalım (Çalmuk, 2002: 52-53).

Sınıf kavramı gibi kolektif kavramların siyasetteki etkisinin zayıflaması yeni dönemin siyaset anlayışını ifade etmektedir. Baykal, Anadolu solu ile solun temelini Anadolu tarihinde aramakta ve bunun kitleleri partiyi desteklemeleri için harekete geçireceğini düşünmektedir. Yapılan bu açılım "ortanın solu" ile ortaya çıkan ve Ecevit'in liderliği ile seçim başarısı sağlayan 1970'li yıllar CHP'sinin özlemine de göstermektedir. Baykal bu açılımlarla bir yandan ideolojik anlamda sağda ve solda duran seçmenleri partiye çekmeye çalışırken diğer yandan da partilere başarı kazandıran liderin olduğu vurgusunu yaparak kendi elini güçlendirmeyi de ihmal etmemiştir.

Partide yapılan açılımlar, Baykal'ın liderlik tutkusundan dolayı tabansız kalmıştır denilebilir. Özellikle partiyi örgütsel açıdan yeniden yapılandırma çalışmaları, yukarıda tartışılan nedenlerden dolayı etkisiz kalmıştır. CHP'nin yeniden yapılandırılması yönünde çalışmalar yaptıklarını ifade eden Tarhan Erdem, güçlü ve etkili bir örgütsel yapının oluşturulması için yapılan çalışmaların sonuçsuz kaldığını ifade etmektedir (Erdem, 2001: 92). Ancak CHP içinde parti örgütünün işlevsel kılma için yapılması gereken dönüşümlerle ilgili arayışlar hala sürmektedir. CHP üzerine yapılan tartışmalarda sıklıkla dillendirilen partideki lider egemenliği, parti içi demokrasinin olmadığı gibi konular yıllardır süren arayışların devam ettiğinin göstergesidir.

Baykal'ın genel başkanlığı döneminde parti içi çekişmeler büyük ölçüde etkili olmuştur. Baykal kendi liderliğini devam ettirebilmek için partinin örgütsel yapısını bu yönde yeniden belirlemiştir. Partide kendi liderliğini koruma amacı ile parti örgütünü belirleyen anlayış, partinin politika üretme yeteneğine büyük ölçüde engel olmuştur. Partide eski genel başkanlar bir araya gelerek sorunların çözülmesi yolunda yaptıkları açıklamalarda önemli yer tutan, partide üyelik kayıtlarının ve örgütlerin işlerlik kazandırılması konusu bunu desteklemektedir (Erdem, 2001).

Birçok siyaset yazarı Baykal için siyasi hayatı boyunca hizipçilikle özdeşleştirmiştir. Baykal ismi üzerinde en fazla tartışılan siyasetçidir. Ecevit'in 1980

öncesindeki başarısızlıklarının temelinde de Erdal İnönü'nün siyaseti bırakıp gitmesinde de Baykal'ın suçu vardır. Hatta yüz binlerce insanın CHP'ye oy vermemesinin nedeni de Baykal'dır (Sevinç, 2000: 138).

Bu eleştiriler karşısında Baykal kendisinin hizipçi olmadığını, kendi etrafındaki insanların onu desteklemesinde sadece ilkeli, onurlu ve tutarlı siyaset yapmayı paylaştığını ifade etmektedir (Pirim, 2007: 79). Kendi hırçın görünümü ile ilgili de, insanların kendisini bu şekilde algıladığını, bundan dolayı da o insanları suçlamadığını, tarzının bu şekilde olduğu söylemektedir (Hakan, 2001: 16). Baykal cephesinden bu şekilde bir savunma gelmekle birlikte partinin başarısız seçim sonuçları tamamen kendisine yüklenmektedir. Büyük ölçüde Baykal'ın kurultayları tamamen kendi liderliğini pekiştirme aracı olarak kullanması bu şekilde bir algının ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Lider egemenliğini onaylamaya yönelik kurultaylar çerçevesinde Baykal'ın "itici" kişiliği de eklenince eleştirilerin bu noktaya toplanması belli ölçüde anlaşılabilir. Partide egemen olan bu anlayış çerçevesinde partinin örgüt ve kadroları da liderin devamlılığını sürdürme amacıyla yeniden belirlenmiştir.

Partideki lider üzerinden yapılan eleştirilerle birlikte partinin siyasetini kitlelerle buluşturabilecek politikaların izlenmemesi de partinin toplumsal taban kaybetmesinde büyük ölçüde etkili olmaktadır. Muhalefet partisi olarak siyasette yer edinmiş olan CHP özellikle Baykal döneminde muhalefet anlayışını iktidar karşısında alternatif politika üretmekten uzaklaştırmıştır. CHP'nin muhalefet tarzı rakibini karalamaya indirgenmiş bir algı oluşturmaktadır. Parti sürekli muhalif duruşu ile birlikte alternatif üretip rakipleriyle siyasal alanda mücadele etmek yerine rekabetten çok sanal korkulara dayalı milli düşman arayışı içinde olmuştur. Bu da partinin siyaset üretme özelliğinden ve siyasetin merkezinden kopmasına neden olmuştur (Tosun, 2012: 43). Partinin sosyal demokrat kimliğine rağmen sosyal demokrasiden uzaklaşması Türkiye siyasetinde seçmen açısından önemli bir olgu olan parti ile seçmenin aidiyet bağının çözülmesine ve "hayal kırıklığı"nın ortaya çıkmasına neden olurken, aynı zamanda seçmenin partiden beklentisinin tükenmesine neden olmaktadır (Özbudun, 2003: 75). Partide egemen olan bu anlayışla birlikte siyasetin merkezine "düşman ve tehdit" algısına yönelik politikalar ortaya çıkmıştır. Bu da siyasetin bir takım bürokratik kurumlar üzerinden savunmacı bir şekilde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devlete yöneldiği

düşünülen "tehditler" karşısında devletin bürokratik kurumları ile paralel söylemlerin benimsenmesi bu döneme rastlamaktadır.

CHP, 1980 sonrasında siyasetin değişen boyutları ile birlikte ve ülke siyasetinde etnik ve dini siyasetin ülke bütünlüğü açısından "tehlike" olarak görülmeye başlanması Baykal liderliği döneminde CHP'nin politikalarına damgasını vurmuştur. Partinin kırmızı çizgileri bu dönemde parti siyasetinin temel belirleyicisi haline gelmiştir (Tosun, 2012: 138). Partinin ülke geleceği açısından taşımış olduğu kaygı partinin neredeyse tüm söylemlerini belirlerken; partide bir paranoya ve korku siyaseti partinin tabanına da yayılmıştır. Bu süreçte ise partinin sarıldığı söylemler cumhuriyet, laiklik olmuştur. Parti tabanının bu şekilde yeniden üretilmesi ile birlikte partinin laik orta sınıfa dayanan bir taban desteği ortaya çıkmıştır. Partinin dayanmış olduğu bu sınıfsal taban ve parti söylemlerindeki korku siyaseti partinin toplumun geniş kesimlerine açılmasını engellemiştir.

CHP'nin 1992'den yeniden açılıp Türkiye siyasetine girmesi ile partide Baykal'ın egemenliği ön plana çıkmıştır. Baykal parti delege sistemi ve üyelik kayıtlarının usulsüzlüğü⁷⁰ gibi etkenlerle birlikte genel başkanlığının sağlamlaştırmış ve kurultayların neredeyse tamamında galip çıkmıştır. Baykal'ın parti içindeki başarısı kitlelere yönelik siyasetteki başarıya dönüşmemiştir. Uzunca bir süre genel başkanlıkta kalmasına rağmen, parti ile kitleler arasında bağlantı kuramamış olması, halkın zihnindeki kurultaylar partisi algısını da güçlendirmiştir. Solda birlik çağrılarının yapıldığı bir dönemde Baykal'ın parti içinde muhalefeti etkisiz kılarak kendi liderliğini pekiştirdiği bir dönem olmuştur.

6. 11. 1. CHP'nin Uyguladığı Politikalar

Deniz Baykal döneminde CHP'nin uyguladığı politikaların ve partinin işleyişinin genel başkanın otoritesini tesis etme ve sağlamlaştırmak yönünde olduğu tespitini daha önce yapmıştık. Yaklaşık yirmi yıllık süreç içerisinde Baykal partide tek egemen konumuna gelmiştir. Parti örgütlenmeleri ve parti işleyişi de bu yönde düzenlenmiştir.

⁷⁰ İçel parti teşkilatının seçiminde ortaya çıkan üyelikle ilgili usulsüzlük bir dönem Türkiye gündeminde yer almıştı (Erdem, 2001: 64).

Muhalef olabilecek hiçbir unsura yer verilmemesi partiden istifaların yaşanmasına neden olmakla birlikte, liderin hakimiyetini de pekiştirmiştir.

Özellikle 2001 yılındaki genel başkanlık seçiminden sonra Baykal'ın Ertuğrul Günay karşısında tekrar genel başkanlığı kazanması beraberinde partiden istifaları getirmiştir. Bu istifalar da muhalif unsurların temizlenmesi anlamında Baykal'ın parti içinde güçlenmesini sağlamıştır. Bu süreçle birlikte CHP, Baykal'ın partisi haline gelmiştir (Pirim, 2007: 92). CHP bu seçim kampanyasında "Önce Türkiye" sloganını kullanmıştır (CHP, 2002). 2002 seçimlerinde CHP ikinci parti olarak meclise girmiş ve ana muhalefet partisi olarak kalmıştır.

Baykal dönemi eleştirilerinin neredeyse tümü CHP'nin sosyal demokrasiyi ihmal ettiği yönündedir. Özellikle ortanın solu arayışı ile başlayan ve 1970'li yıllardaki Ecevit dönemi ile Türkiye siyasetine damgasını vuran sol-CHP ittifakı, 1990'lardan sonra etkisiz kalmıştır. Yeni dönemde politikalarını devletin perspektifinden üreten ve rejim savunuculuğunu partinin birincil söylemi haline getiren CHP kitlelerden büyük ölçüde uzaklaşmıştır. CHP'nin devletçi ve özellikle de laiklik temelli söylemleri yaşam alanına müdahale edilebileceği korkusunu taşıyan "sahil kesimlerinde" karşılık bulmuştur. Sosyal demokrat parti olma iddiasında olan CHP parti olarak kendisini kesin tanımlayamamaktadır. Öncelikle parti içinde sosyal demokrat söylemleri benimseyen isimler partide ya yer almıyor ya da sadece partinin siyasetini, gidişatını izliyorlar. Parti içinde demokrasi, katılımcı siyaset gibi süreçleri parti işletemediği ölçüde, izlediği politikalarda da sosyal demokrat siyasetin tanımını ve söylemlerini net olarak ortaya koyamıyor (Cem, 2011b: 19). Bunu ortaya koyamadığı derecede de dar bir alanda siyaset yapmak durumunda kalıyor. Baykal döneminde "dikensiz gül bahçesi" yaratma hedefi ile parti Baykal'ın yanında homojen bir yapıya kavuşurken, parti politikaları kendi içine kapanarak parti içinde iktidar mücadelesine kilitlenmiştir.

Sosyal demokrat açılımlar yapmak yerine soyut ve tartışmalı konulara yapılan vurgular, partinin kitlelerde çok da heyecan uyandıramamasına neden olmuştur. Partinin uygulamış olduğu "politika"lar, toplumsal sorunlarla ne derece uyum sağlamaktadır? Bu konular üzerine kafa yorulup ortaya konulacak politikalar partinin yeniden yapılanmasında belirleyici olabilir. Güneş (2004: 157)'e göre CHP'nin üç temel sorunu bulunmaktadır: Bunlardan birincisi örgütsel yapının bozukluğudur –ki tüm CHP

yönetiminin bildiği bir sorun olmasına rağmen, düzeltmeye kimsenin gücünün yetmediği bir sorun olarak halen devam etmektedir. Partinin ikinci sorunu ise liderlik sorunudur. Üçüncü sorun da partinin ideoloji sorunudur. Üçüncü sorun CHP'nin en büyük ikilemi olarak da görülebilir. "Krizler sosyal adaletsizliği yaratır, işsizlik yaratır ve krizlerin ardından Brezilya'da olduğu gibi, sol iktidar gelir." 2001 krizinin ardından Türkiye'de böyle bir seçim sonucunun ortaya çıkmamış olması CHP'nin sosyal demokrat politikalar üretmekten uzaklaşmış olması ile birlikte düşünülebilir. Dar gelirli, yoksul seçmen kesimlerine yönelik somut projelerin üretilmemiş olması CHP'nin tabanını genişletememesinde önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Partinin gösterebilecek tek referansı "ortanın solu" açılımıdır. Partinin bugün ihtiyaç duyduğu değişiklik için 1960'ların ortalarından itibaren partinin ortaya koymuş olduğu ortanın solu politikası tarzında bir değişikliğe ihtiyaç vardır. Parti ortanın solu politikası ile sosyal demokrat açılımları parti tüzüğünde ve programında yer vermiştir. Seçimlerde de bu sayede başarı kazanabilmiştir. O dönemde parti sosyal demokrat açılımları ile sendikalarla, sivil toplum örgütleri ile bağlantı kurabilmişti. Ancak bu birlikteliği sürekli hale getirememiştir. Süreklilik haline getirilemeyen bu birliktelik partide sosyal demokrat politikaların kalıcı olmasını da engellemiştir. 12 Eylül'ün bu süreci kesmesi de partinin günümüzde sosyal demokrat açılımı gerçekleştirememiş olmasında etkili olmuştur. Son dönemde ise partinin enerjisi kurultaylarda liderlik için kullanılmıştır. Parti üyeliği ve örgütlenmesi de bu yönde işletilmiştir. Örgüt yapısı da bir sonraki dönemin kurultayında liderliği sağlamaya yönelik olarak gerçekleştirilmiştir (Tuncer, 2004: 165-166). Bu şekilde bir örgütsel işleyiş ile de partinin geniş seçmen tabanına açılması ve seçimlerde kitlelerin desteği ile seçim kazanması beklenmektedir.

Parti içi demokrasi 23-24 Ekim 2003 tarihinde yapılan otuzuncu olağan kurultay ile de tamamen etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Kurultayda iki önemli konu tartışılmaya başlanmıştır. Oysa o günlerde ülke gündeminde Mart tezkeresi ve Irak savaşı yer alıyordu. Tartışmaların önceliği açısından bu konu ikinci plana düşmüştür. Parti meclisi seçimlerinde "çarşaf liste" yerine "blok liste" getirilmesi tartışmaların merkezine oturmuştur. İkinci değişiklik ise genel başkan seçimi ile ilgili olmuştur. Genel başkan aday gösterilebilmek için delegelerin yüzde 5'inin imzası yerine bu oran yüzde 20'ye çıkarılıyordu. Bu da tamamen parti liderinin egemenliğini korumaya

yönelik atılmış bir adımdı. Bu değişiklikler parti içi iktidarı pekiştirme amacına yönelik yapılmıştır (Bila, 2008: 392-393).

Bu kurultayda Adnan Keskin'in yapmış olduğu konuşma CHP'nin durumunu özetler niteliktedir: "65 milyonun başbakanı olacağım diye sokaklara döküldük, ama yüzde 19'a razı olduk. Seçimlerin üzerinden bir yıl geçmesine rağmen hala ciddi bir değerlendirme yapılmadı. Genel başkan Baykal, belki otuz yıldır dinlediğiniz CHP'nin kuruluşunu anlattı ama bugünkü durumu hakkında bilgi vermedi" (Bila, 2008: 394).

Kurultaylarda Baykal'ın partideki konumu güçlenirken kurultaylarda parti politikalarının ve siyasete dair çözüm önerilerinin oluşturulması sürekli olarak ihmal edilmiştir. Kurultaylarda kadrolarını sabitleyen Baykal ve Önder Sav⁷¹ ikilisi partinin kitlelerden daha da uzaklaşmasına neden olmuştur. Partinin politikasızlık içinde katı laiklik anlayışına yönelmesi, etnik kimlikleri dışlayan bir anlayışla farklılıkları tek tipleştirme çabaları partinin temsil krizi yaşamasına neden olmuştur (Tosun, 2012: 40). Partinin toplumu tek tip görme anlayışı tek parti döneminde ulus oluşturma sürecindeki politikalara benzeyen bir algının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Çaha, 2003: 312). Baykal dönemindeki partinin izlemiş olduğu bu politikalar toplumsal hafızanın yeniden canlanmasına büyük ölçüde hizmet etmiştir.

Baykal dönemi lider üzerinden bir eleştiri ile CHP'nin bu dönemi değerlendirilmektedir. Ancak Baykal dönemi CHP'sinin partinin yeniden açılmasından Kılıçdaroğlu'nun 2010 Mayıs ayında genel başkan seçilmesine kadar partinin önünde iki seçenek bulunuyordu. Bunlardan birincisi partinin kurucu parti olması sebebiyle tek parti dönemi CHP'sidir. İkinci olarak da 1970'li yıllarda dünyadaki sol rüzgarın da etkisi ile birlikte CHP sosyal demokrat açılımlar yapabilmiş ve geniş kitlesel destek bulabilmiştir. Bu iki seçenek aynı zamanda partideki gerilimin de temelinde yer almıştır. Bir yandan 1990'lı yıllar boyunca ülke gündeminde sürekli yer alan "irtica" ve "bölünme" tehditleri karşısında CHP devleti önceleyen söylemleri ile diğer yandan da parti içinden sosyal demokrat dönüşümler beklentisi ön plana çıkmıştır. Bu iki gerilim nedeni bir de Baykal'ın liderliğini pekiştirme amacı ile birleşince partinin politika arayışları birinci planda yer almamıştır (Güneş-Ayata, 2002).

⁷¹ Önder Sav Deniz Baykal'ın CHP liderliği döneminde (2000-2010) on yıl genel sekreterlik yapmıştır. CHP tarihinde de en uzun genel sekreterlik görevini yerine getiren kişi olmuştur.

Baykal dönemi boyunca CHP yönetiminden beklenen büyük ölçüde liderden ziyade partinin siyaset değişimini başarabilmesi olmuştur (Bila, 2008: 360-361). Özellikle 1999 seçimlerinde CHP'nin baraj altında kalması bu değişim arzusunun zirveye çıktığı dönem olarak görülebilir. Parti içindeki tüm değişim beklentilerine rağmen Baykal'ın liderliğinde ve politikasında ısrarcı tutumu değişimin statüko ile devam ettirilmesine neden olmuştur.

Baykal döneminde CHP'nin sahip olduğu iki deneyimden bir sentezle çıkması mümkün olmamıştır. Baykal dönemi politikalarının özelliği daha çok tek parti dönemi CHP'sini andıran nitelikte olmuştur. 28 Şubat sürecinin etkileri parti siyasetinden büyük ölçüde belirleyici olurken Baykal dönemi de rejimin bekçisi bir CHP dönemi olarak nitelendirilmiştir. Dünya ve ülke gündemindeki değişimlere yönelik bir politika izlemek yerine partiyi ve tabanını değişime direnen bir şekilde yeniden üretme bu dönem CHP'sinin bir özelliği olmuştur. Baykal döneminde parti izlediği politikalarla kitle partisi olmaktan çıkıp "laik orta sınıfın" partisi olmuştur. Kitleliliğini yitirmesi ile birlikte ülke partisi olmaktan çıkıp bölgesel bir parti özelliğine sahip olmuştur (Ete, 2010: 10-11).

Baykal döneminde gerçekleştirilen devleti merkeze koyan savunmacı politikaların izlenmesinde büyük ölçüde ülkede değişime direnen, cumhuriyet, laiklik refleksleri ile hareket eden bir seçmen kitlesinin de çoğalmasının etkili olduğu düşünülebilir. 1990'lı yıllar boyunca ülke gündemini işgal eden etnik ve dini hassasiyetler CHP tabanını da etkilemiştir. Etnik ve dini hassasiyetlerin siyasetin merkezine yerleşmesi, CHP'yi tarihsel mirası çerçevesinde yeni bir politika izlemeye yöneltmiştir. Bu politikanın da merkezinde cumhuriyet, laiklik ve milliyetçilik yer almıştır.

1950'den beri muhalefette olan bir parti olarak Baykal dönemi CHP'si, muhalefet stratejisini de yine iktidar üzerinden ve devlet merkezli politikalarla siyasal alanda var olmuştur. Oysaki siyaset iktidarın kulvarında muhalefet yapmakla bir partiye iktidar yolunu açmaz. "Rakibin çözüleceği, modelinin çökeceği, kendiliğinde dağılacağı varsayımları ve beklentileri üzerine siyasal muhalefet bina edilemez; muhalefet bir tür felaket haberciliği ile yetinmez" (Cem, 2011b: 80). Bu tür bir muhalefet anlayışı bir yandan iktidarı güçlendirirken diğer yandan da muhalefeti kitlesel destek bulabileceği

toplumun sorunlarına çözüm üretmekten de uzaklaştırır. Bu tam da CHP'nin yeniden kurulduğu dönemden itibaren, tıpkı Fransız solunun 1954'te hükümetten düşüp yirmi yedi yıl sağ iktidarın kısa sürede iktidardan düşeceğini tekrarladığı gibi yeni döneme kadar izlediği taktik ve stratejiyi betimleyen bir çerçeve oluşturmaktadır (Cem, 2011b: 81). CHP de 1950'de iktidardan düştükten sonra arada Ecevit dönemi hariç tutularak benzer söylemleri dile getirerek siyasetini devam ettirmiştir. Baykal döneminde de yine benzer politikalar daha ağırlıklı olarak CHP'nin söyleminde yer almıştır. Baykal'ı eleştiren söylemlerin yoğunlaştığı bu dönemden sonra partinin lider değişikliği politikaların da değişeceği beklentisini oluşturmuştur. Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığı seçilmesi ile birlikte CHP'de sosyal demokrat politika değişikliği beklentileri de artmıştır.

6. 12. Kılıçdaroğlu Dönemi

Deniz Baykal ile ilgili 10 Mayıs 2010 tarihinde ülke gündemine düşen kaset skandalı, CHP'de bir anda beklenmedik bir değişime neden olmuştur. Bu skandalı lider değişimine doğru bir gelişme izlemiştir. O güne kadar ne böyle bir yapılanma, ne de böyle bir beklenti olmamasına rağmen, skandalla birlikte Baykal'ın istifa etmesi ile boşalan genel başkanlığa Kemal Kılıçdaroğlu aday olmuştur. 22 Mayıs 2010 tarihindeki otuz üçüncü olağan kurultayda da genel başkan seçilen Kılıçdaroğlu CHP tabanında yeni bir umudun da kaynağı olarak siyasi gelişmeler içinde yerini almıştır.

Kılıçdaroğlu'nun CHP'de liderliğe gelmesi ile birlikte parti tabanında bir umut ortaya çıkmıştır. Tabanda bu umudu ortaya çıkaran da yirmi yıllık Baykal'ın liderliğinin sona ermesi ile birlikte partide yeni dönüşümlerin gerçekleşebileceğine olan inanç olduğu söylenebilir. Çünkü Baykal liderliğinde partide muhalif unsurlar neredeyse tamamen temizlenmiş ve Baykal için parti "dikensiz gül bahçesi"ne dönmüştü. CHP'nin her döneminde liderlerin belirleyici olduğu ve partinin lider etrafında şekillendiği göz önünde bulundurulursa, yeni dönemin umut ifade etmesi bir ölçüde anlaşılabilir. CHP'deki lider değişimi uzun yıllar süren farklı kesimlerin bir takım rahatsızlıklarının yeni bir siyaset anlayışı ile aşılabileceği yolunda bir beklenti yaratması da umudun bir diğer kaynağı olarak görülebilir.

CHP tarihine bakıldığında liderlerin partiyi taşıdığı görülür. Her seçim başarısızlığında lidere ve parti yönetimine eleştiriler geldiği gibi, CHP'nin tarihinde yeni lider yeni umut anlamına gelmektedir. Ancak belirtilmesi gereken bir nokta sadece Ecevit CHP'sinin bu umutlara karşılık verebildiğidir. Yeni lider olarak Ecevit, partinin siyaset anlayışını değiştirmiş ve partiyi iktidara taşıyabilecek seçmen desteğini sağlayabilmiştir. Kılıçdaroğlu ile birlikte de böyle bir umut ortaya çıkmıştır. Kurultay'da ve sonraki süreçlerde Kılıçdaroğlu'na partililer tarafından yapılan Ecevit benzetmesi, partide bu yönde algıların olduğunu göstermektedir.

Partideki uzun yıllar süren Baykal liderliğinin değişmesi ile birlikte partinin kendi yapısından kaynaklanan nedenlerden dolayı lider değişimi umut olurken; Kılıçdaroğlu'nun farklı çizgisi de bu umutların artmasını sağlamıştır. Kılıçdaroğlu, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı adayı olduğunda, partisinin klasik çizgisinin dışına çıkabilmeyi başarmıştı. 2009 yerel seçimlerinde aldığı oy oranı da bunu desteklemektedir. AKP'nin iktidar olduğu dönemden itibaren CHP'nin politikasının AKP'yi siyasal anlamda eleştirmek üzerine kurulu olduğu düşünülürse, Kılıçdaroğlu'nun bu çizgiye takılmayıp farklı bir söyleme sahip olduğu görülmektedir. Kılıçdaroğlu'nun hükümetin sosyal ve ekonomik politikaları üzerine eleştirilerini dile getirmiştir. Sosyal ve ekonomik politikaları eleştirmesi, toplumun kenardaki kesimleri ile ilişkilerini kurmasında etkili olmuştur. Özellikle 2009 yerel seçimlerindeki adaylığı sırasında kentin gecekondu mahallerindeki seçmenlerle bir araya gelmesi, CHP'nin ulaşamadığı seçmene ulaşabildiğinin bir göstergesi olarak okunabilir. Bu anlamda partinin çizgisini aşabilmesi, partide değişim arzulayan, iktidar alternatifi olma umutlarını taşıyan partililer için de bir beklenti oluşturmuş ve adaylığı partililer tarafından desteklenmiştir. 18 Aralık 2010 kurultayında da Kılıçdaroğlu toplumun tüm kesimlerini CHP saflarında toplanmaya ve bugünkü "tehlikeli" gidişin önlenmesine davet etmiştir (Öymen 2010). Kılıçdaroğlu'nun bu daveti toplumdaki tüm kesimleri partiye dahil etme çabası ile birlikte yine bir tehlike söyleminin olması partinin reflekslerinin bir dışa vurumu olarak görülebilir. Ancak Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığı ile birlikte partide bir hareketlilik ortaya çıkmıştır. Yirmi yıla yakın süren bir liderin değişmesinden sonra bu hareketliliğin oluşması doğal bir süreç olarak görülmelidir.

6. 12. 1. Yeni Dönemde CHP'nin Değişen Politikaları

CHP'deki lider değişimi ile birlikte parti politikaları da değişmeye başlamıştır. Öncelikle Baykal döneminde savunmacı söylemin yerine sosyo-ekonomik sorunları öne çıkaran söylemin "yeni CHP"de değişen politikaların ilk adımı olarak görülebilir. Partinin genel başkanı olarak Kılıçdaroğlu'nun adaylığının anlamı Baykal'ın çekirdek kadrosu içinde olmamasıdır. Kılıçdaroğlu'nun sosyo-ekonomik sorunlara öne çıkaran söylemi, rejimi savunma politikalarından daha fazla toplumsal destek sağlayacağı yönünde imkanı da öne çıkarmıştır.

Kılıçdaroğlu'nun liderliğe gelmesi ile birlikte Baykal döneminde partiden dışlanmış, pasifize edilmiş kadroların tekrar CHP içinde politika yapma imkanının yolu açılmıştır. Özellikle sosyal demokrat yönü ağır basan kişilerin bu yeni dönemde partide aktif görevler alması beklenmektedir. Ayrıca Ecevit sonrası DSP'deki siyasetçilerin de Baykal'dan dolayı siyasetlerinin adresini CHP olarak görmedikleri düşünülürse, Kılıçdaroğlu isminin yeni dönemde parti açısından daha toparlayıcı olacağı söylenebilir. 22 Mayıs 2010 tarihinde yapılan otuz üçüncü kurultaya Ecevit DSP'sinin ikinci ismi olarak kabul gören Rahşan Ecevit'in gelmesi DSP ve CHP'lilerin yakınlaşması olarak yorumlanmıştır (Milliyet Gazetesi, 22 Mayıs 2010).

Baykal ile ilgili kaset skandalı ile birlikte gerçekleşen lider değişimi, partide bir dönemin kapandığı anlamında da yorumlanabilir. İsmet İnönü'den itibaren gerçekleşen lider değişimleri partide yeni dönemlerin açılışının beraberinde getirdiği için bu dönemdeki değişim de partinin politikalarının değişeceği yolundaki beklentileri arttırmıştır. Lider değişimi ile CHP'de tabanına ve tabanı dışındaki kitlelere umut vaat etmeyen CHP'nin siyasetinin terk edileceği yolunda beklentiler ortaya çıkmıştır. Partideki politika değişiminde yeni lider etkili olduğu kadar eski liderin gitmesi de etkili olmuştur. Sosyo-ekonomik sorunlara ön planda tutan yeni anlayışta, toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren "aile sigortası"⁷² gibi sosyal politikalardan bahsedilmektedir.

"Yeni CHP"de yeni politikaların geliştirilebilmesi bir ölçüde partinin yirmi yıllık politikası ile de mücadele etmek zorunda kalabilir. Baykal döneminde partinin içe

⁷² Aile sigortası ile hedeflenen sosyal güvencesiz insanın kalmamasıdır. Ailelere yapılacak nakit yardım ve diğer sosyal güvenceler içermektedir (CHP 2011: 55).

kapanması ve uzun bir zaman bu siyaseti devam ettirmesi, yeni dönemde partinin yeni politikalara açılmasında temel sıkıntılardan birisini oluşturabilir. Henüz Baykal döneminin kadrolarının, söyleminin ve yirmi yıla yakın süre o politikalarla oluşturulmuş tabanın dönüşmesi gerçekleşebilmiş değildir. Kılıçdaroğlu'nun da zaman zaman söyleminde ortaya çıkan gelgitler bununla da açıklanabilir. Bu anlamda bir önceki dönemim tüm unsurları yeni parti anlayışı için sınırlandırıcı bir etkiye sahip olmaktadır.

Yeni dönemde CHP'nin yeni politikalar geliştirebilmesi için gerekli olarak görülen nokta, partinin neredeyse yirmi yıldır ülkenin Güneydoğu Anadolu gibi belli bölgelerinde tabansız kalmasına çözüm arayışıdır. Partinin bölgesel bir partiye dönüşmesi ile birlikte politikaları ve söylemi de bu yönde gelişmiştir. Oysa partinin iktidar alternatifi olabilmesi için tüm bölgelerdeki seçmenlerden oy alabilmesi gerekmektedir. CHP'nin Türkiye'nin Ege, Akdeniz ve Marmara bölgelerinden oy alabildiği, diğer bölgelerde ise varlık gösteremediği düşünülürse, partinin yeni politikalar belirleme zarureti daha açık bir şekilde görülecektir. Son dönem Fırat'ın doğusuna geçemeyen bir parti konumuna düşen CHP, tüm kitleleri temsil etme özelliğini de yitirmiştir. Partinin bölgesel anlamda belirtilen bölgelere sıkışması ile birlikte, aynı zamanda partinin seçmen kitlesi de homojenleşmiştir. Eğitim düzeyi yüksek, kentli, yaşam tarzı itibari ile modern bir kitleden oluşan bir parti haline gelmiştir. Bu özelliği ile de kitle partisi olmaktan uzaklaşmıştır. Buna paralel olarak da seçimlerde başarı kazanıp iktidar umudu olması güçleşmiştir.

Partinin tekrar kitle partisi haline dönüşebilmesi, toplumun tüm kesimleri ile ilişki kurmasına bağlıdır. Bunun da yolu yeni politikalar belirleyebilmekten geçer. Ki bu yönde de en büyük beklenti partinin tekrar sola açılmasıdır. Partide sosyal demokrat politikalarla bunun gerçekleşebileceği yönünde beklentiler vardır. Kılıçdaroğlu'nun da şansı bu beklentilerin bulunduğu ve bir dönemi temsil eden "simge" konumundaki genel başkandan sonra partinin başına geçmiş olmasıdır (Ete, 2010: 18). Ayrıca Kılıçdaroğlu'nun sosyo-ekonomik sorunları ön plana çıkarması bu yöndeki beklentileri arttırmıştır.

Ancak partiden ve Kılıçdaroğlu başta olmak üzere, yeni yönetimden, yeni söylemlerin içinin nasıl dolduracağı beklentisi partinin seçmenlerin desteğini kazanmasında belirleyici olacaktır. Çünkü Kılıçdaroğlu'nun söylemlerinin gerçekliği ile

ilgili olarak tartışmalar bulunmaktadır. Kılıçdaroğlu'nun sosyo-ekonomik sorunları önceleyen söylemi esaslı bir programa dayanmaktan uzak olarak değerlendirilmektedir (Ete, 2010: 23). Yeni söylemde egemen olan daha az laikliğe vurgu, bunun yerine sosyo-ekonomik sorunları ön plana çıkaran sosyal politikalar popülizm düzeyinde kalmayıp, partinin sosyal demokrat ilkelerle yeni dönüşebilme yeteneği ne derece mümkün olabilecektir? Parti yapılanmasında bu sorunun karşılığı, parti politikalarında ve partinin kitlelere açılmasında belirleyici olacaktır. Parti meclisinde yer alan Binnaz Toprak, Sezgin Tanrıkulu gibi isimlerin varlığı partinin politikalarının değişeceği yönde beklentileri arttırmaktadır. Parti meclisinde yer alan özellikle bu iki isim Baykal döneminin CHP'sinden farklı bir CHP çıkmasını muhtemel kılmaktadır. 2006 yılında Binnaz Toprak'ın yapmış olduğu araştırmada, "ülkede irtica tehdidinin olmadığı"nın (Toprak ve Çarkoğlu, 2006) ortaya çıkması, partinin yirmi yıldır dilinden düşürmediği "irtica tehdidi"nin yeni dönem siyasetinde belirleyici olmayacağı yönünde izlenim yaratması ile birlikte düşünülmelidir. Diyarbakır Baro Eski Başkanı olan Tanrıkulu'nun partide yer alması Kürt sorununda partinin söyleminin farklılaşmasında etkili olabilecek bir isim olarak görülebilir.

Ayrıca Kılıçdaroğlu'nun seçildiği kurultayda yeni liderin dile getirdiği konular yeni dönem siyaseti ile ilgili bir çerçevede sunmaktadır. "68 ruhu ile halkın iktidarını kuracağız", "Deniz Gezmiş'in posterleri" partideki sol tabanın, partiden beklentilerini göstermesi açısından anlamlı görülebilir. Kılıçdaroğlu'nun konuşmasında vurguladığı "bürokrasinin partisi olmayacağız; halkın partisi olacağız" söylemi, yeni dönemde Baykal CHP'sinden farklı bir parti çizgisinin ortaya çıkacağı beklentilerini arttırmaktadır. Etnik ve dini temelli siyaset yapmayacaklarını vurgulaması da, partinin bütünleştirici politikalar izleyeceğinin bir işareti olarak görülebilir.

CHP'deki yeni dönemle ilgili unutulmaması gereken ve partinin politikalarının geleceğini belirleyebilecek olan bir nokta da Kılıçdaroğlu'nun parti lideri olmasındaki süreçtir. Kılıçdaroğlu, bir taban hareketi sonucunda lider olmuş, parti içi destekle seçilmiş bir lider değildir. Kaset skandalı ile gerçekleşen bu değişim kısa vadede partide bir umut ortaya çıkarabilmiş olsa da, bu umudun geniş zamana yayılması, yeni yönetimin bu siyaset dışı yöntemden kendisini ne ölçüde kurtarabileceğine bağlı ortaya çıkacaktır.

6. 12. 2. Herkesin Partisi Olmaya Çalışan CHP

Siyasal partilerin tüm seçmenlerin desteğini sağlamaya yönelik değişimleri CHP'nin son dönemdeki değişiminde etkili olmaktadır. CHP'nin iktidar olmak amaçlı seçmen desteğini arttırmaya yönelik arayışları tüm kesimlere yönelik bir söylem benimsemesini beraberinde getirmiştir. CHP'nin yeniden kurulduktan sonra (1992) iktidar olamaması parti içinden bu yönde eleştirilerin gelmesine neden olmuştur. Baykal döneminin sonlarından itibaren Anadolu solu, türban açılımı gibi söylemlerle birlikte Kılıçdaroğlu döneminde "CHP varsa herkes için var" sloganı iktidar arayışlarının bir sonucu olarak görülebilir.

Parti iktidar alternatifi olabilmek için toplumun tamamına yönelik bir söylem belirlemeye çalışarak en yüksek oyu almayı hedeflemiştir. CHP'nin yaşamış olduğu gelgitlerin en büyük nedeninin temelinde de bu amaç görülebilir. Parti bir yandan kendisi ile ideolojik bağları olan kitle üzerine yerleşirken diğer yandan da bu kitlenin desteğinin yeterli olmamasından dolayı toplumun tümünün oylarına yöneldiğinde ideolojik bağlarından uzaklaşan söylemler ortaya atmak zorunda kalabilmektedir (Tosun, 2012: 126).

Partinin iktidar olma arzusu ile % 20'ye sabitlenmiş oy oranı arasındaki ilişki, partinin yeni kesimlere açılma hareketi ile kendisini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte partinin yıllardır sahip olduğu taban ve örgütün etkisi de partinin atacağı adımlarda önemli bir etken olarak kendisini göstermektedir. CHP'deki bu ikilemin, geniş kitlelere açılma arzusunun, herkesin oyunu alma isteğinin ve bunun karşısında parti tabanının ve örgütünün kısıtlayıcı etkisinin en açık yansımaları Kılıçdaroğlu ile başlayan yeni dönemde kendisini göstermektedir. CHP'de yaşanan bu iki kırılma noktası parti politikalarının değişeceği yönündeki beklentileri artırmıştır. Bu kırılmalar partinin yıllardır beklediği ama bir türlü gerçekleştiremediği kırılmalar olarak değerlendirilebilir. Bu kırılmaların ilki Baykal'ın parti liderliğini bırakması olmuştur. İkincisi ise yeni liderin Önder Sav'la yollarını ayırmasıdır. İlk kırılma partideki değişimi mümkün kılan bir gelişme olarak görülse de Kılıçdaroğlu'nun şahsında olan bir değişim olarak görülebilir. Önder Sav ile yolların ayrılması ise bu değişimin parti örgütlerince de benimsenmesi olarak görülebilir. Sav ile yolların ayrılması, örgütün Kılıçdaroğlu ile yeniden yapılandırılmaya çalışılması, Kılıçdaroğlu'nun şahsındaki değişimin parti

örgütüne de yayılmasını gerçekleştirebilecek bir adımdır. Bu değişim aynı zamanda Kılıçdaroğlu'nun önünde bir engel kalmadığı yönünde değerlendirmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Tosun, 2012: 171).

Kılıçdaroğlu dönemiyle birlikte CHP'den ilk sıralarda beklenen Kürt seçmene yönelik açılımı olmuştur. CHP'nin daha önceki dönemlerde Kürt sorunu ile ilgilenmemesi, bunu dile getirmemesi, yeni dönemde ise Kürt sorununa yönelmesi ve Kürt seçmenden de destek arayışı içine girmesi, CHP'nin oy alamadığı kesimlere açılmasının bir adımı olarak görülebilir.⁷³ Şüphesiz ki CHP'nin oy alamadığı kesimlerin içinde sadece Kürt seçmen yok. Ancak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde partinin varlık gösterememesi ve Batı'da ise partinin bir bölgeye sıkışıp kalmasından da birinci etken olarak görülebilir. CHP'nin "seçim odaklı" Kürt seçmene yönelmesi de partinin tüm kesimlere açılma çabasının bir boyutudur. Ancak Kürt sorununun çözümünü ekonomi merkezli görmesi bölgede varlık göstermesini mümkün kılmayacaktır (Tosun, 2012: 86). Seçim dönemi geçtikten sonra Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin unutulması bunun bir göstergesidir. "CHP varsa herkes için var" (CHP, 2011) sloganı aslında bu değişimin bir ifadesidir. Partideki bu gelişmeler seçim odaklı, herkese ulaşmaya, oylarını arttırmaya çalışmanın getirdiği bir sonuç olarak görülebilir. Oyu arttırabilmek için de partinin mümkün olabildiğince geniş kitlelere yönelmesi gerektiği düşünülmektedir. Baykal döneminde partiye yapılan en büyük eleştirilerin başında partinin "belli kesimlerin partisi olması", "sahil kesimini temsil etmesi", "beyaz Türklerin partisi olması" gelmektedir (Tosun, 2012). CHP'nin Doğu'da tamamen silinmesi ve bölgesel parti olması da gelen eleştiriler arasında yer almaktadır.

Sosyal demokrat dönüşümlerle politikaların belirlenmesi CHP'den uzunca zamandır beklenen bir politika değişimi olarak yorumlanabilir. Sosyal demokrat değişimin temelinde ise parti örgütlerinin yeniden işlerlik kazandırılması yer almaktadır. Sosyal demokrat bir parti için örgütler ve üyeler partinin seçimlerdeki başarısı için ve geniş kitlelere ulaşabilmesi için gerekli olan temel unsurlardır. Parti politikalarının üyeler tarafından belirlenmesi, siyasal katılımın artması için örgüte duyulan gereklilik, parti içi demokrasi ve katılım, parti programı gibi unsurlar sosyal

⁷³ CHP 1999 yılında ikinci bir Kürt raporu hazırlamıştır. Ancak bu raporun Kürt seçmen tarafından pek ilgi gördüğü söylenemez. Çünkü rapor büyük ölçüde sorunu ekonomik temelde ele alıyordu. Oysa Kürt seçmenin beklentileri, talepleri, sıkıntıları daha farklı konuları da içeriyordu (Karakaş, 2009).

demokrat partilerin özellikleridir (Karakaş, 2008: 52). CHP'de son dönemde örgütün ihmal edildiği, örgüt ve üyelerin seçim dönemlerinde çalışmadığı yolunda tartışmalar ön plana çıkmıştır. CHP'deki bu değişim Uysal (2011b: 142)'a göre partinin lider merkezli seçime odaklanan bir dönüşümünü ortaya koymaktadır. Partinin aday belirleme süreci de hepsini yakala (catch-all) parti tipininkine benzemeye başlamıştır. Mali durumu oldukça iyi, medyada iyi tanınan, dünyanın en iyi üniversitelerinde eğitim görmüş adaylar 12 Haziran 2011 seçimlerinde listelerde yer bulmuştur. CHP'deki bu gelişmeler aynı zamanda partinin lider merkezli ve parti içi iletişimin tavandan tabana gerçekleştiği bir tablo ortaya çıkarmıştır.

Örgütlerin ihmal edilmesi, partinin seçim kampanyalarına yoğunlaşması, partideki üyelerin ve örgüt içinde yetişmiş partinin kendi elemanlarının yerini uzmanların almaya başlaması, kurultaylarda örgütlerin etkisiz kalması CHP'nin Amerikan tarzı seçim kampanyalarına yönelmesi ile birlikte değerlendirilmelidir. Türkiye partileri Amerikan parti tipine doğru değişim göstermektedir. CHP'nin de son dönemde ortaya çıkan bu değişimi partinin diğer partilere benzemeye başlaması CHP'nin de Amerikan parti modeline benzemeye başlaması ile örtüşmektedir. Sadece seçim dönemlerinde aktif olan bir parti, parti kurultaylarında, tüzük çalışmalarında üyelerin, örgütlerin tamamen etkisiz kılınmaya çalışılması, CHP'nin "hepsini yakala" parti türüne doğru bir değişiminin göstergeleridir. Tüm seçmen hedeflendiğinde de yoğun bir seçim kampanyası ve seçim reklamları parti ile aralarında ideolojik bir bağ bulunmayan ve parti politikalarından bir beklentisi olmayan kitleleri etkilemek seçim reklamları ile mümkün olabilmiştir. Bunu da sağlayacak olan araç medyadır. Medya ve reklamlar üzerinden siyaset yapma anlayışı CHP'nin yeni dönemde öne çıkan bir özelliği olarak görülmektedir. Bu özelliği ile de, bu bölümde tartışıldığı şekilde, partinin tüm kesimlerini oyunu almayı hedeflemesidir. Kılıçdaroğlu'nun liderliğinde uzman ekibin genel merkezde yoğun bir şekilde çalışması ve örgütlerin pasif kalması partideki değişimi destekleyici bir olay olarak görülebilir.

6. 12. 3. 12 Haziran 2011 Seçim Sonuçlarının CHP Açısından Analizi

CHP'nin "yeni" dönemiyle girmiş olduğu 12 Haziran 2011 seçimlerinde istediği oy oranını elde etti/edemedi tartışmaları sürmektedir. Partinin "yeni" imajı ile seçimlere

katılması, seçmene yönelik önceki dönemlerden farklı olarak daha somut ve daha topluma yönelik sosyo-ekonomik projelerle seçmenin karşısına çıkabilmesi parti tabanında bir umut yaratabilmiştir. Ancak seçim sonuçlarının açıklanmaya başlanması ile birlikte partinin almış olduğu oy oranı bir önceki CHP kadrolarına göre yetersiz olarak kabul edilirken, yeni yönetim de bu oy oranını "yeni CHP"nin ve yeni liderin tabandan onay aldığı şeklinde yorumlamaktadır.

Partinin kaset skandalı ile liderinin değişmiş olması sonucunda göreve gelen yeni yönetim "yeni CHP" anlayışı ile seçmenin karşısına çıkmıştır. Ancak partide yeni olanın sadece liderin değişimi algısı da oluşmuştur. Buna bağlı olarak lidere bağlı olan bir seçim kampanyası ile seçmen desteği sağlanmaya çalışılmıştır. Partinin seçim çalışması sürecinde özellikle Kürt seçmenin yoğun olarak yaşadığı illere yönelik ortaya atılmış olduğu söylemler ve çözüm önerileri partinin yirmi yıldır varlık gösteremediği bölge illerinde oya dönüşmemiştir. Ancak partinin bölge illerinde yapmış olduğu seçim mitingleri de Kürtlerle barışma olarak yorumlanmıştır (Cemal, 2011).

Partideki lider değişimi ile birlikte partinin kadrolarında da değişimin beklenmesi partinin seçim çalışmaları üstünde etkili olmaktadır. Lider değişiminin seçim öncesinde gerçekleşmiş olması adeta eski kadroların "bekleyelim seçim sonuçları nasıl olacak, ona göre yeni lidere karşı tutumumuzu ortaya koyarız" şeklinde partinin başarısız sonuçlarını beklemeleri gibi bir tutumun da parti içinde yer aldığı gözlenmiştir. Bu süreçte eski yönetim seçim sonuçları ile birlikte yeni lidere muhalefet etme amacını taşıırken seçim sürecinde de eski yönetimin belirlemiş olduğu il ve ilçe teşkilatları da aynı beklenti içine girmişlerdir. Buradan hareketle yirmi yıllık bir süreçte partide egemen olmuş, parti üyelik sisteminden delegelik sistemine kadar kendisini yeniden seçebilecek mekanizmalara dönüşmüş olan parti yönetimlerinin de kararsızlık içinde olmaları bir ölçüde anlaşılabilir. Yeni yönetim acaba nasıl bir sonuç alacak? Şeklindeki il ve ilçe yönetimlerinin zihnindeki soru işaretleri parti örgütlerinin çalışmasını da etkilemiştir. Seçim sonrasında örgütlerin çalışmadığı yönünde değerlendirmeler de yapılmıştır (Milliyet Gazetesi, 13 Haziran 2011).

Yeni yönetim de büyük ölçüde bu durumun farkında olarak eski yönetimin tavsiyesini aşama aşama gerçekleştirerek, bir ölçüde parti içindeki kırılmaların da önüne geçmeye çalışmıştır. Seçimler öncesinde milletvekili listelerinde acaba kendime yer

bulur muyum umudu içindeki eski kadrolar yeni lidere açıktan açığa da bir tepki göstermemiştir. İl ve ilçe örgütleri de yeni lidere açıktan bir destek veya muhalif durma noktasında bundan dolayı çekimser kalmıştır. 12 Haziran seçimleri bir anlamda Kılıçdaroğlu'nun lider sıfatı ile büyük ölçüde tek başına götürdüğü seçim çalışması olmuştur. Elde edilen seçim sonuçları da yirmi yıl içerisinde Baykal CHP'sinin elde ettiği sonuçlardan daha iyi olması bakımından partinin başarılı sayılmasında önemli ölçüde etkili olmuştur.

Seçim sonuçlarının istenilen oranda çıkmamış olması da parti tabanındaki beklenti ile ve bir takım hatalı politikalara bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Partinin yeni dönemde "yeni CHP" ile seçmenin karşısına çıkması ve kırk bir somut proje ile iktidar hedefinde olduğunu iddia etmesi seçimde yeterince karşılık bulamamıştır. Bunda da etkili olan partinin il ve ilçe örgütlerinin yeterince çalışmamış olması görülebilir. Parti lideri her ne kadar yeni de olsa il ve ilçe yönetimleri eski yönetimin oluşturmuş olduğu yönetimlerdi. Yeni liderin partinin bu durumunu göz önünde bulundurmaması seçim kampanyalarının ve partinin projelerinin yeterince anlatılmasını engelledi. Parti tarihsel süreci içinde göstermiş olduğu gibi "yeni CHP" söylemini radikal bir şekilde dile getirememiştir. Parti içindeki geçmiş yönetim ve anlayışın buna tepkisi olabileceği düşüncesi ile de çok fazla değişime yönelik söylemlerin partinin seçim kampanyalarında yer almadığı gözlemlenmiştir.

Seçim sonrası Kılıçdaroğlu'nun örgütlerden seçimlerdeki oy oranının düşüklüğü ile ilgili olarak aldığı raporlar da bu yöndedir. Örgütlerin CHP genel merkezine iletmış olduğu raporlar sonrası yapılan açıklamada altı başlık ön plana çıkmıştır. CHP'nin projelerini yeterince anlatamaması seçimden yeterince destek görmemesinin bir nedeni olarak görülmektedir. İkinci olarak da CHP'li belediyelerin hizmette başarılı olamadığı ve bunun CHP'ye oy kaybettirdiği gelmektedir. MHP'nin seçim barajına takılacağı endişesinin CHP oylarında yüzde ikilik bir oy kaybına yol açtığı üçüncü bir neden olarak değerlendirilmektedir. Bağımsız adaylar ve Ergenekon samığı olan adaylar CHP'nin oy kaybetmesinde önemli bir etken olarak yer almaktadır. Son olarak da CHP'nin Kürt seçmeni yirmi yıldır ihmal etmiş olması Kürt bölgelerinden yeterince oy alınmamasının nedeni olarak sunulmaktadır (Radikal Gazetesi, 14 Haziran 2011).

Parti yönetiminin örgütlerden gelen raporlar çerçevesinde partinin aldığı oy oranı ile ilgili analizde de dört faktör sıralanmaktadır. Bunlar arasında ilk sırayı maddi sıkıntılar ve ödenek yetersizliği yer almaktadır. Örgüt yapısı ve aday seçimindeki yanlışlıklar da parti yönetiminin hazırladığı seçim analizinde ikinci sırada gelmektedir. AKP'nin seçim süreci boyunca devletin imkanlarını kullanması ve baskı ortamı yaratması ile birlikte etnik ve dini kimlik sömürüsü raporda öne çıkan nedenlerdir (Cumhuriyet Gazetesi, 09 Temmuz 2011). CHP'nin 12 Haziran 2011 seçimlerinde elde ettiği oy oranının değerlendirildiği raporda göze çarpan bir diğer tespit de Türkiye'de toplam üç bin altı yüz doksan sekiz sandıkta, sandıkta oy kullanan CHP üye sayısından partiye daha az oy çıkmış olmasıdır. Partiye hiç oy çıkmayan sekiz bin dokuz yüz on yedi sandık arasında altı bin iki yüz on üçünde CHP'den sandık görevlisi bulunması dikkat çekmektedir. Bu sandıklar ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yoğunlaşmaktadır (Cumhuriyet Gazetesi, 09 Temmuz 2011).

Raporda yer alan bu değerlendirmeler CHP'nin sandık görevlilerinden ve üyelerinden oy alamadığı seçim bölgelerinin olduğunu göstermektedir. Partiye kayıtlı üyelerin oy kullandığı sandıklarda CHP'ye oy çıkmamış olması parti ile üyeleri arasındaki aidiyet ilişkisini göstermektedir. Aday belirleme sürecinde Baykal ekibinden isimlere de aday listelerinde yer verilmesi parti yönetiminin denge sağlama çabasında olurken, örgütlerin performanslarını da etkilediğini göstermektedir.

Partinin aday listelerinde parti içi dengeleri de göz önünde tutarak eski ekipten isimlere aday listelerinde yer vermesinin "yeni CHP"den beklentinin düşmesine neden olduğu söylenebilir. Buna ek olarak CHP'nin merkez sağ geçmişi olan isimlere aday listelerinde yer vermesinin parti tabanında hayal kırıklığı yaşattığı söylenebilir. Seçim öncesi aday listelerinde yer bulan sayılan özellikteki insanlar bir yandan partinin ideolojik kimliğini aşındırma riskini taşıırken aynı zamanda partinin sol etiketinin koparılması olarak yorumlanmaktadır (Tosun, 2012: 125-126). CHP'nin 12 Haziran 2011 genel seçimlerinde aday belirleme süreçlerinde izlemiş olduğu strateji partinin "yeni" sıfatının seçimde inandırıcılığını yitirmesine neden olmuştur. Özellikle "Ergenekon sanıklarının adaylığı "yeni CHP" ile formülize edilen stratejik yönelime kökünden darbe vurdu" (Milliyet Gazetesi, 13 Eylül 2011).

Partinin seçim kampanyalarında izlemiş olduğu strateji olumsuz bir ülke tablosu ortaya çıkarmıştır. Özellikle televizyon reklamlarının çok negatif olduğu yönünde seçim sonrası değerlendirmeler gelmiştir. Aile sigortası, CHP manifestosu, çocuk bütçesi, söz veriyoruz, İşçi Bayramı, çiftçi filmi gibi farklı hedef kitlelerine hitap eden reklam filmleri duygusal tonu yüksek ve karamsar bir özelliktedir. Bu da medyanın gücü ile seçmene ulaşmaya çalışan CHP'nin seçim kampanyalarının seçmene bir umut verememesine neden olmuştur. Bu tanıtım filmlerinin seçmene ülkenin geleceğine yönelik bir vizyon, bir umut sunamadığı yönünde değerlendirilmiştir (Milliyet Gazetesi, 13 Eylül 2011). Partinin sorunları teşhiste uzmanlaşması karşılığında aynı oranda sorunların çözümünde de uzmanlaşmamış olması karamsar seçim kampanyasının ortaya çıkmasında etkili olmuş olabilir. Partinin seçim şarkılarında da iktidar partisine yönelik vurgulamış olduğu yolsuzluk söylemi seçimde daha önce de karşılık bulmuyordu, yeni dönemde de karşılık bulmamıştır. CHP "yeni" dönemde izlediği yenilikçi politikalarla birlikte bir takım geçmiş söylemlerinde gündemde olduğu gözlemlenmiştir. Partinin sürekli olarak devletin kurucu partisi olduğu söylemlerinin, devletin kuruluş ilkelerine yapılan vurgunun seçmene cazip gelmediği seçim sonuçları üzerinden değerlendirilebilir. Seçim kampanyalarında gösterilen olumsuz ülke tablosunun seçimde çok fazla ilgi uyandırmadığı seçim sonuçları ile de ortaya çıkmıştır.

6. 13. Sonuç

CHP uzun tarihsel mirası ile Cumhuriyet Türkiye'si'nin en eski siyasal partisi olarak siyasal alan içinde yer almaktadır. Uzun tarih 12 Eylül 1980 darbesinde bir kesintiye uğramakla birlikte, günümüze kadar devam etmiştir. Parti ülke sorunları ile ilgili olarak "devletin kurucu partisi" sıfatıyla çözümlerde aktif role sahip olmuştur. Türkiye'deki siyasal partilerin içinde hiçbir parti ülke siyasetinde bu kadar uzun ömürlü var olmamıştır. Partinin diğer partilerden farklı olarak her dönemde var olması değişen koşullara uyum sağlayabilmesi ile birlikte düşünülmelidir. Ancak partinin en büyük açmazının da bu olduğu söylenebilir. Devletin kurucu partisi olan ve tarihi boyunca, kısa dönemlerde iktidar olması dışarıda bırakılırsa, iktidar olamayan dünyada başka bir örneği olmayan bir durumdur.

Devletin kurucu partisi olarak CHP, herhangi bir tehdit unsuru olarak algıladıkları durumlar karşısında devleti savunan politikaları izlemiştir. CHP'nin tarihsel mirası bu şekilde politikaların ortaya çıkmasında etkili olabilmektedir. Bununla birlikte CHP'nin yeni ortaya çıkan siyasal şartlara şekil verebilmesi, yeni koşullarda aktif rol oynayabilmesi iktidar olmasında etkili olabilecektir. Ancak CHP'nin izlediği partiyi iktidara taşımaktan uzak politikalarıdır. CHP tarihi içerisinde partinin gerçekten iktidar arzusu taşıdığı dönem olarak (SHP de CHP'nin devamı olarak görülürse) "Ecevit CHP"si ile SHP'nin iktidar ortağı olduğu dönemdir. Bu iki dönemde de partinin tüm örgütlerinin aktif olduğu ve partinin yeni politikalarla kitlelerde heyecan yaratabildiği bir gerçektir. Bu dönemde yükselen kimlik, fark ve tanınma politikaları gibi yeni talepler SHP tarafından dile getirilebilmişti (Kahraman, 2010: 226).

Türkiye siyasetine yön veren faktörlerin 1980 sonrasında değişmeye başladığı görülmektedir. Sınıf artık siyaset sahnesinde aktif değildir. Bunun yerine daha parçalı bir yapı arz eden kültürel ve etnik kimliklerin siyasetin ana aktörleri konumuna geldikleri gözlemlenmektedir. Siyasette belirleyici olan bu iki unsurun, CHP'nin politikalarının muhafazakar bir çizgiye kaymasında etkili olmuştur.

Siyasetin değiştiği, sınıfın siyasetteki etkisini kaybettiği, etnik ve dini kimliğin yükselişte olduğu, sosyal demokrasinin krizi gibi konular son dönemde yoğun olarak tartışılmaktadır. Bu koşullara uygun yeni arayışlarla CHP'nin politika arayış çabaları bulunmaktadır. Etnik kimliğin siyasal temsili ve dini kimliğin siyasal temsili ile CHP Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde varlık gösterememektedir. Halkın iki parti dışında başka bir partiye yönelmemesi, bölgedeki seçmen için alternatif bulunmaması ile de birlikte düşünülmelidir. Sınıfsal bağların yeniden kurulması, yoksulluk, tam istihdam, refah devleti gibi konularda seçmeni ikna edici politikalarla seçmen karşısına çıkılması, CHP'nin yeniden sosyal demokrat politikalar benimsemesi tartışmaları CHP'nin 1990 sonrasında günümüze kadar gündeminde yer almaktadır. CHP'nin sahip olduğu miras ile yeni dönem politikalarına uyum sağlayabilmesinin oluşturduğu gerilim partinin arayışlarında etkisini göstermektedir.

YEDİNCİ BÖLÜM:

KÜRT SORUNU VE CHP POLİTİKALARI

7. 1. Giriş

CHP devletin kuruluş süreci ile birlikte ortaya çıkmış olan bir siyasal parti özelliğine sahiptir. Bu anlamda devletin inşa sürecinin yansımalarını parti üzerinde görmek mümkündür. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde bütün politikalar CHP üzerinden devlet eliyle yürütülmüştür. Devletin hakimiyetinin sağlanmasından, modern kurumların devrimler yoluyla kabul edilmesine, ulus inşa sürecine kadar devletin politikalarının CHP üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda CHP'nin Kürt seçmen desteğinin azalması da tek parti dönemi politikaları ile ilişkilendirilmektedir. Oysa CHP, Kürt seçmenden zaman zaman son döneme kadar, farklı oranlarda olmakla birlikte kitlesel destek bulabilmiştir.

Cumhuriyetin kuruluş ve sonrasında devam eden tek parti döneminde çağdaştırma, uluslaştırma, devletin hakimiyetini sağlama çerçevesinde izlenen politikalar ve bunların devlet eliyle parti üzerinden gerçekleştirilmesi, daha sonraki süreçte partinin geçmişte müttefiki olmuş olan aşiretler dışında taban bulmasını zorlaştırmıştır. 1950'li yıllarda çok partili seçimlere gidilmesi ile birlikte CHP'nin bölgede kitlesel destek bulmaya devam etmiştir. 1950'li yıllar Kürt seçmen açısından siyasal sisteme entegre olma dönemi olarak görülebilir. 1960'lı yıllarda ise sol hareketlerin güç kazanmasına bağlı olarak Kürt seçmenler arasında sol hareketler önemli derecede etkili olmaya başlamıştır. 1970'lerde ise benimsenen sol politikalar sayesinde bölgede CHP taban bulabilmiştir. Bu süreç 1980 sonrasında da devam etmiştir. Ancak 1990'lı yıllarda Kürt seçmenle yolların ayrılmasından sonra da partinin tekrar taban bulması zorlaşmıştır. 1990'ların başındaki oy oranları da CHP'nin devamı olan SHP'nin Kürt siyasal hareketini temsil eden HEP ile seçim ittifakına girmesi ile mümkün olabilmiştir (Güney, 2002: 124). 1990'lı ve sonrası yıllarda "bölünme tehdidi" gibi tehditler karşısında CHP'nin 1930'lardaki tarzda politikalara geri dönme eğilimi göstermesi, rejimi koruma misyonu yüklenmesi (Ete, 2010:8) ve partinin demokrasi, özgürlük gibi yönlerde kendini yeniden yapılandıramaması; buna bağlı olarak da rejimin bekçiliğine yönelmesi sonucu bölgede neredeyse tamamen etkisiz kalmıştır. Son dönemde CHP'deki lider değişikliği ile birlikte bölge illerine yönelik bir politika arayışı

ortaya çıkmıştır. CHP'ye yeni liderin gelişiyle birlikte genel hatları ile tüm politikalarda beklenen yansıma partinin Kürt sorunu tutumunda da bir değişimin olacağı beklentisini doğurmuştur.

Bu bölümde CHP'nin bölgede taban bulması açısından özellikle günümüzde gündemden düşmeyen tek parti dönemi politikaları ile ilgili değerlendirmeler yapılacaktır. Tarihsel süreç içerisinde bölgede taban bulan partinin Kürt sorununa yaklaşımları tartışılacaktır. Son dönemde ise siyasetin değişen boyutları olarak etnik ve dini temelli siyasetin yükselmesine bağlı olarak CHP'nin siyaseti ve bu siyasetin değişimi ile bölgedeki partinin desteği üzerinde tartışmalar ele alınacaktır.

7. 2. Cumhuriyet, Ulus-İnşa Süreci ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları

Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan miras ile birlikte Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde modernleşmenin hızı büyük ölçüde artmıştır. Geçmişte olduğu gibi devlet eliyle sağlanmaya çalışılan modernleşme projesinde ülkede bir takım devrimler gerçekleştirilmeye başlanmıştır. İmparatorluk yapısından ulus-devlet inşa etme sürecinde ulus yaratma ve devletin tüm bölgelerde hakimiyet kurma çabası önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Kürt sorunu ile ilgili parti-devlet politikaları da bu dönemde ulus-inşa etme ve modern devletin merkezi egemenliğini kurma boyutlarında uygulanmıştır.

"Cumhuriyet'in ilk yıllarında gözlenen 'ulus-devletten' çok 'devlet-ulus'"tu (Heper, 2010: 271). Bu proje devlet eliyle bir ulus oluşturma misyonu benimsemiştir. Bu politika çağdaşlaşma çerçevesinde yürütülürken öncelikle Ankara'nın egemenliğinin tüm ülke coğrafyasında benimsenmesi ve bir birlik oluşturma çabaları belirleyici olmuştur. Türkiye'de yeni dönemde devlet kendi ulusunu yaratma projesini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu nedenle, devletin benimsediği milliyetçilik anlayışı, toplumun bir topluluğunun ya da topluluklarının değil, devletin tercihlerinin ve önceliklerinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Heper, 2010: 174). Ülkedeki etnik unsurlar da Müslüman oldukları sürece azınlık statüsünde görülmediler ve tüm ülkede yaşayan vatandaşlar eşit olarak kabul edilmiştir. Devletin tüm bireyleri çağdaşlaştırma

politikaları ve bir birlik yaratma amacı toplum üzerinde uygulanan politikalarda belirleyici olmuştur.

Cumhuriyet'in devlet kurma süreci ile birlikte ulus inşa ve merkezileşme sürecinin birlikte yürütülmesinin eş zamanlı olması (Kirişçi ve Winrow, 2007: 111; Yeğen, 2005: 202) bu inşa sürecinin ve özellikle tek parti döneminin sıkıntılarını da beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet'in gerçekleştirdiği devrimlerle ortadan kaldırılan eski kurumların yerlerine yenilerinin yerleştirilmesi ve bunların halk tarafından benimsenmesi halkın rahatsızlık duyduğu konuların temelinde yer almıştır. Yeni devletin egemen olduğu coğrafyada Müslüman tebaa için önemli bir yere sahip olan halifelik makamı gibi bir kurum 1924 yılında kaldırılmıştır. "Bu karar 1920'ler boyunca CHP yönetimi altında Türkiye'yi sekülerleştirmeye götürecek reformlar dizisinin başlangıcıydı" (Çağaptay, 2009: 23). Sekülerleşme sürecinde İslam'ın toplum ve devlet üzerindeki etkisinin kaldırılmaya çalışılması ve o döneme kadar imparatorluk yapısı gereği toplum üzerinde önemli etkiye sahip olan din olgusunun etkisiz kalması anlamına geliyordu. Bunun yerine imparatorluk yapısından çıkmış bir coğrafyada başka bir kurumun ortaya konulamaması ve devletin merkezileşme süreci ile birlikte yasalara bağlı olma durumunun ortaya çıkması devlete karşı isyanlarda önemli bir etken olmuştur (Kirişçi ve Winrow, 2007: 112). Çağaptay (2009: 166)'a göre de devletin 1920'ler ve 1930'lar boyunca Kürtlere yönelik politikasının temelinde sekülarist bir modernleşme, düzenin tesisi, ulus inşa projesi temelinde asimilasyon ve feodalizmin tasfiyesi yer almaktadır.

Devletin kuruluş süreci ile birlikte farklı etnik unsurların bir arada yaşadığı imparatorluk coğrafyasında tek uluslu bir devlet inşa etme sürecinde ülkede yaşayan azınlıklar statüsünde sadece farklı dinlerden olanlar yer almıştır. Müslüman olan diğer etnik unsurlar devlet çatısı altında Türk kabul edilmiştir.⁷⁴ Bu, o dönemde politik vatandaşlık üzerinden giden bir ulus anlayışının temelini oluşturuyordu. Vatandaşlık ve etnisite arasında yapılan ayrımla birlikte Türkiye coğrafyasında yaşayan herkesin vatandaşlık temelinde Türk olduğu kabul ediliyordu. Mahmut Esat Bozkurt'un

⁷⁴ "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti" (İnan, 1969: 351) denir şeklindeki Atatürk'ün kendi tanımlaması 1920'li yıllardaki vatandaş tanımlamasında belirleyici olmuştur.

kullandığı "Kanun Türkü" (Uyar, 2000: 117) vatandaşlık üzerinden Türk kabul edilen anlayışı ifade etmek için ortaya atılmıştır.

Başlangıçta vatandaşlığa dayalı "Türk"lük zamanla devlet kurma sürecinde fiilen egemen etnik çekirdeği oluşturmuştur (Kirişçi ve Winrow, 2007: 113). Vatandaşlığa dayalı bir milliyetçilik kurma anlayışı⁷⁵ teorik olarak başlangıçta hakim iken uygulamaya yansımamıştır. Ulus inşa etme sürecinde teoride vatandaşlığa dayalı milliyetçilik inşa etme çabası dönemin modasına uyarak etnik bir temelde ulus inşasına yönelmiştir. Modern bir devlet inşa etme sürecinde din olgusunun yerine milliyet unsuru konularak toplum üzerinde birleştirici bir etki yapma düşüncesi etnik bir temele kayılmasından dolayı daha da ayrıştırıcı etkiler yapmaya başlamıştır. 1930'lu yıllarda sürekli vurgulanan Türk etnisitesine dayalı, dil tarih çalışmaları ulus inşasında önemli derecede etkili olmakla birlikte Doğu ve Güneydoğu'da bu politikalar sert muhalefetle karşılanmıştır. Yeni devlet bir yandan "milliyetçiliğin tüm dünyada zirveye çıktığı bir dönemde" İslam ve Osmanlıcılığın yerine Anadolu ve Türk tarihinin yer aldığını (Çağaptay, 2009: 73) vurgulamıştır. Devletin uygulamaya koyduğu ulus inşa süreci ülkenin diğer kısımlarında yaşayan farklı etnik unsurlar tarafından büyük ölçüde kabul görürken; Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde kabul görmemiştir. Bu bölgeler dışındaki muhalefetin unsuru yeni devletin yalnızca laiklik politikalarına karşı iken bu bölgelerde ise hem laikliğe karşı hem de ulus inşa sürecine ve devletin otorite kurmasına karşı bir tutum ortaya çıktığı için bu bölgelerdeki muhalefet daha etkili olmuştur.

Ulusal mücadelenin örgütlenme aşamasından itibaren tüm Anadolu coğrafyasını kapsayıcı bir anlayış hakimken (Şimşir, 1973); Beşikçi (1991a: 155)'ye göre 1924 Anayasası'nın hazırlanmasından itibaren bir ulus oluşturma politikası benimsenmeye başlanmıştır. Ülkedeki diğer etnik unsurlar ise Türk kimliğini benimsediği ölçüde bir anlam kazanmaya başlamıştır. Bağımsızlık mücadelesinin yürütülmesinde ve örgütlenmesinde din olgusu bu coğrafyadaki tüm etnik unsurları adlandırmada kullanılmıştır. Ulus kavramı ise Cumhuriyetin ilanından sonra kullanılmaya ve yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede de bir ulus inşa etme süreci benimsenmiştir.

---

⁷⁵ CHP'nin 1931 programında tanımı yapılan ulus kavramı etnisiteye gönderme yapmıyordu (Parla, 1995: 110).

Ulus-inşa etme sürecinde izlenen politikalar ile Türklük üzerinden kurulmaya çalışılan vatandaşlık tanımını benimsemiştir (Bulloch ve Morris 1992; Nagel, 1980).

Cumhuriyet dönemi boyunca Kürt coğrafyasına yönelik yaklaşımlarda ağırlığını hissettirecek olan etnik vurgudan ziyade ekonomi vurgusu olmuştur. Gerek Atatürk'ün gerekse İsmet İnönü ve Celal Bayar'ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi ile ilgili olarak ortaya koydukları çözüm önerileri ağırlıklı olarak ekonomi üzerindedir. Cumhuriyetin erken dönemlerinden ortaya çıkan sol ağırlıklı Kadro hareketinde de bu konuya ilişkin yaklaşım benzer olmuştur.⁷⁶ Etnik bir meseleden ziyade Kürt sorunu ekonomi ve güvenlik boyutlu olarak değerlendirilmiştir. En çok da devletin politikalarında belirleyici olan Kürt sorunun güvenlik boyutu olmuştur. Bu süreç neredeyse Osmanlı'dan itibaren günümüze kadar devlet merkezli olarak düşünülmüş ve güvenlik boyutunu önceleyen politikalar üzerinden konuya yaklaşmıştır. Güvenlik boyutunun yeni kuruluş aşamasında ön planda tutulması ve bunun 2000'li yıllara kadar bu şekilde devam etmesi çözümlerin eksik kalmasının bir nedeni olarak görülebilir.

Ulus yaratma süreci ile birlikte "1920'den başlayarak 1938 yılına kadar ülkede on yedi Kürt isyanı çıkmıştır" (Heper, 2010: 13). Ulus yaratma süreci ile de birlikte düşünülmesi gereken bu isyanlarda devletin belirlediği politikaları ile birlikte isyanlara karşı bastırma girişimleri ve bölgeye yönelik uyguladığı politikalar da etkili olmuştur. Özellikle İskan Yasası ile bölgede isyana karışanlara yönelik yer değiştirme ile ülkenin Batı bölgelerine sürülmeler görülmüş, isyanlarda etkili olduğu düşünülen şeyhlere yönelik, Tekke ve Zaviyeler Kanunu ile şeyhlerin toplumsal alan üzerindeki etkisi ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Kürt isyanlarının çıkmasında 1923'ten sonra oluşan meclisin yapısının da etkili olduğu düşünülmektedir. İlk meclis kurtuluşu sağlama amacıyla olduğu için milletvekilleri açısından daha heterojen bir yapıya sahip olmuştur. İkinci mecliste (1923) ise kurucu kadro tarafından muhalif olabilecek unsurlara milletvekili listelerinde

---

⁷⁶ Kadro hareketine göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kürt aşiret reislerinin egemenliğine bırakılmıştır. Bu da uluslaşma sürecinde önemli bir engel olarak değerlendirilmiştir. Kürt bölgelerinde toprak reformu gibi düzenlemelerle bunun önünün alınacağı düşünülmüştür. Ayrıca feodal yapı modernleşme ve sanayileşme önünde engel olarak görülmüştür. Toprak ağalığı, aşiret liderliği ve tarikat şeyhliği kaldırılması gereken kurumlar olarak değerlendirilmiştir (Türkeş, 2009: 475).

yer verilmemiştir. Şeyh Sait isyanı içinde yer almış olan Azadiler⁷⁷ arasında 1923 seçimlerinde liste dışı kalmış eski Kürt üyelerin olması bu iddiayı desteklemektedir (Kirişçi ve Winrow; 2007: 123; Zürcher; 2010: 253). 1923 seçimlerin yenilenmesi bu anlamda önemli bir etkiye sahip olmuştur. Devletin yeni dönemdeki politikalarını desteklemeyeceği düşünülen mebuslar liste dışı bırakılarak meclis içindeki muhalefet etkisiz kılınmak istenmiştir. Bölgede etkin bir nüfuza sahip olan eski mebuslar da yeni döneme karşı şüphe ile yaklaşmaya başlamışlardır.

Doğu isyanları tek bir nedenle açıklanamaz. İsyanlarda etkili olan bir çok faktör bulunmaktadır. 1925 Şeyh Sait İsyanı'nda halifelüğün kaldırılması ile birlikte emperyalizmin de etkisi bulunmaktadır. 1930 ile 1932 yılları arasında Doğu bölgelerinde çıkan isyanlarda devletin merkezi gücünün tesis edilemeye çalışılması karşısında yerel aktörlerin sahip oldukları güçlerini kaybetmeme çabası etkili olmuştur (Beşikçi, 1992a: 427). Şeyh Sait isyanının gerçekleştirenlere eylemlerinin İngiltere'nin Musul sorunu konusundaki politikasına ne derece işine yaradığının, çok partili yaşam deneyimine ne derece zararlı olduklarının bilincinde olup olmadıkların bilinmesi mümkün değildir. Bu isyanla ülkedeki muhalif unsurların etkisizleştirilmesi ve bu iki gelişmenin ileride daha geniş yaralar açacağı muhtemeldi. Ancak yeni kurulan Cumhuriyetin daha doğarken boğulmamak adına başka şansları da olmamıştır (Ateş, 2010: 236).

1925 ile 1938 yılları arasında çıkan Kürt isyanlarında egemen Türkleştirme politikasına karşı bir ayaklanma özelliği göstermiş olsa da bununla birlikte Beşikçi'nin de ifade ettiği sebepler etkili olmuştur. Bu isyanlar bölgedeki Kürt milliyetçisi liderler tarafından da destek görülürken, dağınık ve birbirinden ayrı ortaya çıktığı için isyanların önemli bir etkisi olmamıştır. Ortaya çıkan isyanlarda da görüldüğü gibi Kürtler arasındaki aşiret, dinsel ve bölgesel ayrılıklar hala etkili bir şekilde kendisini göstermektedir (Güneş-Ayata, 2002). Bu ayrılıklar aynı zamanda Türkiye'de etnik ve

⁷⁷ Şeyh Sait isyanının kökeni, 1923 Mayıs'ında Azadi denilen milliyetçi bir Kürt partisinin kuruluşuna kadar götürülebilir. Bu partiyi, Kürt milliyetçileri ve Osmanlı ordusundaki Kürt subaylar kurdu ve bir zamanlar direniş hareketinin önde gelen bir üyesi ve Muş'taki Mutki aşireti reisi Hacı Musa yönetiyordu, Azadi'nin üyeleri arasında, 1923 seçimlerinde seçilemeyen TBMM eski Kürt üyeleri de vardı. Azadi, Zazaca konuşan aşiretlerin yanı sıra Şeyh Said'den de destek aldı. Azadi'nin taraftarları, başta Hlifetin kaldırılması ve Türkçe'ye dayalı modern eğitim sistemi olmak üzere, yeni Türk hükümetinin politikalarına karşı çıktı. Bağımsızlığa göz dikmişlerdi ve bunu, İngiltere tarafından destekleneceğini umdukları bir isyanla sağlamayı amaçlıyorlardı (Kirişçi ve Winrow, 2007: 123).

ulusal Türk kimliğinin oluşmasını da büyük ölçüde engellemiştir (Kirişçi ve Winrow; 2007: 125). Osmanlı'nın modernleşme çabaları içine girdiği dönemden Cumhuriyet'in kuruluş sürecine kadar milli bir ekonomik alt yapı olmadığı için kimlik oluşturma süreci de yetersiz kalmıştır (Oran, 1993). Öncelikle savaş döneminde topraklarını düşmandan temizleme amacı taşıyan halk bir araya gelebilirken, daha sonraki süreçte bağımsızlığın kazanılması ile birlikte bir ulus oluşturma, bir milli duygu ortaya koyma politikaları ile karşılaşmıştır.

İsyanlar sonrasında gerçekleştirilen zorunlu iskan politikaları ile yerlerinden çıkartılıp Batı Anadolu'ya sürgüne gönderilen şeyhler, ağalar, seyitler belli bir müddet sonra yine geri dönerlerken, bunlarla birlikte sürgüne gönderilen yoksul kesimdeki insanlar ise yerlerine dönememişler, dönseler de yine kaldıkları yerden devam etmişlerdir. Şeyhler, ağalar ve seyitler ise döndüklerinde yine mallarını kullanmışlardır. Eski sınıfsal statüsüne yine kavuşan bu kesim daha sonraki yıllarda merkezi otorite ile daha kolay bütünleşebilirken; yoksul köylüler için ise bu bütünleşme sağlanamadığı gibi bu kesimin merkezi otorite ile çelişkisi daha da artmıştır (Beşikçi, 1992a: 430).

Doğu'da ve Güneydoğu'da çıkan isyanlarla ilgili olarak sürekli bu isyanların dini özellikleri ön plana çıkarılmış⁷⁸ ve bu isyanı çıkaran insanların ve isyanların çıktıkları yerlerde yaşayan insanların etnik farkı göz ardı edilmiştir. İsyanların dini nitelikli görülmesi ve her zaman dış unsurlar tarafından desteklendiğinin ileri sürülmesi bölgedeki sorunun yadsınması anlamına da gelmiştir. Bu da Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki sorunun çözümünde ziyade çoğalarak günümüze kadar gelmesinin nedenlerinden biri olmuştur. Devletin bölgede hakimiyetini gerçekleştirmekte zorlanması, kendisine yerel liderden müttefik seçmesi yolunu seçmesini de ortaya çıkarmıştır. Bölgedeki feodal yapıyı değiştirme amacıyla olan devlet bu kez kendi yanında olduğu müddetçe bölgedeki yapının içinde yer alan aktörlerle işbirlikleri kurmuştur. Devlet ülke genelinde eşrafı yanına çekerek toplumsal alan üzerinde egemenliğini pekiştirme yolunu seçmiştir (Cem, 2011a: 251). Aşiret yapısının bölgede kırıl(a)maması hatta devam ettirilmesi bunun bir işareti olarak görülebilir. Devlet aşiret yapısını kırıp merkezileşmeyi sağlayamadığı ölçüde bu yapı

⁷⁸ Mustafa Kemal ve lider kadrosu 1925 Şeyh Sait isyanını çıkaranlar için karşı-devrimci nitelemesini yapmışlardır (Kili, 1982: 161).

içindeki güçlü aşiretleri kendi yanına çekmenin yollarını aramıştır. Bu toplumsal yapının devamı devleti desteklediği müddetçe sorun olarak görülmemiştir. Bununla birlikte aşiret yapısının kırılması ile Kürt milliyetçiliğinin gelişmesi ihtimali karşısında aşiret yapısının devam etmesi, yani Kürt milliyetçiliğinin oluşmasının önünde bir engel olarak desteklenmiştir.

Bölgede yansıyan eylemler de bu yönde gerçekleşmiştir. Kürtlerin devlet tarafından yönetilmeye çalışılması büyük oranda devlet ile Kürtler arasındaki sorunların temelinde yer almaktadır. "Cumhuriyetin ilk yıllarında Kürtler hala merkezi hükümetin kurumları tarafından değil, şeyhler, beyler ve yörenin diğer ileri gelenlerin tarafından yönetiliyordu. Örneğin Şeyh Rıza'nın Dersim (bugünkü Tunceli) vilayetinde 250 köyü vardı. Şeyh Rıza bu köylerin halkından, başka yerlere taşındıkları zaman bile vergi toplardı. Muş ovalarının büyük kısmını elinde tutan, Musa adında Mutkili bir kişi, yalnızca arazisinde yaşayan halktan vergi toplamakla kalmıyor, aynı zamanda bu topraklardan gelip geçenlerden bağ (haraç) ve ülkenin başka bölgelerinde yaşayan bazı Kürtlerden de vergi alıyordu. Kırşehir ilinin Mucur kasabasındaki bir cemaatin harcamaları Musa tarafından belirlenen 362 köy tarafından karşılanıyordu. Aşiretler halinde yaşayan Kürtler, akrabalığa dayalı toplumsal yapılarını koruduğu halde, akrabalık bağları olmayan Kürtlerin oluşturduğu aşiret meclisleri, otlak haklarını belirleme, yazın ve kışın ovadan yaylaya çıkıp inmeyi denetleme gibi işlevleri yerine getiriyorlardı" (Heper, 2010: 176). Zira Kürt aşiretlerinin Osmanlı'dan itibaren özerk bir yönetim sürdürdükleri gerçeği vardı (Gökalp, 2007; Beşikçi, 1992b; Çağaptay; 2009: 32; Natali, 2009; Yerasimos, 1992: 344; Cem, 2011a). Kürt aşiretlerinin bu yapısının devamından yana politika izleyen Osmanlı İmparatorluğu, aşiretlerin sürekliliğini sağlamış ve onları güçlendirmiştir. Devlet aşiretleri güçlü ve sürekli kılarken aynı zamanda aşiretler arasındaki anlaşmazlıklardan faydalanarak rekabeti desteklemiş ve devlet kendi otoritesini sağlama almıştır (Yerasimos, 1992: 344). Osmanlı'da ortaya çıkmış olan bu aşiret politikası yeni devlet döneminde de devam etmiştir. Cumhuriyet bir yandan devletin merkezi otoritesini sağlama amacıyla olurken diğer yandan da tıpkı Osmanlı'daki gibi aşiretler arasındaki rekabeti destekleyerek devletin otoritesini sağlama amacı taşımıştır. Kürt aşiretlerinin ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kendine özgü toplumsal ve siyasal yapısı yeni dönemin devrimlerinin

önündeki engel olarak görülmüştür. Tek parti döneminde de bunu bastırabilmek yönünde politikalar uygulamaya konulmuştur.

Genç cumhuriyetin ilk on yıllarında merkezi yönetim kurma çabalarına karşı çıkan isyanlar sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da değildi. Ülkenin diğer bölgelerinde de geçmiş dönemde görece özerk bir yaşam sürmüş olan toplumsal kesimler yeni dönemde devletin hakimiyetine karşı yer yer isyan girişimlerinde bulunmuştur (Heper, 2010: 232). Bu isyanlar karşısında da devlerin baskıcı, kendi hakimiyetini tanıtmaya politikaları etkili bir şekilde kendisini göstermiştir.

İsyanlar sonrasında resmi görevlere ve üst düzey görevlere özellikle Türkler getirilmeye başlanmıştır. Kürt isimlerinin yerine Türk isimleri kullanılmaya başlanmıştır. Orduda görev yapan Kürtlere karşı bir hareket başlamış ve ordu içindeki Kürtlerin bundan yakınmaya başlamaları ortaya çıkmıştır. 1924 Mart'ında devlette ve tüm resmi kurumlarda yalnızca Türkçe kullanılması kararlaştırılmış, yerinden yönetim, özerklik gibi istekler, söylemler çağdaş ulus yaratma çabasının önündeki engeller olacağı gerekçesiyle dile getirilmemeye başlanmıştır (Heper, 2010: 187). Bu çerçevede çağdaşlaşma politikasının önündeki her türlü engele karşı sert politikalar benimsenmesi gerçekleşmiştir. İsyanlara yönelik yapılan askeri operasyonlarda her türlü önlemin alınması kararlaştırılmıştır.

1930'lardaki askeri operasyonlar sırasında, askeri birliklere bir yönerge gönderilerek eğer bütün köy halkı devlet kuvvetleriyle çatışmaya girmişse köyün tamamının yakılması ve hayvanlarına el konulması emredilmiş, geri çekilen ya da silahlarıyla birlikte kaçanların sıcak takiple yakalanıp yok edilmesi istenmişti. Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın⁷⁹ 18 Eylül 1938 tarihinde kaleme aldığı bir belgede şunlara yer verilmiştir: "Ekonomiye büyük zararlar veren ve bölgede yasaların hiçe sayılmasından ve düzenin bozulmasından birinci derecede sorumluluğu bulunan Akkırık, Gürk, Dağbey ve Hayri köylerinde halkın şiddetle cezalandırılmasını (tedip) ve köklerinin kazınmasını (tenkil)" isteği kaydedilmiştir (Yeğen, 2009a: 155-158).

İsyanlarla başlayan süreçten itibaren Kürt sorunu ve bölge ile ilgili belirlenecek olan politikalarda neredeyse tüm yetki orduda olmuştur. 1930'lu yıllarda Genel Kurmay

⁷⁹ Mareşal Fevzi Çakmak 1922-1944 yılları arasında Genel Kurmay Başkanlığı yapmıştır.

Başkanı olan Mareşal Fevzi Çakmak, bütün askeri birliklere bir genelge göndererek yol inşaatı, bazı bölgelerin elektrikleştirilmesi ve yeni fabrikaların kurulması gibi meselelerle ilgili alınacak bütün kararların ancak Genel Kurmay Başkanlığı'ndan izin alındıktan sonra uygulanabileceğini bildirmiştir (Cemal, 2003: 56). Kuruluş sürecinden itibaren ülkedeki güvenlik tehditlerinin sürekli askeri önlemlerle çözüleceği geleneğinin de Osmanlı mirası çerçevesinde devam ettiği görülmektedir.

İsmet İnönü hazırladığı Kürt raporunda ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yaptığı gezilerde defterlerine düştüğü notlarda, bölgenin uluslaştırma projesi çerçevesinde yapılandırılmasının gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Devletin otoritesini sağlamak için valilere idam yoluna kadar yetki verilmesi gerektiği yolundaki fikirleri yer almaktadır (Öztürk, 2008: 57). Yine Güneydoğu Anadolu ile ilgili olarak Türk nüfusun bölge illerinde ağırlık oluşturacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiği, yoksa bölgedeki illerin tipik birer Kürt şehri olacağı yolundaki raporlar, uluslaştırma ya da bölgeyi Türkleştirme projesinin izlerini taşımaktadır. Yeni devlet bölgede hakimiyet kuramadığı ölçüde bölge illerini Türkleştirme yoluyla bölgede hakimiyet kuracağı düşüncesinde olmuştur. Devlet hakimiyetinin benimsenmesi de çağdaşlaşmanın bir göstergesi olarak alınmıştır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde ortaya çıkan isyanlarla ilgili isyanlar sonrasında devletin uygulamış olduğu politikalar tek parti döneminde İktisat Bakanlığı yapmış olan Celal Bayar'ın raporunda da yer almıştır. İktisat Bakanı olarak Celal Bayar Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'ne geziye çıkmış ve gözlemlerini "Doğu Sorunu" adlı raporunda dile getirmiştir. Cumhuriyet'in kurucu felsefesindeki gibi bölgedeki sorunu ekonomik temelli gören anlayışa paralel fikirlere bu raporda da rastlamak mümkündür. Ancak Celal Bayar'ın dile getirdiği farklı noktalar devletin bölge haklarına uygulamış olduğu sert politikalardan vazgeçilmesi gerektiğidir. Bayar'a göre isyanlar karşısında devletin uyguladığı askeri yöntemler gerekli fakat yeterli değildir (Mazıcı, 1996: 30-33).

1937 yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir başka isyan çıkmıştır. Dersim isyanı olarak tarihe geçen bu isyan da devletin orayı da merkezi iktidarın hakimiyeti altına alma çabası olarak görülebilir (Beşikçi, 1990; TVYY, 2010). Dersim Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişle birlikte dini açıdan farklı kimliğe sahip olmasıyla yeni dönemde

Sunni İslam'ın devlette belirleyiciliği ortadan kaldırılmaya çalışıldığı için yeni rejimde kendilerinin daha iyi statüye kavuşacaklarını düşünmüşlerdi. Cumhuriyetle birlikte sekülerleşme yolunda atılan adımlar ülkede yaşayan Alevi kesim için yıllarca sürmüş olan ezilmişlikten çıkış olarak görülmüştür. Şeyh Sait isyanını bu bölgenin desteklemeyip devlete yardımcı olması (Çağaptay, 2009: 172) bununla açıklanabilir. Etraflarındaki neredeyse bütün Kürtler isyana destek verirken Dersim halkı ya isyan karşısında tarafsız kalmış ya da devleti desteklemiştir. Dersim halkının cumhuriyet rejiminin öngördüğü laik, modern devlet projelerine bağlı olarak yeni kurulan devletin yanında yer aldığı söylenebilir. Dersim bu coğrafyadaki farklı etnik-dini yapısı ile ve en önemlisi de özellikle devlet açısından, özerk ve aşiret bağlarına sahip kültürü ile müdahaleyi bekliyordu. Bu anlamda Ankara'nın Dersime yaklaşımı da modernleşme, merkezileşme ve feodal düzene son verme ile ilgiliydi. İlginç olan yönünü ise Dersimlilerin geri kalan Kürtlerden farklı olan dili ve dini sebebiyle Türk addedilmeleri oluşturmaktadır (TVYY, 2010).

Devletin kuruluş sürecinde ve tek parti döneminde sadece Kürt sorunu değil diğer etnik unsurlarla birlikte devletin konuya yaklaşımı ulus inşa etme süreci ile birlikte düşünülmüştür. Özelde Kürt sorunu ise devletin sadece etnik bir yaklaşımını ortaya koymaz. Etnik bir mesele olmakla birlikte milliyet, güvenlik, merkezileşme ve modernizasyonla birlikte değerlendirilmiştir (Çağaptay, 2009: 251).

Ulusun oluşmasında din olgusu önemli bir rolü oynamakla birlikte devletin yasal düzenlemelerinde ve vatandaşlık algılamasında İslam olup, gayri Türk olanlara karşı bir ayrıcalık görülmemektedir (Tunçay, 2010). Azınlık statüsünde görülenler ise sadece gayri Müslimler olmuştur. Bu durum da Kemalizmin üç Türklük kategorisinden ilkinin her zaman belirleyici olduğunu göstermektedir.⁸⁰ Lozan Konferansı'nda da bu dünyaya anlatılmıştı ve çağdaş fikirlere uygun olan bu yaklaşım herkesten kabul görmüştü. Yalnız Hristiyanlar azınlık statüsüne alınıyor diğer tüm etnik gruplar devletin eşit hak sahibi vatandaşları olarak kabul ediliyordu (İnönü, 2007a: 229).

⁸⁰ Kürtlerle ilgili olarak da yapılan araştırmalarda Kürtlerin ayrı bir ırk olmadığı, aslında gerçek Türkler oldukları Oğuz ve Buğduz aşiretlerine bağlı klanlar olduklarına yönelik yeni yeni tezler bu dönemde yoğun olarak ortaya atılmıştır (Özok, 1990; Arvasi, 1986; Feyzioğlu, 1982).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da meydana gelen isyanlarla zorlu bir sürecin başlangıcı olurken, tüm ülkede örgütlenme çabası içinde olan CHP de örgütlenmesini yeniden düzenlemek zorunda kalmıştır. Çünkü bölgede çıkan isyanlarda partinin yerel örgütlerindeki görevlilerden de isyana karışanlar olmuştur (Turan, 2011: 266). Yeni devrimlerle birlikte bölgede yoğun örgütlenme çabası içinde olan parti, halkevleri, halk odaları ile de bölgede örgütlenip projesini (Çeçen, 1989) uygulama çabası içindeyken bölgede çıkan isyanlarla birlikte bu örgütlenmesini büyük ölçüde sekteye uğratmıştır. O dönemden itibaren de bölgede ortaya çıkan isyanlar, başkaldırıları askeri yöntemlerle çözülme yoluna gidilmiştir.

CHP kuruluşundan itibaren kendi projesine direnç göstereceğini düşündüğü aşiret yapılarını etkisiz kılma çabasında olurken, parti-devlet politikalarını benimseyen aşiretlerin ise yapılarına ilişmemiştir (Turan, 2011: 272). Zaten aşiret yapısının devam etmesi dinsel ve aşiretsel çıkarların peşinden gitmeleri, Kürtlerin ulusal çıkarlarının peşinden gitmelerini de engellediği için (Natali, 2009: 127) bu yapının devleti desteklemesi önem arz etmiştir. Bu daha çok değiştirip dönüştürme amacından çok hakimiyetini benimsetme amacını ortaya koymaktadır. Uygulanması planlanan devrimler ile de parti-devlet birlikteliği olduğu için parti uygulamaları olarak görülmüş ve devletin dolayısıyla da partinin Doğu bölgelerinin geleneksel yapıları ile çatışma süreci bu dönemde başlamıştır.

1930'lu yıllarda devletin ulus oluşturma politikaları ile birlikte tüm Doğu Avrupa'da otoriter milliyetçilikler hüküm sürmüştür. Bu gelişme tüm Avrupa ülkelerinde milliyetçiliklerin gelişmesi için önemli fırsatlar sunmuştur (Çağaptay, 2009: 3; Çavdar, 2004: 364). Otoriter milliyetçiliğin yükselişi sadece Avrupa'yı değil dünyayı etkisi altına aldığına söz edilebilir. Kendine has bütün niteliklerine rağmen 1930'lu yıllarda Türkiye'nin durumu eşsiz değildir. İki savaş arası dönemin diğer Balkan devletleri de etnik mühendisliğin bir aracı olarak demografik tedbirlere başvurmuşlardır (Çağaptay, 2009: 255). Tüm Avrupa ülkelerini etkileyen bu süreç Türkiye'de de etkili olarak devletin milliyetçi politikalarının temelini oluşturmuştur. 1930'lu yıllarda yeni bir dünya savaşı için esen rüzgarlar da bu dönemde devletlerin milliyetçi politikalarını destekler nitelikte olmuştur (Kahraman, 2010: 192). Dünya konjonktüründeki bu durum karşısında yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti bir yandan ulus-devlet inşa etme

çabası içindeyken diğer yandan da belirtileri görülen olası bir savaşın dışında kalma ama aynı zamanda da savaşa hazırlık yapma zorunluluğu içerisindeydi. Ülke siyasetini ve devletin izlediği politikaları yönlendiren bu üç gelişme ifade edilebilir.

Tek parti iktidarı döneminde uygulanan ulus inşa politikaları, partinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki yurttaşlara ulaşmasını zorunlu kılmıştır. Ancak CHP'nin bu dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde yeterince örgütlenemediği yönünde görüşler bulunmaktadır.

Kürtler Cumhuriyet'e karşı uysal göründükleri kadar da ilgisizdiler. Bunun bir işareti Kürtlerin CHP'nin organizasyon yapısı içerisinde herhangi bir katılımının olmamasıydı. 1938 yılı itibarıyla CHP, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Van, Tunceli ve Urfa'nın dahil olduğu Fırat'ın doğusundaki iller hariç Türkiye'nin bütün illerinde şubelere sahipti. Ülkeyi yöneten partinin, Kürt nüfusunun hakim olduğu illerin hiçbirinde kurulmamış olması çarpıcıdır. Geç dönem Kemalizmi Kürtleri, Cumhuriyet'in itaatkar ama etkisiz üyeleri haline getirmiştir (Çağaptay, 2009: 177).

Her ne kadar Çağaptay CHP'nin Fırat'ın doğusunda şubeleri olmadığını iddia etse de, partinin gerek örgütleri ile gerekse de halkevleri ve halk odaları ile ülkenin tüm yerlerinde örgütlenme seferberliği içinde olduğu Turan (2011)'in çalışmasında ayrıntıları ile yer almaktadır. Ancak bölgede çıkan isyanlar sonrasında CHP örgütleri içinde yer alanların da isyanlara karışmış olması partinin bölgede teşkilatlanmasını etkilemiştir.

Cumhuriyet'in kuruluş süreci ile birlikte ortaya çıkan gelişmelerin, CHP'nin tek parti olması sebebiyle uygulanan politikaların CHP ile birlikte anılmasında etkili olduğu söylenebilir. Devletin otoritesini sağlama çabası kuruluş döneminde tüm ülkede etkin olan bir politika olmuştur. Devletin politikalarında otoriteyi tesis etme birinci sırada yer almıştır. CHP'nin kuruluşunun devletin kuruluşu ile birlikte olması, daha sonraki dönemlerde seçmen gözünde CHP algısını etkilemiştir. Bir anlamda bu dönemde CHP ile ittifak kurabilmiş, daha doğrusu devletin politikaları ile çatışmamış olan yerel aktörler daha sonraki dönemlerde de CHP içinde yer alabilmişlerdir. Ancak 1950'lilerin sonlarına doğru Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde CHP'nin kitlesel destek bulabilmesi bu tek parti döneminin CHP algısında temel belirleyici olmadığını göstermektedir. Güneydoğu Anadolu'nun geçmişten gelen özelliği ile birlikte etnik olarak da yeni dönem politikaları ile uyuşmadığı söylenebilir. Devletin ulus inşa etme süreci,

çağdaştırma ve otorite sağlama politikaları bu 1950'lere kadar devam etmiştir. Ancak 1950'de iktidarın değişmesi ile birlikte tek parti döneminden farklı politikalar izlenmeye başlanmıştır.

7. 3. Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasının Kürt Seçmene Yansımaları

Türkiye'nin dünyadaki değişmelere bağlı olarak II. Dünya Savaşı sonrasında çok partili siyasi hayata geçmesi, ülkedeki kitlelerin siyasallaşmasını önemli ölçüde sağlamıştır. Bu siyasallaşma aynı zamanda siyasal partilerin düzenin meşruiyetini sağlama işlevleri açısından da düşünüldüğünde, kitleleri siyasal sisteme bağlayıcı bir işleve sahip olmuştur. Özellikle Kürt seçmen açısından seçmenin siyasete ilgi duyması ve önünde bir seçeneğinin olması sisteme siyasal partiler aracılığı ile bağlanmasını büyük ölçüde sağlamıştır.

Çok partili siyasi yapı ve demokrasi ile bir dönem bölgenin yapısını değiştirmeye çalışan politikalar yerine bu yapının devamından yana politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Yeni dönemle birlikte seçimlerde Kürt şeyhler ve beyler siyasetin içinde yer almaya başladılar. Yeni dönemde CHP ve DP de Kürt şeyhlere ve beylere bölgede oy alabilmek için seçilme imkanı tanıdılar. Tek parti döneminde şeyhlere ve ağalara yönelik uygulanan politikalar yerini onlara ittifaka bırakmıştı. Sadece DP'nin değil CHP'nin de bu dönemde ağalar ve aşiretler üzerinden kendisine müttefik aradığı bir gerçektir (Heper, 2010: 250). Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde bu dönemde seçmenlerin siyasete olan ilgilerinin artması siyasallaşmayı sağladığı gibi devletin otoritesinin pekişmesi olarak da yorumlanabilir. Bölgedeki güçlü yerel aktörler siyasal partiler açısından birer müttefik olarak görülmeye başlanmıştır. Ağalar üzerinden işleyen bir siyasetin ortaya çıkması da bölgedeki köylü ve yoksul kesimleri siyasetten uzakta tutmuştur.

Cumhuriyetin ilanından sonra Doğu Anadolu'da merkezi otoriteye karşı yapılan isyanlar ve isyanlarla birlikte meydana gelen sürgünler sonunda aşiret reisi, toprak ağası, şeyh gibi Doğulu egemen sınıflar başlıca iki büyük kümeye ayrıldı: Bir kısmı merkezi otorite ile sürtüşüp onun hışmına uğradı, bir kısmı da onunla gayet iyi şekilde geçinerek onunla bütünleşerek çıkar birliğine girdi. 1945 yılına kadar geçerli olan bu

durum, 1945'ten sonra farklı bir boyut aldı ve devletle sürtüşen sürtüşmeyen ayrımı ortadan kalkmaya başlamıştır (Beşikçi, 1992a: 641-642). Bölgede ortaya çıkan bu isyanları sonuçları ile görülen bölgedeki kimi aşiretlerin devletin yanında yer almaları devlet politikalarında bölgedeki sosyal yapının devamından yana bir tavır alınmasında da etkili olmuştur. Zira bölgedeki aşiretler arasındaki bu çekişmelerin devam etmesi, devletin egemenliğini kurması açısından yardımcı bir unsur olarak görülmüştür. Çok partili siyasal yapının kurulması ile birlikte de bölgedeki unsurlar Türk siyasal sistemi içine çekilerek, bölgedeki isyanların etkisiz kalması sağlanmıştır.

İşin özü Kürtlerin Türkleşmeye başlaması 1950 sonrasında yaşanan hızlı değişimlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. 1950 ile 1980 arasında Kürtlerin siyasi ve ekonomik katılım üzerinden Cumhuriyetle entegrasyonu ve bir çok Kürt'ün Batı Anadolu'ya göç ederek Türkleşmeleri bu dönemde gerçekleşmiştir (Yeğen, 2009b: 14-17). Kürtlerin yerlerinin değiştirilmesi aslında yeni dönemin bir özelliği değildi. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren devletin Kürtlere yönelik yaygın olarak kullandığı bir politikaydı (Çağaptay, 2009: 138). Yeni devletle birlikte de devletin zorunlu iskan politikaları çapları büyük ölçüde gerçekleşen isyanlar karşısından bir yerde zorunlu olarak uyguladığı politikalarıdır.

Çok partili siyasete geçişle birlikte de bölgede devletin kuruluş döneminde ve tek parti döneminde olduğu gibi isyanlar olmadığı gibi, bölgedeki yerel aktörler sistemin içine büyük ölçüde "olduğu gibi" dahil edilmiştir. Yeni dönemde bir dönem öncekinin bölgede devlet hakimiyeti kurma ve ulus inşa etme politikaları, siyasal partiler tarafından bölgedeki aktörleri kendi yanlarına çekebilme politikaları ile devam etmiştir (Çavdar, 2004: 321). Bir dönem önceki ortaya çıkmış olan sorunlarla ilgili olarak bunları çözüm yolları ve politikaları geliştirilmeden mevcut yapıdan siyasal kazanç sağlanmaya çalışılmıştır. Benzer şekilde mevcut yerel aktörler de "oy" kavramının farkına varmışlar ve karşılıklı bir ilişkiler zinciri ortaya çıkarabilmişlerdir. Bu ilişkiler sağlıklı kurulduğu müddetçe de bölgede herhangi bir sıkıntı ortaya çıkmamıştır.

Tek parti döneminde uygulanan bölgeye yönelik politikalarla birlikte bölgenin yapısı değiştirilmeye çalışılmış ama bu başarısız olduğu ölçüde de çelişkisi artarak devam etmiştir. Özellikle zorunlu iskanla ülkenin batısına gönderilen şeyhler, ağalar, seyitler

yine bir af kanunu ile tekrar yerlerine gelmişlerdir. Bölgedeki üst yapı kurumları ile mücadele edilirken bu üst yapıyı üreten alt yapı kurumlarına dokunulmamıştır. Bu süreç çok partili siyasete geçilmesine kadar bu şekilde devam etmiştir. Çok partili siyasal bir yapıya geçildikten sonra ise devletin üst yapı da olsa değiştirme kaygısının yerini bölgedeki yapılar içinde kendisine müttefikler bulmak olmuştur. Halkın oyunun değer kazanması ile birlikte halkın oyu üzerinde kontrol yeteneği olan ağaların, şeyhlerin, aşiret reisi gibi kişilerin de değeri artmıştır. Bu süreç aslında siyasal anlamda bölgenin devletle bütünleşme sürecini de beraberinde getiriyordu. Tek parti döneminde bölgenin merkezi otorite ile bütünleştirilme çabaları yeni dönemde bir "kendiliğindenlik" havası içinde gerçekleşiyordu. Devlet bu geleneksel yapıyı değiştiremediği ölçüde bu yapıyı olduğu gibi kendisi ile bütünleştirmenin yollarını aramıştır.

Böyle bir yapı üzerine kurulan demokraside ise halkın kendisi değil "oy"u değerli olmuştur. Halk kendisi için en doğru seçimleri yaparak temsilcilerini seçerken mecliste seçilmiş temsilciler kendi çıkarları etrafında politikalar yapmışlardır. Toprak reformu tartışmaları sırasında sadece Doğu ve Güneydoğu'dan seçilmiş vekillerde değil ülkenin batısından seçilmiş vekillerde yasaya inanılmaz ölçüde muhalefet gelmiştir. Cavit Oral, Adnan Menderes, Emin Sazak tasarıya şiddetle karşı çıkmışlardır. Emin Sazak, tasarımı veren Şevket Raşit Hatipoğlu'na "tasarıyı geri al!.. Tasarı geri alırsa Beylik Köprü'deki otuz bin dönümü hibe ediyorum" demiştir. Hatipoğlu'nun "yasa ile alsak ne olur?" sorusuna karşılık da "yasa ile olmaz, devlet araziye zorla alırsa, Eskişehir havalisinde Emin Sazak ölür" demiştir (Beşikçi, 1992a: 450). Tek parti döneminde uygulanan politikalarla özellikle Doğu ve Güneydoğu'da, bölgedeki toprak ağalarının etkisi kırılmamış tam tersine geçici olarak sürgünlerle oradaki sorun üstesinden gelinmeye çalışılmıştır. 1960 müdahalesinde sürgüne gönderilen 55 ağanın 54'ünün DP'ye, 1'inin de CKMP (Beşikçi, 1992a: 450) mensup olduğu bölgedeki ilişkilerin ve devletin yaklaşımının bir şeklini vermektedir.

Tablo 30: CHP ve DP'nin 1950'li Yıllarda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Almış Oldukları Oy Oranları

İLLER	1950 Seçimleri			1954 Seçimleri			1957 Seçimleri		
	CHP	DP	Katılım Oranı	CHP	DP	Katılım Oranı	CHP	DP	Katılım Oranı
Adıyaman	-	-	-	-	-	-	37,7	49,8	82,5
Diyarbakır	47,2	52,8	90,2	35,7	61,4	92,8	30,14	49,2	66,1
Gaziantep	41,4	58,6	90,9	41,4	58,5	93,1	47,3	48,0	85,2
Mardin	49,7	42,8	88,2	41,2	55,9	87,3	53,1	46,3	78,8
Siirt	41,0	59,0	87,7	26,2	59,5	83,5	43,4	49,5	77,9
Şanlıurfa	48,1	51,9	88,7	39,1	49,8	90,9	51,9	45,4	75,7
Bölge Ortalaması	45,5	53,0	89,1	36,7	57,0	89,5	43,9	40,0	77,7
Ülke Geneli	39,6	55,2	89,3	35,1	58,4	88,6	41,4	48,6	76,6

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul> (Erişim tarihi: 16/11/2011)

CHP'nin 1950'li yıllar boyunca bölge illerinden almış olduğu oy oranlarına bakıldığında, bölgedeki illerden CHP'nin 1950 seçimlerinde diğer iki seçime göre düşük oy alması halkın tek parti dönemi iktidarının "tüm uygulamalarından" bıkmış olması ve DP'nin kitlelerin gözünde büyük bir umut olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

1950'li yıllar boyunca iki partinin Güneydoğu'dan aldığı oylar arada değişiklikler ile birlikte önemli oranlarda olmuştur. 1950 seçimlerinde geçmiş dönemin etkisi ile de CHP'nin bölgedeki yerel aktörlerle kurmuş olduğu ittifaka bağlı olarak gücü devam etmiştir. 1950 seçimlerinde DP'nin Kürt illerinde önemli bir ağırlığı olmakla birlikte ülke geneli ile kıyaslandığında CHP'nin bölgede daha etkili olduğu görülmektedir. Bu durumda temel belirleyicinin CHP'nin tek parti iktidarı boyunca ittifak kurabildiği yerel aktörlerin gücü olduğu iddia edilebilir. 1954 seçimlerinde DP'nin aldığı oy oranlarının artmaya başlaması DP iktidarı ile birlikte tek parti döneminin merkezileşme politikaları ve uluslaştırma politikalarının gevşemesi ile birlikte düşünülmelidir. Bruinessen (1993: 340)'e göre DP döneminde gevşetilen asimilasyon politikaları etkili olmuştur. 1957 seçimlerinde bölgede ise CHP'nin oy oranlarındaki artış ülkedeki ekonomik güçlüklerle ilgilidir. Yerel ve genel seçim sonuçlarında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde seçim katılma oranları Türkiye ortalamasının üstünde yer almaktadır. Bu da Kürt seçmenin Türk siyasal sistemine entegre olmasını göstermesi açısından önemlidir. Kürt seçmeni ve siyasetçisi mevcut siyasal yaşama katıldıkça sistemle bütünleşebilmiştir. Mevcut partilere katılma yolunun açık olması ve mevcut partiler içinde siyaset yapabilmesi Kürt seçmenini ayrı bir siyasi parti çatısı altında siyaset yapmaya yönlendirmemiştir.

7. 4. Sol Hareketler ve CHP'ye Kürt Seçmenin İlgisi

1950'li yıllardan sonra yaşanan ekonomik ve toplumsal değişmelere bağlı olarak modernleşmenin etkileri toplumsal ve siyasal alanda kendisini daha çok hissettirmeye başlamıştır. Bu dönemin Kürt etnik kimliği ile ilgili olarak önemli bir gelişme de kentli ve eğitilmiş bir Kürt nüfusun yetişmeye başlamış olmasıdır. Eğitilmiş ve kentli yetişen bir kısım Kürt gençliği dünyadaki politizasyon sürecinin de etkisi ile birlikte siyasal alanda yer almaya başlamıştır.

1960'tan itibaren müdahalenin ardından kabul edilen yeni anayasa ile sağlanan geniş özgürlükler ve örgütlenme imkanı sayesinde siyasal hareketler de gelişme imkanı bulmuştur. Ülkenin kendi koşullarındaki gelişmelerle birlikte dünyada yükselen sol hareketler de ülkedeki solun gelişmesine imkan sağlamıştır. Kürt unsurlar da bu dönemde kendi kültürel taleplerini sol partiler içinde savunma imkanı bulmuşlardır. Bu dönemde siyaset-sınıf bağının güçlü olmasına bağlı olarak politize olan Kürt gençliği de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'ndeki sorunu ekonomik temelli olarak görmüşler ve Doğu ve Güneydoğu'daki sınıfsal yapının değişmesi gerektiği yönünde sınıfsal bir söyleme sahip olmuşlardır.

1960 İhtilali ile birlikte askerler tek parti dönemindekine benzer politikalarla Kürt bölgesinde hakimiyet kurmayı planlamışlardır. Köylere Kürtçe adlar yerine Türkçe adlar ve elli beş ağanın sürgünü gibi politikalarla bir baskı rejimi kurulması hedeflenmiştir (Heper, 2010: 208; Beşikçi, 1992a: 453). Çünkü kentlere göç ile birlikte Kürtlerin politizasyonu artmış; bunun da Kürt etnik bilincini doğurması anlamında askerler tarafından kaçınılması gereken bir durum olduğu düşünülmüştür. Ancak 1961 Anayasası'nın vermiş olduğu geniş örgütlenme hakkı ve özgürlüğü sayesinde Kürtler giderek kendi etnik kimliklerini fark etmeye başlamıştır. Siyasal ve toplumsal alandaki geniş örgütlenme hakkı ile de Kürt kesim sol hareketler içinde yer almıştır. Bununla birlikte 1950'lerin başından başlayan tarımda makinalaşma ve tarımsal ürünlerin savaş sürecinde ve sonrasında artan talebi kırsal kesimde görece bir rahatlama sağlamıştır. Kırsal kesimde 30 bine yakın traktör 1950'lerde çiftçilere dağıtılmıştır. 1956 yılına gelindiğinde 1924'te 220 olan traktör sayısı 43.727'ye yükselmiştir (Akşin, tarihsiz(b): 215; Ceyhan, 1989). Traktör sayısında görülen artış bu dönemdeki tarımda makinalaşmanın boyutlarını göstermesi açısından anlamlıdır. Tarımda makinalaşma bir

yandan göçü doğururken bir yandan da kırsal kesimdeki geniş toprak sahiplerinin konumunu güçlendirerek (Natali, 2009: 157) hükümetin siyasal tabanını güçlendirmiştir (Toprak, 1981: 88). Tek parti iktidarı döneminden sonra ortaya çıkan bu gelişmeler Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin toplumsal yapısı içinde belirleyici olan ağaların iktidarla olan ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır. DP iktidarı zamanında gerçekleşen bu gelişmeler aynı zamanda bölgede merkez sağ partilere bakışı da olumlu yönde pekiştirmiştir.

Geçmiş dönemlerde devletle yaşanan sıkıntılar çerçevesinde Kürtler kendi varlıklarını 1960'lı yıllarda gelişen sol hareketler içinde ifade edebilmişlerdir. Yukarıda değinilen tek parti döneminde ulus oluşturma projeleri çerçevesindeki politikalardan etkilenen seçmenler 1960'lı yıllarda ülkede gelişen sol hareketler içinde yerini bulabilmiştir. Kürtler ile birlikte Aleviler de benzer şekilde sol hareketler içinde yer almışlardır. Büyük şehirlerde okuyan Kürt öğrenciler sınıfsal temelde konuya yaklaşarak geldikleri bölgelerin kalkındırılması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Yine de Kürt hareketi bu dönemde sol hareket ile benzer politikaları benimsemeleri nedeniyle bir arada bulunabilmiştir. Sol hareketin farklı fraksiyonlarında yer alan Kürt hareketi, solun güçlendiğini gören CHP'nin de sola kayan politik söylemleri sayesinde CHP Kürt seçmenden önemli ölçüde destek bulmaya başlamıştır.

Kürtler arasında dini inançlar Aleviler ve Sünni mezhebinin Şafi kolundan olanlar yer almaktadır. "Müslüman Kürtler" (Heper, 2010: 179) olarak adlandırılabilir olan Şafi olanlar arasında dinin belirleyiciliği daha ön plandadır. Bu kesim daha çok dini kimliği içselleştirmiştir. Çok partili siyasi düzenin kurulması ile birlikte bu kesim daha çok merkez sağ partiler içinde yer almıştır (Heper, 2010: 179). Bu durum günümüze kadar devam eden bir süreç olarak görülebilir. Kürt siyasal hareketi içindeki diğer bir grup da bugün BDP içinde yer alan kesimdir. Bu kesimin diğer gruba göre daha seküler olduğu söylenebilir. Sol içinde yer almış olan da büyük oranda bu kesimdir.

1970'li yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde halka yönelik uygulanan baskılar sonucunda DDKO'nun dile getirdiği sorunlar öncelikle TİP'te karşılık bulmuştur. Bölgede uygulanan askeri baskılarla ilgili olarak bu konu meclis gündemine de getirilmiştir. Özellikle TİP'in savunduğu konular CHP milletvekilleri

tarafından da Cumhurbaşkanı'na konu ile ilgili olarak muhtıra verilmesi ile gündeme getirilmiştir (Beşikçi, 1992a: 574).

Yine bu dönemde Doğu Anadolu'da düzenlenen Doğu mitingleri adı ile anılan mitinglerde bölgenin hakim sınıfının etkisi dışında bir politize olma durumu ortaya çıkabilmiştir. Mitinglerde yer alan dövizlerdeki sloganlar siyasal alanın özelliği açısından dikkate değerdir:

- Doğulu, kanuni hakların için çalış, didin! Hak istemekle birlik bozulmaz.
- Amacımız kardeşlik, eşitlik ve mutluluğu gerçekleştirmektir.
- Faşizm ve emperyalizme karşı savaştan bütün halklar ve yiğit savaşçılarla beraberiz.
- Batı'ya medeniyet, Doğu'ya cehalet neden?
- Jandarma değil, öğretmen istiyoruz!..
- Karakol değil, okul istiyoruz!..
- Doğu-Batı yoktur, diye diye uyutulduk.
- Doğu'nun kaderi açlık, işsizlik, hor görülme. Batı vatan, ya Doğu ne?
- Doğulu, insanlığını ve vatandaşlığını mutlaka kabul ettirecektir.
- Batı'ya fabrika, yol. Doğu'ya komando, karakol.
- Batı'ya imar, Doğu'ya istismar.
- Milli gelir: Manisa 2350, Ağrı 500, Aydın 2500, Hakkari 250.
- Anayasa ilerde, onu geri itemezsin!..
- Dipçik değil, uzanan el isteriz!..
- Beş yıllık plan, hepsi yalan. Doğulu uyan!
- Mideme ekmek, sırtıma gömlek.
- Yaşama hürriyeti, insanlık hürriyeti, okuma hürriyeti istiyoruz!..
- Doğu, sürgünlerin yatağı değildir.
- Lafi bırak, Doğu'ya bak!
- Bütün dövizlerde belirtilmek istenen güvence, sanıldığı ve iddia edildiği gibi bölücülük ve bölgecilik değil, anayasa tarafından güvence altına alınan hakların alınması ve Doğu-Batı dengesizliğinin giderilmesidir (Beşikçi, 1992a: 602).

Bu dönemde dile getirilen tartışılan sorunlarla CHP'nin sahip olduğu söylem uyduğu ölçüde CHP bölgede taban bulabilmiştir. Sol söylemlerin CHP'de ön planda olması parti ve bölgedeki seçmeni bir araya getirebilmiştir.

Doğu mitinglerine TİP doğrudan doğruya katılmıştır. Diğer partiler bu mitinglere doğrudan katılmamışlardır. Mitinglerle ilgili görüşlerini bildirmişlerdir. İktidar partisi mitingleri bölücülükle suçlarken, CKMP lideri Alparslan Türkeş ve CHP lideri Bülent Ecevit konuşmalarında mitingler için halkın kendi sorunları için bir araya gelmesi olarak yorumlarda bulunurlarken İP'nin mitinglere sahip çıkmasını eleştirmişlerdir. CHP'li Kemal Satır ise mitinglerle ilgili parti olarak mitingleri

ciddiyetle takip ettiklerini ve bu toplantıların vatan bütünlüğüne tehdit olmadığını sevinçle gördüklerini ifade etmiştir (Beşikçi, 1992a: 608-609).

16 Şubat 1969'da Gaziantep'te düzenlenen "Emperyalizme Karşı Savaş Mitingi", 22 Şubat 1969 tarihinde Malatya'da düzenlenen "İşsizlik-Açlık ve Emperyalizme Karşı Savaş Mitingi", 17 Mart 1969'da Diyarbakır'da düzenlenen "Hürriyet ve Anayasa Nizamını Korumak Tasarısını Protesto Mitingi" ve 19 Nisan 1969'da Ağrı'da düzenlenen "İşsizliğe Karşı Savaş Mitingi" mitinglerle birlikte başlayan bilinçlenme hareketini ve emekçilerin okumuş kesimi ile halkın kurmuş olduğu diyalogu göstermesi açısından önemlidir (Beşikçi, 1992a: 612-613).

Bu dönemde dernekleşme oranı artarken sendikalara kayıtlı üyeler içinde tarım dışı sektörlerdeki işçilerin oranı % 6'dan yüzde 50'ye yükselmiştir (Kalaycıoğlu, 2002: 253). Bu gelişmeler de sol tabanın ve siyasetin toplumsal alanda karşılık bulmasını sağlamıştır. Kürtler de sol hareket içinde kendilerini ifade etmeye başlamışlardı. Ülkedeki sol görüşlerin yükselişe geçmesi Kürt siyasal hareketi için de gerekli ortamı sağlamıştı. Kürt hareketi içindeki gruplardan birisi DDKO'uydu. Ve bu hareket TİP içinde yer almıştı. Kürt sorunu ile ilgili de ilk olarak TİP'in dördüncü kurultayında önemli bir sorun olarak görülmesi ve çözülmesi gereken bir sorun olarak değerlendirilmesi dile getirilmiştir. TİP de diğer partiler gibi başlangıçta Kürt sorunu ekonomik temelli bir sorun olarak görmüştü. Feodal yapının ve ekonomik sömürünün ortadan kalkması ile Doğu sorunu da çözülecekti (Heper, 2010: 233; Güney, 2002: 122; Aybars, 1988).

Kürt sorunu ile ilgili olarak faaliyette bulunan DDKO 1969'da kurulmasından itibaren etkili olmaya başlamıştır. Devrimci ve radikal bir söyleme sahip olan bu örgütlenme modeli içinde Kürt toplumunun dinsel, aşiretsel özellikleri yerine daha sol özellikle ön plana çıkartılarak, hükümete karşı da Kürt dilinin tanıtılması ve Kürtlere kültürel haklar verilmesi yönünde faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Kürtler içindeki özellikle sol kesimden bu tür talepler gelmiştir (Natali, 2009: 152). Kürtler ile Türkler arasında önemli bir bağ olan din olgusu, bu sol hareketlerle birlikte etkisini sol-seküler bir Kürt hareketi ile paylaşmaya başlıyordu. DDKO'nun kullanmış olduğu bu söylemin sınıfsal temelde ifade edilmesi Kürt ve Türk gruplarını siyasal mücadelelerinde bir araya getiriyordu. Doğu Anadolu'nun sorunları kapitalist ve emperyalist politikaların bir

sonucu olarak görülüyor ve kullanılan bu dil tüm devrimcileri bir arada tutuyordu. Kirişçi ve Winrow (2007: 131)'a göre Marksist söylemdeki Kürtler ile Türkler geleneklerine bağlı olan Kürtlere oranla daha çok ortak paydada bir araya gelebiliyorlardı.

Aynı zamanda 1960'larda yoğunlaşan ekonomik dönüşümlerle birlikte kırsal kesimlerden kentlere yaşanan yoğun göç, kentlerde yoksul kesimlerin ve işçilerin sayılarının artmasına neden olmuştur. Kentin çeperlerine yerleşen kırsal nüfus kentlerdeki sanayi sektörlerinde işçi olarak büyük ölçüde iş bulabilmiştir. Göç eden kesimlerin içinde de Kürtler önemli bir sayısal üstünlüğe sahip olmuştur. Kentteki Kürt nüfus, sınıfsal siyasetinde etkili olmasından dolayı da kendisini toplumsal alanda işçi kimliği ile tanımlamış ve işçi hareketleri içinde yer almıştır. Kente entegrasyonla da birlikte düşünülebilecek olan bu süreç Kürt kesimin kendi kimlik tanımlamasında etkili olmuştur.

1971 müdahalesi yükselmekte olan sol mücadele ve bunun parçası olarak siyasal alan içinde örgütlenmiş bir çok yapıyı dağıtmayı hedeflemiş ve bunu büyük ölçüde de başarmıştır. 1970'lerin politize ortamı içinde yeniden siyasal faaliyetlere girişen Kürt ve Türk grupları arasında bu kez 1960'lı yıllar boyunca gerçekleşen ortak payda azalmış gözüküyordu. İdeolojik özdeşliğin zayıflaması ile ortaya çıkan bu ayrışma "sol" hareketlerin de etnik hassasiyetlerini ön plana çıkarmalarının başlangıcını oluşturmuştur (Kirişçi ve Winrow, 2007: 131). Ancak bu ayrışma 1990'a kadar kendisini siyasal alanda göstermemiştir. Kürt seçmen ve temsilciler mevcut siyasal partiler içinde yer almışlardır.

1960'ların ortalarından itibaren partide sol söylemleri kullanmaya başlayan CHP toplumda oluşmaya başlayan sol tabanın oylarını büyük oranda almayı başarmıştır. CHP'nin "ortanın solu" politikaları ile belli ölçüde solu da meşrulaştırdığı düşünülürse, sol kesimin önemli ölçüde devlet partisi tarafından destek gördüğü söylenebilir. Ecevit "Toprak işleyen, su kullananın" söylemleri ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde büyük oranda taraftar toplayabilmiştir. Ecevit'in bu dönemdeki bölge sorunlarına karşı söylemi büyük ölçüde ekonomik temellere dayanmıştır. Ecevit seçim sürecinde iktidara geldiğinde bu sorunları çözmeyi vaat etmiştir. CHP'nin iktidara gelmesinden sonra ise parti içindeki Kürtlerin ılımlı milliyetçi bir yöne gitmeleri

Ecevit'in seçim kampanyaları boyunca verdiği sözlerden vazgeçmesine sebep olmuştur. 1977 seçimlerinde ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde bağımsız adayların bir önceki seçime göre aldıkları oy oranları artmıştır. 1970'li yıllarda bölgenin sorunları ile ilgili olarak ortaya atılan düşünceler sınıfsal temelli, az gelişmişlik üzerine odaklanırken, Doğu'nun sorunlarının çözülmesi ekonomik temelde görülmeye başlanmıştır (Kirişçi ve Winrow, 2007: 129-130).

Tablo 31: 1961-1977 Yılları Arası Seçimlerde CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Almış Olduğu Oy Oranları

	1961 Seçimleri	1965 Seçimleri	1969 Seçimleri	1973 Seçimleri	1977 Seçimleri
Adıyaman	37,5	26,7	31,2	32,7	41,9
Diyarbakır	32,8	23,2	7,3	30,4	34,8
Gaziantep	47,0	37,8	33,6	37,0	44,7
Mardin	43,3	22,5	12,0	17,7	21,2
Siirt	47,4	35,8	18,6	14,2	15,9
Şanlıurfa	42,9	30,5	22,5	28,9	33,5
Bölge Ortalaması	43,5	29,4	20,9	26,7	32
Ülke Geneli	36,7	28,7	27,4	33,3	41,4

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul> (Erişim tarihi: 16/11/2011)

1970'li yıllarda CHP'nin almış olduğu oy oranları ülke ortalamasına yakındır. Bölgede muhafazakar olarak bilinen illerde CHP'nin oy oranları düşüktür. Bununla birlikte Alevi seçmenin bulunduğu yerlerde partinin almış olduğu oy oranları yüksektir⁸¹. Ayrıca bölgenin yapısına bağlı olarak bağımsız adayların çıkmış olduğu illerde partinin oyları belli oranda etkilenmektedir. Mardin'de 1965'ten 1977 seçimlerine kadar her seçimde bağımsız aday yüzde 30'un üzerinde oy almıştır. Bu da diğer partilerin oy oranlarının neden görece düşük kalmadığını açıklamaktadır.

1960 sonrasında CHP'nin bölge illerinden bulmuş olduğu destek partinin ülke genelinde aldığı oy oranlarına yakın olmuştur. Bu sonuçları belirleyen ise CHP'nin sola açılımı ile birlikte bölge sorunlarına yönelik ortaya koyduğu çözüm önerileri olmuştur. Özellikle Ecevit'in genel başkan olması ile birlikte partide yeni bir dönem başlamış, CHP'den bir beklenti oluşmuştur. Ülke genelinde CHP'ye yönelik oluşan bu beklenti Kürt seçiminde de benzer bir eğilim ortaya çıkarmıştır. Ayrıca CHP'nin yükselen sol harekete paralel olarak sol kitleleri temsil etme amacında olması, solun meşru bir temsil adresi olarak büyük ölçüde CHP'de toplamasını sağlamıştır.

⁸¹ Alevi kesim CHP içinde yüksek katılımı oluşturan bir grup olmuştur (Güneş-Ayata, 2002).

7. 5. 1980 Sonrası SHP Deneyimi

1980 sonrası süreçte tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kimliklerin yükselişe geçtiği ve siyasetin söylemlerinin kimlikler etrafından şekillenmeye başladığı bir siyasete tanık olduk. Buna bağlı olarak Türkiye siyasetinde etnik ve dini konular ön plana çıkmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren siyasetin bu yeni özelliği etkili olmaya başlamıştır. Kimlik siyasetinin özellikle 1990'lı yıllarda bölgede yansıma bulmaya başladığını görüyoruz.

Siyasal alanda 1980 öncesinin belirleyici faktörü olan toplumsal sınıfların etkisini yitirmeye başlaması ile birlikte, siyasal ve toplumsal alan farklı aktörler tarafından doldurulmaya başlanmıştır. Toplumsal sınıfların yerini alan aktörler ise kültürel ve etnik temelli bir siyasal yapılanma olmuştur. Özellikle 1980 sonrasında Batı'daki gelişmelerle paralel olarak Türkiye'de de sınıflar ile politik partiler arasındaki ortaklık ciddi anlamda gerilemiştir. Batı'da aile, ekonomik örgütlenme ve politika alanlarında yapılan çalışmalarda eski hiyerarşiler ve sınıf temelli siyaset bir önceki dönemdeki kadar önem taşımamaktadır (Clark ve Lipset, 1991). Refah devletinin etkisi, mesleksel farklılaşma, tüketimin artışı, politik parti dinamiklerinin değişmesi gibi nedenler siyasetin değişen yapısını açıklamaktadır. Bu gelişmelere bağlı olarak sağ ve sol ideolojilerin önemini yitirmesi de bu iki farklı ideolojik eğilime önem vermeyen politika üzerinden siyaset yapan politik partilerin doğmasına neden olmuştur.

1980 Darbesi ile birlikte Kürtlere yönelik uygulanan politikalar önceki bölümde değinilen ideolojik birlikteliğin de ayrışmasında önemli bir adımını oluşturmaktadır. 1980 öncesinde sol hareketin güçlü ideolojik birlikteliği etnik ayrışmanın önüne geçebiliyordu. 1980 ile birlikte ise Kürt halkının da işçi sınıfı devrimi ile kendi bağımsızlığını kazanabileceği yönünde fikirler ortaya çıkmaya başlamıştır (Kirişçi ve Winrow, 1997: 110). Kürtçe'nin yine bu dönemde yasaklanması, Diyarbakır cezaevinde Kürt sol örgütler içinde yer almış aktivistlerin görmüş olduğu işkenceler bu ayrışma sürecinin daha da artmasına neden olmuştur. Sol tabandaki bu ayrışma süreci Türk solcular arasında da karşılık bulmuş ve 1990'larda "ulusalcılık" olarak adlandırılan bir tür "sol milliyetçi" bir özellik ortaya çıkmıştır. Legal alandaki Kürt solcuları ile Türk solcuları arasındaki son beraberlik ise 1983'ten itibaren 1991'e kadar sürecek olan

görece daha sosyal demokrat politikalar benimsemiş olan SHP döneminde gerçekleşmiştir.

İnönü de bu durumu şu şekilde değerlendirmektedir:

Türkiye Cumhuriyeti'nde, imparatorluktan kalma bir bölücülük sorunu ve kaygısı olduğunun ve bunun özellikle bir ayrılıkçı Kürtçülük akımı şeklinde zaman zaman ortaya çıktığını, siyasete girmeden önce de biliyordum. İlk günden beri de bu sorunun öteki sorunlar gibi, demokrasi içinde çözüleceğine inandım (İnönü, 2007a: 229).

Sınıf temelli siyasetin etkisini yitirmesinde önemli bir faktör olarak bölgesel, etnik ve dini temelde siyaset yapan partilerin ortaya çıkması görülebilir. Her iki olgunun da birbirini etkilediği düşünülürse; mevcut siyasal partilerin ikinci türden bir siyaset anlayışında oldukları ve sınıf temelli siyasetin yerini bölgesel, etnik ve dini temelli siyasetin aldığı söylenebilir. Yeni dönemde siyasetin merkezi konuları haline gelen konular karşısında CHP'nin de aldığı konum Güneydoğu Anadolu'da belirlediği siyaset de farklı boyut almaya başlamıştır. Özellikle bölge sorunlarına yaklaşabildiği ölçüde öncelikle CHP'nin devamı olarak kurulan SHP'nin Kürt sorununa ve bölgeye yönelik politikaları partinin bölgede taban bulmasında etkili olmuştur.

Erdal İnönü Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da demokrasinin daha ileri düzeyde uygulanmasının bölgedeki sorunların çözülmesinde etkili olacağını düşünüyordu. Askeri yönetim döneminde Kürtçe konuşulmasının yasaklanmasını insanlık suçu olarak değerlendiriyor ve bu yasadışı zihniyetin daha büyük sorunlara yol açacağını dile getiriyordu (İnönü, 2007a: 275). Demokratik bir anlayışın devlette ve toplumda tümüyle egemen olması gerektiği fikri Erdal İnönü'nün o dönemde benimsediği bir politika olmuştur. Demokrasinin ileri düzeyde uygulanması ile birlikte hem devletin üniter yapısı korunabilir hem de bölgede huzur sağlanabilirdi. Bu söylemleri ile SHP bölgede büyük ölçüde taban bulabilmiştir.

Bu bağlamda unutulmaması gereken şey, kuruluş sürecinden itibaren bölgede çıkan isyanlar en ağır şekilde karşılık bulmuş ve isyanın bastırılması ve tekrar etmemesi için her türlü yol denenmiştir. Benzer süreç 1970'li yılların sonlarına doğru da devam etmiştir. 1978'te Olağanüstü Hal Yasası çıkarılmış ve bu yasa 2002 yılına kadar elli yedi kez uzatılmıştır (Heper: 2010: 238). 1980'li yıllardan itibaren bölgede artan terör olayları ve şiddet karşısında, köy boşaltmalarla da birlikte büyük şehirlere artan oranda

göç Kürtlerin kendi kimliklerinin bilincine varmasını ve farklılığını algılayıp bunu politik bir tavır olarak ortaya koymasına neden olmuştur. Büyük şehirlere göç eden Kürtler büyük oranda kentin kenar mahallelerine yerleşmişler, daha önceki dönemlere göre kentle bütünleşmeleri neredeyse imkansız hale gelmiştir. Buna bağlı olarak da kenar mahallede yaşayanlara karşı takınılan tutumlar bu kesimler için kendilerinin etnik kimliğinden dolayı bu şekilde bir algılamaya maruz kaldıklarını sonucunu doğurmuştur.

15 Ağustos 1984'te PKK'nın Erüh baskını ile başlayan ve bölgede artan terör ve şiddet olayları karşısında, köy boşaltmalarla da birlikte büyük şehirlere artan oranda göç Kürtlerin kendi kimliklerinin bilincine varmasını ve farklılığını algılayıp bunu politik bir tavır olarak ortaya koymasına neden olmuştur. Büyük şehirlere göç eden Kürtler büyük oranda kentin kenar mahallelerine yerleşmişler ve genel olarak diğer göç eden kesimlerde olduğu gibi daha önceki dönemlere göre kentle bütünleşmeleri neredeyse imkansız hale gelmiştir. Buna bağlı olarak da kenar mahallede yaşanlara karşı takınılan tutumlar bu kesimler için kendilerinin etnik kimliğinden dolayı bu şekilde bir algılamaya maruz kaldıklarını sonucunu doğurmuştur. Bu dönemdeki göçler daha önceki dönemlerden farklı bir özellik sergilemiştir. Önceki dönemlerde göç edenler kente entegre olabilirken, bu dönemde ise göç edenler kentin kenarlarında ayrı bir yaşam kurmuşlar ve içe kapanık bir şekilde bu yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Bu gelişmelerle birlikte 1980'li yılların sonuna doğru Kürtlerle ilgili konular SHP tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. Ancak, SHP içindeki Kürt üyeler ve vekiller Kürtlerin hakları ile ilgili tartışma açmışlardır. SHP her ne kadar Kürtlerle ilgili sorunlara karşı duyarlı da olsa, parti içinde bu tarz bir söylem dirençle karşılaşmıştır.

Ocak 1988'de SHP milletvekili Ali Eren, Türkiye'de Kürtlerin varlığının sürekli inkar edildiğini ve Türkiye'deki Kürtlerle Bulgaristan ve Yunanistan'daki Türklerin durumu arasında paralellik kurulabileceğini cesaretle ileri sürdü. Eren, Kürtlerin, anadillerinde konuşup yazamayan, çocuklarına istedikleri ismi veremeyen ulusal bir azınlık olduğunu iddia etti. Saptamaları, parlamentoda sert eleştirilere neden oldu. Bazıları Eren'i anayasayı ihlal etmekle suçladı, bazıları da Eren'in sarhoş olduğunu iddia etti (Kirişçi ve Winrow, 2007: 135).

Buna rağmen, SHP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki insan hakları ihlallerine yönelik yasadışı uygulamalara karşı duruşu devam etmiştir. Partinin bu yıllarda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal taban bulabilmesi de bölgenin sorunlarına gösterdiği bu yaklaşım tarzı ile açıklanabilir. Parti içindeki Kürt siyasi

hareketinin temsilcilerinin yer alması ile birlikte partinin sosyal demokrat politikaları ve bölgeye yönelik yaklaşımı, bölge halkı ile partinin ortak dili konuşmalarını sağlamıştır. Kürt siyasal hareketinin temsilcisi olan HEP ile yapmış olduğu seçim ittifakı da 1991 seçimlerinde partinin ciddi oranda bölgeden oy almasını sağlamıştır. Daha sonraki süreçte parti milletvekillerinin mecliste yaşadıkları olaylı yemin töreninden sonra, parti ile Kürtlerin bağı kopmaya başlamıştır. SHP'nin sosyal demokrat politikalarından uzaklaşmaya başlaması ve devlete yaklaşan söylemleri ile bölgede tabansız kalmıştır. Bölgede erimeye başladıkça bölge halkının sorunlarından uzaklaşmış bundan uzaklaştıkça da partinin söylemi, politikaları değişmiş ve tabanını kaybetmiştir. Kürt siyasal hareketinin partiden kopması ve ayrı parti ile seçimlere gitmesi de partinin bölgede oy kaybını hızlandırmıştır.

Muhalefet partisi olarak SHP'nin o dönemde hazırlamış olduğu raporda bölgedeki sorunların temelinde hukuk dışı uygulamalar ve insan hakkı ihlalleri olduğu vurgulanmıştır (Karakaş, 2010). Güneydoğu'da yaşanan şiddet ortamına karşı SHP'nin hazırlamış olduğu rapor, olayın insan hakkı ihlalleri ve demokratikleşme perspektifinden tartışılmasını sağlamıştır. Sosyal demokrat çizgideki partiler konuyu 1980'li yılların ortalarından itibaren tartışmaya başladılar ve sonuçta SHP'nin Temmuz 1990'da yayınlanan "SHP'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri" raporu ortaya çıkmıştır. Bu ve sonraki raporlarla, kurultay ve parti meclisi kararlarıyla SHP ve CHP Kürt sorununun çözülmesi yönünde önemli tespitler yapmışlardır. Bu konudaki geçmişten gelen tabuları yıkarak, yasal yaptırımları karşılıklarına alarak, Kürt sorununun demokratik ve barışçıl çözümüne ilişkin politikalar geliştirerek bunları kamuoyu ile paylaşmışlardır. Kürt sorunu, SHP ve yeniden açıldıktan sonra CHP (1992) ve SHP-CHP birleşmesinden sonra (1995) CHP'de hep gündemde olmuştur. Bu partilerin on ayrı resmi belgesinde (program, parti meclisi raporu, kurultay kararı vb.) Kürt sorununa ilişkin analizler ve çözüm önerileri geniş yer tutmuştur. Bu belgelerin üçünü son derece kapsamlı raporlar oluşturmaktadır. Bu raporlar sırasıyla; SHP'ce hazırlanan "Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakış ve Çözüm Önerileri" (Temmuz, 1990), CHP'de hazırlanan "Doğu ve Güneydoğu Raporu" (Ocak 1999) ile yine bir CHP çalışması olan "Demokratikleşme Raporu –İnsan Hakları ve Demokratikleşme" (2001) başlıkları ile yayınlanan çalışmalardır (Karakaş, 2010: 9-10).

Bölgenin neredeyse birincil sorunu olarak görülen bu konuların muhalefet partisi tarafından dile getirilmesi ve bölgeye yapılan ziyaretlerle birlikte parti bu dönemde bölgede ciddi bir taban bulabilmiştir. Bununla birlikte bölgede seçmen davranışı üzerinde etkili olan din ve etnik temelli söylemin de etkisi önemli ölçüde azaltılmış oluyordu. Din ve etnisite üzerinden siyaset yapan partilerin dışında farklı bir partinin bölgede kitlesel destek bulabilmesi, Kürt sorununun çözümü açısından da önemli bir noktayı oluşturmuştur. O dönemde partinin genel başkanı olan Erdal İnönü de anılarında Kürt sorununun büyük bir merkez parti içinde ya da partiler içinde dile getirilmesinin, bu sorunun demokratik ölçülerde etnik milliyetçiliğe kaymadan çözüm getirebileceğini ifade etmektedir:

Parti olarak bizim de siyaset sahnesine çıktığımızdan beri anlayışımız, bu tekil ya da üniter devlet yaklaşımı içinde kalmak, ama hangi etnik kökenden gelirse gelsin bütün vatandaşlarımızın demokratik hak ve özgürlüklerden rahatlıkla yararlanmalarını sağlamaya çalışmaktı. "Sağlamak" yerine "sağlamaya çalışmak" diyorum çünkü bu "rahatlıkla yararlanmak" işinin, toplumlarda, söylendiği kadar doğal ve kolay bir şey olmadığını da biliyordum (İnönü, 2007a: 229).

SHP'nin o dönemde hazırlamış olduğu rapor oldukça radikal bir rapor olarak değerlendirilmiştir. Hatta raporla ilgili de yasal işlem yapılmak istenmiştir (İnönü, 2007a). Kürt kimliği, Kürt kökenli vatandaşların her alanda özgürce kimliklerini ifade edebilmeleri için fırsat verilmesi gerektiği, anadil üzerindeki yasakların kalkması gerektiği konuları savunan raporda demokratikleşme ile bu sorunun aşılabileceğini benimsenmiştir. SHP'nin DYP ile hükümet ortağı olması ile Kürt sorunu konusundaki politikalarını gerçekleştirme imkanı bulunduğu yönünde bir algı ortaya çıkmıştır.

SHP bu raporda savunduklarını gerçekleştirilebilme imkanını SHP-DYP koalisyonu döneminde büyük ölçüde yakalamıştır. SHP yine gerek mecliste insan hakları komisyonunda gerekse de bölgeye yaptığı gezilerde bu konudaki duyarlılığını her fırsatta dile getirmiş, ancak bölgedeki sorunun çözümü o yıllarda neredeyse tümüyle askere bırakılmış duruma gelmiştir. Artan terör olayları terörün bir an önce bitmesi gerektiği yolunda her türlü önlemlerin alınması gerektiği şeklinde bir algı ortaya çıkarmıştır. SHP'nin iktidarı döneminde de tam aksi gibi Güneydoğu'daki şiddet neredeyse tüm seyri içinde doruk noktasına ulaşmıştır. Bu gelişmelerle birlikte terörü her türlü bitirme amacı da SHP'nin bu konuda bir ölçüde sessiz kalmasını doğurmuştur. SHP-DYP koalisyonu döneminde köy boşaltmalar, faili meçhul cinayetler de artmıştır.

SHP'nin hükümet ortağı olması ve yaşanan şiddet olaylarının tırmanması SHP'nin geçmiş dönemlerde sahip olduğu söylemlerine bağlı olarak Kürt seçmende umut yaratmıştı. Özellikle hükümet protokolünde yer alan reformlar, Kürt sorununa doğrudan gönderme yapmasa da insan hakları ve demokratikleşme adına olumlu gelişmeler açısından beklenti oluşturmuştu. "Etnik gruplarının varlığının devletin birliğini zayıflatmaktan ziyade güçlendireceği yönünde bir fikir ileri sürülmesi" (Kirişçi ve Winrow, 2007: 161) beklentileri arttıran bir başka nedendir.

Bu saptamadan yola çıkan sosyal demokrat partiler, Kürt sorununun aynı zamanda bir insan hakları, demokratikleşme sorunu olduğunu, o nedenle de demokrasinin tam ve eksiksiz hale getirilmesinin diğer toplumsal sorunların çözümünde olduğu gibi, Kürt sorununun barışçıl çözümünde de esas olduğunu savunmaktadırlar.⁸² O nedenle de her fırsatta insan haklarına dayalı, katılımcı ve çoğulcu bir demokrasinin önemini vurgulamaktadırlar (Karakaş, 2010: 10). Birbirinin devamı olan SHP ve CHP içinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi temsil edilmiştir. SHP'de bölgeden politikacılar CHP'ye göre daha güçlü ve etkin olmuşlardır. 12 Eylül sonrasında dağıtılan pek çok sol devrimci örgütün eski mensupları, parlamenter çatıyı kabullenerek SHP içinde politika yapma yolunu seçmişlerdir. Bu olgu, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki siyasiler için de geçerli olmuştur. Düşünce ve kadrolar açısından "türdeş" olmaya nispeten özen gösteren İsmet İnönü ve Bülent Ecevit liderliğindeki CHP'ye nazaran Aydın Güven Gürkan'ın, Erdal İnönü'nün, Murat Karayalçın'ın yönettikleri SHP, soldan gelen fikir ve kadro akışına daha açık olmuştur. (Hürkan, 2010: 121).

SHP'de, Yenilikçi Sol Kanat içinde de bu tür kadrolar ağırlıktaydılar. Yenilikçi Sol Kanat'ta merkezde bulunanlar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki partililerin hassasiyetlerini de, "önemle" göz önünde tutuyorlardı. Deniz Baykal ve arkadaşları, partide deyim yerindeyse "klasik CHP çizgisini" temsil ediyorlardı. SHP'nin İstanbul başta olmak üzere büyük kentlerdeki ve taşradaki örgütünde de, seçmen topluluğu içinde sayıca az olsalar da, toplu davranabildikleri için Alevi

⁸²“Başlangıçta, yönetimde söz sahibi olanlar Kürt başkaldırısını askeri yöntemlerle çözülebilecek önemsiz bir iç sorun olarak gördüler. 1980’lerde ise generaller daha sert bir tutum aldılar ve 1983’te Türkçe dışında herhangi bir dilin kullanımını yasaklayan bir yasa çıkardılar. Bu yasa, yalnızca çocuklarına Kürtçe isim vermeleri engellenen Kürtler’e uygulandı ve Kürtler genelde Doğu’da güvenlik güçlerinin baskılarına maruz kaldılar. Özal bu sorunla siyasi olarak ilgilenmeyi denedi ama ilerleme sağlayamadı: Dille ilgili yasağı yürürlükten kaldırdı; hatta kendinin “yarı Kürt” olduğunu iddia edecek kadar ileri gitti ama yine de bir sonuç alamadı. Durumla alay edercesine, Meclis’te özellikle SHP’liler arasında birçok Kürt milletvekili vardı ki, bunlar kurdukları Kürt partisi genel seçimlere katılamayınca Meclis’e girmek için SHP’ye katılmışlardı” (Ahmad, 2008: 201).

kökenliler ile Doğu ve Güneydoğu'dan gelenler parti içinde yönetime gelmeyi, ön seçim sonuçlarını etkilemeyi, milletvekili ve belediye başkanı adaylarını belirlemeyi başarıyorlardı. 1987 seçiminde ve 1989 yerel seçiminde adaylar saptanırken bu etken, pek çok örnekte görüldü. Öyle ki, Deniz Baykal, CHP döneminde İstanbul İl Başkanı seçilen Ahmet Güryüz Ketenci hakkında "Uzun müddettir ilk defa bir Türk ve Sünni ile başkanımız oluyor" değerlendirmesini yapmıştı (Hürkan, 2010: 121).

SHP içinde Kürt sorunu karşısında Erdal İnönü'nün etkisi partinin Kürt sorununa daha demokratik perspektiften bakmasını sağlamıştır. Kürt sorunun "bölücülük" tehdidinden ziyade insan hakları ve demokratikleşme sorunu olduğu SHP'nin politikalarında sürekli vurgulanmıştır. Ülke siyasetinde yükselen milliyetçilik karşısında SHP'nin sosyal demokrat politikalarla siyaset üretme çabası içinde olması Kürt siyasal hareketini de parti bünyesinde temsil edebilmesini sağlamıştır. Ancak 1989'da gerçekleşen Paris Kürt Konferansı, SHP'de bir politika değişiminin de temelini oluşturmuştur.

7. 5. 1. 1989 Paris Kürt Konferansı

SHP-CHP çizgisinin bölgedeki Kürt seçmen ile kırılma noktası olarak 1989 yılında gerçekleşen Paris Kürt Konferansı'na partideki Kürt milletvekillerinin katılımı olarak alınabilir. Kürt Enstitüsü'nün davetiyle konferansa katılan Ahmet Türk, Adnan Ekmen, Salih Sümer, Mahmut Alınak, İsmail Hakkı Önal, Mehmet Ali Eren, partide disiplin kuruluna verilmişler; onlar da eş zamanlı olarak istifalarını açıklamışlardır (Hürkan, 2010; Bila, 2008; Zürcher, 2010: 457; Güney, 2002: 124). SHP ile parti içindeki Kürtler arasındaki ve Kürt seçmenle kırılmanın temeli Paris'e gidış olmuştur. İnönü'ye göre:

Paris'ten gelen daveti gösteren Kürt milletvekillerimizi olumlu karşıladım. Birkaç arkadaşımızın oraya gidip Türkiye'deki kültür zenginliğini ve uzaktan belki fark edilmeyen ama geçmişten gelen kararlı bir uyum içinde hep birlikte demokrasimizi geliştirmekte olduğumuzu anlatmaları faydalı olur diye düşündüm. Ama konu üzerinde biraz daha durup arkadaşlarımla tartışınca, böyle geniş kapsamlı bir uluslararası konferansın yalnız kültür konusu ile sınırlı kalamayacağı sonucuna vardım. Böyle olunca da gidecek milletvekillerimizin Türkiye'deki kamuoyu önünde çok müşkül durumda kalacaklarını fark ettim (İnönü, 2007a: 236).

İnönü'nün SHP içinde yer alan milletvekillerinin konferansa katılmalarını o günkü şartlarda doğru olmadığı değerlendirilmesi, 1984'te başlayan PKK saldırıları ile Kürt sorunun silahlı mücadele içine girmesinden dolayı ülkede geniş tepki yaratmasına

bağlanabilir. PKK'nın silahlı faaliyetlerine başlaması ile birlikte ülkede oluşan milliyetçi tepki ülke siyasetinde merkezi hale gelmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak da SHP'li vekillerin bu eylemi partide ve siyasette milliyetçi eğilimlerin daha da güçlenmesine neden olmuştur.

Çağrılan milletvekillerimizden konuşabildiklerim kaygılarımızı anlamış göründüler ve "Peki, gitmeyiz!" dediler. Ancak nasıl olduysa, son anlarda bir karar değişikliği oldu. Merkez Yürütme Kurulu'nun toplantısında iken bir telefon konuşması bize, bazı milletvekillerimizin İstanbul'dan son dakikada Paris uçağına bindikleri haberini getirdi... Paris'teki konferansa giden milletvekillerimizin bu hareketleriyle bir anlamda partimizden bağımsızlıklarını ilan etmiş olduklarını, kendilerini tam bir yol ayrımına götürecek bir adım atmış bulduklarını seziyordum. Bu yol ayrımına girdikten sonra nereye kadar gideceklerini o dakikada bilmiyordum ama seçtikleri yol, bana, geçmişten gelen etnik sorunları demokrasi içinde, uyum içinde çözmek için yıllardır verdiğimiz uğraşı sonuçsuz bırakacak bir yol gibi görünüyordu. Büyük üzüntümün nedeni de bu idi (İnönü, 2007a: 236).

SHP ülkede oluşan milliyetçi siyaset karşısında Kürt sorununu insan hakları ve demokratikleşmenin yaygınlaştırılması ile çözülebileceği inancını taşımıştır. Kürt seçmenin de merkez partileri içinde temsil edilebilmesi sorunun milliyetçi kutuplaşmalara neden olmadan çözümünü kolaylaştıracak bir yöntem olarak düşünülmüştür. Ancak sürekli olarak etnik kimliklere vurgu yapılması bu yöntemi geçersiz kılacak bir neden olarak düşünülmüştür. İnönü'nün etnik sorunların çözümünün uluslararası platformlarda dile getirilmesinin Kürt ve Türk seçmeni yol ayrımına getireceği endişesi de buna bağlanabilir. Ayrıca Kürt Konferansı'na katılım da ülkedeki etnik ayrışmayı arttıracığı için karşı çıkmıştır.

Korktuğum gibi de oldu. Milletvekillerimiz Paris'teki konferansta hiçbir konuşma yapmadılar. Yalnız, başkalarının tahrik edici sözleri basınımızda geniş yankı buldu. Bu hava içinde milletvekillerimizin izinsiz katılmalarının oluşturduğu disiplin suçu daha büyük önem kazandı... Disiplin kurulumuz, toplantılara izinsiz katılan milletvekillerimize partiden çıkarılma cezasını verdi... Ancak bizim için milletvekili kaybından daha önemli bir zorluk belirlediğini kısa zamanda fark ettik. Bu, Güneydoğuda ve hatta yurdun her tarafında Kürt kökenli vatandaşlarımız arasında yaygın kabul gören bir inanış idi: "SHP yönetimi Kürtleri partiden atıyor, SHP Kürtleri dışlıyor" (İnönü, 2007a: 236-237).

Bu gelişmelerle birlikte İnönü'nün de vurguladığı "parti disiplin suçu" Kürt vekillerle SHP'nin yollarının ayrılmasına neden olmuştur. Bu gelişme aynı zamanda SHP içinde milliyetçi bir kesimin elini de güçlendirmiştir. SHP'nin Kürt sorununa demokratik ve barışçıl yollardan yaklaşımı yerini daha devlet merkezli savunmacı politik kesimin ağırlığını arttırmasına neden olmuştur.

Bunun ardından Kürt kökenli milletvekillerinin partiden istifaları başlamıştır. İstifalarla birlikte yeni partileşme arayışları HEP'in kurulması ile sonuçlanmıştır. Ortaya çıkan bu siyasi gelişme özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinde SHP'nin parti kadrolarının büyük ölçüde HEP'e geçmesi sonucunu doğurmuştur. Bu süreçten sonra da partinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sadece tabelalar şeklinde kalmıştır (Hürkan, 2010: 183-184).

1991 yılındaki genel seçimlerde SHP kendi içinden ayrılan Kürt milletvekillerinin kurmuş olduğu HEP ile seçim ittifakına giderek Kürtleri partide temsil etme amacıyla olduğunu göstermiştir. İttifak ile SHP'nin bölgedeki seçim performansı artmış, HEP sayesinde partinin oyları bölge illerinde önemli düzeye gelmiştir. Bu seçim ittifakı ile de yirmi iki Kürt milletvekili SHP çatısı altında parlamentoya girmiştir. Meclisteki Kürt milletvekillerinin yemin töreni sırasında Kürtçe konuşmaları ile ortaya çıkan olaylar SHP ile Kürt seçmenin kopuşunu sürekli hale getirmiştir. Yemin töreni sırasında çıkan çekişmeler SHP'nin de bölgeden uzaklaşmasına, Kürtlerin de SHP'den tamamen ayrılmalarına neden olmuştur. Bu gelişmeden sonra SHP ve onun devamı olan yeniden açılan CHP, Kürt sorununa bu dönemdeki kadar angaje olmaktan uzaklaşmıştır. Sonraki süreçte ise Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'nden yaşanan olaylarla ilgili olarak da siyasette "tavsiye" niteliğinde kararları ile etkili olan MGK belirleyici olmaya başlamıştır. SHP'nin demokratikleşme paketi de terör sorunu bahanesi ile rafa kaldırılmıştır. SHP'nin Kürt sorunu ile ilgili sahip olduğu söylem yine devam etmiş görünse de partinin ciddi oy kaybetmesi sonucu etkisiz kalmıştır. Etkisiz kalmada partinin güç kaybetmesi ile birlikte MGK'nın sorunu güvenlik boyutunda ele alması ve siyasilere bu konunun çözümü ile ilgili çok fazla bir yer bırakmaması da etkili olmuştur.

7. 6. Baykal CHP'si Döneminde Kürt Sorununa Yaklaşım

1990'lı yıllar boyunca bölgede artan şiddet olayları Kürt sorununun ülke siyasetinde birincil konumuna gelmesine neden olmuştur. Yeni dönemde artan demokrasi ve insan hakları sloganları da bu sorunla ilgili olarak dış dünyanın gözlerini bu soruna ilgisi artmıştır. Sorun genel çerçevesi ile demokrasi ve insan hakları sorunu çerçevesinde ele alınırken, bu soruna karşı devletin bakışı ise artan terör olaylarını

bastırma ve güvenliği sağlama çerçevesinin dışına çıkmamıştır. Bu dönemde siyasi partilerin geneli de bölgedeki sorunu bu şekilde değerlendirmişlerdir. CHP de bu dönemde Kürt sorununu "bir ölçüde" demokrasi ve insan hakkı çerçevesinde almakla birlikte genel olarak ulusal bütünlüğe bir tehdit olarak algılamıştır. Bu algı CHP'nin sosyal demokrat ilkelerden ziyade devletçi-savunmacı ilkelere bürünmesinde etkili olmuştur. CHP'nin genel politikada olduğu gibi bu sorunla ilgili olarak da çözüm ortaya koymaktan ziyade "neleri yaptırmayacağına" dayalı söylemi CHP siyasetinin ana eksenini oluşturmuştur.

CHP'nin yeniden açılıp SHP ile CHP çatısı altında birleşmesinden sonra yine hükümet ortağı olarak devam etmiştir. 1995 Temmuz ayında meclise gelen anayasa değişikliği tartışmalarında CHP bölgedeki sorunları gündemde tutmayı ve demokratikleşme çerçevesinde bir dizi değişiklik yaptırmayı kabul ettirebilmiştir. Ancak terörle mücadele yasasının sekizinci maddesinin değişmesi konusundaki çabaları etkisiz kalmıştır (Kirişçi ve Winrow, 2007: 171). Tüm bu gelişmelerle birlikte SHP'nin 1991 seçim kampanyası döneminde vaatlerini yerine getirememesi, HEP'li milletvekillerinin partiden ayrılmaları ile partinin parlamentoda daha da güç kaybetmesi ve koalisyon içinde sayısal gücünün azalması partinin Kürt illerinde büyük ölçüde oy kaybetmesine neden olmuştur. 1995 genel seçimlerine gelindiğinde ise CHP'nin bölgedeki gücü daha da azalmıştır. Bu dönemde ise bölgede güç kazanan RP olmuştur. RP bir yandan hükümetin Kürtlere yönelik politikalarını eleştirirken bir yandan da ümmet olgusunu vurgulayarak bölgede önemli bir güce erişmiştir. Bununla birlikte RP'nin bölgede tüm şiddet ortamına rağmen iyi bir şekilde örgütlenerek seçim çalışmaları yapması da partinin bölgede aldığı oy oranının önemli etkenlerinden birisi olarak görülebilir. Kirişçi ve Winrow (2007: 171) 'a göre PKK'nin tüm siyasi partilere seçim sürecinde tehdidine karşılık RP bölgedeki faaliyetlerinin çoğunu sürdüren tek parti olmuştur.

1990'lı yıllar boyunca yaşanan şiddet olaylar ile demokrasi ve insan hakkı ihlalleri Türkiye siyasetinde MGK'nin etkisini arttırırken mevcut siyasal partilerde bu çizginin çok dışına çıkamamışlardır. Bölgedeki sorunun çözümü salt güvenlik önlemleri ile üstesinden gelinebileceği yönünde askeri kanadın telkinleri siyasal partiler üzerinde de etkili olmuştur. Siyasal partilerin asker ve güvenlik ağırlıklı politikaların dışına

çıkamamaları Kürtleri ayrı bir siyasal parti çatısı altında örgütlenmelerinde de etkili olmuştur. Kürt kimlikleri ile ve bölgedeki sorunlara yönelik askeri önlemler dışında çözüm önerileri sunamayan bir siyasal ortamda örgütsel ve ideolojik anlamda belli bir güce erişmiş olan Kürt siyasal hareketi ayrı bir siyasal parti kurarak siyaset yapmanın yolunu seçmiştir. Kirişçi ve Winrow (2007: 179)'a göre Türkiye'de Kürtler Türk milliyetçiliğini geliştirmeye çalışanlardan, ayrı bir Kürt devletinin kurulmasını savunan yasadışı örgütlere kadar uzanan bir siyasi yelpazede temsil edilmektedirler. Kürtler arasında siyasal tercih ve temsil anlamında homojen bir yapı söz konusu değildir. Özellikle din olgusunun etkisi ile Kürtler muhafazakar partilerde geniş oranda temsil imkanı bulmuşlardır. Son dönem politikalarında da etnik bir temelde siyaset ile Kürt seçmeni büyük oranda iki ana eksene bölmüş durumdadır.

Bu süreçle birlikte ise Kürt sorunu ile ilgili olarak parti politikalarında, özellikle CHP'nin yeniden açılıp (1992), SHP ile birleşmesinden sonra "bölünme ve irtica tehdidi" karşısında CHP rejiminden yana bir söylem ortaya koyarken, bu sorunla ilgili çok konuşmamayı, konuştuğunda da üniter devlet vurgusu yapmaya başlamıştır. Bölgedeki şiddet arttıkça parti söylemi ülkenin batısındaki seçmenin tavrına göre de değişim göstermiştir. Partinin söylemindeki değişim Kürt seçmenin partiden uzaklaşmasına neden olurken, partinin bölgeden uzaklaşması da söyleminde Kürt seçmenin yer alamamasına neden olmuştur. Türkiye'deki tüm siyasal akımlar gün gün Kürt seçmen açısından karşılığını yitirir duruma gelmiştir (Yeğen, 2009b: 34). Bu siyasal akımlar içerisinde ise muhafazakar partileri ayrı bir yerde tutmak anlamlı olacaktır. Muhafazakar partiler Kürt seçmen tarafından tüm kırılmalara rağmen hala etkili bir desteğe sahiptir.

1995 seçimlerinde Güneydoğu'da elde edilen CHP milletvekili sayısı iki olmuştur. 1999 seçimlerinde CHP Türkiye barajını aşamamıştır. 2002 seçimlerinde barajı sadece AKP ve CHP aşınca, Güneydoğu'da CHP on iki milletvekili kazandı. Bu sayı 2007 seçimlerinde 3'e düşmüştür. 2011 seçimlerinde ise bölgeden 3 milletvekili çıkarmıştır.⁸³

⁸³<http://www.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul> (Erişim tarihi: 16/11/2011)

Tablo 32: 1991-2011 Genel Seçimlerinde CHP/SHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Almış Olduğu Oy Oranları

	1991 Seçimleri	1995 Seçimleri	1999 Seçimleri	2002 Seçimleri	2007 Seçimleri	2011 Seçimleri
Adıyaman	27,2	10,9	12,1	13,4	14,0	16,6
Mardin	53,9	4,5	2,9	11,6	3,7	6,9
Diyarbakır	49,9	2,0	3,0	5,9	2,0	2,3
Gaziantep	28,0	10,5	14,0	19,2	17,6	19,3
Şanlıurfa	20,7	2,3	6,0	9,9	3,2	4,8
Siirt	39,6	8,6	6,5	13,8	2,9	3,5
Kilis	-	9,5	6,2	6,5	10,8	15,2
Batman	52,8	1,7	4,1	6,9	3,9	6,7
Şırnak	61,2	8,9	5,1	4,7	6,7	3
Türkiye Ortalaması	20,8	10,7	8,7	19,4	20,9	26,0
Bölge Ortalaması	41,7	6,5	6,6	10,2	7,2	8,7

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul> (Erişim tarihi: 16/11/2011).

CHP'nin Güneydoğu illerinde almış olduğu oy oranları 1970'li yıllarda yüksek düzeydeyken son dönem seçimlerinde ise dibe vurmuş durumdadır. 1991 yılında yapılan seçim ittifakının parti oy oranlarına olan etkisi ve son seçimlerde partinin almış olduğu oy oranlarındaki düşüklük etnik kimliğin siyasallaşmasının etkisini göstermektedir. 1991 yılında SHP ile HEP'in yapmış olduğu seçim ittifakı sayesinde SHP neredeyse bölgenin tüm illerinden birinci sırada yer alırken, 1995 seçimlerinde büyük ölçüde Kürt seçmenin desteğini yitirmiştir. 2000'li yıllarda yapılan seçimlerde de CHP'nin Kürt seçmenden almış olduğu oy oranı sürekli düşüş eğiliminden olmuştur. CHP'nin yeniden açılması sürecinde Kürt sorununa devletin perspektifinden bakıp ülke bütünlüğü açısından değerlendirmesi Kürt seçmenin partiye olan desteğini olumsuz yönde etkilemiştir.

Kürt seçmen açısından iki olgu önemli derecede siyasal tercihleri belirlemede etkili olmaktadır. Bunlardan birincisi din olgusu diğeri de etnik temeldir. Günümüz siyasetinde "dini hassasiyeti" olan bir parti ile Kürt siyasal hareketinin "temsilcisi olan" BDP çizgisindeki partilerin dışında başka partilerin varlık gösterememesi, bölgenin siyasal tercihlerinde etkili olan iki faktörü destekleyen seçim sonuçları olarak görülmelidir. CHP, 1989 sürecinde ağırlıkta olduğu bölgeyi 1995 sonrasında hızla kaybetmiştir (Kiraz, 2010: 123). CHP'nin bölgede yok oluşunun nedeni de partinin "tehdit" algılamaları nedeniyle, Kürt sorununu "bölücü bir tehdit" olarak görmesi ve milliyetçi bir tutum benimsemesidir. Partinin bu tutumu doğal olarak bölgede toplumsal tabanın partiden desteğini çekmesine neden olmuştur. SHP döneminde bölge halkının

sorunlarına yönelen, bölgedeki şiddet olaylarında, faili meçhul cinayetlerde takipçi olan parti anlayışı, CHP ile birlikte tamamen bölgeden kopuş gerçekleşmiştir. Parti bölgeden uzaklaştıkça milliyetçi politikalar geliştirmiş, milliyetçi politikalar geliştirdikçe de bölgeden uzaklaşmıştır.

CHP'nin bölgedeki krizinde etkili olan faktörlerden birisi de devletten Kürtlerin kimlik ve kültürel taleplerde bulunmalarındır. Giderek artan sayıda Kürt, Kürtlüğe geri çekilmektedir. Son dönemde yaşananlar giderek daha fazla sayıda Kürt'ün Türklükten ayrı bir etnik kimlik arayışına girmiştir. Bununla birlikte birçok ilde belediyeler Kürt idealinin peşindeki belediyelerce yönetiliyor. Kürtlerle Cumhuriyeti birleştiren kendiliğinden araçların eskisi kadar güçlü olmadığı da açıktır. Bununla birlikte 1990'larla birlikte güçlenen neoliberal politikalara bağlı olarak zayıflayan sosyal eşitlik politikaları, eğitim ve sağlık hizmetlerinin özellikle Kürtlerin yaşadığı bölgelerde daha da zayıflaması, bütünleşmeyi azaltmaktadır (Yeğen, 2009b: 22-23). Ekonomik ve toplumsal anlamdaki bu gelişmelerle birlikte özellikle 1990'lı yıllardan itibaren artan şiddet olayları çerçevesinde devletin bölge halkına sadece güvenlik anlamında görünmesi entegrasyonu güçsüzleştirmektedir. Bununla birlikte bölgedeki bu gelişmelerin CHP'nin söyleminin de devletin söylemine paralel olması partinin bölgede etkisiz kalmasını açıklamaktadır.

Türk milliyetçiliği Kürt meselesiyle, 1920'lerden aşağı yukarı 1950'ye kadar, modern, seküler ve milli bir toplumun inşa edilmesine dair genel bir çerçeve içinde temas etti. 1940'lara gelindiğinde, Kürt ayaklanmaları son bulmuş, Kürt meselesinin uzunca süren bir dönemi de kapanmıştı. Milli bir devlet inşa etme işinin büyük bir kısmı halledilmiş, siyasi entegrasyon gerçekleştirilmişti. Ne var ki, siyasi entegrasyon gerçekleştirilmiş olmakla birlikte, ülkenin büyük bir pazar olarak örgütlenmesi, diğer bir deyişle iktisadi entegrasyon özellikle Kürtlerin yaşadığı bölgelerde henüz zayıftı. Bu durum; siyasi iktidarı pazar yoluyla bütünleşmenin gerçekleştirilmesi işine mesai harcamaya sevk etti. Bu durumda koordinatları CHP tarafından çizilmiş olmakla birlikte, 1950 sonrasında büyük siyasi akımı DP-AP geleneğince de benimsenen ana-akım Türk milliyetçiliği, Kürt meselesini iktisadi bütünleşme sorunu olarak kodlayacaktı. Ana-akım milliyetçilik açısından siyasi direnci kırılan Kürtlerin yapması gereken az bir şey kalmıştı: İktisaden de bütünleşmek (Yeğen, 2009b: 134).

Türkiye solu, sol hareketlerin dünyadaki ulusalcılık ve anti çoğulculuk yönündeki söylemlerinden etkilenirken buna 1990'lar sonrası solun dünya çapındaki bozgunu da eklendi. Türkiye solu yaşanan ideolojik bozgunun sonrasında bir siyasi fail olma yeteneğini yitirirken, Kürt muhalefeti dünyada yaşanan büyük dönüşüme bağlı

olarak bir anda kitlesel bir mahiyete ve kayda değer bir güce erişmişti (Yeğen, 2009b: 189).

Ülkede solu temsilen siyasi alanda ve parlamentoda yer alan CHP, 1990 sonrasında SSCB'nin çöküşü ile birlikte solun etkisiz kalmasına bağlı olarak sağlaşmaya başlamıştır (Hatipoğlu, 2012: 327). Bu bir anlamda dünyadaki ve ülkedeki sosyalist hareketlerin yaşadıkları hayal kırıklığına bağlı olarak dağılmaları ile ilişkilendirilebilir. 1960'lı yıllardan itibaren ülkedeki sol hareketlerin güçlenmeye başlaması CHP'yi sola çekmekte etkili olmuştur. 1990'lı yıllarda ise bir çok sol görüşlü kesim tarafından sürekli dilden düşürülmeyen "SSCB'nin çöktüğü, 12 Eylül'ün solun üzerinden geçtiği" gibi söylemler CHP'nin sağlaşmasını bir anlamda meşrulaştırmaktadır. Sol ile ilgili tüm olumsuz şartları ifade edip mensubu oldukları partinin sol söylemler ve politikalar uygulamasını beklemek bir çelişkiyi ifade etmektedir. Siyasetin değişen koşulları içerisinde solun etkisiz kalmasına bağlı olarak ortaya çıkan bir takım kimlik temelli siyasal yapılar CHP'yi ulusalcı-savunmacı politikalar izlemeye itmiştir. CHP'nin 1990 sonrasında izlemiş olduğu bu türden politikalar da kimlik temelli beklentileri olan kesimleri CHP'den uzaklaştırmıştır. Güneydoğu'daki seçmen kitlesi söz konusu olduğunda bölgede varlığını sürdüren aşiret yapılarına da dikkatle bakılmalıdır. Çünkü aşiretlerin siyaset içindeki yeri sadece taşıdıkları oylar açısından değildir. Aşiretlerin partiler içindeki tarihsel sürekliliği bazı kentlerde partilerin aşiret isimleri ile birlikte anılmasına neden olmaktadır. Siyasal partinin örgütleri aşiret açısından bir temsil aracına dönüşmektedir. Bu da aşiretin tarihsel süreç içinde parti değiştirmesini de beraberinde getirmektedir. Bir dönem merkez sağ çizgide temsil edilme imkanı bulan aşiret daha sonra sol bir partide temsil edilebiliyor (Uysal ve Topak, 2010: 111-112). Bu da aşiretlerin kesin bir siyasal parti tercihi olmadığı ve bölgedeki diğer aşiretlerin siyasal tercihleri ile de değişebilirliği ile ilişkilidir. Aşiretler arasındaki rekabet bölgenin sosyal gerçekliği olarak önemini korumaktadır. Aşiret yapısı içindeki bu değişim ve Türkiye siyasetindeki siyasal alanda yer alan aktörlerin sürekli değişmesi aşiretleri kendi içinde de farklı siyasal partilere yöneltmektedir (Uysal ve Topak, 2010: 106).

Türkiye siyasetinde çok partili seçimlerin yapılmasından itibaren seçmene ulaşmak, seçmeni partinin aktif üyeleri ile bire bir çalışarak ikna etmek en son başvurulmuş bir araç olmuştur. Seçmenin desteğini kazanabilmek için parti, seçmenin

desteğini topluca kendi partisine kanalize edebilecek yollar arar ve bu yollar en iyi şekilde bulur ve kullanır (Uysal ve Topak, 2010: 112). Bölgede bu, aşiretler aracılığıyla güçlü aileler olurken, ülkenin diğer kesimlerinde de toplumu peşinden sürükleyebilecek güçlü adaylar bulma arayışı olmaktadır.

CHP Deniz Baykal liderliğinde ülke sorunları karşısında alternatif politikalar üretmekten oldukça uzaklaşmıştır. 1990'lı yıllarda ülke gündemine oturan kimlik sorunları karşısında üniter devlet ve kurucu felsefe vurgusu CHP'nin lider kadrosunca sıkı bir şekilde takip edilmiştir (Hürkan, 2010: 132-147). Devletin bir takım tehditler altında olduğuna yönelik CHP lider kadrosunda oluşan bu algı partinin politikalarında devleti önceleyen bir özelliğin olmasına neden olmuştur. İzlenen bu politikalar çerçevesinde CHP'nin Kürt seçmenin desteği konusunda da bir düşünüş ortaya çıkmıştır. 1991 yılına kadar devam eden Kürt seçmenle olan birliktelik yerini 1991'den sonra ayrılmaya bırakmıştır. CHP'nin yeniden açılması (1992) ve CHP-SHP birleşmesi (1995) ile de partinin izlediği politikalara bağlı olarak sürekli düşünüş ortaya çıkmıştır.

Yaklaşık yirmi yıllık süreçte CHP açısından Kürt seçmenin oyunu alma konusunda ciddi bir söylem ortaya çıkmamıştır. Seçim dönemlerinde birkaç ilde yapılan seçim gezileri dışında Kürt seçmene yönelik somut çözüm önerileri ortaya atılmamıştır. CHP'nin iktidar olabilmek için oylarını arttırması yönündeki beklenti ile birlikte ülkenin doğu ve güneydoğusundan da oy alması gerektiği yönündeki tartışmalar zaman zaman gündeme gelmekle birlikte bu sorunu aşma çabası Baykal yönetimi uzak durmuştur. Kürt seçmene yönelik CHP'den beklenen yeni politikalar Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığa gelmesi ile mümkün olmuştur.

7. 7. Yeni Dönemde CHP'nin Kimlik Politikaları

CHP'deki lider değişimi partide büyük umutlar ortaya çıkarmıştır. Lider değişiminin ardından beklenen partinin politikalarının da değişmesi yönünde olmuştur. Özellikle 1980 sonrasında siyasette büyük dönüşümler yaşanmıştır. Bu değişimin CHP siyaseti açısından en önemli sayılabilecek olanı siyasal alanda etnik ve dini motiflerin yükselmeye başlamasıdır. Dini ve etnik kimliğin yükselişi ulus-devletin kurucu aktörü

olarak CHP'nin kitlelerle buluşmasında ve partinin değişen koşullara uygun bir politika geliştirememesinde olumsuz bir etkiye sahip olmuştur.

Ülkedeki sınıfsal yapının değişim göstermesi ve siyaset-sınıf ilişkisinin yeni boyutlar alması bir dönem "sosyal demokrat" ilkeler üzerinden siyaset yapan CHP'nin toplumsal tabanının yeniden belirlemesini gerektirmiştir. "Tehdit" algıları üzerinden belirlenen parti politikaları da partiyi savunmacı politikalar geliştirmeye itmiştir. Sınıfsal tabanın yapısal değişikliği, buna bağlı olarak da yeni ortaya çıkan etnik ve dini simgeler karşısında CHP'nin devleti önceleyen söylemler benimsemesi partiyi kitlelerden uzaklaştırırken aynı zamanda iktidar alternatifi olmaktan da uzaklaştırmıştır.

Yeni siyasetle ilgili olarak genel anlamda Avrupa'daki sosyal demokrat partiler de bir temsil krizi yaşamıştır. Ancak Avrupa'da durum Türkiye'dekinden daha farklı gelişmiştir. Sosyal demokrat partiler ortaya çıkan kimlik talepli gruplarla ilişkiler kurmayı başarabilmiştir. En azından Avrupa sosyal demokratları kimlik ve etnik temelli siyaset karşısında bu grupları da temsil etme yeteneklerini geliştirebilmişlerdir. Parti politikalarını sosyal demokrat ilkelerle belirleyerek "sol" özellikleri ile bu temsil krizini aşmaya çalışmışlardır. Bu durumu Türkiye ile karşılaştıracak olursak, Avrupa sosyal demokratlarının Türkiye'ye göre bunu daha iyi bir şekilde gerçekleştirdikleri söylenebilir. Avrupa sosyal demokratları, yaşadıkları krize rağmen siyasal temsil anlamında başarılı örnekler ortaya koyabilmişlerdir. Alman Yeşiller Partisi ve İskandinav ülkelerindeki sosyal demokrat partiler, yeni dönem siyasetinde temsil etme anlamında ihtiyaç duyulan dönüşümü gerçekleştirmişlerdir. Farklılıklara yapılan vurguların artması, küreselleşme ve tüketim olgusunun artması, sosyal demokrat partilerin krizini derinleştirmiştir. Derinleşen krizi sınıfsal, ideolojik ve ulusal anlatılarında sorgulandığı bir süreç takip etmiştir. Yeni dönem siyasetinde sosyal demokrat partiler sorunlara çözümler üretebilmişlerdir. Yer yer sınıfsal analizi terk etme yanılığısına düşerken yer yer de kimlik talepli, kültürel temelli kitlesel taleplere ilişkin siyaset üretebilmişlerdir (Kaya, 2008: 200-204). Sosyal demokrasi altın çağını yaşadığı dönemde sosyal devlet anlayışı egemendi. Adeta sosyal demokrat partilerin altın çağı sosyal devlet ilkelerinin egemen olduğu bir dönemde ortaya çıktı (Keyman, 2008). Ancak yeni dönemde sosyal devlet politikaları, tam istihdam gibi olgular kitleler açısından çekiciliğini yitirmiş değildir. Toplumsal sorunların içinde sosyo-ekonomik

sorunlar hala etkisini korumaktadır. Dünyada ve Türkiye'de istihdam, yoksulluk hala önemli bir sorun olarak varlığını devam ettirmektedir. Sosyal demokrat partilerin siyasetinde belirleyici olan bu olgular yeni dönem siyasetinde de etkili olabilir. Bununla bağlantılı olarak yeni dönem sosyal demokrat partilerin politika belirlemede bu iki olgu yine göz ardı edilmemesi gereken olgulardır.

CHP'nin de yeni dönem siyasetinin iki ana eğilimi olarak ortaya çıkan etnik ve dini temelli siyaset karşısında tutunabilmesi için tarihsel mirasından uzaklaşmadığı da göz önünde bulundurulursa, yeniden sosyal demokrat politikalarla siyaset sahnesinde daha güçlü var olabilir, kitleleri temsil edebilir. Partinin ülke genelindeki seçim sonuçlarında % 20'lik oy oranına sıkışıp kalması, yeni dönem etnik ve dini temelli siyasete uyum sağlayamamasının bir sonucu olarak da görülebilir. CHP'nin sadece Kürt nüfusun yoğun olan yerlerde değil tüm Türkiye'de oy oranını arttıramaması mevcut siyasal koşullarda yeni politikalar üretmemesi ile ilgidir. Toplumun dini ve etnik siyasal kimlikler üzerinden siyasal talepleri, günümüz siyasetine yön veren unsurlar haline gelmişlerdir. Bir önceki dönemin sosyo-ekonomik sorunlara öncelik veren siyaset anlayışı bu şekilde bir dönüşüm geçirmektedir. Siyasetin ekonomiyi "yönetmekle" birlikte, önündeki çözmesi gereken toplumsal sorunlar kültürel temelli bir hale gelmiştir. Siyasetin bu şekilde dönüşümü, politik partileri de umutvari olabilmeleri için bu konuları ile ilgili çözümler sunmaya itmektedir. Baykal döneminde, bu kesime yönelik partiden bir açılım gerçekleşmemiş; tam tersine parti söyleminde cumhuriyetin değerlerine ve ulusal bütünlüğe yapılan vurgu dikkati çekmiştir. Kılıçdaroğlu ile birlikte yeni dönemde de partinin buna politikalara sahip olacağı yönünde işaretler mevcuttur. Kılıçdaroğlu'nun ne etnik ne de dini temelli siyaset yapmayacağına vurgu yapması, mevcut sorunlara sahip kesimleri ne derece temsil edebileceği yolunda bir çizgi ortaya koymaktadır (Ekşi, 2011). Kılıçdaroğlu'ndan yeni dönemde beklenen Baykal döneminden farklı bir politika izlemesini gösteren ise, öncelikle Baykal'dan devraldığı CHP'nin etnik ve dini kimlikler etrafında şekillenen siyaset karşısında farklı bir açılım sağlayabilmesidir. Siyasal sorunlarda partinin belirleyeceği demokrat ve özgürlükçü politikalar, kitlelere ulaşmasında etkili olacaktır. Etnik ve dini kimliğin egemen olduğu siyasal alanda, toplumsal talepleri tarihsel mirasından da kopmadan CHP'nin karşılayabilmesi bu şekilde mümkün olabilir.

Yeni dönem siyasetinde belirleyici olan unsurların CHP'de yeni politikalara yansması mümkün olmamıştır. Siyasetin değişen özellikleri karşısında araştırma kapsamında sıkça vurgulanan "tehditler" üzerinden söylemler ortaya koyması parti politikalarının temelini oluşturmuştur. 1990'lı yıllarda ülke siyasetinde önemli bir yer tutan "irtica ve bölünme tehditleri" CHP'nin tarihsel mirası ile birlikte bu tehditlere karşı savunmacı bir siyaset izlemesine yol açmıştır. Bu dönemde parti söylemlerinde "laiklik ve cumhuriyet" gibi konulara sıkça vurgu yapılmaya başlanmıştır. Vurgulanan bu iki konu partinin izlediği siyasette yön vermiştir. Ortaya çıkan bu siyaset anlayışı aynı zamanda CHP'nin sosyal demokrat özelliklerinin önceliğini yitirmesine neden olmuştur. CHP'nin izlediği bu siyaset, seçimlerde sahil kesimindeki seçmenlerin desteğini alması, gecekondular ve dar gelirli kesimlerden oy alamaması, ülkenin iç bölgelerinde desteğini yitirmesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde varlık gösterememesi sonuçlarını doğurmuştur. CHP sahip olduğu tarihsel mirasını bu dönemde yeniden parti siyasetinde dominant hale getirmiştir. Yani parti ulus inşa etmenin, ulus-devlet kurmanın aktörü olmuştur. Modernitenin eleştirilmesi, ulus-devletin egemenliğinin tartışılmaya ve zayıflamaya başlaması, ideolojik bağların etkisiz kalması gibi olgular doğrudan CHP'nin kitlelere vaat ettiklerinin anlamsız kalmasını açıklamaktadır.

7. 7. 1. Yeni Dönemde CHP'nin Kürt Sorununa Yaklaşımı

Kürt sorunu yeni dönem siyasetinin kimlik temelli bir özellik göstermesi ile birlikte 1980 sonrası dönemde ülke gündeminde ve siyasetinde ön planda yer almıştır. Kürt sorununun temelleri ulus-devletin kurulma aşaması ve tek parti dönemindeki ulus oluşturma çabasında ortaya çıkmıştır. Tek parti döneminde Kürt etnisitesinin üzeri örtülmeye çalışılmış, zaman zaman baskı unsuru ile de bu desteklenmiştir. 12 Eylül sonrasında da Kürt sorunu siyasal alanda "sorun" olarak yer almaya başlamıştır. 1970'li yıllarda ise ortaya çıkmaya başlayan kimlik siyasetleri, siyasetteki ideolojik ağırlıktan dolayı etkili olmamıştır (Altunışık ve Tür, 2005: 41). 12 Eylül darbesi ile birlikte ülkedeki politize olmuş tüm örgütlere getirilen yasaklamalar sonucu özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde siyaset yapmanın yollarını tıkanmıştır. Bu süreçle birlikte de 12 Eylül'ün etkisi ile bölgedeki neredeyse diğer tüm örgütler siyaset sahnesinden silinmiştir. Kitleleri siyasetten uzaklaştırmayı ve örgütlü toplumu önlemeyi

amaçlayan darbe sonucunda bölgede siyasal hareketliliği sağlayabilen PKK olmuştur (Çavdar, 2004: 321). Bölgede Kürt kimliği etrafında 1960'ların sonundan itibaren sol hareketler içinde yer alan grupların siyaset yapma yollarının tıkanması farklı bir sorunu gündeme getirmiştir. İzlenen politikalar sonucu bölge halkı ya devleti temsil eden iktidar partisi ya da iktidar olabilecek konumdaki parti içinde siyaset yapma yolunu seçmiş ya da bölgede yerel güç oluşturan kendi kimliği ekseninde siyaset yapmanın yolunu seçmiştir. Bu durum da bölge siyasetinde kutuplaşmayı arttıran temel neden olmuştur.

Kimlik siyasetinin yükselişe geçtiği bu dönemde ülkenin kurucu partisi olması sebebiyle CHP Kürt sorunundan doğrudan etkilenen parti olmuştur. Tek parti döneminde uygulanan politikalar Kürt seçmen açısından CHP'ye yönelik olumsuz bir imaj ortaya çıkarmıştır. Kuruluştan itibaren kurucu kadrolar ve daha sonraki süreçte de devlet eliti, Kürt sorununu geleneksel yapının devamı ve modern kurumlara direnen bir sorun, dış ülkelerin ülkeyi bölme emelleri, bölgenin geri kalmışlığı gibi boyutlarda algılamıştır (Yeğen, 2005: 191). CHP'nin de bu bölgede taban oluştur(ama)masında ciddi derecede etkili olmuştur. Ancak yine de 1970'li yıllardan itibaren Kürt seçmenin CHP içinde yer alması düşünülürse, günümüzde Kürt seçmenin CHP'den kopmuş olmasında tek parti döneminden uygulanan politikaların etkisinden ziyade, CHP'nin izlediği politikalarından dolayı ve Kürt siyasal hareketinin kendi temsil yeteneğini ortaya çıkarmasından dolayı bir kopukluğun var olduğu söylenebilir. Cumhuriyet tarihi boyunca CHP'nin Kürt seçmenin yaşadığı bölgelerde önemli derecede temsil yeteneğine sahip olduğu görülür. 1970'lerde ise Kürt seçmen ile CHP'nin birlikteliği seçim sandıkta net bir şekilde ortaya çıkmıştır (Bk. Tablo 31). Bu dönemde CHP Güneydoğu Anadolu'da, ülkenin genelinde olduğu gibi, birinci parti olmuştur. 1980 sonrası süreçte de Kürt seçmenin sosyal demokrat ve CHP'nin devamı niteliğinde olan SHP ile birlikte temsil edildiği görülmektedir. 1989'da Paris Kürt Konferansına katılan SHP içindeki Kürt milletvekillerinin partiden ihraç edilme süreçleri, Kürt milletvekillerinin eş zamanlı olarak istifası ile sonuçlanmıştır (Zürcher, 2010: 457; Güney, 2002: 124). Kürt seçmen ile CHP/SHP arasında kırılma noktası olarak görülebilecek bu olay, sol içinden Kürt seçmenin tamamen kopma sürecinin başlangıcını oluşturmuştur.

Kürt seçmen açısından iki olgu önemli derecede siyasal tercihleri belirlemede etkili olmaktadır. Bunlardan birincisi din olgusu diğeri de etnik temeldir. Günümüz siyasetinde "dini hassasiyeti" olan bir parti ile Kürt siyasal hareketinin "temsilcisi olan" BDP çizgisindeki partilerin dışında başka partilerin varlık gösterememesi, bölgenin siyasal tercihlerinde etkili olan iki faktörü destekleyen seçim sonuçları olarak görülmelidir. CHP'nin bölgede yok oluşunun nedeni de partinin "tehdit" algılamaları nedeniyle, Kürt sorununu "bölücü bir tehdit" olarak görmesi ve milliyetçi bir tutum benimsemesidir. Partinin bu tutumu doğal olarak bölgede toplumsal tabanın partiden desteğini çekmesine neden olmuştur. SHP döneminde bölge halkının sorunlarına yönelen, bölgedeki şiddet olaylarında, faili meçhul cinayetlerde takipçi olan parti anlayışı, CHP ile birlikte tamamen bölgeden kopuş gerçekleşmiştir. Parti bölgeden uzaklaştıkça milliyetçi politikalar geliştirmiş, milliyetçi politikalar geliştirdikçe de bölgeden uzaklaşmıştır.

Partinin yıllara göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerden almış olduğu oy oranları büyük farklılıklar göstermektedir. Büyük ölçüde son dönemde oy kayıplarının yaşanması partinin Kürt seçmenden uzaklaşması ile açıklanabilir. Bir diğer açıklama da Kürt kimliği referanslı bir partinin siyasal alanda yer almaya başlaması ile birlikte CHP'nin almış olduğu oy oranları en alt seviyelere inmiştir. Bölgelerin farklı illerinde oy oranları da farklı olmakla birlikte Kürt nüfusun daha yoğun olduğu illerde özellikle 1991 yılında HEP ile SHP'nin yapmış olduğu seçim ittifakına bağlı olarak SHP'nin almış olduğu oy oranları oldukça yüksektir. Daha çok bu seçim süreci partinin bölgede Kürt seçmenden destek bulabilmesinde bir kırılma noktası olmuştur.

1991 seçimleri sonrasında mecliste yaşanan "olaylı yemin töreni" ardından partinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde örgütlenmesi büyük ölçüde kesintiye uğramıştır. 1991 seçimlerinde HEP ile SHP'nin yapmış olduğu seçim ittifakı sonucunda ülkenin diğer illerinden de SHP'nin büyük ölçüde toplumsal taban kaybetmesi partinin yaklaşık olarak 20 yıl bölge sorunları ile ilgilenmemesine neden olmuştur. CHP'nin tehditlere karşı geliştirdiği savunmacı politikalar sonucu Kürt seçmene vaat edeceği bir şey olmadığı için parti kolaylıkla bu bölgedeki illere yönelmemiştir. Sadece bölgeye yönelik politikalar değil, o bölgelerde örgütlenmesini de devam ettirmemiştir. Buna

bağlı olarak da bölgedeki Kürt seçmen biri iktidar partisi diğeri de HEP çizgisindeki partiler olmak üzere iki siyasal tercihten birisini seçmek durumunda kalmıştır.

1991 yılında yaşanan kırılma SHP/CHP ile Kürt seçmen arasında bir kopma ortaya koyarken aynı zamanda ülkede terör algısına yönelik olarak da diğer Batı illerinden oy kaybetme endişesi ile bölgeden neredeyse tamamen uzaklaşmıştır. Baykal döneminde CHP'nin cumhuriyet, laiklik vurguları Kürt seçmende çok da karşılık bulmamıştır. Özellikle bölgeye seçim dönemlerinde seçim çalışmaları yapılmaması bir anlamda CHP'nin bölge illerindeki durumunu açıklar vaziyettedir. Sivas'ın doğusuna geçemeyen CHP lideri Van'daki olaylı gezisinden sonra tekrar bölge illerine yönelik bir seçim çalışmasında bulunmamıştır. Bunlar da Kürt seçmen ile parti arasında zaten var olan bir kırılmanın derinleşmesine neden olmuştur. Kılıçdaroğlu lider seçilmesi ile birlikte partinin Kürt seçmene yönelik söylemleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Ancak parti içinde oluşan ulusalcı kesimin Kürt seçmene yönelik söylemlere ne kadar destek olacağı kuşkuludur.

Yeni dönemde CHP için önündeki en önemli bir sorunlardan birisi de partinin Kürt seçmene açılabilmesidir. CHP'nin Kürt seçmenin desteğini sağlayabilmesi partinin benimseyeceği yeni politikalarla ve yeni bir siyaset anlayışı ile mümkün olabileceğinden, partinin bunları gerçekleştirebilmesi, aynı zamanda partinin kıyı şeridini temsil eden bir parti olmaktan kurtulmasını sağlayacak olan önemli bir değişme olarak yorumlanabilir. Ancak, partinin yıllardır uyguladığı milliyetçi/ulusalcı politikalar nedeniyle, parti tabanı da bu şekilde dönüşüme uğramıştır. CHP'nin Kürt seçmenle bağların kopma noktasına gelmesi eleştirilirken aynı zamanda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'ne yönelmesi ve buralarda seçim çalışmaları yapması da yine eleştirilmesine neden olmaktadır. CHP, Kürt seçmenin desteğini yeniden kazanma arayışına girerken aynı zamanda bu hamlesine gelecek eleştirilerle de başa çıkmak zorunda kalmaktadır. CHP'nin değişim süreçlerinde yaşadığı sıkıntılarda olduğu gibi, partinin Kürt seçmene yönelmesi parti politikalarında yeni gelgitlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Yeni dönemde lider değişiminin bir fırsat olarak belirmesi ve partide iktidar olabilmek umutlarının ortaya çıkması ile birlikte, seçmen desteğini artıma yönünde yeni arayışlar ortaya çıkarken, partinin kendi yapısal özellikleri bu değişime imkan vermeme

yönünde bir tablo ortaya çıkmaktadır. Partinin Kürt seçmene yönelmesinde de bu durum kendisini hissettirmektedir. Parti Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki seçmenin oylarını kazanmaya çalışırken, Batı bölgelerindeki tabanı kaybetme korkusunu da üzerinde taşımaktadır. Ülkenin doğusunda etnik kimlik üzerinden siyaset yapan ve siyasal temsil imkanın bu şekilde bulan bir kitle ortaya çıkmışken, ülkenin batısında da Kürt unsurlar dışlanmış, ötekileştirilmiş ve yaşam alanlarından uzaklaştırılmıştır (Kiraz, 2010: 121). Ülkenin batısında CHP'nin toplumsal tabanını oluşturan seçmenlerin genel profili de büyük ölçüde ulusalcı bir çizgide olduğundan dolayı, CHP'nin Kürt seçmene yönelmesi Batı'daki bu kitleyi partiden uzaklaştırma sürecini de beraberinde getirebilir endişesinin partide hakim konuma geldiği gözlenmektedir.

Kürt seçmenin tekrar desteğini kazanma arayışı içinde olan CHP'den beklenen Kılıçdaroğlu dönemi ile birlikte Kürt seçmenin herkes tarafından açıkça bilinen talepleri nasıl karşılayacağı yönünde bu konu ile ilgili somut bir proje ortaya koymasındır (Erkan, 2010). Kürt sorunu karşısında bir önceki dönemde bunu çok fazla dile getirmeyen CHP'nin yeni dönemde Kürt seçmen açısından bir ilgi uyandırdığı gözlenmiştir. Özellikle bölge illerine parti genel başkanının yaptığı geziler medya ve Kürt seçmen tarafından ilgiyle izlenmiştir. Bu ilgi medyada "Kürt seçmenle aşk yeniden alevleniyor mu?" yorumlarının yapılmasına neden olmuştur (Erkan, 2010).

CHP'deki lider değişimi ile birlikte ortaya çıkan bu ilgi bir anlamda Kürt seçmenin Ecevit dönemi CHP'sinde olduğu gibi CHP'ye yeniden oy verebileceği beklentisini oluşturmuştur. Ecevit dönemine kadar "devlet partisi" özelliği gösteren CHP, Ecevit'in şahsında birleşen sol söylemleri ile bu algısını kırarak, Kürt seçmenden büyük ölçüde destek bulabilmiştir. Baykal dönemi Kürt seçmenin desteğini kaybeden CHP, yeni lideri ile birlikte Kürt seçmende bir ilgi uyandırmıştır. Erkan (2010)'a göre CHP'nin tarihsel süreçte Kürt seçmenle olan ilişkisi devlet politikalarından büyük ölçüde etkilenmiştir. Dolayısıyla Kürt seçmenle CHP'nin ilişkisini bu tarihsel süreç içerisinden bağımsız değerlendirmek tek bir CHP çizgisi olduğunu kabul etmek anlamına gelmektedir. Oysa 1973 ve 1977 seçimlerinde Kürt seçmenin CHP'ye olan desteği söz konusudur. Bununla birlikte 1980 darbesinden sonra SHP deneyimi ile birlikte Kürt seçmenin bu partiye yönelik desteği de bu iddiayı desteklemektedir. Baykal dönemi ise hafızalarda yeniden tek parti döneminin canlanmasına neden

olmuştur. Lider değişimi ile birlikte Kürt seçmenin CHP'ye ilgi ile bakması CHP'nin Kürt seçmenin yeniden desteğini sağlayabileceğini göstermektedir.

Yeni dönemde Kılıçdaroğlu Kürt seçmene yönelirken söylemlerinde bu hassasiyeti göstermektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki sorunu doğrudan Kürt sorunu diye adlandırmaktan ziyade bölgesel sorun olarak dile getirmesi, partinin içinde bulunduğu bu ikilem ile birlikte düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır. Yeni liderin kullandığı dilde bütünsellik, birleştiricilik ön plan çıkmaktadır. Kılıçdaroğlu 18/12/2010 tarihinde 15. olağanüstü kurultay konuşmasında Kürt kelimesini kullanmamasını şu şekilde açıklamaktadır: "Kürt sözcüğünü kullanmak maharetse, kullanırız. Ben Kürt demedim, ama Türk de demedim, Çerkez de demedim. Etnik kimliği ve inançları siyasetin merkezine koymayı doğru bulmuyorum. Etnik kimlik şereftir diyoruz. Siyasetçinin görevi toplumun tamamının sorunlarını çözmektir" (Yetkin, 2010a). Kurultay konuşmasında dile getirdiği "Fırat'ın doğusu da bizim Fırat'ın batısı da bizim; Berivan da bizim Hakan da bizim, Rojin de bizim Agop da bizim; Ferhat ile Şirin de bizim Mem u Zin de bizim" (18/12/2010 Kılıçdaroğlu Kurultay Konuşması) bu söylemin bir ifadesi olarak görülebilir. Kılıçdaroğlu'nun yine kurultay konuşmasından Lozan anlaşmasından bahsetmesi ve bu anlaşmanın bizim tapumuz olduğunu söylemesi, yeni dönemde Kürt sorununun CHP tarafından nasıl algılandığının da işaretlerini taşımaktadır.

Yine de yeni dönemle birlikte Kılıçdaroğlu'nun bölgeye yaptığı seçim gezileri CHP'nin bu sorunla ilgili önceki dönemden farklı bir siyaset izleyeceğinin ortaya koymuştur.⁸⁴ Çünkü Baykal döneminde CHP bölgeye ilgi göstermemiştir. Baykal birkaç

---

⁸⁴Son turdaki mesajlardan örnek verebiliriz: -Kılıçdaroğlu, daha seçildiği Kurultay'daki 'Yüzde 10 seçim barajı indirilsin' çağrısını her durakta tekrarladı. Bu, bölgede BDP'nin de talebi olan ve elindeki en ciddi kozlardan birisi.- Van'da, şair Ahmed Arif'in destansı '33 Kurşun' şiirine de konu olan, kaçakçılıkla suçlanan33 köylüyü 1943 yılında kurşuna dizdiren Mustafa Muğlalı'nın adının oradaki kışladan kaldırılması talebini dile getirdi.- Batman, Elazığ, Bingöl (ve yol üzerinde durup konuşma yaptığı) Karakoçan'da 'Bize az oy verdiniz. Ama kabahat sizde değil, bizde. Daha çok gelmeliydik' şeklinde özeleştiriverdi.- Elazığ'dayken yerel Kanal-E'ye verdiği mülakatta, PKK'nın silah bırakması için görüşmeler yapılabileceğini, Meclis'te mutabakat sağlanırsa genel affin konuşulabileceğini söyledi.- Elazığ'dan Bingöl yolunda seçim otobüsünü 1993'te PKK'nın (ateşkes ilanı sürerken) otuz üç silahsız askeri şehit ettiği noktada durdurdu ve burada intikam değil, tam tersine 'Huzur, barış istiyoruz. Birlikte yaşayabiliriz' mesajı verdi.- Bingöl'de kendisini (ilginç bir şekilde kendilerine BDP'li havası da vermeye çalışan) AK Partililerin protestosuna 'Protesto eden vatandaşlara da sevgi ve selamlarını' sunarak karşılık verdi. (AK Partili bazı bakanların, çok daha masumane protestolara tahammül eşliğinin ne kadar düştüğünü son günlerde üzülenek görüyoruz). Nihayet Tunceli'de affın da mutabakat ve kardeşlik

gezi dışında Baykal bölgeye uğramamıştır. Parti örgütleri ve üyeleri pasif hale gelmiş ve parti ile bölge seçmenin bağları nerede ise kopma noktasına gelmiştir. Ancak yeni dönemde bölgeye yapılan geziler, farklı kesimlerin temsilcileri ile bir araya gelme çabaları, tekrardan bir Kürt raporu hazırlama çabaları, partinin yeniden bölgeye yaklaşmasını sağlamıştır. Bölgedeki seçmen, seçim vaadi dışında belli konularda partilerden belli söylemleri bekliyor. Bu söylemlerin temelinde de etnik siyasetle ilgili olan konular yer almaktadır.

"Anadilde eğitim", "yeni anayasada Kürt vatandaşın yerinin ne olacağı", "bölgede yaşanan şiddet", "anadilde eğitim" gibi konular Kürt seçmenin hassasiyetini oluşturmaktadır. Kılıçdaroğlu'nun bölgedeki seçim gezilerinde bu konuları dile getirmesi seçmen açısından bir ilgi uyandırmakla birlikte siyasal tercihlerde çok fazla değişimi de gerçekleştirilmemiştir. "Anadilde öğretimin önündeki engeller aşılanacaktır", "Avrupa Birliği'nin yerel özerklik şartına konan çekinceler kaldırılacaktır", "yüzde 10 barajı indirilecektir", "geçmiş dönemde bölgede yaşananların araştırılacağı tarafsız bir komisyon kurulacaktır" vaatlerinin yer aldığı yeni dönem söylemleri CHP'nin Kürt seçmen ile ilişkisi açısından yeni ve olumlu bir dönemeci karşıladığı gözlemlenmiştir. Bölgedeki yedi milyona yakın yurttaşın yeşil karta sahip olduğu ve bunun aynı zamanda bir yoksulluk göstergesi olduğu düşünülürse, hangi politikalarla bu sorunların üstesinden gelineceğinin açık bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir (Erkan, 2010). Yoksa seçim gezileri sırasında partinin söylemini değiştirerek, seçmene vaatlerde bulunmak, seçmen açısından bir partiyi tercih edilebilir kılmakta yetersiz kalmaktadır.

Kılıçdaroğlu'nun anadildeki eğitim konusundaki görüşlerinde ise resmi dilin Türkçe olduğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte vatandaşların anadillerinin özgürce konuşabilmesinin, öğrenebilmesinin sağlanması gerektiği belirtilmektedir. Anadilde eğitim ise toplumu ayrıştıracığı için buna karşı bir söylem ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak Kılıçdaroğlu, anadilde eğitime parti olarak karşı olduklarını belirtmektedir. Kılıçdaroğlu'na göre herkes anadilini öğrenebilmelidir. Ancak Türkçe'nin yanında ikinci

---

çerçevesi içinde konuşulabileceğini tekrarladı. Bütün bunlar, CHP'nin uzun yıllardan sonra doğu ve güneydoğuya yeniden siyasi bir aktör olarak dönmek arzusunda olduğunu gösteriyor. CHP'nin kendini Kürt kökenli seçmene iyi anlatarak yeniden bölge siyasetine girebilmesi, Türkiye'nin bu ağır sorunu çözmesine katkı verebilir (Yetkin, 2010b).

bir resmi dil olması doğru bir eylem olarak değerlendirilmemektedir. Kılıçdaroğlu'nun değerlendirmelerinde de bu konu ile ilgili olarak referanslar ülkenin kurucu felsefesine yöneliktir (Ekşi, 2011: 31). Kılıçdaroğlu'nun parti liderliğine gelmesi ile birlikte Kürt sorununa yönelik partinin söylemlerinde bir değişiklik ortaya çıkmıştır. Ancak Kürt seçmenin radikalleşen taleplerini karşılama konusunda bu söylemlerin yüzeysel kaldığı söylenebilir.

CHP'deki lider değişimi sonrasında parti liderinin Kürt sorununa bakışının evrensel değerler üzerinden şekillendiği söylenebilir. Kürt sorunu karşısında Kılıçdaroğlu'nun anadil sorunu ile birlikte terör sorununa vurgu yapması ve özgürlük ve eşit yurttaşlık çerçevesinde bu soruna çözüm önerileri sunması Kürt seçmenin radikalleşmiş taleplerini karşılamaktan uzak görünmektedir. Kürtlerin anayasada ayrı bir etnik tanım yapılma istekleri karşısında Kılıçdaroğlu'nun eşit yurttaşlığa, özgürlüğe ve demokrasiye yaptığı vurgu bu iddiayı desteklemektedir. Misak-ı Milli sınırlar çerçevesinde bir araya gelme vurgusu ile birlikte Lozan'ın bu ülkenin tapusunun olduğunu vurgulanması Kılıçdaroğlu'nun Kürt sorunu karşısında çözüm önerileri arasında ön plana çıkan konulardır (Ekşi, 2011: 26-32).

Partinin lider değişikliğinden sonra Kürt sorununun lider tarafından dile getirilmesi CHP ile Kürt seçmen arasında yeni bir dönemin başlayacağını işaretleri olarak yorumlanabilir. Ayrıca parti liderinin bölgeye yapmış olduğu geziler, referandum ve seçim kampanyalarında döneminde bölgeye geliş gidişlerinin partinin Kürt seçmenin sorunlarının farkına varmasında etkili olduğu söylenebilir. Yine buna bağlı olarak partinin Kürt seçmenden oy alabilmeye yönelik bölgeye yapmış olduğu geziler ve toplumun farklı kesimleri ile bir araya gelerek bölge illerinde toplantılar düzenlemeleri partinin bir ölçüde bölgedeki seçmenin dili ile ortak paydaları konuşmasının yolunu açmıştır. Bölgedeki sorunun da çözümünün insan odaklı mümkün olabileceğini, etnik temelli veya dini temelli bir siyasetin sorunları sadece bu pencereden göreceği için eksik kalacağını bu anlamda konunun çok daha boyutlu olduğunu ve odağına insanı alarak çözülebileceği bölge gezilerinde tartışılan konular arasında yer almıştır (Radikal Gazetesi, 20 Şubat 2011). O tarihlerde partinin bölgeye yönelik hızlı çalışmaları, bölgenin farklı illerinde vatandaşlarla bir araya gelmeleri bir hareket, bir beklenti uyandırabilirken, araştırmanın bitme aşamasına geldiği şu son dönemlerde ise partinin

bölge ile ilgili söylediği bir şeyinin olmaması, partinin Kürt seçmene yönelik "oy alma" amaçlı politikalarını tekrar akla getirmektedir.

Yaklaşık yirmi yıl süren Deniz Baykal'ın genel başkanlığı döneminde parti politikalarından bir yeniden yapılandırma olmamıştır. Bundan dolayı da lider değişimi ile birlikte parti politikalarında bir dönüşümün yaşanacağı beklentisi artmıştır. Bu çerçevede Kılıçdaroğlu liderliğinde CHP, Kürt seçmen ile yeniden buluşma sağlamaya çalışmaktadır. Ancak bunun nasıl gerçekleşeceği yolunda kesin bir tavrın ortaya çıktığı söylenemez. Yeni CHP'de 1973'te Ecevit'in lider olduğu dönemdeki gibi lider ve politika değişikliğinin birlikte gerçekleşeceği yolunda beklentiler ve bu yönde değişimleri gözlemlemek mümkündür. 1970'li yılların koşullarından farklı bir seçmen kitlesinin varlığı da söz konusudur. Geçmişteki dengelerden farklı bir durumun ortaya çıkması, özellikle 1990'dan günümüze, Kürt seçmenin tercihlerinde de değişikliğe yol açmıştır. Kürt seçmen Doğu illerinde olduğu gibi Batı illerinde de AKP ve BDP'ye yönelmiş durumdadır. CHP'nin Kürt seçmenin desteğini yeniden kazanmasında karşılaştığı siyasi tablo bu şekildedir. Etnik ve dini temelli siyasetin seçmen ile bağ kurmada belirleyiciliği yüksek düzeydedir. İki konu üzerinde siyaset yapan partilerin varlığı CHP'nin kendisine yeni bir alan açabilmesini zorunlu kılmaktadır. CHP'nin sosyal demokrat açılımlar yaparak seçmen desteği sağlayabileceği yönündeki tartışmaların bununla ilişkili olduğu söylenebilir. CHP'nin mevcut politikaları ile almış olduğu oy oranlarından daha fazlasını alamayacağı yönünde tartışmalar gündemde önemli yer tutmaktadır. İzmir, Muğla gibi illerde aldığı oyların ötesine geçmesi çok zor görünmektedir.

Buna karşılık, bir güvenlik arayışı sonucu muhafazakârlaşan kent yoksullarını ve köylüleri, kültürel kimlikleri üzerinden siyasallaşarak ve dışlanmışlık algısı giderek yükselen Kürtleri ikna etmeden, Türkiye'yi saracak bir parti olmak ve büyümek pek mümkün değil. Çok zor olsa da böyle bir proje sağ değil, sol bir yaklaşımla mümkün. Dolayısıyla zaten sağ partilerin bölünmüşlükten beslenerek temsil etmeye çalıştıkları bu kitleler, eşitlik idealiyle beslenen bir sol/sosyal demokrat söylemle ikna edilmelidir. Bu sadece CHP'nin büyümesi ve iktidar adayı olması için değil, çok partili demokrasimizin hayatiyet kazanması için de gerekli bir sonuç olacaktır (Önen, 2011).

CHP'nin yeni dönemde yeni liderle birlikte, partide politika değişiklikleri de beklenmeye başlamıştır. Bu beklentilerin başında da CHP'nin Kürt seçmen ile ilgili olan politikaları gelmektedir. Değişen söylem ve politikalarla birlikte partinin aynı zamanda

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yoğun bir örgütlenme çabası içine girdiği gözlemlenmiştir. En azından bu çabanın seçim döneminde olduğu ifade edilebilir. CHP'deki bu değişimin Kürt seçmen ve eski partililer açısından da bir umut oluşturabildiği gözlemler arasında yer almaktadır. Çünkü "devlet partisi" olarak CHP'nin, Kürt seçmenle organik bağ kurabildiği ölçüde aynı zamanda da Kürt vatandaşın devlete yaklaşımını da sağlayabileceği yönünde bir beklenti oluşmuştur. CHP'nin son seçimlerdeki bölgeye yönelik yaklaşımının 2011 seçim sonuçlarına yansıdığı söylenemez. Bu sonuçlarda etkili olan birkaç engel bulunmaktadır. Bunlardan ilki, partinin Batı illerindeki Kemalist/ulusalcı tabanının etkisidir. Bununla birlikte bölgede radikalleşmiş bir Kürt milliyetçiliğinin seçmen tercihlerinden birincil belirleyici olması etkilidir. CHP, Kürt milliyetçiliği karşısında bunu aşabilecek bir söylem geliştirebilmiş değildir. Ayrıca CHP'nin böyle bir söylem geliştirip geliştiremeyeceği de merak konusu olmaktadır. Parti, aradaki ayrışmayı etkisiz kılacak ya da etkisini azaltarak kendisine taban bulabilecek Kürt seçmene yönelik bir yol bulmuş değildir. Ayrışmanın temelinde de Kürt solu ile Türk solunun ayrı siyasal partilerde siyasete başlamış olmaları yatmaktadır. CHP'nin Kürt seçmenle kurabileceği pozitif ilişkiler, aynı zamanda iki etnik unsurun bir arada yaşama potansiyeli açısından olumlu olabilecek bir gelişmedir. SHP döneminde Kürt siyasetçilerin yollarının SHP ile ayrılması o tarihten günümüze Türkiye siyasetinde solu temsil eden SHP devamında da CHP'nin milliyetçi bir siyaset izlemesinde etkili olmuştur.

7. 8. Sonuç

Devlet geleneği içinde Kürt meselesi daima askeri önlemlerle çözülmek istenmiştir. 1925'ten itibaren çıkan isyanlarda askerler her zaman sivillerden daha etkin rol oynamışlardır. Bu gelenek 60-70 yıldır değişmeden devam etmiş olduğundan 1990'lı yıllarda da asker her zaman son sözü söyleyen bir role sahip oldu. Kürtlere AB'ye girme projesi çerçevesinde kültürel haklar verilse de Kürt sorunu karşısında yetki ve söz söyleme hakkı askerde olmuştur. Kürt sorunu her zaman için bölünme tehdidi olarak algılanmış ve buna göre politikalar belirlenmiştir. Tüm siyasi partilerin bu sorunu konuşmaktan çekindiği dönemler olmuştur. "Devletin bekası" açısından değerlendirilen bu sorun karşısında çözüm önerileri neredeyse tamamen askere bırakılmış, siyasiler tarafından dile getirilen önerilerin de ekonomi vurgusu ağır basmıştır.

Tek parti döneminde devletin elinde olan ve devletin politikalarının parti üzerinden uygulandığı isyanlar döneminde CHP bölge açısından olumsuz bir geçmişe sahip olmuştur. Ancak bu algı Kürt seçmenin CHP'yi tercih etmesinde çok etkili olmamıştır. Çok partili seçimlerin yapıldığı ve iktidarın değiştiği 1950'li yıllarda CHP'nin bölgede düşen oy oranları, 1957 seçimlerinde tekrar artmıştır. 1960'lı yıllarda da devam eden bu gelişme 1970'li yıllarda yapılan seçimlerde Kürt seçmenin CHP'yi desteklemesi en yüksek düzeye çıkmıştır. Ancak yüksek orandaki bu desteğin temelinde de 1970'lerdeki CHP'nin bölgede kitlesel destek bulabilmesi partinin savunduğu sol politikalarla mümkün olmuştur. Bu da bölge seçmenin ülkenin diğer kesimlerindeki seçmenlerden farklı eğilim ortaya koymadığını göstermektedir. Yine 1980 sonrasında SHP'nin bölgede destek bulabilmesi, partinin insan hakkı ihlalleri, yargısız infazlar gibi konularda sahip olduğu söylemi sayesinde gerçekleşmiştir. Bu da göstermektedir ki bölge halkı için öncelikli olan konular, şiddetten dolayı yaşanan huzursuzluklardır. Bu rahatsızlıkları dile getiren bir parti olarak SHP bölgede kitlesel bir destek bulabilmiştir.

1990'dan sonraki süreçte ise Baykal ve ekibinin CHP'si "bölünme" tehdidi anlayışından dolayı devlet yanlısı söylemlere sürekli olarak parti politikalarında yer vermiştir. İzlenen bu politika da Kürt seçmenin desteğinin yitirilmesinde etkili olmuştur. CHP'nin bu dönemde geleceğe yönelik somut projeler ortaya koyamaması sadece Kürt seçmenden değil tüm ülke seçmeninden destek yitirmesine neden olmuştur. Ülke siyasetinde etkili olan "tehditler" CHP'nin politikalarında bu dönemde yer alırken, laiklik ve cumhuriyet vurgusu ön plana çıkmıştır. Bu dönemde partinin sahip olduğu bu söylemler kültürel talepleri olan Kürt seçmene bir anlam ifade etmekten uzak kalmıştır. Yeni dönemle birlikte ise CHP tarihinde tekrar ettiği gibi lider değişikliği ile partinin de farklı bir politika izleyeceği beklentisini ortaya çıkarmıştır. Kürt seçmene yönelik söylemler bir ölçüde Kürt seçmenin CHP'ye olan ilgisini arttırmıştır. Ancak bu gelişme Kürt seçmenin CHP'ye oy verme konusunda bir anda değişiklik gerçekleşmesinin mümkün olmadığını göstermiştir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMA BULGULARI VE YORUMU

8. 1. Katılımcıların Sosyo-Ekonomik ve Politik Özellikleri

8. 1. 1. Giriş

Saha araştırmasına katılan görüşmecilerin sosyo-ekonomik özellikleri bu bölümde anlatılacaktır. CHP'nin tarihsel olarak ülke siyasetinde var olan diğer partilere göre uzun bir tarihe sahip olması partililerin sosyal özelliklerinde de kendisini göstermektedir. Ayrıca parti tabanını oluşturan kesimlerin sosyo-ekonomik özellikleri de kendine özgü bir yapı sergilemektedir. Katılımcıların eğitim durumları, gelir düzeyleri, yaş ortalamaları bu açıdan önem kazanmaktadır.

CHP 1992 yılından yeniden açılmasından sonra ülke gündemini işgal eden "irtica" ve "bölünme" tehditleri karşısında laikliği, cumhuriyet değerlerini ve ulusalcı söylemleri ön plana çıkartan bir siyaset izlemeye başlamıştır. Yaklaşık 20 yıl süren bu politik duruş 2010 yılında lider değişimine kadar sürmüştür. Kemal Kılıçdaroğlu'nun parti liderliğine seçilmesi ile birlikte partide yeni bir dönem, yeni bir siyaset arayışı ortaya çıkmıştır. Ancak lider değişiminden önceki yaklaşık 20 yıllık süre içinde partinin izlemiş olduğu "savunmacı-korumacı" siyaset % 20'lerde bir seçmen desteği bulabilmiştir. Partinin dar bir seçmen tabanına sıkışıp kaldığı, iktidar olmaktan uzak bir anlayışa sahip olduğu daha önceki bölümlerde tartışılan konular arasındaydı. Partinin ön planda tutmuş olduğu "savunmacı-korumacı" politik söylem parti tabanını da bu yönde dönüştürerek, bir anlamda değişmez bir seçmen tabanı ortaya çıkarmıştır. "Beyaz Türklerin Partisi, endişeli modernler"⁸⁵ gibi gelir durumları orta ve üst orta sınıfa ait, yaşam sıkıntısı çekmekten uzak olan kesimlerin "sosyal demokrat" olma iddiasında olan bir partinin tabanını oluşturduğu yönünde iddialar ortaya atılmıştır.

Bu çerçevede katılımcıların sahip olduğu bu özellikler saha çalışması sırasında genel olarak CHP'nin tabanı ile hangi ölçüde örtüştüğünün hangi ölçüde farklılık

---

⁸⁵ 1990'lı yıllarda ülke siyasetinin merkezine yerleşen "irtica" ve "bölünme" tehditleri karşısında devletin kuruluş felsefesi ve ilkeleri içinde yer alan laiklik ve cumhuriyet vurgularını ön plana çıkaran bir seçmen kitlesi ortaya çıkmıştır. Demokrasi, özgürlük ve eşitlik gibi konuların ikinci plana atılıp laiklik ve cumhuriyeti ön plana çıkaran bu kesim ise daha çok ülkenin sahil kesiminde yaşayanlardan oluşmaktadır. Bu kesimin temel kaygıları ise AKP iktidarının toplumu muhafazakarlaştıran politikalarıdır. (Toprak, 2010; Keyman, 2010; Mahçupyan, 2010).

gösterdiğinin ortaya konulmasına da bir ölçüde hizmet edecektir. CHP içinde yer alan/bir dönem almış olan katılımcıların profillerinin verilmesi araştırmaya ayrı bir boyut katacağı için bu bölümde bu konuya değinilmiştir. Katılımcıların yaş grupları, cinsiyetleri, eğitim düzeyleri, doğum yerleri, anadilleri, partide aktiflik süreleri, aktiflik durumları bu bölüm içinde ele alınan alt başlıklardır.

8. 1. 2. Kimler?

Yapılan saha araştırması verilerine göre partinin il yönetim kademelerinde görev yapmış/yapmakta olan, mevcut/eski üyelerin bu profile ne derece uyup uymadığı değerlendirilecektir. Alan araştırması çerçevesinde görüşülen katılımcıların ait oldukları sosyal sınıf, yaşları, eğitim durumları, gelir durumları, meslekleri, etnik kökenleri, doğum yerleri bu bölümün içinde ele alınacaktır.

Tablo 33: Katılımcıların Yaş Grupları

Yaş Grubu	Mardin		Diyarbakır		Gaziantep		Tüm İller	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
18-25	-	0	-	0	-	0	-	0
26-35	-	0	-	0	1	4,8	1	1,8
36-45	5	27,8	-	0	3	14,3	8	14,3
46-55	2	11,1	4	23,5	9	42,9	15	26,8
56-65	7	38,9	6	35,3	8	38	21	37,5
66 ve üstü	4	22,2	7	41,2	-	0	11	19,6
Toplam	18	100	17	100	21	100	56	100

Kaynak: Tablo saha araştırması verilerinden oluşturulmuştur.

Siyasal partilerdeki yöneticilerin ve üyelerin yaş ortalamaları siyasi partilerin örgütlenmeleri ve yeni kuşakları mobilize etmeleri konusunda bir çerçeve sunmaktadır. Partinin sahip olduğu yerel kadrolar o ildeki partinin dinamizminin de bir göstergesi olarak ele alınabilir. Partinin sahip olduğu seçmen tabanının dinamikliği partinin mevcut yerel kadrolarının da yaş durumu ile ilişkilidir. Ayrıca siyasi partilerin kadrolarının yaş ortalamaları partinin siyaset sahnesinde kaç yıldır yer aldığı ile de ilişkilidir. Siyasal partilerin ömürleri uzadıkça kadrolarının da parti içindeki yaş ortalaması artmaktadır. Ancak siyasi partilerdeki yaş ortalamaları aynı zamanda genç

kuşaklardan yeni katılımları sağlayıp sağlayamadıklarının da bir göstergesi olarak alınabilir.

CHP'nin örgütsel işlevselliğine ve almış olduğu oy oranlarına bakıldığında genel olarak partinin seçmen desteğini en az bulabildiği Diyarbakır'da yaş ortalaması daha yüksektir. Benzer şekilde seçmen desteğinin az olduğu Mardin'de de katılımcıların yaş ortalamaları oldukça yüksektir. Gaziantep'teki katılımcıların yaş ortalamalarına bakıldığında ise daha genç bir ortalama ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu ilde saha çalışması yapılan diğer illere göre katılımcıların farklı yaş gruplarına dağılımının daha geniş yaş gruplarını kapsadığı gözlenmiştir. Bu bir anlamda partiye katılımın da daha fazla olduğunu gösterir bir niteliktir. Diyarbakır'da katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımı ise belli bir yaş grubunda yoğunlaşmıştır. Bu da belli yaşın üstündeki eski partililerin hala partide aktif görevler alarak parti örgütünün kadrolarını tamamlamaya çalışmaları ile ilişkilendirilebilir. Saha araştırması sırasında yapılan gözlemlerde ön plana çıkan bir husus parti örgütlerinin kadrolarının kurulması, Diyarbakır'da eski SHP'liler üzerinden gerçekleştirilmeye çalışıldığıdır. Bu anlamda SHP'nin 1980'li yılların partisi olduğu düşünüldüğünde yine bu kadrolara müracaat edilmesi partinin yeni nesilleri kendi bünyesine katmakta yetersiz olduğu ifadesini desteklemektedir.

Saha çalışmasının yapıldığı bir diğer il olan Gaziantep'te ise partililerin yaş ortalaması ve yaş gruplarına göre dağılımı farklılık göstermektedir. Buna ek olarak parti kadrolarında yer alanların yaş ortalaması Mardin ve Diyarbakır illerine göre daha genç bir ortalama sunmaktadır. Bu aynı zamanda partinin o ildeki durumunu da göstermektedir. Tüm yaş gruplarına parti kadrolarında rastlanması partinin hala belli oranda tabana sahip olduğunun bir göstergesi olarak alınabilir.

Yapılan benzer çalışmalarda CHP üyelerinin ve yöneticilerinin yaş ortalamaları diğer partilere kıyasla daha yüksek çıkmaktadır (Uysal ve Topak, 2010; Çaha, 2008; Erdoğan-Tosun ve Tosun, 2010). Ancak saha çalışmasından elde edilen verilere göre katılımcıların yaş ortalamalarının yüksek olması ile birlikte katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında Mardin'deki katılımcılarda % 60'ların üzerinde 55 yaş ve üstü; Diyarbakır'daki katılımcılarda ise % 76 bir orana karşılık gelmektedir. Bu da partinin bu illerden genç kuşakları mobilize edemediğini göstermektedir. Çünkü Gaziantep ilinde partinin diğer illere göre almış olduğu oy oranının yüksek olması bir

anlamda bunu göstermektedir. Siyasette katılımın ortalama aktiflik yaşının 40'lı yaşlar olduğu kabul edilirse (Delibaş, 2001: 247) Gaziantep'teki katılımcıların 40'lı yaşlardaki oranı yaklaşık olarak % 60'lardadır. Bu aynı zamanda partinin bu ilde sahip olduğu seçmen desteğinin de nedeni olarak yorumlanabilir.

Katılımcıların yaş ortalamaları ile birlikte ülkenin diğer kesimlerindeki CHP kadrolarının da yaş ortalamaları benzer özellik göstermektedir. Yapılmış olan farklı çalışmalarda CHP kadrolarının yaş ortalamasının benzer şekilde ortaya çıktığı görülmektedir (Uysal ve Topak, 2010; Çaha, 2008; Erdoğan-Tosun ve Tosun, 2010). Çaha'nın yapmış olduğu çalışmada (Çaha, 2008: 19) katılımcıların yaşları ilerledikçe cumhuriyet, laiklik ve demokrasiye verdikleri önem de artmaktadır. CHP'nin de bu konulara vermiş olduğu önem düşünüldüğünde yaş gruplarının göstermiş olduğu hassasiyet konularına göre parti tercihlerinde de CHP içinde oldukları söylenebilir. Çalışmada sadece CHP'liler üzerinden değil, genel olarak tüm siyasal parti mensupları üzerinden değerler sorulduğu için yaş ile hassasiyetler arasındaki ilişkinin seçmenlerde CHP'ye yönelmede bir etkisi olduğu söylenebilir.

8. 1. 3. Cinsiyet

Saha araştırması sırasında katılımcıların neredeyse tamamı erkekti. Gaziantep'te parti örgütlerin aktif olmasına bağlı olarak partinin kadın kolları ve partide kadınlar diğer saha araştırması yapılan diğer illere göre daha görünür düzeydeydi. Saha araştırması katılımcıların cinsiyet oranlarına bakıldığında Diyarbakır ve Mardin'de tamamen erkeklerden oluşan katılımcılar Gaziantep'e gelindiğinde kadınların % 7'lik bir orana sahip olduğu görülmektedir. Siyasi partilerle ilgili yapılmış farklı çalışmalarda da kadınların siyasal partilerde aktif görevler almasının düşüklüğü göze çarpmaktadır (Erdoğan-Tosun ve Tosun, 2010; Uysal ve Topak, 2010). Bu anlamda ülke siyasetinin kadrolarında erkek egemen bir yapının olduğu söylenebilir. Siyasette kadına yönelik pozitif ayrımcılık çerçevesinde konulan kotalar siyasal partilerin yerel örgütlerinde çok da fazla gözlenmemektedir.

Tablo 34: Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Mardin		Diyarbakır		Gaziantep		Tüm İller	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Erkek	18	100	17	100	17	81	52	92,9
Kadın	-	0	-	0	4	19	4	7,1
Toplam	18	100	17	100	21	100	56	100

Kaynak: Tablo saha araştırması verilerinden oluşturulmuştur.

Ancak Mardin ve Diyarbakır'da parti örgütlerinde kadınların görünürlüğünün yok denecek düzeyde olması partinin örgütlerinin işlevselliği açısından dikkat çekici bir noktayı oluşturmaktadır. Diyarbakır ve Mardin'de saha çalışması yapıldığı dönemde il yönetimlerinin seçim dönemiyle karşılaşıldı. Parti il yönetimleri henüz oluşturulmaktaydı. Ayrıca Mardin il başkanlığı seçim süreci gözlemlerimde dikkati çeken bir nokta delegeler arasında sadece bir kadın delegenin bulunması oldu. Parti delegeleri bunun dışında erkeklerden oluşuyordu. Partinin il binalarına yapılan ziyaretlerde de kadın üye veya yönetici ile karşılaşılması belirtilmesi gereken bir diğer önemli noktayı oluşturmaktadır. Gaziantep ilindeki saha çalışmasında ise kadınların partideki görünürlüğünün daha fazla olduğu gözlenmiştir. Gaziantep il örgütünde ve merkez ilçe örgütlerinde kadın kolları aktif olarak görevdeydi. Kadın kolları, gençlik kollarının partide aktif olarak bulunması bir anlamda partideki örgütlerin işlevselliğini göstermektedir.

8. 1. 4. Eğitim Düzeyi

Bu başlık altında katılımcıların eğitim durumları analiz edilecektir. Katılımcıların eğitim durumları CHP'nin genel olarak partili profiline paralellik göstermektedir. Genel olarak partinin yaş ortalaması, 45 yaşın üstündekilerin partide ağırlıklı olarak yer almasında olduğu gibi eğitim olarak da yüksek eğitim almış bireylerin partide aktif görevde oldukları gözlenmiştir.

Eğitim durumu siyasal katılma açısından önemli bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcıların % 51'i üniversite mezunudur. % 25'i oluşturan lise mezunları ile birlikte katılımcıların 4/3'ü yüksek eğitimli kişilerden oluşmaktadır. İlkokul ve ortaokul mezunlarının oranı ise katılımcıların 4/1'ini oluşturmaktadır. Bu

oranlar genel olarak CHP'nin kadrolarının eğitim durumları ile paralellik göstermektedir.

Bu durum bir anlamda Türkiye'de seçmen tercihlerinde seçmenin eğitim durumu yükseldikçe sol tercihte bulunma eğilimi ile ilişkilendirilebilir. Genel olarak ülke seçmeninde sınıfsal bir ayrışmadan ortaya çıkan bir siyasal tercihte bulunmadan ziyade siyasal tercihlerde seçmenlerin bir ayrışması ortaya çıkmaktadır. Bu ayrışma içinde aynı siyasal eğilime yönelen seçmenlerde farklı sınıflardan seçmenler rahatlıkla yer alabilmektedir. Ülke seçmeninin bu özelliği dünyanın gelişmiş batı ülkeleri seçmeninden bir farklılık olarak ortaya çıkmaktadır. Batı demokrasilerinde genel olarak emekçi sınıflardan oy alan sol partiler Türkiye'ye bakıldığında ise yüksek gelir durumuna sahip, iyi eğitim almış sosyo-ekonomik özellikler gösteren seçmen tabanına sahiptir (Çaha, 2008: 5). Eğitim durumu açısından benzer özellikler araştırma kapsamındaki katılımcılarda da ortaya çıkmıştır.

Tablo 35: Katılımcıların Eğitim Düzeyi

	Mardin		Diyarbakır		Gaziantep		Tüm İller	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Okuma-Yazma Bilmeyen	-	0	-		-		-	
Okuma Yazma Bilen	-	0	-		-		-	
İlkokul Mezunu	-	0	3	17,6	4	19	7	12,5
Ortaokul Mezunu	1	5,6	2	11,8	3	14,3	6	10,7
Lise Mezunu	6	33,3	5	29,4	3	14,3	14	25
Üniversite Mezunu	11	61,1	7	41,2	11	52,4	29	51,8
Toplam	18	100	17	100	21	100	56	100

Kaynak: Tablo saha araştırması verilerinden oluşturulmuştur.

Siyasal partilerin kadrolarının eğitim durumları CHP'de eğitim açısından daha yüksek bir özellik göstermektedir. Parti kadroları büyük oranda üniversite mezunlarından oluşmaktadır. CHP ile ilgili olarak ülkenin genelinde de partinin kadrolarında üniversite/fakülte mezunlarının önemli bir yere sahip olduğu benzer

çalışmalarda ortaya çıkmaktadır (Uysal ve Topak, 2010; Çaha, 2008; Erdoğan-Tosun ve Tosun, 2010).

CHP tabanının laiklik, cumhuriyet, demokrasi gibi konulara verdikleri öncelik parti kadrolarının da bu özelliğini belirlemektedir. Parti kadrolarının genel olarak eğitim düzeyleri ile birlikte paralel olarak ortaya çıkan laiklik, cumhuriyet ve demokrasi öncelikleri benzer çalışmalarda da ortaya çıkmıştır (Çaha, 2008: 20-21). Çaha'nın yapmış olduğu çalışmada değerlere verilen önem düzeyi eğitim düzeyi arttıkça artış göstermektedir. Eğitim durumu yüksek eğitime doğru gelindikçe cumhuriyet, laiklik ve demokrasi önceliği de artmaktadır. Bu veriler çerçevesinde yüksek eğitimlilerin önceliklerinden dolayı CHP'yi tercih ettikleri de söylenebilir.

8. 1. 5. Doğum Yeri

Araştırma kapsamında katılımcıların doğum yerine göre illere göre farklılıklar gösterdikleri ortaya çıkmıştır. Mardin'de katılımcıların tamamı doğum yerlerini Mardin olarak belirtmişlerdir. Diyarbakır'da ise katılımcıların doğum yerleri % 94,1 oranında Diyarbakır olmakla birlikte, % 5,9'u Diyarbakır'dan farklı bir yerde doğduğunu belirtmiştir. Ancak Diyarbakır'da bu konu ile ilgili gözlemlenen farklı bir nokta ise genellikle Diyarbakır kent merkezine il kırsalından gelen göçlerden oluşmaktadır. Bu da Diyarbakır için kent merkezine yapılan göçlerin yoğunluğuna bağlanabilir. Araştırma yapılan bir diğer il olan Gaziantep'te ise katılımcıların yaklaşık olarak % 19'u bu ilden farklı illerde doğduklarını belirtmişlerdir. Bu da genel olarak Gaziantep'in bölge illerinden almış olduğu göç ile ilişkilendirilebilir. Bu ildeki katılımcıların doğum yerleri de bu görüşle paralellik göstermektedir. Daha çok Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinden göçle geldikleri gözlemlenmiştir.

Tablo 36: Katılımcıların Doğum Yeriine Göre Dağılımı

Doğum Yeri	Mardin		Diyarbakır		Gaziantep		Tüm İller	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Görüşme Yapılan İl	18	100	16	94,1	17	81	51	91
Başka Bir Yer	-	0	1	5,9	4	19	5	9
Toplam	18	100	17	100	21	100	56	100

Kaynak: Tablo saha araştırması verilerinden oluşturulmuştur.

Gaziantep'in sahip olduğu coğrafi ve ekonomik özellikler kenti bölge insanı için bir çekim merkezi haline getirmiştir. Genel olarak 1950'li yıllardan itibaren ortaya çıkan sanayileşmiş olan kentlere doğru kırsal alandan gerçekleşen göçler Gaziantep için de büyük ölçüde geçerlidir. Araştırmanın yapıldığı diğer illerde ise büyük oranda bu iller göç verdikleri için katılımcıların profili de yine il içinden olarak ortaya çıkmıştır.

8. 1. 6. Katılımcıların Anadili

Etnik kimlik günümüzde siyasetinde önemli bir belirleyici haline gelmiştir. Farklı etnik kimliklerin bir arada yaşadığı Mardin ilindeki katılımcıların % 61'i Arap kökenlidir. İkinci olarak Kürtler gelmektedir. Etnik kimlik burada siyasal tercihte bir etkiye sahiptir. Ancak Mardin'de katılımcıların % 22'si de Kürtlerden oluşmaktadır. Kürtlerin de partiyi tercih etmelerinde belirleyici unsur olarak ise yine kendisine en yakın parti olarak CHP'yi görmesi etkili olmaktadır.

Diyarbakır'daki katılımcılara bakıldığında ise % 76'sı Kürtlerden oluşmaktadır. % 23 oranında da Türkler katılımcılar arasında yer almaktadır. Kürtlerin parti içinde yer almaları büyük ölçüde aileden gelen bir CHP'lilik ile birlikte yine siyaset yapmak açısından kendilerine en yakın parti olarak CHP'yi görmeleri etkilidir.

Gaziantep ilindeki katılımcılara bakıldığında ise Kürtlerin yaklaşık olarak ildeki katılımcılar içinde üçte birlik bir orana sahip olduğu görülmektedir. Geri kalan kısmı ise Türklerden oluşmaktadır. Etnik unsur siyasette belirleyici olmakla birlikte Kürt vatandaşların yaşadığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinde vatandaşın siyaset yapmak için seçtiği parti farklılık göstermektedir. Siyasal katılımın bir çok belirleyeni olduğu

düşünüldüğünde bu etkenlere bağlı olarak siyasal tercihler de farklılık gösterebilmektedir. Ancak Saha çalışmasının yapılmış olduğu iller içinde Diyarbakır ve Mardin'de seçmenin AKP ve BDP olarak iki tercihi kaldığı için üçüncü bir tercihin ortaya çıkması gün geçtikçe zorlaşmaktadır. Seçmenin adı geçen illere göre daha fazla siyasal tercih imkanı bulunan Gaziantep'te ise seçmen daha kolay üçüncü ve dördüncü siyasi tercihi değerlendirmektedir. Gaziantep'te Kürtlerin katılımcılar içindeki oranı bunu destekler niteliktedir.

Tablo 37: Katılımcıların Anadili

	Mardin		Diyarbakır		Gaziantep		Tüm İller	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Türkçe	3	16,7	4	23,5	15	71,4	22	39,3
Arapça	11	61,1	-	0	-	0	11	19,6
Kürtçe	4	22,2	13	76,5	6	28,6	23	41,1
Toplam	18	100	17	100	21	100	56	100

Kaynak: Tablo saha araştırması verilerinden oluşturulmuştur.

Etnik unsur siyasetin temel belirleyeni olmakla birlikte partilerin güç durumları da seçmenin tercihlerinde önemli ölçüde etkili olabilmektedir. Katılımcıların etnik kökenlerine bakıldığında ilin sosyo-kültürel yapısına bağlı olarak farklı etnik unsurların aynı parti içinde yer aldıkları gözlenmiştir. Hatta etnik kimlik temelli siyasetin o derece etkili olmadığı Gaziantep'te Kürtlerin CHP'yi daha rahat bir şekilde tercih edebildikleri çalışmadan elde edilen gözlemler çerçevesindedir. Seçilen iller nüfus kompozisyonları açısından CHP'nin Güneydoğu'daki durumunu anlayabilmemiz açısından son derece önemli karşılaştırma imkanı verecek yapıya sahiptir. Analizlerimizde il seçiminin sağladığı açılımı göreceğiz.

8. 1. 7. Partide Aktiflik Süreleri

Parti üye ve yöneticilerinin partide kalma süreleri aynı zamanda parti ile üyelerin kurmuş oldukları aidiyet duygusunun yüksek olmasını da göstermektedir. Bununla birlikte, "siyasi partilerin kökleri eskiye uzandıkça, yöneticilerin yaş ve siyasi kariyer yaşı ortalamaları da yükselmektedir" (Uysal ve Topak, 2010: 79). Siyasi kariyer yaşının yüksek olması aynı zamanda partinin tarihsel geçmişi ile de ilişkilidir. Buna göre

CHP'nin Cumhuriyet'in yaşı ile aynı yaşa sahip bir parti olması aynı zamanda partinin üye ve yöneticilerinin siyasi kariyer yaşının da yüksek olmasına neden olmaktadır.

CHP içinde siyaset yapmış olanların diğer partilere göre de siyasi kariyer yaşları fazladır (Uysal ve Topak, 2010: 79; Çaha, 2008: 79). Katılımcıların da benzer şekilde siyasi kariyer yaşlarının yüksek olduğu görünmektedir. Partinin kadrolarının partide kalma sürelerinin uzunluğu bir anlamda parti ile kurulan bağın bir göstergesi olurken diğer yandan da partinin geçmişinin eskilere dayanmasını göstermektedir.

Tablo 38: Katılımcıların Partide Aktiflik Süreleri

Zaman	Mardin		Diyarbakır		Gaziantep		Tüm İller	
Yıllar	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
0-5	5	27,8	2	11,7	4	19,05	11	19,7
6-10	3	16,7	1	5,9	1	4,8	5	8,9
11-15	2	11,1	3	17,6	2	9,5	7	12,5
16-20	3	16,7	-	0	2	9,5	5	8,9
21-30	2	11,1	1	5,9	4	19,05	7	12,5
31- +	3	16,6	10	58,9	8	38,1	21	37,5
Toplam	18	100	17	100	21	100	56	100

Kaynak: Tablo saha araştırması verilerinden oluşturulmuştur.

Katılımcıların partide kaç yıldır bulduklarına bakıldığında ortalama % 37,5'i otuz yıl ve daha fazladır partide siyaset yapmakta olduğu görülmektedir. Bu oran aynı zamanda partinin tarihsel olarak geçmişine bağlı olarak kadrolarının büyük ölçüde koruduğunu göstermektedir. Partiye olan bağlılık yüksek düzeyde olduğu için parti kadroları da siyaset yapma tercihi olarak CHP içersinde siyasete devam etmişlerdir. Bu aynı zamanda parti kadrolarının parti değiştirmelerinin de düşük ihtimalli olduğunu göstermektedir.

İller bazında bakıldığında ise partide siyaset yapanların partide kalış süreleri Mardin'de daha çok farklılık göstermektedir. Beş yıldır partide bulunanların yaklaşık olarak Mardin'deki katılımcıların dörtte birini oluşturması partiye bu ilde katılım olduğunu göstermektedir. Otuz yıldan fazla partide yer almış katılımcıların oranının diğer illere göre düşük olması ise Mardin'den büyük şehirlere doğru yapılan göç ile ilişkilendirilebilir.

Diyarbakır'daki katılımcıların partide kalış sürelerine bakıldığında ise otuz yıldan fazla partide olanların % 60'a yakın bir orana sahip olduğu görülmektedir. Bu aynı zamanda partiye yeni katılımların olmadığı ya da çok az olduğunu ve partinin eski kadroları ile örgütlenmesini devam ettirmeye çalıştığını göstermektedir.

Gaziantep'teki katılımcılarda ise partide kalış süresi her gruptan belli bir oranda ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte partide otuz yıldan fazladır bulunanların oranı üçte birinden fazladır. Gaziantep'teki katılımcıların partide kalma zamanları diğer illere göre eşit bir şekilde dağılıma sahiptir. Bu aynı zamanda partiye yeni katılımların olduğunu da göstermektedir.

Genel olarak illerin ortalamasına bakıldığında ise otuz yıl ve üzeri zamandır partide bulunanların oranı % 37,5'tir. Bu da parti kadrolarının uzun bir süredir parti içinde kaldığını göstermektedir. Siyasi partilerle ilgili yapılmış çalışmalarda CHP'lilerin parti değiştirme oranları oldukça düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Bu aynı zamanda CHP'lilerin üye-parti arasındaki ideolojik bağının güçlü olduğunu göstermektedir (Erdoğan-Tosun ve Tosun, 2010: 149). CHP'de parti değiştirenlerin oranının düşük olması ile birlikte partinin de tarihinin eski olması katılımcılarda uzun yıllardır partide siyaset yapanların sayısının yüksek olmasını sağladığı söylenebilir.

8. 1. 8. Katılımcıların Partideki Aktiflik Durumları

CHP'nin 1990 sonrası Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerine odaklanmış olan bu çalışmada yapılan saha araştırması verilerine göre partide bugün aktif olmayanların oranı oldukça yüksektir. Özellikle CHP'nin düşük oranda taban desteğine sahip olduğu Mardin ve Diyarbakır'da partide aktif olmayan katılımcıların oranının yüksek olması dikkati çekmektedir. Bu iki ilde % 40'larda partide aktif olarak görevli olmayanlar bulunmaktadır.

Gaziantep'te ise partide aktif olarak görevli olan katılımcıların oranı yüksektir. Katılımcılar içinde % 95'lerde partide aktif olarak yer alanlar bulunmaktadır. Bu diğer benzer verilerde de olduğu gibi CHP'nin Gaziantep'teki taban desteğinin diğer illerden daha yüksek olması ile birlikte düşünülebilir.

Tablo 39: Aktiflik Durumları

Durum	Mardin		Diyarbakır		Gaziantep		Tüm İller	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Aktif Olan	11	61,1	10	58,9	20	95,2	41	73,2
Aktif Olmayan	7	38,9	7	41,1	1	4,8	15	26,8
Toplam	18	100	17	100	21	100	56	100

Kaynak: Tablo saha araştırması verilerinden oluşturulmuştur.

Tablo 40: Katılımcılar İçinde Aktif Olmayanların Başka Partide Yer Alma Durumu

Durum	Mardin		Diyarbakır		Gaziantep		Tüm İller	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Başka Partide Olan	4	57,1	4	50	1	100	9	60
Başka Partide Olmayan	3	42,9	4	50	-	0	6	40
Toplam	7	100	8	100	1	100	15	100

Kaynak: Tablo saha araştırması verilerinden oluşturulmuştur.

Bir dönem CHP içinde yer almış ancak bugün parti ile hiçbir şekilde ilişkisi olmayanların durumlarına bakıldığında partiden ayrılmış olanların % 60'ı başka bir siyasi partide siyaset yapmaktadır. Bu oranlar Mardin ve Diyarbakır'da başka partiyi tercih edenler ağırlık kazanmaktadır. Gaziantep'te ise büyük oranda katılımcılar halen partide aktif oldukları için partide aktif olmayan sadece bir kişidir. O da siyasal tercihini başka partiye yönelik değiştirmiştir. Partinin almış olduğu oy oranları büyük ölçüde illerdeki yönetici ve üye kadrolarını da önemli ölçüde etkilemiştir. Partinin oy oranlarının düşük olduğu saha araştırması illeri olan Mardin ve Diyarbakır'da partiden ayrılmalar daha yüksek oranda gerçekleşmektedir. Bununla birlikte partiden ayrılanların başka siyasal partiye yönelik tercih değiştirmeleri de bu illerde daha yüksek orandadır. Diyarbakır ve Mardin'de partiden ayrılmış olup başka partiye geçmeyenlerin durumu da partide politika değişimi anlamında bir beklenti ile ilişkilendirilebilir.

8. 1. 9. CHP'den Ayrılanların Parti Tercihi

CHP'nin toplumsal taban kaybetmesi ile birlikte partiden ayrılanlar % 56,25 oranında başka partileri tercih etmektedir. Başka partiyi tercih edenlerin ise genel olarak tercih ettikleri parti BDP olmaktadır. Bunun yanı sıra katılımcıların parti tercihlerinden çıkan bir diğer özellik de % 43,75 oranında CHP'den ayrılmış ancak başka bir siyasi partide de siyaset yapmayanların bulunmasıdır.

Tablo 41: CHP'den Ayrılanların Parti Tercihi

Durum	Mardin		Diyarbakır		Gaziantep		Tüm İller	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
BDP	4	57,1	3	37,5	1	100	8	50
AKP	-	0	1	12,5	-	0	1	6,25
Partisiz	3	42,9	4	50	-	0	7	43,75
Toplam	7	100	8	100	1	100	16	100

Kaynak: Tablo saha araştırması verilerinden oluşturulmuştur.

Tablo 42: Partiden Ayrılmış Katılımcıların Etnik Kökeni

Durum	Mardin			Diyarbakır			Gaziantep		
	Türk	Kürt	Arap	Türk	Kürt	Arap	Türk	Kürt	Arap
BDP		3	1		4			1	
AKP					1				
Partisiz			3	1	2				

Kaynak: Tablo saha araştırması verilerinden oluşturulmuştur.

Katılımcıların yarısı CHP'den ayrıldıktan sonra BDP'de siyaset yapmayı tercih etmiştir. Bu büyük oranda BDP'nin etnik hassasiyeti ile birlikte muhalif duruşunun da bölgedeki parti kadroları açısından bir ilgi odağı oluşturması ile açıklanabilir. Ancak başka partiyi tercih etmeyenlerin Kürt kimliğinin yüksek düzeyde siyasallaştığı Diyarbakır'daki katılımcılarda daha yüksek olması dikkat çeken bir noktadır. Katılımcılardan şu anda aktif olmamakla birlikte başka partide siyaset yapmamayı da seçen % 50'lik bir oran söz konusudur.

8. 1. 10. Sonuç

Bu bölümde saha araştırması sürecinde görüşme yaptığımız katılımcıların sosyo-kültürel ve ekonomik profilleri betimlenmeye çalışıldı. Siyasal partiler açısından parti kadroları partinin yerel bazda taban oluşturabilmesinde ve seçimlerde oy alabilmesinde önemli bir yere sahiptir. Partinin sahip olduğu kadrolar ve bu kadrolara genç kesimden katılımlar sağlayabilmesi partinin yerel düzeyde tabanını güçlendiren faktörler arasında gelmektedir. Bu bölümde de siyasi partiler açısından önemli olan üyelik ve parti yerel örgütlerinin işlevselliğinin partinin seçmen desteği kazanmasında önemli bir yere sahip olduğu noktasından hareketle katılımcıların demografik, sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerine yer verildi.

Siyasi partiler bünyelerine yeni üyeler ve kadrolar ekleyebildikleri ölçüde örgütsel işlevselliklerini arttırabilirler. Siyasi partiler bunu başarabildikleri ölçüde de seçmen desteğini kendi partilerine yöneltebilirler. CHP'nin parti kadrolarının özelliklerine bakıldığında özellikle Mardin ve Diyarbakır'da parti kadrolarına yeni katılımların olmadığı görülmektedir. Bu aynı zamanda partinin bu illerde seçmen desteği kazanmasını da olumsuz yönde etkilemektedir. Siyasi partilerle ilgili olarak üyelik katılımının düşüş trendinden olduğu yönde var olan tartışmalar araştırmadan elde edilen verilerle örtüşmektedir. Ancak bu özelliğin dışında kalmış olan partilerin seçmen desteğini sağlayabildiği de vurgulanması gereken bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır. CHP'nin saha çalışması yapılan illerde üyelerinin ve kadrolarının yeterince işlevsellik kazanmaması partinin bu illerde seçmen desteği bulamamasını önemli ölçüde etkileyen bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Siyasi partilerle ilgili yapılmış olan çalışmalarda (Uysal ve Topak, 2010; Çaha, 2008; Erdoğan-Tosun ve Tosun, 2010) CHP kadroları ile ilgili yapılmış çalışmalarla araştırmadaki katılımcıların sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleri büyük ölçüde örtüşmektedir. Öncelikle CHP kadrolarının yaş ortalaması adı geçen çalışmalarda diğer partilere göre daha yüksek bir ortalamaya sahiptir. Bu araştırma katılımcılarında da benzer bir durum gözlenmiştir. Bu aynı zamanda partiye genç katılımların olmadığını göstermesi açısından da dikkat çekici bir noktadır.

Katılımcılar arasında gözlenen bir diğer önemli nokta da katılımcıların eğitim durumlarının yüksek olmasıdır. Eğitim durumu yükseldikçe siyasal katılımın arttığı yönündeki görüşlerle (Delibaş, 2001: 258) katılımcılar arasında benzerlik görülmektedir. Eğitim durumları ile ilgili olarak siyaset içinde yer alan vatandaşların değerler konusunda göstermiş oldukları öncelikler de farklılık göstermektedir. CHP'deki partililerin demokrasi, cumhuriyet ve laiklik gibi konulara vermiş oldukları önceliklerin yapılmış çalışmalarda ortaya çıkmıştır. Bu durum aynı zamanda partinin önceliklerine de bağlı olarak yüksek eğitilmiş kişilerin önceliklerine bağlı olarak partide yer almalarını kolaylaştırmaktadır.

Buna benzer durum yaş ortalaması için de söylenebilir. Yaş ilerledikçe siyaset içindeki insanların verdikleri öncelikler yine demokrasi, laiklik ve cumhuriyet konularını ön plana çıkarmaktadır. Buna bağlı olarak katılımcıların yaş ortalamasının partinin ideolojik tercihi ile de ilgili olarak bağlantısı ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların da yaş ortalaması ve eğitim düzeyleri yüksek olarak ortaya çıkmıştır. Bu bir anlamda partinin genç kuşaklarla bağ kurmakta zorlanması ile birlikte partinin kendi kadro ve üye profili ile de ilgilidir.

Partide aktif olmayanların durumları ise partinin saha çalışması yapılan illerde yaklaşık yirmi yıldır varlık gösterememesi ile ilişkilendirilebilir. Partinin bölgeye yönelik politika üretememesi ve bölgedeki teşkilatlarına işlevsellik kazandırılmaması partinin bölgedeki kadrolarını günden güne kaybetmesine neden olmaktadır.

8. 2. Katılımcıların Siyasete Yönelik Görüşleri

8. 2. 1. Giriş

CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerinin ortaya konulmaya çalışıldığı bu araştırmada katılımcıların siyasete bakışlarının araştırma sorusuna cevap oluşturacağı düşünülmüştür. Katılımcılara genel olarak dünya ve ülke siyaseti ile ilgili sorulan sorulara verilen cevaplardan elde edilen veriler, bu algının partinin toplumsal taban kaybetmesi ile ilişkisi olabileceği boyutları ile belirlenmiştir.

Mülakatlardan elde edilen verilen partinin yerel temsilcilerinin bakış açılarını yansıtması açısından araştırma sorusuna da önemli ölçüde cevap oluşturacak eğilimler ortaya koymaktadır. Katılımcıların söylemlerinde genel olarak siyasete bakışları, siyasal partilere yönelik algıları, parti değiştirmeye yönelik tutumları, iktidar eleştirisi üzerine kurulan özellikler ortaya çıkan temel eğilimler arasında yer almaktadır. Mülakatlardan elde edilen sayılan başlıklar altında toplanan bu veriler çalışmanın bu bölümünün konusunu oluşturmaktadır.

8. 2. 2. İlkeli Siyaset Algısı

Siyasal partiler temsil ettikleri toplumsal sınıfların çıkarlarını iktidar olup yerine getirme işlevine sahip olan kurumlardır. Bir anlamda bir siyasal parti temsil ettiği toplumsal sınıfların çıkarlarını iktidar olduğunda yerine getirmek durumundadır ki siyasal partinin desteğini aldığı toplumsal sınıfın partiye desteği devam etsin. Temsil ettikleri toplumsal kesimlerin çıkarlarını iktidar olduklarında temsil etmeyen siyasal partiler bir süre sonra seçmen desteklerini yitirebilirler.

Bir siyasal parti seçmen desteğini sağlayabilmek temsil ettikleri toplumsal kesimin çıkarlarına yönelik politikalar izlemek durumundadır (Duverger, 1993; Delibaş ve Yiğit, 2005; Kalaycıoğlu, 1984). Siyasal partiler bunu sağlayabildikleri ölçüde seçmen desteğini kazanabilirler. Bu siyasal partinin seçmen desteğini kazanmak için izlemesi zorunlu olan bir yol olarak yorumlanabilir. Siyasal partiler bu yolda iyi ilerleyebildikleri müddetçe kendisi ile aidiyet bağı yüksek bir seçmen kitlesi ortaya çıkarabilirler. Buna bağlı olarak siyasal partilerin çıkarların paylaşımı üstüne kurulduğu söylenebilir. Siyasal partiler de bu işlevi yerine getirmek için demokratik yollardan iktidarı ele

geçirerek paylaşımı dayandıkları toplumsal sınıfların çıkarları doğrultusunda yeniden düzenlerler Bu siyaset kurumunun işleyişinin bir sonucu olarak görülebilir.

Siyaset kurumuna sahadaki katılımcıların bakışı ise siyasetin sürekli çıkarlar üzerinden işlediği yönündedir. Bu bir anlamda ülke siyasetinde iktidara gelen partilerin tüm halkın çıkarları üzerinden değil de kendi partilileri üzerinden çıkar dağıtmaları ile ilişkilendirilebilir. Ayrıca 1980 sonrasında ülke siyasetinde görülen yolsuzluklar kurucu parti olarak CHP ve CHP'lilerin zihninde olumsuz bir siyaset değerlendirmesi ortaya çıkarmıştır. 1980'den sonra görünürlüğü artan yolsuzluklar bir yandan iktidar olan partilerin seçmen gözünde değer kaybetmesine neden olurken aynı zamanda da siyasette büyük ölçüde muhalefet konumunda yer alan CHP'nin iktidar partilerini yolsuzlukla suçlamasına neden olmuştur. CHP'nin izlediği bu politikalar partinin yerel aktörlerinin siyasete bakışını da etkilemiştir. CHP de 1950 yılından beri, arada kısa süreli koalisyon ortağı iktidar deneyimleri dışında, iktidar olamadığı için partililerin siyaset kurumuna yönelik yaklaşımlarında da olumsuz bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bunun aynı zamanda toplumu daha homojen olarak algılamakla da ilişkili değerlendirilebilir.

1980 sonrasında ülke siyasetinde artan yolsuzluklar büyük ölçüde siyasetin ve siyasilerin kirlenmesine neden olmuştur (Delibaş, 2011: 181-183; Çavdar, 2004: 338-342; Öniş, 2006). Siyasetteki bu kirlenme siyasal partilerin temsil ettikleri kesimlerin çıkarlarını iktidar olduklarında yerine getirme işlevinin yolsuzluklarla ilişkilendirilmesine neden olmuştur. Araştırma kapsamında görüşülen katılımcılar da siyasetteki bu kirlenmeyi, siyasetin ilkesizleşmesi, partililerin maddi kazançlarına yönelik imtiyazlar sağlanması yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Saha verilerinde ortaya çıkan ülke siyasetine yönelik bu değerlendirmeler CHP siyasetinin sürekli eleştirildiği üzere iktidar eleştirisi üzerine odaklanması ile ilişkilendirilebilir. Siyasetin aldığı bu yeni boyut ve yolsuzluklarla gündemde yer alması sürekli bu konular üzerinde yoğunlaşan CHP politikalarının seçmende ne derece karşılık bulacağını tartışmalı kılmaktadır. Ayrıca CHP'nin yolsuzluk konusuna hedeflenerek sürekli iktidar eleştirisi yapmasının partinin kendi tabanını da bu yönde dönüştürürken geleceğe yönelik somut politikaların ortaya konulmasını olumsuz etkilediği yönünde yorumlanabilir.

Siyasetteki bu gelişmeler katılımcıların görüşlerinde de siyasetteki ilkelere vurgu yönünde şu şekilde yer almaktadır:

Siyasal partinin amacı aslında insanlara hizmettir. Dikkat ederseniz altını çizerek aslında diyorum. Siyasal partinin amacı olması gereken budur. İnsanlara iktidara gelip hizmet etmektir. Aslında dedim, çünkü ülkemizde bu şekilde olmuyor. Bundan dolayı sadece aslında demekle yetiniyorum. Bu kelime anlatıyor gerekeni (G. 25).

Katılımcıların görüşleri arasında siyaseti idealler üzerinden bir yaklaşım söz konusudur. Siyasetin katılımcılara yansımaları daha çok ilkeler üzerinde siyasal partilerin hükümet olduklarında ülke yönetmesi şeklindedir. Bu bir anlamda ülke siyasetinde bulunmayan bir özellik olarak katılımcıların algılarında şu şekilde ön plana çıkmaktadır:

Siyaset daha çok çıkarlar üstüne, yalan dolan üstüne kurulmuş durumda. İnsanların zihinlerinde günümüz siyaseti ile ilgili böyle bir algı var. Bu anlamda siyasetçiler topluma olumlu bir enerji vermiyor. Siyasetle ilgilendiğinde başın belaya girer algısı ile birlikte siyasetçilere olan güvensizlik de belirleyici. Toplumda çıkar algısı var. Arkadaşlarla dertleşiyoruz, neden sen de çıkarların doğrultusunda siyaset yapmıyorsun diye tepki gösteriyorlar. Yani siyasetle ilgilenme ve ilgilenenler için bu şekilde bir algı oluşmuş durumda (G. 39).

Seçmenin gözünde siyaset kurumunun özellikle ekonomi ile olan ilişkisi çerçevesinde ortaya çıkan "kirlenme" tüm siyasetçilerden aynı davranış beklentisini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle 1980 sonrası ülkenin yaşamış olduğu hızlı neoliberal dönüşümler çerçevesinde siyaset kurumu içerisinde yer alanların "yolsuzluklarla" birlikte anılması seçmen gözünde siyasetçilerin güven yitimine neden olurken katılımcılar arasında da "bireysel çıkarların ikinci planda bulunması gerektiği" görüşünü ortaya çıkarmaktadır. Katılımcıların söylemlerinde bu şekilde bir algı ortaya çıkması ilk olarak mensubu buldukları partinin sürekli muhalefette olmasına bağlı olarak gelmiş geçmiş iktidarlara "yolsuzluklar" üzerinden muhalefet yapmaları ile ilişkilendirilebilir.

Özellikle 1980 sonrasında ülke siyasetinde sürekli gündemde olan "yolsuzluk" konuları bu tarihten sonra sürekli muhalefette yer almış olan CHP mensuplarının söylemlerini önemli ölçüde şekillendirdiği söylenebilir. CHP kendisinin muhalefette olmasının getirdiği özellik ile birlikte sahip olduğu yerel kadro potansiyelini de iktidarlara yolsuzluklar üzerinde eleştirmeye yönelik olarak dönüştürmektedir.

Siyasal parti halkına vatanına milletine sahip çıkmak ben öyle görüyorum. Halkını refaha kavuşturmak. Ben kendimi örnek göstereyim, ben siyasete atıldığım zaman hep bu ilkeli bir şekilde hep bu ilkeyi benimseyerek halkıma bir şeyler vermek için siyaset yapacağım, doğru dürüst, yalan olmadan dolan olmadan, memleketine güzel bir şeyler vermek, insanları bilinçlendirmek onun için siyasete atıldım ben (G. 50).

Katılımcılar siyasetin "ilkeli" olması gerektiği yönünde söylemleri ön plana çıkarırken aynı zamanda kendi partilerini de bunun dışında görmekte dirler. Katılımcılar arasındaki bu konu ile ilgili genel eğilim "sol" gelenekten gelen siyasilerin yolsuzluklardan uzak olduğu yönündedir. Katılımcılara göre "sol" gelenekten gelen ve kendi partileri içinde siyaset yapan aktörler yolsuzluklardan uzak durmuşlardır. Bu da katılımcılar ve partilileri açısından övünülecek bir siyaset özelliği olarak ortaya çıkmaktadır.

"İlkeli siyaset" in içine dahil edilebilecek olan görüşmelerde elde edilen bir diğer boyut da siyaset yapan kişilerin yolsuzluklara bulaşmamış olmasıdır. Yolsuzlukların siyasetçiyle ilişkilendirilmesi bir siyasetçi için kabul edilemez olarak algılanmaktadır. Buna bağlı olarak da bir siyasal partinin yolsuzluklara bulaşmış isimleri ve siyasal partinin kendisi halka hizmet etmekten uzak olarak algılanmaktadır. Yolsuzluk söylemi ile ilgili olarak da şu şekilde bir söylem elde edilmiştir:

Baykal'ın da çok kötü bir adam olduğunu kabul etmiyorum. Baykal Türkiye'de siyaset yapan bir devlet adamıydı. Hiç kimse maliye bakanlığı yapmış bu adamı suçlayamaz. Hiçbir siyasi parti sol partiyi bakanını ya da başbakanını, Ecevit örneğini verelim, kimse diyemez ki başbakanın şu kadar dosyası vardı, şu hırsızlık yaptı ya da Baykal şunu yaptı diyemiyor. Maliyenin başındaydı, paranın başındaydı. O ilkeliliği de var, o ilkeli duruşu da var (G. 54).

Yolsuzluklardan uzak olan bir siyaset ve siyasetçi algısı ile birlikte 1980 sonrasında DYP-SHP koalisyonu dışında CHP'nin iktidar olması mümkün olmamıştır. Yaklaşık olarak otuz yıl olan bu süre içinde CHP'nin daha fazla sürede iktidarda kalma şansı olsa yolsuzluklar konusundaki katılımcıların görüşleri ne yönde olurdu? Bu büyük ölçüde bir belirsizlik içermekle birlikte SHP'nin yerel yönetimlerdeki başarılı 1989 seçimlerinden sonra kamuoyuna yansıyan yolsuzluk iddiaları yer yer katılımcıların söylemlerinde açığa çıkmaktadır. Bu dönemle ilgili olarak Erdal İnönü'nün de anılarında yer verdiği ve yolsuzluk olayının tüm partiye veya partinin siyasi konumuna mal edilemeyeceği, tamamen insani bir zaaf olarak değerlendirilmesi gerektiği

yönündeki anlayış (İnönü, 2007b: 225) katılımcıların diğer partileri değerlendirirken devre dışı kalmaktadır.

1989 çok kötü deneyim oldu bizim için. Yönetemedik, yapamadık. Kabul etmek lazım bunu. Paraya yenildik. En kolay kirlenen renk beyazdır. Biz böyleydik. Toplumdan bize her türlü tepki gelse de bize yolsuz, hırsız diyemiyorlardı (G.38).

Katılımcılardan bazıları SHP/CHP'nin kısa süren koalisyon deneyimi sırasında yaşanan yolsuzluk olaylarını bu şekilde olumsuz bir tablo içinde değerlendirilmektedir. Bir yandan katılımcılar kendilerini "beyaz" renk ile nitelendirirken diğer yandan da beyazın çok daha çabuk kirlenen bir renk olduğunu da belirtmektedirler. Oysa SHP'nin bu koalisyon ortağı olarak iktidar deneyimi çok kısa denilebilecek bir süreye sığmıştır. Ancak ortaya çıkan yolsuzluk iddiaları katılımcıların gözünde sosyal demokratlardan bunu beklemeyen seçimde çok büyük bir hayal kırıklığının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Saha çalışması sırasında kendileri ile görüştüğümüz CHP'liler arasında genel olarak siyasetin ilkeler üzerinden yapılması gerektiği vurgulanırken, ilkeli siyasetin ne olup/olmadığı da yolsuzluklar üzerinden tanımlanmaktadır. Bu bir anlamda CHP'nin sürekli muhalefet konumunda kalması ile ilişkilendirilebilir. Partinin iktidar deneyimde ortaya çıkan yolsuzluk iddiaları bir anlamda parti tabanında hayal kırıklığı yaratmaktadır. Yukarıda görüşlerine yer verilen katılımcının beyaz kolay kirlenen bir renktir benzetmesinden ziyade iktidar kolay kirleten bir mekanizmadır demek daha doğru olabilir. Ancak partinin özellikle "yeni dönemi" ile birlikte yani Kılıçdaroğlu'nun partinin liderliğine seçilmesi ile birlikte yolsuzluklara yapılan vurgu daha da artmıştır. Ancak katılımcılar arasında yolsuzluklara yapılan vurgunun ülke siyasetinde çok fazla getirisi olmadığı yönünde de söylemler ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin ekonomisinin zaman zaman gerçekten bir yolsuzluk ve haksızlık ekonomisine dönüştüğüne ben şahidim. Rahmetli Turgut Özal zamanında böyleydi, Mesut Yılmaz'ın son başkanlığı döneminde, hatta Türkiye öyle bir duruma geldi ki, artık Türkiye'nin servetleri çuvallara para olarak doldurulup sırtlanıp götürülür hale geldi. Ve bu soygun televizyon ekranlarına kadar yansıdı. Şimdi bu yolsuzluk söylemi ne kadar doğru, ne kadar haklı bilmiyorum. Söylenen şeylerin hepsi haklı değil, söylenen şeylerin hepsi de haksız değil. Ama sanki bu siyasi bir getiri temin edecek gibi algılayıp, temcit pilavı gibi her gün falan başbakan hırsızdır, bakan hırsızdır, vali hırsızdır demenin Türkiye'de bir ciddiyeti kalmadı, hem bir getirisi kalmadı (G. 52).

Ülke siyasetinde özellikle 1980 sonrasında ülke siyasetine yansıyan artan yolsuzluk olayları katılımcıların söylemlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum büyük ölçüde partinin muhalefetini yolsuzluklar üzerinden kurması ile ilişkilendirilebilir. Yolsuzluklar üzerinden iktidarlar karşısında güç kazanma stratejisi partinin yerel düzeydeki aktörlerine de önemli ölçüde yansımaktadır. Katılımcılar da bunu siyasete yönelik bakışlarında ortaya koymaktadırlar. Görüşlerine yer verdiğimiz katılımcıların ilkeli siyasetten kastettikleri büyük ölçüde yolsuzluklardan uzak durma ile ilişkili görünüyor.

Katılımcıların ilkeli siyasetten kasıtları büyük ölçüde yolsuzluklardan uzak durma ile ilişkilidir. Siyasal partilerin temsil ettikleri kesimlerin çıkarlarını iktidar olduklarında yerine getirme işlevleri ülke siyasetinde kötü bir deneyimle yolsuzluklara neden olmuştur. Ülke siyasetindeki bu tablo genel olarak muhalefet partilerinin özelde de CHP'nin izlediği politikalarda ve iktidara yönelik muhalefetlerinde yolsuzluk söylemlerinin ağırlıklı olarak yer almasına neden olmuştur. Ayrıca görüşlerine yer verilen katılımcılar ilkeli siyasetten, siyasetin halkın çıkarlarını temsil etme ve halka hizmet etme konusunu vurgulamaktadır. Yolsuzluklar yıllardır iktidar olamamış bir partinin liderinin dilinden düşürmediği bir söylem olurken partinin yerel aktörlerinin siyasete bakışında da önemli bir yer etmiş gibi durmaktadır.

8. 2. 3. Siyasal Partilerde İdeolojinin Önemi

Siyasal partiler açısından ideoloji önemli bir yere sahiptir. Siyasal partiler sahip oldukları ideolojileri ile seçmenle bağ kurup, taraftar toplayabilmektedirler (Duverger, 1993: 17; Marshall, 1999: 664; Mack, 2010: 19). Bir siyasal partinin sahip olduğu ideolojik duruş ne kadar net ise seçmen ile kurmuş olduğu bağı da o derece sağlam ve süreklilik arz etmektedir. Siyasal partileri oluşturan unsurların bir araya gelmesinde partinin sahip olduğu ideolojisi önemli olmaktadır. Özellikle siyasal partinin ideolojisine inanmış üyelerin siyasal partiye sağlamış olduğu destek, siyasal partiye üye kazandırma işlevini yerine getirmesidir (Delibaş, 2008: 138; Norris, 2002: 103; Scarrow, 1996: 1). Buna bağlı olarak da siyasal partilerin üyeleri partinin sahip olduğu ideoloji ekseninde seçmene açılarak partilerine taraftar toplayabilirler. Siyasal partiler açısından ideoloji seçmen ile kurmuş olduğu bağı sağlayan unsurlardan bir tanesidir.

Siyasal partinin ideolojisinin yayılması partinin sahip olduğu sosyal sermayesi olan üyeleri sayesinde (Delibaş, 2008: 140). İdeolojik bağ vatandaşı partiye çeken bir işleve sahiptir. Günümüzde ideolojilerin sonunun geldiği, ideolojisiz siyaset yapmanın ortaya çıktığı dile getirilmektedir. Türkiye'de özellikle 1980 sonrasında neoliberal ekonomik dönüşümlerle birlikte ideolojinin etkisiz kaldığı tartışmaları siyasette etkili olmaktadır (Boratav, 2005: 83; Öğün, 2000; Angıllı, 2004: 46; Tosun, 2008;). İdeolojinin ülke siyasetinde etkisiz kaldığı söylemi bir anlamda dünyadaki ideolojinin sonunun geldiğinin Fukuyama tarafından ilanı (Fukuyama, 1999) ile geniş yankı uyandırmıştır. Bunun bir anlamda artık dünyada geçerli olan sağ-sol, sosyalizm ideolojilerinin kapitalizm karşısında yenilgisini ifade etmek için ortaya atılmıştır. Aynı zamanda alternatif üretmenin de anlamsız olduğu yönünde bir işlevi yerine getirdiği ifade edilebilir. İdeolojilerin sonunun geldiğinin ilan edilmesi bir alternatifsizlik durumu ortaya çıkarmayı amaçlarken, mevcut neoliberal sistemin işleyişine uyum sağlamayı gerektirmektedir (Furedi, 2005: 54).

İdeolojilerin siyasette etkisiz kaldığı yönündeki iddiaları siyaset alanında tartışılmakla birlikte siyaset alanında başarılı olan partilerin bir anlamda ideolojileri sayesinde seçmen kitlesi ile bağ kurabildikleri ortadadır. Seçmen kitlesi ile ideolojik bağı güçlü olan ve partinin yapısal unsurları ile de bunu sağlayabilen partiler siyasette etkili ve kalıcı olmaya devam etmektedir. Katılımcılar tarafından da ideolojinin etkili olduğu vurgulanmaktadır. Görüşmelerde bunu destekleyen ifadeler şu şekilde sıralanabilir:

İdeoloji olmadan parti olmaz. İdeoloji de açık ve net olmalıdır. İdeoloji ölmedi. Onlar uydurmaydı. İdeoloji hala bugün etkili. İdeoloji denildiğinde bunun içine sadece sol ve ya Marksizm girmez. Amerikan emperyalizmi de bir ideolojidir sonuçta (G. 25).

İdeoloji partinin seçmeni ile bağ kurmasında etkili. Karşılıklı bir ilişki bu ideoloji bağı aslında. Siyasete ideoloji ile bağlanırken siyaseti de öğretiyor aslında. (G. 37).

AK Parti çok başarılı, BDP çok başarılı olduğu bir alandır. Örgüt, üyelik ve ideoloji bu üç alandan dolayı başarılılar (G. 48).

Bugün BDP'nin peşinden koştuğu bir ideolojisi var, AKP'nin de aynı şekilde. Bunlar iyidir kötüdür onun yorumunu yapamam. Ama bizim CHP olarak böyle bir kaygımız yok (G. 56).

İdeoloji ile ilgili olarak katılımcıların ifadelerinde yer verilen görüşler ideolojilerin etkisiz kalmadığını ve bu ideolojik bağı kurabilen partilerin siyasette güçlü konuma gelebildikleri iddiasını desteklemektedir. Siyasal partilerin sahip oldukları ideolojileri sayesinde seçmeni etkiledikleri katılımcıların ideoloji konusundaki görüşlerinden ortaya çıkmaktadır.

Siyasal partilerle ilgili olarak tartışılan konular arasında önemli yer tutan ideoloji sorunu ve siyasal partilerin örgütlenme ve üyelik sistemi ile ilgili konular, siyasal partilerin sürekliliklerini etkilemektedir. Ülke siyasetinde on yıl gibi kısa süre içerisinde kurulum iktidar olan ve daha sonra dağılan siyasal partiler ortaya çıkmaktadır. Bu durum aynı zamanda birbirine benzeyen siyasal partilerin siyaset alanında var olmasına neden olmaktadır. Siyasetteki ideolojik anlamda alternatifsizlik karşısında da birbirine benzeyen siyasal partilere seçmen tercihi kısa zaman aralıklarında sürekli değişmektedir. Bununla bağlantılı olarak siyasal partilerin toplumsal köklere sahip olacak ve kurumsallaşacak ideoloji ve örgütsel yapı gibi olguların önemsiz sayılmaya başlanması, dönemlik siyasal partilerle ülkelerin neoliberal ekonominin birincil planda tutularak yönetebilecek siyasal kadroların oluşmasını sağlamaya yöneliktir. Onar yıllık süreçlerde kurulan siyasal partilerin yine bu sürelerde iktidar olup daha sonra siyaset sahnesinden silinmesi Türkiye siyasetinde de gözlemlenmektedir.

Katılımcıların ideolojinin siyasal partiler açısından önemli olduğu vurgulanmakla birlikte siyasetteki yolsuzluklarla bağlantılandırılarak ideoloji yerine şahsi menfaatlerin ön plana çıktığı yönünde değerlendirmelerle de karşılaşmıştır. Elde edilen bu veriler ideolojinin etkisizliğini siyasetten beklenen şahsi menfaatlerle ilişkilendirildiği gözlenmiştir. Yaygın kanı olan ideolojilerin etkisiz kaldığı yönündeki görüşlerin de kimi katılımcılar tarafından dile getirildiği araştırma verilerinde şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

Dünyada ideolojinin etkisi kalmadı bence. Rusya-ABD arasındaki soğuk savaş sonrası buzlar erimeye başladıktan sonra ideoloji etkisini yitirerek boşalan alan ekonomi tarafından dolduruldu. (G. 53).

Ama fikir kalmadı artık. Menfaat umuduyla insanlar parti başkanlıklarından bile vazgeçebiliyor. Bugün siyasette ideoloji yok, eskiden vardı, şimdi ikbal var. (G. 35).

Genel olarak katılımcıların görüşlerinde ideolojinin önemi vurgulanmakla birlikte siyasette maddi beklentilerle ilişkili olarak ideolojinin önemsizleştiği vurgulanmaktadır. Her ne kadar maddi beklentilerle siyaset yapıldığı yönünde veriler saha araştırmasında ortaya çıkmış olsa da siyaset sahnesinde etkili olan partilerin hala ideolojik bağları güçlü olan partiler oldukları göz ardı edilmemektedir. Günümüzde Türkiye siyasetinde etkili olan ve güçlü toplumsal destek bulan partilerin ideolojik bağlarının ve örgütsel yapıları ile aidiyet duygusu yüksek üyelerden oluşmaları dikkat çekilmesi gereken bir noktadır. Merkez sağın bir devamı olarak kendisini siyaset sahnesinde ifade eden AKP'nin toplumsal bağları ve ideolojik kökeni gözden kaçırılmayacak bir noktayı oluşturmaktadır. İktidar partisinin geçmiş dönemlerden itibaren İslami ideoloji ile kurmuş olduğu bağlar partinin bugün güçlü bir şekilde siyaset yapmasında etkilidir. Bununla birlikte iktidar partisi olan AKP sürekli olarak çalışan kadın, gençlik kolları gibi alt organları seçmeni ikna edebilmede önemli bir ağırlığa sahiptir (R. Kaya, 2009: 254).

Siyasal partilerin seçmen tabanı ile kurmuş oldukları ideolojik bağın siyasette halen önemini koruduğu ve bir siyasal partinin taban kazanmasını belirleyen ideolojik bağın olduğu yönünde söylemler partililer tarafından dile getirilmiştir. Bununla birlikte CHP'nin ideolojik bağının artık bulunmadığı ve Atatürkçülük üzerine kurulu ideolojik söylemin eleştirileri ideoloji konusunda partililerin göstermiş oldukları eğilimlerden birisi olmaktadır:

CHP ne diyor, Atatürk'ün temel ilkelerine bağlıyız, Atatürk 1930'larda kaldı. O yaptığı yaptı, güzel şeyler yaptı, Türkiye'ye güzel şeyler getirdi. Yeni bir yol getirdi, yeni bir düşünce tarzı getirdi, yeni bir sosyal yapı oluşturdu, çok mükemmel şeyler başardı. Yani o günün koşullarını düşünün, anlatılamayacak kadar büyük atılımlar yaptı, kısa bir sürede. Çok büyük şeyler yaptı. Onun döneminde belki diktatörlük gerekiyordu, bunları yapabilmek için. Ama bugün o gün değil. Siz üstüne ne koydunuz yani CHP ne koydu, kendi vizyonuna ne koydu, neleri geliştirdi.(G. 26).

CHP'nin ideolojik anlamda kendini tam olarak tanımlayamadığı farklı katılımcılar tarafından dile getirilmektedir:

Ama CHP bir ara milliyetçilikle oynadı, bir ara inanç üzerinde dolaştı. CHP nedir? Bir kere CHP kendisini tarif etmesi lazım. Eğer sosyal demokratik parti ise sosyal demokrasinin evrensel ilkeleri neyse onu uygulamakla mükellefsin. Onun dışında çare aramak yanlış. Milliyetçiliğe oynadığın zaman, milliyetçilerin oy vereceği partiler belli. O oylar sana gelmez. İnançla uğraştığın zaman insanlar

bunu istismar olarak düşünür yine gelmez, hazır olan parti var, ona gider. Sen nesen? Sosyal demokrat bir parti isen, sosyal demokrasinin evrensel ilkeleri neyse, emeğe saygı, inanca saygı, eşitliğe saygı, kadın erkek eşitliğine saygı, bölgeler arası eşitlik (G. 27).

Bir siyasal partinin iktidar olabilmesi için ideoloji, örgüt ve üyelik sistemi temel belirleyiciler. Bununla birlikte ideoloji ve partinin liderinin söylemleri ve iktidarda olma da partiye daha çok güç katıyor. Bu anlamda CHP'nin sağlıklı bir politikası, sağlam ideolojik bir bağı yok.(G. 49).

Partililerin ve eski partililerin görüşlerinde siyasal partilerde ideolojinin etkili olduğuna yer verilmektedir. CHP'nin de ideolojik konumunu tam olarak belirleyememesinden dolayı seçmenle bağ kurmakta zorlandığı yönünde bir algı ortaya çıkmıştır. Partinin ideolojik anlamda kendini konumlandıracağı yeri net olarak belirleyememesi katılımcıların ifadeleri ile de desteklenmektedir. Katılımcıların CHP ile ilgili olarak ideoloji konusundaki algılarının olumsuz olduğu ifadelerden de anlaşılmaktadır. CHP'nin 1990'lı yıllar boyunca Atatürkçülüğe, laikliğe yapmış olduğu vurgunun seçmene bir şey vaat etmediği araştırma verilerinden ortaya çıkmaktadır.

8. 2. 4. Siyasal Partilerde Örgüt, Üyelik ve CHP'nin Durumu

8. 2. 4. 1. Örgütün Önemi

Siyasi partilerin seçmenleri yönlendirebilmesinin etkili araçlarından biri partilerin yerel düzeydeki örgütleridir. Siyasal partiyi oluşturan ana unsurlar içinde yer alan yerel örgütleri olmadan partinin seçmenleri kendi bünyesinde toplayabilmesi neredeyse imkansızdır. Siyasal partilerin seçmen kitlesi ile buluşması, seçim dönemlerinde seçmeni partiye oy vermek için ikna etmesi partinin sahip olduğu örgütleri aracılığı ile mümkün olmaktadır. Ayrıca bir siyasal parti ile partililerin partiye aidiyetini pekiştiren aktif örgütlerdir. Örgütler düzenlemiş oldukları eğitim çalışmaları ve seçim dönemlerindeki seçim çalışmaları ile üyelerinin partiye aidiyetini arttırdılar. Bu anlamda siyasal partilerin ülkenin her yerinde örgütlenmeleri ve örgütlerinin işler halde olması partinin seçmen desteğini kazanmasında ve taban oluşturmasında önemli bir yer tutmaktadır (Cem, 2011b: 101; Çam, 2005: 416).

Siyasal partilere alternatif sivil toplum kuruluşları niceliksel olarak artmış olsa da bu tür kuruluşların ülkenin her yerinde siyasal partiler derecesinde örgütlenmesi ve üyelik sistemine sahip olması mümkün değildir. Siyasette mobilizasyonu sağlayan en

etkili kurumlar mevcut siyasal örgütlenmeler içinde siyasal partilerdir (Uysal ve Topak, 2010: 12; Wattenberg, 2002: 11).

Parti örgütlerinin çalışması gerektiği yönündeki vurgu ancak bunun gerçekte böyle olmaması eksik bir şeylerin var olduğu anlamına gelebilir. Seçmene parti örgütlerinin gidebilmesi anlamında partinin ihtiyaç duyduğu politika üretme konusu bulunmaktadır. Partinin yıllardır 1990 sonrası siyasal gelişmelerle birlikte savunmacı, devlet merkezli söylemleri benimsemesi yerel örgütlerin seçmeni partilerine oy vermeye ikna edebilecek bir araçtan yoksun bırakmaktadır. Aynı zamanda 1990 sonrasındaki siyasal gelişmelerle ortaya çıkan etnik ve dini söylem ve sembollerin siyasette ağırlık kazanmasıyla birlikte CHP'de oluşmaya başlayan cumhuriyete ve laikliğe sığınma eğilimi bölgedeki seçmen açısından bir anlam ifade etmediği için seçmenle örgütlerin bağı zayıflamıştır.

Bununla birlikte partinin bölgedeki yerel örgütlerinin ve üyelik kayıtlarının sadece kağıt üzerinde kalması partinin yerel örgütlerinde yer alanların ise orada sadece partinin il teşkilatlanmasının tamamlamak için bulunmaları parti politikalarından yeterince bilgi sahibi olmayan bir parti örgütlenmesi ortaya çıkarmıştır.

Katılımcılar arasındaki Gaziantep'tekilerin parti örgütlerindeki çalışmaları bunu doğrular niteliktedir. Parti örgütlerinin daha işlevsel oldukları ve partiye üye olanların partiye aidiyet duygularından dolayı bunu yapmış olmaları örgütlerin çalışmalarına da canlılık kazandırmaktadır. Partinin yerel örgütlerinin işlevselliği ile birlikte parti politikalarının seçmende karşılık bulması da etkili olmaktadır. Buna bağlı olarak Gaziantep'te parti örgütünün yapmış olduğu çalışmalar hem parti yönetici ve üyelerinin parti ile bağlarını güçlendirmekte hem de partinin tabanı ile bağlarını korumaktadır.

Mardin ve Diyarbakır'da ise partinin bu illeri yaklaşık yirmi yıldır kendi haline bırakmış olması seçmen tabanının günden güne zayıflamasına neden olmaktadır. Katılımcıların ifadelerinde buna önemli ölçüde şu şekilde yer verilmektedir:

Örgüt çalışmazsa, yönlendirmezse siyasal partinin işi çok zor. Üst düzeydeki fikirleri tabana aktaracak tek şey örgüttür. Özgür bir medya olmadığı için ancak örgüt kanalı ile etkili olabiliyorsunuz. Üyelik de önemli tabi. O kurumun o örgütün daha disiplinli olabilmesi için gerçek üyelik sisteminin olması lazım. Örgütün sağlam olması için üyelik sistemine ihtiyaç var (G. 12).

Katılımcıların örgüte yönelik değerlendirmelerinde siyasi partinin neredeyse illerde tek dayanağının parti örgütü olduğu öne çıkan bir eğilimdir. Parti örgütleri ile ilgili katılımcıların olumsuz değerlendirmeleri de bulunmaktadır. Bunlar arasında öne çıkan eğilimler ise parti örgütlerinin devamlı çalışma özelliğinde olmadığı vurgulanmaktadır. Parti örgütlerinin sadece seçim dönemlerinde seçimlere yönelik yapmış olduğu çalışmalar partinin örgütsel işlevselliği anlamında katılımcılar tarafından da eleştirilen bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır:

Bir politikayı veya insanlara gitmeyi sırf seçim dönemlerinde yaparsan olmaz yani. Bugün seçim yok, bugünden başlamak gerekir. Yani beldedeki beldede, ilçedeki ilçede, köydeki köyde kendi düzeyinde insanlara ulaşabilmeli. Parti programını politikalarını anlatabilmeli. Bunun için de işte Ankara'da parti okulları, eğitimler veriliyor. Temennim bu yaygınlaşsın Türkiye genelinde. Herkes bir genel başkan gibi bir çaba sarf eder bu bilgiye sahip olur, insanlara anlatır (G. 11).

Mesela 2007'de seçime bir-iki ay kala bize program geldi. Yani işte şunu yapacağız, bunu yapacağız. Yani bunlar 1-2 ay öncesinden gelebiliyor. Yani bunların daha önceden gelmesi, bırak milletvekili adayını, delegesi de üyesi de bunları alsa incelese insanlara anlatsa... (G. 11).

Görüşlerine yer verilen katılımcı partinin seçmene ulaşmada yetersiz kaldığını vurgulamaktadır. Sadece seçim dönemlerinde yapılan çalışmalar partinin seçmenle bağ kurmasında etkili olmamaktadır. Partinin seçmeni ile sürekli olarak ilişki halinde olması partinin seçmen desteği kazanmasında önemli bir yer tutmaktadır. Partinin sürekli olarak eğitim faaliyetleri, parti toplantıları düzenlemeleri partinin seçmenle olan bağını arttıran bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Parti örgütü içinde yer alan kadroların ileride parti içinde yükselerek il başkanlığı, parti meclis üyeliği, belediye başkan adaylığı, milletvekilliği adaylığı gibi konumlara gelebilmeleri vatandaşların parti içinde aktif görevler almalarında önemli derecede etkili olmaktadır. Katılımcıların bu konudaki vurgulamış oldukları nokta CHP'de örgütler içinde yer alan kadroların bu şekilde bir yolunun açık olmadığını gösterir niteliktedir. Partinin kadrolarının sadece belli dönemlerde kullanılması eleştirilen bir nokta olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yönde gelen eleştiriler siyasal partilerin bir özelliği olan ilerideki siyasi kadroların devşirilmesi ve bunların yönetici olmalarının yolunun açılması CHP örgütlerinde kapalı duruma getirildiği görünmektedir.

Örgütlerdeki bu anlayış partinin seçmen desteği bulmasını zorlaştırırken parti içinde görev alacak olan genç kesimlerin de partiye katılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü siyasete atılan bireylerin ait oldukları siyasi yapı içinde basamak basamak yükselerek siyasi kariyer yapma arzuları bulunmaktadır. Bu yolun kapalı olduğu bir siyasi örgütte yeni katılımların olmamasının beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir.

Siyasal partilere genç kuşakların katılımının önemli olmasına rağmen, CHP'nin gençleri parti kadrolarına dahil etmekte yeterince etkili olamadığı saha notlarından ortaya çıkmaktadır. Partide gençlere yönelik bakışı bir partinin ifadeleri özetlemektedir:

*Biz daha önce partide genç kalmıyordık, genci şeyde kullanmıştık biz **git çay getir veya afiş as!** Halbuki genç bizim geleceğimiz. Belli bir şeyden sonra çok da aktif olarak uğraşmanın anlamı yok. Gençlerin arkadan gelmesi gerektiğine inanıyorum (G. 11).*

Katılımcının bu görüşü gençlerin partide yetişmediğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Genel olarak CHP üye ve kadrolarının yaş ortalamasının da yüksek olduğu göz önünde bulundurulduğunda parti kadrolarında gençleri mobilize etme konusunda bir eksiklik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Parti kadrolarında alttan yetişen elemanların olmaması partinin örgütlerindeki işlerliği de önemli ölçüde etkileyen bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Siyasi partiyi oluşturan unsurlar içerisinde partinin sahip olduğu kadrolar partinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bir siyasal partinin seçmene açılabilmesinde, parti politikalarının seçmenle buluşturulmasında sahip olduğu örgütlenme ve kadrolar önemli bir etkiye sahip olmaktadır.

Katılımcının yer verilen ifadesi parti içindeki gençlerin gelecekle ilgili olarak partinin bu gençlere bir şey vaat etmediği yönünde değerlendirilebilir. Bir gencin partiye gelip çaycılıkla veya afiş asmakla başladığı sürecin ileride il yönetimine, yerel yöneticiliklere adaylığa hatta milletvekilliğine adaylığa kadar bir süreç için umut oluşturması partinin gençlerden destek ve üye bulabilmesini sağlayamaması açısından önemli bir nokta olarak düşünülebilir. Partide çaycılıkla da olsa bir emek vererek parti aktivitelerine katılan bir kişi aynı zamanda parti örgütü içinde yer alarak parti ile aidiyet bağı kurabilir. Parti ile aidiyet bağı oluşturan gençlerin ileride parti içinde idari

konumlara yükselebilmeleri partiye olan bağlılık ve hizmetlerini de önemli ölçüde arttırıcı bir etkide bulunabilir. Ayrıca partiye emek veren insanların seçim süreçlerinde partiden beklentilerinin de bulunduğu söylemlerde ortaya çıkmaktadır. Ancak partiye emek vermiş üyelerin partiden seçim süreçlerindeki beklentilerine rağmen genel merkezden aday belirlenmesi parti içinde emek veren üyelerin partiye bağlılığını önemli ölçüde etkilemektedir.

Genel olarak Türkiye'deki tüm siyasal partilerin aday belirleme süreçlerinde genel merkez ve lider odaklı yöntem etkili olmaktadır. Ancak aday belirleme sürecinde parti yerel örgüt ve kadrolarını atlayan bu süreç siyasal partilere katılımı önemli ölçüde etkileyen bir unsur olduğu katılımcıların perspektifinden de ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak parti yönetici kadrolarının yetiştirilmesi sürecinde ve parti örgütlerinin devamlılığının sağlanmasında partinin yerel aktörlerine atfetmiş olduğu değer belirleyiciliği katılımcılar tarafından desteklenmektedir. Saha verilerinden de ortaya çıkan parti örgütlerinin önemi ülke siyasetinde bunu sağlayabilmiş partilerin seçmenle kurdukları bağların sürekliliğini arttırmaktadır. Ayrıca siyasal yelpaze içinde yer alan partilerin örgütleri ihmal etmeleri gerçeği ile birlikte örgütlerine önem veren partilerin siyasette etkili oldukları görülmektedir.

Siyasal partilerin sahip oldukları ülke çapındaki örgütlenme düzeyleri seçmen-parti açısından önemini korumaktadır. Buna ilaveten siyasal partilerin sahip oldukları üyelik sistemi de seçmen desteğinin kazanılmasında ve bunun sürekliliğinin sağlanmasında önemli bir konuyu oluşturmaktadır. Araştırma verilerinden bu konuda elde edilen veriler bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde tartışılmaktadır.

8. 2. 4. 2. Üyeliğin Önemi

Siyasal partilerin yerel düzeyde ihtiyaç duydukları en temel sosyal sermaye partilerin sahip oldukları üyeleridir. Seçmenin kendi partilerine destek olması konusunda aktif olarak çalışacak olan üyeler bir siyasal parti açısından önemli bir olgudur. Üyelerin partiye inanmış olmaları, parti ile kurmuş oldukları aidiyet bağının yüksek oluşu üyelerin mensubu buldukları siyasal partinin taban desteğini

kazanmalarında ve bunu arttırmalarında son derece önemlidir. Partiye inanmış üyeler olmadan bir siyasal partinin seçmenden destek bulabilmesi son derece güçtür.

Siyasal partiler açısından son derece önemli olan üyelik olgusu ile birlikte üyelerin seçmenleri ikna edebilmeleri için ellerinde araçlarının olması da önemlidir. Bir siyasal partiye bağlı, parti ile özdeşleşmiş üyelerin bulunması bu anlamda tek başına yeterli değildir. Üyelerin seçmeni ikna için gittiklerinde seçmene söyleyebilecekleri seçmenin ihtiyaçlarına yönelik partilerinin genel merkezinin belirlemiş olduğu politik önerilerine ihtiyaçları vardır.

Üyelik kavramı kadro partilerinden kitle partilerine geçiş sürecinde partilerin toplum içerisinde yayıldığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Üyelik kavramının önemi de kitle partilerinin ortaya çıkması ile birlikte gerçekleşmiştir. Üyelik partinin politikalarından yana olduğunu bildiren ve zaman zaman onu destekleyen taraftardan farklıdır. Üyeler parti örgüt ve topluluğunun birebir içinde yer alması açısından bu farkın daha da belirginleşmesini sağlar (Duverger, 1993: 105-106).

"Bir siyasal partiye üye olan kişi, her şeyden önce o partiye aidiyet ilişkisi kurmakta, bu ilişki partiye bağlılığı ifade etmektedir" (Tosun ve Erdoğan Tosun, 2010: 6). Son dönemlerde siyasal partilerin yaşamış olduğu kriz üzerinden partilerin üyelerinin sayılarının azaldığı, parti üyeliğinde zayıflamalar olduğu yönünde iddialar bulunmaktadır (Ware, 1996; Scarrow, 1996; Cem, 2011b). Siyasal partilerdeki yapısal dönüşümle birlikte teknoloji yoğun seçim kampanyaları sayesinde partilerin üyelik kurumu eskiye nazaran etkisiz kalmaktadır. Ancak yapılan araştırmalarda siyasal partilerin üyelerinin aktif olduğu durumlarda taban desteğini daha kolay elde edebildikleri de ortaya çıkmıştır (Delibaş, 2001). Ayrıca siyasal partinin genel merkezinden teknoloji sayesinde yürütülen veya liderin karizmatik özelliği ile seçmenleri etkileme stratejisi partinin sahip olduğu üye ve aktivistlerin toplumda yaratacağı etki kadar fazla değildir (Ware, 1996: 64).

Siyasal partilerin yapısal dönüşümlerinde görülen ve üyelerin belli zaman aralıklarında seçimlere gidip yerel temsilcilerini seçmeleri üyeliğin önemini büyük ölçüde azaltmada etkili olurken aynı zamanda üyelerin motivasyonunu engellemekte ve parti ile olan bağlarını zayıflatmaktadır. Bu konu üzerinde yapılmış olan bahsedilen

çalışmalardan ortaya çıkan üyelik bağlarının sağlam olduğu ve üyelerin aktif olarak çalıştığı partiler seçimlerde başarı kazanabilmektedir. Araştırma kapsamında katılımcılar da üyeliğin önemini vurgulamaktadır. Bununla birlikte CHP'de görülen sadece sayısal çoğunluk elde edebilmek için liste yarışlarında kullanılan bir anlamda "nylon üye" diye adlandırılabilen olan üyelik anlayışı bulunmaktadır (Erdem, 2001). Bunun partiye hiçbir katkısının olmadığı tam tersine parti yerel gücünü azaltıp, yerel gücün içinden genel merkezin otoritesini ve liderin partide hakimiyetini güçlendireceği yönünde bir algı da mevcuttur. Siyasal parti literatüründe mevcut olan bu tartışmaları destekleyen veriler araştırma kapsamında yürütülen sahadaki veriler tarafından da desteklenmektedir. Özellikle katılımcıların aktif üyeliğe yaptıkları vurgu bu desteğin en açık ifadesi olarak sunulabilir.

Siyasal partilerdeki üyeliğin önemi katılımcılar tarafından şu şekilde değerlendirilmektedir:

....pasif üyelik sadece yük getirir. Benim anladığım aktif üyeliklerden bahsediyorum. Üyelik çok önemlidir. Ama aktif üyelik olursa. İşte iş olsun diye ön seçimden ön seçime veya kongreden kongreye gelip oy kullanan üyelikler çok önemli, karşılığı olmayan üyeliklerdir. Ben bu süreçte çok yaşadım böyle. Hatta bazı üyeliklerde incelediğim zaman üyelik kadar oy gelmeyen sandıklar var (G. 27).

Gerçek partiye inananların üyeliği önemli, yoksa kaydı bizde oyu başka yerde olan üyeler de var. Bizde delegedir. Ama genel seçimlerde gider oyunu kendi kafasındaki, kendi düşüncesindeki partiye verir. Bizim üyemiz değil aslında. Bize onu üye eden yöneticiler de demeyeyim, çıkarıcılar (G. 11).

Üyelerin partiye olan inanmışlıkları ve bağlılıkları farklı katılımcılar tarafından özellikle belirtilmektedir. Ayrıca partiye bağlı olan üyelerin parti açısından bir beşeri sermaye olarak değerlendirilmesi de söz konusudur. Katılımcıların bu yöndeki ifadeleri şu şekilde sıralanabilir:

Bu anlamda dolu kayıtlı üyelere ihtiyacımız var. İnanan üyelere ihtiyacımız var. Sırf kayıt olmak için üye olmak çok bir şeyi değiştirmez (G. 5).

Örgüt ve üyelik çok önemli. Genel merkezin örgüt ile üyelerle de devamlı olarak diyalog içinde olması gerekir. Olmazsa iktidara gelemeyiz zaten siyasi parti. Birebir görüşme, kalabalıktaki coşkuyu vermez o teknoloji yoğun kampanyalar. Birebir yapılan miting çok etkili bugün. O mitingde oluşan hava seçimde bir heyecan uyandırabiliyor. (G. 28).

Siyasi partilerde gerçekten partiye gönül veren kişilerin, parti tüzüğüne inanan kişilerin aday olmaları esastır. Sırf aday adaylarının üye olup da kendi kişisel çıkarlarını ön plana çıkarıp da üye olmamalıdır. Partilerin üyeleri partiye inanmış olurlarsa bu şekilde üyeler parti için daha etkili çalışmaktadırlar. Burada partinin üyeleri var, ama çoğu kendisi inanmıyor ki partiye nasıl gidip insanları buna inandırsınlar (G. 49).

Yukarıdaki yer verilen katılımcıların görüşlerinde üyeliğin önemini destekler nitelikteki görüşler de, siyasal partilerin sahip oldukları üyeleri ile yerel anlamda ayakta durabildikleri düşünülürse, üyeliğin önemi daha da artmaktadır. Ancak genel olarak değinilen benzer çalışmalarda üyeliğin önemli olduğu katılımcılar tarafından da doğrulanmaktadır. Buradaki üyelik anlayışının ise partiye inanmış üyelere oluşması gerektiği yönünde yapılan vurgular CHP'nin saha çalışmasının yapıldığı illerde bundan yoksun olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların ifadelerinde yer verdikleri inanan üyelerin partide bulunmasının partiye bir şeyler kazandırabileceği yönündeki konular bir anlamda partinin saha çalışmasının yapıldığı illerdeki üyelik yapısında bu yönde bir sıkıntı olduğunu göstermektedir. Bu aynı zamanda partinin seçmen desteğini sağlayabilmesinde olumsuz etkiye sahiptir. Üyeliğin katılımcılar tarafından son derece önemli görülmesi ancak partideki uygulamalar yüzünden üyeliğin öneminin azalmasına ve etkisiz kalmasına neden olmaktadır.

Parti kurultaylarının daha çok genel başkanlık seçimleri ile geçmesi, üyelik yapılanmasının da bu yapıyı destekleyecek şekilde oluşturulmasına neden olmuştur. Bu değerlendirme özellikle Baykal dönemi için saha verileri tarafından da desteklenmektedir. Genel merkezin gözünde önemli bir yere gelme arzusu ile partiye yapılan üyeler partiye inandıkları, partinin politikalarını benimsedikleri için değil farklı kanallar üzerinden üyelik kayıtlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Partinin örgütsel ve üyelik yapısındaki bu olumsuz tablo katılımcılar tarafından dile getirilmiştir.

Partide üye kaydedilirken parti içi seçimlerde güçlü olmak ve homojen bir parti üye ve delege yapısı ile genel merkezin yanında kendi yerini sağlamlaştırabilmek önemli bir boyuta gelmiştir. Partililer tarafından parti içi iktidar mücadelesi ile de ilişkilendirilen örgüt ve üyelik ile ilgili görüşler de mülakatlar sırasında vurgulanmıştır.

Parti içindeki iktidar mücadelesinde güçlü kalabilmek için inşa edilen üyelik sistemine yönelik katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

Sürekli parti örgütünde kendine yakın isimleri getirdiler. Her dediklerine tamam diyecek isimler delege oldu. Getir beni getireyim seni anlayışı egemendi. Delege belirlerken isim isim listeler üstünde düşünürlendi. Kendilerine oy vermeyecek adayları çağırıp sen ne istiyorsun diye sorarlardı. Sonuçta herkesin istediği bir şey olurdu. Zaten bir beklentisi olmayanları delege yapmazlardı. Delegeleri kendi istedikleri gibi yönlendirebilecekleri için genel merkezde de itibar görüyorlardı. Aynı şey genel merkez için de geçerliydi. Getirdikleri örgüt anlayışı bu oldu yıllarca. Örgütlerin bu şekilde yapılanması örgütlerde yetenekli insanların yer almasını engelledi. Bu durum da partinin sokağa açılmasını engelledi. Bizim parti çok zengin değil. Medyayı yönlendiremiyor. Örgütlerde partinin politikalarını halka anlatabilecek insanlar da yok. Hem sokağa açılmıyorsun hem de maddi gücün olmadığı için medyada yer alamıyorsun (G.3).

Toplu üye kayıtları yapılıyor. Benim ailem ona inanmıyorsa üye yapmamın anlamı var mı? Sandığa sahip çıkacak insan bulamıyorlar. Delegeliğe geldi mi kaç üye yaptın deniliyor. Delege emek vermiyor. İnanamı delege olur, emekle olsa bu iş (G. 4).

Bir çıkar uğruna üye yapılmış insanlar var başka partide olan. Üç-beş bin tane üye var belki bu şekilde (G. 7).

Partilerdeki üyelik anlayışları genel olarak bu konu ile ilgili üyelikteki düşüş, aidiyet bağlarının zayıflaması gibi teorilerle birlikte partilerin aşağıdan yukarıya değil tam tersine yukarıdan aşağıya örgütlenme ve iletişim modelini seçmeleri ile birlikte düşünülebilir. Ancak çalışma kapsamında ifadelerine yer verilen katılımcıların ifadelerinden ortaya çıktığı şekilde CHP'deki üyelik anlayışı neredeyse tamamen sayısal hesaplar üzerinden değişim göstermiştir. Genel olarak tüm siyasal partileri etkileyen bir değişimle birlikte yaklaşık yirmi yıldır partide sürmüş olarak Baykal egemenliği parti örgüt ve üyeliklerini genel başkanın konumunu koruyacak şekilde dizayn edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu süreç aynı zamanda siyasal partilerin en tabandan tavana iletişim kanalları olan (Tosun ve Erdoğan Tosun, 2010: 7) üyelik kavramının etkisiz kalmasına neden olurken aynı zamanda siyasal partilerdeki oligarşik yapıyı (Bektaş, 1993) daha da körüklemiştir.

Araştırma bulgularında da ortaya çıkan CHP'deki üyeliğin durumu yapılan teorik tartışmaları destekler niteliktedir. Bir yandan katılımcıların gözünde parti üyeliğinin son derece önemli olduğu vurgulanırken diğer yandan da üyeliklerin sayısal hesaplar üzerinden gerçekleştirildiğinin vurgulanmasını bunu desteklemektedir. Araştırma

kapsamında çalışılan tüm illerdeki katılımcıların bu yönde ifadelerine yer vermeleri CHP'nin sadece Kürt seçmenin çoğunlukta olduğu yerlerde değil Gaziantep gibi ülkenin genel nüfus yapısını etnik açıdan yansıtan yerlerde de ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda genel olarak partinin örgüt yapılanmasına seçmene ulaşmanın ötelendiği bir yapılanma olduğu söylenebilir. Buna ek olarak Diyarbakır ve Mardin'de Kürt seçmenin yoğun olmasına ve partinin Kürt seçmene yönelik bir politik söyleminin olmamasına bağlı olarak partinin toplumsal taban kaybetmesinde üyelik ve örgüt anlayışının bir derece daha etkili olduğu gözlenmiştir.

8. 2. 5. Siyasetin Ana Aktörleri: Siyasal Partiler

Siyasal partiler demokrasinin vazgeçilmez kurumları olarak siyaset alanı içindeki yerini korumaktadır. Halkı temsil etme noktasında siyasal partiler kadar etkili başka bir siyasal kurumun olmayışı siyasal partilerin önemini korumasında önemli bir etkidir. Siyasal partiler ortaya çıkışından itibaren iktidarı elde etme amaçları taşıdıkları için vatandaşın gözünde siyasetin en etkili kurumu olma özelliğini göstermektedir. Siyasal partilere alternatif bir kurumun olmaması siyasal partilerin bu konumunu sürdürmelerine katkı sağlayan bir olgu olmaktadır.

Siyasal partiler hakkındaki literatür çok sıklıkla partilerin krizde olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte siyasal partiler hala seçmenin gözünde siyasette mobilizasyonu sağlayan en etkili kurumlar olarak varlıklarını sürdürmektedir (Uysal ve Topak, 2010: 12; Wattenberg, 2002: 11). Teorik alandaki bu tartışmalar siyasal partilerle ilgili seçmenin ve yerel siyasetçilerin düşüncesinde "siyasal partilerin siyasetteki etkisi konusunda" bir takım soru işaretleri bırakmıştır. Ancak siyasal partilerle ilgili olarak siyasetin en önemli araçları oldukları yönünde vurgular artmaktadır. Bugün siyaset yapılabilecek ve siyasetin etkili olabileceği en önemli araç hala siyasal partiler olarak kabul görmektedir. Siyasal partilerle ilgili olarak alanda ortaya çıkan söylemler yine siyasal partilerin "kriz" durumlarına benzerlik göstermekle birlikte siyasal partilerin merkezi işleyişleri, liderin tüm sürece hakim olması, örgütlerin ve üyeliğin yeterince aktif olmaması gibi durumlar siyasal partilerle ilgili olumsuz algının temelini oluşturmaktadır.

Siyasal partilerle ilgili kriz ve partilerin temsil krizleri ile ilgili tartışmalarla birlikte saha çalışmasında görüşme yaptığımız eski ve hala CHP üyeleri siyasi partilerin siyasetin en önemli araçları oldukları yönünde görüşler belirtmişlerdir. Bir diğer deyişle, siyasetin adresi olarak yine siyasi partilerin tek alternatif olduğu katılımcılar tarafından belirtilmiştir.

Bu konudaki katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

Bana göre her ne kadar medya veya çeşitli kurumlar olmak üzere, siyasi partiler önceliklidir. Halkla buluşmak bence çözümün ta kendisidir. Siyasi partilerde çözüm vardır. Malın sahibi siyasi partilerdir"(G. 10).

Siyaset yapmanın yeri siyasi partilerdir. Bu anlamdan da STK gibi farklı siyasi örgütlerin ortaya çıkmış olması anladığımız anlamda siyasetin yerinin hala siyasi partiler olduğunu değiştirmemiştir (G. 40).

Siyasi partiler siyaset içindeki ağırlığını hala koruyor. Her yerde mitingler yapılıyor bunlara katılımlar var, bu mitingleri düzenleyen büyük oranda yine siyasi partiler. Kitlesel mitingleri düzenleyebilen siyasi partiler. Bu anlamda ağırlıklarını korudukları söylenebilir. STK'lar siyasi partilere olan ilgiyi azaltmış gibi görünse de aslında yine siyasi partiler siyasetin ana örgütleyicisi durumundalar (G. 46).

Siyasi partilere yönelik vatandaşın ilgisinin azaldığı yönde bir eğilim bulunmakla birlikte siyasetin temel kurumu olarak siyasi partilerin olduğu araştırma verilerinden çıkan sonuçlarla desteklenmektedir. Katılımcılar arasında siyaset yapmanın yeri olarak yine siyasi partiler olduğu yönünde bir eğilim bulunmaktadır. Siyasi partilerin iktidarı ele geçirme amacıyla olmaları ve halkın oyu ile gerekli desteği sağladıklarında iktidar olabilmeleri karar alma sürecinde ve ülke yönetiminde en etkili kurum olmalarını beraberinde getirmektedir. Siyasi partileri de siyaset içinde en etkili kurum ve siyaset yapmanın tek adresi olarak gösterilmesi bir anlamda siyasi partilerin yürütme gücünü eline geçirme ve bunu icra etme mekanizmaları olmaları ile açıklanabilir.

Katılımcılar arasında siyasi partilerin önemi ile ilgili olarak iktidar olma ve bununla ilgi toplama yönünde de görüşlere araştırma süresinde rastlanmıştır. Siyasi partiler amaçları doğrultusunda iktidarı ele geçirebilecek potansiyele sahip olduklarında

aynı zamanda kendilerine olan ilgiyi de arttırmaktadırlar. Bir partili bu durumu şu şekilde dile getirmektedir:

İlgi gücü elinde bulundurmakla örtüşüyor. Güç elinde olduğu zaman ilgi sana oluyor. Gücü kaybettiğin zaman, o ideolojik şeyi var, kendi kadrolarınla, her halükarda senle olacak bir örgütün var. Onun dışında dönem dönem Gaziantep'te 19-20'lerde olan oyumuz 25'lere çıktığında anlıyoruz ki orda 8-9'luk bir dilim gelen oy küçük çaplı gönüllü siyaset yapan insanların sana katkısı. Kazandığın mevziler belki de haklı olarak hayatını idame ettirmek için senin yanında yer alan insanların katkısı (G. 15).

Araştırma süresinde katılımcılar siyasal partilerin halka ulaşabilen, halkın çıkarlarını temsil edebilen tek siyasal kurum olduğunu ifade etmeleri siyasal partilerin krizi ile ilgili olarak yapılan tartışmalarda hala siyasal partilerin siyasette etkili olduğu tezini destekler niteliktedir. Siyaset yapılacak adres olarak katılımcıların algısında siyasal partilerin tek yer olarak algılanması siyasal partilerin siyasette hala etkili olan kurumlar olduklarını desteklemektedir. Siyasal partilere alternatif bir siyasal kurum bugüne kadar ortaya çıkmamıştır.

8. 2. 6. Siyasette Parti Değişirme Algısı

Seçmenlerin seçim dönemlerinde kendileri için bir umut olabilen, kendilerinin yaşam koşullarını daha iyi bir düzeye çekebileceğini düşündükleri partileri tercih etmeleri siyasette etkisini sürdürmektedir. İdeolojik anlamda kendilerini buldukları partileri tercih etmeleri de siyasetin bir diğer önemli özelliği olarak ifade edilebilir. Bu çerçevede seçmenler siyasetteki değişikliklere bağlı olarak siyasal tercihlerini dönemsel olarak değiştirebilirler. Yine benzer şekilde farklı dönemlerde farklı partilerde aktif görevler alıp yönetici konumlarına gelebilirler. Bu siyasetin, siyasal partilerin ve seçmen tercihlerinin bir gerçeği olarak değerlendirilebilir.

Siyasal partilerin yaşamış oldukları temsil krizine bağlı olarak seçmenlerin çok fazla siyasal parti değiştirdikleri son dönem siyasetinin bir özelliği olarak ortaya çıkmıştır. Seçim oynaklığı ile ifade edilen ve seçmen tercihinde görülen bu farklılaşma (Mair, 1997: 80; Sayarı, 2002, 22) büyük ölçüde bireylerin dönemsel olarak bir partiden başka partiyi tercih etmelerine yol açarken aynı zamanda da parti kadrolarında da değişimi ortaya çıkarmaktadır. Seçimlerde görülen oynaklık değerleri Batı ülkelerinden yüksektir. Türkiye'de seçim oynaklığı değerlerinin Batı ülkelerinden yüksek olmasının

temelinde askeri darbelerle siyasete yapılan müdahalelerde partilerin siyasetten yasaklanması, Anayasa Mahkemesinin parti kapatmaları gibi dışarıdan müdahaleler yer almaktadır. Dünyadaki ve Türkiye'deki özgün koşullarla birlikte parti değiştirme ortaya çıkmaktadır.

Parti değiştirme konusunda katılımcıların görüşlerinin olumsuz olduğu görülmektedir. Parti değiştirmek "kötü" bir şey olarak algılanmakta ve menfaatlerin insanları kendi partilerini değiştirmeye neden olduğu düşünülmektedir. Siyasal parti tercihindeki değişiklik siyasetin amacına aykırı olarak değerlendirilmektedir. Bu şekilde siyasal parti tercihinin değiştirilmesinin genel nedeni olarak da bireyin yeni gittiği partiden kişisel çıkarı olarak görülmektedir. Bireyin bir partiden bir siyasi partiye geçmesi ülke siyasetinin bir önemli özelliği olmuştur. Bunun da temelinde siyasetin çıkarları üzerinden işlenmesi belirleyicidir. CHP'de ise bu tür bir değişikliğin olması olumsuz bir durum olarak değerlendirilmektedir. Yapılan görüşmelerde ve katılımcıların birbirini tanımlamalarında da bu izlenim desteklenmektedir. "İyi CHP'lidir" diye nitelendirilen kişiler genel hatları ile babadan CHP'li olan ve siyasi kariyeri veya tercihleri boyunca hiç parti değiştirmemiş olanlardır. Parti değiştirmek, başka partilere geçmek bir CHP'li için siyasi kariyerinizin olumsuz bir çizgiye gelmesine neden olmaktadır.

Aileden CHP'li olanların hiçbir şekilde siyasal tercihlerini değiştirmemiş olması övünülen ve "ilkesel" bir söylem olarak partililerin ifadelerinde yer almaktadır:

Ben CHP'liyim, aileden gelen bir CHP'lilik var aslında. Yıllarca değiştirmedim çizgimi, değiştirmeyi de düşünmüyorum. Ailem de CHP'li, onların da çizgisi aynı şekilde (G. 43).

Niye CHP? Dediğim gibi ailem bununla beraber hiçbir zaman çizgisinden taviz vermedi. Hiç bir zaman ideolojik tercihle yaşamadı, kendine bir yer seçti, sürekli parti değiştirmektense ben buradayım dedi. Bu ona şu anda bölgede siyaseti ahlaki ile onuru ile şerefi ile yapan bir aile olarak kaldı dediler. Bunu duymak bize keyif veriyor. Bizim aslında kaba tabiri ile siyasette insanların birbirini satmama sanatıdır bu. (G. 54).

Bu şekilde bir anlayış CHP'lilerin genel özellikleri arasında sayılabilir. Bu tür bir anlayış enformel görüşmelerde de ortaya çıkmıştır. Partinin bir dönem mensubu olmuş ancak bugün başka partide olanlar katılımcıların zihinlerinde olumsuz bir imaja sahiptirler. Katılımcılara göre bu tür eski partililer bir takım çıkarları uğruna parti değiştirmişlerdir.

Parti değiştirmelerle ilgili olarak partililerin söyleminden ortaya çıkan bir diğer eğilim de insanların 12 Eylül sonrasında idealistlikten uzaklaşarak çıkarlar üzerinden siyasal tercihlerde bulunmaya başladıkları yndedir.

12 Eylül sürecinde idealistlik vardı. İnsanlar düşünceleri doğrultusunda siyaset yapıyorlardı. Kıvırmalar, alavereler, dalavereler olmazdı. 12 Eylül öncesinde mnferitti olsa da. Partinin kitle tabanları dürüsttü. Partiyi gidip onla bunla kandıramazsın. Adam doğru bildiği şeyi her alanda ifade edebilirdi, konuşabilirdi (G. 10).

Bir dönem parti içinde yer almış ancak bugün BDP'de siyaset yapan eski bir CHP'li de benzer bir söylemle bu eğilimi destekler ifadeler kullanmaktadır:

12 Eylül'den sonra sivil hükümeti ilk kuran parti bildiğiniz gibi ANAP oldu. Bu dönemde siyaset içinde geçişler çok fazla oldu. Bu da siyasette ilkelerin etkisiz kalması ile birlikte değerlendirilebilir. Benim için tehlikeli olan ortada oynayanlardır. Ortada oynayanlar çıkarları üzerinden siyaset yapıyorlar. İktidar kim ise, kimin iktidar olabileme umudu varsa ona kolayca ynelebiliyorlar. Sürekli parti tercihleri değişebiliyor (G. 39).

Bir siyasal partinin seçmen tabanının genişletebilmesi toplumun tüm kesimlerinden oy alabilmesine bağlıdır. Seçmenlerin tercihleri de seçim döneminden diğer seçim dneimine değişiklik gösterebilmektedir. Siyasal tercihlerinde değişiklik yapanlarla ilgili mensuplarının bu şekilde bir söylem içinde olduğu partiye seçmenlerin gelmesi nasıl gerekleēebilir? Siyasal tercihteki kalıcılığın "birbirini satmama" şeklinde algılandığı bir partili yapısında siyasal tercihini değiştirecek olan seçmen bu partiyi seecekse bunu nasıl gerekleētirebilir?

Çeşitli sebeplerden dolayı Türkiye'de siyasal partilerin mrlерinin kısa süreli olmasına bağlı olarak seçim oynaklığı ve kararsız seçmen oranı yüksek düzeylerde olabilmektedir. Partinin bu kesimleri partiye çekmesi iktidar hedefi açısından önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Ancak parti değiştirmeye yönelik olumsuz bir tutum içinde olan partililerin bu kitleyi çekmek amacı bulunabilir mi? Partililerin söylemlerinde ortaya çıkan bu durum partililerin başka partinin mensuplarını kendi partilerine çekmek gibi bir çabaları olmadığı yönünde açıklanabilir. Partililerin sürekli iktidar eleştirisi üzerine kurdukları söylemleri de yine partililerin parti değiştirmeye yönelik söylemleri ile ilişkili olarak görülebilir.

Görüşmecilerin söylemlerinden, ekonomik çıkarların siyasal tercihlerde etkili olduğu üzerine kurulu bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Siyasetin, siyasal partinin amacı temsil ettiği kesimlerin çıkarlarını karşılamak olduğu düşünülürse partilerde ortaya çıkan bu söylem siyasi yaşamının büyük bölümünü muhalefette geçirmenin bir sonucu olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte özellikle son yirmi yılda partinin sürekli devleti merkeze koyan savunmacı söylemleri de partilileri bu yönde yeniden üretmektedir. Partinin iktidara gelerek tabanını iktidarın çıkar dağıtıcı nimetlerden faydalandırması durumunda katılımcıların söylemlerinin farklı olacağı beklenebilirdi. Diğer bir ifadeyle, araştırmanın sınırları dışında olmasına rağmen, katılımcıların bu söylemleri belki de bir ölçüde partinin yıllardır muhalefette siyaset yapmış olması ile ilişkilendirilebilir.

8. 2. 7. Muhalefette Olmanın Getirdiği: İktidar Eleştirisi

Muhalefet partilerinin siyasal iktidara talip olmak ve demokratik yollardan iktidarı ele geçirmek için izleyecekleri politikalar mevcut iktidarın yaptıklarından daha iyi bir program ve politika ile seçmenin karşısına çıkmaları, iktidarı elde etmede ve seçmene umut olmada izlenecek etkili bir stratejidir. Siyasal partilerin en temel amacı iktidarı demokratik yollardan ele geçirmektir. Bunu gerçekleştirmede de tek yol seçmenin oylarını kendi partisine çekebilmektir. Seçmeni partiye çekecek en büyük unsur partinin seçmene yönelik yeni politikalarla seçmene umut verebilmesi olabilir. Seçmene izlediği politikalar ve programı ile umut verebilen partinin demokratik seçimlerde şansı daha fazla olacaktır. Bu anlamda seçimlerde seçmene umut verebilen, yeni bir söylemle seçmenin karşısına çıkabilen partiler seçmen desteğini kazanmada daha etkili olabileceği düşünülebilir.

Araştırma kapsamında görüşlerine başvurduğumuz katılımcıların sözünü ettiğimiz gerçekliğin çok farkında olmadıkları izlenimini edindik. Mülakatlarda iktidar eleştirisi üzerine kurulu söylemler ön plana çıkmaktadır. Bu durumun partinin kendi merkezine çekilmesi ile ilişkili olduğu ifade edilebilir. Her zaman yapılanlardan rahatsızlık duyan bir partili profili mülakatlardan ortaya çıkmaktadır. Mülakatlarda partinin yerel temsilcilerinin iktidar eleştirisi üzerine bir söylem geliştirdikleri elde edilmiştir. Buna bağlı olarak da katılımcıların sürekli siyasetin değişen koşullarının

kendi partilerini olumsuz etkilediğini, toplumun politikadan uzaklaştığını dile getirirken bu siyasi tablo içerisinde seçmenle bağ kurmak için yollar arama ile ilgili bir söyleme sahip olmadıkları ifadelerinden anlaşılmaktadır:

Siyaset, Türkiye'de insanlar önce fakirleştirilmiş, önce yoksullaştırılmış, ekmeğe ve aşıya muhtaç ettirilmiş. Eee zaten gazete ve televizyonların tümü ele geçirilmiş. 1950'den sonra zaten din siyasete dahil edildi. Ama hiç kimse bu kadar Tayyip Erdoğan kadar acımasızca bunu kullanmadı. Menderes de kullandı, Özal da kullandı, Demirel de kullandı. Sağ olsun bu hepsine rahmet okuttu (G. 2).

Şimdi adam demokrasiyi şöyle anlıyor, dört senede bir sandık başına gidersin, çoğunluğu alırsın, nasıl alırsan alırsın. İşte para ile alırsın, kömür ile alırsın, erzak ile alırsın. Velhasıl insanların beynini yıkayarak, bilgisayar oyunları ile alırsın (G. 2).

Katılımcıların ifadelerinden siyasete bakışları ve seçmeni ikna etmek için kullanacakları muhtemel söylemin iktidar eleştirisi üzerine kurulu bir söylem olduğu ortaya çıkmaktadır. Siyasetin koşullarının sürekli başkaları tarafından belirlendiği, kendi partilerinin aktör konumuna gelemediği yönünde bu ifadeler yer almaktadır. Bu ifadelerden şu çıkarım yapılabilir: İktidar eleştirisi etrafında dolaşan parti genel başkanının söylemleri büyük ölçüde partinin yerel aktörlerini de bu şekilde dönüştürmüştür. 1950 yılından itibaren iktidar olamayan bir partinin bu tür bir söylemle iktidarı yıpratma stratejisi bir anlamda iktidarı destekleyen seçimde soru işaretleri uyandırabilse de bunun CHP'ye bir katkısının olmadığı iddia edilebilir. Ancak her ne kadar üyelerin parti ile aidiyet bağlarının azaldığı yönünde tartışmalar olsa da (Özbudun, 2003), bu partinin yerel aktörlerinin söylemlerinin parti liderinin söylemlerinden etkilenmesini azaltmamaktadır. Tam tersine parti liderinin politik söylemleri partinin yerel aktörleri tarafından benimsenerek, benzer söylemlerin yerel aktörler tarafından seçmenlere yönelik seçim çalışmalarında kullanıldığı araştırma süresince gözlenmiştir.

Katılımcıların iktidar eleştirisi üzerine kurdukları söylemle birlikte özeleştiri niteliğinde görüşlerde araştırmada elde edilen veriler arasındadır. Bu bir anlamda katılımcıların kendilerine yönelik yapmaları gerekenleri de sıraladıkları bir söylem olarak kabul edilebilir. Bugüne kadar CHP ile ilgili sürekli olarak partinin neden kaybettikleri üzerine kafa yorulmaktadır (Tosun, 2012). Bunun da büyük ölçüde partide liderin otoritesini sağlamlaştırırken diğer yandan da partinin kitlelere açılımını

engellediği söylenebilir. Ancak katılımcılar arasında sadece iktidar eleştirisi üzerinden siyaset yapmanın yanlış olduğu ve iktidarın karşısında kendi partilerinin alternatif olmadığını yönünde bir eğilim de ortaya çıkmaktadır. Parti içinde bunun ne derece dile getirilebileceği tartışmaya açık olsa da katılımcılar arasında özeleştiri yaparak bunu dile getirenler bulunmaktadır:

AKP'ye oy verenler erzak ile kömür ile oy vermiyorlar. Birebir insanlarla temas ediyorlar. Yaptıkları, söylemlerindeki politikalar sosyal demokrat politikalar. Benim mahallemde de % 50 oy aldı AKP ki benim mahallem zengin bir mahalle. Sıfır oy alması lazımdı öyle olsa. Bunu iyi görmek lazım (G. 14).

CHP'nin söylemleri seçimde bir çekicilik ortaya çıkarabilmişti. CHP'nin politikaları o dönemde etkileyici olabilmişti. Şimdi ise partide ne politika var en etkileyicilik var. Şimdi partinin söylemi tamamen iktidar eleştirisi üzerine kuruldu (G. 43).

Katılımcılar arasında ağırlıklı olarak iktidar eleştirisini ön plana çıkaranlar genel eğilimi oluşturmaktadır. Bu bir anlamda parti genel merkezinin yeni politik açımlar yapamaması ile ilişkilendirilebilir. Büyük ölçüde yılların getirdiği muhalefet konumunun etkisi ile birlikte partinin söylemleri iktidar eleştirisi üzerinden şekillenmektedir. Siyasi tablo içindeki durumu tasvir etmesi açısından olumlu sayılabilecek bu özelliğin siyasete ve partilerine getirisi olmayacağı ifade edilmiştir. Ancak katılımcıların bu tür tutumu genel eğilimi yansıtmamaktadır. Mülakatlarda ortaya çıkan genel eğilim, iktidarın bir takım menfaatler üzerinden seçmen desteğini kazandığı ve yolsuzluklara yapılan bir vurgudur.

Katılımcılar arasında gözlemlenen bir diğer eğilim de sürekli dış faktörlere yapılan vurgudur. Tıpkı iktidar eleştirisine kurulu bir söylem olduğu gibi partinin başarısızlıklarının dünya devletlerinin çıkarları ile uyumlayacağı için sürekli engellediği yönünde bir algı da araştırmanın verilerinde şu şekilde yer almaktadır:

CHP halkın içinde kurulan bir parti, bu ülkenin bir partisi. CHP öyle gidip Amerika'da kurulan bir parti değil. CHP cephede kurulan bir parti. Devletin kurucu partisi. Yani nitekim Deniz Baykal'ın gidiş sürecini de şey yapan yine Amerika. Ne yaptı? 1 Mart tezkeresinde Deniz Baykal'dan oç aldılar. Bu kaset olayı emperyalistler tezgahladı, Amerika tezgahladı. Yani bu kaset olayını onlar tezgahladı. Çünkü nasılsa iktidar partisi ellerinde, istediği emir veriyorlar. Taa işte Suriye'ye git şöyle yap diye. Ne yaptı 1 Mart tezkeresinde, o zaman altmış beş bin Amerikan askerinin Doğu'da konuşlandırılacağı söyleniyordu. Deniz Baykal da o zaman yüz tane yurdunu seven AKP'li adamlarla birlikte hareket ederek 1 Mart

tezkeresini çıkartmadı. İşte Amerika iktidarı biz dizayn ediyoruz ama ana muhalefet de çok önemliymiş deyip CHP'yi böyle bir operasyonla karşı karşıya bıraktı. Bana göre olmaması gerekirdi. Deniz Baykal bana göre istifa etmemeliydi (G. 2).

Siyasetin belirleyicisinin ülkenin kendi sahip olduğu iç faktörlerle birlikte dünyadaki gelişmelerle açıklama eğilimi görüşmecilerde gözlemlenmiştir. Ülke içindeki gelişmeler siyasal partilerin dönem dönem başarı kazanmalarında veya etkisiz kalmalarında etkili olmaktadır. Siyasal alanda yer alan partilerin özellikleri, sahip oldukları ideolojik özellikleri, izledikleri politikalar siyasal aktörler arasındaki mücadelede belirleyici olmaktadır. Ülke içindeki gelişmelerle birlikte dış politikadaki olaylar da ülke gündemini ve siyasetini belirlemektedir.

8. 2. 8. Sonuç

Katılımcıların genel olarak siyasete yönelik algılarının analiz edildiği bu bölümde yapılan mülakatlardan ortaya çıkan genel eğilimlerin bu şekildedir. Mülakatlarda siyasete yönelik algı büyük ölçüde idealler ile var olan durumun karşılaştırması üzerine dayanmaktadır. Özellikle siyasete girme nedenleri, ilkeli siyasete katılımcılar tarafından geniş yer verilmesi siyaseti ideal bir anlayışla düşünmeleri ile birlikte açıklanabilir.

Katılımcıların siyasette bakışları ile bunun CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinde ne derece etkili olduğu araştırma sorusuna cevap vermektedir. Mülakatlarda ifade edilen ilkeli siyasete, parti değiştirmeye yönelik ifadeler siyasetin daha çok idealler üzerinden algılanışını ortaya koymaktadır. Buna bağlı olarak ülkede mevcut siyasetin işleyiş koşullarına uzak bir değerlendirme ortaya çıkmaktadır. Ülke siyasetinde önemli bir özellik olarak ortaya çıkan seçmen oynaklığına bağlı olarak seçimden seçime seçmenlerin değişen parti tercihlerine yönelik olumsuz bir algı ortaya çıkmaktadır. Genel olarak parti kadrolarında görev yapanların parti değiştirmesine yönelik ortaya çıkan bu olumsuz algının, bir önceki seçimden farklı siyasal partiyi tercih eden seçmenler için de geçerli olduğu gözlemlenmiştir. Ülke seçimlerinde kararsız seçmenin çoğalmasına ve seçmen oynaklığının yüksekliğine bağlı olarak ortaya çıkan bu kitleyi partiye çekmekte bu algının olumsuz bir etki yapacağı söylenebilir.

Siyasetin değişen koşullarına bağlı olarak katılımcıların ortaya koyduğu eğilim bu gerçeğin farkında olduklarını göstermektedir. Ancak bu gerçeğin farkında olmakla birlikte yeni dönemin değişen siyasetine uygun bir siyaset anlayışı ortaya koyduklarını söylemek mülakatlardan elde edilen verilere göre mümkün değildir. Katılımcıların siyasetin değişen özelliklerini ve siyasetteki yapısal değişimleri teşhis eden yaklaşımları CHP'nin yerel temsilcilerinin siyaset yapma anlayışlarında gerçekleşmemiştir.

CHP genel merkezin ve parti genel başkanının seçim dönemlerinde seçmeni ikna etmek için kullandığı söylem genel olarak partililerin de söylemi ile örtüşmektedir. Yıllardır partinin sürekli olarak rakibinin üzerinden politikalarını belirlemesi ve seçmene bunlarla ulaşmaya çalışmasının katılımcılar tarafından da büyük ölçüde kabul gördüğü mülakatlardan ortaya çıkmıştır. Özellikle yolsuzluklar üzerinden iktidara yönelik politikalar partinin yerel temsilcilerinin de söyleminde önemli yer tutmaktadır. Mülakatlarda ortaya çıkan genel eğilim bu yönde olmakla birlikte bu türden söylemlerin seçimde çok karşılık bulmadığı yönünde bir eğilim de ortaya çıkmıştır. Ancak bu eğilimin çok fazla dile getirildiği söylenemez. Bu türden bir söylemin siyaset açısından partinin seçmen desteğini elde etmesinde etkili olmadığı söylenebilir.

Katılımcılar siyasal partilerin örgüt ve üyelik yapılanmasını önemli görmektedir. Seçmenleri mobilize etmenin yolu olarak siyasal partilerin sahip olduğu en etkili aracın örgüt ve üyelik yapıları olduğu mülakatlarda ortaya çıkan ana eğilimdir. Partinin yerel aktörlerinin parti örgütüne ve üyelik sistemine yönelik bu algılarına rağmen partide bu iki temel unsurun ihmal edildiği söylenebilir. Partinin genel merkezinden belirlenen politikalar lider aracılığı ve kitle iletişim araçları ile seçmenlere ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Parti içindeki bu işleyişin yerini örgüt ve üye yapısının işlevsellik kazandırılması gerektiği katılımcılar tarafından dile getirilen konular arasında olmuştur. Ancak partideki lider egemenliği üzerine bir örgütsel yapılanmanın ortaya çıktığı yönünde bir eğilimin bulunmaktadır. Partideki yerel kadroların genel başkanın çizgisinde oluşturulduğu, kurultay seçiminden seçimine oy kullanan bir sistemin olduğu bunun da partinin örgüt ve üyelik sistemini işlevsizleştirdiği mülakatlardaki ifadeler arasındadır.

Tüm bu süreçler partinin seçmene ulaşmasında dolayısıyla toplumsal taban kaybetmesinde temel nedenler olarak görülebilir. Parti yerel temsilcilerinin seçmene

gidecek, seçmeni partiye kazandıracak araçlardan yoksun olmaları partinin toplumsal taban kaybetmesinde etkili olmaktadır. Katılımcıların genel olarak siyasete bakışları arasında yer alan bu değinilen konular, partiyi seçmenle kuracağı bağda etkilemektedir. Dolayısıyla siyasetin değışen koşullarına da bağılı olarak seçmene ulaşmada daha işlevsel kanalları açık tutan partiler taban elde etmekte daha etkili olmaktadır.

8. 3. Katılımcılar CHP Hakkında Ne Düşünüyor?

8. 3. 1. Giriş

Siyasal partiler açısından mobilizasyon kanallarının varlığı ve niteliği partinin üye devşirmesinde etkili olmaktadır. CHP'nin sahip olduğu mobilizasyon süreçlerinin neler olduğunu, partinin toplumsal taban bulmasında hangi özelliklerin etkili olduğunu anlamaya yönelik mülakatlarda sorulan sorular bu bölümde analiz edilecektir. Katılımcıların partiye yönelik sahip olduğu algıların neler olduğu, partiyi nasıl değerlendirdiklerine yönelik sorulan sorular bu bölümde öne çıkan eğilimler çerçevesinde tartışılacaktır.

Katılımcıların mülakatlarda ortaya koydukları parti ile ilgili söylemleri CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Katılımcıların parti tercihinde bulunurken neden CHP'yi seçtiklerinin CHP'nin mobilizasyon kanallarının neler olduğunun belirlenmesinde etkili olacağı düşünülmüştür. Bununla birlikte partiden ayrılan eski partili katılımcıların hangi nedenlerle partiden istifa ettikleri araştırmanın ana sorusuna cevap olacaktır.

Ayrıca CHP'nin yerel temsilcisi olan katılımcıların seçmenle temas halinde olduklarından hareketle partiye yönelik seçmendeki beklentinin neler olduğunun cevabını aramaya yönelik soruların da cevabı bu bölümde değerlendirilecektir. Özellikle 2000 sonrasında CHP'nin tek parti dönemi ile ilgili uygulamalarının siyaset gündeminde sıkça yer almasına bağlı olarak katılımcıların tek parti dönemi ile ilgili algılarının neler olduğu önem kazanmaktadır. Buna bağlı olarak tek parti dönemi ile ilgili katılımcıların algılarını anlamaya yönelik sorulara verdikleri cevap bu bölüm içinde tartışılacaktır.

Deniz Baykal'ın CHP'de yirmi yıllık bir süreçte genel başkanlık yapması ve bu dönemin sıkça eleştirilere neden olmasına bağlı olarak bu dönemle ilgili soruların da araştırma kapsamında cevabı aranmıştır. Baykal dönemi ile ilgili katılımcıların söylemlerinin neler olduğu bu bölümde ele alınmıştır. Katılımcıların CHP'den beklentilerinin neler olduğu, CHP'nin bu beklentileri ne derece karşıladığı CHP algısı başlığı altında ele alınan bölümün bir diğer konusunu oluşturmaktadır. Son olarak da CHP'den katılımcıların beklentisi ile de paralellik gösterdiği iddia edilebilecek Kemal

Kılıçdaroğlu'nun parti genel başkanlığı ile birlikte girilen yeni dönemin analizi bu bölümde yer alan konular olarak sıralanmaktadır.

8. 3. 2. Neden CHP?

Eleştiriliyor olsalar da siyasal partiler siyaset yapmak için etkili kurumlar olarak etkinliklerini korumaktadır. Demokrasinin ve halkın oyunun ülke yönetimine yansması günümüz demokrasilerinde siyasi partiler kanalıyla gerçekleşmektedir. Vatandaşların siyasete olan ilgilerinde aile, ideoloji, eğitim düzeyi gibi faktörler önemli rol oynamaktadır. Siyasal parti tercihlerinde partilerin sahip oldukları ideolojileri, politikaları belirleyici hale gelirken, vatandaşlar da buna göre siyasal parti tercihlerini belirlemektedir.

Siyasal partilerin taban bulmalarında, taraftar kazanmalarında, üye kaydetmede ideoloji önemli bir işleve sahiptir. (Ware, 1996: 63; Türköne; 2010). Parti ideolojisinin siyasette belirleyici hale gelmesi ise kitle partileri ile ortaya çıkmıştır (Duverger, 1993). Siyasi partiler vatandaşlar açısından ideolojileri ile çekim merkezi haline gelmiştir. Birey siyasal tercihlerinde bulunurken büyük oranda kendi ideolojisine yakın gördüğü partiyi tercih etmektedir. Ancak son dönemlerde hepsini yakala (catch-all) partileri ile ideoloji etkisini yitirmiştir. Alman Sosyal Demokratları ve İngiliz İşçi Partisi gibi çağdaş Batı demokrasilerinin önemli sol partileri de bu yönde bir değişim göstermiştir (Türköne, 2010: 261). CHP'de de yaşanan değişimler bir anlamda hepsini yakala partilerine dönüşme olarak yorumlanmaktadır (Tosun, 2012). Ancak CHP uzun bir tarihe sahip olması sebebiyle dönemselsel olarak farklı politikalar izlemiştir. Bu politikalar bir dönem devleti önceleyen tek parti döneminin devamı niteliğinde politikalar olurken; 1960'ların ortalarından itibaren ortanın solu politikası ile sol bir niteliğe sahip olmuştur. CHP'nin kazandığı demokratik sol/sosyal demokrasi 1995'e kadar devam etmiştir. Bu dönemlerde izlenen politikalar büyük ölçüde parti ile ideolojik tercih ekseninde tercihte bulunanların partiye katılmasını sağlamıştır.

Teorik olarak siyasal partilerin seçmenle ideolojik bağlarının kopma noktasına geldiği yönünde bir tartışma literatürde yer alsa da katılımcıların siyasal parti tercihlerinde ideolojilerin etkisinin büyük oranda varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler de bunu destekler niteliktedir. Katılımcılar arasında CHP'yi seçme nedeni olarak verilen cevaplar büyük oranda CHP'nin ideolojisi ile bağlandırılmaktadır. En çok vurgulanan nokta ise Ecevit'in liderliğindeki CHP döneminin politikalarıdır. O dönemde dünyada etkili olan sol ile birlikte Türkiye'deki solun da güçlenmeye başlaması CHP'nin de "demokratik sol" bir söylem içine girerek ezilenlerin yanında olacağını vurgulaması seçimde bugüne kadar süren bir ilgi uyandırmıştır. Bu aynı zamanda o yıllardaki ideolojik bağın siyasetteki önemi ile de ilişkilidir. Ayrıca CHP'nin o dönemde izlemiş olduğu sosyal demokrat politikalar bugün CHP'nin kitlelerle kurabildiği bağda etkisini korumaktadır (Uysal ve Topak, 2010: 78). CHP'nin 1970'li yıllarda izlemiş olduğu politikalar partinin 1950 ve 1960'lardaki asker-bürokrat tabanında değişim yaratabilmişti (Altunışık; Tür, 2005: 39). Ancak bu dönemdeki CHP'nin kitlelerle buluşmasında etkili olan sol söylemin aslında sol kesimin oylarını almaya yönelik bir aldatmacadan öte bir şey olmadığı dile getirilen eleştiriler arasında olmuştur (Esmer, 2006: 109-110). CHP'nin özellikle 1970'li yıllarda geliştirdiği sol politikaların sol içinden ve sağ partilerden gelmesi büyük ölçüde CHP'nin açmazını ortaya koymaktadır. O dönemde sol politikalarla siyaset yapan CHP solu kullandığı –ki bu CHP'nin daha solundaki bir kanattan gelmiştir- için eleştirilirken, aynı zamanda sağ partiler tarafından komünistlikle ilişkilendirilmiştir (Esmer, 2006: 111-113; Kili, 1976: 213). Bugün ise CHP'nin sosyal demokrat açılımlar yapması gerektiği sürekli olarak vurgulanmaktadır (Cem, 2011b: 19). Baykal döneminde partinin "Anadolu solu" gibi arayışlarla sol bir politika izleme arzusu sonuçsuz kalmıştır. Yeni dönemde de Kılıçdaroğlu'nun sosyal demokrasi arayışının büyük ölçüde CHP'yi kitlelerle buluşturmak için ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü CHP'nin kitleleşebildiği bir dönem olan Ecevit CHP'si ile 1980 sonrasında SHP gerçek anlamda kitlelerde bir heyecan uyandırabilmiştir (Kahraman, 2010: 226).

Katılımcıların söylemlerinden partililerin CHP'yi seçme nedeni olarak partiyi sol-sosyal demokrasinin temsilcisi olarak görmeleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağ ise 1970'li yıllarda parti örgütleri sayesinde kurulabilmiş, 1980 sonrası süreçte de SHP ile devam etmiştir. Günümüzde ise CHP'nin yeni taban kazanma sürecinde seçmeni kendisine bağlayacak bu mobilizasyon kanalı neredeyse yok olmuş durumdadır.

Katılımcıların bu konudaki görüşleri şu şekildedir:

Şu an aktif görevim yok. 1980 öncesi 1970'lerde Ecevit'in gelişi ile birlikte il yönetim kurulu ve kurultay delegeliğini yaptım. Hep CHP'ydi. Biz DP'liydik 1946'dan beri. Ecevit'in gelişi ile birlikte, aile geniş ailedir, CHP'ye geçti. Ecevit fakirlere toprak dağıtacağız dedi, demokrasiyi getireceğiz dedi. O dönemde Ecevit'in kendisi belirleyici oldu. Ecevit halka iyi yardım edeceğini, Türkiye'yi ileriye götüreceğine dair umutlar verebildi. Onun için seçtik (G. 38).

O zamanlar dağ taş Karaoğlan, onun etkisi var. Ecevit'in etkisi var tabii. Yeni bir anlayış, pastanın eşit paylaşımı, kapitalizme karşı bir geliş, kapitalizme karşı bir başkaldırı orda görmüştük, onun için orda duruyorduk (G. 55).

Babam DP'ye oy verirdi. Ailede başka siyaset yapan da yok. Ecevit gelince CHP'li olduk (G. 22).

Eski sol görüşümden dolayı CHP'de siyaset yapmayı seçtim ben. Ailede ise ne başka siyaset yapan var benden başka ne de CHP'li var"(G. 49).

CHP'nin izlediği sol politikalar nedeniyle CHP'yi seçtiklerini farklı katılımcılar da benzer ifadelerle ifade etmişlerdir:

O günün koşullarında, Türkiye'de yoksulluğa engel olabilecek, sınıf sorunlarını, sosyal adalet anlamında sınıf sorunu, sosyal eşitlik anlamındaki sınıf sorununa, çünkü o günkü kapsamında sınıf farklılıklarını her vatandaşın görebildiği kadar ben de görebiliyordum, ve yoksulların iktidarını o farklılıktan farklı siyasal mücadelede o günün koşullarında en soldaki CHP'de siyasete girdim. Babam AP'liydi benim (G.48).

Amcam MSP'den milletvekili idi benim. Bana da kendi yerine milletvekili adayı olmamı önerdi. Ancak ben kabul etmedim. 1980 sonrası 1984'te ben HP'de daha sonra da SODEP kurulunca biz SODEP kurucularından olduk. SHP'nin o arada programı ile sosyal demokrat bir parti oluşu, demokratik açılımlar ve toplumun demokratik özlemlerini karşılayabileceğini düşündüğüm için SHP'li oldum yani (G. 31).

Sol tabandan gelmem CHP'yi seçmemde etkili oldu. Sosyalist kesim 12 Eylül'de üstlerinden tank geçtikten sonra kendilerine sığınacak bir liman aradı, legal alanda siyaset yapabilmek adına. En iyi liman olarak da o zaman SHP vardı. O gemiyi seçti hala daha o gemide devam ediyor (G. 15).

Siyaset yapmak için soldur, sosyal demokrat partidir diye, SHP döneminde girmiştik. SHP döneminde partinin sosyal demokrat olduğuna inanıyorduk yani (G.1).

CHP'nin "Ecevit CHP" si ve SHP dönemlerinde sosyal demokrat bir parti oluşu dolayısıyla da ideolojisi sayesinde kitlelerle bağ kurabilmektedir. 1970'li yıllardaki

CHP'nin halka dönük sosyal demokrat söylemleri o dönemde partiye kitlesel destek kazandırırken bu süreç bugün de CHP'nin tabanında etkilerini göstermektedir. Araştırma kapsamında elde edilen veriler bunu doğrulamaktadır. Katılımcılara CHP'yi seçme nedeni sorulduğunda öncelikli olarak CHP'nin sosyal demokrat yönünün vurgulanması CHP'nin kimliği ve tabanının seçim nedeni konusunun temel belirleyicisi olarak ortaya çıkmaktadır.

CHP'nin 1970'li yıllardaki ve 1980 sonrasında SHP döneminde kitlelerle parti siyasetini buluşturabildiği gerçeği sürekli olarak CHP'nin sosyal demokrasiden uzaklaştığı yönündeki eleştirilerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Çünkü CHP'nin gerçek anlamda halk partisi olabildiği, siyasetini kitlelere ulaştırabildiği ve kitlelerden CHP'nin siyasetinin büyük ölçüde destek gördüğü dönemler bahsedilen zamanlar olmuştur.

Ailenin siyasallaşmada etkisi düşünüldüğünde AP'li veya MSP'li siyasi tercihleri olan ailelerinin çocuklarının CHP'de siyaset yapmayı tercih etmesi CHP'nin "altın çağı"na rastlamaktadır. Sağ siyasi görüşe sahip olan ailelerin çocukları bu dönemde CHP'nin politikaları ve Ecevit'in karizmatik liderlik özelliğine sahip olmasına bağlı olarak CHP'de siyaset yapmayı seçmişlerdir. Bu bir anlamda CHP'nin "dışladığı çevreyi" kendisine çekebildiği bir döneme işaret etmektedir. Bu dönemde partiye katılanların hala CHP'nin kadrolarının büyük bölümünü oluşturduğu araştırma verilerinde ortaya çıkmaktadır.

Katılımcıların CHP'yi seçmelerinin bir diğer nedeni de CHP'nin tarihsel özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. CHP'nin kuruluşu itibariyle ulusal bağımsızlık mücadelesini örgütleyen bir parti olması seçmenin gözünde partiye yönelik bir katılım gerekçesi olarak hala etkisini sürdürmektedir. CHP'nin kendi kuruluşunu devletin kuruluşu ile birlikte dile getirmesi, CHP'nin aynı zamanda ulusal kurtuluş hareketini kendi tekeline almasını da beraberinde getirmiştir (Zürcher, 2010: 260). CHP'nin ulusal kurtuluşu kendi tekeline alması bugün partiyi tercih etme nedeni olarak sunulmaktadır. Ülkenin kurucusunun aynı zamanda CHP'nin kurucusu olması azımsanmayacak oranda mobilizasyon bağlarından birisini oluşturmaktadır.

Katılımcıların bunu destekleyen ifadeleri şu şekilde sıralanabilir:

Ecevit döneminde CHP'ye sempati duyuyordum. Atatürkçülük çerçevesinde CHP ile bağım oluştu aynı zamanda. Atatürk'ün partisidir. İyi bir Atatürkçüyümdür. O yüzden CHP dedik (G. 50).

Sosyal demokrat, sol görüşlü, halka yakın olması, paylaşımcı olması. Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olması (G. 18).

2003'ten sonra emekli olduktan sonra ben CHP'nin politikalarını beğendiğim için bir de Kurtuluş Savaşı ve tarihi çok iyi bildiğim için ülkenin nasıl kurulduğunun çok iyi bildiğim için, babam da aynı zamanda benim istiklal madalyası sahibidir, ülkenin çıkarlarına, ülkeme ve milletime hizmet edebileceğimi düşünerek CHP'ye katıldım ve o yıldan beri ben hala CHP'nin üyesiyim (G. 47).

Yetişme tarzımız, bölgenin etkisi olmuş olabilir. Yetişme tarzımız felsefe, devrim tarihi gibi kitaplar okuyuşumuz. Kurtuluş savaşını anlayışımızdan sonra tabi ki CHP'yi seçmiş olduk (G. 6).

CHP'nin tarihsel mirası katılımcıların CHP'yi tercih etme nedenlerinden birisi olarak ortaya çıkmaktadır. CHP'nin sahip olduğu uzun geçmiş ve kurucu parti olması, ülkeyi kuran kişinin CHP'yi kurmuş olması CHP'de yer alan katılımcılar için önemli görülmekte ve bu da onlar için CHP'de siyaset yapmayı gerektirmektedir. CHP'nin eleştirilen tarihsel mirasından kurtulamadığı yönü bugün CHP'nin tabanında önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda CHP'nin kurucu felsefeye yaptığı vurgu, kuruluş döneminin simgelerine yaptığı vurgu daha kolay anlaşılabilir.

Katılımcıların CHP'yi seçmelerinin nedeni olarak sundukları bir diğer eğilim de aileden gelen bir CHP'liliktir. Bireylerin siyasete olan ilgilerinde ailelerinin önemli bir etkisi vardır. Aile ortamı bireylerin siyasete ilgilerinin ilk uyandığı yerdir (Uysal ve Topak, 2010: 59-67). Siyasal tercihlerle ilgili yapılmış araştırmalarda ortaya çıkan CHP üyelerinin ailelerinin de aynı partili olma durumu yüksek oranlarda çıkmıştır (Kalaycıoğlu, 2010). Araştırma kapsamında elde edilen veriler de bunu destekler niteliktedir. Katılımcıların % 82'sinin ailesi CHP içinde siyaset yapmıştır. Aile bireylerinin siyasal tercihi ailenin siyasal tercihinin yeni kuşaklara aktarılmasında etkili olmaktadır. Ayrıca aile üyelerinden birisinin partide aktif görev alması ailenin diğer üyelerinin de siyasal partilere aktif olarak katılımını yönünde teşvik edici olmaktadır.

CHP'nin aileden gelen kültürel bir boyut taşıyan mobilize kanalı bulunduğu araştırma verilerinden ortaya çıkmaktadır. Aile içinde bir önceki kuşağın CHP'li olması yeni kuşakların da CHP'yi seçmelerinde önemli ölçüde etkilemektedir. CHP'nin gençlere yönelik tek mobilizasyon kanalının aile olduğu söylenebilir.

Köken CHP'li olduğu için babalarımız bizi bu yöne verdiler. Babamız bu partide biz başka partide olamayız (G. 37).

Benim babam eski belediye başkanı CHP'den. Ben üç dönem kurultay delegeliği yaptım. Şu an il ve ilçe delegesiyim. Kızım kurultay delegesi şu an. Biz partinin neferiyiz şu an (G. 13).

Siyaset aileden gelen bir miras bana. Ailem uzun süredir siyasetle uğraştı. Ailemizin de siyasal tercihleri CHP'ydi. Babam 1963-1972 yılları arasında üç dönem Mardin merkezde belediye başkanlığı yaptı. Amcam iki dönem 1961 ile başlayan tarihte senatörlük yaptı. Yani aileden gelen bir CHP'lilik söz konusu (G. 40).

Yani bizim ailemiz hep CHP'lidir. CHP mirası çok doğru değil belki sen haklısın ama biz bu mirası çok doğru kullanamıyoruz. Büyüklerimizde de aynı sıkıntı var. Bizden sonraki kuşağa, yarınki gençliğe biz bunları aktarabilirsek,aktaramazsak CHP yok olur gider (G. 9).

CHP'nin mobilizasyon kanalları sol açılım döneminde kazandığı sosyal sermayesi, tarihsel mirası ve aileden aktarılan kimlik olarak araştırma verilerinde ortaya çıkmaktadır. CHP içinde var olan katılımcılar o siyasi yapı içinde bulunma nedenlerini bu üç neden üzerinden ifade etmektedirler. Bunun genel olarak CHP'lilik profiline uyan bir çerçeve olduğu söylenebilir. Partiye olan bağlılığı oluşturan öğelerden birisi kuşkusuz partinin ideolojisi olmaktadır. Partinin tarihsel misyonu da partililerin orada bulunma gerekçesi olabilir. İlk toplumsallaşmanın başladığı yer olan ailede siyasal toplumsallaşma da başlamaktadır. Bireyin siyasal tercihleri de ailenin siyasal tercihlerinden büyük ölçüde etkilenmektedir.

Ailenin CHP'yi seçmedeki etkisi sosyal demokrat özellikler kadar etkili olmamakla birlikte, yapılan görüşmelerde katılımcıların partiyi seçmelerindeki nedenler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte düşünülmesi gereken bir diğer boyutta CHP'nin sürekli bir tabanının bulunması ve partililerin "tutucu" bir şekilde parti ile bağlarının olması boyutudur. Bugün partililerin içinde büyük oranda CHP dışında başka partilere oy vermeyen bir kesim bulunmaktadır. Bu da parti tercihinde kültürel etkilerin de önemi olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Araştırma verilerlerinden bu iddiayı destekleyici ifadeler elde edilmiştir. Aynı zamanda sürekli CHP'ye oy vermiş olmak ve CHP içinde siyaset yapmış olmak katılımcılar tarafından "gurur duyulması gereken bir nitelik" gibi ifade edilmiştir.

CHP'nin Türkiye genelinde % 20 oy potansiyeli vardır. Oy potansiyeli değişmez. Kemikleşmiş bir kadro, kemikleşmiş bir oy potansiyeli var. İdeoloji var o

kemikleşmenin ardında bir de % 5'lik bir sol örgütlenme var, başka gidecek yeri olmayan (G. 16).

Ben ilk 1970'li yıllarda 1972-1973 yıllarında İstanbul'da CHP'nin Fatih gençlik kollarında başladım. Ondan sonra sol hareketlerin içersinde bulundum ama hiçbir zaman CHP dışında herhangi bir klikte, herhangi bir şeyde bulunmadım, düşüncede falan. Sadece benim şeyim CHP (G. 2).

Seçim olduğundan beri ben hep CHP'ye oy verdim, o günden beri de Halk Partiliyim (G. 32).

1970'li yıllarda CHP'nin sol örgütlenme modeli, politikası ve Ecevit'in liderliği partiye taban kazandırmada etkili olurken 1980 sonrası dönemde SHP modeli etkili olmuştur. Bugün CHP'li olanların parti ile bağı da yine bu dönemlerde oluşmuştur. CHP'ye yeni katılan görece daha genç olanlar da yine CHP'nin sol-sosyal demokrat özelliğine olan inançları sayesinde. Az sayıda aileden CHP'li olmayanların partiye katılımı da yine CHP'nin 1970'li yıllarda izlediği sol-sosyal demokrat politikalar ve Ecevit'in liderliği ile somutlaşmaktadır. 1970'li yıllarda sol fraksiyonlar içinde yer alan sağ kökenli ailelerin çocukları da günümüzde CHP içinde yer almaktadır.

1970'li yıllarda MC hükümetlerinin etkisi ile de birlikte sol taban kendisine güçlü bir siyasal aktör arama eğiliminde olmuştur. Farklı sol fraksiyonlarda yer alan seçmen, siyasal şiddetin ve sağdaki birleşmenin de etkisi ile CHP çatısı altında bir araya gelebilmiştir. CHP de gerek parti teşkilatlanması gerekse de ideolojik yeri açısından o dönemde sol seçmene çekici gelmiştir.

Cumhuriyet, Atatürk, laiklik gibi olguların parti ile taban arasındaki kurduğu bağa yönelik az da olsa bir eğilim ortaya çıkmaktadır. Yani CHP'nin bu kimliğinden dolayı partiyi seçmiş olan katılımcılar da vardır. Bu eğilim sayısal olarak katılımcılar içinde çok fazla yer tutmamakla birlikte parti kadroları bu özellikleri göstermektedir.

Aile dışında CHP'nin gençleri kazanabilecek bir aracının olmadığı gözlemlenmiştir. Genç nüfusun yoğun olduğu bölge illerinde de CHP'nin genç kesimlere ulaşması önemli ölçüde güçleşmektedir. Ayrıca CHP'nin toplumsal taban kaybetmesine bağlı olarak da karşılıklı bir ilişki olduğu düşünüldüğünde partili olan ailelerin azalması bu süreci desteklemektedir.

CHP içinde bir yandan sol-sosyal demokrat beklentileri olan bir taban yer alırken bir yandan da CHP'nin geleneksel değerlerini içselleştirmiş bir kesim bulunmaktadır. Ana eğilim genel olarak sosyal demokrat bir parti için CHP'yi seçtiği yönünde ortaya çıkarken, aile, CHP'nin tarihsel mirası gibi özellikleri dolayısıyla tercih edildiği yönünde iki geleneksel eğilim ortaya çıkmaktadır. Araştırmadan elde edilen bulgular katılımcıların CHP'nin değişim dönemlerindeki gel-gitlerin anlaşılmasını mümkün kılmaktadır. Parti içinde bir kesim daha evrensel, sola yönelik, emekten yana bir politika ortaya konulmasını beklerken diğer kesim ise aileden gelen CHP'liliğin etkisi ile birlikte CHP'nin tarihsel geçmişine referansları içeren politikalar ve parti kimliği beklemektedir. Bu beklentiler de CHP'nin yirmi yıldır dar bir oy skalasına sıkışma nedeninin temelini oluşturmaktadır. CHP'de görülen yenilikçiler ile muhafazakarlar arasındaki gerilim CHP'nin yerel temsilcilerinde de benzer şekilde ortaya çıkmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde CHP'nin politika arayışlarında görüldüğü gibi ortaya çıkan değişim dönemlerinde CHP'nin sahip olduğu taban da etkili olmaktadır. CHP üst yönetiminde değişimden yana tavır içinde olanlar yer aldığı gibi CHP'nin tarihsel köklerini ön planda tutan muhafazakar bir kesim de yer almaktadır. Buradan hareketle CHP'de yenilikçi-muhafazakar dengesinin büyük ölçüde CHP'deki değişimi sınırlı kıldığı söylenebilir.

8. 3. 3. CHP'den Ayrılma Nedeni

Siyasal partilerde seçmeni kendisine çeken unsurlar büyük ölçüde partilerin sahip olduğu işlevlere bağlıdır. Temsil ettiği kitlenin çıkarlarını savunma partinin seçmen desteği bulabilmesinde önemli bir etken olmaktadır. Siyasal partilerin temsil ettikleri kesimlerin sorunlarına yönelik çözümler üretebilmeleri partinin seçmen tarafından tercih edilebilirliğini arttırmaktadır. Bununla birlikte siyasal partilerin yönetici eliti yetiştirme işlevi de parti ile aidiyet duygusu yüksek üyelerin bulunmasını sağlamaktadır. Parti ile aidiyet duygusu gelişmiş olan üyeler de partinin seçmen desteğini sağlamada önemli işleve sahiptirler. Her siyasal partinin amacında iktidarı demokratik yollardan ele geçirme ve temsil ettiği seçmenin çıkarlarını gerçekleştirebilme yer alır. Siyasal partiler bunları gerçekleştirebildikleri oranda kitlesel desteklerini arttırabilirler.

Siyasal partiler belli işlevleri yerine getiren kurumlar olarak siyasal alan içinde temsil ettikleri kitlerin çıkarlarını iktidara taşıyan yegane kurumlar olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Partiler sahip oldukları politikalar ile bu işlevlerini yerine getirmeye çalışırlar (Duverger, 1993; Delibaş ve Yiğit, 2005; Kışlalı, 2010). Siyasal partiler bunu sağlayamadıkları durumlarda sahip oldukları seçmen desteklerini yitirme durumu ile karşı karşıya kalabilirler. Bu çerçevede bir dönem CHP içinde yer almış ancak bugün CHP'den ayrılmış olan katılımcılar CHP'nin beklentilerini karşılamaktan uzaklaştığını düşündükleri için ayrıldıklarını ifade etmektedirler. Araştırmada elde edilen veriler katılımcıların CHP'den ayrılma nedeni olarak parti politikalarının kendilerini partiden uzaklaştırdığını ifade etmektedirler.

Görüştüğümüz birçok katılımcı partiden ayrılma nedeni olarak yirmi yıla yakın liderlik yapan Baykal dönemi politikalarını sebep olarak bildirmişlerdir. Baykal döneminde CHP'nin benimsemiş olduğu politikalar (Cemal, 2011; Bila, 2008: 336, 343; Ayata, 2002: 109-110) partilileri partiden uzaklaştırmıştır. Bu politikalar da CHP'nin laiklik ve cumhuriyet vurgusu üzerinden milliyetçi bir tutum sergilemesi ve bütün enerjisini parti içindeki iktidar mücadelesine harcaması olarak ortaya çıkmaktadır.

Baykal dönemine yönelik değerlendirmeler şu şekildedir:

CHP ile birleşince SHP, ben istifa ettim. Baykal'dan dolayı ve yapılan siyasetten dolayı istifa ettim. Gelen kadrolar kendi düşüncelerine göre davrandılar. Bu kadrolar her zaman için partiden önce geldiler. Partinin oyları arttırmasından ziyade bu kadroların görevlerinde kalmaları birincil öncelik halini aldı (G. 25).

CHP'den ayrılma ile ilgili bir ikinci neden olarak sunulan da CHP'nin sol söylemlerden uzaklaşmaya başlamasıdır. Sosyal demokrat politikaların ikincil planda yer almaya başlaması katılımcıların CHP'den ayrılma nedenleri arasında sunulmaktadır:

Ya zaten CHP'de siyaset yapmak bizim için zorlaşmıştı. Bizim anladığımız sosyal demokrat parti olmaktan çıktı. Bu özellikle Baykal dönemine denk geliyor. Bekledik, belki dönüşür, yenileşir, çağdaş bir sosyal demokrat partiye bürünür diye. Yaa sonuçta partinin çağdaş, özgürlükçü bir partiye dönüşmemesi. Onur Öymen'in Dersim ile ilgili açıklaması bize vesile oldu. 1937'nin 1938'inaynısının bugün de yapılması gerektiği tarzında bir şeyler söyledi. Bu da bizim için bir vesile oldu, bir grup arkadaşla ayrıldık partiden (G. 1).

Baykal gelene kadar da yönetimde kaldım. Hatta Baykal geldikten sonra da bir yıl daha yönetimde kaldım. Partiden istifa etmem de etkili olan partinin genel olarak çizgisinden ayrılması etkili oldu. Parti o bizi çeken yapısı, ideolojisi kalmayınca biz de partiyi terk ettik. Sol, işçi, emekçi söylemi lafta kaldı. Türkiye'nin özgürleşmesi, bağımsızlaşması gibi nedenler sözde kaldı (G. 46).

Katılımcıların ifadelerinde yer verdikleri nedenler arasında Baykal döneminde CHP'nin izlemiş olduğu politikalar önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Baykal döneminin devleti önceleyen politikaları nedeniyle CHP'nin sosyal demokrat politikaları ihmal etmesi kadrolarını kaybetmesinde etkili olmuştur. Lider merkezli eleştirilerle birlikte yine lider egemenliğine bağlı olarak ortaya çıkan CHP'nin siyasetin gerçek gündemine yönelik politikalar üretememesi (Tosun, 2012: 43) kitlelerde heyecan uyandırmasını olumsuz etkilemiştir. Parti politikalarından beklentinin karşılanmamasına bağlı olarak seçimde parti ile aidiyet bağlarını çözen bir "hayal kırıklığı" ortaya çıkarmaktadır.

CHP'nin ülkenin gerçek gündeminden uzaklaştığı ve yanında olması gerektiği kesimleri ihmal ettiği yönündeki tartışmalar katılımcıların ifadeleri ile de desteklenmektedir:

Tutucu, statükocu bir partiye dönüşmüş vaziyette. Bu nedenledir ki ne Aleviyi, Ne Kürt'ü ne de emekçi sınıfını örgütleyebiliyor. Dikkat ediyor musunuz? Bir sosyal demokrat parti emekçi sınıflarını örgütleyemiyor (G. 48).

Ne zaman ki CHP ismini aldı, o bütünleşme oldu, her şey bitti. Parti içindeki sol, sosyalist, sosyal demokrat kişiler, gruplar, beklememiz gerekir, parti dönüşür, parti daha uygun bir noktaya gelir. Ama maalesef gelmedi, olmadı, gücümüz de yetmedi. Biz de olduğu gibi insanlar terk etti. Özellikle Kürtler terk etti (G. 1).

Hayal kırıklığı ve ideolojik anlamda tüketti. Düşündüğüm şeyleri ne davranış olarak ne düşünce olarak temsil ediyor. Şu anda salon insanları tarzı bir anlayış geliştirdi. Onların gönüllerinde ideolojik olmayan hedefler, böyle bir zincir oluştu. Bugüne kadar umut ettik hep, değişen bir şey yok (G. 4).

Partiyi tercih etme nedenleri arasında ortaya çıkan eğilimlerden bir tanesi olan CHP'nin sosyal demokrat olmasından dolayı seçmen tarafından tercih edildiği yönündeki söylem bu kez sol söylemlerden uzaklaştığı için CHP'den ayrılma ile partiden ayrılma nedenine dönüşmektedir. Katılımcılar arasında CHP'den ayrılmış olanlar CHP'nin politikaları nedeniyle ayrıldıklarını ifade ederlerken CHP ile bağıni koparmamış ancak sadece üye konumunda kalıp sadece CHP'yi izleyenler de

bulunmaktadır. Özbudun (2003: 75)'un vurguladığı üzere parti aidiyetindeki düşüş hayal kırıklıklarından dolayı katılımcıların ifadeleri ile desteklenmektedir.

Araştırmanın Kürt seçmenin yoğun olarak yaşadığı illerde yapılmasına bağlı olarak da partiden ayrılma nedeni olarak sunulan bir diğer neden de CHP'nin Kürt sorunu ile ilgili bir söylem ve inandırıcı bir çözüm önerisi geliştirmemiş olmasıdır. Paris süreci (Bila, 2008) bir kırılma noktası oluştururken aynı zamanda "SHP yönetimi Kürtleri partiden atıyor, SHP Kürtleri dışlıyor"(İnönü, 2007a: 237) şeklinde bir algının da ortaya çıkmasına neden olmuştur.Paris Kürt konferansına katılan milletvekillerinin partiden ihracı SHP'nin yerel aktörlerinin de partiden ayrılmasında önemli bir etki olarak ortaya çıkmıştır. Katılımcıların bu süreçle ilgili olarak ifade ettikleri olaylar SHP'nin Paris süreci ile Kürt seçmenle bir kırılma olayını yaşadığını doğrulamaktadır.

SHP'de yedi tane milletvekili Paris konferansına katıldı diye, Kürt konferansına, ihraç edildiler. Disiplin kuruluna Baykal'ın listesinden girenler oldu. İnönü'nün listesi azınlık kaldı, İnönü'nün listesinden girenler muhalefet çıktı, Baykal'ın listesinden girenler oy verdi, böylece ihraç oldu.Biz de buna tepki olarak Abdullah Baştürk DİSK'in genel başkanı ben de DİSK'in genel sekreteri olarak üç DİSK'li milletvekili olarak partiden istifa ettik. On bir kişi olduk. Sonra parti kuralım dediler. HEP'i kurduk, Halkın Emek Partisi'ni (G. 23).

1989'da Paris'teki Kürt konferansına giden milletvekillerimiz parti merkez disiplin kurulunca ihraçları karşısında bölgede çok büyük tepkileri oldu, istifalar oldu, örgütler istifa ettiler. Milletvekilleri partiden istifa ettiler (G. 31).

CHP ne yaptı? SHP'deyken Kürtlerin hepsi parti içinde temsil ediliyordu. Ama farklı bir ses çıkardıklarında ulusalcıların hepsi bunları idam ettiler, düşüncelerini idam ettiler. Başka bir şey değil. Adam tabi ki yaşayacak, düşüncelerini idam ettiler. O zaman Ahmet Türk de vardı, halen yaşıyor halen de siyasetin içinde. Ama o adamı o siyasi yapının içinde barındırmamak için ellerinden geleni yaptılar. Bunu yapan CHP'lilerdir. Yani bu ben solcuyum diyenler, Türkiye'de sol yok (G. 26).

O ihraçlar disiplin cezasıydı. Ama disiplin cezasını buradaki toplum hoş karşılamadı. Tabi ki CHP'yi cezalandırma adı altında istifalar oldu. Tabi tabelaların indirilmesi, başkalarının CHP'ye girişinin engellenmesi gibi olaylar oldu tabi bunlar demokraside olacak şeyler değil. Ama bunlar yaşandı yani (G. 55).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde partililerin CHP'den ayrılma nedenleri arasında CHP'nin Kürt seçmene yönelik olumsuz politikalarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. 1970'li yıllarda CHP içinde siyaset yapan Kürtlerin 1989 sonrasında partide siyaset

yapmalarının zorlaşmaları ile birlikte partiden ayrılmalar gerçekleşmiştir. Bu ayrılma süreçleri Paris Kürt Konferansı sonrasında partiden ihraçlarla birlikte süreklilik kazanmıştır.

Parti yönetiminin Paris Kürt Konferansı'na katılan Kürt milletvekillerini partiden disiplin nedeniyle ihraç etmesi Kürt seçmen tarafından partiye karşı bir tavrın ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. İhraç süreci ile birlikte parti içinde kalan Kürt milletvekillerinin ve parti yöneticilerinin de bu karşı tavırdan dolayı parti içinde siyaset yapmaları zorlaşmıştır. SHP'nin o dönemdeki tutumu ile Kürt milletvekillerinin partiden ihraç edilme/istifa süreçleri partide devletin bütünlüğünü önceleyen politikaların egemen olmaya başlaması ile ilişkilendirilebilir. Bu kopuş süreci ile birlikte SHP'nin girmiş olduğu yeni politik kulvar Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinde taban bulmasını da güçleştiren bir neden olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Siyasal partilerin seçmen desteği sağlayabilmelerinde partilerin sahip oldukları üyeler önem kazanmaktadır. Bununla birlikte üyellerdeki aidiyet bağının yüksek olması partinin toplumsal desteğinin süreklilik kazanmasında önem arz etmektedir. Bir siyasal parti dönemsel olarak yakalayabildiği kitlesel desteğe süreklilik kazandırılabilirdiği ölçüde partiye seçmen desteğini arttırabilir. Bu konuda partililerin söylemlerinde yer alan eğilimler de bunu destekleyici niteliktedir. CHP'nin Baykal döneminde milliyetçi ve devleti/statükoyu savunan söylemleri ile birlikte cumhuriyet, laiklik gibi tüm seçmen kitlesi üzerinde bağlayıcılığı olmayan söylemlerin ağırlık kazanması partiye karşı seçmen desteğinin azalmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak da CHP'nin aktivistlerinin bu söylemlerle seçmeni ikna etme çabası da sonuçsuz kalmaktadır. Bir siyasal parti açısından seçmen desteğinin yüksek oranda sağlanması CHP'nin iktidar amacını elde etmesinde etkili olacaktır. CHP'nin toplumun tüm kesimlerinden seçmenlere yönelik politikaları olması ya da olmaması bunda belirleyici olmaktadır. Bir dönem CHP'nin söylemlerinde belirleyici olan laiklik, cumhuriyetçilik ve devlet merkezli söylemler tüm toplumsal kesimleri partiye çekebilecek içerikten yoksun olarak algılanmaktadır.

8. 3. 4. Devlet Parti İlişkisi ve Tek Parti Dönemi Algısı

CHP'nin uzun siyasi yaşamı içinde parti siyaset alanında farklı çizgileri ile yer bulmuştur. Öncelikle CHP'nin kurucu parti olması ve uzun bir tek parti iktidarı dönemi ile birlikte devlet-parti bütünleşmesi gerçekleşmiştir. CHP çok partili seçimlerin yapılmaya başlanması ile birlikte (1950 seçimlerinde) iktidarı kaybetmiştir. CHP'nin geleneksel tabanı olan asker-sivil bürokrasi ile taşradaki eşrafın parti içindeki etkisi 1960'lı yıllara kadar devam etmiştir. 1950'li yıllardan CHP'nin muhalefette olmasının da etkisi ile birlikte kitle desteği arayışları ortaya çıkmıştır. Partideki bu arayışlar 1960'ların ortalarında itibaren ortanın solu politikalarına yönelmeyi beraberinde getirmiştir. Dünyada etkili olan sol rüzgar ülkede de yansıma bulmuş ve CHP sol tabana yönelik politikalar izlemeye başlamıştır.

CHP'nin sola yönelik arayışları Ecevit'in genel başkan olması ile birlikte kitlelerle buluşmasının sağlamıştır. Partideki bu deneyim devlet-parti ilişkisinin de etkilemiştir. Ortanın solu politikaları ile başlayan ve Ecevit'in demokratik sol açılımı ile devam eden bu süreç 1960 askeri müdahalesinde etkisini arttıran devlet-parti birlikteliği yönündeki algının kırılmasına büyük ölçüde hizmet etmiştir. Bu değişimle birlikte devlet-parti özdeşleşmesinin kırılması ve CHP'nin aydın-bürokrat gibi dar bir tabandan daha geniş bir tabana yönelmesi amaçlamıştır. Ortanın solu kavramı ile CHP'nin ideolojik yönelimi daha sonraki dönemlerde de sosyal demokrasi, demokratik sol gibi kavramlarla aynı anlamda kullanılmıştır (Ergül, 2000: 27).

1980 sonrasında kitlelerde yeniden heyecan uyandırabilen ve yüzünü halka dönen SHP hareketi CHP'nin halka yönelik ikinci bir girişimi olarak değerlendirilebilir (Kahraman, 2010: 226). SHP'nin halkı önceleyen politikaları kitlelerde karşılık bulurken diğer yandan parti içinde de ülke siyasetinde ortaya çıkan "irtica ve bölücülük tehditleri" ile devleti önceleyen bir kadronun da etkin olmaya başladığı görülmektedir. Baykal ve ekibinin başını çektiği bu yaklaşım SHP-CHP birleşmesi sonrasında CHP içinde kısa sürede egemen hale gelmiştir. Bir anlamda seçmen tabanında bu konuda hassasiyetleri olan kesimlerde destek bulan bu yaklaşım CHP'nin Baykal egemenliği boyunca yaklaşık yirmi yıl partide belirleyici olmuştur.

Baykal döneminde CHP'nin devleti ve statükocu yapıyı önceleyen politikaları ise tekrar tek parti dönemi ile ilişkilendirilmesini ve devlette CHP ile ilişkili kurumların olduğu algısını ortaya çıkarmıştır. Baykal döneminde izlenen politikalara bağlı olarak Başbakan'ın tek parti dönemi ile CHP'yi ilişkilendirilmesi bir ölçüde CHP'nin sürekli olarak devlet kurumlarına yönelmesi ile anlaşılabilir. Anayasa Mahkemesi, ordu gibi kurumlarla benzer söylemlere sahip olan Baykal CHP'si yeniden tek parti dönemi siyasetlerinin politikanın gündemine oturmasına neden olmaktadır.

Devlet ile CHP arasındaki ilişkiye yönelik araştırmadan elde edilen veriler büyük ölçüde de teorik olarak tartışılan CHP'nin bu durumunu destekler niteliktedir. Katılımcılar arasında devlette CHP ile ilişkili kurumlar olduğu yönünde bir algı söz konusudur. Bu algı içinde ortaya çıkan söylemler ise CHP'nin bu etiketten kurtulursa siyaseti gerçek gündem üzerinden yapabilirse tekrar kitlelerle buluşabileceği yöndedir. Katılımcılara "devlette CHP ile ilişkili kurumlar var mı" diye sorulduğunda çoğusu ilk olarak "orduyu mu kastediyorsun" şeklinde bir tepki ortaya çıkmıştır. "Devletin kurucu" partisi olması nedeniyle geçmişten itibaren CHP ile devletin kurumları arasında ilişki olduğu yönünde bir algı bulunmaktadır. Bu partililerin söylemlerinde de kendisini göstermektedir.

Partililerin söylemlerinden bu konu ile ilgili olarak üç temel eğilim ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi CHP'nin özellikle rejim savunusuna da bağlı olarak dönemselsel tehditlere karşı duran tüm kurumlarla paralel bir söyleme sahip olduğu yönündedir. Ancak partililer bu durumu parti ile ordu arasında birebir ilişkili bir durum olarak görmemektedir. Sadece CHP'nin siyasal söylemlerinin ordu ile bir dönem benzerlik göstermesinden dolayı bu şekilde bir algının ortaya çıktığı yönünde söylemlere rastlanmaktadır.

Bu konu ile ilgili olarak partililerin söylemlerinde yer alan bir ikinci boyut da CHP'nin devlet ile ilişkili olduğu ve politikalarını devlet perspektifinden belirlediği şeklinde bir algı da yer almaktadır. CHP'nin kitlesel seçmen desteği bulamama nedenleri arasında da devletçi anlayışının belirleyici olduğu ifade edilmektedir.

Araştırma verilerinden CHP'nin ordu ile paralel söylemlere sahip olduğu için bu şekilde bir algının oluştuğu yönünde söylemler ön plana çıkmamaktadır. CHP'nin devlet

içindeki kurumlarla ilişkisinin olmadığını iddia eden söylem, belli dönemlerde politikaların ve "hassasiyetlerin" benzerlik göstermesinden dolayı özellikle ordu ile CHP'nin yakın algılandığını ifade etmektedirler. Bu ifadelerde büyük ölçüde devlet kurumları ile aynı kulvarda siyaset yapmayı meşrulaştırma çabası olarak görülebilir. Devletin kurucu partisi olması sebebiyle CHP'nin ülkenin "kazanımlarına" yönelik bir hareket olduğunda tüm kurumlarla işbirliği yapmasını demokrasinin bir gereği olarak gören bir eğilim de katılımcıların söylemlerinden ortaya çıkmaktadır.

Devlette CHP ile ilişkili kurumlar yok. Destek vardı sadece 28 Şubat'ta. Bütün partilerin politikaları birbiri ile uyduğunda kurumlarla bir araya gelmeleri doğaldır (G. 22).

TSK ile mi diyorsunuz! Bir sempati oluştuğu kesin. Bu sempatinin nedeni de aynı safta olmaktı. İrticaya karşı mücadele konusunda ordunun yaklaşımlarını CHP alkışladı. Alkışladı yani bu gayet açık (G. 20).

Devlette geçmişte de şimdi de CHP ile ilgili kurum yok, üst düzey askerlerden oy gelebilir. Ancak bu ordu ile partinin ilişkisi olduğu anlamına gelmez. Bence 28 Şubat sürecinde CHP'nin tutumu meşruydu. Ortada bir cumhuriyet var, bu cumhuriyet öyle kolay kurulmadı (G. 30).

CHP askeriyeyle yakın durdu her zaman. Bu halkta bir tepki oluşturdu. Bu da CHP'nin yanlışlarından birisi idi. Bu da çok büyük bir dezavantajdı CHP için. CHP'li olup da AKP'ye oy verenlerin çoğu sırf bu nedenden dolayı oy veriyorlar (G. 43).

Katılımcılar CHP ile devlet kurumları arasında ilişki olduğunu söylemlerinde yer verirken bunun da tamamen dönemsel olarak politika benzerliğinden kaynaklandığını iddia etmektedirler. CHP'nin ordu ile aynı safta siyaset yapması ya da ordunun söylemlerini destekleyen politikası katılımcılar arasında CHP'nin tarihi mirası çerçevesinde meşru görülmektedir. Araştırma verilerinden devlet-parti ilişkisini ortak politika açısında da olsa bir kabul söz konusudur. Bu durum da katılımcıların bir kısmı tarafından doğal karşılanması gereken bir durum olarak nitelendirilmektedir.

Katılımcılar arasında devlet-CHP ilişkisi anlamında bu şekilde bir algı olmakla birlikte CHP'nin bu politikalarından uzaklaşıp halka yüzünü dönmesi gerektiği yönünde beklenti de araştırma verilerinden ortaya çıkmaktadır. Parti üzerinde sürekli tartışma konusu yapılan politikalarında devleti önceleyen bir tutumun CHP'nin kitlelerle buluşmasında önemli ölçüde engel olarak görüldüğü katılımcıların ifadelerinden ortaya çıkmaktadır. CHP'nin Ecevit döneminde geleneksel tabanından koparılıp halka

yöneltmesi Ecevit'in başarısının altında yatan temel nedenlerden birisi olarak görülmektedir (Ahmad, 2007: 402). Baykal döneminde ise tekrar CHP'nin geleneksel tabanına benzer bir anlayışla kırmızı çizgiler üzerinden siyaset yaptığı (Tosun, 2012: 138) ve bunun değişmesi gerektiği yönündeki algı katılımcıların ifadeleri tarafından da desteklenmektedir. Bu anlamda CHP'nin devleti önceleyen politikalarının terk edilmesi kitlelerle buluşmasında önemli derecede belirleyici olabilir.

O CHP'nin başına zaten ne geldiyse o devletten geldi. Kaldı mı kalmadı mı bilmiyorum yani, eskiden hepsiydi. YÖK'ünden ordusuna, ordusundan MİT'ine kadar. Devletin ana kurumları ile irtibatları vardı, şu anda AK parti o irtibatları kesti. Çünkü onlar ulusalçıydı, darbeciydi, darbeci gibi düşünüyordu, kesti bağıni (G. 1).

Bu adil düzen sloganı içersinde Ecevit o zaman mümkün olduğu kadar reddi miras etti. Bu Halk Partisinin geleneksel askeri bürokrat diktatöryel temayüllerini inkar etti, inkar ettiği sürece de hiç görülmemiş bir şey % 46 mı %43 mü tam hatırlamıyorum 77 ve 73 seçimlerinde çıktı. Ne zamanki o şeylerden vazgeçti yine HP yine % 9 ile % 25 arasında gidip gelmeye başladı (G. 52).

CHP şimdi şöyle bir defa kendisini devletçilikten çıkarması lazım. Sosyal bir parti olması lazım. Hepimiz Atatürkçüyüz, Atatürk'e sığınma olmaması lazım. Devlette CHP ile ilişkili kurumlar yok. CHP orduyu tutuyor, tersi yok yalnız (G. 37).

CHP'nin devlette bazı kurumlarla gerek politika benzerliği gerekse "kırmızı çizgilerinden" dolayı birlikte hareket ettiği yönünde bir algı teorik zemindekileri destekler nitelikte olmakla birlikte böyle bir ilişkinin imkansız olduğu ve ordu müdahalelerinden en fazla etkilenen partinin CHP olduğu yönünde bir söylem de ortaya çıkmaktadır. CHP'nin sadece 1960 müdahalesinde ordu tarafından kapatılmadığı buna karşılık 12 Eylül ile birlikte en çok zarar gören siyasi kurumlardan birisi olduğu katılımcılar arasında ileri sürülen bir görüştür. Katılımcılar arasında ortaya çıkan bu algı devlet-parti ilişkisini reddetmektedir. Ayrıca CHP'nin zaman zaman ordu ile benzer politik söylemlere sahip olması katılımcılar tarafından eleştirilmektedir.

Bu konudaki görüşler şu şekilde sıralanabilir:

Devlette CHP ile ilişkili kurumlar yok. Yıllarca ordu sola vurmuş. Biz sürekli yamalık olmaya çalışıyoruz. O kurum sana hiç destek olmamış, sen neden onun politikaları ile örtüşen çizgiye geliyorsun! (G. 4).

Şu da kesinlikle yanlış, devletin, ordunun CHP ile organik ilişkisi var dediğimiz zaman kendimizi inkar ederiz. 12 Eylül sürecinde cezalandırılmayan CHP

yöneticisi, il başkanı var mı bilmiyorum! Bence yoktur. Bu kadar tezat da bir arada olmaz yani. İlişkilendirildiği kurum tarafından 67 ilin tüm il başkanları o tezgahtan geçmiştir, işkencesinden geçmiştir yani. Böyle bir organizasyon, böyle bir siyasi parti, o zaman Stockholm sendromundan daha kötü oluruz, eğer öyle bir şey olursa! (G. 15).

Ordu ile CHP arasında bir ilişki yoktu. Ordu yaptığı darbelerle hep CHP'yi götürmüş. Ordu bu ülkenin güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. CHP bu konuda net olmalı. Siyasette sandıkta oy kullanmaktan başka şansı yoktur(G. 14).

...ordu hiçbir zaman solculaşmamıştır, sağcı olmuştur. Fakat ne hikmetse CHP ordu ile eş görülmüştür. Oysa bugün böyle birşey yok. Ben 2002-2007-2011'de askerlerin oy kullandığı sandıklara baktım, hepsinde AKP birinci partiydi, asker neredeyse hep AKP'ye oy vermiştir (G. 27).

Katılımcılar arasında ortaya çıkan bu üç eğilim devlette CHP ile ilişkili kurumların olduğuna yönelik bir görüşün bulunduğunu desteklemekle birlikte ordunun sola yönelik izlediği politikalar sebebiyle CHP-ordu ilişkisi değerlendirmesine karşı çıkılmaktadır. Her ne sebeple olursa olsun CHP'nin tarihsel mirası çerçevesinde ordu ile aynı politik söylemlere sahip olması meşru bir politik söylem olarak katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından dile getirilmektedir. Gerek bu ilişkiyi meşrulaştırma çerçevesinde gerekse de doğrudan kabul eden söylemlerde katılımcıların zihninde CHP ile devlet kurumları arasında bir ilişki bulunduğuna yönelik bir algının olduğunu söylemek alan araştırmasının verileri çerçevesinde mümkündür.

Katılımcıların değerlendirmesi devlet içinde bire bir CHP ile ilişkili kurumlar olmadığı yönündedir. Ancak bu konuyla ilgili farklı söylemler de ortaya çıkmıştır. Devlet kurumları ile parti arasında ilişki olduğunu ifade edenler ağırlıklı olarak eski partililerden oluşmaktadır. Bu bağlamda özellikle partililerin devlet kurumları ile özelde de ordu ile CHP'nin benzer söylemlerinden dolayı ilişkili olduğu yönündeki algının seçimde oluştuğunun ancak bunun gerçeklikle çok ilgisi olmadığını altı çizilmektedir. Ancak enformel görüşmelerde de CHP'nin ordu ile karşılıklı bir destek ilişkisi içerisinde olduğu yönünde söylemlerle de karşılaşılmıştır.

Partililerin perspektifinden politika benzerliğinden dolayı devlet kurumları ve CHP arasında ilişki olduğu yönünde söylemlerde bu ilişkiyi meşrulaştırmaya yönelik bir tavır gözlemlenmiştir. Yine bu meşrulaştırma sürecinde katılımcıların ifadeleri devletçi söylemle örtüşmektedir. Devlete tehdit olarak algılanan sorunların parti

tarafından da sorun olarak tanımlanması yine CHP'nin sürekli eleştirildiği devleti merkeze alan savunmacı yaklaşımı ile örtüşmektedir.

Cumhuriyetin kuruluş süreci ile birlikte ulus-devlet inşa etme süreci de başlamıştır. Bir takım devrimler yine bu kuruluş sürecinde gerçekleştirilmiştir. Ülkelerin kuruluş dönemlerinde daha çok etkili olan tek parti yönetimi Türkiye'de de etkili olmuştur. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesinden sonra ülkede de bir ulus inşa etme süreci başlamıştır. Tüm bu radikal modernleşme ve kuruluş sürecince ülkede otoriter bir yönetim tesis edilerek bu uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamalar da halkta zaman zaman rahatsızlıklar uyandırmıştır (Yeğen, 2005: 202). İtalya'daki faşist rejime benzer uygulamalar tek parti döneminin bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. 1930'larda İtalya'ya karşı basında çıkan övgüler Türkiye ile İtalya arasında benzer politikaları göstermektedir (Beşikçi, 1991b: 34).

Bu dönemle ilgili olarak özellikle son dönemde yeniden tarih yazımı faaliyetinin yoğunlaştığı ve böylece toplumsal hafızanın yeniden canlandırılmasına yönelik tartışmalar ağırlık kazanmaktadır. Bu tartışmalar CHP'nin bugünkü algılanmasında ve seçmen desteğinin istenilen seviyede olmamasında etkili olduğu yönünde iddialar bulunmaktadır. Bu iddialar AKP'nin iktidar olmasından sonra Başbakan'ın gündeminde sıkça yer almıştır. Çalışmanın temel sorusunun CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri olması sebebiyle bugün CHP'nin taban bulamamasının nedenlerini anlayabilmek adına tek parti dönemi ile ilgili partililerin hafızasını yoklamaya yönelik sorular sorulmuştur. Partililerin bu sorulara verdikleri cevaplar da farklılık göstermektedir.

Öncelikle partililerin bir kısmı tek parti döneminde uygulanan politikaları meşrulaştırma eğilimindedirler. Bununla birlikte tek parti dönemindeki uygulamaların bugün CHP algısında etkili olduğu yönünde söylemler de görüşmelerden elde edilmiştir. Partililerin tek parti dönemine yönelik zihinlerinde yer alan bir başka yaklaşım ise yine iktidar üzerinden bir kurguya sahiptir. Yani tek parti döneminde uygulanan politikaların bugünkü CHP algısında etkili olmadığı; ancak bunun iktidar partisi olan AKP tarafından özellikle ortaya sürülerek, CHP'nin seçmen desteğini azaltma yönünde kullandığına dair söylemdir.

Katılımcıların bir kısmında tek parti dönemi ile ilgili CHP'nin o dönemde halk üzerinde baskı uyguladığı yönünde bir algısı bulunmamaktadır. Yapılan görüşmelerde o dönemde uygulanan politikaların o koşullar içinde değerlendirilmesi gerektiği ve o dönemde bu politikaların uygulanmasından başka ülkenin çıkar yolu olmadığına dair söylemler ortaya çıkmaktadır.

Tek parti dönemi uygulamaları o şartlarda düşünülmesi gerekiyor. Yerine göre etkili olabiliyor. Karne ile ekmek verilen günleri yaşadım ben. Kıtık var, kendi gücümüzle bir şeyler yapmanın çabasıydık. Biz o kıtlığı gördük, şimdi bolluk var her tarafta (G. 22).

Gençliğinden itibaren partide yer almış olan ancak 1990'daki Paris süreci ile partiden ayrılan ve HEP çizgisinde siyaset yapan bir görüşmeci bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Ben de CHP üyesiydim. Babam Mardin'de CHP'nin 3. sıradaki adamıydı ve yönetimde. Vefat edene kadar yönetimdedi. Yani CHP için söylenecek şeyleri medya söylüyor, herkes söylüyor, yapılan zulümler bellidir. Bu tek partinin getirdiği şeylerdir. Bu CHP olmasa başka parti de olsa yine olurdu (G. 41).

Yine benzer şekilde HEP çizgisinde siyaset yapanlardan bu görüşleri paylaşanlar olduğu gibi farklı söylemler ifade edenler de olmuştur. O dönemleri yaşamış seksen yaşında, HEP'in kurulması ile birlikte o çizgide siyaset yapmış bir katılımcı o dönemde yaşadığı uygulamaları paylaşmaktadır:

Benim bu siyasette gördüğüm şey CHP devletin kuruluşu ile başladı. 1950'ye kadar devam etti. Halka bu tek parti döneminde büyük bir zulüm yapıldı. Mesela II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi savaşa koymadı, bu çok iyi bir şeydi. Ama senin 100 tane koyunun varsa koyun başına 80 kuruş vergi alıyordu. Vatandaş 50 koyunun vergisini veremiyordu, gelen memurlara 50 yerine 35 koyun yazdırıyordu. Daha sonra devlet tespit ederse o 50 koyunu satsa da borcunu ödeyemiyordu. Yol parası vardı eskiden. Adam başı bu evde iki kişisiniz kafa başı yol parası alıyordu devlet. Jandarma geldi mi köylüyü toplardı köy meydanına, küfür eder, hakaret ederdir. Hatta başımıza giydiğimiz külah dediğimiz şapka gibi şeyler vardı, onları başımızdan alır yırtardı bu kepi neden giyiyorsun diye. Yani umumiyetle büyük bir zulümdü. 1950'ye kadar. 1946'da da seçim oldu, aşıkay oy, gizli sayım. CHP o nedenle 62 senedir iktidara gelemiyor. Şimdi şöyle bir şey ezan değiştirmesi, medreseleri yasak etmesi, bunların etkileri büyük oldu. Diyarbakır'da cami kapatılmasını bilmiyorum. Türkiye'de asker camide kalırdı, harp zamanında olmuş bunlar (G. 38).

O dönemleri yaşamış seksenli yaşlarda iki partili o dönemi meşrulaştırma söylemi ile ifade etmeye çalışmaktadırlar:

İsmet İnönü devlet otoritesini kurmak için önemli adımlar attı. Burada devletin otoritesi yoktu eskiden. Bunun içinde insanlar öldüler bu süreçte yani. Her bir Kürt kaldırmıştı falankes çıkmış ben ağayım, filankes çıkmış ben beyim, ne yaparsın bunları bastırmak için. Öldürmüş. İlk partiden bugüne kadar Kürtler CHP'ye karşıydı (G. 32).

Ben ekmeği karne ile aldım, gazı karne ile aldım. Savaştan çıkmış millet. Bitten millet kendini alamıyordu. Bunların tek parti döneminin bugün algılanmasında etkisi yok. Asker kaçağı vardı. Beni de topladı jandarma köy meydanına. Neden topluyordu? İnsanlara onu da sormak lazım (G. 35).

Tek parti döneminde uygulanan politikaların günümüzde yeniden gündeme getirilmesi iktidar partisi olan AKP'nin bir kurgusu olduğu yolunda bir söylem de ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte katılımcılar CHP'nin tek parti döneminde uygulamış olduğu politikalardan ziyade günümüzde uygulanan politikaların seçmen gözünde partiyi seçmede etkili olduğunu ifade etmektedirler.

O zamanlar koşulunda otel yok vs. Türkiye küçük zaten. Bu koşullar içinde düşünmek lazım. Ekmek karne olabilir. Sen Kurtuluş Savaşı'ndasın. Buğdayını belli bir yere saklamışsın mecburen ekmeği karne ile verebilir o insanlara. Bunlar etkili değil yeniden işleniyor aslında (G. 18).

Tek parti döneminde uygulanmış olan politikalar bugünkü CHP algısında etkili değil. Ama başbakan o dönemi çok iyi kullanıyor, CHP'yi de bu konularla çok iyi vuruyor (G. 25).

...bir geçiş dönemiymi. Örneğin bugün AKP diline dolaşmış camileri kışla yapmışlar bilmem ne belki mecburiyetten yapmışlardır bilemiyorum tabi. Onu dönemi arşivler açılrsa da çok şeyleri öğrenebilsek (G. 41).

İnan ki çok fazla değil. Dinci kesim bazı şeyleri vurguluyor ya o etkili ama onun dışında çok fazla etkili değil. O dönem çok etkili değil. Aslında CHP'nin bu son yıllardaki söylemleri çok etkili CHP'nin Kürt bölgesinden gitmesi (G. 26).

CHP'nin tek parti döneminde uygulanan politikalardan dolayı bugün seçmen gözünde olumsuz bir etki olduğu yönünde bir algı olduğu görüşmelerde ortaya çıkmaktadır. Özellikle din konusunda partiye yönelik böyle bir algının olduğu yönünde ifadeler görüşmeciler tarafından dile getirilmektedir:

Şimdi mesela Saffet Gaydalı'nın Bitlis'ten CHP'den aday olması ve aldığı tepki bundan dolayı yani. "Sen CHP'yi nasıl seçersin". O var ama yani bunlar partinin değil devletin politikasıydı. Onun için belki başka isimle SHP ile mesela devam etseydi halkın bu kadar tepkisi olmazdı. Aslında yok böyle bir şey, özellikle dine karşı olan tutum için söyleniyor bunlar. Ama partili arkadaşlarımızdan namaza gidenlere çok tanık oldum ben. Ama namaz

kılmayan da olabilir yani. Ateist olan da olabilir. Bu artık bu şeyin kalkması lazım. Ama yediğimiz o damgadan dolayı kaygımız var (G. 31).

CHP'nin tek parti döneminde uygulanan politikalarla birlikte olumsuz bir algısına yönelik partililer tarafından o dönemle yüzleşilmesi gerektiği yönünde görüş belirtilmektedir. CHP'nin o dönemde uygulamış olduğu politikaların hatalarını görmezden gelinmesi anlayışını terk etmesi yönünde ifadeler partililer tarafından dile getirilmektedir. Ancak parti genel merkezinin bundan uzak durduğu da söylemlere yansımaktadır:

Ben Dersim özrünü dileyip görevden alınan il başkanıyım. Sürekli geçmiş sizin yüzünüze vuruluyorsa geçmişle yüzleşmemiz lazım. Kaldı ki Dersim olayında Başbakan Bayar, genel kurmay başkanı Fevzi Çakmak, bakanların ise çoğu daha sonra DP'den bakan olmuş isimler. Adnan Menderes de vardı o işin içinde, ama adı CHP oldu işte. Geçmişimizle yüzleşmeliyiz, özeleştirimizi yaparız, zarar ziyan tanzimi yaparsın (G. 33).

Şimdi sevgili hocam adı üzerinde geçmiş bir tarih. Siz bir araba kullanırken sürekli dikiz aynasına bakarsanız sıkıntı olur. Ama arkayı kontrol etmek için arada bir dikiz aynasına bakarsanız, geçmişten ders alıp, o dersi bilip, geleceğe güven ile bakmanız gerekiyor (G. 54).

CHP'nin kurucu parti olması sebebiyle, o dönemde uygulamış olduğu ulus oluşturma politikaları ve bu süreçte yaşanan sorunlarla birlikte bugünkü CHP algısında belli ölçüde etkili olmaktadır. Cumhuriyet devrimlerinin asker-bürokrat kesim tarafından "halka rağmen halk için" anlayışı ile yürütülmesi ve o dönemdeki devlet politikalarının CHP iktidarları tarafından gerçekleştirilmesi, partililerin perspektifinden, son dönemde gündemde tutularak da, zaten hafızalarda etkili olan süreçler yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır. Genel merkezin de sürekli kurucu döneme referansları ile bugün CHP algısında o dönem politikaları bir ölçüde etkili olmaktadır. Ancak bu dönemdeki politikalar yine o günün koşulları içinde partililer tarafından meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Alanda elde edilen verilerde öne çıkan söylemler de bunu desteklemektedir. Bu dönem politikalarına eleştirel yaklaşan görüşmecilerde dahi tek parti dönemi politikaları gerek yeni kurulma aşamasında olan bir devlet, gerekse de I. ve II. Dünya Savaşları koşulları içinde meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

Özellikle araştırmada ortaya çıkan aileden gelen CHP'lilik olgusu birlikte değerlendirilirse, o dönemde tek parti iktidarının yanında olmuş ailelerin ikinci kuşakları da büyük oranda CHP içinde yer almaktadır. Buna bağlı olarak katılımcıların

da bu dönemi meşrulaştırma söyleminin zemini anlaşılabilir. Bu meşrulaştırma söylemi ile ilişkilendirilebilecek olan konu devletin tek parti döneminde özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kendine müttefik aileler seçerek var etme çabasıdır. Çok partili seçimlerin yapılmaya başlanmasıyla da devam eden bu süreç tek parti dönemini meşrulaştırma söylemlerini daha anlaşılır kılmaktadır. Katılımcılar arasında tek parti dönemi ile ilgili olarak meşrulaştırma söylemine yer verenlerin aileden CHP'li oldukları gözlemlenmiştir. Ancak bu dönemle ilgili olarak zulüm yapıldığını iddia edenler ise tek parti döneminde ailesi diğer gruba nazaran parti yapılanması dışında kalmış olanlardır.

8. 3. 5. Baykal Dönemine Yönelik Değerlendirmeler

Deniz Baykal dönemi partide yaklaşık yirmi yıl süren bir dönemdir. Bu dönemde CHP'nin siyasi hayatında ilk kez seçimler sonucu meclis dışında kalması sonucu tabanına büyük hayal kırıklığı yaşatmıştır. Yıllardır iktidar olamayan ve bunu hayal edemeyen bir CHP'nin sürekli olarak "devletin kurucu partisi" olduğunu ifade eden, tarihsel kazanımları kendi kurumsal özelliği olarak sunan bir partinin seçim sonuçları ile meclis dışında kalmasının parti tabanında yaratmış olduğu durum partililerin zihinlerinde kalıcı bir yer etmiştir. Bu durum aynı zamanda parti liderine yönelik de olumsuz bir algıyı beraberinde getirmektedir.

Demokrasinin olmazsa olmaları arasında gösterilen siyasal partilerde (Duverger, 1993; Türköne, 2010; Ware, 1996) parti içi demokrasi önemli bir boyutu oluşturmaktadır. Ancak parti içinde demokrasi kurgusunun partililer arasında bir çekişmeye dönüşmesi seçmen açısından olumsuz bir algıyı da beraberinde getirmektedir. Buna bağlı olarak parti yönetiminin kendi iç mücadelesindeki çekişmelerin kavgalara dönüşmesi kendi partisini yönetemeyen bir siyasal oluşumun nasıl olup da ülkeyi yöneteceği yönünde seçimde bir takım algılar oluşturmasını da beraberinde getirmektedir. Parti içi çekişme sürecinden gelen Baykal da (Bila, 2008) kendi liderliği döneminde parti içinde liderlik yarışmasının önünü alabilmek için partiyi dikensiz gül bahçesine çevirme çabasında olmuştur (Tuncer, 2004: 165-166; Soyer ve Kudar, 2005: 106). Parti örgütlerinin ve kadrolarının bu anlayışa göre yeniden oluşturulması aynı zamanda partiye yönelik olumsuz bir yaklaşımın da ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Siyasal partileri oluşturan unsurlar arasında lider, partinin seçmen desteği sağlamasından belirleyici bir özelliğe sahiptir. Liderin siyasetteki belirleyiciliğinin oranı son dönemde siyasi partilerin örgüt ve üyelik sistemlerini ihmal etmeleri ile daha da artmaktadır. Oysaki siyasi partinin bütün unsurlarının işlevsel kılınması o siyasi partinin seçmen desteğini kazanabilmesinde etkili olmaktadır. Ancak günümüz siyasetinde siyasi partilerin lider partisine dönüşmüş olması bu gerçeği ikinci plana atmaktadır. Bu tablo içerisinde bir siyasi partinin başarısı ya da başarısızlığı lidere bağlanmaktadır.

Baykal döneminde devlet merkezli bir ideoloji vardı. Baykal döneminde parti biraz kendi eksenini etrafında dönüp dolaşan, iktidara gelme gibi bir hedefi olmadığını düşünüyorum. Barajın altında bıraktı diye düşünüyorum. Halka daha fazla inmediğini düşünüyorum. Halka yeterince bulaşmayan bir önder anlayışı vardı. Beni seçerseniz il yönetimini tekrar kabul eden bir Sav anlayışı vardı (G.10).

CHP'yi sosyal demokrat yönetimden uzaklaştırdılar. Sağcı bir parti haline getirdiler. CHP'yi Deniz Baykal ve ekibi bu hale getirdi. Partinin binalarını yurtlara çevirelim dedim. Partide genç yok, hepsi prostat hastalığına tutulmuş, saçını boyayan insanlar. Tüm partileri iktidara getirdiniz, bırakın bu az olsun benim olsun anlayışını. Deniz Baykal ben koltuğumu koruyayım, diğerleri ne olursa olsun zihniyeti içinde oldu, bu şekilde politika yaptı. Gençliği boş verdi, proje üretmedi (G. 8).

Katılımcıların ifadelerine göre CHP'nin kendi içine kapalı bir savunmacı siyaset izlemesi ile genç seçmen ile bağlar kurmasının da yollarını kapatmıştır. Örgüt yönetimlerinde aktif çalışacak partililerin göreve getirilmesinden ziyade, genel merkezin otoritesini sorgulamayacak olanların da getirilmesi partililerin Baykal dönemi eleştirileri arasında yer almaktadır. Bu şekilde bir anlayışın sonucu olarak da örgütlerin de tıpkı parti genel merkezin uyguladığı parti içinde kendi konumunu sürekli kılma yönündekine benzer, içine dönük politikalar uygulaması kaçınılmaz olmaktadır.

Partinin seçmen desteği kazanamamasında önemli bir etken olarak da partinin ideolojik anlamda dar bir yol benimseyerek seçmenleri kendisine çekebilmede başarısız olmasıdır.

Yıllardır Deniz Bey döneminde laikliği savunduk. Laiklik dedik başka bir şey demedik. Olmaz öyle bir şey, laikliğin yanında vatandaş neyi istiyor. Benim ne yapmam lazım, ne yapmam gerekiyor! Küçük olsun benim olsunla olmaz ki. Büyük olsun hepimizin olsun, işte bunu demediğimiz için buralara geldik (G. 6).

Baykal dönemi CHP'si cumhuriyet ve laiklik üzerinden siyaset yaptı ve bu duruma düştü. Halkın gerçek sorunlarına değinemedi, bunlara yönelik politikalar üretmedi, seçim barajı gibi demokrasi ile uzlaşamayan konuları dile getiremedi (G. 39).

CHP'nin Baykal döneminde laiklik ve cumhuriyet üzerinden söylemler üretmesi seçmenin temel sorunlarından uzaklaşmasında etkili olarak görülmektedir. Seçmenin temel sorunlarından uzaklaşan CHP'nin seçmen desteğini sağlamada da eksik kalması kaçınılmaz olmaktadır.

CHP'nin örgütlerinin işleyişi ve aday belirleme süreçlerinde uygulanan politikalar görüşmelerde ortaya çıkan diğer eleştirilerdir. Parti içinde genel merkezin ve liderin otoritesini sağlamlaştırma adına uygulanan politikalar seçmenin ve partinin gözünde olumsuz bir algıya yol açmaktadır.

Bir örnek olay üzerinden bir katılımcı, CHP'nin örgütlere bakışını şu sözlerle ifade etmektedir:

Baykal dönemi ile birlikte az olsun benim olsun zihniyeti yerleşmeye başladı. Baykal bu zihniyetle hareket etmeye başlayınca biz burada parti yönetiminden iki yüz otuz beş kişi istifa ettik. Bizi genel merkezden ne sordular; ne aradılar. İlçe başkanlığı düştü, Derik yönetimi düştü, Dargeçit yönetimi düştü, il yönetiminden iki kişi daha istifa etse il yönetimi de düşecekti. Merkez ilçe yönetimi düştü, bunlara rağmen genel merkezden hiçbir şey sorulmadı Mardin il teşkilatına, istifa eden üyelere. Ne bu kitlesel istifanın nedenleri soruşturuldu, ne de bu insanların ne sıkıntısı vardı da partiden istifa ettiler gibi bir sorun arayışına girildi. Bu anlayış partiden birçok insanı daha da soğuttu (G. 46).

Eskiden Deniz Baykal, Önder Sav ekibi vardı. Ön seçim yoktu. Kendi beğendikleri, sekreterlerini, doktorlarını milletvekili yaptılar. Sevdikleri adamları milletvekili yaptılar. Böyle parti mi olur! Taşradaki insanlar köy köy dolaşıyorlar. Sonra tepeden inme politikalar uygulanıyor (G. 8).

Partililerin eleştirileri arasında yer alan örgütsel işlevselliğin Baykal döneminde ihmal edildiği söylemlerden anlaşılmaktadır. Örgütsel işlevselliği ihmal edilmesi ile birlikte aday belirleme süreçlerinde genel merkezin atamaları etkili olmuştur. Bunun da partililer açısından örgüte önem atfedilmemesi sonucunu doğurduğu söylenebilir.

Alan araştırmasında katılımcıların söylemlerinde CHP'de Baykal dönemi eleştirisi ile karşılaşıldı. CHP'nin yaklaşık yirmi yıldır değişmeyen oy oranlarına sıkışık kalması Baykal döneminin "yanlış" politikaları olarak değerlendirildi. Araştırma sırasında partililerin ve eski partililerin söylemlerinde Baykal dönemi eleştirisinde dört

temel eğilim ağırlık kazanmaktadır. Baykal dönemine yönelik partililerin eleştirilerinden ilki devlet merkezli ve milliyetçi bir siyasal anlayışın partiye hakim olması yönündedir. Baykal döneminde partide egemen olan bu siyasal anlayış partililer tarafından CHP'nin seçmenden uzaklaşmasında büyük oranda etkili oldu şeklinde bir algıya sahiptir. Partililerin Baykal dönemi ile ilgili olarak eleştiri getirdikleri ikinci nokta da CHP'nin laiklik, cumhuriyet ve Atatürkçülük söylemlerini benimsemesidir. Bunun da parti tabanını daralttığı yönündeki tespitleridir.

8. 3. 6. Yüksek Beklentinin Hayal Kırıklığına Dönüşmesi

Seçmenlerin siyasal partilerde yer almaları, seçimlerde bir siyasi partiyi desteklemeleri olağan bir davranış kalıbıdır. Her seçmen aidiyet duygusu ile bağlı olduğu ve seçimlerde oy verdiği siyasi partiden politik anlamda vatandaşın ve kendi sorunlarının çözmesini bekler. Siyasal partiler bu beklentileri karşıladıkları oranda seçmen tabanları ile bağlarını güçlendirebilirler ve yeni seçmen kitlesi kazanabilirler. Bu süreç siyasal partilerin kendi örgütlenme şekilleri ve politikaları ile olduğu kadar iktidara geldiklerinde ya da iktidara geleceklerinde uygulayacakları siyaset ile de ilgilidir. Bu anlamda seçmenin ve partinin tabanının siyasal partiden beklenti içinde olması sürecin işleyişinde doğal bir sonuçtur. Ancak bir siyasal parti içinde olmadan o siyasal partiden bir takım beklenti içinde olmak, beklenti içinde olunan siyasal partinin yapısı ile ilgilidir.

Tartışıldığı şekilde alanda yapılan görüşmelerde CHP'ye karşı seçmenin bu şekilde bir beklentisi de söz konusudur. Partiden ayrılmış, parti ile bir bağı kalmamış olan görüşmecilerin de söylemlerinde CHP'den bir beklenti içinde oldukları izlenimi ortaya çıkmıştır. CHP'ye düşen görevler özellikle güçlü bir muhalefet olması ve Kürt sorununun çözümünde etkili olması konularında ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte ortaya çıkan bir diğer eğilim de CHP'nin artık kendisini tükettiği bu anlamda da partiden bir beklenti kalmadığı yönündedir.

Parti içinde halen aktif görevde olanlar da CHP'nin sorunların çözümünde daha güçlü olması gerektiğini vurgulamaktadırlar. "Bu sorunu çözerse sadece CHP çözer" şeklindeki ifadeler, bir anlamda CHP'nin kurucu parti misyonuna bağlı olarak bugün de

ülkenin önemli konularında çözüm üretebileceği yönündeki algının oluşmasına neden olmaktadır.

Partililer ve eski partililer tarafından Kürtlerin CHP'ye tepkisinin altında, partiye bağladıkları umudun karşılıksız kalmış olması yer almaktadır. CHP'nin son yirmi yıla kadar Kürt seçmenden büyük destek gördüğü ancak 1990 sonrasında Kürt seçmenin sorunları ile ilgilenmemesi sonucu partiye tepkiler doğmuştur. Görüşmecilerin ifadelerine göre bir dönem beklenti içinde olunan parti bu beklentileri karşılıksız bıraktıkça bölgede etkisiz ve tabansız kalmaktadır.

Kürtler CHP'den umut beklediği için, umduğunu bulamadığı için. Zaten öbüründen beklemiyor, bundan ne olur diyor. Zaten kendisi ile bağı yok. Ama bizden bekliyor, bizle bağ kurmak istiyor. Bizle de bağ kuramayınca, onların çoğu hakikaten 12 Eylül öncesi CHP'ye oy veriyorlardı yani. Ahmet Türk'ler falan hep CHP milletvekiliydi (G. 6).

Kürtlerin bir özelliği vardır. CHP bizle oy pazarlığına girmesin anlayışları var. CHP barajın altında da kalsa onsuz hiçbir sorun çözülmez. CHP bu ülkeyi kuran en eski kurumdur, en eski partisidir. CHP sorun yaratmışsa eğer sorunu da kendisi çözer. Sorun yaratan sorunu da kendisi çözer. Kürtlerin CHP'den beklentisi var. Aslında beklenti büyük bir beklenti de değildir. CHP Kürtler ile oy pazarlığına girmesin, sadece çalışmasını yapsın (G. 27).

Kürt seçmen CHP'den beklediğini bulamıyor. CHP'den bir şeyler bekliyor. Karşılık bulmayınca tepki gösteriyor. CHP'den umut vardı. Onların yöneticileri de sağ parti gibi yaptılar. Onur Öymen, Şükri Elekdağ, Muharrem İnce gibi isimler (G. 8).

Katılımcılara göre Kürtlerin bugüne kadarki CHP'den beklentileri karşılıksız kalmıştır. Ancak yine de Kürt seçmen CHP'den bir beklenti içindedir. CHP'siz sorunun çözülemeyeceği yönünde de eğilimler ortaya çıkmaktadır. Kürt sorununun çözüm sürecinde devletin kurucu partisi olan CHP'nin de içinde bulunmasının pozitif bir etki yapacağı yönünde bir inanç bulunmaktadır:

O dönemde Kürt seçmenin sorunları ile Türk seçmenin sorunları ortaktı ve CHP bunları dile getirebildiği ölçüde kitlesel destek gördü. Günümüzde de geçmişteki sorunların yine çok değişmedi, halklar hala yoksul, zor geçiniyor... Ama bunlara yeni sorunlar eklendi bölge insanı açısından. CHP işte bu yeni sorunları dile getiremedi, eski sol politikalarını da bir kenara bıraktı. Ama CHP'nin Kürt sorununu dile getirmesi, devlet partisi sıfatı nedeniyle daha kolay, ve çözüme daha yakın olurdu. Nedense CHP bir dönem bundan uzaklaştı. Oysa CHP 1970'lerdeki ekonomik söylemlerine 1990'lardaki bölgenin sıkıntılarını da taşımalydı (G. 39).

Kürt seçmenin kendi kimliği üzerinden CHP'den beklentisinin yanı sıra CHP'nin güçlü bir muhalefet partisi olarak iktidar üzerinde denetimi olabileceği ve ülke demokrasisine katkı sağlayacağına dair beklentiler de dile getirilmektedir. CHP'nin düzelerek güçlü bir muhalefet oluşturması yönündeki beklenti HEP'in genel başkanı Fehmi Işıklar tarafından dile getirilmektedir:

Yeni kuşaklarla bağ kuramıyor CHP, ben göremiyorum. Gençler var biraz onlar da babalarının etkileri ile CHP'deler. Kendisi CHP'yi beğendiği için, işte ben bu partinin başarısı için çalışayım diye sayı çok az. Az olduğunu biliyorum da onun için. Bu sevindirici bir şey değil. Hatta ben CHP'nin düzeliş de güçlenmesini istiyorum. Bu haliyle güçlenmesini istemiyorum. Düzeliş güçlenmesini istiyorum, siyasete el koymasını istiyorum. Türkiye'nin buna ihtiyacı var (G. 23).

Bunlara ilaveten partideki olumsuzluklar üzerinden partiden beklentiler söylemlerde ortaya çıkmaktadır.

Sen siyaset yapıyorsun, insanları kazanmak zorundasın. Koltukta oturmakla olmuyor ki bir şeyler üretmek lazım. Şu anda yok sıfır. CHP il binası nerde, CHP il başkanı kimdir çık sor, Allahına bunu yap benim için. Yüz kişiye sor beş kişi bilmez ya (G. 50).

İktidara doğru yürüyeceksin, siyaseti onun için yapacaksın. sen bir parti kurmuşsun, partinde yöneticilerin var, örgütlerin var, teşkilatların var. Kim için kurmuşsun ne için kurmuşsun, neden o kadar para masraf yapıyorsun? Yarın iktidar olmak için bu insanlara bu memlekete hizmet etmek için (G. 50).

CHP'nin iktidar olması katılımcıların beklentileri arasında yer almaktadır. Mülakatlarda ortaya çıkan olumsuz değerlendirmeler katılımcıların bu beklentisi ile birlikte düşünülebilir. Partiden beklentinin yüksek olması aynı zamanda hayal kırıklığının da yüksek olmasını beraberinde getirdiği söylenebilir. Bununla ilişkili olarak CHP'nin tarihsel misyonuna bağlı "ülke kurtaran" ve "devlet kuran" parti olması gibi özellikleri nedeniyle de seçimde beklenti yüksekliği oluşturduğu iddia edilebilir. CHP'nin sahip olduğu tüm bu özelliklerine ilaveten vatandaşın karşısına modernleşme projesi gibi evrensel iddiaları olan proje ile çıkmış ve bunun aktörlüğünü yapmış olması bu iddiayı destekler niteliktedir. Buna bağlı olarak da CHP'nin, tabanının beklentilerinin yüksek olduğu için katılımcıların bu tür değerlendirmelerde buldukları söylenebilir.

Eski bir partinin söylemlerinde ise CHP'den artık beklentilerin kalmadığı, CHP'nin bu beklentileri karşılayamadığı için seçmen desteğini yitirdiği yönünde ifadeler yer almaktadır:

.... siyaset bir hava bir yüz meselesidir yani o hava yok, partinin o havası yok, o yüzü yok nasıl oy alacaksın ki kime gideceksin, oy isteyecek kimsesi de yok. Kimse kalmayınca da yenilgi hatta hezimet bu hale geliyor. O şekilde yani. O günden bugüne de partinin varlığı yok ne Mardin'de ne de Güneydoğu'da. Doğrultacağını da sanmıyorum. Orta bir zamanda veya yakın bir zamanda doğrultacağını da sanmıyorum. Ama siyasettir her şey olur yani, yarın ne getireceği belli değil. Bütün ihtimallerde yarın ne getirirse getirsin HP için bir başarı payı görünmüyor (G. 52).

Siyasal partinin seçmen desteğini sağlayabilmesi için seçmenlerde beklentiler oluşturabilmesi etkilidir. Seçimde beklenti oluşturabilmesi ise partinin seçmenlerin sorunlarına yönelik çözüm önerileri ortaya koyabilmesi ile mümkündür. Bu çözüm önerileri olmadığı müddetçe bir siyasal partinin seçimde beklenti uyandırmasının mümkün olmadığı söylenebilir.

Görüşme notlarından anlaşıldığı gibi CHP'nin bir takım beklentiler uyandırabildiği, özellikle Kürt sorunu konusunda bir takım beklentiler uyandırabildiği ortaya çıkmaktadır. Kürt seçimde bu konu ile ilgili olarak beklenti uyandırırken bir dönem parti politikalarına bağlı olarak da bir tepki oluşmuştur. Bu tepki siyasal partilerin seçmenlerin beklentilerini karşılayamadıkları durumda karşılaştıkları bir durum olarak değerlendirilebilir.

Katılımcıların görüşlerinde yer verdikleri CHP'nin bir dönem iktidar olması beklentisidir. İktidar beklentisi siyasal partinin temel amaçlarından olan demokratik yollardan iktidarı ele geçirme ilkesi ile örtüşmektedir. Partililerin iktidar beklentileri de partinin yıllarca iktidardan uzak kalmış olması ile birlikte düşünülebilir. Partililerin iktidar beklentisi içinde olmaları ve partinin güçlü muhalefet oluşturması yönündeki beklentileri aslında partide olmayan özelliklerin partililerin söylemlerine yansımaları olarak okunabilir.

Ayrıca CHP'nin oy isteyecek yeri olmadığı, genç kuşaklarla bağının kalmadığı yönündeki katılımcıların ifadeleri de CHP'nin geleceği açısından bir beklenti içinde olanların ortaya koydukları söylemlerdir. Bu anlamda CHP'nin yeni nesillerle bağ kurarak geniş seçmen kitlesine açılması yönündeki beklentilerin bir yansıması olarak

görülebilmektedir. CHP'den beklentileri arttıran önemli bir olayda CHP'nin genel başkanın değişmesi olmuştur. Kemal Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığa seçilmesi ile birlikte CHP'nin "yeni dönemi"nden bir değişim beklentisi ortaya çıkmıştır.

8. 3. 7. Yeni CHP'ye Yönelik Görüşler

Türkiye siyaseti ölçeğinde düşünüldüğünde siyasal partilerde liderin etkisi, önemli bir faktör olarak yerini korumaktadır. CHP'de de yeni dönemde Kemal Kılıçdaroğlu'nun gelmesi partililerde umut kaynağı oluşturmuştur. Ancak parti içindeki değişimlerin ve parti politikalarının neler olduğu konusunda partililerin fazla bilgi sahibi olmadıkları alanda edinilen izlenimler arasındadır.

Katılımcılar tarafından CHP'nin kitlelerden uzaklaşmasının nedeni olarak sıklıkla Baykal dönemini sorumlu tutarken, parti politikalarını da büyük ölçüde lidere bağlanmış durumdadır. Kılıçdaroğlu'nun parti liderliğine seçilmesi ile birlikte partide politika anlamında henüz bir değişiklik olmamasına rağmen, partililerde bir heyecan uyandırmış olması belki de büyük ölçüde Türkiye siyasi partilerindeki lider egemenliği ve belirleyiciliğiyle açıklanabilir.

Yeni döneme ilişkin eski ve halen CHP'li olan aktivistler arasında farklı söylemlerin ve eğilimlerin ortaya çıktığı da görülmektedir. Bu eğilimler arasında öncelikli olarak partililerin zihninde partideki lider değişimine bağlı olarak seçimde bir "umut" ortaya çıktığı yönündedir. Partideki lider değişimi ile birlikte seçmenin partiye bakışı "bir ölçüde" değiştiği yönünde söylemler ortaya çıkmaktadır. Partililerin yeni dönemle ilgili olarak söylemlerinde yer alan bir diğer eğilim de yıllardır partideki Baykal yönetiminden dolayı umutsuzluk hakim olduğu yönündedir. Lider değişiminin gerçekleşmesi katılımcılara göre, seçmen açısından "umut" olmaktan ziyade CHP'yi seçmenin desteklemesi konusunda bir soru işareti uyandırabilmiş durumdadır. Diğer bir deyişle parti yönetimindeki değişim parti politikalarında da "acaba bir şeyler değişir mi" şeklinde bir beklentiye yol açmıştır.

Öte yandan CHP'nin yeni dönemi ile ilgili olarak belirginleşen partililerin ve eski partililerin değerlendirmesi yeni dönem söylemlerinin seçmene inandırıcı gelmediği yönündedir. CHP'nin yaklaşık yirmi yıldır laiklik ve cumhuriyet söylemlerini

ön plana çıkararak siyaset yapmasından sonra seçmen karşısına bir takım sosyal projelerle çıkmasının inandırıcılığının olmadığı yönünde bir söylem yer almaktadır.

Öyle ki bu yeni dönemle ilgili olarak lider değişimine "umut" bağlanması ile birlikte parti örgütleri ve çalışmaları konusunda etkili olacağı yönünde güçlü bir inanç gözlenmemiştir. Bu konuda elde edilen söylemler daha ziyade liderin değiştiğinin; ancak parti yönetim kademelerinin eski yönetimlerden çok da farklı olmadığı yönündedir. Bu anlamda bir kısım partililere göre Kılıçdaroğlu'nun genel başkan olmasının partide beklenen değişimleri gerçekleştirmeye yetmeyeceği yönündedir.

Saha verilerinden yeni döneme yönelik olumsuz bir eğilim ortaya çıkmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak görüşlerini dile getiren partililer açısından "yeni" kavramının içeriğinin ne olduğunun belli olmamakla birlikte bu "yeni" kavramının içeriğinin nasıl doldurulacağı yönündeki belirsizlik olumsuz bir değerlendirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca parti teşkilatları, kadroları söylemlerin ve politikaların çok fazla karşılık bulmamış olmasına rağmen lider değişimi ile birlikte seçimde umur olarak görülmesi Türkiye siyasetindeki lider etkisini göstermesi bakımından önemli bir durum olarak değerlendirilebilir.

Genel hatları ile yeni dönem ile ilgili olarak partililerin ve eski partililerin ifadelerinden çıkan eğilimler bu çerçevede toplanabilir:

Bana göre bu son dönemde daha da umut verir oldu parti. % 5 barajı ile ilgili seçim sistemi ile ilgili, YÖK ile ilgili, kadın kotası ile ilgili, gençlik kotası ile ilgili toplumda bir hareketlilik bir şey getirdi. Güneydoğu konusunda da daha öncekiler gibi öyle inkar minkar politikası yok herkes kültürünü, dilini, dinini, çok rahatlıkla kimliğini, gerçi Baykal da kimlik bir insanın namusudur diye söylüyordu ama çok etkili olmuyordu. Ama genel başkanımız gerçekten güven verecek toplumda, ama biz kısa sürede çok şey bekliyoruz. Geçen dönem 81 vilayetin tamamını artı bir çok ilçeye, beldeye, köye varıncaya kadar ziyaret etti. O başarının diyebilirim ki % 80-90'ı genel başkanın başarısıydı (G. 11).

Dokuz ilçe başkanını görevden aldık. CHP'nin ne olduğunu bilmeyen insanlar ilçe başkanlıkları boş kalmasın diye ilçe başkanı atanmışlar. Kılıçdaroğlu partiyi sola açtı, akan kanı durdurmaya çalışıyor. Kürtler CHP'nin bu politikalarına inanmaya başladı. Ancak bu birden bire olacak şey değil. Eskiden burada CHP rozeti takmak MHP rozeti takmaktan daha da kötüydü. İnsanlar tepki gösteriyordu CHP'ye (G. 36).

Kemal Beyle bir şeyler değişti. Partinin havası değişmeye başladı. Sol söylemler falan konuşuldu (G. 33).

CHP'deki lider değişiminin CHP'nin seçmen desteğini arttıracakı yönündeki beklenti ile birlikte partideki kadroların yine büyük ölçüde eski kadrolar olduğu yönünde bir algı görüşmecilerin söylemlerine yansımaktadır. Buna bağlı olarak partililerin yeni döneme umut bağlamadığı yönünde bir eğilim ortaya çıkmaktadır.

Eski bir partili lider değişimini şu şekilde değerlendirmektedir:

Kılıçdaroğlu döneminde halka yönelme ön plana çıkmaya başladı. İlk imaj, ilk mesajlar halka yönelmek, dürüstlük, açıklık bunlardı. Ama kurumsal yapı buna ne derece müsaade edecek o korkutuyor (G. 48).

Yine eski bir partili lider değişimine bağlı olarak parti içindeki yönetim kademelerinin önceki dönemlerde oluşmuş olduğu için yeni lidere tepkisel bir duruş sergilediklerini seçim dönemlerinde çalışmayarak gösterdiklerini ifade etmektedir:

CHP o değişimleri başta söylemesi gerekiyordu. Ama koşullara baktığımız zaman parti meclisi ulusalcılardan oluşmuş, MYK'sı ulusalcılardan oluşmuş, mevcut milletvekilleri ulusalcılardan oluşmuş, bütün örgütleri ulusalcılardan oluşmuş. Yani farklı söylemle çıksa zaten destek bulamayacak, oy da alamayacak belki. Ben size bir şey söyleyeyim, o ilk yarattığı hava ile belki daha fazla oy alacaktı. Örgütler başarılı olmasını istemediği için o oyu alamadı. Çalışmadı örgütler, başarılı olmasını istemediler. Ama buna rağmen başarılı oldu (G. 26).

Kılıçdaroğlu mesela biraz bir kadro ile beslenebilseydi bu biraz olabilirdi. Şimdi kadro böyle değil. Gerçekçi olmak lazım. Kadro tabansız. Şimdi kim mesela ayrıldığı zaman bir kıyamet kopar? Tabanı yok adamların, bir kere atanmış o da milletvekili olmuş (G. 23).

Sadece makam ve mevki değiştirdi yeni dönemde. Aile sigortası bir fikir uyandırmadı seçmende. İktidar olması lazım. O da olmadığı için! Ben vatandaşa gidip neden AKP'ye oy veriyorsun diye sormadan, varoşlara gidip konuşmak lazım insanlarla. Sen bir torba erzağa satılıyorsun dersem zaten oy alamam. Kendi siyasetini anlatmak lazım adama. Ecevit bunları söylüyordu. Her konuşması bir simge olmalıdır siyasetçinin. Bugün CHP'nin adı halk partisi. Hala elitist anlayış devam ediyor. Erdal, Deniz, Kemal fark etmez (G. 35).

CHP'nin yeni lideri ile seçmenden çok fazla destek göremeyeceğini ifade eden görüşmeciler genel olarak eski partililerden oluşmaktadır. Bir dönem CHP'li olmuş olanların parti ile bağlarını koparmış olsalar da CHP'deki gelişmeleri yakından izlediklerini göstermektedir. Bu da eski partililerin partiden siyaset adına beklenti içinde olduklarını göstermesi açısından anlamlıdır.

Türkiye siyasetindeki lider etkisine bağlı olarak (Özbudun, 2003:80; Parla, 2005: 131) CHP'nin yeni dönemi ile ilgili katılımcıların söylemlerine yansıyan durum liderin değişmesi ile sınırlı kalmaktadır. Bu değişim hem umut olarak görülmesi hem de yeni projelerin seçimde yeterince ilgi uyandıramadığının söylemlere yansması partideki umutların aslında lider değişimine bağlandığını göstermektedir. Katılımcıların ifadelerinden de liderin etkisinin partide büyük değişim gerçekleştireceği yönünde bir eğilim olduğu gözlemlenmiştir.

Yeni dönemle ilgili olarak CHP'nin lider değişimi ile birlikte bunun seçmene cazip gelmediği yönünde bir algı da mülakatlardan ortaya çıkmaktadır. Ancak seçmenin zihninde "acaba" şeklinde bir takım soru işaretleri oluşturabildiği yönünde başka bir eğilim de ortaya çıkmaktadır. Görüşmelerde bu konu şu şekilde dile getirilmiştir:

Yeni dönem bölgede hiç olmazsa tepki çekmedi, yerel arkadaşlar rahat çalışabildiler. Bize çok baskı geliyordu, biz çalışamıyorduk. Halktan direk tepki geliyordu. Bayrak açıp gezemiyorduk biz. Ananınızın düğünü mü var diyorlardı. Ben bir kere terör örgütünden tehdit almamışım, dediğim gibi halktan tepki vardı (G. 28).

Bu konuda diğer bir katılımcı yeni dönemi şu şekilde değerlendirmektedir:

Net şeyler ortaya koyabildiğini söylemek zor. Bunun da nedeni bir yerden oy almaya çalışırken diğer yerlerden oy kaybetme korkusu ile siyaset yapılıyor. Siyaseti korku ile yaparsanız politikanızın geleceği nokta burası olur (G. 31).

Yeni CHP Kürt seçimde bir umut oluşturamadı. Ama "acaba" oluşturdu. Soru işareti oluşturdu. İnşallah dönüşecek, inşallah yenileşecek şeklinde Allah'a yalvararak, inşallah bizi anlayacak, inşallah Türkiye'yi anlayacak, çağı anlayacak, CHP'ye düşen o (G. 1).

Görüldüğü gibi yeni yönetimden seçmenin beklentisinin gerçekleşmediği yönünde katılımcılar arasında yaygın bir algı bulunmaktadır. Ancak bu gelişmelerin yeni dönemle birlikte CHP'nin seçmenin zihninde soru işaretleri oluşturabilmesi, en azından seçmenin olumsuz tepkisini çekmemesi katılımcılar tarafından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte CHP'nin yeni döneminde özellikle Kürt sorunu ile ilgili olarak söylediklerinin parti yönetiminde çekinceler oluşturduğu yönünde de araştırma esnasından edinilen izlenimler arasındadır. 1991 yılındaki HEP ile seçim ittifakı sonrasında SHP'nin ülkenin Batı illerinden oy kaybetmiş olması katılımcıların zihinlerinde hala bir çekince olarak yer almakta ve bu söylemlerde de ortaya çıkmaktadır. Enformel görüşmelerde de CHP'nin yeni yönetiminin Kürt

sorununa yaklaşımı çerçevesinde Batı illerinden oy kaybetme durumuyla karşılaşabileceği dile getirilmiştir. CHP'nin içinde bulunduğu ikili durum Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Kürt seçmenin de zihninde yer etmiş durumdadır. Bu konu ile örtüşen bir söylem de Selvi Kılıçdaroğlu⁸⁶ ile Mardin ziyareti sırasında kısa bir görüşme esnasında Selvi Hanım tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: "Bizim öncelikli olarak buradaki sorunu Batı'daki tabanımıza anlatmamız lazım". Bu ifade de CHP'nin yeni döneminde bölge ile ilgili politikalarını ve söylemlerini belirlerken Batı'daki seçmenden oy kaybı durumunu da her zaman göz önünde bulundurması gerektiğini göstermektedir. Bu nokta da CHP'nin bölge seçmeni açısından tercih edilebilirliğinden ziyade soru işaretleri uyandırmasını da bir ölçüde açıklar niteliktedir.

Araştırmada yeni yönetimle ilgili elde edilen diğer veri de CHP'nin projelerinin seçmene inandırıcı gelmediği yönündeki algılardır. CHP'nin projelerinin seçmene inandırıcı gelmemesini partililer tarafından şu şekilde açıklanmaktadır. Katılımcılar özellikle aile sigortası gibi sosyal devletin gereği olan projenin halka yeterince anlatılmadığını vurgulamaktadırlar. Buna ek olarak görüşmelerde genel merkezin aile sigortası uygulamasının kaynağının ne olacağı yönünde açıklamalar yapmamasının da projenin inandırıcı gelmemesinde etkili olduğu gözlemlenmektedir.

CHP'nin politikaların takip ediyorum biraz bir şeyler olacak gibi. Aile sigortasına inanmadı insanlar, zaten iktidar olamayacak bir parti diyorlar. Bu parayı nereden bulacaksınız gibi sebeplerle inandırıcı gelmedi (G. 43).

Aile sigortası gerçekten çok iyiydi, iyi anlatılmalıydı. O anlatımı için bir kere buradaki alt tabana inilmesi lazımdı. O eğitimi buradakilerin alması gerekirdi. Eline broşür verdi, aile sigortası olacak, şu olacak bu olacak denildi geçildi. Onun ikna edici olduğunu düşünmüyorum (G. 20).

Aile sigortasının maliyeti 7-8 milyar dolardır. Ama geri dönüşü ile 700-800 milyon liradır. Para sonuçta yine dolaşıma girecek, piyasaya hareket katacak. Ama yeterince kabul görmedi bu proje. Çünkü şark kurnazlığı var insanlarımızda. Elinde aldığına bakıyor vatandaş. Aldığı zaten elinde olduğu için, alacağı ona çok cazip gelmiyor. Bunlardan dolayı da inandırıcı gelmedi insanlara (G. 27).

CHP'nin seçim projeleri çoğu zaman espri konusu olmuştur. Çoğu proje çok hayali projeler gibi gelmiştir. Fakat o seçim bildirgelerinin ayakları yeni yeni basıyor. Çünkü örgütümüz bile bilmiyordu, hazırlıklı değildi. Biz çok çalışmaya hazırlıklı değiliz. Bize seçim bildirgeleri geldi, bizler öğrenemedik, inanmadık, çalışmadık, adına ne dersiniz deyin (G. 5).

⁸⁶ CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun eşi.

CHP'nin 2011 seçimleri sırasında seçmenlere sunmuş olduğu aile sigortası gibi kimi önemli projelerinin yeterince kabul görmemesi parti içinden nedenlerle açıklanmaktadır. Bununla birlikte CHP'nin iktidar umudunun olmaması da projenin seçmene inandırıcı gelmemesi sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca yoksul kesimin devlet tarafından bir takım sosyal yardımlarla desteklenmesi gerçeği katılımcılara göre iktidar partisinin yapmış olduğu yardımlar şeklinde algılanmaktadır. Seçimdeki bu algı CHP'nin projesinin inandırıcı gelmemesinde, iktidarı taklit ediyor görüntüsü ortaya çıkartarak etkili görülmemektedir. Bununla birlikte aile sigortası ile ilgili partililerin öz eleştiri niteliğinde görülebilecek olan, örgütlerin seçmene bu projeyi yeterince anlatamadığı da projelerin seçmene inandırıcı gelmemesinde etkilidir. Parti örgütlerinin seçim döneminde yeterince çalışmadığı yönündeki bir gelişme de CHP'nin yeni döneminde söylemlerden tekrar ortaya çıkmaktadır.

CHP'nin seçmene ulaşacağı yerel örgütlerinin yeterince çalışmadıkları yönünde değerlendirme yapması CHP'nin sahip olduğu yerel örgütlerdeki aktivistlerinin aidiyet duygusu ile birlikte düşünülebilir. Sadece seçim dönemlerinde yapılan seçim çalışmalarında da parti örgütlerinin eksik/az ve ya hiç çalışmaması CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinde önemli bir etken olarak yorumlanabilir. Araştırma sırasında yeni yönetimin politikaları hakkında söyleyecek bir şeyi olmayan katılımcılarla da karşılaşılması yerel örgütlerin CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinde etkili olduğu izlenimini oluşturmuştur. CHP'nin yerel temsilcilerinin seçmene ulaşırken parti genel merkezin belirlediği politikalarla ulaşması gerektiği söylenebilir. Bununla birlikte CHP genel merkezinin belirlediği politikaların CHP'nin yerel aktörleri tarafından yeterince sahiplenilmemesi aynı zamanda seçmeni de ikna etme kabiliyeti üzerinde etkili olmaktadır.

Yeni dönemle ilgili olarak olumsuz değerlendirmelerin temelinde CHP'nin isminden ve tarihsel misyonundan dolayı olumsuz söylemler ortaya çıkmaktadır. Ülkenin kuruluş süreci ile paralel ömrü olan bir partinin geçmişten itibaren insanlara yönelik bir politika geliştirememiş olması, CHP'nin yeni dönemde yeni liderle de olsa seçimde bir "umut" oluşturamayacağı inancını doğurmaktadır. Bununla birlikte lider değişimi ile birlikte ortaya atılan "yeni CHP" kavramı bazı partililerin söylemlerine kabul görmediği şeklinde yansımaktadır.

CHP'den beklenti bitmiş, genel bitmiş haa. CHP içinden bitmiş. Tekrar söylüyorum, CHP içinde beklenti Kürt'ün de Türk'ün de bitmiş. O isimle iktidar olmayacağına çok inandığı için. Ne kadar değiştirirsen değiştir hangi parti bu CHP, abovv. Bir kuşak var 1960-1965'li onlar yavaş yavaş ölüyor, o kuşak bittiğinde zaten CHP kendiliğinden bitecek. Böyle bir şey var yani yaşlılar partisi. Kaç genç var! (G. 1).

CHP kendisini geliştiremiyor, yenileyemiyor, yenileyemediği için. Ha yeniliyor Yeni CHP diyor. Ne demek Yeni CHP? Ben onu çözemedim, siz çözebildiniz mi? Yeni CHP ne demek? Öyle bir parti yok ki! CHP var (G. 51).

Şimdi şöyle diyeyim, eksiklerimizin olduğu görülüyor. O yeni CHP olayı kesinlikle yanlış bir deyim. Değişim değişim dediniz işte kurultayda, böyle bir şeyi kabul etmiyorum ben. Değişim dediğiniz şey ordan buradan adam getirip devşirmeyle, sağ partilerden adaylar getirip yeni CHP'yi yaratmak yanlış bence (G. 2).

Katılımcıların CHP'nin yeni yönetimi ile ilgili değerlendirmeleri farklı algıların olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır. CHP'nin yeni dönemine yönelik olumsuz değerlendirme içinde olanlar bir önceki dönemin ekibinden yer almışlardır. Bu anlamda CHP'nin yeni döneminde bir şekilde beklentileri olanlar ve yeni dönemi umut olarak görenler de eski partililerden oluşmaktadır. Baykal döneminde aktif görevlerde bulunmuş partililer ile Kılıçdaroğlu döneminde göreve gelmiş olanların yeni döneme ilişkin değerlendirmeleri parti yerel örgütlerinin lideri destekleme işlevine indirgenliğini yönünde yorumlanabilir. Katılımcılar arasında yeni dönemle birlikte tekrar parti kademlerinde göreve gelenler de yeni dönemi umut olarak gördükleri için yeniden partide aktif görev almak istediklerini enformel görüşmelerde ifade etmişlerdir.

Partideki üyelerin seçim dönemlerinde seçmeni ikna etmeleri yeni dönemdeki parti politikalarını seçmenle buluşturabilecek yöntemdir. Bu çerçevede düşünüldüğünde CHP'nin seçim bildirgesinde sahip olduğu kırk bir maddelik politikalar partililer tarafından çok da bilinmediği gözlemlenmiştir. Yeni dönem politikaları hakkında sorulan sorularda CHP'nin seçim döneminde söyledikleri içinde yalnızca medyada da ön plana çıkan aile sigortası zihinlerde yer etmiştir. Bunun dışında partililerin parti politikaları hakkında bilgi sahibi olmadıkları gözlenmiştir. Buradan hareketle partililerin de medya üzerinden partileri hakkında bilgi sahibi oldukları iddia edilebilir. Bu bilgilendirmenin parti içinde partililere verilecek eğitimlerle sağlanması partideki üyelik aktivizminde ve örgütlerin seçmene bire bir ulaşmasında daha etkili olabilir. Yeni dönemde ortaya konulan vaatlerle ilgili olarak partililerin fazla bilgi sahibi olmaması, bunun yerine iyi bir iktidar eleştirisi yapmaları CHP'nin ve liderinin sürekli medyada

iktidara yönelik eleştirileri ile yer alması, yerel düzeyde partililerin de bu şekilde bir parti ve partililik anlayışına sahip olmalarını doğurduğu söylenebilir. CHP'nin genel merkezinin yıllardır muhalefette olmasının ve genel merkezin iktidarın eleştirisine dayalı muhalefetinin yerel düzeydeki partilileri de bu şekilde dönüştürdüğü saha verilerinden ortaya çıkmaktadır.

CHP içinde CHP'nin yeni dönemlerindeki değişim söylemlerine karşı "yeni" sıfatı ile seçmenin karşısına çıkmasına parti içinden belli ölçüde karşı duruş gözlemlenmiştir. Yeni sıfatını benimsemeyen katılımcıların CHP'nin geçmişinin çok köklü olmasına bağlanabilmesi açısından değerlendirdikleri söylenebilir. Bir oranda da CHP'nin "yeni" söyleminin içini doldurmakta ve bu yeni söylemi kullanmakta çekingen davranması ile ilgili bir durum olduğu iddia edilebilir. Kılıçdaroğlu'nun bir takım yönetim değişikliklerini yavaşlatarak parti içindeki kırılmaların şiddetini azaltma çabasının da CHP'nin yerel temsilcilerinde bu şekilde de bir algının ortaya çıkmasına neden olduğu söylenebilir.

CHP'nin değişim süreçlerine bakıldığında, partide bu şekilde algılamaların ve karşı çıkışların olduğu görülecektir. İlk olarak ortanın solu politikaları ile partide bölünmeler yaşanmıştır. Daha sonraki süreçte de Ecevit'in parti içinde egemen olmaya başlaması ile bu tür karşı çıkışlar olmuştur. Son olarak da Kılıçdaroğlu'nun gelişi ile birlikte çatışan görüşler mevcuttur. Bunda etkili olan parti örgütlerinin başındaki parti liderlerinin (Baykal'ın) çok uzun süre liderlik yapmasıdır. Buna bağlı olarak da parti örgütlerini, politikalarını tek merkezden oluşturarak parti içinde kendisine bağlı bir partili taban yaratmasıdır. Nitekim bunun en bariz örneği Ecevit ve Baykal olarak değerlendirilebilir. Baykal'ın partideki yirmi yıla yakın iktidarı süresinde CHP'nin kurultay yoluyla lider değiştirmesi neredeyse imkansız görünüyordu. Buna bağlı olarak da Baykalizmi benimseyen bir CHP örgütü ve delegelik sistemi oluşturulmuştu. Baykal'ın kurmuş olduğu parti içindeki bu yapı CHP'nin yeni dönemde yeni lider ve yeni politikalar belirlemede ve değişim sürecinde lider değişimine rağmen büyük ölçüde etkili olmaktadır.

8. 3. 8. Sonuç

CHP'ye yönelik katılımcıların algılarının neler olduğunun analiz edilmeye çalışıldığı bu bölümde söylemlerde ortaya çıkan genel eğilimler şu şekilde sıralanabilir. Katılımcıların CHP'yi seçme nedenleri arasında dört farklı eğilim ortaya çıkmıştır. Bunlar aynı zamanda CHP'nin mobilizasyon kanalları olması açısından önem taşımaktadır. CHP'nin 1970'li yıllardaki lider değişimi ile ülkede etkili olan Ecevit'in faktörü katılımcıların CHP'yi seçmesinde ağırlıklı olarak sunulmaktadır. Ayrıca Ecevit ile birlikte CHP'nin sola yönelik açılımları katılımcılara göre CHP'nin kitlesel destek bulabilmesinde etkili olmuştur. İkinci olarak SHP deneyiminin CHP'nin üye devşirmesinde önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların CHP'yi seçme nedeni olarak yer verdikleri bu konu CHP'nin lider değişimi ile birlikte köklü politika değişikliklerinin de gerçekleştirildiği dönemlerdir. Bir anlamda seçimde beklenti oluşturan değişikliklerin gerçekleştirilmesinin taban oluşmasında etkili olduğu iddia edilebilir.

Katılımcıların CHP'yi seçmelerinde sunulan ikinci neden de CHP'nin sahip olduğu tarihsel mirastır. CHP'nin kurucu parti olması, Atatürk'ün partisi olması, devrimleri gerçekleştiren parti olması katılımcıların algısında önemli görülmektedir. Bu durum aynı zamanda CHP'nin değişim dönemlerindeki ortaya çıkan gerilimin de anlaşılmasını sağlayabilir. Bir yandan partiyi bu sebeplerle seçen bir taban yer alırken diğer yandan da partiden değişim talep eden bir taban bulunmaktadır. Bu iki kesim arasındaki gerilimin imkan tanıdığı ölçüde CHP'nin değişimleri gerçekleştirebildiği söylenebilir.

CHP'yi seçme nedeni olarak katılımcıların söylemlerinde ortaya çıkan diğer iki eğilim de ailenin etkisi ile birlikte oy verilebilecek başka parti görmemdir. Aileden gelen bir CHP'lilik CHP'nin üye devşirmesinde etkili olmaktadır. Toplumsallaşmanın ilk başladığı yer olan ailede siyasallaşma da başlamaktadır. Katılımcıların beşi hariç diğerleri aileden CHP'li olanlardır. Bu anlamda ailenin CHP'de önemli bir katılım kanalı olduğu ortaya çıkmaktadır. Ailesi farklı partide olup kendisi CHP'de yer almış olanların ise CHP'yi seçme nedeni CHP'nin Ecevit dönemi olarak belirtilmiştir. Bu da lider değişimi ile politika değişiminin taban devşirme açısından önemini ortaya koymaktadır. Katılımcıların CHP'yi seçme nedeni olarak sundukları kendilerine yakın başka partinin

olmaması, CHP'nin mobilizasyon kanallarının durumunu göstermesi açısından anlamlıdır.

Katılımcıların ifadelerinde yer verdikleri partiyi seçme nedenlerinin CHP'nin bugün toplumsal taban kaybetmesinde etkili olduğu iddia edilebilir. Mülakatlarda ağırlıklı olarak ortaya çıkan Ecevit dönemi ve SHP deneyimleri ile bugün arasında 30-40 yıl zaman farkı bulunmaktadır. O dönemden itibaren CHP'nin tekrar bu şekilde taban devşirebileceği, seçmenin kitlesel desteğini kazanabileceği bir değişim gerçekleşmemiştir. Mevcut tabanı üzerinden CHP'nin siyaset sahnesindeki varlığını sürdürdüğü iddia edilebilir. CHP'yi seçme nedeni olarak sunulan CHP'nin tarihsel mirası CHP'nin değişmesinde en büyük engel olarak görülmektedir. Partideki değişimin önünü tıkayan bir engel olarak değerlendirilmektedir. Ancak CHP'yi bu nedenle de seçenlerin olduğu araştırma verilerinden ortaya çıkmaktadır. Bu durumun CHP'nin tarihsel mirasını sürekli ön planda tutmasına neden olduğu söylenebilir.

CHP'nin taban desteği sağlamasında etkili olan faktörler arasında gençlere yönelik mobilizasyon kanalları araştırma süresince ortaya çıkmamıştır. CHP'nin sahip olduğu bu seçmen profili bir kuşak üzerinden siyasetini devam ettirdiği yönünde değerlendirmeye yapmaya olanak sağlamaktadır. Özellikle "kerhen" CHP'de olanların varlığı bu iddiayı desteklemektedir. Yeni katılımlara açık olmayan bir mobilizasyon sürecinin CHP'nin bir özelliği olduğu iddia edilebilir.

Katılımcılar içinde partiden ayrılanların ortaya sürmüş olduğu nedenler CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin önemli boyutunu oluşturmaktadır. Bir dönem parti içinde yer almış aktivistlerin partiden ayrılma nedenleri arasında Baykal dönemi uygulanan politikalar, ülke gündeminin uzağında yer alan cumhuriyet, laiklik söylemleri, Kürt sorununa CHP'nin yaklaşımı sıralanmaktadır. Daha çok Baykal dönemi eleştirisi üzerinden ortaya konulan bu gerekçeler aynı zamanda CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri olarak değerlendirilebilir. Partiden ayrılma nedeni olarak sunulan Baykal faktörü, yeni lider değişiminde de parti politikalarında bir değişiklik olmadığı müddetçe farklı bir özellik göstermeyeceği iddia edilebilir.

CHP ile tek parti dönemi uygulamalarının bugün siyasetin gündeminde yer almasına yönelik katılımcıların bu dönemi değerlendirmelerinde farklı eğilimler ortaya

çıkılmaktadır. Özellikle ordu ile CHP'nin birlikte hareket ettiği yönündeki iddialara karşı katılımcılar, ordunun öncelikleri ile CHP'nin önceliklerinin benzer olmasından dolayı bu şekilde bir tablo ortaya çıktığını vurgulamaktadırlar. Bu aynı zamanda CHP'nin devleti önceleyen politikalarını da meşrulaştırma söylemi olarak da değerlendirilebilir. Tek parti döneminde uygulanan politikalar ile ilgili o dönemin şartlarının bu politikaları uygulama zorunluluğu ilişkisi ön plana çıkmaktadır. İktidarın kurgusu olarak da değerlendirilen tek parti dönemi uygulamaları geçmişe çok fazla bakmanın anlamı da olmadığı yönünde eleştirilmektedir. Katılımcıların tek parti dönemi uygulamaları ile ilgili farklı eğilimler ortaya koymalarına rağmen CHP'nin bugünkü algısında etkili olmadığına ağırlıklı algı olduğu söylenebilir.

CHP'den beklentinin yüksek olması katılımcıların söylemlerinden elde edilen bir diğer sonuçtur. CHP'nin gerek iktidara geldiğinde gerekse muhalefette seçmenin beklentilerini yerine getirmesi katılımcıların ifadelerinde ortaya çıkmaktadır. CHP'ye yüklenen bu beklenti seçmenin hayal kırıklığı yaşamaması ile sonuçlanmaktadır. Ayrıca Kürt sorunu konusunda CHP'nin belirsiz politikalar izlemesi bir dönem partiyi desteklemiş olan Kürt seçimde hayal kırıklığı yaratmaktadır. Katılımcıların CHP'den beklentisinin yüksek olmasının nedeni olarak CHP'nin sahip olduğu mirası ve idealler üzerinden siyaset yapması olduğu gözlemlenmiştir. Tarihsel olarak yeni bir düzenin kurucusu olduğunu iddia etmesi, insanlığa bir takım sosyal devlet politikaları çerçevesinde felsefi olarak "daha adil" bir yaşam vaat etmesinin seçimde CHP'den yüksek beklenti oluşmasına neden olduğu söylenebilir.

Yeni dönemle ilgili olarak bir umut ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Ancak yeni döneme ilişkin katılımcıların değerlendirmeleri farklılık göstermektedir. Yeni dönemde bir umut oluşmakla birlikte, CHP'nin "yeni" sıfatı ile anılması katılımcıların bir kısmında rahatsızlık uyandırmaktadır. Lider de değişse değişen çok fazla bir şey olmayacağı yönünde bir eğilim de mülakatlarda ortaya çıkmıştır. Yeni dönemle ilgili olarak yapılan bu değerlendirmelerin "bir ölçüde" parti yerel örgütlerinde Baykal'ın etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca partide yirmi yıl süren Baykal liderliğinde örgütlerin de bu yönde oluşturulduğu düşünülürse yeni dönemle ilgili farklı değerlendirmelerin ortaya çıkması anlaşılabilir.

8. 4. CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Toplumsal Taban Kaybetmesinin Nedenleri

8. 4. 1. Giriş

CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerinin neler olduğu araştırmanın ana sorusunu oluşturmaktadır. Tezin ana sorusunun cevabının doğrudan sorulduğu sorulara verilen cevaplardan ortaya çıkan genel eğilimler bu bölümün konusunu oluşturmaktadır. Mülakatlarda elde edilen cevaplar analiz edilirken CHP'nin toplumsal taban kaybetmesi ile ilgili konular başlıklar halinde ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. CHP'nin toplumsal taban kaybetmesi ile ilgili katılımcıların söylemlerinde yer verdikleri konular en çok tekrar edenden en az tekrar edene doğru bu bölümde ele alınacaktır.

CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri ile ilgili katılımcılardan elde edilen verilen bu bölümde tartışılmaktadır. Bir dönem önemli oranda seçmen desteği bulduğu Kürt seçmenden CHP'nin bugün destek bulamamasını nedenleri şu konular etrafında toplanmaktadır: parti örgütlerinin işlevsizleşmesi, seçmenin "terk edilmişlik" algısı, Kürt seçmenin sorunlarından uzaklaşılması, aday belirleme sürecinde genel merkezin belirleyici olması, merkez sağ partilerin çöküş süreci ile birlikte seçmenin alternatifsiz kalması, CHP'nin izlemiş olduğu ulusalcı politikaları, Kürt etnisitesine bağlı bir siyasal partinin kurulması, CHP'ye seçmenin güvenmemesi, din konularıdır.

CHP'nin toplumsal taban kaybetmesi nedenleri arasında katılımcılardaki algılar belirtilen konular başlıklar halinde tartışılacaktır. İlk olarak katılımcıların CHP'nin toplumsal taban kaybetmesi ile ilgili verdikleri nedenlerin bir tablosu oluşturularak en çok tekrar eden neden çıkarılmıştır. Daha sonra katılımcıların söylemlerinden çıkarılan eğilimler belirtilen konular altında analiz edilmiştir.

8. 4. 2. CHP'nin Toplumsal Taban Kaybetme Nedenleri (Sayısal Veriler)

Katılımcılar CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri arasında CHP'nin bölge sorunlarına duyarsızlaşmasını ve bu sorunlara yönelik politika üretmemesini, partideki ulusalcılaşma adı altındaki milliyetçileşmeyi, parti örgütlerinin yeterince işlevsel olmamasını, parti tarafından Kürt seçmenin gözden çıkarılması, partiye yönelik Kürt seçmende güven kalmamasını, kutuplaşma çerçevesinde CHP'nin belli oranda güç

gösterememesine de bağlı olarak varlık gösteremediğini, aday belirleme süreçlerinde izlenen genel merkez politikalarının olumsuz etkisini, Kürt etnisitesi üzerinden siyaset yapan bir partinin ortaya çıkmasını ve son olarak din konusunda CHP'ye yönelik halkta oluşmuş olan antipatiyi göstermektedirler.

Tablo 43: CHP'nin Toplumsal Taban Kaybetmesinin Nedenleri

	Örgütleri n İşlevselli ğini Yitirmesi	Gözden Çıkarma	Duyarsızl aşma/ Politika Üretmeme	Aday Belirlem e Süreci	Kutupla şma	CHP'nin Ulusalçı Söylemleri	HEP'in Kurulması	Güven Yokluğu	Din
Mardin	17	11	7	6	7	5	11	6	5
Diyarbakır	10	14	12	9	7	7	6	4	1
Gaziantep	15	15	16	10	9	11	5	8	2
Toplam	42	40	35	25	23	23	22	18	8

Kaynak: Tablo Saha Araştırması Verilerinden Elde Edilmiştir.

Kürt etnisitesi üzerinden siyaset yapan bir partinin kurulduğu için partinin bölgeden oy alamadığı yönündeki bir değerlendirmenin yanlış olacağı üç katılımcı tarafından dile getirilmiştir. Bu tür bir parti kurulmasa da Kürt seçmenin CHP'yi tercih etmeyeceği yönünde bir değerlendirme söz konusudur. Bu bir anlamda CHP'nin kendi yapısından ve özelliklerinden kaynaklı bir nedeni ortaya çıkarmaktadır.

Katılımcıların CHP'nin toplumsal taban kaybetmesi ile ilgili olarak sıraladıkları nedenler arasında da bu tür bir partinin kurulmuş olması daha sonraki sıralarda gelmektedir. CHP'nin toplumsal taban kaybetmesi ile ilgili nedenler arasında ilk sıralarda CHP'nin güneydoğu illerini gözden çıkarması, örgütlerin yeterince çalışmaması, CHP'nin bölge insanının sorunlarına duyarsızlaşması ve bunlara yönelik politika üretmemesi gösterilmektedir.

Geleneksel hale gelmiş olan din konusu ise son sırada yer almaktadır. Ancak bunun da katılımcılar tarafından dile getirilmesi seçmen tabanında bu konuda da az da olsa bir duyarlılığın söz konusu olduğunu göstermektedir.

Siyasal partilerle ilgili olarak partilerin seçmen desteği kazanmasında önemli ölçüde etkili olan faktörlerin başında partilerin seçmenin çözüm bekleyen sorunlarına

yönelik çözüm yolları üretmeleri partinin örgütlerinden beklenmektedir. Ayrıca parti ile aidiyetleri yüksek olan üyelerin partide yer alması ve aktif olarak çalışmalar yapmaları partinin yerel düzeyde seçmen tabanı oluşturabilmesinde etkili faktörler arasında yerini korumaktadır. Her ne kadar teknoloji yoğun seçim kampanyalarının parti örgüt ve üyelik yapılanmasından daha etkili bir süreç olduğu iddia edilmiş olsa bile siyasal partilerin varlıklarını sürdürmelerinde ihtiyaç duydukları temel unsurun örgüt ve üyelik olduğu araştırma bulgularından ortaya çıkmaktadır.

Siyasette hala etkili olan yüz yüze iletişim, kendinden olan yerel siyasal aktörlerin ikna süreçleri seçmenleri siyasi partiyi desteklemekte önemini korumaktadır. Bununla birlikte CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinde toplumsal taban kaybetmesinde CHP'nin ülkedeki etnik milliyetçilik üzerinden işleyen kamplaşmanın etkisi ile birlikte bölge seçmenini gözden çıkarması etkili olmaktadır. Bir siyasal partinin belli bölgedeki seçmeni gözden çıkarması bir anlamda bu seçmen coğrafyasını tamamen rakip siyasal kurumlara terk etmesi anlamına gelmektedir. Bölgedeki seçmenin sorunlarına yönelik bir siyasetin de ortaya konulmaması CHP'nin toplumsal taban kaybetmesini önemli ölçüde arttırmaktadır. Bir de bölgedeki sorunları göz ardı eden bir siyaset anlayışı olarak değerlendirilen ulusalcı perspektifin de etkisi olduğu iddia edilebilir.

Tüm bunlarla birlikte ülkedeki etnik temel üzerinden oluşmaya başlayan milliyetçi söylemle birlikte ülkenin diğer illerinden oy kaybetme korkusu da CHP'nin bölgedeki seçmeni gözden çıkarmasında önemli ölçüde etkili olmaktadır. Ancak Kürt seçmen sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yer almamaktadır. Ülkenin tüm illerinde Kürt seçmenin varlığı söz konusudur.

CHP'nin Güneydoğudaki seçmeni kendi kaderine terk etmesi genel anlamı ile sadece bölgedeki Kürtlerden değil ülkenin diğer tüm illerinde yaşayan Kürtlerden oy almama sonucunu doğurmaktadır. Bir yandan Batı'daki Türk seçmen tabanını kaçırma korkusu ile siyaset yaparken diğer yandan da ülkenin kurucu partisi iddiasında olan bir siyasal parti ülkenin sınırlı bir bölgesine sıkışıp kalmaktadır.

CHP merkezinde bu şekilde bir anlayışın oluşmasında büyük ölçüde etkili olan 1980'li yıllardan itibaren ortaya çıkan PKK terörü ile ülkede yükselmeye başlayan Türk

milliyetçiliğinin siyasette belirleyici hale gelmesidir. Bununla birlikte CHP'nin bölge seçmenini gözden çıkarmasında etkili olan bir diğer faktör de CHP'nin devamı olan SHP'nin 1991 milletvekili seçimlerinde HEP ile yapmış olduğu seçim ittifakının partiye olumsuz yansımalarıdır. 1991 yılındaki seçimlerde yapılmış olan seçim ittifakından sonra mecliste yaşanan tablo parti tabanında bir kırgınlık ortaya çıkarmıştır. CHP'nin maruz kaldığı suçlamalar karşısında Kürt seçmeni rahatlıkla gözden çıkarılabilmektedir. Bu suçlamalar aynı zamanda da Kürt olmayan partililerin milliyetçileşmesinde büyük ölçüde etkili olmuştur. Ülke siyasetinde belirleyici hale gelmeye bağlayan milliyetçi çizgi ile birlikte yaşanan deneyim kolayca sosyal demokratlık iddiasında olan CHP'yi milliyetçi alana savurabilmiştir.

8. 4. 3. Parti Örgütlerinin İşlevsizleşmesi

Siyasal partilerin seçmene ulaşmadaki kurumsal yapılarından önemli olan parti örgütleridir. Siyasal partiler sahip oldukları örgütleri sayesinde seçmene ulaşırlar. Bir siyasal partinin seçmene ulaşmasındaki önemli kanallardan birisi olan partinin örgütlenmeleri taban oluşturması için gerekli olan seçmen desteğini sağlamada etkili bir yapıdır.

Bu nedenle siyasi partilerin ayırt edici özellikleri arasında yer alan sürekli ve istikrarlı bir örgüt (Kotil 1983: 2000; Türköne, 2010: 254) siyasal partilerin seçmen desteğini kazanabilmeleri açısından önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Siyasal partinin başarısı genel merkezin oluşturduğu genel politikalarla ve parti programı ile birlikte örgütün bu genel doğruları yaşamın her alanında pratiğe aktarması ve örgütün genel durumlara karşı özel tavır ve özel eylemlerle ortaya koymasına bağlıdır (Cem, 2011b: 101).

Bir yandan politika üretmeme diğer yandan da örgütlenmelerin eksik kalması CHP'nin seçmene ulaşmasında olumsuz etkilerden birisi olmaktadır. CHP'nin özel olarak Güneydoğu illerinde örgütlerinin işlevsiz kalması bir açıdan da bölge seçmeninin sorunlarına yönelik politikalarının olmamasına da bağlanabilir. Örgüt içinde yer alan partililer seçmeni ikna için seçmenin sorunlarına yönelik bir parti söylemi ile gitmeleri gerekmektedir. Böyle bir çözüm önerisi olmayınca da örgütün çalışmasının önü tıkanmaktadır. CHP'nin bu durumu görüşmecilerin ifadelerine şu şekilde yansımaktadır:

Biz CHP olarak yirmi yıldır bölgeye gitmemişiz. Bir kere olsun bölgedeki illere vekillerimiz gitmemiş. Hakkari'ye yirmi yıl sonra ilk giden vekil benim. AKP'nin tabelası var sadece. Vali, kaymakam, makamından çıkmamış. BDP'den başka bir olgu yok, vatandaşa kime oy verecek bu durumda, tabii ki BDP'ye oy verecek (G. 14).

Maalesef bizim şehrimizde etrafımızda ilçelerde CHP yeteri kadar çalışma yapmadı. Bunu üzümlere söylüyorum, ilçelerimizde örgütler ihmal edildi, örgütler yeteri kadar çalışmadı, buradaki oy kaybımızın bir nedeni de budur (G. 47).

CHP'nin bölgedeki örgütlerinin ihmal edildiği, örgütlerin aktif olmadığı yönünde katılımcıların ifadesi yer almaktadır. Bu konu kırk iki görüşmeci tarafından en fazla tekrar edilen neden olmaktadır. Bununla birlikte örgütlerde çalışan partililerin seçmene gitmek için ellerindeki en önemli araç olan seçmenin sorunlarına yönelik çözüm önerilerinin olmasının önemi başka bir katılımcı tarafından ifade edilmektedir. Bu anlamda bir siyasal partinin sadece yerel düzeyde parti örgütlerinin bulunması seçmenleri partiye çekmek için yeterli olmamaktadır. Bundan ziyade genel merkezin belirlemiş olduğu seçmenlerin sorunlarına yönelik çözüm politikalarının yerel düzeydeki parti temsilcilerinin seçmene ulaştırabilmeleri gerekmektedir.

Bölge geçenlerde CHP'ye oy veriyordu. O zaman da dindardı. Demek ki bir şey söyleyeceksin, bunlara bir şey söylemek gerek. Kürt vatandaşa senin sorunun var, ben bu sorununun farkındayım, sen haklısın, ben bunu çözeceğim. Bana inan, güven. Ve inandıracaksın. Öyle çözeceğim demekle olmuyor, bir proje sunacaksın, diyeceksin ha böyle böyle böyle ben şunu tespit ettim. Senin sorunların şu, ben çözeceğim, bana inan. İnandırırsan alırsın oyu, hiç şüphesiz. Kürt seçmen ne kadar dindarsa buna da açık (G.1).

Görüşlerine yer verilen katılımcı CHP'nin bölgede taban bulamamasının nedenlerini bölge seçmenine yönelik politikasının olmamasına bağlarken aynı zamanda bir dönem CHP'yi destekleme nedenini de ortaya koymaktadır. Bir anlamda CHP'nin bölgedeki vatandaşa yönelik belirlediği politik duruşunun olmaması seçmenin tercihlerinin partiden uzaklaşmasına yol açmaktadır.

CHP'nin örgütlerinin çalışmalarının süreklilik kazanması da bir anlamda bölgedeki seçmenin sorunlarına yönelik politikalarının olması ile mümkündür. Ancak katılımcıların da ifadelerinde yer verdiği ve CHP'nin yaklaşık yirmi yıldır bölgeyi kendi kaderi ile başbaşa bırakan tavrı bölge seçmeninden uzaklaşmasının temelinde yer almaktadır.

Örgütün içini dolduran üyelik ve delegelik sisteminin aşağıdan yukarıya değil yukarıdan aşağıya olması aynı zamanda parti içindeki liderin otoritesini güçlendirirken partinin yerel örgütlerinin aktif çalışmasının da önünde bir engel oluşturmaktadır. Partinin üyelik yapılanması aşağıdan yukarıya doğru gerçekleştiği durumlarda parti genel merkezinin yereldeki seçmenlerin sorunları üzerinde daha geçerli politikalar ortaya koyması beklenebilir. Bu anlamda genel olarak ülkenin tüm illerinde benzer örgütlenme modeli partinin seçmenle birebir ilişki kurmasını engellerken bölgesel düzeydeki sorunlardan uzaklaşmasına da neden olmaktadır. CHP'nin yapısındaki bu durum Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yeterince seçmen desteği bulamaması sebepleri arasında en çok tekrar eden nedeni oluşturmaktadır. Bununla birlikte ikinci neden olarak gösterilen bölge seçmenini CHP'nin terk etmiş olduğu yönündeki görüşler de kırk kez tekrar etmektedir. Görüşme yaptığımız grup içerisinde bölge olarak CHP'nin politikalarının seçmende terk edilmişlik duygusu yarattığı dile getirilmiştir.

8. 4. 4. "Terk Edilmişlik" Algısı⁸⁷

CHP içinde çok partili siyasetin kurulmasından itibaren Kürt seçmen temsil edilmiştir. 1950'den itibaren CHP Kürt seçmenden önemli oranda destek bulabilmiştir. 1970'li yıllarda ise CHP'nin Kürt seçmenden bulmuş olduğu destek en yüksek orandadır. 1980 darbesi ile birlikte tüm siyasi partiler kapatılınca Kürt seçmen 1983 seçimlerinde büyük oranda HP'ye yönelik oy tercihinde bulunurken SODEP ile HP'nin birleşmesinden sonra SHP önemli ölçüde Kürt seçmenden oy almıştır. 1989 Paris Kürt Konferansı ile SHP içinden bu konferansa katılan milletvekillerinin ihracı ile birlikte Kürt seçmenle ülkenin merkez sol siyaseti arasında bir kırılma yaşanmıştır.

Bu sürecin devamında HEP adı altında partileşen ve başını SHP'den ihraç edilen milletvekillerinin oluşturduğu siyasi parti Kürt seçmeni önemli ölçüde temsil etme gücünde olduğunu göstermiştir. 1991 seçimlerinde SHP ile HEP'in yapmış olduğu seçim ittifakı ile devam eden birliktelik olaylı yemin töreninden sonra kopma noktasına gelmiştir. Kürt seçmenle ülkenin merkez solu arasındaki temel kopma noktasını da bu seçim ittifakı oluşturmaktadır. Seçim ittifakı ile güçlenme bekleyen SHP, ülke

---

⁸⁷ "Terk edilmişlik" duygusu birey açısından yüksek düzeyde hayal kırıklığı ve güven duygusu zedelenmesi olarak ortaya çıkmaktadır.

siyasetinin genel durumuna da bağılı olarak bu ittifaktan sandıkta oy kaybederek çıkmıştır. Ülkenin batısındaki seçmen bu ittifaka tepki göstererek SHP'yi tercih etmemiştir. Bu her iki kesim için de bir kopuşun başlangıcını oluşturmuştur.

Ülkenin batısında yaşayan seçmenlerin milliyetçi hassasiyetleri ile bu birlikteliğe tepki göstermesi SHP'nin hızlı bir şekilde Kürt seçmenden uzaklaşması sonucunu doğurmuştur. Bu süreçten sonra da SHP içinde Kürt seçmenden uzaklaşarak ülkenin diğer kesimlerindeki tabanının muhafaza etme eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu süreçle birlikte partinin Kürt seçmenin yaşadığı bölgelerden oy alması da olur anlayışı ile politika üretme sürecinin başladığı söylenebilir. Daha sonra CHP'nin kurulması ve SHP ile CHP'nin birleşmesi ile daha da güçlenen bu algı parti politikalarının Kürt seçmenin sorunlarından uzak bir şekilde oluşturulmasına neden olmuştur.

Genel hatları ile değinilen bu siyasi tabloya göre CHP'nin bölgede taban bulamamasının nedenleri arasında bölgeyi, Kürt seçmeni gözden çıkardığı yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştır. Katılımcıların CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedeni olarak dile getirdikleri bu konuda CHP'nin özellikle 1980 sonrasında Kürt seçmenin yaşadığı sorunlar karşısında bir çözüm önerisi sunmaması, Kürt seçmenin yanında yer almaması vurgulanmaktadır. Ayrıca 1990'lı yıllarda bölgede yaşanan şiddet olaylarının en üst düzeye çıkması karşısında CHP'nin devleti önceleyen söylemlere sahip olması da katılımcıların yer verdiği görüşler arasındadır. Farklı katılımcılar da bu yönde görüşler belirterek CHP'nin bu politikasının Kürt seçmende hayal kırıklığı yaşanmasına neden olduğunu doğrulamaktadır. Katılımcılar bölgede yaşanan sorunların parti tarafından dile getirilmemesini ve bölge seçmenini sorunları ile baş başa bırakmasını CHP'nin bugün taban bulamamasının nedenleri arasında göstermektedir. Bu durum kırk katılımcı tarafından CHP'nin toplumsal taban kaybetmesiyle ilgili ileri sürdükleri en fazla tekrar edilen iki nedenden birisidir.

Siyasal partiler iktidarı demokratik yollardan ele geçirmek için halkın oyunu almaya yönelirler ve bunu alabilmek için de halkın çıkarlarını temsil etmek durumundadırlar (Ware, 1996: 2-3-4; Delibaş; Yiğit, 2005: 206; Kotil 1983: 2000; Türköne, 2010: 254). CHP'nin de bölge seçmenine yönelik yaşanan süreçle de bağlantılı olarak uzaklaşması CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri arasında sunulmaktadır. Katılımcılardaki algı CHP'nin sadece uzaklaşmakla kalmayıp tamamen

yok sayma eğiliminde olduğu yönündedir. CHP politikalarının da bölge seçmeninden uzaklaşmasına bağlı olarak CHP'nin ülkenin güneydoğusundan oy desteği gittikçe düşmüştür. Bir anlamda işlevsel örgütleri ve partiye inanmış üyelerinin olmaması CHP'nin bölgeden neredeyse tamamen uzaklaşması sonucunu doğurmuştur.

CHP gerçekten, otuz yıl yirmi yıl bölgeyi savaşı ile kirliliği ile baş başına bıraktı. Hiçbirşeyi ile ilgilenmedi. Fırat'ın ötesine, Sivas'ın ötesine set çekildi. 1990'lı yılların başından itibaren bu kirli savaşın başlangıcından itibaren bu halklar arasındaki bu ayrışmada da CHP hiçbir görev almadı. Yani burayı sildi yani, hakikaten sildi yani. Türkiye'de Fırat'ın ötesini kesinlikle ben görmüyorum, bilmiyorum oradan da CHP'ye oy gelmesin anlayışına girdi. Başı boş bıraktı CHP bölge insanını. Sonucu da bu şekilde oldu (G. 7).

CHP'nin Fırat'ın doğusundaki seçmeni görmezden geldiği ve buna bağlı olarak da tabanını gün geçtikçe yitirdiği katılımcıların ifadelerinden ortaya çıkmaktadır. Ülke siyasetinin milliyetçileşmesine de bağlı olarak CHP'nin Kürt seçmeni gözden çıkarması katılımcılar arasında da toplumsal taban kaybetme nedenleri arasında ikinci sırada yer almaktadır (Bk. Tablo 43).

Kürt sorunu ve demokratikleşmede çok fazla bir riske girmedi. İşi oluruna bıraktı. Şimdi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde oy alsak da almasak da anlayışı hakim oldu. Alsak da olur almasak da olur, nasıl olsa barajı geçiyoruz, bizim iktidar gibi amacımız olmaz diye düşündüler (G. 27).

CHP'nin Kürt seçmenden gelecek olan oyu gözden çıkarmasında etkili olan bir diğer önemli faktör de 1991 yılında SHP'nin HEP ile yapmış olduğu seçim ittifakı olduğu söylenebilir. Bu seçim ittifakı ile SHP Batı illerindeki seçmenlerinden büyük tepki almıştı. Bu kırılma ile birlikte de SHP'nin özellikle CHP ile birleşmesinden sonra Kürt seçmen partinin odağından uzaklaşmıştır. Batı illerindeki seçmeni partiden koparmamak, partide tutabilmek adına Fırat'ın doğusunun görmezden gelinmesi partinin Güneydoğu illerindeki bugünkü durumunun nedenlerinden birisini oluşturmaktadır.

Bölge olarak Kürt halkı yıllarca CHP'yi sahiplendi. Ama kirli savaşın içinde yalnız bıraktı insanları. Bizi her şeyle baş başa bıraktı bölgede. Bir insan ile yola çıktığımızda insanı yarı yolda bırakırsanız bu ihanettir. Ben kendim yaşadım o sıkıntıları. Ben genel merkezi belki bin sefer aradım. Ben genel merkeze gittim sorunları anlatmaya, affedersiniz yalaka, riyakar insanlar dolmuş oraya hepsi yalakalık peşinde, Güneydoğu'da ne oluyor ne bitiyor hiç umurlarında değil. Az olsun benim olsun düşüncesi hakim olmuş (G. 7).

Bu son CHP yönetimi böyle bir temayül gösterme içinde ama henüz ne kadar şey gösterdiği, ne gösterdiği veya yaklaşacağı belli değil. Çünkü bir taraftan yaklaşımlar ona puan kazandırırken, başka taraflardan oy kaybını göze alabilir mi

alamaz mı bir de o sorun var. Çünkü biz bunla çok karşılaştık, 1991 HEP-SHP ittifakında Batı'da SHP'nin çok oy kaybettiğini, aleyhinde çok propagandalar yapıldığını gördük yani, yaşadık bunları (G. 31).

Kürt seçimde CHP'ye yönelik bir tepki söz konusudur. Saha çalışması sırasında gerek hala partide aktif görevde olan gerekse de partiden ayrılmış olan katılımcılardan bu gözlem ortaya çıkmaktadır. Bir dönem CHP içinde yer almış olan katılımcılar CHP içinde aradıklarını bulamamış olma tecrübesi sonucu ile CHP karşı bir tavır içindedirler. Bunun da nedeni önemli ölçüde özellikle 1970'li yıllarda ve 1980 sonrasında ise SHP deneyiminde partiye destek veren seçmenlerin ortada kalmış olmasıdır. 1991 yılında yaşanan olaylarla birlikte CHP'nin tekrar Kürt seçmene siyaseti içinde yer vermemesi CHP'ye yönelik tepkinin bir nedeni olarak gözlenmektedir.

Hilton'da viskiyi ya da şarabı yudumlayıp Zap suyuna ağıt yakmamakla mümkün, yirmi yıldır bölgeye selam vermekle mümkün. CHP belli kesimler tarafından bir eleştiriye maruz kaldı, haklı bir eleştiriydi. Sayın başbakan söyledi, onun sözüne destek anlamında değil ama doğru bir şeydi, on beş yıl yirmi yıl Sivas'ın ötesine geçemedik. Ülkenin büyük bir sorunu, otuz yıldır savaş oluyor, Beş yüz-altı yüz milyar bütçeli bir çatışma, kırk-elli bin insan ölüyor ve biz bu konuda iktidara alternatif bir parti, bir ülke düşünün, ülkenin bir kısmında savaş var, 500-600 milyar dolar bütçe, elli-altmış bin ölü ve buraya ile ilgili söylediğin tek bir laf yok. Hal böyle iken sizin o bölgede oy alma şansınız var mı? Mümkün değil. Biz orayı görmüyoruz yıllardır (G. 15).

CHP 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren ülkede oluşmaya başlayan sol hareketleri önemli ölçüde kendi kurumsal bünyesinde temsil etmeye başlamıştı. Kürt seçimde siyasallaştığı ölçüde sol hareketler içinde yer almıştı. 1970'li yıllarda ülkedeki MC hükümet deneyimlerinin de etkisi ile daha da kuvvetlenen bu temsil etme yetisi 1980 darbesine kadar devam etmiştir. 1980 darbesi ile genel olarak siyasete yönelik özelde de sola yönelik yapılan yasal düzenlemeler ile toplumsal alandaki kurumsal bütünlüklerin siyasal partilerle organik ilişki içine girebilmesinin önüne büyük ölçüde bir set çekilmişti. Bu dönemden sonra ise sol hareketler içinde yer alan Kürt seçmenin siyasal tercihi büyük ölçüde SHP'de toplanmıştır.

Paris Kürt konferansına katılan sekiz milletvekilinin ihraç süreci milletvekillerinin istifası ile sonuçlanınca (Zürcher, 2010: 457; Güney, 2002: 124), partinin bölge seçmenini büyük ölçüde gözden çıkarma süreci ortaya çıkmıştır. Özellikle CHP ile birleşmeden sonra CHP'nin Kürt seçmenden uzaklaşması büyük ölçüde bu şekilde sonuçlanmıştır. Batı illerindeki seçmenin oylarını kaybetme korkusu

da bu sürece eklenince büsbütün CHP'nin Kürt seçmeni gözden çıkardığı söylenebilir. Bu tablo içinde CHP'nin örgütleri ve aktif üyeleri etkisiz kalarak partinin toplumsal tabanını büyük ölçüde kaybetmesi ile şekillenmiştir.

8. 4. 5. CHP'nin Kürt Seçmenin Sorunlarından Uzaklaşması

CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerine yönelik katılımcıların algıları CHP'nin bölge seçmenin sorunlarına duyarsızlaştığı ve duyarsızlaştığı ölçüde de sorunlarına yönelik politika üretmediği yönündedir. Siyasal partilerin seçmen desteğini sağlamada önemli ölçüde etkili olan faktörlerden birisi seçmenin sorunlarına yönelik çözüm önerileri sunmasıdır. Seçmenin sorunlarını dile getirmeyen bir siyasal partinin ise seçmenden destek bulması ve taban oluşturması mümkün görünmemektedir.

Siyasal partiler seçmen karşısına seçmenin sorunlarına yönelik iktidar olduklarında getirecek oldukları çözüm projeleri ile çıkmak durumundadırlar. Bir siyasal partinin en temel amacı olan iktidarı demokratik yollardan ele geçirmektir (Giddens, 1997: 344; Kışlalı, 2010: 261; Duverger, 1993). Yapılan vurgularda siyasal partilerin iktidar demokratik yollardan ele geçirme amacıyla halkın desteğini sağlamak temel etkidir. Bir siyasal partinin halkın desteğini sağlamak adına halkın sorunlarına çözüm önerisi ile gelmesi partinin seçmen desteğini sağlayabilmesinde önemlidir.

Bölge illerinde yaklaşık otuz yıldır son derece etkili hale gelmiş olan bir Kürt sorunu bulunmaktadır. Bu sorun "Güneydoğu Sorunu", "Terör sorunu", "bölgesel farklılık sorunu" (Erkan, 2005) adları altında dile getirilmiş olsa da bölgede bir sorun olduğu ortadadır. Bu sorunun çözümü için CHP'nin yaklaşımı ise "etnik körlük" çerçevesinde şekillenmektedir (Tosun, 2012). Bu çerçevede ortaya çıkan çözüm önerileri de yine olaya ulusal bütünlük içinde bakan, devletçi perspektifi önceleyen söylemler olmaktadır. Özellikle çözümün ekonomiden geçtiği yönünde parti tarafından yapılan vurgu da CHP'nin bölgeye yönelik yazmış olduğu raporlarda yer almaktadır (Karakaş, 2010; CHP Güneydoğu Raporu, 2011, CHP Seçim Bildirgesi, 2011). Sorunun çözümü ekonomik temelli görüldüğünden dolayı da bölgedeki sorun yıllarca feodalite, ağalık, şeyhlik kurumları üzerinden değerlendirilmiştir Feodal yapının ve ekonomik

sömürünün ortadan kalkması ile Doğu sorunun da çözüleceği beklentisi dile getirilmiştir (Heper, 2010: 233; Güney, 2002: 122; Aybars, 1988).

Katılımcılar arasında CHP'nin bölge seçmeninin sorunlarına yönelik projeler ortaya koymadığı gibi sorunun feodal kurumlar nedeniyle var olduğu yönünde de algılar mevcuttur. Katılımcılar bir yandan Kürt seçmenin bir takım kültürel talepleri olduğunu ve CHP'nin etnik körlüğü nedeniyle bunları görmezden geldiği yönünde söylemler ortaya koyarken katılımcıların bazıları da sorunun "klasik" CHP anlayışı ile ekonomik nedenlerden kaynaklandığını ileri sürmeleri dikkat çekmektedir.

Kürt meselesine iyi bakması gerekiyor. O yöreyi iyi tahlil etmesi gerekiyor. İnkâr edilmemeli insanlar. Oralarda sol umuttu. Solcular da gittiler ağalarla, şeyhlerle ittifaka girdiler. Bir partinin militan gücü olması lazım. CHP'nin şu anda böyle bir gücü yok. Göğsünü kimse siper etmez.(G. 4).

Baykal döneminin milliyetçileşmesinde etkili oldu. Baykal dönemi bizim milliyetçiliği, ulusalcılığı aşırı savunduğumuz dönemlerdi. Kürt sorunu yoktur dediğimiz dönemler oldu. Rapor hazırlıyorsun, Kürt sorunu yoktur diyorsun yani. Çok yanlış politikaydı, doğru politika değildi. Bu da bizi yıprattı, buralara getirdi. (G. 6).

Katılımcılar özellikle Kürt seçmene yönelik bu dönemde CHP'nin neredeyse inkar politikası içine girdiğini ifade etmektedirler. Kürt vatandaşa yönelik devletin kurucu felsefesi içinde de yer alan asimilasyon politikaları (Çağaptay, 2009: 166) Baykal'lı CHP'nin bir özelliği olarak algılanmaktadır. Parti kurultaylarında liderin konuşmaları sürekli CHP'nin kuruluşunu, ülkedeki devrimlerin gerçekleştirilmesindeki rolüne vurgu yaparken CHP'nin bugünü hakkında hiçbir konuya dokunulmamıştır (Bila, 2008: 394). Baykal'ın gündeminde özellikle Kürt seçmenden CHP'nin oy alamadığı yönünde bir konuşma ortaya çıkmamıştır. Bununla birlikte CHP'nin kurultaylarında Güneydoğu illerinden CHP'nin neden oy alamadığı ifade dahi edilmemiştir. Çünkü parti kurultayları liderin partideki egemenliğini tescil etme işlevini yerine getiriyordu (Tuncer, 2004: 165-166). CHP'nin politikalarını da liderliği ele geçirme ve elde tutmak için güç mücadelesi oluşturmuştur (Ayata, 2002: 109-110). Tam tersine siyasi partilerin kurultayları bir siyasal parti açısından partilerin politikalarının ve yaklaşımlarının ortaya konulduğu yerlerdir. Parti kurultaylarında toplumsal beklentiler ve parti tabanının parti politikalarından beklentileri kurultaylarda parti merkez karar kollarına aktarılmaktadır (G. Kaya, 2009: 152). Ancak CHP'de kurultaylar bu amaçla toplanmadığı gibi bir de

Güneydoğu illerindeki örgütleri ihmal edildiğinden dolayı partiye bu bölgelerdeki vatandaşın seçmenini iletecek kanallar da ortadan kalkmıştır.

CHP'nin bölge illerindeki kurumsal yetersizliğine bağlı olarak da ortaya çıkan Kürt seçmenin sorunlarını tespit etmekten uzak olması aynı zamanda bölge seçmeninin sorunlarını dile getirmesinde de önemli ölçüde olumsuz etki yapmaktadır. Katılımcılar arasında da CHP'nin toplumsal taban kaybetmesi ile ilgili olarak bu yön özellikle dile getirilmektedir:

Önce bir sorunu tespit edin sonra sorunu tespit ettikten sonra olayın üzerine gidin. Biz sorunu tespit etmeden ilaç yazıyoruz. Diyorum ya hasta komalık şu an. Diyorum ya doktor sana bakıyor, seni muayene etmeden, tak tak tak ilaç yazıyor. Sen hayatta kalıyorsan sen şanslısın. Allah seni yaşıyor. Bu böyle. Biz nasıl gerçeği isek CHP de bu bölgenin gerçeğidir, Türkiye'nin gerçeğidir. Ama gidemediğiniz yer sizin değildir. Eğer siz çocuğunuza, kardeşinize, akrabanıza bakmazsanız bir süre sonra koparsınız. Sizi çok sevse de araya boşluk girerse yavaş yavaş koparsınız, gözden kaybetmeye başlarsınız. Bu bölgede maalesef böyle bir şey yaşandı.(G. 54).

Kürt etnisitesi üzerinden siyaset yapan bir partinin ortaya çıkması ve CHP'nin bundan dolayı tabansız kaldığına yönelik katılımcıların algısı bulunmaktadır. Ancak CHP'nin sadece bu gelişmeden dolayı tabansız kalmadığı katılımcılar tarafından belirtilmektedir. Politika üretmemesinin CHP'nin Kürt seçmenden oy alamamasında daha etkili olduğu yönündeki eğilim daha çok vurgulanmaktadır.

Parti Kürt partisinin ortaya çıkışı ile birlikte tabansız kaldı. Ama partinin de Kürt seçmene hitap eden Kürt partisinin sahip olduğu söyleme benzer bir söylemi yok. Yani parti Kürt partisinin ortaya çıkması ile birlikte taban kaybetti ancak parti de Kürt sorununa yönelik bir politika üretmedi bu süreçte. (G. 49).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde CHP'de siyaset yapan insanlar aradıklarını CHP içinde bulamadıkları için BDP içinde siyasete başladılar. Bölge için bir şey yapmadı, söyleminde yer almadı.(G. 8).

Deniz Baykal Kürt sorununu ağzına almadı. 89'daki Kürt konferansına katılanları ihraç etti. Rapor hazırladı ama rafa koydular. Söylemle eylem birbirini tutmalı. CHP'de bu yok (G. 8).

SHP iktidar ortağı olduğu dönemde sahip çıkamadı o insanlara. Muhalefet olsa belki mazereti olurdu yine sadece oy kaygısı için yapmış denilirdi. (G. 4).

Seçmenin kendisini terk edilmiş yönündeki algısı CHP'nin seçmen desteğini kaybetme nedenleri arasında katılımcılar tarafından tekrar edilme sayısı üçüncü sırada yer almaktadır (Bk. Tablo 43). CHP'nin Kürt seçmenin sorunlarına dile getirmemesi büyük ölçüde bunlara yönelik politika izlememesi ile ilişkilendirilmektedir. CHP'nin örgütlenmesindeki durumla birlikte düşünülmesi gereken bu nokta, CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri arasında katılımcılar tarafından duyarsızlaşma olarak bir algı ortaya çıkarmaktadır.

8. 4. 6. Aday Belirleme Sürecinde Yerel Tercihlerin Yok Sayılması ve Genel Merkezin Belirleyiciliğinin Etkisi

Siyasal partilerin lider egemenliği etkisine bağlı olarak aday belirleme süreçlerinde yerel inisiyatif yok sayılmış ve genel merkezleri özellikle parti lideri tarafından gerçekleşen bir hal almıştır. Buna bağlı olarak partinin yerel tabanı büyük ölçüde kendi içlerinden gösterilmeyen adayların partinin seçmen desteğini yitirmesinde bir etken olduğu yönünde bir algıya sahip olmuştur.

Parti örgütlerini motive eden bir anlamda partinin aday belirleme süreçlerinde göstermiş oldukları etkidir. Bu sürecin tersine işlediği bir durumda parti örgütlerinin seçmenle kurdukları ilişki de olumsuz etkilenmektedir. Parti örgütlerinin etkinliğinin düşmesi partilerin seçmenlerle güçlü bağlar kurmalarını engellemektedir (Sayarı, 2002, 25). Parti örgütlerinin etkin olduğu noktalar da partinin aday belirleme süreçlerinden oluşmaktadır. Örgütlerin birebir aday belirleme sürecinin içinde aktif rol almaları adayın parti örgütünün içinden çıkmasını beraberinde getirmekte hem aday hem de örgüt seçim dönemlerinde daha aktif seçmen desteği sağlama yönünde çalışmalar yapabilmektedir.

Ancak CHP'nin 1991 yılındaki seçim ittifakı tecrübesinden sonra bölge illerinde özellikle genel merkezin atadığı adaylarla seçimlere gittiği gözlemlenmektedir. Bu gelişme genel olarak partinin aday belirleme politikasında etkili olduğu gibi bölge illerinde daha etkin bir şekilde uygulanmıştır. Bu süreç de katılımcılar tarafından özellikle dile getirilmiştir. Ayrıca bu şekilde bir aday belirleme stratejisinin CHP'nin

toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerinin arasında önemli bir yere sahip olduğu katılımcıların bu konuyu dile getirme sıklıklarında ortaya çıkmıştır (Bk. Tablo 43).

Genel merkezden aday belirleme stratejisi ile partinin örgütlerinin işlevsizleşmesinin yolu açılırken aynı zamanda partiye yıllarca hizmet etmiş partililerin de siyaset kulvarında daha yüksek mevkilere gelmesinin önü büyük ölçüde tıkanmaktadır. Bu bir anlamda yerel parti üyelerinin siyasetten beklentilerinin de sona ermesine neden olmaktadır. Aynı zamanda partiyle üyesi arasındaki bağı da koparan bu süreç zaman içinde partinin sadece genel merkez tarafından yönetilen bir yapıya dönüşmesine neden olmaktadır. Oysaki siyasi partilerin gelişimi demokrasi ile birlikte paralel olan bir süreçtir. Bu çerçevede siyasal partiler içindeki iletişim de tabandan tavana doğru olması gerekirken siyasal partilerin kurumsal yapısında meydana gelen değişikliklerle de birlikte tam tersine tavandan tabana bir işleyişe dönmüş durumdadır. Genel olarak Batı demokrasilerinde siyasal partilerin işleyişine yönelik bu gelişmeler (Webb, 2002: 2; Tosun, Erdoğan Tosun; 2010: 23) Türkiye siyasal partilerinde de etkili olmaya başlamıştır. Siyasal partilerde görülen bu gelişmelerle birlikte parti örgütlerine çok fazla ihtiyaç kalmadığı yönünde bir algının da oluşmasına neden olmuştur. Örgüt ve üyelik sistemine çok fazla ihtiyaç duymayan siyasal parti anlayışında da partinin adaylarının örgütlerinin içinden çıkmasının çok fazla bir anlamı kalmamıştır. Ancak bu süreç bir siyasal parti olarak CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri arasında gösterilmektedir.

Görüşmelerde bu neden şu şekilde dile getirilmektedir:

Halk kendi milletvekillerini kendisi seçemiyor. Liderlerin iki dudağı arasında atama ile milletvekili adaylığı belirleniyor. Bu atamalar halkın önüne atılıyor ve halk da usulen oy kullanıyor(G. 49).

Geçen seneki genel seçimlerde CHP'den milletvekili aday adayı oldum, ikinci. sıraya konulunca biraz gönül koydum. Bu da Türkiye'nin aslında acı taraflarından bir nokta. Ama yıllardır ben siyasetin içinde olacağım, doğruları söyleyeceğim, vatandaşın birebir içinde olacağım derken önüme çok ilgisiz birisinin konulması insanı moralmen her bakımdan çökertiyor (G. 51).

Emek harcayanlar, bir şey üretenler değil de başka şekillerde partiye gelenler ön saflarda artık yer alıyorlardı. Nitekim o dönemde aday adayı olan iki üç arkadaşın dışında olanların parti ile bağlantıları olmayanlar, hiç partinin yüzüne bakmayanlar, o felsefede olmayanlar, sosyal demokrasiyi benimsemeyenler benimseyenlerin gelip birinci sıraya oturduklarını gördük. Daha avantajlı

olduklarını gördük, daha yüz gördüklerini gördük biz. Bu nedenle gerçekten orda isyan etmemek mümkün değildi (G. 42).

Adaylar çok önemli, örgütün isteği doğrultusunda olmalı aday belirleme süreci. Bu şekilde olursa örgüt daha bir canla başla çalışır. Seçim yasalarının kesinlikle değişmesi lazım. İllerde ön seçim vs. CHP yirmi üç-yirmi dört ilde ön seçim yaptı ama bence bütün illerde olmalı.(G. 30).

CHP de Ankara'dan tayin ediyor buranın belediye başkanını vs. Bu şartlarda kimden oy alacaksınız! (G. 35).

Katılımcıların görüşlerinde ortaya çıkan CHP'nin aday belirleme sürecindeki politikaları parti içinde emek harcayan üyelerin partiden ayrılmasına, ayrılmadığı durumlarda da partiden bir beklentisinin kalmayıp sadece orada görüntü olarak var olmalarına neden olmaktadır. Siyasal partiler sahip oldukları örgütleri aracılığıyla yönetici kesimlerini devşirme işlevine sahiptirler (Delibaş; Yiğit, 2005: 206; Kalaycıoğlu, 1984: 333). Bunu gerçekleştirmediği durumda ise siyasal partileri oluşturan unsurlardan çok önemli birisi eksik kalmaktadır. Bu durum da siyasal partilerin seçmen desteğini kazanmasında olumsuz bir etkide bulunacaktır.

8. 4. 7. Merkez Sağ Partilerin Çöküşü ve Seçmenin Alternatifsizliği

Türkiye siyasetinde merkez sağ partilerin demokrasi tarihi boyunca iktidar ve toplumsal taban bakımından ağırlığı olmuştur. Seçim sonuçlarında da merkez sağ partilerin oransal olarak % 65'lere varan bir oranı vardır. Türkiye siyasetinde birbirinin devamı şeklinde ortaya çıkan merkez sağ partiler siyasal iktidarı dönemsel olarak ellerinde tutmuşlardır. Ara ara CHP'nin ve diğer partilerin iktidar ortaklıkları olmuşsa da siyasal iktidarı genel olarak merkez sağ partiler ellerinde tutmuşlardır. Merkez sağ partilerin 2002 seçimi sonrasında dağılması ile siyasal alan muhafazakar bir yapıya sahip olan AKP tarafından temsil edilmektedir. AKP'nin aynı zamanda merkez sağ politikalar izlemesi de yeni merkez sağ partilerin güçlenmesini de engellemektedir. Merkez sağ partilerde ortaya çıkan bu durum siyasal alanı yeniden şekillendirirken parlamentoda temsil edilen parti sayısı da dörde inmiştir. Seçimlerde bunun yansıması ise seçmenin önünde çok fazla siyasal parti tercihi seçeneğinin olmamasını beraberinde getirmiştir.

Türkiye siyasetinde 1990'lı yıllardan itibaren merkez sağ partiler etkilerini yitirmeye başlamıştır. 1990'lı yıllardan itibaren neredeyse parlamentodaki tüm partilerin iktidar deneyimi yaşamış olmaları ve sürüp giden uzun dönemli ekonomik-siyasal problemler seçmeni başka arayışlara yöneltmiştir. Bu gelişmeyi 2002 seçimlerinden önce yapılan kamuoyu araştırmalarında seçmenlerinin % 70'inin önceki seçimlerde oy vermiş oldukları partilere tekrar oy vermeyi düşünmediklerini ortaya koymaları doğrulamaktadır (Atay ve Kalfa, 2009: 317). Ayrıca merkez partilerin çöküşü, AKP'nin diğer partilerden umudunu kesen emekçi kitleler için umut olması 2002 seçimlerinin merkez sağ partileri için deprem etkisi yapmasında belirleyici olan etkenler olarak görülebilir (Kaya, 2003). Merkez sağ partilerdeki bu çöküş süreci ile birlikte merkez sol partilerde de ortaya çıkan seçmeni temsil krizi bu partilerin alternatif olmaktan çıkmasına neden olmuştur. Bu siyasi tablo içinde sosyal demokrat etiketli partilerin yeni siyasetin kavramları ile yeniden politika üretmekteki sıkıntıları seçmen gözünde onları alternatif olmaktan çıkarmıştır (Göle, 2007: 525). Teorik düzeyde yapılan bu tartışmalar katılımcıların söylemlerinde de ortaya çıkmaktadır. Bir anlamda merkez sağ partilerin çöküş sürecine girmeleri ile seçmen önünde tercih edilebilecek fazla alternatif kalmazken diğer yandan da sosyal demokrat partilerin politika üretemeyen stratejileri ile birlikte seçmen bir anlamda çaresiz bırakılmıştır. Özellikle Güneydoğu Bölgesi'nde seçmenin bu durumu katılımcılar tarafından tam da bu şekilde "çaresizlik" olarak değerlendirilmektedir.

Bununla ilgili olarak katılımcılar bu gelişmeyi seçmenin alternatifsiz kaldığını, istemeden bazı partileri adeta mecburi olarak tercih etmek durumunda kaldıklarını ifade etmektedirler. Bu da siyasal alandaki kutuplaşmayı beraberinde getirmektedir. Özellikle kutuplaşmaya bağlı olarak seçmenin tercihini daha da sabitleştiren bu siyasal tablo karşısında başka partilerin taban bulması da güçleşmektedir. Katılımcıların söylemleri ise CHP'nin sosyal demokrat politikalar izleyerek bu yapı içinde kendine bir taban bulabileceği yönündedir. Ancak CHP'nin izlemiş olduğu politikalar nedeniyle bu siyasi tablo içinde kendine yer bulamadığı katılımcıların ifadeleri arasında yer almaktadır. CHP'nin toplumsal taban kaybetme nedenlerinden birisi olarak gösterilen merkez sağ partilerin çökmüş olması ve siyasetteki kutuplaşma tekrar edilme sıklığı açısından beşinci sırada yer almaktadır (Bk. Tablo 43). Söylemlerde ortaya çıkan bir diğer önemli eğilim de ülke siyasetinde sağ-sol oy oranına bağlı olarak ve merkez sağın AKP'de

toplanması süreci ile de AKP karşısında başka CHP'nin iktidar olma umudunun sayısal anlamda da yitirmesidir. Bu anlamda merkez sağın çöküşünden ziyade AKP'de toplanması algısı da öne çıkan bir başka algıdır.

Türkiye farklı bir siyasi parti gördüğü zaman bir dönem sonra iktidar yapacaktır. Seçmen arayış içinde, seçmen gerçekten topluma hizmeti, toplum odaklı bir siyasi parti arıyor. Diyorum ya bir seçenek bulamıyorum, ben kaç dönem gidip oy kullanmadım, şimdi gidip oy kullanmadığım zaman da vicdanıma sığdıramıyorum. Daha kötü. Şimdi gidiyorum sandığa, yaa nasıl oy vereceğim! Bana hitap edecek siyasi parti bulamıyorum, yani verdiğim oyu kerhen veriyorum, kerhen kullanıyorum (G. 26).

Bölgede ilk 2002'de 60000 kadar oy almıştı. Ama şimdi iki yüz-üç yüz bin oya çıktı. Merkez partilerin tabanı AKP'ye kaydı. Baraj da etkili, merkez sağ partilerin çökmesi de kutuplaşmayı körükledi (G. 28).

Bölge seçmenin iki kutuplu bir siyaset içinde ikisinden birisini seçmek zorunda kalması değişmez bir siyasi tablo olarak görülse de CHP'nin ortaya koyacağı politika değişiklikleri ile bu siyaset içinde üçüncü bir alternatif olarak yer alabileceği yönündedir. Bu anlatılanlardan bölgedeki seçmenin ve katılımcıların kendilerine en yakın olan siyasi parti olarak CHP'yi algıladıkları ile ilişkilendirilebilir.

Dil ve din tercihinde bulundu insanlar. Merkez sağ çökmeseydi insanlar bu kadar kutuplaşma içine girmezlerdi. Üçüncü bir partinin şansı yok bölgede. CHP'nin köklü parti olmasından dolayı şansı olabilir. Kendini yeniler, seçim yasaları, demokrasiyi kendi içinde uygulama, bölgeyi ihmal etmeme vs. (G. 30).

Kutuplaşmış siyasi ortamın içinde taban bulabilen partiler tarafından da desteklendiği yönünde bir söylem de ortaya çıkmaktadır. İki kutuplu bir siyaset olduğu sürece üçüncü bir parti ile kutuplar oylarını paylaşmak durumunda kalmayacaklardır. Kutuplaşmış siyasal alan içinde seçmenin birisinden birisini tercih etme durumunda kalması bir anlamda iki kutbun seçmen desteğini sağlamlaştırmaktadır. Katılımcılar arasında da bu şekilde bir algı ortaya çıkmaktadır.

Şimdi Diyarbakır'da iki kutup oluşmuş. CHP bu iki kutup arasına giremedi. Kutuplardan birisi dil diğeri de din. BDP'ye oy vermek istemeyen birisi görüşü AKP'li olmasa da ona oy veriyor. Veya BDP'li olmayan birisi AKP'ye kızıp BDP'ye oy veriyor. Bu kutuplaşma bilinçlidir. AKP ve BDP bunu körükliyor, körükledikleri oranda da yerleri sabitleniyor (G. 33).

Katılımcıların ifadelerinde yer alan kültürel konuların siyasette belirleyici olması Kürt seçmenin de bu yönde siyasal tercihlerde bulunmasını beraberinde getirmiştir.

Bayart (1999: 23)'ın "farklılıkların yeniden icat edildiğini" vurguladığı yeni siyaset anlayışından 1980 sonrasında ulus-devletin yapısı içinde yer alan farklı kültürel gruplar siyasetin ana konularını oluşturmaya başlamıştır. Ulus-devlet gibi evrenselci projelerin tartışılmaya başlandığı bu dönemde daha mikro taleplerde bulunan kimlik referanslı hareketler herkes için değil belli bir grubun üyeleri için taleplerde bulunur hale gelmiştir (Hobsbawm, 1996: 43). Buna bağlı olarak seçmenlerin siyasetten beklentileri ekonomik sorunlarının çözümünden ziyade kültürel taleplerinin karşılanması olmuştur. Siyasetteki değişim de daha mikro konuların siyasetin gündemine girmesi ile birlikte dinsel ve etnik kimliklere siyasette yeni fırsatlar vermiştir (Mert, 2000: 7; Yavuz, 2005: 591).

Kültürel konuların siyasetin gündeminde yer aldığı yeni dönemde ayrıca ulus-devlet yapısının ve ulusa ilişkin her kavramın tartışmaya açılmasına neden olmuştur (Kahraman, 1995: 175). Siyasetteki sağ-sol dengelerinin kültürel konular lehine değişmesi ile birlikte büyük oranda sol içinde temsil edilen Kürt seçmen de 1990 sonrasında kendi kimliğini ön planda tutan bir parti ile siyaset yapmaya başlamıştır. Katılımcılar tarafından din ve dil arasında seçmenin kaldığının ifade edilmesi siyasetteki bu değişimi desteklemektedir. Ayrıca CHP'nin tarihsel mirasına bağlı olarak savunduğu ulus-devlet yapısı kültürel hassasiyetlerini siyasal tercihlerinde ön planda tutan seçmen açısından tercih edilebilir olmaktan da uzaktır.

Kürt seçmen açısından kimliğinin siyasette etkili olması tercihlerini de büyük ölçüde bu yönde değiştirmiştir. Etnik kimlik seçmeni BDP'yi seçmeye yöneltirken dini kimlik de AKP'nin Kürt seçmenden destek bulmasında büyük ölçüde etkili olmaktadır. Kürt seçmen için iki farklı seçenek olarak AKP ve BDP'nin var olduğunun katılımcılar tarafından ifade edilmesi siyasetteki bu değişimi desteklemektedir:

Burada zaten sağ-sol yok. BDP'ye karşı insanlar asker, polis, devletini seven vs bunların içinde CHP'liler de var, AKP'li oldular. AKP'li olmayıp devletin partisi, iktidar olduğu için AKP'li olanlar var. BDP için de benzer durum geçerli. Hizmet girmemiş, itilmiş, kakılmış insanlar BDP'ye bir yerde mecburen oy veriyor. AKP siyasal partilerin boş bırakmış olduğu alanı doldurabildi (G. 34).

BDP'ye sempati duymayan insan AKP ile hiçbir bağı olmamasına rağmen gidip AKP'ye oy verir hale geldi ya da tam tersi de geçerli. Seçmen bu iki tercih arasında sıkışmış durumda. İl yönetimlerinde de aynı durum söz konusu, bir dönem ANAP içinde yer almış DYP içinde yer almış il yöneticileri bugün AKP içindeler. Adaletsiz seçim sistemi değişmedikçe bu kutuplaşma böyle devam eder (G. 39).

Merkez sağ partilerin çöküşüne bağlı olarak ortaya çıkan kutuplaşma durumu farklı alternatiflerin ortadan kaldırdığı için seçmen bir yerde güçlü olana yönelme eğiliminde olmaktadır. Bu durum araştırmada elde edilen bulgular arasındadır.

Seçmen siyasal partilerden uzaklaşmış durumda. Siyaseti takip etmiyor, kim ne demiş, kimin politikası nasıl pek ilgilenmiyor seçmen. Ama oy zamanı geldiğinde bakıyor kim güçlü ise oraya yöneliyor (G. 43).

Merkez sağın çöküşü ile birlikte tercihler kısıtlandı bir kere. Bir kere yüzde yüz inandığımız değil, sizi birkaç ortak paydada buluşabildiğiniz partilere yönlendirdi. Dolayısıyla az önce bahsettiğim oydu, gerçek oylar bunlar değil. Daha fazla alternatifimiz olmuş olsaydı herkes daha başka partilerde duruyor olacaktı. Tercihler bu yönde kısıtlanmış oldu. Ya şunu alacaksın ya şunu alacaksın, iki alternatifiniz var. Ve dolayısıyla asgari müştereklerde buluştuğunuzu tercih ediyorsunuz. Bu anlamda dört parti ile seçmen kısıtlanıyor (G. 5).

Koalisyon dönemi tecrübeleri halkı siyasi merkeze yönelmeye itmiştir. Koalisyon hükümetleri döneminde bozulan ekonomik istikrar siyasal istikrarın da olumsuz etkilenmesine neden olmuştur (Delibaş, 2011: 181). Koalisyon iktidarları döneminde siyasal partilerin birbirleri ile kısır çekişmeler içine girmeleri de seçmenin gözünde iktidarın tek parti ile daha istikrarlı olacağı yönünde bir algının oluşmasına neden olduğu söylenebilir. Seçmenin zihniyetinde yerleşen algı bir anlamda 1991 ile 2002 seçimleri arasında % 7 ile % 27 arasında oy alarak, HEP çizgisi hariç, hükümetlerde zaman zaman koalisyon ortağı olmaları ile ilişkilidir (Atay ve Kalfa, 2009: 311).

...halkın da o günkü hükümetlerin kurulamaması, sıkıntıların çok oluşu, çok partide tek başına iktidar olma şansının olduğu partiye yönelme şeyini tetikliyor. AK partinin şanslarından birisi bu. O dönemin kavgaları, o dönemin hükümet kurulamayışı, o dönemin koalisyonlarını bıkkınlığı AK partinin faydasına olmuş oldu. Güçlü parti AK Parti, onun etrafında birleşme düşüncesi var tabi. Bütün Türkiye'de de Güneydoğu'da da söylediğim sebeplerden. (G. 55).

Sen yalan dolanlarla oy almaya gidersen senin siyasi hayatın bir dönemdir. Zaten o yüzden merkez sağ o yüzden kaybettiler. İnsanlar yeni arayışlara yöneldi. İnsanlar yeni olanlara oy verme yolunu seçtiler. Dikkat edersen AK Parti'nin birden parlamasında Recep Tayyip Erdoğan'ın kendi rolü var ama bakıyorsun AKP'nin içinde solcusu var, DYP'den iki-üç dönem milletvekilliği yapan isimler var partinin içinde. İnsanların çaresizliği yeni olanlara yönlendiriyor insanları.(G. 50).

1970'li yıllarda kutuplaşmış siyasi ortam bir anlamda CHP'nin bölgede kitleleri kendisine çekebilmesinde etkili olmaktadır. O dönemde de seçmenin önünde

bugünküne benzer bir siyasi tablo yer alıyordu. Seçmen ya CHP'ye ya da AP'ye oy vermek durumundaydı:

70'li yıllar Kürt hareketinin yoğun olarak yaşandığı yıllardır. DDKO, Tikko, KUK... ilçelerde ve köylerde çok güçlenmiş olan bir halk kitlesi vardı. Buna kimse karşı gelemedi bölgede. CHP bu kesimlerle ittifak kurabildi. Çok büyüktü o hareketler, aşiret reisi ile köy ağası ile çatışabiliyorlardı. Dolayısıyla onun köylerde de başarılı olmasında etkili olacağına inanıyorum. Başka alternatif de yoktu. Bir sol vardı bir de sağ AP. Kime oy atarsın kendine yakın olanı seçersin o dönemde de CHP vardı. Ecevit de farklı bir siyasi liderdi. Tüm Türkiye'yi içine alan politikalar ortaya atabilmişti (G. 44).

Hani ben yine bittiğini düşünmüyorum, o partilerde siyaset yapan bütün isimler AKP'de siyaset yapıyor. Aslında bir birleşme noktası oldu AKP. Hani ilk etapta kurulurken herkes SP'nin ya da RP'nin devamı olduğunu düşündü. Doğru Yol Partisinin ve Anavatan Partisinin ikamesi oldu aslında. Sağ partiler şu anda ortadan kalkmış olabilirler ama hali hazırda AKP'de siyaset yapıyorlar (G. 5).

Burada şu bizi yanıltmamalı, merkez sağ çökmedi. Merkez bir yere toplandı. Yer yer güneydoğudaki insanların kimliğini ön plana çıkararak, yer yer Sivas'tan bu tarafa geldiği zaman milliyetçi duyguları ön plana çıkararak... (G. 15).

Bu dönemdeki iktidarı kullanan merkez sağın da bir süre sonra diğerleri gibi gideceği şeklinde söylem de ön plana çıkmaktadır. Öne sürülen bu söylem siyasal rakibin başarısızlığı ile siyasal anlamda bir başarının birlikte düşünüldüğü izlenimi uyandırmaktadır.

Bunların hepsi de, geçmişte ANAP nasıl battıysa, dikkat ettiysen kökü olmayan partiler hemen gidiyor. CHP her şeye rağmen, iktidar olmamasına rağmen, senelerce direniyor. Bugün dikkat edersen Doğru Yol'u, ANAP'ı, şuyu buyu ne oldular! Baktılar ki iktidar olamıyorlar, iktidara da alışkınlar, hemen şeye yamandılar, oraya ilhak ettiler (G. 2).

Her parti çökebilir, CHP çökemez. Çok eski partidir. Biz çok partileri gördük. ANAP geldi gitti, DYP geldi gitti. AK parti de gider. Biz hep gelip gidenleri gördüm. CHP çok köklü bir parti, eski bir parti, etraflı bir parti. Ben şimdi dedim dedem CHP'liydi, böyle bir geçmiş var burada. Merkez sağ partiler çöktü ama onların adamları aynı AKP'dedir. Merkez sağı da solu da AKP topladı (G. 29).

Ülke siyasetinde merkez partilerin iktidarı döneminde yaşanan olumsuz gelişmelere bağlı olarak (Delibaş, 2011: 186) seçmenin arayış içine girmesi seçmenin güçlü bir merkeze yönelme eğilimini ortaya çıkarmıştır. Bu eğilim de 2002 seçimlerinde AKP olmuştur. 2002 seçimlerinde her 3 kişiden 1'inin oy vermesi ile sonuçlanan bu tablo daha sonraki seçimlerde de seçmenin AKP'ye yönelmesini beraberinde getirmiştir. 2011 seçimlerinde geçerli oylar içinde neredeyse her iki seçmenden birisi AKP'ye oy

verir hale gelmiştir. Bu siyasi tablo aynı zamanda seçmenlerin önünde tercih edebilecekleri başka bir alternatifin olmamasıyla ilgilidir. Ülkenin Batı illerinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki illere nazaran daha fazla bir seçeneğe sahip olan seçmen, Güneydoğu illerinde iki partiden birisini seçmek durumunda kalmıştır.

Katılımcıların yer verilen ifadelerinden anlaşılacağı üzere bu ikili siyasal parti tercihi dışında üçüncü bir siyasal partinin varlık göstermesi imkansız hale gelmiştir. CHP'de mevcut politika ve söylemlerinin bölge seçmeni açısından olumsuzluğu ile birlikte düşünüldüğünde bölgedeki tabanını son dönemeçte daha da yitirmiştir. Özellikle 2002 seçimlerinden sonra CHP'nin Kürt seçmenden almış olduğu oy oranları % 2-3 arasında seyretmiştir. Bu tablonun değişmesinin de kısa vadede mümkün olmadığı saha araştırması verilerinden ortaya çıkmaktadır. Yirmi yıldır bölgeyle ilgili bir politika üretmeyen CHP'nin bir anda bölgede tekrar taban bulması mümkün görünmemektedir.

8. 4. 8. CHP'nin Ulusalci Politikaları

CHP'nin Deniz Baykal liderliğinde geçirmiş olduğu yaklaşık yirmi yıllık sürede parti politikaları daha çok ülkedeki "tehdit"ler üzerinden geliştirilmiştir. Bu politikalarda devleti önceleyen bir dil hakim olmuştur. Özellikle devleti savunmacı söylemlerin parti tarafından sürekli dile getirilmesi CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal taban kaybetmesinde etkili olmuştur. Bu dönemde "irtica" ve "milliyetçi" refleks ülkede baş gösteren iki olgu karşısında CHP'nin laiklik ve milliyetçi reflekslerinin oluşmasında etkili olmuştur. Büyük ölçüde bu çerçevede oluşturulan parti politikaları CHP'nin belli kesimler tarafından desteklenmesine neden olmuştur.

Ulus devletin sorgulanmaya başladığı, sınırlarının aşındırılmaya başlandığı bir dönemde CHP'nin ulusalci refleksler göstermesi farklı etnik kökenlerden gelen unsurlardan gelen seçmen desteğinin yitirilmesinde etkili olmuştur. 1990'lar sonrası dünyadaki solun güç kaybetmeye başlaması ile birlikte Türkiye solunun temsilcisi CHP'nin bundan etkilenmesi sonucunda sosyal demokrat ilkeler bir tarafta kalarak parti tamamen savunmacı içe kapanık bir siyaset izlemiştir. Kürt muhalefeti de dünya da yaşanan büyük dönüşüme bağlı olarak bir anda kitlesel bir mahiyete ve kayda değer bir

güce erişmiştir (Yeğen, 2009b: 189). Etnik unsurların siyasette belirleyici olması ile birlikte partilerin de bu etnik güçten etkilenme süreçleri ortaya çıkmıştır.

Etnik temelde yükselen siyasetle birlikte dini referansların siyasette belirleyici olması ülkenin parti sisteminde saflaşmaları farklı boyutlara getirmiştir. Türkiye'nin parti sistemindeki bölünmeler etnik siyasetin belirleyici olması ile birlikte bu çerçevede gerçekleşmeye başlamıştır (Ayata, Güneş-Ayata, 2002: 138). Siyasi partilerin yeniden saflaşma dönemlerinde bu iki olgunun belirleyici olması, bir anlamda siyasi partilere daha kitlesel bir taban sağlarken ülkenin bazı bölgelerinde tabansız kalmaları sonucunu ortaya çıkartmıştır. Bir de buna CHP'nin milliyetçi hassasiyetleri ve adeta tek parti dönemini yansıtan politik söylemleri eklenince Güneydoğu illerindeki Kürt seçmenle seçmen ilişkileri bozulmuştur.

Görüşmeciler tarafından CHP'nin milliyetçileşmesi ve 1991 yılında seçim ittifakından sonra Batı'da oy kaybı anlayışı ile siyaset yapmaya başlaması bölgede taban bulamamasının önemli nedenleri arasında sayılmaktadır. Seçim ittifakı sonrasında mecliste yaşanan yemin krizi SHP'nin ülkenin Batısı'nda oy kaybetmesine yol açmıştır. Görüşmecilerin söylemlerinden ortaya çıkan CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri ile ilgili olarak beşinci eğilim siyasetteki etnik unsurların belirleyici olmasına da bağlı olarak milliyetçiliğin hakim olmaya başladığı ve bu sürecin CHP'yi etkilediği yönündedir. Partililer tarafından partideki milliyetçi gerilime bağlı olarak ortaya çıkan siyasi tablo üzerine Kürt vekillerin Paris Kürt Konferansı'na katılmaları ve 1991 seçim ittifakı sonrasında yaşanan yemin krizleri karşılıklı birbirini dışlama sürecini getirmiştir.

Katılımcılar CHP'nin Güneydoğu illerinde toplumsal taban bulamamasının nedenleri arasında "CHP'nin milliyetçi hassasiyetler göstermesi" seçeneği sıklık bakımından altıncı sırada yer almaktadır. CHP'nin siyasetin değişen boyutları ile birlikte etnik ve dini temelli siyaset karşısında geliştirdiği "devletçi refleks"e bağlı olarak "ulusalcı" bir politika ve söylem benimsemesi partililer ve özellikle de eski partililer tarafından sıklıkla Kürt seçmenin CHP'den uzaklaşma nedeni olarak görülmektedir:

Kürt sorununu tartışabilecek bir parti olsaydı, Kürt sorununa çözüm üretecek bir parti olsaydı, söyleyecekleri olan bir parti olsaydı niye terk edelim ki! Tamamen Kürt sorunundan kaynaklandı. Tarihte Kürtler CHP'nin sorumlu olduğunu düşünüyordu. var olan sorunun düzeltilmesini beklediler. Çıksınlar özür dilesinler, yanlış yaptık desinler, gelin AK parti gibi bir partiye Kürt sorunun çözümünü

havale etmesinler. Kendilerinin çözümleri olsun istendi. Bekledik, bunlar olmadı yani. Özellikle direndiler, ulusalcı, Kemalist bir çizgi. Geçmiş gelenek, devletçi, Kemalist, ne bileyim Kemal Derviş'in deyimiyle 1924 kafası ile siyaset yapmaya çalıştılar. Biz bunun böyle olmayacağına inandık ve ayrıldık (G.1).

CHP Kürt seçmene aslında birazcık uzak. Hem Türk milliyetçiliği ile siyaset yapıldığı düşünülüyor, şimdiye kadar gelen süreçle ilgili. Hem de sosyal demokrat olması sebebiyle dinsizlik. Biliyorsunuz bu bölgede hem din hem de etnik köken çok önemli. Bu konuda bizim onlara uzanmamız biraz daha zor oluyor (G. 5).

CHP sağ partiler gibi söylem içine girdi. Atatürkçülükle, laiklikle elde ederim diye düşündü. AKP dini kullanarak çözerim diye düşündü. Ama ikisi de bu sorunu çözemez. Evrensel ilkelerle gitmek lazım. CHP iki-üç yıldır yok değil bölgede, yirmi yıldır yok. Bunun da iki-üç yılda oya dönüşmesini beklemek doğru değil, zamanla olacak işler (G. 14).

...ırk, din ve kültüründen dolayı bazı insanlar hor görüldü. Böyle olunca da etki-tepki meselesi ortaya çıktı. Belli konularda bölge insanına sahip çıkıldı belli konularda ise bölge insanı yalnız bırakıldı (G. 40).

SHP-CHP dönüşümü ile birlikte birazcık Türkleşme de etkili oldu sanıyorum. Birleşme ile birlikte CHP biraz Türk partisine dönüşmeye başladı. Sadece Türk partisi gibi algılandık. Ulusalcılık bunun yanında hafif kalıyor bayağı bir milliyetçi parti olarak nitelendirildik. Deniz Baykal dönemi boyunca bu şekilde bir politika oluşturuldu (G. 5).

...biz dışladık bunları, biz dışlayınca gittiler partilerini kurdular yani. Onun için ulusalcı davranışın o anlamda bize çok büyük zararı olmuştur yani. Deniz bey bunu on milletvekilinin şeyinden sonra Batı'da oy kaybedişimizden dolayı yapmıştı ama böyle bir şey olamaz. Doğru neyse onu yapacaksın. O zaman çözüm oysa bu, ama çözüm o değilmiş yani, görüldü yani, o değildi (G. 6).

Ülke siyasetin 1990'lı yıllardan itibaren siyasetin gündeminde yer alan Kürt sorunu bölge seçmeni açısından bir siyasal partinin tercih edilebilirliğinde kendi sorunlarına yönelik politikalar benimseyip benimsememesinin etkili olmaktadır. Dolayısıyla Kürt sorununa yönelik politikası olan partilerin bölgede seçmen desteği bulması bu nedenle artmaktadır. CHP'nin son yirmi yılındaki politikaları ile bölgedeki seçmende tercih edilebilirliğini etkileyen bir unsur olarak partililer ve eski partililer tarafından dile getirilmektedir.

Ancak birçok katılımcının da dile getirdiği gibi Kürt sorunu karşısında CHP'nin 1930'ların politikalarına benzer politikalara geri döndüğü izlenimi Kürt seçmenin partiden uzaklaşmasında etkili olmaktadır. Birçok kez belirtildiği gibi bir siyasal partinin belli bir seçmen desteği bulabilmesi var olan seçmen kitlesinin bir kısmının sorunlarına yönelik politikalar ortaya koyabilmesi ile mümkündür. Buna yönelik bir

politikası olmayan üstüne üstlük sorun karşısında tam tersi bir taraftan durarak milliyetçi bir tavır içine girmek partinin seçmenle kurabileceği bağı engellemektedir.

CHP'nin ulusalcı bir politika izlemesine bağlı olarak toplumsal taban kaybetme nedeniyle birlikte Kürt seçmenin kendi etnik kimliği üzerinden siyaset yapan bir partinin kurulması nedenler arasında yedinci sırada yer almaktadır.

8. 4. 9. Kürt Etnisitesine Dayalı Partinin Kurulması

CHP'nin bölgede oy kaybetmesinin nedenleri arasında şimdi ele alacağımız gelişme belki de diğerleri arasında en önemli faktörlerden birisidir. HEP'in kurulması ile birlikte Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki seçmenin tercihleri büyük oranda bu yönde bir değişim göstermiştir. Bu durumdan en çok etkilenen parti de CHP olmuştur. Ancak CHP'nin bölgedeki oy kaybının tek nedeni bu oluşum olarak değerlendirilmemektedir. CHP'nin genel olarak politikaları da bölgedeki seçmen desteğini yitirmesinde büyük ölçüde etkili olmuştur. 1970'li yıllarda CHP'nin bir anlamda alternatifsizlikten de olsun Kürt seçmenin oylarının önemli ölçüde alabilmesi ve bu ilişkinin 1989 yılına kadar devam etmesi Kürt seçmenle CHP arasında bir bağ oluşturmuştur.

Seçmenin desteğini bir siyasal partiye yönelten, o seçmenin partiden umudu olmaktadır. Kendi sorunlarının çözüm adresi olarak gördüğü parti seçmen tarafından tercih etmektedir. Beklenti gerçekleşmediği durumlarda ise partiden kopmalar gerçekleşebilir. CHP'nin Güneydoğu illerindeki toplumsal taban desteğinin durumu da bu çerçeveye uymaktadır. Özellikle Kürt seçmenle yollarının ayrılması da parti içindeki Kürt milletvekillerinin Paris Kürt Konferansına katılmaları ile başlamıştır. Erdal İnönü'nün siyasi manevraları konferansa katılan Kürt milletvekillerinin ihracı önlenmeye çalışılsa da bu başarılı olmamıştır. SHP'den gerçekleşen ihraçlarla birlikte ihraç edilen milletvekillerinin HEP'i kurması ile birlikte bu ayrılma daha da kesinlik kazanmıştır. 1991 yılında HEP ile SHP'nin yapmış olduğu seçim ittifakı ile son kez birlikte hareket eden Kürt seçmen ve SHP meclisteki HEP'li milletvekillerinin "olaylı" yeminleri ile kesinlik kazanmıştır. Bu süreçten sonra SHP'nin yolları Kürt seçmenle büyük ölçüde ayrılmaya başlamıştır.

Katılımcıların ifadelerinde CHP'nin Kürtlere yönelik tavrının bölgedeki Kürt vatandaşın CHP'den uzaklaşmasına neden olduğu yönünde ifadeler yer almaktadır. Katılımcılar da SHP'nin 1989'daki Kürt Konferansı'na katılan vekillerin ihraç edilmesini bir dönüm noktası olarak görmektedir. O dönemde SHP çatısı altında siyaset yapan bölge milletvekillerinin konferansa katılmaları gerekçesi ile parti disiplinine uymadıkları "bahanesi" ile yapılan ihraçlar partiden kitlesel kopuşların başlangıcını oluşturmuştur. Bu gelişmeler katılımcılar tarafından şu şekilde değerlendirilmektedir:

1989'da Paris'ten sonra parti dağıldı. Levhalar atıldı, her şey atıldı. İhraç dolayısıyla. Salih Sümer'i ihraç ettiler. Bizim bölgede SHP diye bir şey kalmadı. Hikmet Çetin beni çağırdı, partiyi sen taşıyacaksın yine dedi. Beni Bismil'e atadı. İl de yoktu o zaman dağılmıştı. Genel Sekreterdi o zaman Hikmet Çetin. Geldik partiyi kurduk, levhaları çıkarttık. Çoğu arkadaşımız kızdı bize, bu parti ihraç etti bizleri, siz sahip çıkıyorsunuz diye tepki de aldık. Ama partili olduğumuz için bu görevi aldık (G. 37).

1989 sanırım Paris'te bir Kürt konferansı vardı. Birkaç milletvekili o Kürt konferansına katıldılar. O zaman genel sekreter Deniz Baykal'dı. Bunları ihraç ettiler. Bunlar ihraç edilince biz HEP'i kurduk. Fehmi Işıklar'ın başkanlığında otuz bir kişiydik. İhraç etmeseydi kimsenin aklında yoktu. Fehmi Işıklar, Ahmet Türk, Feridun Yazar, Abdullah Baştürk, Arif Sağ gibi isimlerle...(G. 38).

Deniz Baykal Kürt sorununu ağzına almadı. 89'daki Kürt konferansına katılanları ihraç etti. Rapor hazırladı ama rafa koydular. Söylemle eylem birbirini tutmalı. CHP'de bu yok. Erdal İnönü daha farklı yaklaşıyordu Kürt sorununa. Paris Konferansı'na gidenlerin ihraç edilmesi partileşme sürecini de beraberinde getirdi. On iki il başkanı istifa etti bu süreçte tepki olarak. Partinin tabelalarını indirdiler (G. 8).

"Kürt partisinin" kurulması katılımcılar tarafından CHP'nin bölgede tabansız kalmasında etkili olan faktörler arasında sayılmaktadır. 1989'da yaşanan süreçle birlikte o dönemde SHP'nin Kürtleri sahipsiz bıraktığı yönündeki algı partiye yönelik Kürt seçmenden tepki oluşmasının temelinde yer almaktadır. Bu tepkiyi karşılamak da partinin yerel temsilcilerine düşmektedir. Ancak o dönemdeki tepkiyi partinin çoğu yerel temsilcisi karşılayamadığı için ve parti de bu süreci iyi yönetemediği için partinin yerel aktörlerinin çaresiz de olsa partiden ayrıldıklarını katılımcılar ifade etmektedir. Siyasal partinin seçmenin sorunlarına yönelik bir çözüm önerisi olmadığı durumda seçmen desteğinin azalması da sürecin sonucu olarak yorumlanabilir.

Katılımcıların ifadelerinde buna yönelik ifadeler bulunmaktadır. Özellikle 1991'de yukarıda bahsedilen gelişmelerden sonra, sadece bir "Kürt

partisinin"kurulmasından dolayı değil partinin bu süreci iyi yönetememesi ve seçmenine söyleyecek bir sözünün kalmaması partiden ayrılmaları beraberinde getirmektedir. Tam da bu noktada partinin özellikle o dönemde Kürt seçmenin sorunlarına yönelik politika üretmek yerine daha savunmacı bir refleksle politika üretmeye başlaması parti politikalarının değişmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Bu noktadan hareketle, CHP'nin devletçi, savunmacı, milliyetçi söylemler içine girmesi Kürtlerle CHP'nin yaşamış olduğu olaylarla büyük ölçüde ilişkili olduğu iddia edilebilir. Katılımcıların CHP'nin tekrar Kürt seçmenden kitlesel destek bulabileceği yönündeki algılarının temelinde de yeni liderle birlikte parti politikalarında değişim umudu yer almaktadır. Politika değişikliği ve bunların seçmenle iyi paylaşılması durumunda CHP'nin tekrar Kürt seçmenin desteğini kazanabileceği yönünde bir algı katılımcılarda mevcuttur:

CHP'nin oy kaybetmesinde nedenlerden bir tanesi Kürtlerin ayrı bir siyasal parti kurmasıdır. Hele hele bizim bölgede Doğu ve Güneydoğu yapı olarak şu anda mesela Adana'yı da Antep'i de dahil edebiliriz . Bu bölgede CHP'nin oy kaybetmesinde tek neden. Yalnız CHP daha çok çalışması gerekiyor, aktif girmesi gerekiyor. Yalnız bunu da yapmadı CHP, hep kendi içinde kavgalarla olaylarla geçiştirdi (G. 50).

Baykal'ın ulusalcı zihniyeti bu partiyi belli bir noktada tutmuştur. İlerlemesini engellemiştir partinin. Bunlar tam net çizilemedi. Halkın tekrar güvenini kazanabilir. Söylemler düzeyinde kalırsa hiçbir şey değişmez. Parti Kürt partisinin ortaya çıkışı ile birlikte tabansız kaldı. Ama partinin de Kürt seçmene hitap eden Kürt partisinin sahip olduğu söyleme benzer bir söylemi yok. Yani parti Kürt partisinin ortaya çıkması ile birlikte taban kaybetti ancak parti de Kürt sorununa yönelik bir politika üretmedi bu süreçte"(G. 49).

CHP'nin Kürt seçmenle yaşamış olduğu kırılma parti politikalarında büyük değişikliklere neden olurken aynı zamanda parti içinde de özellikle lider değişimi ile Kürt seçmenin oyunu almaya yönelik bir beklenti oluşturmaktadır. Bu da partideki değişimin gerçekleşmesi ile mümkün olabilir. Ancak katılımcılar arasında CHP'nin tekrar Kürt seçmenin desteğini kazanamayacağı yönünde bir algı da mevcuttur. Genel olarak CHP'nin bölgeden, bölgedeki sorunlardan uzaklaştığı için destek yitirmediğini kabul eden bir algı katılımcılar arasında bulunmakla birlikte artık geline bu noktadan sonra CHP'nin tekrar Kürt seçmenin oyunu almasının neredeyse imkansız olduğu yönünde bir algı da mevcuttur.

Görüşmeler sırasında kayıt tutulurken bu tür ifadeler yer veren katılımcılar olduğu gibi kayıt sonrasında da "biz bu aşamadan sonra ne yapsak o bölgelerden oy

almamız imkansız" yönünde ifadeler de katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Bu tür ifadeler sayıca çok olmamakla birlikte bugün CHP'nin hala yerel anlamda üst düzey yerel yöneticilerinin söylemlerinde yer almaktadır.

Ama Erdal bey 1991'de onu bir daha toparlamaya çalıştı. Fakat ondan sonra yemin töreni, gelen milletvekillerinin şeyleri tavırları ayrışmayı getirdi. O ayrışmadan bu yana SHP düşüş trendine geçti. Sonra 1995'te Murat bey genel başkan olunca CHP ile birleşince Deniz bey genel başkan olunca CHP'lileşti. Ondan sonra gittikçe bölgede SHP'nin veya CHP'nin kalesi olan başta Diyarbakır olmak üzere bölgede böyle kaybettik. Bir daha toparlanması zor. Ben söyleyeyim (G. 31).

Katılımcıların Kürt seçmenle başka bir partiden dolayı CHP'nin yollarının ayrıldığı yönündeki algı oldukça sık bir şekilde Deniz Baykal dönemi eleştirisi ile birleşmektedir. Bu anlamda Deniz Baykal'ın liderliğinde CHP'nin uygulamış olduğu politikalar da düşünüldüğünde, aslında oy alamama nedeninin ağırlıklı olarak "Kürt partisi"nin kurulmasından dolayı değil parti politikalarına bağlandığı yönünde bir gözlem araştırma bulgularından ortaya çıkmaktadır. Önceki kısımlarda değinilen CHP'nin örgütlerinin işlevsiz kalması, CHP'nin bölge seçmenini gözden çıkardığı yönündeki algının olması, bölge sorunlarına parti politikalarında yer verilmediği algısı gibi tespitlerin CHP'nin toplumsal taban kaybetmesi konusunda daha çok tekrar edilmesi ve bunların ön planda tutulması bunu doğrulamaktadır.

Ayrıca katılımcılar ifadeleri arasında yer alan aşağıdaki alıntı da bunu büyük ölçüde doğrulamaktadır:

HEP çizgisindeki partinin kurulması değil CHP'nin bölgede oy alamamasının nedeni. Yalnız bölgede değil sosyal demokrasi, sol bana göre Türkiye'de yeteri kadar oy almıyor. Yani yalnız bu bölgede değil. Bölgede bunun tuzu biberi oldu. Bölgeden oy alabilir mi, bölgeden taban bulabilir mi? Yani bölge insanının hiçbir suçu yok, sen almak istemiyorsun, o tabanı temsil etmek istemiyorsun, o tabanın sorunu ile ilgilenmiyorsun, o halkı yok sayıyorsun bir anlamda (G. 23).

Katılımcılar görüşmelerde CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri arasından etnik konulara vurgu yapan bir partinin kurulmuş olmasına yer verilmektedirler. Ancak bu neden üzerinden genel olarak katılımcıların üzerinde birleştikleri bir nokta bulunmadığı katılımcıların ifadelerinden ortaya çıkmaktadır. Böyle bir nedenin öne sürülmesi ve yaygın kabul görmesi bir ölçüde CHP'nin bölge seçmeninden ve bölgenin sorunlarından uzaklaşması sürecini de beslemektedir.

Katılımcıların ifadelerinde de yer alan, Kürt seçmenin sorunlarına yönelik politikalar ortaya konulması CHP'nin tekrar Kürt seçmenin desteğini kazanmasında etkili olabilir.

CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal taban kaybetmesini tek nedene bağlama eğilimi bölgedeki seçmeni bir yandan alternatifsiz bırakırken diğer yandan da CHP'nin bölgeden nasılsa partiye oy çıkmayacak anlayışı ile bir seçim stratejisi ve parti politikası uygulamamasına neden olmaktadır. Bu şekilde bir anlayışın devam ettiği siyasi bir tablo içinde seçmenin alternatifsiz kalması bir yandan siyasi tercihi açısından iki seçenek bırakırken diğer yandan da bu mevcut siyasi tablo içinde yer alan partilere destek sağlamaktadır. Siyasi parti tercihlerinde güven algısının oynadığı rol de CHP'nin bölgede toplumsal taban kaybetmesinin önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Bununla ilişkili olarak katılımcıların bu konudaki değerlendirmelerini incelemek faydalı olacaktır.

8. 4. 10. Güven Problemi

Siyasal partiler sahip oldukları ideolojileri, politikaları ile seçmen tabanı oluşturabilen kurumlardır. Farklı siyasi tercih nedenleri ile birlikte vatandaşlar siyasi parti tercihlerinde bulunurlar. Ancak bunun süreklilik kazanabilmesi partinin seçmen kitlesi ile olan bağı sürdürülebilirliğiyle mümkündür. Bu anlamda parti politikalarının vatandaşları peşinden sürükleyebilmesi için vatandaşta bir karşılığı olması gerekir.

Siyasal partilerle seçmen kitlesi arasında bağı kuran unsurlar genel olarak siyasi partilerin ürettikleri politikaları ile iktidara geldiklerinde temsil ettikleri halkın çıkarlarını, sorunlarını çözebileceğine yönelik beklentidir. Partinin üyeleri bu konuda önemli bir etkiye sahiptir. Siyasi partileri var eden sahip oldukları partiye inanmış üyeleridir. Ancak parti üyelerinin sadece kağıt üzerinde kaldığı ve üyeliğin/delegeliğin sadece her yıl veya iki yılda bir yönetici seçmeye indirildiği (Cem, 2011b1: 93, 94), milletvekili adaylarını bile belirleyemediği bir üyelik/delegelik anlayışı ile partinin seçmenleri inandırabileceği bir araç da ortadan kalmaktadır. Çünkü üyeler sadece partiye oy veren değil parti politikalarını diğer seçmenlere anlatan ve onları bu politikalara inandırarak, partilerine oy vermeye çalışan bir kurum olarak siyasi parti literatüründe yer almaktadır (Delibaş, 2008: 138). Üyeler partiye oy verdikleri gibi aynı

zamanda parti politikalarının seçmenlere ulaşmasında etkili bir role sahiptir. Bunun da sağlanamadığı durumlarda partinin politikalarına dolayısıyla da partiye olan güven ve güvensizlik sorunu ortaya çıkmaktadır.

Kurumsal tartışmalarla birlikte katılımcılar tarafından CHP'nin uygulamış olduğu politikaların sürekliliğinin olmaması seçimde partiye yönelik güvensizlik/güvenmeme sorununu ortaya çıkaran bir diğer önemli neden olarak görülmektedir. Özellikle CHP'nin 1992'den yeniden açılması ile birlikte Baykal'ın uygulamış olduğu politikalar CHP'nin seçmen gözünde inandırıcılığını yitirmesi ile ilişkilendirilebilir. Özellikle CHP'nin muhalefet stratejisini rakibin çözüleceği, modelinin çökeceği, kendiliğinden dağılacağı yönünde belirlemesi, felaket "tallallığı" üzerine kurması (Cem, 2011b: 80), aynı zamanda partinin en büyük açmazını oluşturmaktadır. Bu tür beklenti üzerinde kurulmuş olan muhalefet anlayışı CHP'nin kimliği ile özdeşleşmiş duruma gelmiştir. CHP'nin muhalefet anlayışının bu şekilde tesis edilmesi bir yandan CHP'nin yeni politikalarla seçmenin karşısına çıkmasının yolunu tıkarken aynı zamanda yerel düzeydeki partiyi seçmene taşıyacak olan üyelerine de bu araçtan yoksun bırakmaktadır. Bu da partiye güvensizliğin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

CHP'nin toplumsal taban kaybetmesi ve güven ilişkisi ile ilgili olarak katılımcılar arasında görüşlerini dile getirenler olmuştur:

Uzun süre insanlara bir şey veremedin mi insanlara tamamen inancın ve güvencin yiter. İnsanlar senden bir şey bekler. Ya benim babamın dediği bir laf vardır ya benim yaşım yetmiş oldu, benim oğlum elli yaşında ben iktidarı görmedim, benim torunum da mı görmeyecek! (G. 13).

Baykal geldi buraya kimlik namustur dedi, bir insan doğarken seçemediklerini namusu gibi yaşamalıdır dedi. Çünkü insan bunları seçemez dedi. Bunlar da bizim için değerlidir dedi. Ama gitti parlamentoya bir daha ne bu konuları dile getirdi ne de başka bir boyutunu ele aldı. Seçim dönemlerinden bir iki bu soruna değinip sonra diğer seçim dönemine kadar unutmak seçmenin bilincinde artık (G. 49).

Burada parti için bu bir güvendir aslında, partinin çalıştığını, insanlara gittiğini, insanların dertlerini dinlediğini, sıkıntılarını dinlediğini, tabela partisi olmadığını, sadece televizyonda boy göstermediğini, belli bölgeye hitap etmediğini anlatır. Bir nevi kendisini oraya ait hissetme duygusu, benim için çok önemli (G. 44).

Ama Kılıçdaroğlu'nun bir ileri iki geri söylemleri vatandaşın zihninde inandırıcılığını yitirmesine neden oldu. İnsanlar bir şeyleri takip ederken ertesi gün

farklı bir şey duyarlarsa güven sorunu ortaya çıkar. CHP de bugün bunu yaşıyor aslında. İnsanların karşısında ona göre konuşmak lazım (G. 46).

Şimdi birazcık daha Kürt politikalarına meyilli. Bu savaşın bitmesi için silahla değil akılla ve parlamento siyasetinin bu işi çözeceğinin inancındadır. Uzlaşa ile bölge sorununun çözümü meclis çatısı altında ve çözüm siyasettir ve partinin son zamanlarda verdiği mücadele de halkın beğenisini kazanmıştır. Baykal'ın ulusalcı zihniyeti bu partiyi belli bir noktada tutmuştur. İlerlemesini engellemiştir partinin. Bunlar tam net çizilemedi. Halkın tekrar güvenini kazanabilir. Söylemler düzeyinde kalırsa hiçbir şey değişmez (G. 49).

Bizim en basitinden belde teşkilatlarından da başlayarak, ilçe, il bunların birebir insanlarla görüşüp, insanlara gidip parti politikalarını izah etmesi, bunu izah ederken de işte vatandaş size inanmıyor, güvenmiyor. Bizim bu seçim dönemimizde bedelli askerlikle ilgili bir mevzuu vardı. Bir takım şeyleri biz söyledik. Vatandaş inandıramadık (G. 11).

Bazı katılımcıların CHP'nin seçmen tabanına güven vermediğini işaret etmektedir. Bunlara göre, CHP'nin uygulamış olduğu politikaların ve söylemlerin Kürt seçmende karşılığı olmamakla birlikte, Kürt seçmene yönelik dile getirmiş olduğu söylemler de seçmen gözünde inandırıcılığını yitirmiş durumdadır. Katılımcıların söylemlerinde ortaya çıkan partiye yönelik güven problemi temelinde, SHP'nin 1989'daki Kürt raporu ile ortaya atmış olduğu çözüm önerilerinin politikada uygulamasının olmaması görülebilir. Aynı dönemde Kürt raporunu ortaya çıkaran parti olarak SHP'nin iktidar olması bu güvensizlik algısının oluşmasında da etkilidir.

CHP'deki lider değişikliği ile birlikte söylemlerde ortaya çıkan değişikliklerin de seçmende ortaya çıkan "güven" problemine karşılık bulmadığı görüşmeciler tarafından dile getirilmektedir. Yaklaşık yirmi yıldır Kürt seçmenin sorunlarını dile getirmekten kaçınan, bölge seçmeninin desteğini olsa da olur olmasa da olur anlayışı ile ihmal eden bir partinin lider değişiminin gerçekleşmesi ile bir anda seçmende karşılık bulması imkansız görünmektedir.

Genel olarak CHP'nin ideolojik anlamda bir netliğinin olmaması da partiye yönelik seçmende güven eksikliğinin sebepleri arasında değerlendirilmiştir. Kuruluşundan itibaren CHP'nin uygulamış olduğu politikalar ve çok partili siyasete geçişle birlikte değiştirdiği politik davranışları en büyük gerilimini oluşturmaktadır. 1970'li yılların başlarında Ecevit'in bu gerilim durumunda değişimden yana tavrını net bir şekilde koyması ile birlikte yapılan "sol" açılım seçmende karşılık bulmuştur. Kılıçdaroğlu'nun genel başkan seçimi ile birlikte dillendirilen "yeni" söylemlerin

seçimde çok fazla itibar uyandırmadığı gözlenmiştir. Bunun nedeni olarak yaklaşık yirmi yıldır Baykal yönetimindeki CHP'nin devleti önceleyen savunmacı anlayışın ön planda olması ve bunu kırabilecek bir hareketin parti içinde henüz ortaya çıkmamasıdır. CHP içindeki bu gerilim yeni dönemde de CHP'nin değişimi sağlamasında bir engel oluştururken seçmen gözünde de partiye yönelik güvensizliğin güvene dönüşmesini engellemektedir.

8. 4. 11. CHP-Din İlişkisi: Din Karşıtlığı Algısı

CHP kuruluştan itibaren modernleşme sürecinin aktörü olmuştur. CHP'nin modernleşme sürecindeki aktif konumu nedeniyle sekülerleşme yönündeki uygulamalardan dolayı seçmenle ilişkisinde din konusu önem kazanmaktadır. CHP'nin bu özelliğinin sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesi seçmeninde değil ülkenin neredeyse tüm bölgelerinde bir ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Özellikle Baykal döneminde parti söylemlerinde sıkça tekrar edilen laiklik vurgusu, CHP'nin din konusundaki yaklaşımını gündeme taşımıştır.

Kuruluş ve tek parti döneminde sekülerleşme yolunda atılan adımlara en çok tepki ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinden geldiği yaygın olarak kabul görmektedir (Kirişçi ve Winrow, 2007: 112; Çağaptay, 2009: 166). Kuruluş döneminde bir yandan ulus inşa etme politikaları uygulanırken diğer yandan da Müslüman üst kimliği ile bu kimlik altında yaşayanların Türkleşmeleri beklenmiştir. Dolayısıyla devletin kuruluş felsefesinde yer alan politikaların etnik olarak farklı olan Kürtler üzerinde daha çok etkili olmuştur.

CHP'nin kuruluş ideolojisi ile bağlantılı olarak modernleşme devrimlerinin aktörü konumunda olması ve özellikle toplumun laikleştirilmesi adına yapılan devrimlerin geniş toplum kesimlerinden tepki alması günümüze kadar –Ecevit CHP'si hariç- gelen bir algı olarak ortaya çıkmıştır. CHP'nin özellikle Baykal döneminde katı laiklik anlayışı (Tosun, 2012: 40) toplumsal hafızanın yeniden canlanmasına büyük ölçüde hizmet etmiştir. Tek parti yönetimi boyunca uygulanan politikalarla ilişkili olarak partideki toplumu laikleştirici amaç (Çaha, 2003; Özbudun, 2003) günümüzde de hafızalarda yerini belli ölçüde de olsa korumaktadır. Ancak belirtilmesi gerekir ki tek

parti dönemi toplumsal hafızalarda yer almakla birlikte bunun yeniden canlanması Baykal dönemindeki aşırı laiklik vurgusu ile ilgili görülebilir. Çünkü aynı parti 1970'li yıllarda Ecevit döneminde kitlelerle büyük ölçüde buluşabilmişti. O günkü şartlar düşünüldüğünde gerek zaman gerekse toplumsal hafızanın tazeliği anlamında 1970'lerin CHP'si 1930'lardaki CHP'ye daha yakındı. Bugün aradan geçen zamana rağmen CHP'nin katı laiklik tutumu nedeniyle tek parti dönemi toplumsal hafızalarda AKP'nin de yardımı ile yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır. Bu gelişme aynı zamanda seçmen zihninde belli ölçüde etkili olmaktadır.

Saha çalışması esnasında katılımcılar arasında CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri arasında din konusuna da yer vermeleri bunu bir anlamda doğrulamaktadır. Katılımcılar arasında farklı bir neden olarak öne sürülen din konusu bundan öncekiler kadar sık tekrar etmemekle birlikte, kimi partililer tarafından dile getirilmiştir. Bu konuda katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

Din ön plana çıkıyor. İnsanları bu yönden ikna edip oy almak istiyor. Genelde bu çok etkili. Benim bir tanıdık abim var, inançlı bir insan, hacca gitmiş, beş vakit namazını kılar, çok dürüst pırlanta gibi biri, devlet kurumundan SSK hastanesinden emekli. Dört dörtlük bir insan, o kadar dürüst bir insan, ama düşünebiliyor musun ona baskı yapıyorlar, senin gibi inançlı bir insan, sen nasıl CHP'de siyaset yaparsın! Sanki CHP'de siyaset yapanlar kafir! Bakın ben bunların işte modern, laik olduğunu söylemiyorum. Bunlar kafir diyor, düşünebiliyor musunuz! (G. 26)

Dinle ilgili çok kötü örneklemeler yaşandı CHP politikalarında. Baş örtüsüne karşı duruş gibi. Belli dönemlerde yanlış beyanatlar İslamcı kesimin CHP'yi kötü görmesine neden oldu (G. 39)

Bir aşirete gidiyorsunuz, dinine örf ve adetlerine bağlı, hayatında CHP'ye oy atmamış, verse de oyunu yakacak, vermez. Komünist partisidir diye yerleşmiş kafasına. Ben bunları çok yaşadım, siz Allahı sevmezsiniz, dini sevmezsiniz, ben gitmişim oy istemişim bana bunu söylemiş (G. 50).

Yepyeni bir oluşumun, yepyeni bir siyasi oluşumun çıkması gerekiyor. Bugün maalesef CHP bölgede, maalesef, çok enteresan bir şey bir sürü vatandaşla görüştüğüm zaman dinsiz parti olarak algılanıyor. Vatandaş bu kararı nasıl veriyor onu da anlamış değilim (G. 51).

Şimdi tabi ki Müslüman bir ülkeyiz. Din önemli bir kavram, inanç önemli bir kavram. Şimdi CHP bahsettiğimiz rejimin dinin devlet işlerinin birbirine karıştırılmaması konusunda çok radikal bir şekilde duruyor orda. Yani işte sanki ibadetini gösterdiğin zaman işte bunu biri telaffuz ettiği zaman sanki eksik davranış yapıyormuş gibi hissediyor. Halkı üzerinde CHP'nin dini sevdiği ve inançlı olduğu yönünde bir düşünce yok tabi (G. 55).

Din, dindarlık ve CHP algısı konusunda seçerek anlattığımız altı katılımcının ifadeleri, CHP'nin din konusundaki seçmen tarafından algılanması üzerine teorik düzeyde yapılan tartışmaları desteklemektedir. CHP'nin seçmenle bağ kurmasında din bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Genel olarak ülkenin diğer bölgelerindeki dindar seçmende olduğu gibi bölgedeki Kürt seçmende de CHP'ye karşı böyle bir algı söz konusu. Tabii ki din konusunun CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri arasında en az tekrar eden neden olarak ortaya çıkması (Bk. Tablo 43) bir anlamda katılımcıların yine parti içinde olmalarının bir ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Bu durumda dahi CHP'nin bir dönem aktivistleri olmuş ve hala da olmaya devam eden katılımcıların ifadelerinde din konusunun parti ile seçmen arasında bir etkiye sahip olması CHP'nin katı laiklik anlayışının bir sonucu olarak görülmelidir.

Katılımcılar tarafından din konusunun etkisi olmakla birlikte seçmenin geçmiş dönemlerde CHP'yi tercih ederken CHP'nin yine aynı parti olduğunu belirtmeleri, CHP'nin belirlemiş olduğu politikalarla birlikte düşünülmelidir. Bir yandan özellikle Baykal döneminde katı laiklik vurgusu yapılırken diğer yandan da Anadolu solu kavramı ile Şeyh Edebali'den örnekler verilmesi (Çalmuk, 2002: 53) seçmenin gözünde CHP'nin inandırıcılığını yitirmesine neden olmaktadır. Baykal'ın seçim öncesinde yapmış olduğu ve medyaya çarşaf açılımı ifadeleri ile yansıyan çarşafli kadın partililere rozet takma "töreni" CHP'nin seçim öncesinde yaptığı bir anlamda takiyye olarak da yorumlanabilmektedir (Yeni Şafak, 24/12/2008). Baykal'ın yapmış olduğu bir anlamda CHP'nin muhafazakar kesimlere yakınlaşması amacını taşıırken bunun seçmen gözünde inandırıcılığı olmamaktadır. Yine Kürt seçmene yönelik politikalarında olduğu gibi dindar kesimin oyunu almaya çalışırken kendi tabanından kaybetme korkusu CHP'nin bu konudaki açılımının da önündeki en büyük engellerden birisi olarak sayılabilir. Adeta "Midyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olma" korkusu CHP'nin seçmen karşısında net olmasını büyük ölçüde engellemektedir. Bunu destekleyen ifadeler de katılımcılar tarafından şu şekilde dile getirilmektedir:

Sen net olduğun zaman herkes politikalarından tatmin oluyorsa sıkıntı yaşamaz. Yani inançlı olan insan da sana gelir. İnançlı olan insan da sana gelir. Senin sorunun çözülecekse hem ırksal anlamda hem dinsel anlamda iki taraf da sana gelir. CHP'nin inanç konusunda bir problemi yok. Halkı ile barışıktır, insanı ile

barışıktır. Bazen şu sıkıntı oluyor, CHP'nin inançları falan konusunda bazı olumsuz söylemler söyleniyor toplum tarafından, aslında öyle değil yani, yanlış mıyım?(G. 27).

Bölge biraz dindar bir bölge. Aslında geri kalmış her bölge dindardır, dünyanın her yerinde de böyledir. Bunun tersini de söyleyebiliriz. Bölge geçenlerde CHP'ye oy veriyordu. O zaman da dindardı. Demek ki bir şey söyleyeceksin, bunlara bir şey söylemek gerek. Kürt vatandaşı senin sorunun var, ben bu sorununun farkındayım, sen haklısın, ben bunu çözeceğim. Bana inan, güven. Ve inandırılacaksın.(vurgulu bir şekilde üstüne basa basa bunu söylüyor) Öyle çözeceğim demekle olmuyor, bir proje sunacaksın, diyeceksin ha böyle böyle böyle ben şunu tespit ettim. Senin sorunların şu, ben çözeceğim, bana inan. İnandırırsan alırsın oyu, hiç şüphesiz. Kürt seçmen ne kadar dindarsa buna da açık(G. 1).

CHP Kürt seçmene aslında birazcık uzak. Hem Türk milliyetçiliği ile siyaset yapıldığı düşünülüyor, şimdiye kadar gelen süreçle ilgili. Hem de sosyal demokrat olması sebebiyle dinsizlik. Biliyorsunuz bu bölgede hem din hem de etnik köken çok önemli. Bu konuda bizim onlara uzanmamız biraz daha zor oluyor. Yani iki taraftan birilerini ikna etmek durumunda kalıyorsunuz. Ya da kendinizi anlatmak durumunda kalıyorsunuz. 2-0 yenik başlıyoruz (G.5).

Katılımcıların CHP-din ilişkisi çerçevesindeki değerlendirmeleri CHP'nin seçmen açısından bu konuda bir eksikliğini olduğunu göstermektedir. CHP'ye karşı din üzerinden bir olumsuz yaklaşım söz konusudur. Ancak bu durum ülke siyaseti içinde süreklilik arz eden bir durum mudur, yoksa son yirmi-otuz yılda ortaya çıkmış olan bir gelişme midir? Bu nokta seçmenin CHP'ye yönelik tercihlerinde etkili olmaktadır. Siyasette kültürel konuların belirleyici olması 1980 sonrasına rastlamaktadır. Sağ-sol ideolojilerin bu dönemde yerini kültürel konular almıştır. Genel olarak CHP'nin seküler, modern bir devlet projesinin aktörü rolü son dönemdeki bahsedilen gelişmelerle birlikte bu konuda CHP ile seçmenin arasındaki uzaklığı arttırmıştır.

Son dönem siyasetinde seçmenin kültürel taleplerde bulunması CHP'nin muhafazakar seçmenin sorunlarına yönelik bir söylem ortaya koyamaması, tam tersine siyasal ve toplumsal alanın kültürel taleplerle şekillenmesi karşısında laiklik vurgusunu ön plana çıkarması farklı bir katılımcının ifadelerinde şu şekilde yer almaktadır:

Biz CHP olarak muhafazakar insanların söylemlerine, isteklerine cevap vermedik. Şimdi cevap vereceğiz. Bizim onların algıladığı gibi olmadığımızı, dinsiz bir parti olmadığımızı, bu algıyı kırmamız gerekir. Bunun için de biz önce o insanları bir anlayacağız, önce o insanlarla birlikte yaşayacağız, onlar gibi düşüneceğiz. Sadece bu işin temelini laikliği oturtmakla bu işi çözemiyoruz. Çözemediğimizi gördük. Laiklikten ödün vermek anlamında söylemiyorum. Laikliğin bir de öbür taraftan algılanışına bakalım. Biz o algıyı kırmamız için laiklik temelinde değil de insanların o düşündüklerini bizim Atatürk'ün dine bakış temelindeki görüşleri ile

CHP özünden uzaklaşmadı, bizler CHP'nin özünden uzaklaştık. Bugün bu ülkede diyaneti kuran CHP değil mi, diyanet işleri başkanlığını kuran, imam hatipleri açan değil mi! Biz bunlardan uzaklaştık (G. 9).

Katılımcıların ifadelerinde sıkça yer verdikleri görüşleri özetle CHP'nin din karşıtlığı algısının yaygın olduğu yönündedir. Bu ifadeler aynı zamanda CHP'nin bu algıyı kırma yönünde bir çabasının olmadığını da göstermesi açısından önemlidir. CHP'nin yerel aktörlerinin seçmendeki partiye yönelik bu şekilde olumsuz bir algının olduğunun farkında oldukları ifadelerinden ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde bir algının kırılması ise parti genel merkezinin belirleyeceği politikalarla mümkün olabilir. Parti genel merkezinin katı laiklik söylemine sahip olduğu bir durumda seçmenin CHP'nin yerel aktörleri tarafından ikna edilmesi mümkün görünmemektedir.

8. 4. 12. Sonuç

Katılımcılara göre CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerinin neler olduğunun analiz edildiği bu bölümde söylemlerden CHP'nin dokuz farklı nedenden dolayı taban kaybettiği ortaya çıkmıştır. Bu analizlerde daha çok CHP'nin politikalarının ve kurumsal yapılanmasının katılımcılar tarafından nasıl algılandığı ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların algısındaki CHP de CHP'nin taban bulamamasının nedeni olarak sunulmaktadır.

Katılımcıların en çok vurguladığı neden parti örgütlerinin işlevsizleşmesi olmaktadır. Siyasal partilerin seçmene ulaşmada en temel aracı olan parti örgütleri katılımcılar tarafından büyük ölçüde olumsuz bir algıya sahiptir. Seçmenin parti politikalarına inandırılmasında örgütlerin önemli işlevi yerine getirmesi aktif çalışan bir örgütle mümkün olabilir. Ancak CHP'nin sahip olduğu örgütlerin "tabelalarının" olduğu gözlemlenmiştir. Bu tespit özellikle Mardin ve Diyarbakır için geçerlidir. Bu illerde CHP'nin örgütlerinin sadece görünüşte var oldukları söylenebilir. CHP'nin Kürt seçmene yönelik ortaya koyduğu söyleminin olmamasının da parti örgütlerinin işlevsizleşmesinde önemli ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Bu anlamda sadece CHP'nin yerel örgütlerinin olması yeterli değildir. Yerel örgütlerin seçmeni ikna edebilmek için elinde bir de partisinin seçmeni kazanabilecek politikası olması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Kürt seçmenin CHP tarafından terk edilmişlik algısına sahip olduğu katılımcıların ikinci sıklıkta tekrar ettikleri diğer konudur. Kürt seçmenin neredeyse kuruluş sürecinden itibaren CHP'yi desteklemiş olması karşılığında CHP'nin Kürt seçmene sırtını döndüğü yönünde bir algı mevcuttur. 1989 kırılması ve 1990'lı yıllar boyunca bölgede yaşanan şiddete rağmen CHP'nin bu konuları dile getirmemesinin Kürt seçmende bir "hayal kırıklığı" ortaya çıkardığı katılımcıların ifadelerinden ortaya çıkmaktadır. Kürt seçmenin oyunu önemsemeyen bir anlayış olarak katılımcıların ifadelerine yansıyan bu durumun CHP ile Kürtlerin ilişkilerinin kopma noktasına getirdiği söylenebilir.

Kürt seçmeninin sorunlarından özellikle Baykal döneminde CHP'nin uzaklaşmış olması katılımcıların söylemlerinde yer verdikleri üçüncü nedendir. Genel merkezin aday belirleme sürecinde merkezden atamalar yapması parti örgütü içinde çalışanları olumsuz etkilediği için CHP'nin toplumsal taban kaybetmesi nedenleri arasında dördüncü sırada yer almaktadır. CHP'nin bir yandan örgütlerini işlevsiz hale getirmesi diğer yandan da Kürt seçmenine ve seçmenin sorunlarına sırtını dönmesi aynı zamanda bölgede var olan sorunlardan uzaklaşmasına neden olmaktadır. Partinin en önemli araçları olan örgütlerin işlevsiz olması partinin tabandan tavana iletişimini de engellemektedir. Bu durumda CHP'nin politikalarının belirlenirken tabanın sorunlarından haberdar olmasının mümkün olmadığı söylenebilir. Ayrıca genel merkezden yapılan aday atamaları da düşüş trendinde olan partiye seçmen tarafından tepkinin artmasına neden olmaktadır.

Bölge seçmeninin belli partilerde toplanması süreci zaman içinde CHP'nin alternatif olmaktan çıkması sonucunu doğurduğu katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Merkez sağ partilerin ülke genelinde çökmüş olması siyasetin içinde az sayıda partinin yer almasına neden olmuştur. Ayrıca Kürt seçmenin etnik hassasiyetlerinden dolayı bunu dile getiren bir partinin varlığı seçmeni oraya yönlendirmektedir. CHP dışından sayılabilecek bu neden karşısında CHP'nin izlemiş olduğu politikalarla da birbirini destekleyen bir durum ortaya çıkarak, CHP'nin seçmenle bağ kurmasını önemli ölçüde etkilemektedir. Bölgede birisi iktidar partisi olan AKP diğerinin de BDP çizgisindeki siyasal hareketin kitlesel destek bulması seçmen tercihinde bir kutuplaşma durumu çıkardığı katılımcılar tarafından ifade edilmektedir.

Siyasal alanı elinde tutan bu iki siyasal eğilim içerisinde CHP'nin üçüncü bir aktör olarak varolması CHP'deki politika değişiklikleri ile mümkün olacağı araştırma verilerinden ortaya çıkmaktadır. İki kutuplu bu siyasi yapıyı değiştirmek için CHP'nin politika değişikliklerinin zaman içerisinde seçmen desteğini oluşturacağı da vurgulanan bir diğer konu olmuştur. CHP'nin bir miting yapmakla bir anda Kürt seçmenin oylarını kazanabileceği düşüncenin olduğu ve bunun yanlış olduğu da gözlemlenmiştir.

CHP'nin Baykal döneminde devletçi perspektiften ürettiği savunmacı politikalar ulusalcı bir nitelikte değerlendirilmektedir. Katılımcıların algısına göre bu türden söylemlerin Kürt seçimde karşılığı olmaması partiyi seçmen desteğinden uzaklaştırmıştır. Kürt sorunu karşısına CHP'nin ulusalcı hassasiyetlerle çıkması Kürt seçmenin CHP algısında etkili olmaktadır. Kürt kimliğinin siyasette etkili olduğu bölge illerinde CHP'li olmanın, CHP'nin savunduğu bu politikalar nedeniyle zorlaştığı gözlemlenmiştir. Bu durumun aynı zamanda CHP'nin yeni taban elde etmesinde de olumsuz etkiye sahip olduğu iddia edilebilir.

Kürt etnisitesini dayalı bir partinin kurulması CHP'nin bölgede toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri arasında yedinci sırada yer almaktadır. Ancak katılımcılar bunun başlı başına tek neden olarak sunulamayacağını da belirtmişlerdir. Partiye olan güven problemi Kürt seçmenin CHP algısından etkili olmaktadır. Edinilen izlenimler arasında Kürt seçmenin devletin kurucu partisi olması nedeniyle kendi sorunlarına sahip çıkması yönünde bir beklentisi de yer almaktadır. Katılımcıların CHP'ye yönelik eleştirilerinde aynı zamanda partiden beklentileri olduğu gözlemlenmiştir. İki kutuplu siyasal yapının aşılması gerektiği de ortaya çıkan bir eğilim olarak değerlendirilebilir. Katılımcıların CHP'ye yönelik "güven"sizlik algılarında CHP'nin toplumsal taban kaybetmesi nedenleri arasında sunulan Kürt seçmeni terk etmesi ve seçmenin sorunlarından uzaklaşması etkili olmaktadır. Katılımcılar yıllarca dile getirilmemiş sorunların partideki lider değişimi ile birlikte dile getirilmeye başlanmasının "güven"i yeniden tesis etmekte etkili olamayacağı yönünde bir algıya sahiptir.

CHP'nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri ile ilgili sunulan son neden de din konusundaki tutumudur. Bunda da etkili olan özellikle Baykal döneminde oluşturulan CHP'nin "kırmızı çizgileri" arasında yer alan laiklik vurgusunun olduğu iddia edilebilir. Sekülerleşme yolunda CHP'nin tek parti döneminin etkileri olmakla

birlikte Baykal dönemindeki radikal laiklik duruşunun daha etkili olduğu mülakatlardan ortaya çıkan ağırlıklı eğilimdir.

CHP'nin din konusundaki algısında bölgedeki seçmen açısından din ve etnik kökenin önemi ve siyasetin merkezi konuları haline gelmesi görüşme verilerinden ortaya çıkmaktadır. Bu durum özellikle son yirmi-otuz yılda ortaya çıkan bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Özellikle 1980 sonrasında kültürel konuların siyaset üretmede anahtar konuma gelmeleri karşısında CHP'nin daha evrensel değerler üzerinden siyaset üretme çabası birbiriyle karşıtlık oluşturmaktadır. Din ve etnisitenin yükselişi karşısında CHP'nin sahiplendiği laiklik, cumhuriyet gibi modernleşme projelerinin özellikleri düşüşte olması da aynı zamanda CHP'nin bölge seçmeninden destek bulmasını engelleyen faktörler olarak görülebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Siyasi partileri arasında en uzun ve köklü parti olan CHP kaçınılmaz olarak farklı dönemlerde farklı politikaları ön plana çıkarmıştır. Kendi kuruluş temelini milli mücadelenin örgütlenmesine dayandıran CHP, aynı zamanda modern devleti kuran aktör olarak siyaset sahnesinde yer almaktadır. Çok partili siyasi hayatın kurulmasında da CHP'nin üstlendiği rol önemlidir: Kurucusu olduğu devlete hükümet etme yetkisini halkın oyu ile DP'ye bırakmıştır. Bu dönemin sona erdiği 1960 darbesi sonrası dönemde ise “ortanın solu” açılımı ile sosyal demokrat politikaların öncülüğünü yapan bir CHP söz konusu oldu. Ülkenin kaderi üzerinde çok büyük etkileri olmuş 1980 Darbesi sonrasında SHP ile yoluna devam eden CHP kadroları yine sosyal demokrat politikalarla siyaset sahnesinde var olmuştur. 1992'de yeniden açılan CHP ülke siyasetinin sorunları ile de ilgili olarak sürekli kuruluş felsefesine vurgu yapan politikalara daha yakın politikalar izlemiştir.

CHP'nin sahip olduğu “kurucu” özelliği CHP'nin neredeyse tüm tarihsel dönemlerinde etkili olmuştur. CHP'nin dominant özelliği olarak öne sürülebilecek neredeyse tek özelliği budur. Bu, aynı zamanda CHP'nin politika değişikliklerinde belirleyici olmuştur. Bir yandan farklı politik açılımlara yön verirken diğer yandan da bu değişiklikleri sınırlandıran bir özellik olarak partinin yapısında yer almıştır. CHP'nin bu söylemi ülkede siyaset alanında, hem CHP hem de diğer partiler tarafından tekrarlanmaktadır.

1980'lerde ülke ve dünya siyasetinde ortaya çıkan değişiklikler CHP'nin 1970'lerdeki politikalarına kıyasla 1990 sonrası politikalarının oldukça farklı çizgilerde yer almasında temel belirleyicidir. Baykal dönemi olarak adlandırılan 1990 sonrası CHP'si siyasette ağırlığı gittikçe artan kültürel taleplere Türk milliyetçiliğini vurgulayarak karşılık vermiştir. CHP'nin gösterdiği bu milliyetçi refleksle birlikte aynı zamanda kurucu felsefede yer alan laiklik ve cumhuriyet vurgusu da ön plana çıkmıştır. CHP'nin bu politikalarında etkili olan ise ülke siyasetinin merkezi konuları haline gelen siyasal İslam'ın ve Kürt milliyetçiliğinin yükselişidir.

CHP'nin göstermiş olduğu bu özellikler aynı zamanda seçmeni mobilize etme kanallarını da etkilemektedir. Araştırma verilerinden de ortaya çıktığı gibi ailenin

CHP’li olmaktadır etkisi, CHP’nin özelliği olan “kurucu” niteliğini devam ettirmesine hatta zaman zaman ön planda tutmasına neden olmaktadır. Yerel kadrolarda da görülen bu özellik aynı zamanda CHP’nin siyaset tarzında etkili olmaktadır. Şöyle ki partide yer alanların ağırlıklı olarak aileden dolayı CHP’de yer aldıkları gerçeği ortaya çıkmaktadır. Parti kadrolarında eğitim düzeyi yüksek bireylerin yer alması da CHP'nin bürokratik özelliğini devam ettirmesinde etkili olmaktadır.

CHP’nin göstermiş olduğu bu özelliklerle birlikte ülke siyasetinin genel yapısı da belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. 1950’den itibaren Türkiye’de iktidar olmuş siyasi partilere bakıldığında belli zaman aralıklarında kurulup iktidar olup daha sonra yok olan partilerden oluştuğu görülmektedir. Genel olarak siyasal partilerin ve iktidarların özelliğini ortaya koyan bu tablo karşısında CHP’nin siyaset yapması zorlaşmaktadır. Bunda etkili olan ise siyasi rakiplerinin CHP’yi kuruluş dönemine dair tüm sorunlu alanların tek faili olarak göstermesidir. Ülke siyasetinin gündeminin farklılaşması karşısında CHP’nin ülkedeki diğeri partilere göre uzun olan siyasi hayatı farklı politikalar ortaya konulmasında etkili olmaktadır.

CHP bir siyasal parti siyaset alanındaki değişimlerden kaçınılmaz olarak etkilenmektedir. CHP’nin ülkedeki siyasal partiler içerisinde uzun olan tarihsel geçmişi zaman zaman siyaset yapmasını zorlaştırmaktadır. Özellikle siyasette 1980 sonrasında yaşanan hızlı değişimler CHP’nin bu durumu üzerinde oldukça etkili olmuştur. Ülke siyasetinde 1980 sonrasında etkili olan rant meselesi CHP’nin yeni seçmenlerle ittifak kurmasını da güçleştirmektedir. Siyasal partilerin temsil ettikleri kesimlerin çıkarlarını yerine getirmesi işlevi bu dönemde “yolsuzluklarla” ilişkilendirilmiştir. Buna bağlı olarak da dönemsel olarak kurulup iktidar olan partiler yeni dönemin bu özelliğine uygun bir politika izlemişlerdir. Alan araştırmasında elde edilen bulgular bunu doğrular niteliktedir. Buna göre yeni dönem siyasetinde bireysel çıkarlar ön planda yer almaya başlarken, bireylerin siyaset yapma amaçları kendi maddi çıkarlarını karşılamak olmuştur. Özellikle ANAP döneminde hızlı kentleşme, turizme açılma, özelleştirme politikaları ile birlikte ülke gündeminde yer alan yolsuzluklar katılımcılarda siyasetin gerçek işlevinden uzaklaştığı yönünde değerlendirmelere yol açmaktadır. Yeni dönem siyasetinde iktidar olma arzusu siyasetin “ideal düzeni” sağlama işlevinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Siyasetin ilkeleri olarak görülen halka hizmet etme yeni

dönem siyasetinde ikinci planda yer almaktadır. Buna bağlı olarak siyasal partilerin birer rant sağlama mekanizmasına dönüştüğü ortaya çıkmaktadır. Alan araştırması bulgularına göre bu şekilde bir siyaset yapma anlayışının kabul edilemez olduğu ortaya çıkmaktadır.

Alan araştırması verilerinden ortaya çıkan bu tespit aynı zamanda CHP'nin sahip olduğu tarihsel misyon ile de ilişkilendirilebilir. Modernleşme projesinin aktörü olarak CHP, ülkede yeni bir düzen arayışının kendisinde somutlaşması deneyimini yaşamıştır. Modernliğin siyasal, ekonomik ve sosyal alanda insanlığa vaat ettiği ideal düzen arayışı alan araştırması bulgularında da ortaya çıkmaktadır. Siyasetin idealler ve ilkeler üzerinden yapılması gerektiği ve insanlığa daha iyi bir düzen tahayyülü sunulması alan araştırmanın tespitleri arasındadır.

Siyasal partilerin göstermiş olduğu değişimlerde ideolojinin etkisini yitirmesi önemli bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Siyasal partilerin seçmenle kurdukları bağda bir takım ekonomik vaatler günümüz siyasetinin bir özelliği haline gelmiştir. İnsanlığa daha iyi bir düzen vaadi ile siyaset yapma anlayışı eski önemini kaybettiği için seçmenle siyasal partiler arasında bağı güçlü kılan ideolojik birliktelik de etkisini yitirmiştir. Buna karşı araştırma süresince elde edilen bulgular siyasal partiler açısından ideolojinin hala önemini koruduğu yönündedir. Bu tespit aynı zamanda siyasal partilerin seçmenle arasında bağı güçlü kılan en önemli unsurlardan birisinin ideoloji olduğunu göstermektedir.

Siyasal partilerde -ya da en azından bizim incelediğimiz CHP'nin Güneydoğu Bölgesi'ndeki eski ve şimdiki partilileri arasında- ideolojinin önemini koruduğu araştırmada tespit edilmiştir. Ancak bununla birlikte CHP'nin Kürt seçmenle ideolojik bir bağı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu aynı zamanda CHP'nin ülke siyaseti içinde yaşadığı gelgitlerle ilişkilendirilebilir. Atatürkçülüğün CHP'nin ideolojisi olarak kabul gördüğü araştırma bulgularından da ortaya çıkmaktadır. Atatürkçülüğün ne olduğu zaman içinde hızla değişirken seçimde de karşılık bulmadığı yine araştırma verileri tarafından desteklenmektedir.

Siyasal partilerin uzunca bir süredir yapısal değişim geçirmekte olduğu yeni dönem siyaset literatüründe tartışılan merkezi konulardır. Siyasal partilerle seçmen

arasında ideolojik bağın etkisini yitirdiği yönündeki tartışmalara benzer tartışmalar siyasal partilerin üyelik ve örgütlenme konularında da bulunmaktadır. Partilerin sadece seçim dönemlerine odaklı çalışmaları bu tezleri desteklemektedir. Teknolojik gelişmeler de siyasal partilerin seçimlere odaklı çalışmalar yapmalarını desteklemektedir. Seçim dönemlerinde kullanılan siyasal reklamlarla seçmenleri etkileme yoluna doğru değişim siyasal partilerin örgütsel yapılarının ikincil plana atılmasına neden olmuştur. Bu aynı zamanda siyasal partilerde lider etkisinin artmasını da beraberinde getirmektedir. Siyasal partilerin yapısal özelliklerinde görülen bu değişme araştırma verilerinde de ortaya çıkmıştır. Ancak araştırma bulgularına göre siyasal partilerin seçmenler üzerinde etkilerini koruyabilmeleri örgütlerinin işlevsel olması ile mümkündür. Partilerin yerel örgütlerinin sadece seçim dönemlerinde işlevsel halde olması seçmen desteğinin azalmasının sebepleri arasında sayılabilir. Seçim dönemleri ile sınırlı örgüt çalışmaları partinin seçmenle iletişiminin azaltırken yeni katılımların olmasını da büyük ölçüde engellemektedir. Aynı zamanda parti örgütlerinde aktif olarak yer alan üyelerin partiye bağlılığının yüksek olması da aynı zamanda partiye olan seçmen desteğini arttıracak bir olgu olarak araştırma verilerinden ortaya çıkmaktadır.

Siyasal partilerde ortaya çıkan bu yapısal değişim parti örgütlerini ve üyelerini lideri seçmekle yetinen bir işlevle sınırlamaktadır. Aynı zamanda bu durum siyasal partilerin üyelik literatüründe de sıkça tartışılan “kağıt üzerinde üyelik” anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Partilerin yerel örgütlerine ve partiye bağlı üyelerini ihmal eden bu gelişme aynı zamanda siyasal partilerin seçmeni mobilize etmede etkilerini yitirmesine neden olmaktadır. Buna bağlı olarak siyasal parti üyelerinin partilerine olan bağlılıkları da azalmaktadır.

Siyasal partilerde ortaya çıkan bu yapısal değişim siyaset yapma aracı olarak siyasal partilerden farklı arayışlara neden olmaktadır. Ancak siyasal partilerin sahip olduğu demokratik yollardan iktidarı ele geçiren tek siyasi kurum olmaları gerçeği araştırma bulguları arasında yer almaktadır. Buna göre araştırma çerçevesinde de siyasal partilere olan ilgi azalmakla birlikte siyaset yapılabilecek en etkili kurumlar olarak siyasal partilerin görüldüğü tespit edilmiştir.

Siyasal partilere bağlılıkları azalmış olan bir üyelik sisteminin varlığı aynı zamanda seçmen oynaklığını yani seçimden seçime farklı siyasal partilerde yer alma

sonucunu da doğurmaktadır. Bununla birlikte ülke siyasetinde siyasal partilerin uzun ömürlü olmaması siyasette farklı siyasal partilere yönelen seçmen kitlesi ortaya çıkarmaktadır. Türkiye’de seçmen oynaklığının yüksek olmasına bağlı olarak siyaset içindeki bireylerin parti değiştirmeleri çok sık karşılaşılan bir durum olmaktadır. Seçmenlerin siyasal parti değiştirmelerine yönelik olumsuz değerlendirmeler araştırma verilerinden ortaya çıkmıştır. Bu aynı zamanda CHP’nin sahip olduğu seçmen profilinin özelliği ile de ilişkilendirilebilir. Araştırma bulgularında yer alan parti değiştirmeye yönelik olumsuz bir bakış açısı CHP’nin taban kazanmasında en önemli sayılabilecek mobilizasyon kanalı olarak ailenin yer almasıdır. Araştırma bulguları aileden gelen CHP tercihinin, katılımcıların CHP’yi seçmelerinde en önemli etkenlerden birisi olduğunu göstermektedir. Bu aynı zamanda iki-üç kuşağın aynı parti içinde yer alması sonucunu da ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca parti değiştirmeye yönelik olumsuz değerlendirmelerin temel nedeni olarak da katılımcıların bu özelliği olmaktadır.

Bilindiği gibi, siyasal partilerin temel işlevlerinden olan iktidarı demokratik yollardan ele geçirme işlevi aynı zamanda partinin sahip olduğu seçmen desteğini arttırmayı zorunlu kılmaktadır. Buna bağlı olarak bir siyasal partinin başka partilerin seçmenlerinin desteğini sağlaması o siyasal partinin iktidar elde etmesinde en önemli faktörler arasında yer almaktadır. Ancak böyle bir tercih değişikliği araştırma bulgularına göre “olumsuz ve istenmeyen” bir durum olarak tespit edilmiştir. CHP tercihinde aile etkisi bunda temel etken olmakla birlikte CHP’nin sürekli muhalefette kalması da etkili olmaktadır. CHP’nin kısa zaman aralıkları dışında iktidarda olmadığı düşünülürse parti tabanının da bu yönde bir beklentisi olmadığı düşünülebilir. Ayrıca CHP’nin sahip olduğu bu özelliği de sürekli iktidarlara eleştiren bir muhalefet anlayışının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Politik söylemini iktidar eleştirisi üzerine kuran bir siyaset anlayışı CHP’nin yerel aktörlerine de yansımış durumdadır. İktidar eleştirisi üzerinden seçmene seslenmek seçmen açısından partinin tercih edilebilirliğini etkilememektedir. Bu aynı zamanda CHP’yi destekleyen seçmen profilinin sosyo-ekonomik özellikleri itibarıyla sınırlı bir düzeyde kalmasına neden olmaktadır.

CHP’nin siyaset içindeki konumu itibarıyla genel olarak siyasal partiler alanında görülen değişimlerle paralellik gösterdiği araştırma kapsamında ortaya çıkmaktadır.

İdeolojinin etkisini yitirmesi, örgütlerin geri planda kalması, üyelik bağının zayıflaması gibi konuların varlığı alan araştırmasının verileri arasındadır. Ancak siyasal partilerin sahip olduğu bu özelliklerinin önemi seçmen desteğinin kazanılmasında temel unsurlar olarak kabul görmektedir. Alan araştırmasından elde edilen bulgulara göre siyasal partilerin bir takım değişimler geçirmekle birlikte, siyasal partilerde ideolojik bağın yüksekliği, örgütlenme ve üyelik unsurlarının işlevsel kılınması bir siyasal partinin seçmen desteğini maksimum düzeyde sağlayabilmesinin temel koşulu olarak ortaya çıkmaktadır.

Siyasal partilerin seçmen tabanında güçlü destek bulabilmeleri sahip oldukları bu özellikleri ile mümkündür. Ayrıca siyasal partilerin mobilizasyon kanallarının çokluğu da seçmen desteğini sağlamalarında büyük ölçüde etkilidir. CHP'nin genel olarak sahip olduğu tarihsel misyonu önemli bir mobilizasyon kanalı olarak varlığını sürdürmektedir. CHP'nin göstermiş olduğu bu özellik aynı zamanda parti politikalarında kurucu felsefenin ağırlığını da anlaşılır kılmaktadır. Siyasal bir parti açısından kendini tercih edilebilir kılan özellikler aynı zamanda parti politikalarında da belirleyici olmaktadır. Cumhuriyetin kurucu aktörü gibi tarihsel özelliği CHP'yi bugün hala seçmen açısından tercih edilebilir kılmaktadır. Bu özellik de CHP'nin hemen hemen her dönemde kurucu söylemleri dile getirmesine neden olmaktadır. Ancak araştırma kapsamında ortaya çıkan sonuç özellikle 1990 sonrasında CHP'nin kurucu söylemleri parti politikalarında öne çıkarması Kürt seçmen açısından CHP'nin tercih edilebilirliğini ve bir seçenek olabilme şansını olumsuz olarak etkilemektedir.

Bununla birlikte alan araştırması bulgularında CHP'yi tercih etme nedeni olarak yer alan CHP'nin izlediği sosyal demokrat politikalar da önemli bir ağırlığa sahiptir. Bu özellik daha çok 1970'li yıllarda Ecevit ve "ortanın solu" politikalarının etkisi ile o dönemde yükselişte olan sol hareketleri CHP'nin kendi bünyesinde toplayabilmesi ile ilişkilendirilebilir. CHP'nin seçmende uyandırdığı bu ilginin sola açılımla birlikte Ecevit ile ilişkilendirilmesi, ülkenin diğer partilerinde olduğu gibi, CHP'de de lider etkisinin olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır. Ayrıca araştırma bulguları içerisinde SHP deneyiminin de sosyal demokrat söylemler nedeniyle seçmenleri partiye çekebildiğinin yer alması, parti tabanında sosyal demokrasiyi benimsemiş önemli bir kesimin bulunduğunu göstermektedir.

CHP'yi seçme nedenleri arasında sunulan bu nedenler aynı zamanda partide köklü değişikliklerin yaşandığı dönemler olması açısından anlamlıdır. Ülke siyasetinin gündeminde yer alan sorunlara yönelik merkez sağ partilerin kısa sürede kurulup iktidar oldukları şartlara benzer durumlar CHP'nin bu özelliğinde de kendisini göstermektedir. Seçmenin değişim beklediği dönemlerde bunlara karşılık verebilen siyasal hareketler büyük ölçüde seçmen desteğini sağlayabilmektedir. Bununla birlikte siyasal partiler bu değişimi kendi yapılarında gösteremediği dönemlerde belli oranda seçmen desteğinin üstüne çıkamamaktadır. CHP'nin en çok seçmen desteğini sağlayabildiği 1970'li yıllardaki seçimler bu tespiti desteklemektedir.

Buna benzer bir eğilimin de Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığa seçilmesi ile birlikte ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Araştırma kapsamında elde edilen veriler partide yaklaşık yirmi yıl gibi uzun bir süre Deniz Baykal'ın liderliğinden sonra yeni liderin parti genel başkanlığına gelmesi bu beklentinin nedeni olarak görülebilir. Baykal döneminde devleti önceleyen, laiklik ve cumhuriyet vurgusu ön planda yer alan söylemlerin varlığı parti içindeki değişim taleplerini bastırmıştır. CHP'nin sosyal demokrat politikalar öncelik vermesi gerektiği yönündeki beklentinin politikaya aktarılabilmesi için lider değişimi partide bir "umut" olmuştur. Geçmişteki lider değişimlerini, özellikle Ecevit'in gelmesi ile birlikte, politika değişikliklerinin takip etmesi ve CHP'nin iktidar alternatifi haline gelmesi Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığa seçilmesi ile birlikte umutları arttırmıştır. Lider değişimine bağlanan partideki "umut" CHP'nin de ülke siyasetinde diğer partiler gibi lider merkezli hale geldiğini göstermektedir. Ayrıca yeni döneme ait olumsuz değerlendirmelerin araştırma verilerinden ortaya çıkması parti içinde Baykal'ın liderliği döneminde kurmuş olduğu otorite ile de ilişkilendirilebilir. Parti örgütlerinin Baykal ekiplerinden oluşması büyük ölçüde yeni döneme ait "şüpheli" bakışın nedeni arasındadır. Ancak lider değişiminin büyük ölçüde CHP'nin politikalarının değişeceği yönünde bir etkisinin ortaya çıktığı iddia edilebilir.

CHP'de son dönemde gerçekleşen lider değişimi aynı zamanda seçmenlerde bir ölçüde bir "umut" ortaya koyabilmesi açısından liderin seçmenler üzerindeki etkisini göstermektedir. CHP'nin geçmiş dönemlerinde olduğu gibi lider değişimi ile birlikte politika değişikliği beklentisi de bu umudun oluşmasında bir diğer neden olarak

değerlendirilebilir. CHP tarihi içinde Ecevit deneyiminin yer alması ve buna bağlı olarak CHP'nin ülkede birinci parti olarak iktidar olması yeni dönemde de seçmen açısından bir cazibe noktası oluşturmuştur.

CHP'nin sahip olduğu mobilizasyon kaynaklarının bu özellikleri CHP'deki değişim dönemlerinde de etkili olmaktadır. CHP içinde önemli ölçüde sola yönelik, değişimden yana olan bir kesim bulunmaktadır. Ayrıca CHP'nin tarihsel misyonundan dolayı bu parti içinde yer almış olan kesimin varlığı değişim dönemlerinde CHP'nin geriliminin temel nedenleri arasında sayılabilir. Ülkedeki siyaset gündeminde farklı konuların bulunmasına bağlı olarak CHP zaman zaman kurucu reflekslerine uygun söylemler ortaya koyarken diğer yandan da daha evrensel, sola yönelik söylemler ortaya koymaktadır. Bu dönemlerde CHP'nin benimsediği söylemlere yine parti içinde karşı çıkışlar önemli ölçüde olmaktadır. Karşı çıkışların temelinde de CHP'nin sahip olduğu bu özelliğinin olduğu iddia edilebilir. Çünkü partinin taban sağlamasında etkili olan araçlar parti politikalarında da büyük ölçüde belirleyici olmaktadır. Partideki değişiminin ne derece gerçekleşeceğini ise parti içinde yer alan bu iki kesim arasındaki gerilimin şiddeti belirlemektedir.

CHP'deki değişimin boyutunu olanak sağlayan bu özellik ile birlikte araştırma bulguları arasında CHP'nin gençlere yönelik mobilizasyon kanallarının bulunmadığı göze çarpmaktadır. Parti örgütlerinin ve üyelik sisteminin işlevini büyük ölçüde yitirmesi ile birlikte partiye yeni katılımları sağlayacak araçların olmadığı tespit edilmiştir. CHP'nin sahip olduğu tabanın bu özelliği bir kuşak üzerinden siyasetini devam ettirdiğini göstermektedir. Saha bulguları arasında “kerhen” CHP'ye oy verenlerin bulunması da CHP'nin seçmeni kendisine çekebilecek mobilizasyon kanallarını yeterli olmadığını göstermektedir. Elde edilen bu bulgular çerçevesinde CHP'nin yeni katılımlara olanak sağlayacak bir siyasal parti olmadığı tespiti yapılabilir.

Araştırma bulgularına göre CHP'yi seçmede etkili olan nedenler CHP'nin geçmişi ve devlet kurumları ile olan ilişkisinde de etkili olmaktadır. Özellikle tek parti dönemi uygulamalarının son on yılda siyasetin gündemine iktidar partisi olan AKP tarafından taşınması araştırma bulgularında da farklı değerlendirmelerin yer almasına neden olmaktadır. Devlet kurumları ile CHP arasında birebir ilişki olduğunun iddia edilmesi karşısında izlenen politikaların benzerlik taşıdığına ifade edilmesi önemli bir

tespit olarak sunulabilir. Bu da CHP'nin kurucu felsefeye bağlılığı ile son dönemde "tehdit"ler üzerinden bir siyaset izlemesi ile ilişkilendirilebilir. 1990 sonrasında ülke gündeminde "bölünme" ve "irtica" tehditleri devlet kurumlarının gösterdiği savunmacı reflekslerin CHP tarafından da gösterilmesi bu kurumlarla CHP arasındaki ilişkiyi gündeme taşımaktadır. CHP tabanı içinde CHP'nin tarihsel özellikleri nedeniyle var olanların bulunması bir anlamda CHP'yi devleti önceleyen politikalar izlemeye yöneltmektedir. Ancak gerek tek parti döneminde uygulanan politikaların gerekse de devlet kurumları ile CHP arasında ilişki var olduğu yönündeki iddiaların bugün partiye yönelik taban desteğinde etkili olmadığı tespiti yapılabilir.

CHP'nin sahip olduğu tüm bu özellikleri ile birlikte seçimde oluşan ve araştırma süresince gözlemlenen CHP'den seçmenin beklentisinin yüksek olmasıdır. Araştırma verilerinden elde edilen, siyasetin ilkeler, idealler üzerinden yapılması gerektiği vurgusu, CHP'den seçmenin beklentisinin yüksek olmasının temel nedeni olarak değerlendirilebilir. Araştırma bulgularından gerek iktidar olduğunda gerekse CHP'den önemli beklentilerin olduğu tespiti yapılmıştır. Araştırma süresince formal ve enformel görüşmelerde bu beklenti büyük ölçüde dikkat çekmiştir. İktidarda olmamasına rağmen iktidarın "yanlış" uygulamalarını, ülkenin "kötü" yönetiminden CHP'nin sorumlu olduğu araştırma süresince gözlenmiştir. CHP tabanında oluşan bu durumun en önemli nedenleri arasında CHP'nin tarihsel misyonu yer almaktadır. CHP'nin sürekli vurguladığı ve 1990 sonrasında siyasetinin merkezine koyduğu özellikleri seçimde büyük beklentiler ortaya çıkarmaktadır. Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştiren ve başaran parti olma, devlet kuran parti olma, devrimleri gerçekleştiren parti olma gibi özellikler ve söylemler CHP'den büyük beklentilerin olmasının temel nedenleri arasındadır. Ayrıca bu özellikler nedeniyle ortaya çıkan yüksek beklenti de aynı zamanda CHP'nin izlediği siyasette etkisi veya etkisizliklerinin kendi tabanında büyük ölçüde hayal kırıklığı yaratmasına ve partisine küsmesine neden olmaktadır.

Araştırma verilerinden elde edilen genel olarak siyaset ve CHP ile ilgili veriler çerçevesinde CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerinde belirleyici olan çok farklı nedenler yer almaktadır. Siyasal partilerin yapılarında ortaya çıkan değişimlere bağlı olarak CHP'nin bölgedeki örgütlerini ihmal ettiği araştırma verilerinden ortaya çıkmaktadır. CHP mevcut kadroları ile bölgede

varlığını sürdürme çabasıdadır. Ayrıca CHP'nin Kürt seçmeni kendisine çekebilecek mobilizasyon kanalları ortadan kalkmış durumdadır. Genel olarak eğitim düzeyi yüksek olan seçmenlerin CHP'yi seçtiği katılımcıların özelliklerinde de ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak bölge illerinde yaşanan göçte eğitim düzeyinin yüksekliği etkili olmaktadır. Araştırma illerinde ortaya çıkan göç hızının yüksekliği ve yönü göz önüne alındığında, bu bölgelerde CHP'yi seçebilecek bir potansiyel tabanın yavaş yavaş erimeye başladığı da söylenebilir. Parti örgütlerinin işlevsizleşmesini de destekleyecek olan bu gelişme, CHP'nin kendisine bu örgütler içinde yer alacak yerel temsilciler bulmasının da güçleştiğini göstermektedir.

Siyasal partilerin seçmene ulaşmalarındaki en temel araçları sahip oldukları örgütleridir. Seçmenlerin parti politikaları hakkında bilgi sahibi olması ve seçmenin partiye kazandırılmasında örgütlerin işlevi önemli ölçüde belirleyiciliğini korumaktadır. Ancak araştırma çerçevesinde CHP'nin örgütlerinin büyük ölçüde tabelalardan oluştuğu gözlenmiştir. Bu noktada Gaziantep'teki parti örgütlerini ayrı bir yere koymak gerekmektedir. Çünkü Gaziantep'teki parti örgütleri ve gençlik, kadın kolları gibi alt kurumlar etkin bir şekilde varlık göstermektedir. Diğer araştırma kapsamında olan iller için parti örgütlerinin ve yerel aktörlerinin varlıkları görünmektedir. Bunun dışında CHP'nin diğer alt organlarının da aktif olarak çalışmadıkları gözlenmiştir.

Katılımcıların özellikle CHP'nin yerel temsilcileri oldukları göz önünde bulundurulursa ve araştırma verilerinde siyasal parti açısından örgütlerin önemli olduğuna yapılan vurgu bir araya getirildiğinde bu noktada bir eksikliğin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu da CHP'nin Kürt seçmenin sorunları konusunda söyleminin olmaması ile ilişkilendirilebilir. Bir siyasal partinin sadece yerel düzeyde örgütlerinin varlığı önemli olmakla birlikte seçmen desteğinin sağlanmasında yeterli değildir. Siyasette kültürel konuların da merkezi konuma yerleşmeye başladığı 1980 sonrasında Kürt seçmenin kültürel taleplerle siyasal tercihlerde bulunmaya başladığı görülmektedir. CHP'nin siyasetin bu özelliği karşısında kültürel talepleri ulusal bütünlüğe yönelik bir "tehdit" olarak algılaması söz konusudur. Tam da bu noktada CHP'nin Kürt seçmenin kültürel talepleri karşısına özellikle Baykal döneminde laiklik ve cumhuriyet vurgusu ağır basan bir söylemle çıkmasının partinin sınırlı düzeydeki örgütlerinin çalışmasını büyük ölçüde engellediği söylenebilir. Bu tespitten ve araştırma bulgularından hareketle

partinin yerel örgütleri ile birlikte bu yerel temsilcilerin seçmeni ikna edebilecek parti politikalarının olmadığı gözlemlenmektedir.

Diğer seçmenler gibi Kürt seçmenlerin de CHP'den beklentisi olduğu araştırma boyunca birçok katılımcı tarafından dile getirilmiştir. CHP'nin devleti önceleyen politikalar izlemesi ve Kürt sorununu çok fazla dile getirmemesi Kürt seçmeni gözden çıkardığı şeklinde bir algıya neden olmaktadır. Kürt seçmen ile CHP arasındaki ilişki neredeyse kuruluş sürecinden itibaren ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra da Kürt seçmen içinde CHP önemli ölçüde destek bulabilmiştir. Ancak Kürt seçmenin kültürel talepler ile siyaset alanında var olma mücadelesi karşısında CHP ile Kürt seçmenin ilişkisi yeni bir döneme girmiştir. 1989 Paris Kürt Konferansı ile ortaya çıkan ilk kırılma, bu konferansa katılan Kürt vekillerin ihraç süreçleri ile derinleşmiştir. 1990'lı yıllarda Kürtlerin partileşme süreçleri CHP ile Kürt seçmenin birbirinden tamamen kopuş süreçleri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca 1990'lı yıllar boyunca bölgede yaşanan şiddete rağmen CHP'nin bu konuları dile getirmemiş olması Kürt seçmen açısından bir hayal kırıklığı yaratmıştır.

Bu süreç aynı zamanda Kürt seçmen ile CHP'nin yollarının ayrılışının başlangıcını oluşturmaktadır. 1989'a kadar Kürt milletvekilleri ülkedeki siyasal partilerde temsil edilmişlerdir. Kürt kimliklerinin ön plana çıkmaya başlaması ise ülkedeki siyasetin milliyetçileşmesinde etkili olmuştur. Bu sürecin belki de kaçınılmaz bir sonucu olarak HEP kurulurken aynı zamanda bu milliyetçileşmenin önünü almak için yapılan seçim ittifakı bu milliyetçileşmeyi yumuşatmak için bir adım olsa da meclisteki "olaylı" yemin töreni milliyetçileşmenin daha da artmasını engelleyememiştir. Kimlik taleplerinin CHP'deki yansıması "bölünme" tehdidi olarak karşılık bulmuştur. Kürt seçmen açısından kimlik önem kazanırken, Türk seçmen açısından da "bölünme" karşısında verilecek mücadele önem kazanmaya başlamıştır.

Ülke siyasetinin merkezine yerleşen bu konu karşısında CHP'deki refleks de ulusalcı bir özellik göstermiştir. Kimlik siyasetinin CHP'ye yansıması milliyetçi söylemlerle karşılık bulmuştur. CHP belki de tarihinde hiç olmadığı kadar bu dönemde kendisini ortaya çıkaran kurucu ideolojiye referansla siyaset yapma yolunu seçmiştir. Bu bir anlamda Kürt seçmenin sorunlarından uzaklaşmasıyla ilişkiliyken diğer yandan da Kürt seçmenin desteğini kaybetme sürecinin de süreklilik kazanmasına neden

olmuştur. Kürt seçmenle ortaya çıkan kırılmada CHP sorunlardan uzaklaştıkça Kürt seçmenin sorunlarını da görmezden gelmiştir. Bu sorunları görmezden geldiği ölçüde de politika üretmekten de uzaklaşmıştır. Birbirini izleyen bu süreç CHP'nin gündün güne bölgede toplumsal taban kaybetmesine neden olmuştur.

Bahsedildiği gibi ülke siyasetinin milliyetçileşmesi karşısında kimlik talepleri ile ilgilenmek siyasal partiler açısından ülkenin batısından oy kaybı anlamına gelmiştir. CHP'nin Kürt sorunu karşısında ortaya koyduğu bu ilgisiz tablo CHP'nin Batı illerindeki oy kaybı endişesinin de bir sonucu olarak görülebilir. 1991'de HEP ile yapılan seçim ittifakında ortaya çıkan Batı illerindeki oy kaybı, tekrar etmemesi için Kürt seçmenin desteğinin sağlanılmasına yönelik bir amacın olmadığı da araştırma verilerinden ortaya çıkmaktadır.

Kürt seçmene yönelik CHP'nin izlediği siyaset aday belirleme süreçlerinde de etkili olmuştur. Saha çalışması sürecinde birçok katılımcının sıklıkla dile getirdiği sorunların başında gelen genel merkezden belirlenen adaylarda parti yerel örgütlerin talepleri göz önünde bulundurulmamıştır. Merkezden yapılan atamalar ve Kürt olmayan isimlerin seçilmesi parti tabanında bir hoşnutsuzluk ortaya çıkarmıştır. CHP genel merkezden aday belirleyerek az sayıda olan örgütlerini işlevsiz hale getirmiştir. Örgütlerin işlevsizleşmesi ise siyasal partilerin tabandan tavana olan iletişim yolunu da engellemektedir. İletişim yolunun engellenmesi ve iletişimin tavandan tabana doğru olması tabanın sorunlarının parti merkezine ulaşmasını da engellemektedir. Bu süreç sonucu olarak CHP bölgede var olan sorunlardan uzaklaşmıştır.

Siyasette değişen dengeler ve CHP'nin izlemiş olduğu politikalar Kürt seçmen açısından CHP'yi alternatif olmaktan çıkarmıştır. Ülkenin batısında iktidar partisi karşısında CHP bir alternatif olarak ortaya çıkarken doğuda bu özelliği gösterememektedir. Bölgedeki seçmenin belli partilerde toplanması ve farklı alternatiflerin azalması ile birlikte CHP'nin toplumsal taban kaybetmesi daha da hızlanmıştır. Özellikle merkez sağ partilerin ülke genelinde olduğu gibi ülkenin güneydoğusunda da etkisiz kalmaları farklı alternatiflerin ortadan kalkarak bir muhalefet siyaset tercihi bir de iktidardan yana olan siyasi tercihi ortaya çıkarmıştır. Bu süreçle birlikte muhalif kimliğini Kürt seçmen BDP çizgisindeki partilere yönelik tercihte bulunarak ortaya koymuştur. Geçmiş dönemlerde ise bundan farklı bir siyasal

tercih gerçekleşmiştir. Çünkü seçmenin önünde tercih edebileceği alternatifler sayıca fazla olmuştur. Bununla birlikte iktidar karşısında muhalefete verilen destek büyük ölçüde CHP’de toplanmıştır. Kürtler arasında muhalif duruşları olanların büyük ölçüde özellikle 1970’li ve 1980’li yıllarda CHP/SHP’de toplandığı araştırma verilerinden elde edilen bulgular arasındadır. Bugün ise muhalif seçmen davranışının siyasal temsili etnik temelli siyaset yapan partide toplanmış durumdadır.

Kürt seçmenin siyasal tercihlerinde ortaya çıkan bu değişim ile birlikte Baykal döneminde Kürt sorununa bir bölünme “tehdidi” olarak yaklaşan bir politika izlenmesi ulusalcı siyasetin Kürt seçmene yansımaları olarak değerlendirilmektedir. Bu türden söylemlerin Kürt seçmende karşılığı olmadığı gibi bölgede CHP’li olmayı da zorlaştırmaktadır. Seçmen kitlesinin var olan sorunlarının karşısına bu türden bir söylemle çıkmak Kürtler arasında mevcut CHP’lilerin parti ile bağlarının sürdürmelerini de etkilemektedir. CHP’nin benimsediği devleti önceleyen ve öncelikli olarak Kürt sorununa yaklaşımda güvenlik sorunu seçeneğini ön plana çıkaran bir parti içinde yer almak bir Kürt seçmen açısından neredeyse imkansız hale gelmiş durumdadır. Araştırma verilerinden elde edilen bu sonuç Kürt seçmenin CHP algısının ne şekilde olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır. Oraya çıkan CHP’ye yönelik değerlendirme aynı zamanda CHP’nin yeni taban elde etmesinden ziyade mevcut tabanını partide tutmasını güçleştirmektedir.

Kültürel taleplerin siyasetin merkezine yer almaya başlaması ile birlikte Kürt etnik kimliğine dayalı bir partinin kurulması bir yandan ülke siyasetinde sağ milliyetçiliğin yükselişine neden olurken diğer yandan CHP’nin de milliyetçi siyaset izlemesinde etkili olmaktadır. Siyasetin yeni belirleyeni olan kimlik politikaları ile ilişkili olarak kimlik üzerinden siyaset yapan partiler Kürt seçmenden önemli ölçüde destek görmeye başlamıştır. Siyasetin etnik ve dini temelli özellik kazanması CHP’nin savunmacı politikalar izlemesinin yanı sıra Kürt seçmenin desteğini yitirmesine neden olmuştur. Araştırma bulgularından elde edilen bu sonuç Kürt seçmenin kendi kimliği üzerinden siyaset yapan partiye yönelmesinde önemli ölçüde etkili olmaktadır. Ancak bu durum CHP’nin toplumsal taban kaybetmesinde tek neden olarak görülmemektedir. Kürt seçmenin CHP’ye olan güvensizliği bu partiye olan desteğinde belirleyici olmaktadır. Devletin kurucu partisi olmasına bağlı olarak Kürt seçmenin bu noktada

CHP'den Kürt sorunun çözümü konusunda beklentisi yüksek düzeydedir. Ancak bu beklenti karşısında CHP'nin de tam tersi yönde devleti önceleyen politikalar izlemesi Kürt seçmenin CHP'ye olan güvensizliğini arttırmaktadır. Araştırma süresince katılımcıların CHP'ye yönelttikleri eleştirileri ile birlikte CHP'den kendi sorunlarına sahip çıkması yönünde bir beklentileri olduğu gözlenmiştir.

Siyasette kültürel konuların merkezi konuma gelmesi ile birlikte etnik ve dini hassasiyetlerin ön plana geçmesi CHP'nin radikal laiklik söylemini vurgulamasına neden olmuştur. Kürt seçmen açısından CHP'ye yönelik yaklaşımda da seküler bir devlet tesis etme uygulamalarında tek parti döneminin politikalarından ziyade Baykal dönemi radikal laiklik vurgusunun etkili olduğu gözlenmiştir. Kürt seçmen açısından bu durum özellikle son yirmi-otuz yılda ortaya çıkan bir değişim olarak yorumlanabilir. 1990'lı yıllarda ülke siyasetinde artan kutuplaşmaya bağlı olarak CHP'nin laik-modernci kutupta yer alması bu değişimi daha da sürekli kılmıştır. CHP'nin kültürel talepleri doğrudan ülke bütünlüğüne bir "tehdit" olarak algılaması, izlediği siyasette de devleti önceleyen politikaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca ülkenin batısındaki seçmenin de benzer hassasiyetleri göstermesi Baykal dönemi CHP'sinin bu politikalarına büyük ölçüde süreklilik kazandırmıştır. CHP'nin bu politikaları sosyal demokrat söylemlerin tamamen ikinci planda kalmasına neden olmuştur. 1970'li yıllarda Kürt sorununa ekonomik temelli de olsa sosyal demokrat temelde söylemlerle çözüm önerisi geliştiren CHP, 1990'lı yıllarda neredeyse tamamen Kürt seçmenin sorunlarında devletin güvenliği penceresinden yaklaşmıştır.

Kültürel konuların politika oluşturmada ilk sırada gelmeye başlaması karşısında CHP'nin "evrensel" söylemlerle siyaset sahnesinde yer alması birbiriyle karşıtlık oluşturmaktadır. Dünya siyasetinde din ve etnisite konularının yükselişte olduğu bir dönemde CHP'nin savunduğu laiklik, cumhuriyet gibi modernleşme projelerinin özelliklerinin karşılaşması da bu olumsuz tabloyu etkilemektedir. Modernleşme projelerinin 1980 sonrasında eleştirilmesi karşısında yeniden bu projeleri savunarak siyaset sahnesinde var olma çabası, yükselişte olan siyaset karşısında seçmen desteğini kazanmak gibi zor bir sürece işaret etmektedir. Siyasetteki bu iki eğilimin birisinin düşüşte diğerinin yükselişte olması CHP'nin Kürt seçmenden destek bulmasını engelleyen nedenler arasında sayılabilir.

Kuruluşu cumhuriyetin kuruluşundan önceye uzanan tarihsel süreci içerisinde “tek ve öz” bir CHP’nin varlığından söz etmek mümkün değildir. Farklı dönemlerde farklı CHP’ler siyaset sahnesinde var olmuştur. Özellikle Ecevit CHP’si tek parti döneminden ve diğer CHP dönemlerinden oldukça farklı politikalar izlemiştir. Bu dönemde CHP değişimden yana gösterdiği politikaları ile ülkenin her bölgesinden kitlesel destek bularak birinci parti olmuştur. Ancak CHP’nin sahip olduğu misyon, tarihsel koşullar vb bugün çok farklı bir yere gelmiş durumdadır. Ulusal kalkınmacı ekonomik modeller etkisini yitirmiş durumdadır. Bununla birlikte modernlik projelerinin etkisiz kaldığı yönünde eleştiriler artmaktadır. Devletçi kalkınma modellerinin yerini neoliberal iktisat politikaları almıştır. Tüm bunlar CHP’nin dayandığı zeminlerin aşınmasını göstermektedir. Genel konjonktürdeki bu değişme karşısında CHP’nin kendisine yeniden bir politik konum belirleyememesi seçmen desteğinin de sınırlı düzeyde kalmasına neden olmaktadır. CHP’nin yeni politik tavrı ortaya koyamaması ise bu kez kurucu felsefedeki mirasa yönelmekle sonuçlanmaktadır. Bu da uzun CHP tarihi içinde tek bir parti modeli olarak CHP’nin algılanmasına neden olmaktadır. Özellikle 2000’den sonra CHP’nin sola yönelik açılımları ve sosyal demokrat çözüm önerileri atlanarak tek bir CHP algısı ortaya çıkmış durumdadır. Bunda siyaseti yönetebilen CHP’nin olmaması ile parti yöneticilerinin izledikleri tek parti dönemine benzer politikalar etkili olmaktadır.

Küreselleşme olgusu ile birlikte ulus-devletin etki alanları sınırlandırılmakta ve ulus-devletlerin uluslararası kuruluşlarla yetkileri paylaşılmaktadır. Kimlik talepleri ile ulus-devletlerin oluşturmaya çalıştıkları bir yurttaş olgusunun yeniden tanımlanması gerektiği adeta bir zorunluluk haline gelmektedir. Tüm bu gelişmeler ekseninde CHP’nin siyasetini belirleyen tarihsel mirası olmaktadır. Bu süreç de CHP’nin genel olarak taban desteğinin azalmasına yol açmaktadır.

CHP’nin bu çelişik durumunu açıklayabilecek bir özellik olarak seçmenin bu tarihsel özelliğinde dolayı CHP’de yer alması ön plana çıkmaktadır. Şöyle ki, cumhuriyetin kurucusu olarak CHP’nin sahip olduğu tarihsel miras özellikle ülkenin batısında önemli ölçüde taban bulmasını sağlamaktadır. Çünkü CHP ülke siyasetinde en uzun soluklu parti olma özelliğine sahiptir. Bu özelliği ile de siyasi sermaye biriktirmenin en uygun olduğu parti konumundadır. Parti içinde yer almış olanlara bir

tür siyasi sermaye sağlayan bu özelliğin CHP'nin var olan taban desteğinde önemli ölçüde belirleyici olduğu iddia edilebilir. CHP içinde siyasete başlayan vatandaşlar, araştırma verilerinden de elde edildiği gibi, büyük ölçüde tüm siyasi ömürlerini parti değiştirmeden CHP içinde geçirmektedirler. Bu aynı zamanda o vatandaşlara bir siyasal sermaye edinme imkanı sağlarken, CHP'nin de önemli ölçüde sabit bir taban oluşturmasını sağlamaktadır.

Araştırma verilerinin de işaret ettiği gibi CHP yeni seçmenler kazanacak mobilizasyon kanallarından yoksundur. Bu anlamda CHP'nin yeni üye seçemediği söylenebilir. Ancak parti eski üyelerini ve seçmenlerini de kaybetmiyor. Bunda da etkili olanın CHP'nin sahip olduğu uzun ömrü olduğu söylenebilir. Oy oranı az da olsa parti içindeki kadrolar açısından partinin etkin olarak siyasette yer alacağı beklentisi bulunmaktadır. Bunu da belirleyen partinin dominant özelliği olarak kendisini gösteren kurucu parti özelliğine sahip olmasıdır.

Siyasete atılanlara ülke siyasetinde bu siyasi sermayeyi sağlayacak başka uzun ömürlü bir siyasal partinin olmaması CHP'ye aynı zamanda bir süreklilik de sağlamaktadır. Ancak bununla birlikte ülke siyasetinde belli dönemlerde kurulup kısa zamanda iktidar olup, iktidar ömrünü tamamladıktan sonra siyasetten silinip giden partilerin varlığı söz konusudur. CHP uzun tarihsel geçmişi ile siyaset sahnesinde var olurken geçmişin izleri ile var olma mücadelesi göstermektedir. CHP'nin siyasi olarak yarışmak zorunda olduğu rakipleri ise yeni dönemin beklentilerine göre kurulup, iktidar olup, dağılıp giden partilerden oluşmaktadır. Dağılan partilerin kadroları ise yeni kurulan partilerin içinde yer almaktadır. Bu aynı zamanda o kadrolara siyasette yeni pozisyonlar elde etme imkanı sağlamaktadır. Ayrıca bu şekildeki bir parti döngüsü, siyasal partilerin geçmiş dönemin izlenen siyasetlerinden ve uygulamalarından sorumlu olmamalarını da sağlamaktadır.

CHP'nin sahip olduğu tüm bu genel özellikleri ile birlikte araştırma kapsamında elde edilen bulgular CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri arasında yer almaktadır. CHP'nin bölgedeki kadroları politikalarını büyük ölçüde benimsemiş olan kesimlerden oluşmaktadır. Tek parti döneminden itibaren bölgede devlet kendisine müttefik olabilecek aileler seçmiştir. Seçilen bu aileler tek parti döneminden itibaren devleti-partiyi buldukları yörelerde

temsil etmişlerdir. CHP’de de aileden gelen CHP’liliğin önemli olduğu göz önünde bulundurulduğunda o dönemden itibaren CHP’nin devletin uygulamalarının bizzat içinde yer almış olan ailelerin varlığı söz konusudur. Bu da aileden gelen CHP’lilik çerçevesinde CHP’nin varlığını açıklamakta yardımcı bir etken olarak sunulabilir.

Bu araştırma çerçevesinde araştırma sorunsalımızın cevabını büyük ölçüde ortaya koyabildiğimize inanıyoruz. Bu araştırma niteliksel verilere dayanmaktadır. Bununla birlikte bu konu üzerinde bu sefer niceliksel verilere dayalı bir araştırma da yapılabilir. Bu araştırmada CHP içinde yer almış ve almakta olan yerel aktörlerin araştırma sorusunu nasıl değerlendirdikleri önemliydi. Buna bağlı olarak araştırmanın katılımcıları CHP’lilerden oluşmuştur. Benzer bir araştırma seçmenlerle de yapılabilir. Sıradan seçmenle yapılacak olan çalışma farklı değerlendirmelere olanak sağlayabilir. Kürt seçmenlerin CHP’yi tercih etme/etmeme sebeplerinin neler olduğu benzer araştırmalar için farklı bir perspektif sunması açısından bizden sonraki araştırmacıların ele alabileceği bir araştırma sorunu oluşturabilir.

Çalışmamızda araştırma sahasını oluşturan iller Kürt seçmenin yoğun olarak yaşadığı iller oluşturmaktadır. Dolayısıyla CHP’li Kürtlerin CHP’nin toplumsal taban kaybetme sürecini nasıl değerlendirdikleri önem kazanmaktadır. Bu araştırmanın bulgularını izleyecek gelecekteki çalışmalarda ülkenin batısındaki CHP’lilerin yine parti içinden, CHP’nin ülkenin güneydoğusunda toplumsal taban kaybetmesinin nedenlerinin neler olduğu da bir araştırma konusu olabilir. Bu aynı zamanda CHP’nin batıda oy kaybetme endişesi ile Kürt seçmenin sorunlarından uzaklaştığı yönündeki değerlendirmelerin de bir karşılığının olup/olmadığı yönünde bir açıklık sağlayacaktır. CHP’nin ülkenin batısındaki seçmen açısından Kürt sorununu dile getirilmemesinin CHP’nin, seçmen açısından tercih edilebilirliği üzerinde etkisinin olup/olmadığını ortaya çıkaracaktır.

Benzer bir araştırmada CHP genel merkezinin CHP’nin Kürt seçmenin yaşadığı illerde toplumsal taban kaybetme süreci konusu üzerinde yapılabilir diye öneriyorum. Parti merkezi olarak CHP’nin varlık göstermediği ve etnik olarak farklı özellik gösteren seçmen kitlesinin yaşadığı bölgelere bakışın nasıl olduğu önem kazanabilir. Bu araştırma bölgede yaşayan partililer açısından CHP’nin toplumsal taban kaybetmesinin nedenleri anlamaya ve açıklamaya çalışılmış ve belli bir düzeyde bu girişim başarıya

ulaşmıştır. Parti üst düzey yönetiminin bu soruna nasıl yaklaştığı başka bir çalışmada ortaya konularak hem bir karşılaştırma imkanı sağlaması açısından hem de CHP'nin Kürt seçmenin desteğini sağlama konusunda neler düşündüğünün ortaya çıkarılması siyaset sosyolojisi açısından önemli bir perspektif sunabilir.

Bununla birlikte bu araştırmada CHP'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toplumsal desteğini kaybetmesinde ortaya çıkan nedenlere karşılaştırma yapma imkanı sağlayacak başka çalışmalar da yapılabilir. CHP'nin sosyal desteği kaybetme sürecinde olduğu farklı illerde benzer çalışmalarda elde edilecek veriler karşılaştırma imkanı sağlayabilir. Farklı etnik unsurlardan oluşan ve CHP'nin toplumsal taban kaybetme sürecinde olduğu bir araştırma da taban kaybetme sürecinde benzer ve farklı nedenlerin ortaya çıkmasına imkan sağlayabilir. Karadeniz, İç Anadolu Bölgeleri gibi CHP'nin çok fazla taban desteği bulamadığı illerde yapılacak benzer bir araştırma toplumsal taban kaybetme sürecinin farklı ve benzer nedenlerinin ortaya çıkarılması açısından siyaset sosyolojisi alanına önemli katkılar sunabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1995) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Sarmel Yayınları: İstanbul.
- Ahmad, F. (2007) *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, (Çev. A. F. Yıldırım), 3. Baskı, Hil Yayın: İstanbul.
- Ahmad, F. (2008) *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Akgün, B. (2007) *Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, 2. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım: Ankara.
- Akşin, S. (Tarihsiz(a)), "Siyasal Tarih (1908-1923)", *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980, c. 1*, Haz.: S. Akşin vd., (Milliyet Kitaplığı: İstanbul), ss. 27-123.
- Akşin, S. (Tarihsiz(b)), "Siyasal Tarih (1950-1960)", *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980, c.1*, Haz.: S. Akşin vd., (Milliyet Kitaplığı: İstanbul), ss. 215-224.
- Akşin, S. (Tarihsiz (c)), "Siyasal Tarih (1995-2003)", *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1980-2003, c. 2*, Haz.: S. Akşin vd., (Milliyet Kitaplığı: İstanbul), ss. 163-186.
- Aktaş, H. (2004) *Partilerin Seçim Kampanyaları Örneğinde Siyasal İletişim*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya.
- Altunışık, M. B. ve Tür, Ö. (2005) *Turkey -Challenges of Continuity and Change*, Routledge Curzon: Oxon.
- Angıllı, M. (2004) "1980 Sonrası Türkiye Siyaseti ve Genç Parti", *Praksis*, s. 12, Kış, ss.37-62.
- Aras, N. (1997) *Mustafa Kemal'in Devlet Paşası*, Dünya Yayınları: Ankara.
- Arvasi, A. (1986) *Doğu Anadolu Gerçeği*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: Ankara.
- Ataay, F. ve Kalfa, C. (2009) "Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin Yükselişi" *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, Derl.: N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez, (Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul), ss.303-333.

- Atalay-Güneş, Z. N. (2012) *Theorizing 'Trust' in the Economic Field in the Era of Neoliberalism: The Perspectives of Entrepreneurs in Mardin*, Doctoral dissertation, METU, Ankara.
- Ayata, S. ve Ayata-Güneş A. (2002) "Ethnic and Religious Bases of Voting", *Politics, Parties and Elections In Turkey*, (Lynne Rienner Publishers: London), ss., 137-157.
- Aybars, E. (1988) *İstiklal Mahkemeleri (1920-1927)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları: İzmir.
- Ateş, T. (2010) *Türk Devrim Tarihi*, 6. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Aydın, S.; Emiroğlu, K.; Özel, O.; Ünsal, S. (2000) *Mardin: Aşiret, Cemaat, Devlet*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı: İstanbul.
- Aydoğan, M. (2006) *Küreselleşme ve Siyasi Partiler*, 3. Baskı, Umay Yayınları: İzmir.
- Axford, B. (2001) "The Transformation of Politics or Anti-Politics", *New Media and Politics*, Derl.: B. Axford ve R. Huggins, (SAGE Publications: London), ss. 1-29.
- Babuş, F. (2006) *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık: İstanbul.
- Bali, R. N. (2000) *Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Baş, T. ve Akturan, U. (2008) *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Baudrillard, J. (1991) *Sessiz Yiğınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu*, (Çev. O. Adanır), Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Bauman, Z. (1999) *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Bayar, C. (1986) *Başvekilim Adnan Menderes*, Derl.: İ. Bozdağ, Tercüman Yayınları: İstanbul.
- Bayart, J. F. (1999) *Kimlik Yanılsaması*, (Çev. M. Moralı), Ayrıntı Yayınları: İstanbul.

- Beizen, I. V.; Mair, P. ve Poguntke, T. (2012) "Going, going,...gone? The decline of party membership in contemporary Europe", *European Journal of Political Researchs*. 51: 1, ss. 24-56.(http://www.astrid.eu/~il-siste/Studi--ric/Van-Biezen_Mair_Poguntke_Europ-Journ_Pol-Research_1_2012.pdf (erişim tarihi, 20/04/2013)).
- Bektaş, A. (1993) *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, Bağlam Yayıncılık: İstanbul.
- Benton, S. (1995) "Partinin Çöküşü", *Yeni Zamanlar*, Derl.: S. Hall ve M. Jacques, (Çev. A. Yılmaz), (Ayrıntı Yayınları: İstanbul), ss. 257-272.
- Berger, M. T. (2001) "The Nation State and The Challenge of Global Capitalism", *Third World Quarterly*, s. 22: 6, ss. 889-907. (<http://www.informaworld.com/smpp/title~content=t713448481>, Erişim Tarihi, 25/05/2010).
- Berktaş, F. (2006) *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları: İstanbul.
- Beşikçi, İ. (1990) *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, Belge Yayınları: Ankara.
- Beşikçi, İ. (1991a) *Bilim-Resmi İdeoloji Devlet-Demokrasi ve Kürt Sorunu*, Yurt Yayınları: Ankara.
- Beşikçi, İ. (1992a) *Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller II*, 1. Basım, Yurt Yayınları: Ankara.
- Beşikçi, İ. (1992b) *Doğu Anadolu'da Göçebe Kürt Aşiretleri*, 1. Basım, Yurt Yayınları: Ankara.
- Beşikçi, İ. (1991b) *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Programı (1931) ve Kürt Sorunu*, 1. Baskı, Belge Yayınları: İstanbul.
- Bila, H. (2008) *CHP 1919-2009*, 4. Baskı, Doğan Kitap: İstanbul.
- Bilgin, N. (2003) *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*, Bağlam Yayınları: İstanbul.
- Birtane, H. (2012) "TRC-2 Bölgesi'nde İşsizlik Oranı Üzerine Bir Değerlendirme", Karacadağ Kalkınma Ajansı Yayını: Diyarbakır.
- Boratav, K. (2003) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 7. Baskı, İmge Yayınları: Ankara.

- Boratav, K. (2005) *1980'li Yillarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İmge Kitabevi: Ankara.
- Boratav, K. (Tarihsiz) "*İktisat Tarihi (1908-1980)*", *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980, c.1*, Haz.: Sina Akşin vd., (Milliyet Kitaplığı: İstanbul), ss. 297-380.
- Bottomore, T. (1987) *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev. E. Mutlu), Teori Yayınları: Ankara.
- Bozarslan, H. (2008) *Türkiye'nin Modern Tarihi*, (Çev. H. Bucak), 1. Baskı, Avesta Basın Yayın: İstanbul.
- Bozkurt, N. (2000) *Denizi Kurutmak (Düünden Bugüne Zorunlu Göç ve İskan Politikası)*, Belge Yayınları: İstanbul.
- Bruinessen, M. V. (1993) *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Bryman, A. (1999) "The Debate about Quantitative and Qualitative Research", *Qualitative Research*, v. 1, Edt. A. Bryman and G. R. Burges, (Sage Publication: London), pp. 33-69.
- Bulloch, J. and Harvey, M. (1992) *No Friends but the Mountains: The Tragic History of Kurds*, Oxford University Press: London.
- Cem, İ. (2011a) *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Cem, İ. (2011b) *Türkiye'de Sosyal Demokrasi Engeller ve Çözümler*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Cemal, H. (2003) *Kürtler*, Doğan Kitapçılık: İstanbul.
- Cemal, H. (2011) "Kılıçdaroğlu'nun Diyarbakır Mitingi...", *Milliyet Gazetesi*, 01 Haziran, 2011.
- Ceyhun, F. (1989) "Development of Capitalism and Class Struggles in Turkey", *Power and Stability in the Middle East*, ss. 55-69, Edt. B. Berberoğlu, (Zed Books: Londra), pp. 55-69.
- CHP 2011 Seçim Bildirgesi, (http://www.chp.org.tr/wp-content/uploads/secim_bildirgesi-web.pdf) (Erişim tarihi, 20/11/2012)

- CHP 2002 Seçim Bildirgesi, (<http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200304232%20CHP%20SECIM%20BILDIRGESI%202002/200304232%20CHP%20SECIM%20BILDIRGESI%202002.pdf>) (Erişim tarihi, 20/11/2012)
- CHP Mardin Halkevi (Tarihsiz) *Mardin – Cumhuriyetten Önce ve Sonra*-,CHP Mardin Halkevi Yayınları Sayı: 5, Resimli Ay Matbaası: Mardin.
- Clarke, D. H.; Sanders, D.; Stewart, C. M. and Whiteley, F. P. (2009) *Performance Politics and the British Voter*,Cambridge University Press: Cambridge.
- Clark, T. N. and Lipset, S. (1991) "Are Social Classes Dying?"*International Sociology*,Vol. 6, No: 4: pp. 397-410.
- Coulon, A., (2010) *Etnometodoloji*, (Çev. Ü. Tatlıcan), Küre Yayınları: İstanbul.
- Cumhuriyet Gazetesi, "CHP'de Seçim Analizi Raporu", 09 Temmuz 2011.
- Çaha, Ö. (2003) *Aşkın Devletten Sivil Topluma*,Gendaş Yayınları: İstanbul.
- Çaha, Ö. (2008) *Türkiye'de Seçmen Davranışı ve Siyasal Partiler*,2. Baskı, Orion Kitabevi: Ankara.
- Çağaptay, S. *Türkiye'de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik: Türk Kimdir?*, (Çev. Ö. Bircan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Çakır, R. (1994) *Ne Şeriat Ne Demokrasi*,Metis Yayınları: İstanbul.
- Çalışlar, O. (2010) "CHP 'devlet partisi' olmaktan çıkabilir mi?"*Radikal*, 09 Kasım 2010.
- Çalmuk, F. (2002) *Aydınların Gözüyle CHP ve Anadolu Solu*, Kim Yayınları: Ankara.
- Çam, E. (2005) *Siyaset Bilimine Giriş*,Der Yayınları: İstanbul.
- Çavdar, T. (2000) *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, İmge Kitabevi: Ankara.
- Çavdar, T. (2004) *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze*, 3. Baskı, İmge Kitabevi: Ankara.
- Çeçen, A. (1989) *Halkevleri*,Gündoğan Yayınları: Ankara.

- Çelik, H. ve Ekşi, H. (2008) "Söylem Analizi", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, s. 27, ss. 99-117.
- Çetin, K. (2004) *Şeriat mı? Çağdaş Yaşam mı?*, Berfin Yayınları, İstanbul.
- Çiçek, C. (2011) *Küreselleşme ve Küreselleşme ve Yerel Demokrasi –Liberal Katılım Söyleminin Sınırları Diyarbakır Örneği*, Vate Yayınevi: İstanbul.
- Delibaş, K. (2001) *Political Islam and Grassroots Activism in Turkey*, PhD Thesis, University of Kent, Canterbury.
- Delibaş, K. (2008) "Dini Katılımcı ve Katılımcı Birey: Kimlik Siyaseti ve Türkiye'de Siyasal İslamın Yükselişi", *AMME İdaresi Dergisi*, c. 41, s 2, ss. 131-159.
- Delibaş, K. (2011) "The Collapse of the Turkish Party System and its Effects on Citizenship and the Legitimacy of Governance", *Citizenship and the Legitimacy of Governance*, Edt. I. Pardo and G. B. Prato, (Ashgate Publishing: Surrey), pp. 171-189.
- Delibaş, K. ve Yiğit, E. (2005) "Siyaset Kurumu", *Kurumlara Sosyolojik Bakış*, Edt.: Sevinç Güçlü, (Birey Yayıncılık, İstanbul), ss. 167-248.
- Derrida, J. (1982) *White Mythology, Marigings of Philosophy*, (Trans. A. Bass), University of Chicago Press: Chicago.
- Dinçer, B.; Özasan, M. ve Kavasoglu, T. (2003), *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)*, Yayın No: 2671, DPT Yayınları: Ankara.
- Duverger, M. (1978) *Politikaya Giriş*, (Çev. S. Tiryakioğlu), 3. Baskı, Varlık Yayınları: İstanbul.
- Duverger, M. (1993) *Siyasal Partiler*, (Çev. E. Özbudun), 4. Basım, Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Eagleton, T. (2005) *Kültür Yorumları*, (Çev. Ö. Çelik), Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Emrence, C. (2006) *90 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları: İstanbul.

- Erbaş, H. ve Coşkun, M. K. (2007) "Sınıf Kimliğinden Kültürel Kimliğe: Fark/Kimlik Politikalarının Yükselişi", *Fark/Kimlik Sınıf*,Derl.: Hayriye Erbaş, (Eos Yayınları: Ankara), ss., 3-31.
- Erdem, T. (2001) *Tıkanan Siyaset*, Sel yayıncılık: İstanbul.
- Erdoğan Tosun, G. (2001) *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, Alfa Yayınları: İstanbul.
- Ergil, D. (1980) *Türkiye'de Terör ve Şiddet*,Turhan Kitabevi: Ankara.
- Ergüder, Ü. and Hoffebert, I. R. (1988) "The 1983 General Election in Turkey, Continuity or Change in Voting Patterns", *State Democracy and the Military in Turkey in the 1980's*, Edt. M. Heper and A. Evin, (Walter de Gruyter: New York), pp. 119-134.
- Ergül, T. (2000) *Sosyal Demokraside Ayrışma Yılları I. Cilt*,Gündoğan Yayınları: İstanbul.
- Erkan, R. (2005) *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Sosyal Yapısı ve Değişme Eğilimleri*,Kalan Basım: Ankara.
- Erkan, R. (2010) "CHP'nin Kürtlerle İmtihanı", **Radikal İki**, 12 Aralık 2010.
- Eroğul, C. (2006) "*Çok Partili Düzenin Kuruluşu 1945-71*",*Geçiş Sürecinde Türkiye*,Derl.: I. C. Shick; E. A. Tonak, 5. Baskı, (Belge Yayınları: İstanbul), ss. 112-159,
- Esmer-Tütüncü, G. (2006) *Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu CHP: 1965-1980*,Yeniden Müdafai Hukuk Yayınları: Antalya.
- Ete, H. (2010) "CHP'deki Değişim Lider Değişimi mi, Siyaset Değişimi mi?", Seta, Sayı: 22.
- Evren, K. (1991) *Kenan Evren'in Anıları, C. 4*,Milliyet Yayınları: İstanbul
- Falk, R. (2001) *Yırtıcı Küreselleşme: Bir Eleştiri*,(Çev. A. Çaksu), Küre Yayınları: İstanbul.
- Feyzioğlu, T. (Edt.) (1982) *Atatürk's Way*,Sun Matbaası: İstanbul.

- Fukuyama, F. (1999) *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (Çev. Z. Dicleli), Gün Yayıncılık: İstanbul.
- Furedi, F. (2005) *Politics of Fear*, Continuum International Publishing Group: London.
- Gaziantep Ticaret Odası (2012) *Gaziantep Turizm Raporu 2012*, Gaziantep Ticaret Odası Yayınları: Gaziantep.
- Gaziantep İl Milli Eğitim Müdürlüğü Web Sitesi (12.11.2012), <http://gaziantep.meb.gov.tr/>
- Gaziantep Valiliği Web Sitesi (25.10.2012), <http://gaziantep.gov.tr/>
- Gevgilli, A. (1989) *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*, 2. Basım, Bağlam Yayınları: İstanbul.
- Giddens, A. (1997) *Sociology*, Blackwell Publishers Ltd.: Cambridge.
- Giddens, A. (2002) *Sağ ve Solun Ötesinde: Radikal Politikaların Geleceği*, (Çev. M. Sözen ve S. Yücesoy), 1. Baskı, Metis Yayınları: İstanbul.
- Giddens, A. (2004) *Modernliğin Sonuçları*, (Çev. E. Kuşdil), Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Goloğlu, M. (1974) *Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938*, Goloğlu Yayınları: Ankara.
- Gorden, R. L. (2003) "Dimensions of the Depth Interview", *Interviewing*, V. 1, Edt.: F. Nigel, (Sage Publication: London), pp. 170-179.
- Göle, N. (1996) "Authoritarian Secularism and Islamist Politics: The Case of Turkey", *Civil Society in the Middle East*, v. 2, ss. 17-43, E.J. Brill: Leiden, pp. 17-44.
- Göle, N. (2002) *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine*, 2. Baskı, Metis Yayınları: İstanbul.
- Göle, N. (2007) "80 Sonrası Politik Kültür", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, ss., 515-527, Derl.: E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sarıbay, 3. Baskı, (Alfa Aktüel: İstanbul), ss. 515-527.
- Günel, E. (2006) *Türkiye'de Siyasal Partiler ve Güncel Siyaset*, 1. Baskı, Bilim Adamı Yayınları: Ankara.

- Gündüz, M. ve Gündüz, F. (2005) *Yurttaşlık Bilinci*, 2. Baskı, Anı Yayıncılık: Ankara.
- Güneş-Ayata, A. (1992) *CHP Örgüt ve İdeoloji*, Gündoğan Yayınları: Ankara.
- Güneş-Ayata, A. (1994) "Roots and Trends of Clientelism in Turkey", *Democracy, Clientelism and Civil Society*, Edt.: L. Roniger ve A. Güneş-Ayata, (Lynne Rienner Publishers: London,), pp. 51-63.
- Güneş-Ayata, A. (2002) "The Republican People's Party", *Political Parties in Turkey*, Edt.: B. Robin ve M. Heper, (Frank Cass: Londra), pp. 102-121.
- Güneş, H. (2004) "Sosyal Demokrasi ve CHP", *Ne Olacak Bu CHP'nin Hali?: Sosyal Demokrasi Belini Düzeltbilir mi?*, (Dönence Yayınları: İstanbul), ss. 150-162.
- Güney, A. (2002) "The People's Democracy Party", *Political Parties in Turkey*, Edt.: B. Robin ve M. Heper, (Frank Cass: Londra), pp. 122-137.
- Gökalp, Z. (2007) *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Toker Yayınları: İstanbul.
- Habermas, J. (2002) *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak*, (Çev. İ. Aka), 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Hakan, A. (2001), *CHP ve Anadolu Solu*, Birey Yayıncılık: İstanbul.
- Hall, S. (1998) "Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik", *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, 39-61, Derl.: A. D. King, (Çev. G. Seçkin - Ü. H. Yolsal), (Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara), pp. 39-61.
- Hall, S. ve Jacques, M. (1995) "Yurttaşlar ve Yurttaşlık", *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları: İstanbul, ss. 169-185.
- Hammersley, M., (1999) "Deconstruction the Qualitative–Quantitative Divide", *Qualitative Research*, V. 1, Edt. A. Bryman, A. ve R. G. Burges, (Sage Publication: London), (pp. 70-82).
- Harvey, D. (1999) *Postmodernliğin Durumu*, (Çev. S. Savran), Metis Yayınları: İstanbul.

- Hatipoğlu, A. (2012) *CHP'nin İdeolojik Dönüşümü Kemalizmden Sosyal Demokrasiye*, Kaynak Yayınları: İstanbul.
- Hebdige, D. (1995) "Kitlelerin Ardından", *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, Edt.: S. Hall ve M. Jacques, (Çev. A. Yılmaz), (Ayrıntı Yayınları: İstanbul), ss. 75-94.
- Heller, A. ve Feher, F. (1993) *post modern Politik Durum*,(Çev. Ş. Arğın ve O. Akhınay), 1. Baskı, Öteki Yayınları: Ankara.
- Heper, M. (1985) *State Tradition in Turkey*,The Eothen Press: North HumberSide.
- Hershlag, Z. Y. (1968) *Turkey: The Challenge of Growth*,E. J. Brill:Leiden.
- Heper, M. (2010) *Devlet ve Kürtler*,3. Baskı, Doğan Kitapçılık: İstanbul.
- Hobsbawm, E. (1996) "Identity Politics and The Left", *New Left Review*, V. 217, pp. 38-47.
- Hürriyet Gazatesi, 27 Ocak 2001, (<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-220355>, Erişim tarihi, 04/11/2013).
- Hürriyet Gazetesı, 06 Ağustos 2001, (<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2000/08/06/229467.asp>, Erişim tarihi 04/11/2013).
- Hürkan, S. (2010) *Altı Okun Şark Ucu Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da CHP (1919-2009)*, Sinemis Yayınları: Ankara.
- İnan, A. (1969) *Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazmaları*,Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- İnönü, E. (2007a) *Anılar ve Düşünceler I*,Doğan Kitapçılık: İstanbul.
- İnönü, E. (2007b) *Anılar ve Düşünceler II*,Doğan Kitapçılık: İstanbul.
- İnönü, E. (2007c) *Anılar ve Düşünceler III*,Doğan Kitapçılık: İstanbul.
- Jameson, F. (2011) *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*,(Çev. N. Plümer ve A. Gölcü), Nirengi Kitap: Ankara.

- Kahraman, H. B. (1995) *Sağ Türkiye ve Partileri*, İmge Kitabevi: Ankara.
- Kahraman, H. B. (2007) *Türk Sağı ve AKP*, (Söyleşi, R. Yener), Agora Kitaplığı: İstanbul.
- Kahraman, H. B. (2010) *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I,2*. Basım, Agora Kitaplığı: İstanbul.
- Kalaycıoğlu, E. (2010), "Justice and Development Party at the Helm: Resurgence of Islam or Restitution of the Right- of- Center Predominant Party?", *Turkish Studies*, V. 11 (1), pp. 29-44.
- Kalaycıoğlu, E. (1984) *Çağdaş Siyaset Bilim / Teori-Olgü ve Süreçler*, Beta Yayımcılık: İstanbul.
- Kalaycıoğlu, E. (2002) "State and Civil Society in Turkey: Democracy, Development, and Protest", *Civil Society in the Muslim World: Contemporary Perspectives*, ss, 247-272, Edt.: A. B. Sajoo, (I. B. Tauris: London), pp. 247-272.
- Kalaycıoğlu, E. (2007) "1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Derl.: E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay, 3. Baskı, (Alfa Aktüel: İstanbul), ss. 471-500.
- Kale, N. (2002) "Modernizmden Postmodernist Söylemlere Doğru", *Doğu Batı*, Y. 5, s. 19, ss. 29-51.
- Kapani, M. (1998) *Politika Bilimine Giriş*, 10. Basım, Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Kara-İncioğlu, N. (2007) "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasinin Sorunları", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Derl.: E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay, 3. Baskı, (Alfa Aktüel: İstanbul), ss., 253-267.
- Karakaş, E. (2008) "Sosyal Demokraside Siyaset ve Örgütlenme Anlayışı", *Yeni Toplum Yeni Siyaset –Küreselleşme Çağında Sosyal Demokrat Yaklaşımlar*, Yayına haz. Cem Erciyes, (Kalkedon Yayınları: İstanbul), ss. 37-60.

- Karakaş, E. (2010) *Kürt Sorunu Sosyal Demokratik Yaklaşımlar- CHP ve SHP'nin Kürt Sorunu Raporları*, 2. Baskı, Kalkedon Yayıncılık: İstanbul.
- Karpat, K. (2007) *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, (Çev. E. Soğancılar), 1. Baskı, İmge Kitabevi: Ankara.
- Katoğlu, M. (Tarihsiz) "Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğitim, Kültür ve Sanat" *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980, c.1*, Haz.: S. Akşin vd., (Milliyet Kitaplığı: İstanbul), ss. 417-520.
- Kaya, A. (2008) "21. Yüzyıl Başında Yeni Dünya Düzeni, Farklılıklar ve Sosyal Demokrasi", *Yeni Toplum Yeni Siyaset –Küreselleşme Çağında Sosyal Demokrat Yaklaşımlar*, Yayına haz. Cem Erciyes, (Kalkedon Yayınları: İstanbul), ss. 195-213.
- Kaya, İ. (2006) *Sosyal Teori ve Geç Modernlikler Türk Deneyimi*, İmge Kitabevi: Ankara.
- Kaya, İ. (2007), "Kimlik Politikaları: Tanınma mı Yoksa Hegemonya mı?" *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi/Journal of Sociological Research*, 2007, 10(1), ss. 144-156.
- Kaya, R. (2003) "Siyasetsiz Seçimler Üzerine Tartışma Öğeleri" *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Kasım, Aralık 2002, Ocak 2003, ss. 169-177.
- Kaya, R. (2009) "Neoliberalizmin Türkiye'ye Etkileri Üzerine Değerlendirmeler ve Tartışma Öğeleri" *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, Derl.: N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez, (Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul), ss. 235-260.
- Kaya, G. (2009), *Türkiye'de Siyasal Partilerin Özgürlüklere Yaklaşımları (Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi Örneği: 1960-1980)*, Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sivas.
- Kazgan, G. (2009) *Küreselleşme ve Ulus-Devlet, Küreselleşme ve Ulus-Devlet*, 5. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Keser, İ. (2011) *Göç ve Zor*, 1. Baskı, Ütopya Yayınevi: Ankara.

- Keyman, E. F. (1998) "Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı", *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*, Derl.: E. F. Keyman ve A.Y. Sarıbay, (Vadi Yayınları, Ankara), ss. 34-55.
- Keyman, E. F. (2000) *Türkiye ve Radikal Demokrasi: Geç Modern Zamanlarda Siyaset ve Demokratik Yönetim*, Alfa Yayıncılık: İstanbul.
- Keyman, E. F. (2010) "Endişeli Modernler", *Radikal İki Gazetesi*, 24.10.2010.
- Keyder, Ç. (2006) "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derl.: İ. C. Shick ve E. A. Tonak, 5. Baskı, (Belge Yayınları, İstanbul), ss. 386-400.
- Kılıçdaroğlu, K. (2011) *Türkiye'ye Sözüm Var*, (Söyleşi, Oktay Ekşi), Literatür Yayınları: İstanbul.
- Kılıçdaroğlu, K. (2010), "15. Olağanüstü Kurultay Konuşması", (http://www.chp.org.tr/wp-content/uploads/Kemal_Kilicdaroglu_18.12.10.pdf Erişim Tarihi, 26/07/2011).
- Kışlalı, A. T. (2010) *Siyaset Bilimi*, 14. Baskı, İmge Kitabevi: Ankara.
- Kili, S. (1976) *1960-75 Döneminde CHP'deki Gelişmeler-Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Kili, S. (1982) *Türk Devrim Tarihi*, Tekin Yayınevi: İstanbul.
- Kiraz, A. G. (2010) *CHP Üzerine Denemeler*, Tümzamanlar Yayınları: İstanbul.
- Kirby, F. (2000) *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, 2. Baskı, Güldiken Yayınları: Ankara.
- Kirişçi, K. ve Winrow, G. M. (1997) *The Kurdish Question and Turkey: An Example of a Trans-state Ethnic Conflict*, Frank Cass: London.
- Kirişçi, K. ve Winrow, G. M. (2007) *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, (Çev. A. Fethi), 5. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Koçak, C. (2009) *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 2*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Koçak, C. (Tarihsiz) "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980 c. 1*, Haz.: S. Akşin vd., (Milliyet Kitaplığı: İstanbul), ss. 127-211.

- Komşuoğlu, A. (2009) "Türkiye'de Klientalist Ağlar", *Toplum ve Bilim*, s. 116., ss. 21-55.
- Kongar, E. (1998) *21. Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 9. Basım, Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Kotil, A. (1983) "Dünya'da ve Türkiye'de Siyasal Partiler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 7*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Kotil, A. (1993) *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 2. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Koyuncu-Lorosdağı, B. ve Keyman, F. *Kentler: Anadolu'nun Dönüşümü, Türkiye'nin Geleceği*, Doğan Kitap: İstanbul.
- Köker, L. (1998) "Ulusal Kimlik ve Devlet Meşruiyeti: Türkiye'nin Demokratik Deneyiminin Çelişkileri", *Sivil Toplum Demokrasi ve İslam Dünyası*, Derl.: E. Özdalga ve S. Persson, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul), ss. 83-96.
- Kress, G. (1990) "Critical Discourse Analysis", *Annual Review of Applied Linguistics*, V. 11, pp 84-99.
- Kurşuncu, H. (2006) *Kentsel Yoksulluk: Diyarbakır Aziziye Mahallesi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Kümbetoğlu, B. (2008) *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Bağlam Yayınları: İstanbul.
- Kymlicka, W. (2004) *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, (Çev. E. Kılıç), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Layder, D. (2013) *Sosyolojik Araştırma Pratiği*, (Çev. S. Ünal), Heretik Yayıncılık: Ankara.
- Leadbeater, C. (1995) "İktidar Kişiyi", *Yeni Zamanlar*, Edt.: S. Hall ve M. Jacques, (Çev. A. Yılmaz), (Ayrıntı Yayınları, İstanbul), ss. 127-141.
- Mack, S. C. (2010) *When Political Parties Die- A Cross-National Analysis of Disalignment and Realignment*, Greenwood Publishing Group: California.

- Mahçupyan, E. (2000) *Osmanlı'dan Postmoderniteye*, 3. Basım, Patika Yayıncılık: İstanbul.
- Mahçupyan, E. (2010), "Sınırlayıcı Modernler", *Zaman Gazetesi*, 24 Kasım 2010.
- Mair, P.; Müller, W. C. and Plasser, F. (2004) "Introduction: Electoralhallenges and Party Responses", *Political Parties&Electoral Change*, Edt.: P. Mair; W. C. Müller and F. Plasser, (Sage Puplication: California), pp. 1-20.
- Mair, P. (1997) *Party System Change*, Clarendon Press: Oxford.
- Maor, M. (1997) *Political Parties & Party System Comparative Approaches&The Bristish Experience*, Routledge: New York.
- Mardin, Ş. (1983) *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Mardin, Ş. (1986) "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Derl.: E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay, (Beta Basım Yayım Dağıtım: İstanbul), ss. 109-135.
- Mardin İl Milli Eğitim Müdürlüğü Web Sitesi, (30.10.2012), <http://mardin.meb.gov.tr/>
- Margulies, R. ve Yıldızoğlu, E. (2006) "*Tarımsal Değişim 1923-70*", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derl.: İ. C. Shick ve E. A. Tonak, 5. Baskı, (Belge Yayınları: İstanbul), ss. 285-309.
- Marshall, G. (1999) *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara.
- Mazıcı, N. (1996) *Celal Bayar: Başbakanlık Dönemi, 1937-1939*, Der Yayınları: İstanbul.
- Mazıcı, N. (2011) *Tek Parti Dönemi*, 1. Baskı, Pozitif Yayınları: İstanbul.
- Mert, N. (2000) "Siyaseti Savunmak", *Türkiye Günlüğü*, s. 59: 02.
- Milliyet Gazetesi, "CHP Kurultayı'ndan Renkli Notlar", 22 Mayıs 2010.
- Milliyet Gazetesi, "Kılıçdaroğlu Fena Patladı", 13 Haziran 2011.
- Milliyet Gazetesi, "Kim Niye Kazandı Kim Niye Kaybetti 2", 13 Eylül 2011

- Mills, S. (1997), *Discourse, The New Critical Idiom*, Routledge: London.
- Miles, M. B. and Huberman A. M. (1994) *Qualitative Data Analysis: An Expanded Source Book*, Sage Publication: London.
- Morgan, D. L. (1997) *Focus Groups As Qualitative Research*, Sage Publications: London.
- Nagel, J. (1980) "The Conditions of Ethnic Separatism: The Kurds in Turkey, Iran and Iraq", *Ethnicity* 7, N. 3, pp. 279-297.
- Natali, D. (2009) *Kürtler ve Devlet-Irak, Türkiye ve İran'da Ulusal Kimliğin Gelişmesi*, (Çev. İ. Bingöl), Avesta Basın Yayın: İstanbul.
- Neuman, W. L. (2009) *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I-II*, (Çev. S. Özge), Yayın Odası: İstanbul.
- Norris, P. (2002) *Democratic Phoenix Reinventing Political Activism*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Offe, C. (1999) "Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın sınırlarının Zorlanması", *Yeni Sosyal Hareketler*, Haz.: K. Çayır, Kaknüs Yayınları: İstanbul, ss. 53-80.
- Okyar, A. F. (1980) *Üç Devirde Bir Adam- Hatıralar*, Haz.: C. Kutay, Tercüman Yayınları: İstanbul.
- Oran, B. (1993) *Atatürk Milliyetçiliği*, 3. Basım, Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Öğün, S. S. (2000) *Türk Politik Kültürü*, Alfa Yayıncılık: İstanbul.
- Önen, E. (2011) "CHP'nin Sağı Solu" *Radikal İki Gazetesi*, 17 Nisan 2011.
- Öniş, Z. (2006) "İslam'ın Ekonomi Politikası ve Türkiye'de Demokrasi: Refah Partisi'nden AKP'ye", *Avrasya Dosyası*, c. 12, s. 2. ss. 121-152.
- Öymen, A. (2010) "Bu Konuşma Seçim Kampanyasının Başlangıcıdır", *Radikal Gazetesi*, 19 Aralık 2010.
- Özbudun, E. (2003) *Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, (Çev. A. R. Usul), 1. Basım, Doğan Kitap: İstanbul.

- Özbudun, E. (2006) "Changes and Continuities in the Turkish Party System, *Representation*, v. 42: 2, pp. 129-137.
- Özcoşar, İ. (2009) *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları: Mardin.
- Özdemir, H. (Tarihsiz) "Siyasal Tarih (1960-1980)", *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980*, c.1, Haz.: Sina Akşin vd., (Milliyet Kitaplığı: İstanbul), ss. 227-293.
- Özlem, D. (1999) *Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci*, İnkılap Yayınları: İstanbul.
- Özlü, Z. (2004) *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Eğitim Kültür Serisi 1: Gaziantep.
- Özok, T. Y. (1990) *Southeastern Anatolian Tribes During the Turkish Nationalist Struggle*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Öztürk, M. Ve Ertürk, D. (2013) "Merkez-Çevre Yaklaşımı Bağlamında 1980 Sonrası Mardin Siyasetinde Öne Çıkan Ana Eğilimler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 1, c. 23, Elazığ.
- Öztürk, S. (2008) *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, 2. Basım, Doğan Kitap: İstanbul.
- Parla, T. (1989) *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Parla, T. (1995) *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 3: Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Parla, T. (2005) *Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989*, 4. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Pennings, P. and Lane J. E. (1998) *Comparing Party System Change*, Routledge: New York.
- Pirim, O. (2007) *Deniz Baykal*, Doğan Kitap: İstanbul.
- Punch, K. F. (2011), *Sosyal Araştırmalara Giriş*, (Çev. D. Bayrak, H. B. Arslan ve Z. Akyüz), Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Radikal Gazetesi, 14 Haziran 2011.

Radikal Gazetesi, 20 Şubat 2011.

Robertson, R. (1999) *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, (Çev. Ü. H. Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara.

Sarı, E. (2010) *Mardin'de Kültürlerarasılık –Kültür, Kimlik, Politika*, İletişim Yayınevi: İstanbul.

Sarıbay, A. Y. (1995) *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam*, İletişim Yayınları: İstanbul.

Sarıbay, A. Y. (2001) *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*, Alfa Yayınları: İstanbul.

Saussure, F. 1985, Genel Dil Bilim Dersleri, Çev. Berke Vardar, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.

Sayarı, S. (2002) "The Changing Party System", *Politics, Parties and Elections In Turkey*, Lynne Rienner Publishers: London, pp. 9-33.

Sayarı, S. (1992) "Politics and Economic Policy Making in Turkey, 1980-1988", *Economics and Politics of Turkish Liberalization*, Edt.: T.Nas and M. Odekon, (Associated University Press: London), pp. 26-43.

Scarrow, S. E. (1996) *Parties and Their Members*, Oxford University Press: New York.

Schick C. İ. ve Tonak, E. A. (2006a) "Uluslar arası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derl.: İ. C. Shick ve E. A. Tonak, 5. Baskı, (Belge Yayınları: İstanbul), ss. 354-386.

Schick, C. İ. ve Tonak, E. A. (2006b) "Sonuç", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derl.: İ. C. Shick ve E. A. Tonak, 5. Baskı, (Belge Yayınları: İstanbul), ss. 386-400.

Schüler, H. (2002) *Türkiye'de Sosyal Demokrasi: Particilik, Hemşehrilik, Alevilik*, İletişim Yayınları: İstanbul.

Sevinç, Ş. (2000) *Yenilmiş Komutanlar Müzesi*, Ümit Yayıncılık: Ankara.

Smith, A. D. (2002) *Ulusların Etnik Kökeni*, (Çev. S. Bayramoğlu ve H. Kendir), 1. Baskı, Dost Kitapevi Yayınları: Ankara.

Soyer, M. R. ve Kudar, B. (2005) *Ne Olacak Bu CHP'nin Hali? 2: İnadına Sosyal Demokrasi*, Soyer Yayıncılık: İzmir.

- Şahin, B. (2006) "Türkiye'nin Avrupa Birliği Uyum Süreci Bağlamında Kürt Sorunu: Açılımlar ve Sınırlar", *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, Derl.: A. Kaya ve T. Tahranlı, (TESEV Yayınları: İstanbul), ss., 72-100.
- Şaylan, G. (1992) *Türkiye'de İslamcı Siyaset*, Verso Yayınları: Ankara.
- Şimşir, B. N. (1973) (Edt.) *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt 1*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Tachau, F. (1988) "Political Leadership in Turkey: Continuity and Change", *State Democracy and the Military in Turkey in the 1980's*, Edt.: M. Heper and A. Evin, (Walter de Gruyter: New York), pp. 103-118.
- Tachau, F. (1991) "The Republican People's Party 1945-1980", *Political Parties and Democracy in Turkey*, Edt.: M. Heper and J. Landau, (I. B. Tauris: London), pp. 99-118.
- Tanilli, S. (2000) *Devlet ve Demokrasi*, Adam Yayınları: İstanbul.
- Tanör, B. (1998) *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Tanör, B. (Tarihsiz) "Siyasal Tarih (1980-1995)", *Yakınçağ Türkiye Tarihi c.2*, Haz.: S. Akşin, B. Tanör ve K. Boratav, (Milliyet Kitaplığı, İstanbul), ss. 27-162.
- Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Yayıma Haz.) (2010) *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946)*, 1. Basım, Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Taşkın, Y. (2007) "From Left Populism to Conservative Republicanism: Left Kemalists' Regression from Modernist Optimism" *New Perspectives on Turkey*, n. 37, pp. 177-201.
- Timur, T. (2000) *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, 2. Baskı, İmge Kitabevi: Ankara.
- Toker, M. (1991) *Demokrasi'den Darbeye (1957-1960)*, Bilgi Yayınevi: İstanbul.
- Toprak, B. ve Çarkoğlu A. (2006) *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV Yayınları: İstanbul.

- Toprak, B. (1981) *Islam and Political Development in Turkey*, E. J. Brill: Leiden.
- Toprak, B. (2010) "Endişeli Modernler ve Sınırlayıcı Modernler Tanımlamaları Üzerine", *Radikal Gazatesi*, 13 Aralık 2010.
- Tosun, T. ve Erdoğan-Tosun, G. (2010) *Türkiye'de Siyasal Parti Üyeliği ve Katılım*, Kalkedon Yayıncılık: İstanbul.
- Tosun, T. (2012) *Yeni CHP ve Politikanın Seyri*, Orion Kitabevi: Ankara.
- Tosun, T. (2008) *Siyaseti İzlerken*, Liberte Yayınları: İstanbul.
- Touraine, A. *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek Miyiz?*, (Çev. O. Kunal), Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Türkiye İstatistik Kurumu Web Sitesi, <http://www.tuik.gov.tr>.
- Tunaya, T. Z. (1995) *Türkiye'de Siyasi Partiler 1852-1952*, Arba Yayınevi: İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1986) *Türkiye'de Siyasal Partiler II*, Hürriyet Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Tuncer, E. (2004) "Sosyal Demokrasi ve CHP", *Sosyal Demokrasi Belini Düzeltilebilir mi?: Ne Olacak Bu CHP'nin Hali?*, (Dönence Yayınları: İstanbul), ss. 163-173.
- Tunçay, M. (2010) *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, 5. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.
- Turan, M. (2011) *CHP'nin Doğu'da Teşkilatlanması (1923-1950)*, Libra Kitapçılık: İstanbul.
- Turan, İ. (1988) "Political Parties and the Party System in Post 1983 Turkey", *State Democracy and the Military in Turkey in the 1980's*, Edt.: M. Heper and A. Evin, (Walter de Gruyter: New York), pp. 63-80.
- Turan, Ş. (1995) *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938) 3. Kitap*, Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Turan, A. E. (2004) *Türkiye'de Seçmen Davranışı, Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

- Türkeş, M. (2009) "*Kadro Dergisi*", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 2, Kemalizm*, Edt.: Tanıl Bora ve Murat Gültekin, 6. Baskı, (İletişim Yayınları: İstanbul), ss. 464-476.
- Türküne, M. (Edt.) (2010) *Siyaset*, 11. Baskı, Opus Yayınları: İstanbul.
- Urry, J. (1995) "Örgütlü Kapitalizmin Sonu", *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politika'nın Değişen Çehresi*", Derl.: S. Hall ve M. Jacques, (Çev. A. Yılmaz), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları), ss. 95-124.
- Uyar, H. (2000) *Bir Sol Milliyetçi Türk Aydını: Mahmut Esat Bozkurt (1842-1943)*, Buke Yayıncılık: İzmir.
- Uyar, H. (1999) *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Uysal, A. (2011a) "Antep'te Siyaset: Yerli, Muhafazakar, Sermayedar", *Antep*, Derl.: M. N. Gültekin, (İletişim Yayınları, İstanbul), ss. 445-467
- Uysal, A. (2011b) "The "New CHP" or "What Has Changed in the CHP?"", *Insight Turkey*, v. 13, n. 4, ss. 129-146.
- Uysal, A. ve Topak, O. (2010) *Particiler, Türkiye'de Partiler ve Sosyal Ağların İnşası*, 1. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Ünal, M. (2001) "Beyaz Gerilim" Zaman Gazetesi, 04 Mayıs 2001, <http://arsiv.zaman.com.tr/2001/05/04/yazarlar/MustafaUNAL.htm> (Erişim Tarihi: 04/11/2013).
- Yavuz, M. H. (2005) "Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modern Gelenek", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık (Cilt:6)*, Edt.: Y. Aktay, (İletişim Yayınları: İstanbul), ss. 591-603.
- Yavuz, M. H. (2011) *Erbakan'dan Erdoğan'a Laiklik, Demokrasi, Kürt Sorunu ve İslam*, (Çev. L. Adalı), Kitap Yayınevi: İstanbul.
- Yeğen, M. (2005) "Türk Devleti, Kürt Sorunu", *Resmi tarih Tartışmaları I*, Edt.: F. Başkaya, Özgür Üniversite Yayınları: Ankara.
- Yeğen, M. (2009a) *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, 4. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.

- Yeğen, M. (2009b) *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler*,3. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Yeni Şafak Gazetesi, "CHP'nin Çarşaf Açılımı Sizce Sami mi?", 25 Aralık 2008. <http://yenisafak.com.tr/politika-haber/chpnin-carsaf-acilimi-sizce-samimi-mi-25.12.2008-158256>, (Erişim Tarihi, 25/12/2012).
- Yerasimos, S. (1992) *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*,(Çev. B. Kuzucu), 6. Baskı, Belge Yayınları: İstanbul.
- Yerasimos, S. (2006) "Tek Parti Dönemi", *Geçiş Sürecinde Türkiye,Geçiş Sürecinde Türkiye*,Derl.: I. C. Shick; E. A. Tonak, 5. Baskı, (Belge Yayınları: İstanbul), ss. 76-111.
- Yetkin, M. (2010a) "Askeri Darbe Kesinlikle Savunulamaz, 27 Mayıs'ı Yapanlar Bugün Utanıyor", Radikal Gazetesi, 27 Mayıs 2010.
- Yetkin, M. (2010b) "CHP Yıllar Sonra Kürtlere Açılıyor", Radikal Gazetesi, 27 Ağustos 2010.
- Yetkin, Ç. (1983) *Türkiye'de Tek Parti Dönemi*,Altın Kitaplar Yayınevi: İstanbul.
- Yıldırım, H. ve Şimşek, A. (2005) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*,Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Yılmaz, A. (1996) *Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar*, Vadi yayınları: Ankara.
- Yüksel, A. S. (2011) "Bir Şehir Efsanesi, Göç ve Değişen Antep", *Antep*,Derl.: M. N. Gültekin, (İletişim Yayınları: İstanbul), ss. 371-392.
- Zürcher, E. J. (2010) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*,(Çev. Y. Saner), 25. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Wallerstein, I. (2002) *Tarihsel Kapitalizm*,(Çev. N. Alpay), Metis Yayınları: İstanbul.
- Ware, A. (1996) *Political Parties and Part Systems*,Oxford University Press: New York.
- Wattenberg, M. P. (2002) *Where Have All the Voters Gone?*,Harvard University Press: London.

Webb, P. (2002) "Introduction: Political Parties in Advanced Industrial Democracies", *Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, (Edt. P. Webb; D. Farrell and I. Holliday), (Oxford University Press: New York), ss. 1-16.

Wood, E. M. (2006), *Sınıftan Kaçış: Yeni Hakiki Sosyalizm*, (Çev. Ş. Alpagut), Yordam Kitap: İstanbul.

EKLER

Ek 1. Mülakat Soru Formu

Demografik sorular:

- I. Doğum Yeri:
- ( ) İl Merkezi
 ( ) İlçe/Kasaba
 ( ) Köy
 ( ) Mezra
- II. Yaşadığınız yerde ne kadar süredir oturuyorsunuz?
- III. Yaşınız
- IV. Cinsiyet:
- ( ) Kadın ( ) Erkek
- V. Eğitim Durumunuz
- ( ) Okur-yazar değil
 ( ) Okur yazar
 ( ) İlköğretim mezunu
 ( ) Lise ve dengi okul mezunu
 ( ) Üniversite veya yüksek okul mezunu
 ( ) Lisansüstü mezunu
 ( ) Diğer
- VI. Mesleğiniz:
- VII. Babanızın ve annenizin eğitim durumları ve meslekleri:
- VIII. Medeni Durumunuz:
- ( ) Evli ( ) Bekar ( ) Dul
- IX. Aylık ortalama geliriniz:
- ( ) 500-1000 tl
 ( ) 1000-2000 tl
 ( ) 2000-3000 tl
 ( ) 3000-5000 tl
 ( ) 5000 ve üstü
- X. Ailenizin toplam geliri
- ( ) 500-1000 tl

- ( ) 1000-2000 tl
- ( ) 2000-3000 tl
- ( ) 3000-5000 tl
- ( ) 5000 ve üstü

XI. Anadiliniz:

- ( ) Türkçe
- ( ) Kürtçe
- ( ) Arapça
- ( ) Diğer.....

XII. Aile içinde etkin olarak hangi dil kullanılmaktadır?

- ( ) Türkçe
- ( ) Kürtçe
- ( ) Arapça
- ( ) Diğer.....

Siyaset ve Siyasal Partilerle İlgili Sorular

- 1.Genel olarak siyaset hakkında ne düşünüyorsunuz?
2. Size göre siyaset önemli midir? Önemli görüyorsanız neden önemlidir?
3. Sizce siyaset ne anlama geliyor?
4. Siyasetle olan ilginiz hangi düzeydedir?
5. Kaç yıldır aktif siyasetin içindesiniz?
- 6.Siyasetle ilgilenmeye başlamanızın tarihi hakkında bir bilgi verir misiniz? Bu süreç nasıl başladı, nasıl karar verildi, neler etkili oldu, bu sürecin dönüm noktaları olarak görebilecekleriniz nelerdir?
7. Siyaset yapmak için seçtiğiniz siyasal partiyi seçmenizde etkili olan faktörler nelerdir?
8. Neden CHP'de siyaset yapmayı tercih ettiniz? Biraz açıkla mısınız?
9. Ailenizde sizin dışınızda siyaset yapanlar var mı?
10. Ailenizde CHP'de siyaset yapanlar var mı?
11. Sizin için bir siyasal parti ne anlama gelmektedir?
12. Size göre bir siyasal partinin amacı neler olmalıdır?
- 13.Sizce siyasal partilerin amaçlarını gerçekleştirmelerinde, dolayısıyla başarılı olmalarında toplumsal alanda neye ihtiyaç duyarlar?

14. Sizce siyasal partilerin örgüt ve üyelerinin aktif şekilde çalışması siyasal partinin oylarını arttırması açısından ne derece önemlidir?
15. Siyasal partiler açısından ideoloji ne derecede önemlidir?
16. Sizce siyasal partilerin siyaset içindeki önemi ne düzeydedir?
17. Farklı siyaset yollarının ortaya çıkması size göre siyasal partilere olan ilgiyi azalttı mı?
18. Bazı gözlemciler "Siyasal partilerden uzaklaşma" sürecinde "siyasal partilerin halkın sorunları çözmede etkisiz kalmasının" etkili olduğunu düşünmektedir. Size göre bu iddia ne kadar gerçeklik taşımaktadır?
19. Türkiye'deki siyasetin genel özelliklerini nasıl betimlersiniz?
20. Bireylerin siyasal tercihlerde size göre hangi faktörler etkili olmaktadır?
22. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bir partinin oy alabilmesi sizce nasıl bir politika ile mümkün olabilir?
23. 2000'li yılların başında merkez sağın çöküşü ülke siyasetinde ve bölge siyasetinde ne şekilde yansıma buldu?
24. Din olgusu Türkiye siyasetinde ve bölge siyasetinde ne derece etkilidir?
25. Etnik kimlikler yine aynı şekilde Türkiye siyasetinde ve bölge siyasetinde ne derece etkilidir?
26. Size göre Türkiye siyasetinde bir etnik ayrışmadan söz edilebilir mi? (Ediliyorsa nasıl anlatır mısınız?)

Kürt Siyasal Hareketi ile İlgili Sorular

27. Tarihsel süreç içerisinde Kürt siyasal hareketi daha çok hangi parti içinde temsil edildiğini düşünüyorsunuz?
28. Kürt siyasal hareketinin ayrı bir siyasal hareket olarak ortaya çıkması ne zaman gerçekleşmiştir?
29. Kürt siyasal hareketinin ayrı bir siyasal hareket olarak ortaya çıkmasında nelerin etkili olduğunu düşünüyorsunuz? Ya da niye Kürt siyasal hareketinin ayrı bir siyasal hareket olarak ortaya çıktığını düşünüyorsunuz?
30. Sizce neden bu bölge siyasetinde kimlik ve Kürt kimliği 1980 sonrasında önem kazandı?

- 31.** Kürt siyasal hareketinin ayrı bir şekilde örgütlenmeye gitmesi ve seçimlere katılması Türkiye'deki siyasal yelpazede ne gibi bir değişim ortaya çıkarmıştır? Bunun özellikle CHP'ye nasıl bir etkisi olmuştur?

CHP ile İlgili Sorular

- 32.** Neden CHP?
- 33.** Sizce CHP bir siyasal parti olarak ne ifade ediyor?
- 34.** Sizce CHP'nin tarihsel mirası özellikle tek parti iktidarı dönemleri bir siyasal parti olarak partiye nasıl bir etkide bulunmaktadır? Tarihsel dönemler içinde 1950'li; 1970'li 1990'lı yıllarda ve bugünkü partinin algılanmasında geçmiş miras etkili mi? Sizce bu etki ne ölçüdedir?
- 35.** Devlette CHP ile ilişkilendirebileceğiniz kurumlar var mı? Varsa hangiler?
- 36.** CHP'yi bir siyasal parti olarak siyasal yelpazede ne şekilde tanımlarsınız?
- 37.** Genel olarak CHP'nin politikaları hakkında ne derece bilgi sahibisiniz?
- 38.** CHP'nin temel politikaları içinde öncelikli politikaları olarak hangilerini görmektesiniz?
- 39.** CHP'nin oy kaybetmesinin nedenleri sizce nelerdir?
- 40.** Özellikle son yirmi yılda CHP'nin bölgedeki oy oranlarının düştüğü gözlemlenmektedir. Sizce bunun sebepleri nelerdir, biraz açıkla mısınız?
- 41.** Kürt meselesi karşısında CHP'nin politikaları ne şekildedir? CHP'nin bu soruna karşı tutumu size göre nasıldır?
- 42.** CHP'nin son yirmi yıldır uygulamış olduğu kimilerince "ulusalcı" sayılabilecek politikalar bu bölgede oy kaybetmesinde ne derece etkili olmuştur?
- 43.** Eğer bir kırılma yaşandı ise sizce bunun nedenleri nelerdir?
- 44.** Genel olarak CHP'nin bölgede taban bulamamasını parti içinden hangi nedenlere bağlayabilirsiniz?
- 45.** Sizce diğer partilerin, AKP ve BDP gibi, bölgede oy alabilmesinin nedenleri nelerdir?

Ek 2. Görüşmecilerin Listesi

KOD	YAŞ	DOĞUM YERİ	EĞİTİM DURUMU	ANADİLİ	AİLE	AKTİFLİK DURUMU	ŞU ANKI SİYASİ AKTİVİTESİ
G. 1	55	ADİYAMAN/ BESNİ	ORTAOKUL	KÜRTÇE	CHP	AKTİF DEĞİL 2009	BDP'LI
G. 2	64	GAZİANTEP/ NİZİP	ÜNİVERSİTE	KÜRTÇE	CHP	AKTİF	ÜYE
G. 3	44	GAZİANTEP	ÜNİVERSİTE	TÜRKÇE	CHP	AKTİF	ÜYE
G. 4	47	GAZİANTEP	LİSE	TÜRKÇE	CHP	AKTİF	ÜYE
G. 5	34	ŞANLIURFA	ÜNİVERSİTE	TÜRKÇE	CHP	AKTİF	KADIN KOLLARI BAŞKANI
G. 6	56	ADİYAMAN/ PAZARCIK	ÜNİVERSİTE	TÜRKÇE	DP/ AP	AKTİF	ÜYE
G. 7	49	CİZRE	ÜNİVERSİTE	KÜRTÇE	CHP	AKTİF	İL BAŞKAN YARDIMCISI
G. 8	56	ŞANLIURFA/ HALFETİ	İLKOKUL	KÜRTÇE	CHP	AKTİF	ÜYE
G. 9	44	GAZİANTEP/ YAVUZELİ	ÜNİVERSİTE	TÜRKÇE	CHP	AKTİF	CHP İLÇE BAŞKANI
G. 10	64	KİLİS	İLKOKUL	TÜRKÇE	CHP	AKTİF	ÜYE
G. 11	58	GAZİANTEP/ ISLAHİYE	ÜNİVERSİTE	KÜRTÇE	CHP	AKTİF	ÜYE
G. 12	58	GAZİANTEP/ OĞUZELİ	ÜNİVERSİTE	TÜRKÇE	CHP	AKTİF	ÜYE
G. 13	48	GAZİANTEP/ ISLAHİYE	LİSE	TÜRKÇE	CHP	AKTİF	İL DELEGESİ
G. 14	51	GAZİANTEP	ÜNİVERSİTE	TÜRKÇE	CHP	AKTİF	MİLLETVEKİLİ
G. 15	50	GAZİANTEP	LİSE	TÜRKÇE	SİP	AKTİF	ÜYE
G. 16	47	KİLİS	ORTAOKUL	TÜRKÇE	CHP	AKTİF	ÜYE
G. 17	44	GAZİANTEP	İLKOKUL	TÜRKÇE	CHP	AKTİF	MAHALLE TEMSİLCİSİ
G. 18	56	GAZİANTEP	ORTAOKUL	KÜRTÇE	CHP	AKTİF	ÜYE
G. 19	60	GAZİANTEP/ OĞUZELİ	İLKOKUL	TÜRKÇE	CHP	AKTİF	MAHALLE TEMSİLCİSİ
G. 20	52	GAZİANTEP	ÜNİVERSİTE	TÜRKÇE	CHP	AKTİF	KADIN KOLALRI KURULTAY DELEGESİ
G. 21	40	GAZİANTEP	ÜNİVERSİTE	TÜRKÇE	TİP/ CHP	AKTİF	CHP İLÇE BAŞKAN YARDIMCILIĞI
G. 22	79	DİYARBAKIR/ ERGANİ	İLKOKUL MEZUNU	KÜRTÇE/ TÜRKÇE	CHP	AKTİF DEĞİL	AKTİF DEĞİL
G. 23	72	ŞANLIURFA	ÜNİVERSİTE	KÜRTÇE		AKTİF DEĞİL	AKTİF DEĞİL
G. 24	57	DİYARBAKIR/ EĞİL	ÜNİVERSİTE	KÜRTÇE	CHP	5 YILDIR AKTİF	5 YILDIR AKTİF/ İLÇE BAŞKANI
G. 25	52	DİYARBAKIR	LİSE	KÜRTÇE		AKTİF DEĞİL	BDP'YE YAKIN
G. 26	61	DİYARBAKIR/ ÇERMİK	ÜNİVERSİTE	KÜRTÇE	CHP	AKTİF DEĞİL	AKTİF DEĞİL
G. 27	56	DİYARBAKIR	ÜNİVERSİTE	KÜRTÇE	CHP	AKTİF	İL BAŞKANI
G. 28	60	DİYARBAKIR	YÜKSEKOKUL TERK	KÜRTÇE	CHP	ÜYE	ÜYE
G. 29	52	DİYARBAKIR/ EĞİL	İLKOKUL	KÜRTÇE	CHP	AKTİF	İL YÖNETİMİ
G. 30	68	DİYARBAKIR	LİSE TERK	TÜRKÇE	CHP	AKTİF	İL BAŞKAN YARDIMCISI

G. 31	71	DİYARBAKIR	ÜNİVERSİTE	KÜRTÇE	DP	AKTİF DEĞİL	AKTİF DEĞİL
G. 32	82	DİYARBAKIR	İLKOKUL	KÜRTÇE	CHP	AKTİF DEĞİL	AKTİF DEĞİL
G. 33	51	DİYARBAKIR	ÜNİVERSİTE TERK	KÜRTÇE	CHP	AKTİF	İL YÖNETİMİ
G. 34	49	DİYARBAKIR/ BİSMİL	ÜNİVERSİTE	TÜRKÇE		AKTİF	İL YÖNETİMİ
G. 35	74	DİYARBAKIR/ BİSMİL	LİSE	TÜRKÇE	CHP	AKTİF DEĞİL	AKTİF DEĞİL
G. 36	56	DİYARBAKIR/ HAZRO	ÜNİVERSİTE	KÜRTÇE	CHP	AKTİF	İL BAŞKAN YARDIMCISI
G. 37	62	DİYARBAKIR/ BİSMİL	LİSE	TÜRKÇE	CHP	AKTİF	ÜYE
G. 38	80	DİYARBAKIR/ EĞİL	ORTA OKUL	KÜRTÇE	DP	AKTİFR DEĞİL	BDP
G. 39	41	MARDİN	LİSE	KÜRTÇE	CHP	BDP'DE AKTİF	BDP MECLİS ÜYESİ 2 DÖNEM
G. 40	69	MARDİN	ÜNİVERSİTE	KÜRTÇE	CHP	HEP ÇİZGİSİNDE AKTİF OLARAK DEVAM	BDP'Lİ
G. 41	71	MARDİN	ÜNİVERSİTE	ARAPÇA	CHP	AKTİF DEĞİL 1994	AKTİF DEĞİL
G. 42	64	MARDİN	ÜNİVERSİTE	ARAPÇA	CHP	AKTİF DEĞİL 1999	AKTİF DEĞİL
G. 43	49	MARDİN	LİSE	TÜRKÇE/ ARAPÇA	CHP	CHP ÜYESİ	CHP ÜYESİ
G. 44	45	MARDİN/ KIZILTEP	YÜKSEK OKUL	ARAPÇA	CHP	SEÇİM DÖNEMLERİ NDE AKTİF	ÜYE
G. 45	36	MARDİN	LİSE	ARAPÇA	CHP	ÜYE	ÜYE
G. 46	52	MARDİN	LİSE	ARAPÇA	CHP	BDP BELEDİYE MECLİS ÜYELİĞİ	AKTİF DEĞİL
G. 47	64	MARDİN	ÜNİVERSİTE	TÜRKÇE	CHP	ÜYE	ÜYE
G. 48	60	MARDİN/ KÖY	ÜNİVERSİTE	KÜRTÇE	AP	AKTİF DEĞİL	BDP'YE YAKIN
G. 49	57	MARDİN/ KIZILTEPE	ÜNİVERSİTE	KÜRTÇE	DP	AKTİF	AKTİF CHP'DE
G. 50	42	MARDİN	LİSE	ARAPÇA	CHP	AKTİF DEĞİL	ÜYE
G. 51	59	MARDİN	ÜNİVERSİTE	TÜRKÇE	DP	ÜYE	ÜYE
G. 52	66	MARDİN	ÜNİVERSİTE	ARAPÇA	CHP	AKTİF DEĞİL	AKTİF DEĞİL
G. 53	59	MARDİN	LİSE	ARAPÇA	CHP	AKTİF	AKTİF (6 YILDIR)
G. 54	43	MARDİN/ ÖMERLİ	ÜNİVERSİTE	ARAPÇA	CHP	AKTİF	AKTİF
G. 55	64	MARDİN	ÜNİVERSİTE	TÜRKÇE/ ARAPÇA	CHP	ÜYE	ÜYE
G. 56	83	MARDİN	LİSE TERK	TÜRKÇE	CHP	ÜYE	ÜYE

Ek 3. ÖZ GEÇMİŞ**Kişisel Bilgiler**

Adı Soyadı : Devrim ERTÜRK

Doğum Yeri ve Tarihi : Aydın 15.07.1978

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Dumlupınar Üniversitesi SBE Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Mesleği : Araştırma Görevlisi

Çalıştığı Kurumlar : Mardin Artuklu Üniversitesi

İletişim

e-posta Adresi : devrimpasa@hotmail.com

Tarih : Ocak 2014